

SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2012

Zborník príspevkov z 15. ročníka medzinárodnej konferencie

17.-19.9.2012

Kongresové centrum
Kúpele Nový Smokovec

Editori: Peter Halama, Róbert Hanák, Radomír Masaryk

Bratislava

Ústav experimentálnej psychológie

2012

Sociálne procesy a osobnosť 2012

Zborník príspevkov z 15. ročníka medzinárodnej konferencie

17.-19. 9. 2012, Kongresové centrum, Kúpele Nový Smokovec

Editori: Peter Halama, Róbert Hanák, Radomír Masaryk

Recenzentky: PhDr. Dana Kusá, CSc., Mgr. Lucia Adamovová, PhD.

Technická editorka: Hana Harenčárová

Vydavateľ: Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava, 2012

Spoluvydavatelia: Psychologický ústav AV ČR, Spoločenskovedný ústav SAV,
Psychologický ústav FF MU

Príspevky neprešli jazykovou korektúrou

ISBN: 978-80-88910-40-4

EAN: 97888088910404

OBSAH

Pozvané prednášky	5
RUISEL, I. - Kognitívne omyly pri rozhodovaní	5
VÝROST, J. - Psychológia medzi Scyllou a Charybdou?	10
BAČOVÁ, V. - Algoritmus alebo intuícia – rozhodovanie v racionalistickom a naturalistickom prístupe	15
Sympóziu I. - Meziskupinové vzťahy v regionu strední Evropy: kvalitatívni a kvantitatívni analýzameziskupinových postojů	20
HŘEBÍČKOVÁ, M. - Přesnost českého národního stereotypu podle sociálních vědců a studentů 20	
PETRJÁNOŠOVÁ, M., GRAF, S. - „S Rakušanem jsem se nikdy nesetkala, ale byla jsem na výměněm pobytu v Německu“ – vnímané podobnosti mezi Rakušany a Nemci u českých respondentů	26
LEIX, A., PETRJÁNOŠOVÁ, M. - Spoluobčané, pokrevní bratři a „Čechoslováci“ – reflexe „příbuzenství“ ve výpovědích Čechů, Poláků a Slováků	31
Sekcia I. – Kognitívne procesy	36
KORDAČOVÁ, J. - Potreba kognitívnej štruktúry a maladaptívne kognície - možné prieniky a implikácie	36
MESÁROŠOVÁ, M., MESÁROŠ, P. - Metakognitívne stratégie a motivácia nadaných študentov 41	
TÚNYIOVÁ, M., SARMÁNY-SCHULLER, I., IBAÑEZ, A., BRUNO D., GONZÁLEZ GADEA, M. L. - Rozhodovanie argentínskych a slovenských detí v Iowa Gambling Task	46
Sekcia II. – Self v rôznych kontextoch	51
LOVAŠ, L., ČOPKOVÁ, R. - Kontexty odolnosti v dodržiavaní predsavzatí a jej zisťovanie	51
MIČKOVÁ, Z. - Copingové stratégie v súvislosti s riešením konfliktov a sebahodnotením vysokoškôľákov	56
LAKATOŠOVÁ, D., JAKUBEK, M. - Obsah a štruktúra autobiografickej pamäti a opisy samého seba u dvoch generácií	62
Sekcia III. – Škola a učenie	69
DIVIŠ, M. - Zkušenostně reflektivní učení jako jeden ze způsobů osobnostně sociálního rozvoje 69	
DOBEŠ, M. - Zmena v kamarátskych vzťahoch dva roky od začiatku psychologickéj intervencie v školskej triede	74
HEINZOVÁ, Z. - Osobnostné vlastnosti žiakov vo vzťahu k ich komunikačným prejavom na vyučovaní	77
ŠPRINGELOVÁ, M., VASILOVÁ, I. - Sociálna atmosféra v škole	83
Sympóziu II. - Prediktivní faktory osobnostního, kognitivního a sociálního vývoje v dospělosti: výsledky brněnské longitudinální studie celoživotního vývoje člověka	91
SOBOTKOVÁ, V., BLATNÝ, M., JELÍNEK, M., MILLOVÁ, K. - Stabilita osobnosti mezi adolescencí a střední dospělosti: osobnostní rysy a sebehodnocení	91

MILLOVÁ, K., BLATNÝ, M. - Vývoj človeka v kontextu spoločnosti prochádzajúcej významnou spoločenskou zmenou (tranzícií)	96
Sekcia IV. – Psychologická starostlivosť a pomáhajúce profesie	102
PAULÍK, K., TICHÝ, M. - Proměnné Big Five a volba copingových strategií v pomáhajících profesích	102
Sympóziu III. - Výskyt, formy a vybrané souvislosti sebepoškozování u dětí staršího školního věku	110
ČERŇÁK, M., BUREŠOVÁ, I., KLIMUSOVÁ, H. - Sebepoškozování u dětí – přehledová studie	110
HRUBÁ, V., BUREŠOVÁ, I., KLIMUSOVÁ, H. - Výskyt, formy a vybrané souvislosti sebepoškozování u dětí školního věku	118
BUREŠOVÁ, I., KLIMUSOVÁ, H., BARTOŠOVÁ, K., ČERŇÁK, M. - Výskyt sebepoškozování ve vztahu k úrovni sebehodnocení a jeho komponent	123
REGNER, J., KLIMUSOVÁ, H., BUREŠOVÁ, I., HUMPOLÍČEK, P. - Depresivita jako prediktor výskytu sebepoškozování u dětí	128
Sekcia V. – Osobnosť v sociálnom prostredí	134
FEDÁKOVÁ, D. - Osobnostné charakteristiky vo vzťahu k vnímaniu konfliktu a obohacovania medzi prácou a rodinou	134
Sekcia VI. – Psychologické aspekty života v chorobe	140
BLATNÝ, M., KÁROVÁ, Š., JELÍNEK, M., KEPÁK, T., TÓTHOVÁ, K., SOBOTKOVÁ, V. - Subjektivně vnímané změny v životě sourozenců onkologicky nemocných dětí: kvalitativní analýza	140
BERÁNKOVÁ, D., STEHNOVÁ, I., SISROVÁ, M. - Rozdíly v sebesystému u alkoholiků, gamblersů a toxikomanů	146
MASARYK, R. - Niektoré otázky kvality života pri epilepsii	151
Sekcia VII. – Patopsychológia a psychopatológia	156
STEHNOVÁ, I., SISROVÁ, M., PŘIKRYLOVÁ-KUČEROVÁ, H., BERÁNKOVÁ, D. - Mnesticke a pozornostní funkce u pacientů s první atakou schizofrenie	156
SOLLÁR, T., VANEČKOVÁ, J., SOLGAJOVÁ, A. - Prejavy úzkosti u pacientov z perspektívy psychologické a ošetrovateľskej diagnostiky	159
MIKOTOVÁ, A., HRICOVÁ, L. - Možnosti rozvoje psychosociálních kompetencí dospělých neslyšících, nedoslýchavých a hluchoslepých pomocí rytmu	167
ŠIRILOVÁ, Z. - Postoj vysokoškolských študentov k sebepoškozovaniu	172
Sekcia VIII. – Psychodiagnostika a psychometria	178
DOČKAL, V. - Úvaha o meraní v psychológii	178
MENTEL, A. - Čitateľská gramotnosť ako testový konštrukt a kultúrna spôsobilosť	182
ŠAŠINKA, Č., MORONG, K. - Původní výzkumný nástroj pro oblast kartografie a psychologie – Multivariantní Testovací program (MuTeP)	188
GÁLOVÁ, L., UHLÁRIKOVÁ, J. - Psychometrické vlastnosti personálnej formy dotazníka CES 194	

Sekcia IX. – Konštrukty v súvislostiach	199
DOSEDLOVÁ, J., KLIMUSOVÁ, H., SLOVÁČKOVÁ, Z., FOŘTOVÁ, Š. - Současné konstrukty optimismu/pesimismu ve výzkumu	199
MLČÁK, Z., ŠAMAJOVÁ, J. - Prosociální osobnost v kontextu dobrovolnictví	205
Sympóziu IV. - Rozhodovanie v špecifických záťažových situáciách	210
HANÁK, R., ČAVOJOVÁ, V., BALLOVÁ MIKUŠKOVÁ, E. - Je intuícia pri rozhodovaní v časovom strese výhodnejšia?	210
HALAMA, P., GURŇÁKOVÁ, J. - Emócie a emočná regulácia v procese rozhodovania u zdravotníckych záchranárov	215
KAMHALOVÁ, I. - Rozhodovací proces zdravotníckych profesionálov	219
Sekcia X. – Emócie	227
NÁBĚLKOVÁ, E., MURÁŇOVÁ, A. - Vybrané emócie očami vysokoškolákov a ich prežívanie vo vzťahu k temperamentu	227
SALBOT, V., NÁBĚLKOVÁ, E., KALISKÁ, L. - Emocionálna seba-pôsobnosť: možnosti merania dotazníkmi radu TEIQue	234
KENTOŠ, M. - Subjektívne a objektívne hodnotenie bezpečia v Európe	240
POSTEROVÁ SEKCIA	247
BABINČÁK, P., MAGEROVÁ, D. - Vplyv subjektívnej pohody, veku, rodu, vzdelania a úmrtnia blízkej osoby na strach zo smrti	247
BABINČÁK, P. - Subjektívna škála šťastia - overenie psychometrických vlastností	252
BARINKOVÁ, K., VAŠKOVÁ, M. - Sebaučinnosť a sebahodnotenie u vysokoškolských študentov	258
BAUMGARTNER, F. - Emočná inteligencia a efektivita stratégií zvládania	264
BOBÁKOVÁ, M. - Vybrané psychometrické vlastnosti Škály emocionálnej sebaučinnosti	269
BREZINA, I., MARKO, M. - Vplyv kognívnej štrukturovanosti na riešenie vŕhadového problému	274
BREZINA, I. - Integratívne prístupy k múdrosti ako premostenie vymedzení východu a západu	281
CIEŠLAROVÁ, D., KLIMUSOVÁ, H. - Deontologický a teleologický prístup k morálnym dilematám	285
CVIKOVÁ, V., KOVANIČOVÁ, V. - Vzťahová väzba a kvalita partnerského vzťahu	290
FRANKOVSKÝ, M., JANKANIČOVÁ, J., LAJČIN, D. - Osobnosť manažéra a taktiky vyjednávania	296
HALAMA, P., MATEJKOVÁ, M. - Rodičovská vzťahová väzba a senzitivita voči nespravodlivosti: úzkosť ako mediátor	302
HARENČÁROVÁ, H., STRÍŽENEC, M. - Nevedomé myslenie či intuícia? Hľadanie vzťahu medzi konceptmi	308
JELÍNEK, M., KVĚTON, P., VOBORIL, D. - Tvorba testu prostorové představivosti - metodická studie	313
JUHÁSOVÁ, I., ILIEVOVÁ, L., BAUMGARTNER, F., ROJKOVÁ, Z. - Možnosti uplatnenia emočnej inteligencie v kontexte ošetrovateľstva	319
KAČMÁROVÁ, M. - Koncept Boha a vybrané osobnostné charakteristiky ako prediktory kvality života seniorov	326
KONRÁDOVÁ, L., GENDIAROVÁ, M., RYBÁROVÁ, K. - Kvalita vzťahovej väzby adolescentov	331
KOPUNIČOVÁ, V., OROSOVÁ, O., GAJDOŠOVÁ, B. - Osobnosť, sociálna opora a preferencia on-line komunikácie u študentov vysokých škôl	337
KRÁLOVIČOVÁ, A. - Osobnostná typológia manažérov v malých firmách	342

LORINCOVÁ, T. - Sebakontrola a motivácia u nadaných študentov _____	346
LUMTZEROVÁ, E., JAKUBEK, M., CELEC, P., PAULIS, L. - Užívanie hormonálnej antikoncepcie a vybrané osobnostné črty _____	351
MACEJKA, M. - Skúmanie vzťahu medzi dynamickými pracovnými osobnostnými charakteristikami a seba-účinnosťou, seba-ocenením a vnímanou kontrolou _____	357
MAJEROVÁ, S. - Analýza sociálnych potrieb a ich saturácie seniorov _____	363
MESÁROŠOVÁ, B., HERETIK, A. - Premenná sociálnej žiadúcnosti v kontexte výskumu reziliencie u uchádzačov o štúdium psychológie _____	367
MIKULÁŠKOVÁ, G. - Posúdenie pojmu dobrý život adolescentmi _____	373
MOSKALOVÁ, D., BREZINA, I., SOLÁRIKOVÁ, P. - Ovplyvňuje úzkostlivosť efektivitu inhibičných procesov? _____	378
NASER, K. - Vývojové trendy v úrovni prežívania konfliktu práca-rodina vo vybraných krajinách Európskej únie _____	383
OČENÁŠOVÁ, L., VÁCLAVIKOVÁ, I. - Sociálna a emocionálna inteligencia vo vzťahu k anticipovaným dôsledkom prepojenia práce a rodiny _____	388
OROSOVÁ, O., ŠEBEŇA, R., GAJDOŠOVÁ, B., KOPUNIČOVÁ, V. - Stres, sociálna opora a používanie internetu medzi vysokoškolákmi _____	393
PAVLUVČIKOVÁ, E. - Adaptácia na starobu a jej súvislosť so zmyslom života _____	399
POLŤÁKOVÁ, Z., KARASOVÁ, J. - Možnosti využitia Tobinovho dotazníka copingových stratégií _____	404
REICHELOVÁ, E. - Statické a dynamické testovanie schopnosti učiť sa u detí zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia _____	410
ŘEZÁČOVÁ, I. - Vybrané kognitívne a osobnostné charakteristiky vo vzťahu k chovaniu spojenému se zdravím _____	415
ROŠKOVÁ, E., POLÁKOVÁ, D. - Individuálne prediktory pracovnej spokojnosti _____	419
SCHRAGGEOVÁ, M., DRŽKOVÁ, J. - Osobnostné dimenzie a alkoholová bezmocnosť u liečených alkoholikov _____	425
SZOBIOVÁ, E., BOLEKOVÁ, V., HARAZINOVÁ, V. - Porovnanie tvorivosti a reziliencie hudobne nadaných adolescentov a gymnazistov _____	431
ŠTEFÁNKOVÁ, Z. - Zatažujúce správanie rodičov a problémy v sociálnych vzťahoch potomkov v ranej adolescencii _____	437
VÁCLAVIKOVÁ, I. - Význam sebaúčinnosti vo vzťahu ku konfliktu a obohacovaniu práce a rodiny _____	443
VAVRICOVÁ, M., ŠALAPKOVÁ, J. - Percepčia ochorenia a zvládanie u rodičov detí s detskou mozgovou obrnou _____	448
VAVROVÁ, M., MÁTHÉ, R., GALOVÁ, L. - Overenie faktorovej štruktúry škál slovenskej verzie MMPI-A _____	454
VICIANOVÁ, M. - Význam slova klamstvo: Verifikácia práce Colemanovej a Kaya _____	459
VOBOŘIL, D., KVĚTON, P., JELÍNEK, M. - Inovativní testové položky pro zachycení prostorové představivosti _____	464
ZIBRÍNOVÁ, E., BIRKNEROVÁ, Z. - Agresivita a hostilita verzus výkon a inteligencia u vodičov _____	470

KOGNITÍVNE OMYLY PRI ROZHODOVANÍ

RUISEL IMRICH – expsrui@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV

Cognitive fallacies in decision making

Current research of decision making is frequently oriented towards the analysis of interindividual differences in cognition in the context of personality, emotion, and motivation. Important regulatory variables are the subjective decision maker constraints represented by the action of cognitive fallacies, increasing the attractiveness of the chosen alternative, considerable facilitating the selection. The effect of cognitive fallacies on transfer between alternatives was analyzed. Alternatives may influence the selection and context effects. Alternatives of selection may be influenced by the context and compromise effects. Two trends dominate: 1. avoiding extreme options, 2. asymmetric dominance effect. Significant influence on reasoning are also formulating and contrast effects. We considered for optimizing the evaluation procedures, which should lead to the minimization of cognitive fallacies. The nature of cognitive fallacies is attributed to failures in deductive thinking.

Key words: *decision making, cognitive fallacies, interindividual differences, cognition*

Grantová podpora: VEGA č. 2/0126/12

Rozhodovanie ako kognitívny proces je založený na voľbe alternatív. Podľa klasických ekonomických teórií jednotlivci usilujú o maximalizáciu ziskov, minimalizáciu strát a efektívne využívajú získané informácie. Z toho by malo vyplývať, že optimálne správanie je podmienené dostupnými informáciami a preto sa väčšina ľudí riadi zákonmi pravdepodobnosti. Avšak v každodennom živote sa tieto zákony neuplatňujú vždy priamočiaro a jednotlivci sa často rozhodujú v neistých podmienkach, kde skutočné pravdepodobnosti nie sú známe. Preto rôzne interpretácie rovnakých rozhodnutí môžu viesť k rozdielnym voľbám. Rozhodovateľ neraz býva viac ovplyvnený rizikom než logickou úvahou (Ruisel, 2004).

Ak pri rozhodovaní jednotlivci uprednostňujú určitú zložku výkonu ako najdôležitejšiu, dochádza k výberu inferencií. Aj keď sa ľudia rozhodujú racionálne, nie sú všetky ich závery správne, alebo podporené relevantnými údajmi. Filozofi i psychológovia sa pokúšali o klasifikáciu rôznych typov chybných inferencií (vratké usudzovanie), ktoré sú súčasťou kognitívnych omylov (v našich úvahách uprednostňujeme tento pojem, pretože vyzdvihuje najmä kognitívne aspekty zlyhania jednotlivca).

V širšom chápaní k týmto omylom dochádza najmä pri argumentácii a pri uplatňovaní sily argumentov (latinské sloveso fallere znamená klamať). Zaiste, mylné usudzovanie môže pôsobiť klamlivo, pretože niekedy pôsobí nepochopiteľne logicky. V modernom chápaní je mylné usudzovanie chybné alebo irelevantné, pretože jednotlivci akceptujú premisy bez dostatočného zdôvodnenia alebo zlyhávajú pri spracovávaní relevantných faktov. Kognitívne omyly je často zložité detekovať, pretože pri nich dochádza k chybnému usudzovaniu alebo ľživej argumentácii. Môže k nim dochádzať úmyselne, ale aj neúmyselne.

Predchodcovia

O prvé systematické štúdium kognitívnych omylov sa pokúsil Aristoteles (1928) spisom *De Sophisticis Elenchis*, ktorý tvoril prílohu k *Topikom*. Podľa neho v praxi pôsobí trinásť typov omylov.

Problematika kognitívnych omylov a chybného usudzovania upútala aj viacerých predstaviteľov racionálneho myslenia.

Napríklad už Aristotelov učiteľ Platón (428-347 pred Kr.) sa pokúsil vymedziť zlyhania ľudského poznávania. Podľa spisu *Štát V* a dialógu *Timaios* je nevyhnutné rozlišovať medzi epistémou ako pravým a spoľahlivým poznaním a doxou, subjektívnym názorom jednotlivca (Platón, 1990).

Podľa jeho neskoršieho nasledovníka Epiktéta (55-135 po Kr.) ľudskú myseľ nerozrušujú samotné udalosti, ale ich subjektívne hodnotenie. Preto dojmy (*phantasia*) často ovplyvňujú hodnotové usudzovanie (*hupolepsis*) a tým aj inferencie jednotlivca.

Anglický filozof a metodológ Sir Francis Bacon (1561-1626) v diele *Nové organon* (1974) upozornil nielen na kognitívne omyly jednotlivcov, ale aj celých sociálnych skupín. Kognitívne omyly vznikajú pôsobením idolov myslenia, pôsobiacich ako idoly rodu, jaskyne, trhoviska a divadla. Úsilie o exaktnosť vedeckého myslenia obohatil najmä pôsobením kontrapríkladov pri spracovávaní vedeckých poznatkov.

Filozof a teológ Blaise Pascal (1623-1662) žiadal, aby sa pri inferenciách prihliadalo nielen na stupeň rizika a záťaže, ale aj na pravdepodobnosť výskytu určitej udalosti. Veľa ľudí prežíva nadmerný strach z bleskov napriek tomu, že pravdepodobnosť zásahu človeka nie je vysoká (Bernstein, 1992). Slabý vzťah medzi afektom a pravdepodobnosťou sa potvrdzuje aj v súčasných výskumoch. Napríklad Bankart a Elliott (1974) zistili, že probandi reagovali rovnako úzkostne na veľmi pravdepodobné i málo pravdepodobné elektrické šoky.

V súčasnom psychologickom myslení sa problematike kognitívnych omylov venovali najmä kognitívni psychológovia. Napríklad Pylyshyn (1984) pri analýzach vonkajšej reality upozornil na optimálny vzťah reprezentácie a kognitívnych procesov. Na ilustráciu použil metaforu stretnutia troch slepcov so slonom – prvý z nich ohmatal chobot a tvrdil, že v ruke drží hada, druhý sa dotýkal nohy a predpokladal, že narazil do stĺpa a tretí potiahol chvost, pretože sa mu zdalo, že v ruke drží šnúrkou. Kognitívna psychológia by mala podľa neho analyzovať podstatu ľudského poznania a opísať, ako človek získava, spracováva a využíva informácie.

Kognitívni psychológovia Tversky a Kahneman upozornili na subjektívnu tendenčnosť vo vyslovovaní inferencií a úsudkov. Podľa nich sa mnohí pozorovatelia neriadia racionálnymi argumentmi i presnými pravidlami, ale skôr heuristikami. Sú to zjednodušené pravidlá umožňujúce rýchle formulovanie úsudkov, na ktoré často nadväzujú subjektívne presvedčenia o ich správnosti. Vo svojich výskumných aktivitách pozornosť venovali najmä heuristikám reprezentatívnosti a dostupnosti (Kahneman, Slovic, Tversky, 1982).

Teoretické úvahy o názoroch expertov orientovaných na túto problematiku, je možné doplniť špecifickosťami niektorých reálnych kognitívnych omylov. Konfrontáciou teoretických východísk a empirických aplikácií je možné identifikovať podstatu týchto subjektívnych aspektov rozhodovania.

Argumenty ad hominem (podľa latinského proti osobe)

Inferencie tohto typu sa namiesto korektného posúdenia určitého výroku spochybňujú hodnoty ľudí, ktorí s ním súhlasia. Odmietavé argumenty proti oponentom sa podopierajú zľahčovaním individuálnych charakteristík jednotlivcov. Ironizuje sa pôsobenie veku, charakteru, rodiny, pohlavia, etnicity, vzhľadu, socioekonomického statusu, profesijného, náboženského alebo politického presvedčenia. Nátlakom sa presadzuje presvedčenie, že posudzovaná osoba nemožno brať vážne. Argumenty sa týkajú skôr osôb, než posudzovaných výrokov.

Omyly relevantnosti

naznačujú, že premisy argumentov nemajú žiadny vzťah k vysloveným úsudkom. Úsudky nie sú relevantné vo vzťahu s líniou usudzovania. Argumenty tohto typu sa zaraďujú medzi tzv. non sequiturs (z latinského to nenasleduje). Priamy vzťah medzi príčinou a následkom pôsobí iba v predstavách jednotlivca.

Omyly reprezentatívnosti

sa uplatňujú pri posudzovaní pravdepodobnosti výskytu menej pravdepodobnej udalosti, týkajúcej sa:

1. reprezentatívnosti udalosti vzhľadom na posudzovanú populáciu,
2. stupňa, nakoľko udalosť reflektuje významnejšie črty procesu, ktorými je generovaná (napríklad náhodnosťou).

Apel na autority (argument ad verecundium)

sa prejavuje akceptáciou (alebo odmietaním) výrokov kvôli prestíži, statusu alebo rešpektu, ktorý jednotlivec prežíva voči svojim stúpencom alebo oponentom. Omyly vyplývajúce z apelu na autority sú založené na očakávaní, že výroky sú pravdivé, pretože ich podporujú určité autority. Dochádza k nim najmä vtedy, ak vybrané autority nedokážu pri argumentácii poskytnúť relevantné dôkazy. Nevyplývajú zo všeobecného apelu na autority ako také, ale na autority, ktoré nie sú pri argumentácii dôveryhodné.

Apel na popularitu (argumentum ad populum)

pôsobí na formulovanie názoru založeného na akceptácii informácie väčšinou pozorovateľov. Rozhodovanie prebieha podľa schémy: ak ešte niekto iný rozmýšľa podobne ako ja, moje hodnotenie musí byť správne. Podstata tohto omylu spočíva v potrebe konformity s populárnou verejnou mienkou.

Apel na povinnosť

vyplýva z motivácie založenej na kategorických požiadavkách. Tlaky výrazne ovplyvňujúce určité formy správania, sú iracionálne. Preto napríklad deti neraz nerealisticky hodnotia svoje schopnosti, čo často vyplýva z prehnaných požiadaviek rodičov. Takýmto spôsobom sa zvyknú mobilizovať aj prívrženci určitých politických a ideologických názorových prúdov, snažiaci sa nanútiť subjektívne interpretácie sveta aj ľuďom s inou hodnotovou orientáciou.

Omyly vyplývajúce z ignorancie

ovplyvňujú presvedčenie jednotlivca, že určitý výrok je pravdivý len preto, že nie je falošný. Prípadne, že je falošný len preto, že sa nepreukázala jeho pravdivosť. Avšak omyl vyplývajúci z apelu na ignoranciu možno postrehnúť najmä vtedy, ak sa rovnaký argument použije na podporu dvoch rôznych záverov (napríklad nemožno preukázať, že duchovia neexistujú, ani že existujú), preto limitované poznanie možno využiť ako argument v oboch alternatívach.

Omyly zväčšenia alebo zmenšenia

regulujú maximalizáciu alebo minimalizáciu priebehu sebareflexie. Niektorí jednotlivci maximalizujú svoje chyby a minimalizujú úspechy, čo môže výrazne znižovať ich sebavedomie. Iní sa zas preceňujú, popierajú nedostatky a vyzdvihujú úspechy.

Mentálny filter

pôsobí pri hodnotení izolovaných aspektov situácie, najmä s negatívnou konotáciou a prispieva k výraznému skresľovaniu celkového obrazu. K omylu dochádza vtedy, ak sa všetky nasledujúce udalosti vnímajú akoby cez filter vytvorený týmto umelým aspektom situácie.

Usudzovanie v kruhu

je známe aj pod názvom ako „petitio principii“. Omyl sa vyskytuje najmä v prípadoch, ak argument predpokladá svoj vlastný záver (to jest, ak sa záver vyskytuje ako predpoklad, aj keď v odlišnej forme), prípadne, ak určité tvrdenia vyjadrujú v podstate rovnaký obsah.

Omyly amfibólie

prebiehajú v situáciách, ak jeden alebo viac výrokov vyznieva dvojznačne. Napríklad veta „máme svojich rodičov na obed“, môže aj popri správnej gramatickej štruktúre vyvolávať nedorozumenia. Cudziniec, ktorý nepozná zvyky vládnuce v určitej krajine, môže byť touto vetou pomýlený a uvažovať o kanibalizme. Do tejto kategórie patria aj gramatické manipulácie. Napríklad ruská cárovná Maria Fjodorovna podľa legendy pomocou čiarky vo vete zachránila život svojho milenca. Jej manžel cár pôvodne napísal rozsudok: Omilostiť nemožno, poslať na Sibír. Cárovná však posunom čiarky zmenila text: Omilostiť, nemožno poslať na Sibír.

Omyly emočného usudzovania

skresľujú realitu tým, že za relevantné dôkazy pravdivosti určitých výrokov pokladajú emócie alebo subjektívne presvedčenia, vyjadrené výrokom „je to pravda, pretože som presvedčený, že to tak je“. V podstate ide o modifikovanú verziu tradovaného výroku Alberta Veľkého „hlupák je ten, kto mi nerozumie“.

Omyly prehnanej generalizácie

sú založené na rýchлом zovšeobecnení subjektívne vybraných alternatív, z ktorých vznikne kritérium pre následné hodnotenia. Tieto omyly vznikajú z nedostatočného poznania niektorých fragmentov prezentovaných informácií. Neraz vedú k strate motivácie a k predčasnej rezignácii jednotlivca (Sternberg, Kaufman, Grigorenko, 2008).

Omyly falošnej príčiny

vyplývajú z hľadania kauzality rôznych udalostí. Tieto omyly sa spájajú s určitými logickými chybami, najmä so zamieňaním príčin a následkov a vylučovaním alternatívnych príčin. Iný dôležitý príklad tohto omylu je „ad hoc“ prístup. V tomto prípade sa kauzálny vzťah vzniká zo súbehu (často náhodného) dvoch alebo viacerých situácií, ktoré spoločne prebiehali v rovnakom čase.

Chybné analógie

predstavujú induktívne omyly vyplývajúce z analogického usudzovania. V typickej analógii sa formuje tvrdenie, že ak x je podobné y a y je podobné z, vyplýva záver, že x je podobné z. K chybným analógiám dochádza, ak je podobnosť medzi prvkami zanedbateľná alebo nerelevantná.

Omyly gamblerov

vyplývajú z chybného usudzovania, že určité aktivity s náhodným priebehom sa riadia vopred danými pravidlami. Predpokladá sa určitá zákonitosť, podľa ktorej po období prehier a zlyhaní sa zaručene dostavia pozitívne výsledky, ktoré splnia očakávanie návštevníkov kasín (tzv. syndróm Dostojevského Hráča). Názov tohto omylu sa odvodzuje od presvedčenia gamblerov, usilujúcich sa prekonať údajnú nepriazeň (smolu), ktorá im bráni dosahovať očakávané výhry.

Omyly kompozície

sú spôsobené chybným presvedčením pozorovateľov, že časti validne reprezentujú aj celok. Preto niekedy dochádza k preceňovaniu tímovej spolupráce v rôznych oblastiach (napríklad pri sociálnych alebo športových aktivitách). Pôsobenie vynikajúcich jednotlivcov nemusi

nutne viesť k vysokej výkonnosti tímu. Podobne aj slabá úroda v niektorých regiónoch môže byť vyvážená vyššou produkciou v iných častiach krajiny.

Omyly nesprávnych disjunkcií

pôsobia najmä v situáciách, v ktorých sa do úvahy berie iba redukovaný počet alternatív, aj keď je ich k dispozícii podstatne viac.

Záver

Ako vyplýva z teoretických úvah expertov zameraných na problematiku subjektívnych aspektov rozhodovania, ako aj z praktických príkladov regulatívneho pôsobenia niektorých konkrétnych kognitívnych omylov, väčšina omylov vyplýva z rôznych porúch deduktívneho myslenia. Dedukcie zohrávajú pri myslení kľúčovú úlohu. Podieľajú sa na formulovaní plánov a hodnotení činnosti, regulácii dôsledkov, formovaní predpokladov a hypotéz, zostavovaní inštrukcií, pravidiel a všeobecných princípov, na hľadaní argumentov, hodnotení poznatkov, rozhodovaní sa medzi konkurenčnými teóriami a na riešení problémov rôzneho druhu. Svet bez dedukcií by bol svetom bez vedy, technológií, zákonov, sociálnych konvencií a kultúry. Avšak v každom prípade je žiaduce neustále pripomínať deštruktívne pôsobenie sklonu ľudí ku kognitívnym omylom v riadiacich a rozhodovacích činnostiach a hlavne v situáciách vyžadujúcich kompetentné rozhodovanie a hodnotenie nielen v individuálnom kontexte, ale aj pri riešení globálnych a komplexných sociálnych problémov.

Literatúra

- Aristoteles (1928). *De Sophisticis Elenchis*. Oxford: Clarendon Press.
- Bankart, B., Elliot, R. (1974). Extinction of avoidance in rats: Response availability and stimulus presentation effects. *Behaviour Reserach and Therapy*, 12, 53-56.
- Bacon, F. (1974). *Nové organon*. Praha: Svoboda.
- Bernstein, P. (1992). *Against the Gods: The remarkable story of risk*. New York: John Wiley.
- Kahneman, D., Slovic, P., Tversky, A. (1982). *Judgment under uncertainty. Heuristics and biases*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Platón (1990). *Štát*. Bratislava: Tatran.
- Pylyshyn, Z.,W. (1984). *Computation and cognition: Towards a foundation for cognitive science*. Boston: MIT Press.
- Ruisel, I. (2004). *Inteligencia a myslenie*. Bratislava: Ikar.
- Sternberg, R. J., Kaufman, J. C., Grigorenko, J. (2008). *Applied intelligence*. New York: Cambridge University Press.

PSYCHOLÓGIA MEDZI SCYLLOU A CHARYBDOU?

VÝROST JOZEF – vyrost@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV Košice

Psychology between Scylla and Charybdis?

This paper offers information about Evidence-Based Practice in Psychology (EBPP) by the American Psychological Association (APA) which concentrates on the integration of advanced scientific knowledge and psychological practice, and also about first results of its implementation in different areas of psychological services. In conclusion the paper discusses possibilities of application of these experiences in the life of our professional community.

Key words: *American Psychological Association (APA), Evidence-Based Practice in Psychology (EBPP)*

Teória/výskum a prax/aplikácia sú rovnako hodnotné strany tej istej mince. Vychýlenie sa z rovnovážneho stavu v sebe skrýva riziko: na jednej strane sterilného akademizmu, t.j. odtrhnutia sa od reálnych potrieb života, na druhej strane lacného eskamotérstva, teda zavádzania (dôverčivých v núdzi) falošnými prisľubmi. V dobre fungujúcom organizme odboru pôsobia profesionáli – akademici a praktici – ako senzory, citlivo reagujúce na výzvy prichádzajúce z prostredia svetového vedeckého poznania i prostredia reálnych spoločenských potrieb.

V pomáhajúcich profesiách (napr. zdravotnícki pracovníci, psychológovia, špeciálni pedagógovia) táto otázka nadobúda ešte ďalší špecifický rozmer. Súvisí to s uplatňovaním všeobecného legálneho i etického imperatívu práva klienta na poskytovanie servisu na najvyššej dostupnej (objektívne novej) odbornej úrovni.

Aj preto sa v našom odbore uplatňuje niekoľko úrovní normatívnych regulátorov psychologického činnosti:

- zákony (definované sankcie v prípade porušenia)
- štandardy (jednotlivo alebo súhrnne, napr. v podobe kódexu, zámerne idúce nad rámec zákona, ale tiež súčasne vynucované systémom sankcií v prípade nedodržania)
- smernice (zásady, pokyny ktoré v hlavných črtách určujú obsah činností)
- algoritmy (konkrétne postupy)

Hlboká transformácia spoločnosti začiatkom 90-tych rokov v krajinách strednej a východnej Európy sa v mnohom prejavila aj v našej profesii. S rozšírením možností podieľať sa priamo na živote medzinárodnej odbornej komunity (cesty + pobyty + štúdium v zahraničí, kvalitatívne nové možnosti prístupu k informačným zdrojom, voľné podmienky trhu) prišlo očakávanie, že sa v našich transformujúcich krajinách (napr. V 4) tieto dva svety, akademický a praxe, budú k sebe intenzívnejšie približovať. Zdá sa, jemne povedané, že sa toto očakávanie nenaplnilo. Dokonca mnohí zástupcovia oboch strán opakovane, na rôznych fórach, prezentujú názor, že sa vzdialenosť (slovami niektorých dokonca „priepasť“) medzi nimi ďalej prehĺbuje.

Existuje viacero osvedčených ciest, ako na situáciu, signalizujúcu problém, reagovať. Jednou z nich môže byť - inšpirovať sa nasledovným príkladom: V príspevku teda chceme uviesť základné informácie: a) o stratégii EBPP (Evidence-Based Practice in Psychology) Americkej psychologického asociácie (APA), zameranej na integráciu špičkového vedeckého poznania a psychologického praxe, b) o prvých výsledkoch jej uplatňovania v rôznych oblastiach psychologického činnosti v USA.

Definícia EBPP je paralelou definície Institute of Medicine (2001,147) zameranou do oblasti medicínskej praxe a chápe psychologickú prax (založenú na vedeckom poznaní) ako integráciu najlepšieho dostupného výskumu a klinickej expertízy, adresovaná klientovi v kontexte jeho osobných charakteristík, kultúry a preferencií (2005,1).¹ Dôslednú analýzu jej vzniku a uplatňovania v širších súvislostiach, vrátane špecifických terminologických otázok, záujemcovia môžu nájsť v príspevku J. Mareša a V. Kebzu (2012).

Cieľom EBPP je iniciovať tvorbu smerníc pre psychologickú prax v rôznych oblastiach odbornej aktivity členov APA. Tomuto účelu slúži aj dokument „Criteria for Practice Guideline Development and Evaluation“.²

Termín smernice (návody) vyjadruje poslanie takýchto dokumentov ako odporúčajúcich profesionálne postupy a správanie psychológov. To ich odlišuje od štandardov (noriem, pravidiel), ktoré sú mandatorné a ich nedodržanie je (žiaľ v mnohých prípadoch len malo by byť) sankcionované. Smernice pre psychologickú prax, nezávisle od toho, pre ktorú oblasť sú vytvárané, musia spĺňať základné atribúty:

1. rešpektovanie ľudských práv a dôstojnosti,
2. reálnu potrebu vypracovania,
3. záber (jasne definovaný obsah, užívateľov a kontext),
4. nemajú obsahovať žiadne prvky predpojatosti (všetky stanoviská musia byť zdôvodnené, doložené relevantnými odkazmi),
5. majú mať edukačnú hodnotu (smernice informujú psychológov a verejnosť o potrebných postupoch),
6. vnútornú konzistenciu (nesmú byť vnútorne protirečivé),
7. flexibilitu (musia rešpektovať hodnotu odborného úsudku a nevytvárať neprimerané limity pre užívateľa),
8. kvalitné zdroje (musia byť postavené na najhodnotnejších a najčerstvejších informáciách z oblasti teórie, výskumu, na platných právnych a etických normách),
9. realizovateľnosť (musia byť uskutočniteľné v reálnych praktických podmienkach),
10. používať jazyk ako nástroj motivácie (získavať kolegov pre dobrú vec),
11. zrozumiteľnosť,
12. kompatibilitu (s ostatnými platnými dokumentmi APA).

Za vhodný nástroj pre testovanie situácie v danej oblasti z pohľad zainteresovaných je „Practice Guidelines Checklist“, ktorý vyplňajú relevantné, kompetentné osoby /špičkoví odborníci z akademickej sféry i praxe.³

Uvedomenie si faktu, že tvorba smerníc pre psychologickú prax v oblasti intervenčných programov zacielených na zvýšenie kvality života klientov (QIP) má isté zjavné špecifiká, viedla APA v roku 2009 k vypracovaniu osobitných kritérií v dokumente „Criteria for the Evaluation of Quality Improvement Programs and the Use of Quality Improvement Data“.⁴

Pre ilustráciu vyberáme zoznam indikátorov, používaných na určenie zvýšenia kvality života klientov vplyvom pôsobenia takýchto programov:

1. Psychometrické vlastnosti (validita a reliabilita mier zmeny kvality),
2. Senzitivita na zmeny (zmena v čase musí byť preukázateľne výsledkom intervencie),
3. Indikátor relevancie (zameranie na tie aspekty sledovaných zmien, ktoré sú z hľadiska praktického psychológa a klienta zmysluplné),
4. Indikátor auditability (ukazovatele kvality nemôžu podliehať manipulácii),
5. Indikátor realizovateľnosti (zber dát o efekte zmien nesmie porušovať zásady dôvernosti údajov o klientoch a nesmie narušiť priebeh liečby).

Príklady už vytvorených APA smerníc pre psychologickú prax:

¹ <http://www.apa.org/practice/resources/evidence/evidence-based-statement.pdf>

² <http://www.apa.org/practice/guidelines/criteria.pdf>

³ <http://www.apa.org/practice/guidelines/practice-criteria-checklist.pdf>

⁴ <http://www.apa.org/practice/guidelines/criteria-for-evaluation.pdf>

- pre uchovávanie záznamov o klientoch⁵
- pre forenznú psychológiu⁶
- pre psychologický výskum a prax v multikultúrnom prostredí⁷
- pre účasť psychologov vo farmakologickej liečbe⁸
- pre posudzovanie demencie a kognitívnych zmien⁹
- pre diagnostiku a intervenciu u hendikepovaných osôb¹⁰
- pre psychologickú prax s homosexuálne a bisexuálne orientovanými klientmi¹¹
- pre psychologickú prax v práci so seniormi¹²

Platnosť orgánmi APA prijatých smerníc je z odborných i praktických dôvodov obmedzená na periódu 10 rokov, čo samozrejme nebráni tento čas v prípade potreby skrátiť. Príkladom môžu byť smernice pre používateľov psychologických diagnostických nástrojov (testov), ktoré práve v tomto čase prechádzajú procesom úprav. Z informácií uvádzaných na internetovej stránke APA možno usudzovať, že pri posudzovaní tejto oblasti aktivity orgánov asociácie prevláda skôr pozitívne hodnotenie členstva. Ako ukázala niekoľkoročná skúsenosť, je to priamy nástroj pôsobenia na oblasť odbornej prípravy psychologov i kvality poskytovania psychologických služieb.

Napĺňanie cieľa skvalitniť psychologický servis sa, a to nielen v APA, považuje v súčasnom období za úlohu prvoradého významu. Dôkazom pre to je aj Strategický plán IUPsyS (International Union of Psychological Science) na roky 2012 – 2016¹³, prijatý na Valnom zhromaždení v tomto roku (IUPsyS združuje 79 národných psychologických asociácií zo všetkých kontinentov). V časti, týkajúcej sa ďalšieho rozvoja vedného odboru, sa uvádza skvalitnenie úrovne psychologickéj praxe ako jeden zo 4 kľúčových cieľov (spolu so skvalitňovaním odbornej prípravy, zodpovednej realizácii výskumu a etických otázkach).

Existuje tu priama súvislosť s faktom, že psychológia stále zaznamenáva boom, prejavujúci sa stabilne vysokým záujmom uchádzačov o profesionálnu prípravu a vzrastajúcim počtom jej absolventov – kolegýň/ov na začiatku svojej kariéry. Keďže sme uviedli, ako nasledovniahodný, príklad z prostredia USA, pre ilustráciu popisovaných trendov pridáme ešte niekoľko údajov: Na web stránke Ministerstva práce môžeme nájsť údaje z roku 2010¹⁴, podľa ktorých na poste psychologov v USA pôsobilo 174 000 osôb (podľa toho teda na 1 psychológa pripadá 1773 obyvateľov) a v ďalšej desaťročnej perióde sa predpokladá nárast 37 700 miest, teda 22%.

Mohlo by sa nám zdať (vzhľadom na históriu vývoja odboru, impakt ktorý reálne psychológovia z USA majú na stav psychologického výskumu i praxe, atď.), že USA sú nedostižne na prvom mieste v počte psychologov na počet obyvateľov. Nebolo tomu tak ani v osemdesiatych rokoch minulého storočia, keď Mark Rosenzweig (1984) pre potreby IUPsyS sústredil údaje mapujúce vtedajší stav, a nie je tomu tak ani dnes.

Napr. Argentína má 40,7 mil. obyvateľov a pôsobí tu asi 58 000 psychologov / psychoanalytikov. Na jedného psychológa teda pripadá asi 700 obyvateľov. V Buenos Aires dokonca 120 obyvateľov. Andres Rascovsky, predseda Argentínskeho zväzu psychoanalytikov, ktorý s 1200 členmi patrí medzi najväčšie na svete, pripisuje slabosť pre psychologické služby rovnakej nostalgii, akú miestni vyjadrujú na tanečnom parkete... (Známa je príhoda o dvojici Mexičanov, ktorí prišli do Buenos Aires na psychologickú

⁵ <http://www.apa.org/practice/guidelines/record-keeping.pdf>

⁶ <http://www.apa.org/practice/guidelines/forensic-psychology.aspx>

⁷ <http://www.apa.org/pi/oema/resources/policy/multicultural-guideline.pdf>

⁸ <http://www.apa.org/practice/guidelines/pharmacological-issues.pdf>

⁹ <http://www.apa.org/pi/aging/resources/dementia-guidelines.pdf>

¹⁰ <http://www.apa.org/pi/disability/resources/assessment-disabilities.aspx>

¹¹ <http://www.apa.org/pi/lgbt/resources/guidelines.aspx>

¹² <http://www.apa.org/practice/guidelines/older-adults.pdf>

¹³ <http://www.iupsys.net/images/archive/strategicplan/strategic-plan-2012-2016.pdf>

¹⁴ <http://www.bls.gov/ooh/Life-Physical-and-Social-Science/Psychologists.htm>

konferenciu a utrpeli šok, keď sa ich vodič taxíka opýtal, kto bol zvolený za predsedu APA - Americkéj psychologickéj asociácie). Že tento pomer psychológ/obyvatelia nemusí automaticky znamenať iba pozitíva, dokumentuje aj Ezechiel Benito (2012) slovami: „Psychologická veda v Argentíne má sľubnú budúcnosť. Stále tu však existujú nedostatky v mnohých významných oblastiach a aj keď môžeme zaznamenať isté pozitívne zmeny v čase, bude potrebné tento proces akcelerovať. Najväčšie obmedzenia v súčasnosti predstavujú zastarané vzdelávacie a výcvikové programy, často s neúmerným akcentom skôr na psychoanalytické teórie ako na vedeckých dôkazoch založené modely, malá vedecká komunita ... a nedostatočne silná národná psychologická asociácia“.

Situácia na Slovensku vykazuje isté znaky podobnosti aj v tomto zmysle. Horšie je, že nie sú k dispozícii, resp. presnejšie, nikto sa zatiaľ nepokúsil systematicky spracovať dostupné relevantné údaje. Tak napr. nie je známy stav a dlhodobý trend vývoja počtu absolventov štúdiá v odbore psychológia. Podľa ústnej informácie pracovníkov Ministerstva školstva SR zo začiatku 90-tych rokov bol odhad počtu psychológov pôsobiach na trhu práce na Slovensku v tom období asi 2000 (teda 2500 obyvateľov na jedného psychológa). Ministerstvo školstva SR uskutočnilo v roku 2010 analýzu miery nezamestnanosti absolventov VŠ za roky 2008 a 2009.¹⁵ Z týchto dát sa, okrem podielu nezamestnaných absolventov štúdiá psychológie (6,4%) dozvedáme, že v uvedenom období štúdium ukončilo 1341 absolventov (na ôsmich slovenských univerzitách, ktoré mali v sledovanom období akreditované toto jednodoborové štúdium – dnes ich je 11). Na základe uvedeného možno predbežne len predpokladať, že v porovnaní so začiatkom 90-tych rokov sa počet psychológov prípadne zdvojnásobil (1250 obyvateľov na jedného psychológa), alebo azda strojnásobil? V každom prípade sa veková a kvalifikačná skladba našej komunity výrazne zmenila: výrazne vzrástol podiel mladých ľudí, na začiatku svojej profesionálnej kariéry.

Základným predpokladom racionálneho rozhodovania sú kvalitné informácie – teda aktuálnou úlohou dneška je zabezpečiť aspoň elementárne prehľadové štatistiky, týkajúce sa aktuálnej situácie nášho odboru a prípadne trendov jeho vývoja. Kto ich má získavať a ako ich zabezpečiť? Toto určite nie je úloha, splniteľná silami jednotlivca. Bezpochyby inštitucionálne kompetentnými predstaviteľmi sú odborné profesiové združenia (Slovenská psychologická spoločnosť a Slovenská komora psychológov). Zdrojmi, ktoré čiastočne disponujú a určite by mohli v ďalšom období disponovať týmito informáciami, sú Štatistický úrad (napr. z údajov sčítania, realizovaného v roku 2011 sa možno dozvedieť, koľko občanov SR pôsobí v profesii psychológa) a Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR (ako sme ilustrovali, má informácie o počtoch absolventov z posledného obdobia a mohlo by zistiť aj počty absolventov slovenských vysokých škôl spätne za definované obdobie).

Až po získaní týchto informácií by bolo reálne, ak by si to situácia vyžadovala, v spolupráci vysokých škôl a garantov študijných programov v odbore psychológia začať diskutovať otázku prijatí (počty), uplatnenia absolventov, atď. Následne by v spolupráci s Akreditačnou komisiou a Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR bolo možné otvoriť otázku systému a kvality prípravy nových absolventov odboru. A nielen ich. V pomáhajúcich profesiách má predsa fungovať imperatív celoživotného vzdelávania. Aj kariéra psychológov by teda mala predstavovať jasne definovaný rebríček, s predpísanými kritériami na ich plnenie, formy prípravy a systém certifikátov. Skúsenosť posledných rokov nás azda naučila, že nestačí len deklarovať - mal by sa dopracovať systém (nie personálno-úniový monopol) dohľadu nad poskytovaním psychologických služieb, mali by sa dostať do života kontrolné mechanizmy a vypracovať systém sankcií.

Iste je mnoho ďalších tém, ktoré by bolo vhodné a možné otvoriť. Scylla a Charybda, vzťah výskumu a praxe, je určite iba jednou z nich. Entuziazmus a dobrá vôľa - vo vzťahu k aktuálnym témam nášho odboru - akokoľvek sú vítané, by však nemali nahradiť

¹⁵ <http://www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=7638>

chladnokrvné, racionálne uvažovanie, založené na čo najobjektívnejších informáciách. O to viacej, že v spoločenskej atmosfére možno stále zreteľne cítiť pach „zlatého teľaťa“.

Literatúra

Benito, E. (2012). Psychological science around the world: Latin America. <http://www.psychologicalscience.org/index.php/publications/observer/obsonline/psychological-science-around-the-world-latin-america.html>.

Mareš, J., Kebza, V. (2012). Psychologie založená na důkazech. Československá psychologie, 56, 2, 178-193 .

Rosenzweig, M. R. (1984). U.S. psychology and world psychology. American Psychologist, 39, 8, 877-884.

ALGORITMUS ALEBO INTUÍCIA – ROZHODOVANIE V RACIONALISTICKOM A NATURALISTICKOM PRÍSTUPE

BAČOVÁ VIERA – viera.bacova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV Ústav aplikovanej psychológie FSEV UK

Algorithm or intuition - decision making in rationalistic and naturalistic approaches

The differences between rationalistic and naturalistic approach to decision making raise the question which is important not only for theory but also for practice: Is there a difference between making decisions based on evidence and based on informed intuition? When and where is either an effective decision making? Based on the opinions of the leaders of both approaches about conditions for a qualified judgment and decision-making (which are an environment with high validity and an opportunity to learn the relevant cues) the paper refers to indications for decision making by pattern recognition and decision-making by algorithms.

Key words: *algorithm, intuition, rationalistic decision making approach, naturalistic decision making approach*

Grantová podpora: VEGA MŠ SR a SAV č. 2/0121/10, Centrum strategických analýz SAV – CESTA

PRÍSTUPY KU SKÚMANIU ROZHODOVANIA

Výskumne možno prístupíť k procesu rozhodovania dvomi spôsobmi. V prvom spôsobe možno predpokladať, že v základe rozhodovania ľudí je istá usporiadanosť, poriadok, štruktúra. Vtedy výskumníci obetujú realistický opis rozhodovania, ako ho často v každodennom živote prežívame, a preferujú vypracovanie elegantných racionálnych modelov rozhodovania.

Druhou cestou skúmania rozhodovania je sústredenie na komplikovanosť a tým aj neprehľadnosť a komplexnosť procesu rozhodovania. Vtedy výskumníci vychádzajú z predpokladu, že práve tieto vlastnosti sú integrálnou charakteristikou rozhodovania. Tento postup obetuje jednoduchosť a elegantnosť modelov v prospech realistického obrazu rozhodovania. Takéto teórie a modely vernejšie opisujú to, čo prebieha pri rozhodovaní (Beach, Connolly, 2005). Paradoxne skúmanie „realistického“ rozhodovania neposkytuje pomoc pri problémoch v rozhodovaní v takej miere, ako to robia racionálne normatívno-preskriptívne teórie v mnohorakých pomôckach a návodoch.

V histórii skúmania v oblasti rozhodovania výskumníci „vyskúšali“ oba prístupy k skúmaniu. Historicky najskôr vypracovali teórie a modely rozhodovania, ktoré splňajú požiadavky logického postupu, systematickej analýzy a inštrumentálnej racionality. Takéto racionalistické modely rozhodovania sa dnes označujú ako klasické teórie a modely posudzovania a rozhodovania (Judgment and Decision Making). Predstavujú prvú generáciu teórií rozhodovania. Charakteristické pre tieto teórie a modely je, že rozhodovanie chápu ako voľbu medzi alternatívami a že prototypom – metaforou tejto voľby je (hazardná) hra.

Výskumníci v druhej generácii teórií a modelov rozhodovania sa sústreďujú na to, ako v skutočnosti prebieha rozhodovanie ľudí v ich prirodzenom prostredí, najčastejšie v pracovných úlohách. Preto je tento prístup -- možno nie najpresnejšie, ale veľmi často --

označovaný ako rozhodovanie naturalistické (Naturalistic Decision Making). Príznačné pre tieto teórie je chápanie rozhodovania ako riešenia problému, ktoré môže prebiehať napr. aj pomocou vŕľadu.

Na základe týchto dvoch prístupov môžeme dnes rozlišovať skúmanie dvoch širokých kategórií rozhodovacích procesov človeka. V literatúre sú často zjednodušene označované ako protiklady: „racionálne verzus intuitívne“, alebo „analýza verzus skúsenosť“, alebo „algoritmus verzus intuícia“ (pozri napr. Kahneman & Klein, 2009).

Keď chceme stručne charakterizovať rozdiely v týchto dvoch prístupoch, možno vyjsť zo všeobecne akceptovaných fáz rozhodovacieho procesu, ktoré obsahujú:

1. Definovanie/diagnostikovanie situácie/problému
2. Generovanie/zadanie alternatív
3. Získavanie informácií o alternatívach a ich posúdenie
4. Voľba
5. Konanie.

Rozdiel medzi racionalistickými a intuitívnymi prístupmi ku skúmaniu rozhodovania spočíva v tom, že tieto teórie kladú rôzny dôraz na jednotlivé fázy rozhodovania – až po ich vynechanie, a zdôrazňujú odlišný spôsob ich vykonávania, a to buď „algoritmom“ alebo „intuíciou“, „analýzou“ alebo „skúsenosťou“ (obr. 1).

Obr. 1 Fázy rozhodovania v racionalistickom a naturalistickom prístupe k rozhodovaniu

MODEL ROZHODOVANIA	
RACIONALISTICKÝ (JDM):	NATURALISTICKÝ (NDM):
---	(1) Definovanie/diagnostikovanie situácie
(1) Generovanie alternatív	---
(2) Posúdenie alternatív	---
(3) Voľba alternatív	(2) Voľba aktivity
(4) Konanie	(3) Konanie

RACIONALISTICKÉ MODELY ROZHODOVANIA

Racionálne rozhodovacie modely možno charakterizovať z viacerých hľadísk. Z hľadiska rozhodovacích procesov spočíva rozhodovania takmer kompletne v kognitívnych aktivitách ako sú vedomé kognitívne posúdenie kladov a záporov každej jednej alternatívy voľby; vzájomné porovnávanie všetkých alternatív na základe ich detailnej analýzy a koncentrácia na voľbu logickej zmysluplnej alternatívy, ktorá bude mať požadovaný výsledok (dosiahnutie cieľa).

Požiadavky na „racionálneho“ rozhodovateľa sú značné. Racionálne rozhodovanie môže byť a často je časovo náročné; vyžaduje veľa mentálnej práce; vyžaduje dodržať postupnosť kognitívnych procesov, keďže každý krok vyplýva z predchádzajúceho v logickom poradí.

Modely racionálneho rozhodovania bez pochybnosti predpokladajú, že existuje najlepší výsledok a tým aj možnosť optimalizácie rozhodovania; je možné uvažovať o každej alternatíve a možno poznať jej budúce dôsledky; kognitívne schopnosti rozhodovateľov nie sú obmedzené a pre rozhodovanie má rozhodovateľ dostatok času a informácií.

Napriek tomu, že predpoklady pre racionálne rozhodovanie nie sú vždy splnené (nepoznáme všetky alternatívy; nemáme úplné a presné informácie; nevieme určiť výsledky alternatív;

naše kognitívne kapacity a často aj čas sú obmedzené), racionalistický prístup k rozhodovaniu postuluje vzorový algoritmus, ktorým sa dosahujú presné posúdenia alternatív a tým optimálne rozhodnutia. Je to pravidlo váženia alternatív a ich sčítania (the weighted additive rule), ktoré je považované za kritérium – „zlatý štandard“, voči ktorému sa porovnáva a hodnotí stupeň „racionálnosti“ rozhodnutia jednotlivca aj skupiny. Aj tí výskumníci, ktorí racionálno-logický model neuznávajú, priamo alebo nepriamo sa na toto pravidlo odvolávajú a/alebo argumentujú proti nemu. Racionálno-logický model rozhodovania je doteraz používajú ako referenčný, poskytujú teoretickú základňu uvažovania o ďalších teóriách a prístupoch k rozhodovaniu.

Na zlepšenie racionálneho rozhodovania (najmä dodržania pravidla váženia alternatív a ich sčítania) bolo vypracovaných veľmi veľa rôznorodých stratégií, pomôcok a návodov. Postupom času tieto nie sú už tak striktné logické a racionálne. Uznáva sa, že cieľ rozhodovania možno dosiahnuť aj pomocou postupov, v ktorých sa neuvažuje o všetkých alternatívach. Aj tieto stratégie však stále možno považovať za racionálne, ak za neracionálne považujeme vynakladanie neúmerne vysokého úsilia a času, ktoré nie sú pre rozhodnutie nevyhnutne potrebné, a teda nie sú ani efektívne.

NATURALISTICKÉ PRÍSTUPY K ROZHODOVANIU

Naturalistický prístup k rozhodovaniu bol a je ovplyvnený pozorovaniami profesionálnych rozhodovateľov (najmä manažérov), ktorí sa často rozhodujú efektívne aj v sťažených podmienkach, v ktorých nie sú splnené predpoklady racionalistického prístupu. Snahou výskumníkov bolo a je zistiť, ako to robia. Ako konštatujú Beach a Connolly (2005), tento prístup nie je tak integrovaný ako preskriptívno-normatívna teória rozhodovania. Aj výskum v tejto oblasti je menej systematický než klasický výskum JDM, ide o viacero menších teórií, z ktorých každá sa sústreďuje na niektorý vybraný aspekt rozhodovania v reálnom svete.

Najznámejší a najreprezentatívnejší model naturalistického rozhodovania je model rozhodovania na základe rozpoznania, resp. predchádzajúcich skúseností -- model RPD (Recognition-primed Decision) ktorý vypracovali G. Klein a jeho spolupracovníci skúmaním rozhodovania expertov - profesionálov (Klein et al., 1993).

Podľa modelu RPD kľúčové procesy rozhodovania sú rozpoznanie vzorov a mentálna simulácia. Tento proces postupuje tak, že rozhodovateľ zaznamená signály situácie a rozpoznáva v nej (známe) pravidelnosti, vzory. Na tomto základe si vyberie „scenár akcie“, o ktorom predpokladá, že dosiahne potrebný výsledok. Mentálne si tento scenár akcie simuluje tak, že porovnáva scenár akcie so svojim „mentálnym modelom“. Ak sa na základe simulácie domnieva, že tento scenár akcie dosiahne výsledok, vykoná ho. Ak sa domnieva, že tento scenár akcie nebude úspešný, môže sa ho pokúsiť zmeniť. Ak si mentálne predstaví, že ani zmenený scenár tak nebude fungovať, tak tento scenár zavrhuje, a zvolí si druhý akčný scenár. Tento postup rozhodovateľ v mysli opakuje dovtedy, kým nenájde taký akčný scenár, o ktorom si myslí, že bude fungovať, a ten potom implementuje.

K významným prínosom modelu RPD patrí, že demystifikuje intuíciu, ktorá zdanlivo dominuje v naturalistickom rozhodovaní, a to tým, že identifikuje spôsoby, ktorými rozhodovatelia – experti posudzujú situáciu rozhodovania, aj keď oni sami to nevedia artikulovať.

INTUÍCIA

Už klasik v skúmaní rozhodovania, H. Simon charakterizoval intuíciu ako „nič viac a nič menej než znovuzpoznanie“. Situácia poskytuje nápoveď, táto nápoveď poskytuje prístup k informácii uloženej v pamäti, a táto informácia poskytuje odpoveď (Simon, 1992, 199). D. Kahneman uvádza, že tajomstvo „vedieť niečo, bez toho, aby sme vedeli, ako to vieme“ nie je len charakteristický rys intuície – je to norma duševného života, ktorej základom je schopnosť diskriminovať podnety (Kahneman, 2011).

R. M. Hogarth vo svojej knihe (2001) hovorí, že inventáre intuície máme všetci ako svoj „kultúrny kapitál“, získavame ich zväčša implicitným učením. Ale neučíme sa všetci o všetkom v rovnakom množstve. Svoje intuície rozvíjame v špecifických oblastiach – špecializujeme sa. Preto intuícia môže pochádzať zo špecifických skúseností a spôsobilostí, ale môže pochádzať aj zo zjednodušujúcich heuristik.

V súvislosti s tým, že často nevieme, čo je zdrojom našej intuície, vytvoril D. Kahneman termín „ilúzia validity“. Ilúzia validity je nepodložený pocit istoty, ktorý často sprevádza naše posúdenia situácie. Kahneman ďalej uvádza: intuícia môže byť výsledkom „dobrého“ koherentného príbehu, ktorý si v mysli s veľkou ľahkosťou skonštruujeme a preto pôsobí – aj pre nás samých -- dôveryhodne. Presvedčivosť príbehu nám dodáva prílišnú istotu (Kahneman & Klein, 2009). Subjektívna istota je daná internou konzistenciou informácií, a nie kvalitou informácií – preto nemôže byť ukazovateľom správnosti posudku a to ani u expertov.

Model RPD zviditeľňuje, že ako ľudia získavajú v istej oblasti viac a viac skúseností, zlepšuje sa ich schopnosť rozpoznať v situácii rozhodovania pravidelnosti, vzory. To im umožňuje „instantnú“ voľbu správnej akcie. Stále častejšie sa stáva, že prvá možnosť akcie, ktorá im napadne, bude fungovať. Ich nadobudnutá schopnosť rýchlej a efektívnej voľby akcie - opísaná v modeli RPD - je to, čo z nich robí expertov.

ALGORITMUS ALEBO INTUÍCIA

Z odlišných prístupov ku skúmaniu rozhodovania a z ich rozdielov vyplývajú nielen pre teóriu, ale aj pre prax dôležité otázky: Je rozdiel medzi rozhodovaním založeným na evidencii a kvalifikovanou intuíciou? Kedy a kde, v akých podmienkach, je efektívny jeden alebo druhý postup rozhodovania? Kedy a kde, v akých podmienkach, možno spoliehať na rozhodnutie urobené na základe „intuície“?

V hľadaní odpovedí je veľmi inšpiratívny článok hlavných predstaviteľov oboch prístupov v časopise *American Psychologist* (2009), v ktorom autori spoločne konštatujú: aby intuitívne posúdenia situácie a rozhodovanie boli skutočne kvalifikované, musia byť splnené dve podmienky:

1. prostredie rozhodovania má mať dostatočnú validitu, t. j. musí obsahovať kauzálne a štatistické štruktúry (podnetov, stavov, udalostí); čiže inými slovami prostredie musí byť predvídateľné;
2. ľudia musia mať v tomto prostredí možnosť dlhodobo získavať špecifické skúsenosti s dostatočne rýchlou spätnou väzbou (Kahneman & Klein, 2009).

Predvídateľné prostredie je prostredie, ktoré obsahuje stabilné vzťahy medzi objektívne identifikovateľnými signálmi a následnými javmi. Príkladom prostredia, ktoré poskytuje vysoko validné kľúče môže byť medicína, priebeh požiaru, a také hry ako poker, bridge a šach. V prostredí s nulovou validitou nie je štruktúra, nie je možné predvídať dôsledky dejov – je to napríklad prostredie ako je trh akcií, história, politické dianie – v takomto prostredí každá expertíza bude iluzórna.

Rozvoj intuitívnej expertízy prebieha učením, v ktorom je potrebná rýchla a jednoznačná spätná väzba. Nutný je tiež dostatok možností praxe - príležitostí naučiť sa príslušné relevantné signály. Keďže expertíza nie je jedná spôsobilosť – je to takmer vždy súhrn viacerých schopností, môže sa stať, že v rovnaej oblasti (napr. v medicíne) môže mať človek v niektorých úlohách (napr. diagnostika) vysokú spôsobilosť, v iných minimálnu (napr. chirurgia).

Z článku Kahnemana a Kleina (2009) je možné vyvodíť niektoré podmienky pre rozhodovanie na základe algoritmu a rozpoznávania vzorov („intuície“).

K indikáciám pre rozhodovanie rozpoznávaním vzorov patrí:

- prostredie rozhodovania s vysokou validitou,
- časová tieseň.

Ku kontraindikáciám pre rozhodovanie rozpoznávaním vzorov patrí:

- prostredie rozhodovania s nízkou validitou,
- nedostatok spätnej väzby,
- spätná väzba prichádza až po dlhom časovom období,
- situácia zahŕňa „zlé“ problémy, t. j. spätná väzba je zavádzajúca.

K indikáciám pre rozhodovanie algoritmom patria:

- dostatočné vedomosti o relevantných premenných,
- spoľahlivé a merateľné kritérium,
- veľký počet podobných prípadov,
- nie veľmi nákladné investície do vypracovania algoritmu,
- nízka pravdepodobnosť zmeny podmienok rozhodovania a možnosť monitorovať tieto podmienky.

ZÁVER

Na záver možno uviesť slová klasikov: psychológia rozhodovania, ktorá ignoruje intuitívne schopnosti je neúplná, ale psychológia rozhodovania, ktorá ignoruje omyly intuície, nemôže byť adekvátne (Kahneman & Klein, 2009).

LITERATÚRA

- Beach, L., R., & Connolly, T. (2005). *The Psychology of Decision Making. People in Organizations*. London: SAGE.
- Hogarth, R. M. (2001). *Educating intuition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kahneman, D., & Klein, G. (2009). Conditions for Intuitive Expertise: A Failure to Disagree. *American Psychologist*, 64, 515-524.
- Klein, G. A., Orasanu, J., Calderwood, R., & Zsombok, C. E. (1993). *Decision making in action: Models and methods*. Norwood, NJ: Ablex.
- Simon, H. A. (1992). What is an explanation of behavior? *Psychological Science*, 3, 150–161.

PŘESNOST ČESKÉHO NÁRODNÍHO STEREOTYPU PODLE SOCIÁLNÍCH VĚDCŮ A STUDENTŮ

HŘEBÍČKOVÁ MARTINA – martina@psu.cas.cz

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.

Accuracy of Czech national stereotypes rated by social scientists versus students

In a study on national stereotypes in central Europe, 187 Czech social scientists and 2141 students from five countries rated personality traits of a typical representative of their own country (autostereotype) and typical representatives of other countries under study (heterostereotypes) on National Character Survey (NCS). Profiles of real people on NEO-PI-R and NCS were compared to Czech national auto- and heterostereotypes. To assess agreement between profiles intraclass correlations (ICC) were used. Accuracy of Czech national stereotype did not change depending on the method used for ratings of real people traits (NCS, NEO-PI-R). Among eight ICC indicating the accuracy of national autostereotype only one was significant. National autostereotype based on expert ratings correlated with expert self-reports on NCS. We conclude that experts are better in assessing national stereotypes as compared university students only when stereotypical and real profile are based on the same method.

Key words: *national stereotypes, accuracy, social scientists, five-factor model*

Grantová podpora: Výzkum byl podporován Grantovou agenturou ČR (P407/10/2394) a Psychologickým ústavem AV ČR, v.v.i (RVO: 68081740).

Psychologové osobnosti se v poslední době zaměřují na zkoumání přesnosti národních stereotypů. Výzkumy porovnávající stereotypní obrazy s vlastnostmi reálných obyvatel podnítil mezinárodní projekt Personality Profiles of Cultures (PPOC) za účasti 49 zemí (Terracciano et al., 2005) referující o nepřesnosti národních stereotypů. Realová se spolupracovníky na zmíněný projekt navázali. Zkoumali, jak lidé ze šesti zemí sousedících s Ruskem (Finsko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Polsko a Bělorusko) vnímají typického představitele své země a typického Rusa (Realo et al., 2009). Výsledky neposkytly jednoznačnou podporu předchozích závěrů mezinárodního projektu PPOC. Ve všech zemích stereotyp pozitivně koreloval s posouzením reálných lidí a v polovině z nich (Estonsko, Finsko, Polsko, Rusko) se jednalo o statisticky průkaznou shodu stereotypních vlastností s vlastnostmi skutečných lidí. Při ověřování přesnosti národních stereotypů v pěti střeoevropských zemích (Česká republika, Německo, Polsko, Rakousko, Slovensko) jsme zjistily, že národní autostereotypy (posouzení typického představitele vlastní země) korespondují s posouzením reálných lidí pouze v Polsku a České republice. Obdobně jako v baltském projektu jsme zaznamenaly, že heterostereotypy (posouzení příslušníky jiného národa, tj. zvenčí) s vlastnostmi reálných lidí nekoresponduje v žádné ze sledovaných zemí (Hřebíčková, Graf, v tisku).

Součástí výzkumu přesnosti národních stereotypů je také sledování jejich konzistence napříč různými skupinami respondentů. Hřebíčková a Kouřilová (2012) zaznamenaly vysokou míru konzistence při posuzování národních stereotypů napříč různými skupinami. V rámci výzkumů konzistence stereotypů nás proto bude zajímat, jak je vnímají odborníci –

sociální vědci – a zda se shodují či odlišují v percepci národních stereotypů od laických posuzovatelů. V rámci prezentovaného výzkumu byli proto osloveni odborníci z pěti oborů (psychologové, sociologové, politologové, etnografové a kulturní antropologové), aby provedli posouzení národních stereotypů pěti středoevropských zemí. Jejich posouzení stereotypů bylo porovnáno s profily reálných lidí a míra přesnosti při posuzování stereotypů pak byla porovnána s odpovídajícími údaji od vysokoškoláků.

Výzkumy přesnosti národních stereotypů jsou provázeny několika metodologickými problémy, jedním z nich je výběr konkrétní metody pro posuzování stereotypů a profilů reálných lidí (podrobněji Hřebíčková, Kouřilová, 2012; Hřebíčková, Graf, v tisku). Reálné profily se obvykle zjišťují pomocí NEO osobnostního inventáře (NEO-PI-R) obsahujícího 240 položek (Hřebíčková, 2004). Pro měření národních stereotypů byl v rámci PPOC vytvořen inventář 30 bipolárních škál – National Character Survey (NCS, Terracciano et al., 2005) obsahově korespondujících se subškálami NEO-PI-R, ale lišících se způsobem formulace i počtem položek. Autoři baltského projektu použili pro oba druhy posuzování stejnou metodu (NCS) a zaznamenali v některých baltských zemích střední míru shody národních stereotypů s profily reálných lidí (Realo et al., 2009). V rámci prezentovaného výzkumu jsme měly k dispozici čtyři profily reálných lidí (dva profily na škálách NCS a dva na škálách NEO-PI-R). Máme proto možnost ověřit, zda může mít použitá metoda vliv na míru shody mezi stereotypním a reálným profilem. Další zkreslení reálných profilů hrozí, pokud oba druhy posuzování provádějí stejní respondenti. Při posuzování vlastní osoby se totiž může objevit tendence posuzovatele posuzovat sebe sama pozitivněji (self-enhancement bias; Kwan et al. 2008). Profily sebeposouzení na škálách NCS jsme v rámci našeho projektu získaly od různých respondentů, můžeme proto porovnat, zda se na míře shody podílí metoda a/nebo respondenti.

Hlavním cílem studie je zjistit míru přesnosti posuzování českého národního stereotypu odborníky a studenty za použití různých kritérií přesnosti (NCS vs. NEO-PI-R).

Dílčím cílem studie je určit konzistenci při posuzování národních stereotypů odborníky z různých oborů a porovnat míru shody při posuzování českého národního auto- a heterostereotypu odborníky a studenty.

METODA

Respondenti

Výzkumu se účastnilo 186 odborníků (56% žen) ve věku od 20 – 77 let, průměrný věk 39,3 let, $sd = 13,70$, z nichž bylo 58 psychologů, 11 etnologů, 43 sociologů, 13 kulturních antropologů, 37 politologů a 24 uvedlo jiný obor. 48% respondentů mělo titul Mgr/PhDr., 34% titul Ph.D., v souboru bylo dále 13% docentů a 8% profesorů.

Soubor studentů tvořilo 2241 vysokoškolských studentů z České republiky, Německa, Rakouska, Polska, Slovenska (76% žen, věk 16-66 let, $M = 23,79$ let, $sd = 5,74$).

Profily na škálách NEO-PI-R pro sebeposouzení a posouzení druhého tvoří český normativní soubor (Hřebíčková 2004). Profil sebeposouzení na škálách NCS byl odvozen ze sebeposouzení 186 odborníků a 945 českých vysokoškoláků (79% žen, věk 19-56 let, $M = 24$ let, $sd = 5,6$).

Výzkumné metody

National Character Survey (NCS) obsahuje 30 pětibodových bipolárních škál, které jsou na každém pólu vymezeny dvěma až třemi adjektivy, popř. krátkými slovními spojeními (přehled škál NCS je uveden v grafu 1). Škály NCS svým obsahem korespondují s 30 dílčími vlastnostmi obsaženými v NEO-PI-R.

NEO Personality Inventory (NEO-PI-R), NEO osobnostní inventář (Costa, McCrae, 1992; Hřebíčková, 2004) obsahuje 240 výpovědí popisujících chování a prožívání. Zjišťuje pět obecných vlastností osobnosti (neuroticismus, extraverci, otevřenost vůči zkušenosti, přívětivost a svědomitost), které jsou v inventáři zastoupeny 30 dílčími vlastnostmi (tzv.

subškálami). NEO inventář má dvě formy. Forma S je určena pro sebesouzení, forma J naformulovaná ve 3. os. jednotného čísla je určena pro posuzování jiného.

Postup výzkumu a zpracování dat

Úkolem respondentů bylo posoudit typického představitele pěti středoevropských zemí (Čecha, Němce, Rakušana, Poláka a Slováka) na škálách NCS. Odborníci navíc prováděli na škálách NCS také sebesouzení. Údaje od odborníků a vysokoškolských studentů byly získány internetovým sběrem dat. Politologové byli sloučeni se sociology, etnologové s kulturními antropology, tj. v první fázi výzkumu byly analyzovány čtyři skupiny odborníků. V rámci zkoumání přesnosti stereotypů jsou porovnávány celé profily osobnostních vlastností. Posouzení pěti národních stereotypů na 30 škálách NCS jsme porovnávaly s kritériem (posouzení reálných lidí na škálách NCS a/nebo NEO-PI-R) za použití vnitrotřídní korelace (Intraclass correlation, ICC; podrobněji o metodě viz Hřebíčková, Kouřilová, 2012, s. 4).

VÝSLEDKY

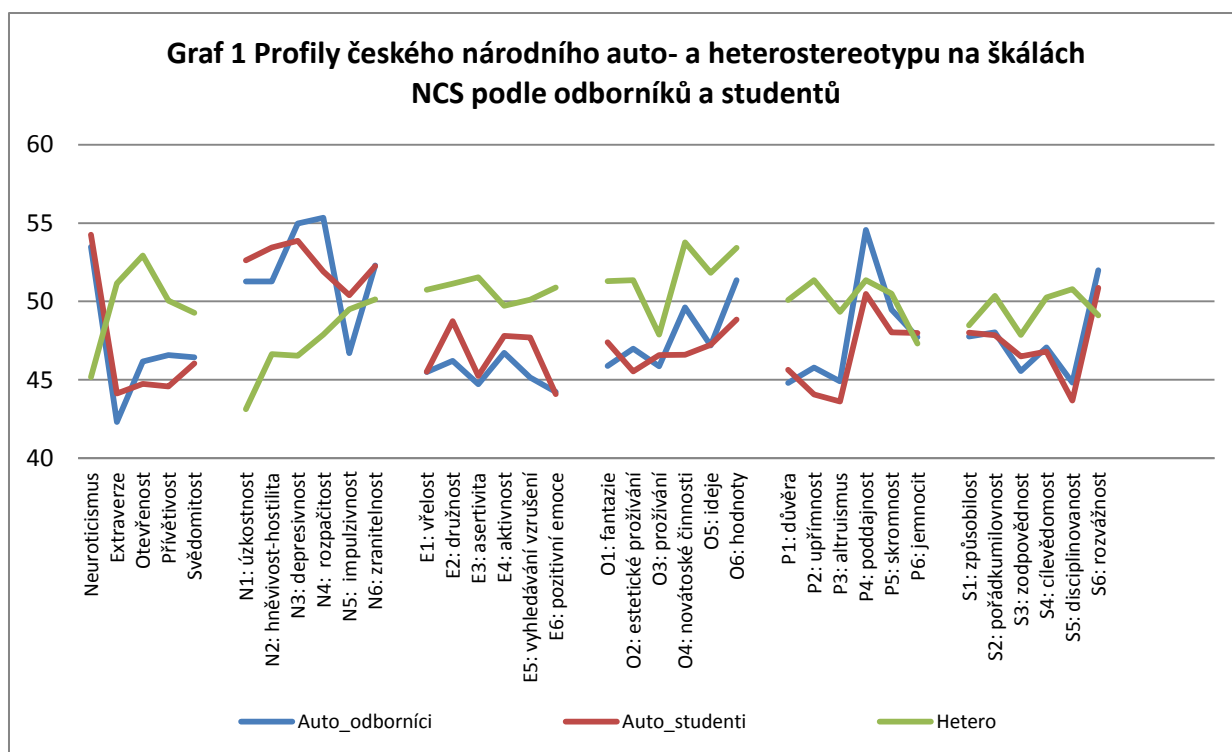
V tabulce 1 jsou uvedeny ICC vyjadřující míru shody mezi čtyřmi skupinami odborníků při posuzování českého národního autostereotypu a čtyř heterostereotypů typických představitelů sousedních zemí. Z 30 korelací dosahuje statistické průkaznosti 27. Vysoká míra shody mezi odborníky z různých oborů byla zaznamenána při posuzování heterostereotypu sousedů z německy mluvících zemí, při posuzování typického Čecha (autostereotyp) a posuzování typického Slováka. Zatímco se psychologové se sociology shodují při posuzování stereotypu Poláka, etnologové a odborníci z jiných oborů jej percipují odlišně, neshodují se s psychology, sociology ani vzájemně. Vzhledem k vysoké míře shody mezi odborníky při posuzování autostereotypu, pracujeme v dalších analýzách s profilem odvozeným od všech odborníků.

Tabulka 1. ICC korelace mezi profily českého národního autostereotypu a čtyř heterostereotypů sousedících zemí podle odborníků z různých oborů

	CZ	AU	GE	PO	SK	mdn
Psychologové vs. sociologové	0,86	0,86	0,94	0,77	0,70	0,86
Psychologové vs. etnologové	0,79	0,90	0,89	0,34	0,56	0,79
Sociologové vs. etnologové	0,81	0,86	0,91	0,34	0,65	0,81
Psychologové vs. jiný obor	0,83	0,90	0,86	0,38	0,85	0,85
Sociologové vs.	0,91	0,85	0,89	0,47	0,71	0,85
Etnologové vs. jiný obor o	0,84	0,90	0,80	0,22	0,51	0,80
Mdn	0,83	0,88	0,89	0,36	0,68	

Poznámky: Korelace vyšší než 0,35 jsou průkazné na hladině významnosti 0,05; korelace vyšší než 0,46 na hladině významnosti 0,01; korelace vyšší než 0,57 na hladině významnosti 0,001. CZ = Česká republika, AU = Rakousko, GE = Německo, PO = Polsko, SK = Slovensko, ICC = vnitrotřídní korelace, mdn = medián ICC.

V další fázi analýz jsme se zaměřily na porovnání profilů českého národního auto- a heterostereotypu odvozeného z posouzení odborníků a studentů. Odborníci se se studenty shodují při posouzení autostereotypu (ICC = 0,83), viz tab 2. Pohled odborníků se však neshoduje s heterostereotypem Čecha podle studentů ze sousedních zemí (ICC = -0,32). V grafu 1 jsou uvedeny profily českého národního autostereotypu podle odborníků a studentů a profil českého národního heterostereotypu podle zahraničních studentů. Ve srovnání s oběma autostereotypy je heterostereotyp typického Čecha vymezen nižší mírou neuroticismu a vyššími mírami zbývajících čtyř charakteristik pětifaktorového modelu. Z profilů je patrné, že studenti ze sousedních zemí vnímají typického Čecha pozitivněji, než jak je vnímán odborníky a studenty z českých univerzit.

Hlavním cílem studie bylo zjistit dva druhy přesnosti. Autostereotypní přesnost vyjadřuje míru korespondence profilů českého autostereotypu s profily reálných lidí a dále heterostereotypní přesnost reprezentovanou mírou korespondence profilu odvozeného z posouzení studentů ze sousedních zemí s profily reálných Čechů. Jako kritérium pro stanovení míry přesnosti sloužily profily reálných lidí, kteří se posuzovali nebo byli jinými posouzeni podle NEO osobnostního inventáře a také profily na škálách NCS od dvou skupin respondentů. K dispozici proto máme osm vnitrotřídních korelací, z nichž lze odvodit míru autostereotypní správnosti (viz tabulka 2). V jednom případě byla zaznamenána statisticky průkazná střední míra shody (stereotyp Čecha podle odborníků se shoduje s jejich sebeuposouzením na škálách NCS), ostatní korelace jsou kladné, avšak nedosahují statistické míry průkaznosti (Mdn všech osmi korelací 0,28). Všechny čtyři ICC indikující míru heterostereotypní správnosti jsou záporné a pohybují se v rozmezí od od -0,30 do 0,08, Mdn -0,24.

Tabulka 2. Porovnání profilů českého národního stereotypu podle odborníků, dospělých a studentů s profily reálných lidí podle NEO-PI-R a NCS

		Stereotypy		
		Odborníci	Studenti A	
		Auto	Auto	Hetero
	Auto_odborníci		0,83***	-0,32
Reální lidé	Self_NCS odborníci	0,46**	0,30	-0,22
	Self_NCS studenti B	0,18	0,05	-0,30
	NEO-PI-R (S)	0,21	0,31	-0,08
	NEO-PI-R (J)	0,28	0,28	-0,26

Poznámky: NCS = National Character Survey, NEO-PI-R (S) a (J) = NEO osobnostní inventář pro sebeuposouzení (S) a posouzení jiného (J); *p < .05; **p < .01; ***p < .001. Studenti A: jedná se o skupinu studentů, kteří posuzovali výhradně pět národních stereotypů, studenti B: jedná se o studenty, kteří prováděli výhradně sebeuposouzení na škálách NCS.

Diskuse

Studie byla věnována zkoumání konzistence a přesnosti národních stereotypů reprezentovaných vlastnostmi z pětifaktorového modelu osobnosti. Představily jsme pohled odborníků – sociálních vědců – na český národní stereotyp a heterostereotypy čtyř sousedních zemí. Stereotypní pohled odborníků jsme srovnaly s tím, jak Čechy vnímají vysokoškoláci z Česka, Německa, Rakouska, Polska a Slovenska. Hlavním cílem studie však bylo přispět do diskuse o přesnosti národních stereotypů jejich porovnáním s profily reálných lidí žijících v ČR a to za použití profilů dovozených z různých metod (NCS vs. NEO-PI-R).

Ačkoliv z předchozích výzkumů konzistence národních stereotypů vyplynulo, že jsou vnímány velmi obdobně respondenty různého rodu, věku nebo místa bydliště, předpokládaly jsme, že sociální vědci díky svým odborným kompetencím budou percipovat národní stereotyp přesněji než laičtí posuzovatelé, tedy více v souladu s posouzením reálných lidí. Tento předpoklad se jednoznačně nepotvrdil. Střední míra shody mezi profilem autostereotypů podle odborníků a sebeposouzením na škálách NCS byla sice zaznamenána, ale pouze v tom případě, když byly oba profily odvozeny z posouzení, které prováděli stejní respondenti. S dalšími třemi kritérii správnosti (profil sebeposouzení studentů na NCS a normativní profily z NEO-PI-R) koreluje autostereotyp odborníků sice kladně, ale nikoliv statisticky průkazně. Pokud by míra přesnosti národních stereotypů souvisela s metodou použitou jako kritérium správnosti, jak předpokládá Realová se spolupracovníky (Realo et al., 2009), pak by měly profily autostereotypů korelovat výše s profily reálných lidí odvozených z NCS a níže s profily na NEO-PI-R, což se opět jednoznačně nepotvrdilo. Mezi profilem sebeposouzení studentů na NCS a dvěma autostereotypy byly zaznamenány dokonce nejnižší hodnoty ICC (0,18 a 0,05). Dva národní autostereotypy (od studentů a odborníků) korelují s profily na NEO-PI-R v rozmezí od 0,31 po 0,21, mdn 0,28 a s profily na škálách NSC od 0,46 do 0,05, mdn 0,24. Míra přesnosti se tedy výrazně nemění v závislosti na použité metodě. Výsledky však naznačují, že přesnost národních stereotypů ovlivní, pokud je použita stejná metoda a současně oba druhy posuzování provádějí stejní respondenti. Zapojení stejných respondentů do posuzování stereotypů i sebeposouzení v rámci baltského projektu mohlo ovlivnit míru shody, která byla ve čtyřech ze šesti zkoumaných zemí statisticky průkazná.

V rámci projektu PPOC (Terracciano et al., 2005) byla zaznamenána korelace českého národního stereotypu se sebeposouzením na NEO-PI-R 0,20. Posouzení jiného podle stejné metody korelovalo se stereotypem -0,16. S výjimkou poslední uvedené hodnoty jsou ostatní kladné a nekolísají od výrazně záporných po výrazně kladné. Míra přesnosti českého národního autostereotypu tedy není závislá na použitých metodách, věku nebo profesi respondentů a nezměnila se výrazně ani po uplynutí pěti let. Míra shody však vzrostla, pokud stereotyp i kritérium bylo založeno na posuzování stejných respondentů.

Literatura

Costa, P. T., McCrae, R. R. (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

Funder, D. (1999). Personality judgment: A realistic approach to person perception. San Diego, CA: Academic Press.

Hřebíčková, M. (2004). NEO osobnostní inventář podle NEO-PI-R P.T. Costy a R.R. McCraee. Praha, Testcentrum.

Hřebíčková, M., Kouřilová, S. (2012). Jak se vidíme, jak nás vidí a jací jsme: porovnání českého národního auto- a heterostereotypu s posuzováním reálných lidí v kontextu pětifaktorového modelu osobnosti. Československá psychologie, 56, 1-18.

Hřebíčková, M., Graf, S. Accuracy of national stereotypes in central Europe: Outgroups are not better than ingroups in considering personality traits of real people. *European Journal of Personality*, v tisku.

Kwan, V. S. Y., et al. (2008). Conceptualizing and assessing self-enhancement bias: A componential approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 1062-1077.

Realo, A., et al., (2009). Mechanisms of the national character stereotype: How people in six neighbouring countries of Russia describe themselves and the typical Russian. *European Journal of Personality*, 23, 229-249.

Terracciano, A., et al., (2005). National character does not reflect mean personality trait levels in 49 cultures. *Science*, 310, 96-100.

„S RAKUŠANEM JSEM SE NIKDY NESETKALA, ALE BYLA JSEM NA VÝMĚNĚM POBYTU V NĚMECKU“ – VNÍMANÉ PODOBNOSTI MEDZI RAKUŠANMI A NEMCAMI U ČESKÝCH RESPONDENTOV

PETRJÁNOŠOVÁ MAGDA – magda.petrjanosova@savba.sk

Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV

GRAF SYLVIE – sylvie.graf@psu.cas.cz

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i

„I have never met an Austrian but I have participated in an exchange in Germany“: Similarities and differences between Austrians and Germans perceived by Czech respondents

Text deals with open statements from Czech-German (Czechs: N=210; Germans: N=152) and Czech-Austrian (Czechs: N=165; Austrians: N=146) border regions about contact with members of neighbouring nationalities and their evaluations. We combined basal critical discursive analysis with statistics resulting from content analysis of open statements. We focus on: 1) similarities and differences in the Czech perception of two German speaking neighbours; 2) similarities and differences in German and Austrian perception of Czechs; and 3) explicitly and implicitly present stereotypes of outgroups. The results showed that common language was associated with perceived similarities between Germans and Austrians as indicated by Czech participants, although evaluations of Germans were more negative than those of Austrians. In general, we found several positive and negative stereotypes as well as shifts in stereotypical perception as a result of previous experience with outgroup members.

Key words: *intergroup contact, national stereotypes, language, content analysis, critical discursive analysis*

Grantová podpora: Výskum byl podporený Grantovou agentúrou ČR (P407/10/2394) a Psychologickým ústavom AV ČR, v.v.i (RVO: 68081740).

Úvod a teoretické pozadie

Text vychádza z medzinárodného výskumného projektu Meziskupinové postoje a meziskupinový kontakt v päti stredoevropských zemích, v ktorom sa zameriavame na vzťahy medzi občanmi ČR a Nemecka, Poľska, Rakúska a Slovenska. Základnou metódou zberu dát (2009-10) bol online dotazník, distribuovaný cez webstránky univerzít v pohraničných oblastiach ČR a susedných krajín. V tomto texte sa sústredíme len na posudzovanie stereotypov vlastného aj ostatných národov a na stereotypy v otvorenej otázke na skúsenosť s príslušníkmi/čkami konkrétneho susedného národa. Vychádzame pritom z teórie meziskupinového kontaktu (Pettigrew, Tropp, 2006) a všimame si jeho vplyv na predsudky (pre prehľad o výskume predsudkov viď Kouřilová, 2011).

Metodológia

V texte sa zameriame iba na analýzu otvorených výpovedí z česko-nemeckého (N=210 a 150) a česko-rakúskeho (N=202 a 168) pohraničia o situáciách kontaktu a následnom hodnotení tých druhých. Budeme sa venovať 1) podobnostiam a rozdielom vo vnímaní dvoch nemecky hovoriacich susedov Čechmi; 2) podobnostiam a rozdielom vo vnímaní Čechov medzi Rakúšanmi a Nemcami; aj hlbšie rozpracujeme tému 3) explicitne aj implicitne spomínaných

stereotypov vo vnímaní druhej národnej skupiny. Ťažiskom textu je kvalitatívna – bazálna kritická diskurzívna analýza (Wodak, Krzyzanowski 2008), zaujíma nás teda nielen obsah ale aj forma výpovedí a zároveň čo tým hovoriaci/a môže dosiahnuť. Využili sme 74 kódov a 10 superkódov, s ktorými sme ďalej pracovali v softvéri na podporu kvalitatívnej analýzy dát Atlas.ti.

Kvalitatívny prístup doplníme štatisticky spracovanými výsledkami kvantitatívnej obsahovej analýzy, kde dve kódujúce v každej výpovedi identifikovali ne/výskyt každej z 30 popisných kategórií, ktoré charakterizovali povahu medziskupinových kontaktov a 6 hodnotiacich kategórií, ktoré sa týkali priebehu kontaktu, interakčných partnerov a druhého národa ako celku.

Výsledky

1. Podobnosti a rozdiely vo vnímaní dvoch nemecky hovoriacich susedov

Česi/ky niekedy vôbec nerozlišovali Nemcov a Rakúšanov, ako napr. v nasledujúcom extrakte, kde participantka plynule prejde k popisu kontaktu s Nemcami, zrejme práve na základe nevysloveného predpokladu, že sa až tak veľmi neodlišujú:

„S Rakušanem/Rakušankou jsem se nikdy nesetkala. Byla jsem na výměnném pobytu v Německu a tam byli velmi tolerantní a ochotní. (...)“ CZ_146

Keď sa pozrieme na výsledky kvalitatívnej analýzy nie z hľadiska obsahu extraktov okódovaných tým istým kódom, ako je to zväčša bežné, ale naopak pôjdeme o jednu úroveň abstrakcie vyššie a budeme si všímať len frekvencie použitia jednotlivých kódov, môžeme získať určitú základnú ideu o charaktere výpovedí z jednotlivých pohraničí a základnom rámci, v ktorom sa pohybovali.

Českí respondenti tak uvádzajú len v 4% prípadov, že nemajú žiadnu skúsenosť s Nemcami, ale v 15% prípadov, že nemajú žiadnu skúsenosť s Rakúšanmi. Zároveň Nemcov hodnotia v 20% prípadov negatívne a v 26% pozitívne. To môžeme interpretovať v tom zmysle, že Nemci sú pre Čechov dôležitými Inými, národnou skupinou, s ktorou majú veľa kontaktov a majú na jej členov názor, ktorý pritom obsahuje pozitívne aj negatívne hodnotenie zhruba v rovnakej miere. Zdá sa, že pri hodnotení Rakúšanov sú Česi omnoho benevolentnejší – 67% pozitívnych vs. 24% negatívnych hodnotení, ale na druhej strane až 15% uvádza, že s touto národnou skupinou nemajú žiadnu skúsenosť.

2. Podobnosti a rozdiely vo vnímaní Čechov medzi Rakúšanmi a Nemcami

Tieto rámcové zistenia môžeme porovnať s pohľadom na Čechov zvonka, zo strany Rakúšanov a Nemcov. Počet participantov z oboch národov, ktorí uvádzajú, že nemajú žiadnu skúsenosť, je približne rovnaký – 13%. Pri konkrétnych hodnoteniach sa však Rakúšania ukazujú ako menej vyhranení. Negatívnych (11%) aj pozitívnych (31%) hodnotení je menej, než u Nemcov – 18% negatívnych a 62% pozitívnych. Mohlo by to naznačovať, že ľudí so žiadnou skúsenosťou je síce približne rovnako veľa, ale u Nemcov by mohlo byť výrazne viac participantov s opakovanou alebo dlhodobou skúsenosťou s Čechmi/škami, čo by im potom umožnilo výraznejšie hodnotenia. Zaujímavý je aj extrémne vysoký počet pozitívnych hodnotení z nemeckej strany v skoro dvoch tretinách výpovedí, ktorý vôbec nekorešponduje so zhruba štvrtinou pozitívnych hodnotení z českej strany.

3. Explicitne aj implicitne spomínané stereotypy vo vnímaní druhej národnej skupiny na príklade Čechov a Rakúšanov

Pre obmedzený rozsah sa tu budeme venovať iba jednému pohraničiu z hľadiska stereotypov, ku ktorým participant/ky referujú a to prípadu Čechov a Rakúšanov. Pozrieme sa postupne na nájdene:

1. stereotypy Čechov o Rakúšanoch,
2. stereotypy Rakúšanov o Čechoch,

3. stereotypy o Čechoch, ktoré Česi Rakúšanom pripisujú, a
4. stereotypy o Rakúšanoch, ktoré Rakúšania pripisujú Čechom.

Pri hľadaní referencií o stereotypoch je samozrejme omnoho bežnejšie nájsť nepriame zmienky a náznaky, než explicitné vyhlásenia o tom, že sám participant/ka u seba nejaký stereotyp vidia. Súvisí to aj s faktom, že stereotypy bývajú skôr negatívne, než pozitívne, hoci existujú výnimky a aj v analyzovanom materiáli niektoré ukážeme. Všimli sme si teda stereotypy v širšom zmysle, aj vyhlásenia typu „byla to veľká deziluze“, „byla jsme překvapena“, „očekávala jsem X, ale musím uznat“ alebo „přesto, že se povídá“.

3.1 Stereotypy Čechov

Dobrym príkladom stereotypov Čechov o Rakúšanoch bolo explicitne pomenované očakávanie „slušnosti“, o ktorom sa ale dozvedáme iba vďaka tomu, že sa participantke toto očakávanie nenaplnilo:

„Pri mé dosud jediné návštěvě Rakouska (...) mamince v umývárkách zmizl deštník (...) byla to velká deziluze, předtím jsme měli Rakušany za vzor slušnosti (...)“ CZ_629

V ďalších extraktach zasa vidno takéto nenaplnené očakávanie negatívne - prvý participant čakal „povýšenie a odmeranosť“:

„(...) Rakušané mě překvapili svým chováním. Čekal jsem povýšené a odměřené lidi, ale ve skutečnosti byli velice laskaví a milí. Já sám jsem se snažil vypadat "na úrovni", protože jsem se bál jak Češi na Rakušany zapůsobí.“ CZ_654

Zaujímavý je aj moment, keď si vďaka svojmu revidovanému názoru zrejme uvedomil, ako ľudia často z konkrétneho stretnutia zovšeobecňujú na celú druhú národnú skupinu a pocítil potrebu pôsobiť „na úrovni“, aby Čechov dobre reprezentoval.

Ďalšia participantka mala bližšie nešpecifikované negatívne očakávanie a navyše očakávala veľkú odlišnosť mentalít:

„(...) Překvapivě jsem však nejsilnější přátelské pouto vytvořila právě s jednou Rakušankou. Musím se přiznat, že jsem do té doby vnímala Rakušany spíše negativně. Toto přátelství mě však všech předchozích předsudků zbavilo a já si uvědomila, jak je naše mentalita blízká právě Rakušanům daleko bližší než třeba mentalita polská, jak by se dalo předpokládat.“ CZ_705

3.2 Stereotypy Rakúšanov o Čechoch

Našli sme jeden jediný prípad, keď o konkrétnom stereotypy hovorí priamo rakúska participantka a je to očakávanie typu „skutek utek“:

„(...) Ako můj strýko tak pekne hovorí: 'Česi mají veľa v hlave (sú veľmi inteligentní), ale nič z toho nezrealizujú' (...)“ AU_287

Vo veľmi rozsiahlej výpovedi, kde participantka rozpráva o osobnom vzťahu s Čechom počas viacerých rokov, prepája mnoho tém a referuje aj o tom, ako sa jej toto očakávanie potvrdilo. Ďalej sme našli jeden prípad, kde rakúsky participant hovorí o svojom vlastnom bližšie nešpecifikovanom, zrejme negatívnom stereotypy, ktorý sa mu pri osobnej skúsenosti nepotvrdil, keďže bol Čechmi „extrémne pozitívne prekvapený“ a po prvej návšteve sa vďaka tomu opakovane vracal.

Všetky ostatné zmienky o stereotypoch, ktoré (údajne) majú Rakúšania o Čechoch už boli iba v českom materiáli, keď českí participant/ky citovali konkrétnych Rakúšanov/ky, ktorí buď prezentovali konkrétne stereotypné názory, alebo hovorili o ich výskyte, ale sami sa od nich dištancovali. Tak to bolo napr. vo výpovedi, kde citovaná Rakúšanka žiadne konkrétne stereotypy neuvádza, ale z kontextu a zároveň použitia termínu „předsudky“, sa dá usudzovať, že ide o stereotypy negatívne:

„Jela jsem stopem v Rakousku, zastavila mi o pár let starší Rakušanka, která studovala humanitní doktorát, komunikace probíhala bez problémů, situace byla uvolněná, naopak spíše jsme se bavily o tom, že hodně lidí má předsudky vůči Čechům, ale že ona to tak nevnímá, porovnávaly jsme také studium na vysoké škole u nich a u nás. Dokonce mě zavezla dál, než chtěla sama jet, a udělala si tak zajížděku.“ CZ_524

V dalších dvou případech české participantky citují konkrétně velmi negativně rakúske stereotypy o predajnosti českých žien a o pripravenosti Čechov okrádať rakúskych občanov alebo štát.

3.3 Stereotypy o Čechoch, ktoré Česi Rakúšanom pripisujú

Kategóriou, ktorú sme neočakávali, boli referencie k tomu, čo si jedna strana myslí, že si o nej myslí druhá strana. Viacerí Česi/šky tak rozprávali o tom, že očakávali niečo ako podceňovanie a pripisovanie podradnejšieho statusu, ale ich očakávania neboli naplnené, ako napr. v nasledujúcom extrakte:

„(...) Pan číšník i pani číšnice (rakušané) byli strašně ochotní, milí, vstřícní a komunikativní i po zjištění, že jsem češi. Velice nás tohle chování překvapilo, mysleli jsme že když řeknem, že jsem češi, že ohrnou nos, ale byli naprosto přátelský.“ CZ_623

V iných prípadoch zasa boli presne takéto stereotypy Rakúšanom pripisované, v nasledujúcom extrakte dokonca po úvodnom vyhlásení, že participant konkrétnu osobnejšiu skúsenosť nemá, ale názor si utvoril na základe prieskumov verejnej mienky:

„(...) Z průzkumů veřejného mínění vyplývá, že se vždy velmi obávali například našeho vstupu do EU, Schengenu apod. Trošku mi z toho připadá, že se tak trošku považují za mnohem vyspělejší stát a Čechy nepovažují za jim rovné partnery.“ CZ_700

V dvoch prípadoch sme ešte našli u českých participantov/tiek zmienky o tom, že Rakúšania podľa nich nedôverujú dodržiavaniu hygieny v Čechách, najmä v reštauráciách, vlakoch, a pod.

3. 4 Stereotypy o Rakúšanoch, ktoré Rakúšania pripisujú Čechom

Keď sme hľadali ekvivalent českých presvedčení o tom, čo si o nich myslí druhá strana v rakúskom materiáli, nenašli sme ani jednu jedinú podobnú zmienku. Pri hlbšom zamyslení sme si uvedomili, že aj v česko-nemeckých dátach bol prítomný tento aspekt, ktorý sme kódovali ako metakognícia, ale tiež iba na českej strane. Zároveň išlo prevažne o negatívne očakávania podceňovania, pripisovanie negatívnych vlastností, atď. Mohli by sme to interpretovať v tom zmysle, že Česi si častejšie než iné národy v našom výskume robia starosti ohľadom toho, čo si iní o nich myslia, ale jedným z možných vysvetlení je aj to, že keďže výskum robila česká inštitúcia, českí respondenti/ky s nami takúto informáciu zdieľali a ostatní respondenti/ky nie.

3.5 Stereotypy v obsahovej analýze

Kvantitatívna obsahová analýza tiež ukázala, že frekvencia referencií k stereotypom (u seba, či iných) je v česko-rakúskom materiáli omnoho vyššia na českej strane – 23% vs. 9% , čo tvorí štatisticky významný rozdiel. Zároveň sme našli súvislosť medzi premennou „negatívne hodnotenie“ (či už situácie, konkrétnej osoby alebo celého národa) a premennou „stereotypy“, a to na oboch stranách (u Čechov $\Phi = .51$, $p = .001$, u Rakúšanov $\Phi = .57$, $p = .001$). Toto prepojenie vzniká kumuláciou dvoch faktorov: 1) spomínané stereotypy boli častejšie negatívne než pozitívne, 2) participanty hodnotili negatívne práve fakt, že druhá strana má (o nich) stereotypy.

Záver

Analýza materiálu z česko-nemeckého a česko-rakúskeho pohraničia ukázala, že Česi/šky niekedy Rakúšanov a Nemcov nerozlišujú, ale zrejme kvôli používaniu toho istého – nemeckého – jazyka ich zaraďujú do jednej kategórie, keďže na odlišenie nemeckej a rakúskej varianty treba nemecký jazyk ovládať na veľmi vysokej úrovni.

Napriek tomu väčšina participantov/tiek bez problémov odpovedala na otázku a popisovala skúsenosti s jednou alebo druhou skupinou. Domnievame sa, že dôvodom je logická úvaha, že v Rakúsku človek interaguje s Rakúšanmi a v Nemecku s Nemcami. Zároveň pri kontakte v Českej republike sa v ambivalentných prípadoch často mohlo stať, že českí participanti/tky iba usúdili, že interagujú s Nemcami/kami a že aj vďaka tomu sú ich názory na Nemcov vyhranenejšie. Tomu by zodpovedalo zistenie, že Česi/šky uvádzajú absenciu skúsenosti s Rakúšanmi omnoho častejšie než s Nemcami. Zároveň však pozitívnejšie hodnotia Rakúšanov, čo by mohlo súvisieť s problematickou minulosťou Čechov a Nemcov, aj keď v našom materiáli k tomu nikto priamo nereféroval.

Druhým hlavným zistením je, že Česi/Češky majú viac stereotypov o Rakúšanoch aj Nemcoch, častejšie o stereotypoch uvažujú a tiež ich očakávajú z druhej strany (ca. 8% referencií v oboch súboroch). Na prvý pohľad by to vyzeralo, že na rakúskej a nemeckej strane je stereotypného uvažovania menej (3 a 5% referencií), ale môžeme si postaviť provokatívnu otázku – čo ak tam stereotypy sú, ale sú také negatívne, že nám kvôli sociálnej žiadúcnosti o nich participanti nerefekujú? A ak predpokladáme, že sociálni psychológovia a psychologičky musia najprv takéto negatívne postoje poznať, aby prípadne mohli niečo proti nim urobiť, vyplýva z toho druhá otázka – akými metódami sa teda k takto citlivému poznaniu možno dopracovať?

Poznámka

Ďalšie výsledky z nášho výskumného projektu je možné nájsť na stránke http://www.psu.cas.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=151&Itemid=124

Literatúra

- Kouřilová, S. (2011): Jedinec v meziskupinových vztazích: Od sociální kategorizace k předsudkům. *Československá psychologie*, 55, 12–24.
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R. (2006): A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751–783.
- Wodak, R., Krzyzanowski, M. (Eds.) (2008). *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

SPOLUOBČANÉ, POKREVNÍ BRATŘI A „ČECHOSLOVÁCI“ – REFLEXE „PŘÍBUZENSTVÍ“ VE VÝPOVĚDÍCH ČECHŮ, POLÁKŮ A SLOVÁKŮ

LEIX ALICIA – alicjaleix@gmail.com

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i

PETRJÁNOŠOVÁ MAGDA – magda.petrjanosova@savba.sk

Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV

Fellow citizens, brothers in blood and „Czechoslovaks“ – reflection of „kinship“ in Czech, Polish and Slovak statements

The text is engaged in the whole spectrum of literal as well as transferred meanings of different forms of „kinship“, declared in the descriptions of Czech-Polish and Czech-Slovak contacts. The respondents' statements are from a research project oriented towards relationships between Czechs and their neighbours. The authors apply qualitative content analysis to the open statements of the respondents mainly from border regions. They describe their experience with neighbours as well as evaluate them directly. Slovaks perceive their Czech neighbours differently from Poles; and Czechs also see their two Slavic neighbours in a different way. On the other hand, we can observe some surprising common tendencies – e.g. the perception of “kinship” in the Czech statements about Slovaks and Poles is different in a substantial way from the statements about Czechs by Slovaks and Poles. Foundations for the tendencies are the common Slavic origin and the former existence of the Czecho-Slovak state.

Key words: *Czechs, Slovaks, Czechoslovaks, Poles, Slavs, qualitative analysis*

Grantová podpora: GA ČR P407/10/2394 "Meziskupinové postoje a meziskupinový kontakt v pěti středoevropských zemích"

Úvod

Tento text je věnován tomu, jakým způsobem si Češi, Slováci a Poláci deklarují příbuzenství. S jednotlivými deklaracemi jsme se mnohokrát setkávaly při příležitosti dosavadních analýz výpovědí českých, polských a slovenských respondentů v rámci mezinárodního výzkumného projektu AV ČR, v.v.i. Meziskupinové postoje a meziskupinový kontakt v pěti středoevropských zemích. Nynější text takto volně navazuje na předchozí kvalitativní analýzy věnované rozmanitým souvislostem postojů k sousedům zjištěných ve výpovědích respondentů v párech Češi-Poláci (např. Leix 2011) a Češi-Slováci (např. Petrjánošová 2011). I když se v rámci projektu věnujeme primárně jednomu páru výpovědí (Leix CZ-PL, Petrjánošová CZ-SL), vzhledem ke specifice původu respondentů – tři slovanské země – rozhodly jsme se téma příbuznosti zpracovat společně.

Analyzované výpovědi pocházejí z online dotazníku obsahujícího různé typy škál a jednu otevřenou otázku, ve které se respondenti (především studenti vysokých škol) měli vyjádřit ke svým zkušenostem s občanem sousední země. Nynější kvalitativní analýza se týká odpovědí právě na tuto otevřenou otázku (1). Výpovědi Poláků o Čechách je 307, Čechů o Polácích 392, Slováků o Čechách 269 a Čechů o Slovácích 261.

Výsledky

Několikanásobné pročítání všech výpovědí ve čtyřech analyzovaných souborech vyústilo v zjištění několika set jednotlivých výpovědí na téma široce pojatého příbuzenství. Tyto výpovědi vytvářely přirozené skupiny oscilující kolem jednotlivých témat. Pro účel této publikace jsme vybraly pouze nejsilněji obsazená témata a v rámci každého z nich jsme vytypovaly 1-4 ilustrační výpovědi. Témata prezentujeme ve dvou blocích, a sice výpovědi prezentující dimenze příbuzenství na úrovni zemí, a následně na úrovni jednotlivců. Jedná se o rozdělení navržené pro přehlednost v rámci tohoto textu; jelikož pracujeme s živým jazykem, některé výpovědi jsou velice komplexní a jednotlivá témata či kategorie se mnohdy překrývají. Omezení prezentovaných témat, a především komentářů, které se těchto témat týkají, stejně jako ztížená přehlednost textu jsou způsobené velmi ohraničeným publikačním prostorem a nemožností používat kurzívu a tučné písmo.

A. Dimenze příbuzenství na úrovni států

(Stále) jeden (československý) stát

„vobec to nebereme ze sme z inych republik“ (SL:CZ, 216) (2)

„Vzhledem k tomu, že jsem se narodila a vyrůstala za trvání federace, vnímám je jako součást našeho národa; dělá mi potíž uvědomit si, že jsou cizinci.“ (CZ:SL 240)

To není zahraničí

„v cechach pracujem 8miesiacov v roku a som tam velmi spokojna, necitim se tam ako v zharanici“ (SL:CZ 217)

Čeština/slovenština není cizí jazyk

„cestinu ani nevnimam jako cudzi jazyk“ (SL:CZ 7)

Tyto tři poměrně rozsáhlé (celkem několik desítek výpovědí) kategorie vzhledem k společné historické minulosti Česka a Slovenska nevyžadují zvláštní komentář. Je pochopitelné, že jsme tento typ výpovědí zaznamenaly pouze ve vzájemných deklaracích Čechů a Slováků.

Národy blízké, spojené

„Mezi našimi národy existuje nějaké spojení“ (PL:CZ 247)

„Naše země jsou si blízké“ (PL:CZ 96)

Oproti prvním třem kategoriím, výpovědi týkající se pocitu blízkosti mezi národy jsme zaznamenávaly ve třech ze čtyř souborů. Výjimku stanoví soubor výpovědí českých respondentů o Polácích, ve kterém jsme nenašly žádnou deklaraci blízkosti mezi národy.

Podobná kultura, mentalita

„mentalita je to skoro velmi rovnaka a pritom taka odlisna napr. od greckej“ (SL:CZ 56)

„Nevšimla jsem si tehdy ničeho, co by poukazovalo na nějaké kulturní rozdíly, jako by nás odlišovala pouze měna a jazyk.“ (PL:CZ 44)

Výpovědi podobné výše uvedeným jsme nacházely už ve všech čtyřech souborech. Za pozornost zde stojí fakt, že podobnost mentality v obou komentovaných zemích je vyzdvihovaná na pozadí srovnání s jinými zeměmi (SL:CZ 56).

Jeden bez druhého nejsme úplní

„Mám vela priatelov a známých v Cechach, mam k nim velmi blizky vztah a beriem jich jako prislusnikov mojho vlastního naroda, stále jsem srdcom cechoslovenka, sme sice dva rozdiline narody ale patrime k sebe, rozumíme si, mame vela spoločneho a navzajom sa doplname. Nikdy jsom necitila v Cechoch nekohto cudzieho, su to nasi. (...) Cesko je pro mna druha vlast. Cesi a Slovaci su bratia. Tak jako to citil Karel Kryl, citim to aj ja. Jeden bez druhého nie sme uplni.“ (SL:CZ 58)

Speciální kategorii v rámci deklarácí příbuzenství na úrovni zemí jsou výpovědi, ve kterých respondenti vyjadřují své pocity blízkosti obzvláště vřele. Patří sem výpovědi jak Poláků, tak Slováků o Čechách. Samotní Češi jsou ve svých úvahách k oběma svým slovanským sousedům střízlivější. Výše uvedená výpověď je pozoruhodná tím, že její autorka deklaruje věk 24 let; zdá se tedy, že narození a vyrůstání za trvání federace nejsou úplně nezbytné k tomu, aby se člověk mohl i nadále cítit jako „Čechoslovák“.

B. Dimenze příbuzenství na úrovni jednotlivců

Charakter kategorií v této části je jiný, než v rámci deklarácí příbuzenství na úrovni států. Oproti výše uvedeným, poměrně „čistým“ kategoriím, ve kterých jsme zaznamenávaly větší množství velmi podobných výpovědí, zde je název kategorie brán spíše jako zastřešující společné téma poměrně rozmanitých výpovědí. Prezentace jednotlivých témat se takto stává ukázkou, jak různě respondenti chápali některá základní slova vyjadřující příbuzenství.

Ne-cizinci (aneb není cizinec jako cizinec)

Mnozí respondenti používají slovo „cizinec“ v, jak se zdá, tom nejběžnějším významu, tj. jako příslušníka cizího státu bez zjevných vedlejších významů:

„zjistila jsem, že ty Polky jsou mými spolubydlicemi a byla jsem moc ráda, protože si s cizinci rozumím“ (CZ:PL 71)

Ovšem existují výpovědi, ve kterých už cizinec není „pouhý“ cizinec; zároveň je totiž „soused“:

„v současné době jsme v zahraničí a s cizinci se setkávám denně. Potkala jsem tady i mnoho Poláků a vždy jsme se cítili společně jako sousedé a máme k sobě blízký vztah.“ (CZ:PL 359)

Někdy fakt, že je cizinec zároveň soused, staví ono „cizinectví“ jednoznačně do pozadí:

„[Poláci] nevnímají Čechy jako cizince, ale jako sousedy“ (CZ:PL 384)

Někteří respondenti dokonce rozlišovali několik dimenzí „pravosti“ cizince:

„obecně je za cizince v pravém slova smyslu ani nepovažují“ (CZ:SL 260)

„nepovažují Poláky za cizince jako např. Angličany“ (CZ:PL 70)

Výčet možností chápání slova „cizinec“ uzavíráme ukázkou výpovědi českého respondenta o Slovácích, ze které je patrné, co může způsobit průnik administrativních formulací do běžného jazyka:

„při setkání s cizími příslušníky slovenského národa nemám špatnou zkušenost“ (CZ:SL 156)

Sousedé (aneb není soused jako soused)

Tuto kategorii opět otevřeme příklady výpovědí, ve kterých respondenti používali slova „soused“ v jeho běžném významu:

„můj vztah k našim západním susedom je velmi pozitivní“ (SL:CZ 108)

„naše vztahy s našimi východními sousedy jsou nejlepší ze všech ostatních sousedících zemí.“ (CZ:SL 53)

Existují ale výpovědi, ve kterých už si nemůžeme být jisté, jaký je vlastně podtext použitého slova „soused“. Např. níže uvedená výpověď, vzhledem k použitým uvozovkám, by mohla být pochopena jako docela ironická:

„keďže pracujem jako recepčná často se střetávám s našimi „susedmi“ (SL:CZ 57)

Poslední z uvedených výpovědí se týká situace, kdy je Čech sousedem Slováků, ani ne tak přes státní hranice, jako přes plot. Touto výpovědí se vracíme k nejběžnějšímu chápání slova „soused“ a zároveň poněkud humorně uvádíme další kategorii:

„Na chate mňa a moju rodinu pozval na kávu občan ČR. Bol to pre nás cudzí človek, ale pre dobré susedské vzťahy sme pozvanie prijali. (...) Chceli sme vidieť ako on si zariadil interiér chatky a aj spoznať suseda. (...) Asi po 1,5 hodinovej návšteve sme odchádzala s pocitom dobrých medziľudských vzťahov. Na záver sme pozvali zase nášho suseda k nám na chatku. Veď se hovorí niekedy je bližší sused, než brat.“ (SK:CZ 61)

Bratři (aneb není bratr jako „bratr“)

„Moje mamka je slovenka, polovina mých příbuzných jsou tedy Slováci. Ke Slovákům mám tedy velice kladný vztah“ (CZ:SL 255)

V souborech v rámci páru Češi-Slováci jsme zaznamenaly velké množství (cca. čtvrtina výpovědí) podobných výroků, kde respondenti informovali o faktickém příbuzenství. Mnohé z nich, podobně jako výše uvedený výrok českého respondenta, přímo poukazují na to, že rodinné vztahy přesahující statní hranice implikují celkově kladný vztah k lidem žijícím za touto hranicí.

Kromě deklarací faktického příbuzenství jsme zaznamenaly větší množství výpovědí, ve kterých participanti navazovali na pojem „bratrství“. První z uvedených citací je asi nejčastějším zněním takovýchto deklarací; v druhé slovenská respondentka připomíná, že v rámci příbuzenství v přeneseném významu „sestra“ označuje stejný stupeň příbuzenství, co „bratr“:

„já беру slováky jako bratry česků.“ (CZ:SL 83)

„Češi boli vždy veľmi priateľski, a takmer vždy ma nazvali, že som ich sestra.“ (SL:CZ 107)

Specifické v rámci použití deklarací bratrství v přeneseném významu je to, že respondenti jej používali nejen v rámci deklarací vyjadřujících pozitivní vztah k danému národu:

„Necitíť v nich také bratstvo možno nikdy neexistovalo je to len fiktivni vymysel, aby přežili voči iným národom (seba klam)“ (SL:CZ 269)

„Měl jsem několik nepříjemných příhod s Čechy, kteří ale byli opilí, chovali se agresivně, majetnický, vyčítali roli Polska v „bratrské ozbrojené výpomoci“ (PL:CZ 195)

Jak je vidět, v rámci předchozích politických režimů v našich zemích, idea „bratrství“ byla velice populární a dokonce zneužívaná v rámci oficiálního politického slovníku.

Slované (aneb není Slovan jako Slovan)

Zatímco „bratrství“ si vzájemně deklarovali především Češi a Slováci, na ideu slovanství navazovali pouze respondenti v páru Češi-Poláci. Za úvahu stojí fakt, že zatímco polští respondenti využívali tohoto konstruktů k jednoznačně pozitivním výpovědím na téma svých sousedů, výpovědi Čechů už tak pozitivní nebyly:

„jakożto Slované drżeli jsme se spolu“ (PL:CZ 246)

„jako burani, jak kdyby jim patřil svět, dělali ostudu všem slovanům“ (CZ:PL 45)

Závěr

Výsledky pátrání po deklaracích vyjadřujících široce pojaté příbuzenství ve výpovědích respondentů v párech Poláci-Češi a Slováci-Češi, ze kterého jsme pro velmi omezený prostor představily pouze několik hlavních kategorií, lze shrnout do několika bodů:

1. Příbuznost faktická je především v páru SL-CZ
2. Konstrukt „jednoho státu“ je výlučně v páru SL-CZ
3. Deklarace v páru SL-CZ jsou poměrně symetrické, v páru PL-CZ mnohem méně
4. Oba sousedé CZ k němu deklarují příbuznost, ale CZ deklarace opětuje hlavně SL
5. Deklarace CZ k PL a SL jsou celkově střízlivější než deklarace PL a SL k CZ
6. Konstrukt „slovanství“ je výlučně v páru PL-CZ

První dva body, jakožto výsledek společné politické a sociální minulosti Česka a Slovenska, nevyžadují zvláštní komentář (3). Další dva odpovídají výsledkům jiných šetření, ze kterých vyplývá, že zatímco Češi jsou už delší dobu pro Poláky jasně oblíbený národ, v posledním obdobném šetření v Česku se Poláci umístili na místě sedmém. V raportu čteme: „Dotázaným jsou nejsympatičtější Češi samotní (...) a jen o málo méně vřele vnímání Slováci (...). Z toho je zřejmé, že Slováci jsou zde i po osmnácti letech od rozdělení společné federace vnímání jako nám jednoznačně nejbližší národ, který vlastně není příliš brán jako cizí“ (Červenka, 2011).

Poslední dva body již ale nelze komentovat tak jednoznačně, jako body předchozí. Předvedly jsme je k diskuzi česko-slovensko-polskému sboru účastníků konference SPO 2012. Přítomnost odkazů na ideu slovanství pouze v páru Poláci-Češi diskutanti jednohlasně vysvětlili tím, že mezi Čechy a Slováky povědomí o slovanství existuje, ale protože daleko bližší je pro ně idea „bratrství“, není zapotřebí používat poněkud nadřazeného pojmu slovanství. Mnohem problematičtější se ukázal bod 5. Účastníci konference nabízeli mnoho různých vysvětlení ke zjištěné (rovněž v rámci jiných analýz), celkově menší míře vřelosti ve výpovědích českých respondentů; předvedení i stručného přehledu přesahuje možnosti této publikace.

(1) Instrukce pro respondenty zněla: „Na úvod si pokuste vybavit nějakou svoji zkušenost s Polákem/Polkou, ať už při Vaší návštěvě v zahraničí nebo zde v České republice. Jak se v této konkrétní situaci choval/-a Polák/Polka? Jak jste se chovali Vy? Popište, prosím, tuto událost do volného prostoru.“ Stejnou instrukci měli polští a slovenští respondenti ve svých verzích dotazníku.

(2) České a slovenské výpovědi ponecháváme v originální formě, výpovědi polských respondentů překládáme (A.L) do češtiny. Překlady oscilují mezi p. doslovného a literárního typu tak, aby umožnily co nejpřesněji poskytnout smysl výpovědi. V závorkách uvádíme identifikaci souboru (např. SL:CZ Slováci o Čechách) a pořadové číslo respondenta v rámci souboru.

(3) Tato zjištění ale rozhodně nepovažujeme za triviální; v širší historické a geografické perspektivě nabírají podle nás dokonce zvláštního významu.

Literatura

Červenka, J. (2011). Vztah Čechů k vybraným národnostem – prosinec 2010. Tisková zpráva Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Retrieved September 20, 2012, from http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101094s_ov110131.pdf.

Leix, A. (2011). Vztah Poláků k Čechům – vývoj a souvislosti. In: K. Bartošová, M. Čerňák, P. Humpolíček, M. Kukaňová, A. Slezáčková (Eds.), *Sociální procesy a osobnost 2011: Člověk na cestě životem: křížovatky a mosty* (pp. 171-175). Brno: Tribun EU.

Omyła-Rudzka M. (2012). Stosunek Polaków do innych narodów. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej. Retrieved September 20, 2012, from http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_022_12.PDF.

Petrjánošová, M. (2011). Starší a mladší brat? Obraz suseda vo voľných výpovediach Slovákov o Čechoch a Čechov o Slovákoch. In D. Fedáková, M. Kentoš (Eds.), *Sociálne procesy a osobnosť 2010* (pp. 209-213). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

POTREBA KOGNITÍVNEJ ŠTRUKTÚRY A MALADAPTÍVNE KOGNÍCIE - MOŽNÉ PRIENIKY A IMPLIKÁCIE

KORDAČOVÁ JANA – expsjkor@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Need for cognitive structure and maladaptive schemas - similarities, overlaps and implications

The paper analyzes the possibilities of conceptual overlaps of the construct Need for Cognitive Structure (NCS) with dysfunctional schemas of an individual. Our theory is built mainly on Neuberg and Newsom's dispositional approach to NCS from the 1990's, which uses simple cognitive structures as basis for creating stereotypes, biases, but also the so called self-fulfilling prophecies, depressions and such. The Need for Cognitive Structure is defined here as the scope of preferences for using cognitive structuring as a way to achieve certainty, where cognitive structuring builds and uses abstract mental representations (schemas, patterns, scenarios and stereotypes), which are simplified generalizations of an individual's previous experience. This conceptual basis is seemingly an ideal platform for theoretical and empirical processing of the presumed relations of the NCS construct with different types of dysfunctional maladaptive cognitions.

Key words: *schemas, dysfunctional schemas, need for cognitive structure, overlaps*

Grantová podpora: 2/0126/12

Úvod

Kognitívna psychológia sa už dlhodobo zaoberá tým, ako človek získava a spracováva informácie z okolitého sveta a ako si organizuje svoje poznanie. Štúdium kognitívnych štruktúr typu presvedčenie, schéma, scenár a im príbuzných konštruktov umožňuje objasniť vyššie uvedené otázky, pričom táto oblasť kognitívnej psychológie patrí zároveň k jednej z najstarších a najskúmanejších.

Schémový spôsob organizácie poznania u človeka pravdepodobne súvisí s preferenciou ľudského kognitívneho aparátu štruktúrovať poznatky a prichádzajúce informácie tak, aby boli spracovávané čo najjednoduchšie, najefektívnejšie a zároveň zrozumiteľne. Významnú úlohu tu hrá aj potreba dať získaným poznatkom a skúsenostiam zmysel.

Pri štúdiu problematiky schém nás osobitne zaujala otázka tvorby (vzniku) schém, a to menovite takých schém, kde si človek svoje poznatky a skúsenosti štruktúruje spôsobom, ktorý je nielen neefektívny, ale dokonca škodlivý. Takéto schémy sa v odbornej literatúre označujú za dysfunkčné alebo maladaptívne, pričom nás zaujímalo, prečo dochádza k zdanlivo iracionálnemu javu, že človek si svojim spôsobom spracovania poznatkov v konečnom dôsledku škodí. Odpoveď sme našli vo všeobecnej teórii schémy, ale aj – a najmä – v novších prístupoch k dysfunkčným kogníciám predstaviteľov aplikovanej kognitívnej a klinickej psychológie.

Pri hlbšom štúdiu tejto problematiky sa zároveň ukázalo, že ľudia sa líšia nielen vo svojej potrebe štruktúrovať poznatky o okolitom svete a o sebe, ale že existujú značné rozdiely aj v miere tejto schopnosti. To nás doviedlo k úvahám o hľadaní styčných plôch dysfunkčných schém a konštruktú potreba kognitívnej štruktúry a tiež k zámeru dôkladnejšie ich preskúmať. Dá sa totiž očakávať, že miera schopnosti, ako aj miera potreby štruktúrovať

svoje poznanie, môže u človeka súvisieť s povahou jeho schém (adaptívne vs. maladaptívne schémy) a byť tak skrytou bariérou v jeho optimálnom fungovaní, alebo naopak – môže toto fungovanie optimalizovať.

Schémy a potreba človeka štruktúrovať svet.

Pojem schémy do psychológie zaviedol britský psychológ F. Bartlett v 30.r. 20.st v rámci svojej teórie učenia (Young, 2003) s tým, že sa jedná o spracovanie najrôznejších informácií z vonkajšieho sveta a vytváranie ich kognitívnej reprezentácie v pamäti (Ruisel, 2008). Tento mentálny model sveta alebo seba je zároveň štruktúrovaný tak, aby človeku uľahčoval spracovanie poznatkov a vnemov (Collins, 2005), pričom ide o charakteristiku, ktorá je spoločná schémam aj potrebe kognitívnej štruktúry.

Podľa súčasných predstaviteľov kognitívneho prístupu k schémam, schémy vznikajú na základe skúsenosti procesom zovšeobecnenia konkrétnych pozorovaní a zážitkov (Praško a kol., 2007), pričom dôležitou vlastnosťou schém je, že sú súčasťou percepčného filtra, ktorý človek používa pri posudzovaní sveta (Longe, Gale 2008). Schémy tiež významne ovplyvňujú našu pozornosť – máme sklon všímať si veci, ktoré zapadajú do našej schémy (Wikipédia, 2010), vďaka čomu sa môžeme dopúšťať kognitívnych omylov, napr. vo forme predsudkov, alebo zjednodušujúceho stereotypného myslenia (čo sa potvrdilo aj výskumne u osôb s vysokou PKŠ, resp. nízkou toleranciou na neurčitost' - Bar-Tal, Frenkel-Brunswick, in Sollár, 2005). Schémy sú tiež náchylné ku skresleniam - majú tendenciu ostať nemenné aj tvárou v tvár protirečiacej informácii (Wagner, 1996); všetky tieto atribúty zároveň indikujú iracionálny a dysfunkčný potenciál schém. Skreslenia a chyby v spôsobe, akým sa udalosti interpretujú, alebo v spôsobe, akým sa informácia spracováva, podmieňujú tiež vznik kognitívnej vulnerability, ktorá predisponuje ku špecifickým psychickým poruchám (Beck, 1979 a inde).

Schémy sú však efektívnym nástrojom na porozumenie svetu - uľahčujú naše poznávanie a vďaka nim väčšina každodenných situácií nevyžaduje zvláštne úsilie na spracovanie, keďže vďaka schémam sa tak deje viac-menej automaticky (Wikipédia, 2010). Navyše, každý človek má svoje vlastné, osobné schémy, o ktorých niektorí autori uvažujú aj ako o osobných štýloch, alebo paradigmách (Wagner, 1996).

V súvislosti s príspevkom aplikovanej kognitívnej psychológie k rozpracovaniu problematiky poznávacích štruktúr človeka sa o koncepte schémy hovorí aj ako o jadre kognitívneho modelu, ktorý rozširuje oblasť psychopatológie prácou kognitívne orientovaných psychológov (Livesley, 2001). V tomto kontexte sa schémy chápu ako nevedomé kognitívne štruktúry, ktoré sú uložené v dlhodobej pamäti človeka a dávajú zmysel udalostiam (Horowitz a kol., 2008).

Dysfunkčné schémy a kognícia.

A. T. Becka by sme mohli označiť za otca konceptu schém v kognitívnej psychopatológii. Preslávil sa najmä svojou kognitívnu teóriou depresie, podľa ktorej je pre depresívne osoby typické negatívne videnie seba, sveta, aj budúcnosti (tzv. kognitívna triáda). Takéto negatívne schémy nazval depresogénnymi s tým, že vyjadrujú určitú absolútnu ideu (napr. „Som bezcenný človek“). A keďže ide o ideu, ktorá je absolútna, je zároveň maladaptívna, v dôsledku čoho jej nositeľ v živote naráža (Beck a kol. 1979, 1990, 2005).

V Beckovom chápaní predstavuje schéma relatívne stabilný spôsob organizácie myslenia a hodnotenia udalostí, pričom je súhrnom základných, často nevypovedaných a nevedomých predpokladov človeka o tom, aký je on sám, aký je svet okolo neho a čo od neho môže očakávať. Ide o základné, „tiché“ postojie v centre nášho kognitívneho systému, ktoré človek používa na chápanie reality, pričom myšlienková schéma tvorí základ pre interpretáciu určitej udalosti. Zároveň platí, že pokiaľ je kognitívna schéma maladaptívna, vytvorená interpretácia povedie k stresu a maladaptívnemu správaniu (Praško a kol., 2007).

Problematiku dysfunkčných schém neskôr podrobne rozpracoval v osobitnej koncepcii tzv. raných maladaptívnych schém Beckov žiak J. E. Young. Obaja autori považujú maladaptívne schémy za základ vzniku porúch osobnosti.

Youngov koncept raných maladaptívnych schém (RMS).

Keďže Youngov prístup k schémam sme podrobne prezentovali na inom mieste, tu ho vzhľadom na vymedzený rozsah príspevku spomenieme len ilustračne, najmä so zámerom poukázať možné súvislosti s konštruktom potreba kognitívnej štruktúry.

Podľa Younga a kol. (2003 a inde), maladaptívne schémy vznikajú z neuspokojených základných citových potrieb v detstve, ktoré v kombinácii s narušenými vzťahmi a opakujúcimi sa škodlivými zážitkami s dôležitými osobami v detstve a dospelosti (napr. nedostatok lásky, zosmiešňovanie a pod.) vedú k sebeobranným, dysfunkčným spôsobom myslenia a správania. Takéto schémy zároveň predstavujú šablónu pre definovanie budúceho myslenia, správania a prežívania jedinca a tiež jeho vzťahov s ostatnými ľuďmi, pričom sú veľmi odolné voči zmene. Ich dysfunkčný charakter sa zvyčajne prejaví až v neskoršom živote, kedy osoba nevedomky opakuje svoje nevhodné schémové správanie v interakcii s inými ľuďmi

Young zhromaždil 18 typov RMS schém, ktoré rozčlenil do 5 oblastí - každá zodpovedá narušeniu istej základnej emočnej potreby. Napr. schéma Zneužívania a nedôvery vyjadruje očakávanie osoby, že s ňou bude zle zaobchádzané, druhí ľudia ju budú zraňovať, ponížovať a využívať (je tu narušená potreba bezpečného vzťahu); schéma Defektnosti a hanby je presvedčením, že človek je vo svojej podstate defektný, nevydarený, nehodný lásky, a dotýčny očakáva kritiku a odmietanie, s akým sa stretal v detstve (narušená potreba autonómie a sebaujadrenia). Schéma Perfekcionizmu a hyperkritičnosti je presvedčením o nutnosti sústavne plniť najvyššie nároky, aj na úkor zdravia a spokojných medziľudských vzťahov. Osoby s takouto schémou bývajú neraz veľmi úspešné a s dobrým postavením, avšak vnútorne sú nespokojné, úzkostné a depresívne. Táto schéma vzniká v rodinách, kde sa kladie nadmerný dôraz na výkonnosť, pričom dieťa dostávalo prejavy priazne v závislosti od svojich výkonov.

Schémy a potreba štruktúry – podobnosti a rozdiely.

Na základe poznatkov o schémach a o PKŠ sa prikláňame k názoru, že PKŠ je univerzálnou, resp. všeobecnou kognitívnou potrebou. Táto potreba bola skúmaná v rôznych kontextoch a pod rôznymi názvami (napr. tolerancia na neurčitosť, dogmatizmus, potreba poznania, želanie jednoduchej štruktúry, potreba kognitívneho ukončenia, potreba presnosti a i.). Neuberger a Newsom (1993, in Sollár, 2005) vymedzujú PKŠ ako rozsah preferencie používať kognitívne štruktúrovanie ako spôsob dosahovania určitosti, pričom ide o vytváranie a používanie abstraktných mentálnych reprezentácií (schém, vzorov, scenárov a stereotypov), ktoré sú zjednodušenými zovšeobecneniami predchádzajúcich skúseností jednotlivca. Podobné vymedzenia nachádzame u súčasných predstaviteľov problematiky schém s tým, že uvedené koncepčné východisko sa javí vhodnou platformou pre teoretické aj empirické spracovanie predpokladaných súvislostí PKŠ s dysfunkčnými a maladaptívnymi kogníciami. Osobne schému chápeme ako zjednodušenú („kondenzovanú“) a individualizovanú formu kognície, resp. subjektívne „pretavenej“ informácie o svete, ktorá determinuje ďalšie spracovanie informácií jedincom, pričom predpokladáme, že potreba a schopnosť kognitívnej štruktúry špecifickým spôsobom napomáha tvorbe schém. V tomto zmysle možno o schéme uvažovať aj ako o „produkte“ potreby kognitívnej štruktúry, pochopiteľne so zložitými väzbami s ostatnými systémami osobnosti a jej históriou.

Schéma je teda komplexnejším výrazom, „kognitívnym zhmotnením“ potreby človeka štruktúrovať svoje poznanie do jednoduchšej a zrozumiteľnejšej podoby. Na schému i na potrebu kognitívnej štruktúry preto možno podľa nášho názoru nazerať aj ako na rôzne

články v jednom reťazci poznávania, ktorých zmyslom je redukovať informačný chaos a uľahčiť človeku porozumenie svetu

Zložitosť tohto problému ilustrujú aj prístupy (napr. Bar-Tal, 1994) z ktorých vyplýva, že ľudia majú rôznu schopnosť vytvárať štruktúru, ktorá je od PKŠ nezávislá. Na základe toho je možné rozdeliť ľudí do 4 skupín: vysoká vs. nízka PKŠ a vysoká vs nízka schopnosť vytvárať KŠ. Tento poznatok môže byť inšpirujúci pri zámere preskúmať, ako súvisí intenzita a schopnosť PKŠ s mierou dysfunkčných kognícií, a to aj v kontexte výsledkov výskumu, ktorý ukázal, že osoby s vysokou PKŠ používajú stereotypy pohotovjšie a častejšie než osoby s nízkou PKŠ (Neuberg, Fiske, 1987). Toto zistenie implikuje možný dysfunkčný charakter nielen schém, ale aj vysokej potreby kognitívnej štruktúry, pričom rozširuje naše úvahy o schémach ako o možných zdrojoch kognitívnych chýb a omylov aj o konštrukte PKŠ. Nemenej zaujímavý je aj osobnostný aspekt tejto problematiky. Ukázalo sa napr. (Sollár, 2005), že vysoká PKŠ sa spája s vysokou úzkostnosťou a introverziou a s nízkou schopnosťou kognitívnu štruktúru vytvárať, pričom takíto jednotlivci sú zároveň z interpersonálneho hľadiska (Dominancia vs. Submisivita) najsubmisívnejší. V kontexte úvah o funkčnosti a dysfunkčnosti rôznych typov kognícií by mohol priniesť zaujímavé výsledky napríklad výskum zameraný na zisťovanie miery PKŠ, schopnosti ju vytvárať a osobnostných vlastností jedincov s vysokou a nízkou mierou maladaptívnych kognícií a schém. Iný výskum, napr. na výbere osôb, u ktorých sú procesy jednoduchého štruktúrovania osobitne želané, by zas mohol potvrdiť, resp. vyvrátiť hypotézu o zvýšenej pravdepodobnosti výskytu maladaptívnych kognícií u takýchto jedincov - aby sme uviedli aspoň niektoré námety, ktoré sa nám vynárali pri štúdiu tejto zaujímavej problematiky.

Záver

Vymedzený rozsah príspevku nám nedovoľuje venovať sa tu podrobnejšie styčným plochám konštruktu PKŠ a maladaptívnych schém, no v rámci daných možností sme sa pokúsili načrtnúť aspoň niektoré teoretické a výskumné námety s nádejou, že detailnejšie rozpracovanie prinesie blízka budúcnosť. A keďže nemáme vedomosť, že by sa uvažované súvislosti PKŠ a schém už boli skúmali, považujeme túto možnosť za pozitívnu výzvu, ktorú by sme radi naplnili.

Literatúra

- Bar-Tal, Y. (1994). The effect on mundane decision-making of the need and ability to achieve cognitive structure. *European Journal of Personality*, 8, 45–58
- Beck, A.T., Freeman, A. (1990). *Cognitive Therapy of Personality Disorders*. New York: Guilford.
- Beck, A.T., Rush, A.J., Shaw, B.F., Emery, G. (1979). *Cognitive therapy of depression*. New York: Guilford Press.
- Beck, A.T. (2005). *Kognitívni terapie a emoční poruchy*. Praha: Portál.
- Horowitz, L.M., Kelly R. Wilson, K.R, Zolotsev, P., Turan, B. (2008). *Interpersonal Theory and the Measurement of Interpersonal Constructs*. In: Boyle, G.J., Matthews, G., Saklofske, D.H. (Eds.), *The SAGE Handbook of Personality Theory and Assessment*. Vol. 2. London: Sage.
- Livesley, W.J. (2001). *Handbook of personality disorders: theory, research and treatment*. Guilford Press.
- Longe, J.L., Gale, T. (2008). *The Gale Encyclopedia of Medicine*, 3d ed.
- Praško, J., Možný, P., Šlepecký, M. a kol. (2007). *KBT psychických poruch*. Praha: Triton.
- Ruisel, I. (2008). *Osobnosť a poznávanie*. Bratislava: Pegas.
- Neuberg, S. L., Newsom, J.T. (1993). Personal Need for Structure: Individual differences in the desire for simpler structure. *Journal of Personality and Social Psychology* 65, 113-131.

- Neuberg, S.L., Fiske, S.T. (1987). Motivational influences on Impression Formation. Outcome dependency, Accuracy-driven Attention and Individuating Process. *Journal of Personality and Social Psychology* 53, 431-444.
- Sollár, T. (2005). Potreba kognitívnej štruktúry v kontexte osobnostných a interpersonálnych premenných. Dizertačná práca. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 178 s.
- Wagner, J.P. (1996). *The Enneagram Spectrum of Personality Styles: An Introductory Guide*. Metamorphous Press: Portland, Oregon.
- Wikipédia: stiahnuté z [http://en.wikipedia.org/wiki/Schema_\(psychology\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Schema_(psychology)), dňa 25.6. 2010
- Young, J.E., Klosko, J.S., Weishaar, M. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. New York: Guilford.

METAKOGNITÍVNE STRATÉGIE A MOTIVÁCIA NADANÝCH ŠTUDENTOV

MESÁROŠOVÁ MARGITA – margita.mesarosova@upjs.sk

Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach & Výskumný ústav stavebnej informatiky v Košiciach

MESÁROŠ PETER – peter.mesaros@vusi.sk

Stavebná fakulta Technickej univerzity v Košiciach & Výskumný ústav stavebnej informatiky v Košiciach

Metacognitive strategies and motivation in gifted students

A research study is aimed at exploring the relationship between metacognitive learning strategies and motivational tendencies on gifted students. Different metacognitive strategies and degree of internal goal orientation were expected in gifted compared to peers. The sample consisted of mathematically gifted and below-average secondary school students (N = 60). As a methods of data collection were used Metacognitive awareness questionnaire (Schraw & Dennison, 1994), Achievement motivation questionnaire (Pardel, Maršálová, & Hrabovská, 1992), Motivated Strategies for Learning Questionnaire (Pintrich, DeGroot) and Approaches and Study Skills Inventory for Students (Tait, Entwistle, & McCune, 1998), and Analysis the structure of intelligence test (Fay, Trost & Gittler, 2001). The expected differences between gifted students and their peers in a more efficient use of metacognitive strategies and perception of the internal goal orientation were not confirmed.

Key words: *metacognitive strategies, achievement motivation, goal orientation, gifted, students*

Grantová podpora: Dosiachnuté výsledky vznikli v rámci riešenia projektu Identifikácia kľúčových kompetencií študentov vysokých škôl pre potreby rozvoja vedomostnej spoločnosti na Slovensku, ktorý je podporovaný Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky v rámci poskytnutých stimulov pre výskum a vývoj zo štátneho rozpočtu v zmysle zákona č. 185/2009 Z. z. o stimuloch pre výskum a vývoj a o doplnení zákona č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 40/2011 Z. z.

Úvod

V tejto štúdií sme sa zamerali na metakognitívne stratégie a motiváciu nadaných stredoškolských študentov s cieľom odlišiť ich percipovanie v porovnaní s rovesníkmi. Vychádzali sme z teoretických koncepcií Flavella (1979), názorov (napríklad Barfurthovej et al., 2009) o tom, že metakognície a nadanie sa javia ako pevne prepojené. V prvej časti stručne naznačíme teoretické východiská a možnosti prepojenia medzi metakognitívnymi stratégiami a motiváciou nadaných. V druhej časti prezentujeme výsledky sondy o tom, ako percipujú svoje metakognitívne stratégie a motiváciu nadaní študenti a ich rovesníci.

Metakognície a učebné prístupy nadaných

Metakognícia býva chápaná ako dôležitý komponent vysoko nadpriemerného intelektového výkonu, a preto sa často predpokladá, že bude viac rozvinutá u nadaných. Ako konštatujú Carrová, Alexanderová a Schwanenflugelová (1996), existujúci výskum porovnávajúci metakognitívne schopnosti nadaných a priemerných detí nepodporil konzistentne túto ideu. Nadané deti prejavili vyšší výkon v niektorých aspektoch metakognície, napríklad vo vyššej miere znalostí o metakognitívnych znalostiach, ako aj v schopnosti transferu týchto stratégií na situácie výrazne odlišné od tých, v ktorých boli tieto stratégie naučené. Nadané deti v

porovnaní s priemernými majú vo všeobecnosti viac rozvinuté deklaratívne metakognitívne znalosti a vyššiu schopnosť transferu stratégií na iné situácie. Shore (2000) dokázal, že nadané deti sa odlišujú od svojich rovesníkov vo využívaní stratégií riešenia problémov, ako aj v rýchlosti a plynulosti, s akou sú uplatňované. Na druhej strane, neprejavujú viac rozvinuté používanie stratégií, výdrž či monitorovanie kognícií. Porovnávajúc vysoko a nízko výkonných nadaných Berkowitzová a Cicchelliová (2004) zistili, že frekvencia používania stratégie, zvlášť monitorovania, je homogénnejšia u vysoko výkonných v porovnaní s podvýkonovými nadanými. Kanevska (1992) dokázala u detí s vysokou úrovňou schopností v predškolskom veku, že lepšie vedú vysvetliť vlastné stratégie pri riešení úloh na usudzovanie ako deti s nižšou úrovňou schopností. Zimmerman a Martinez-Pons (1990) odhalili u intelektovo nadaných študentov ako najčastejšie využívané učebné stratégie organizovanie a transformovanie, vyhľadávanie pomoci a preskúmavanie.

Motivácia

Výskum motivácie výkonu u matematicky nadaných žiakov naznačil, že nadaní sa od priemerných nelíšia v úrovni výkonovej motivácie. Pozadie výkonov matematicky nadaných študentov strednej školy nevytvára snaha po úspechu alebo úsilie podať vynikajúce výkony. U matematicky nadaných adolescentov dominuje samotný záujem o matematiku, kým u priemerne nadaných je to skôr výkonová motivácia, spoločnosťou zdôrazňovaná, ktorú možno označiť ako hybnú silu (Mesárošová, 1998). Protirečivé dôkazy priniesol výskum, v ktorom sa potvrdilo, že výkonová motivácia podporuje nadaných jedincov k dosiahnutiu vysokej produkcie a výkonových cieľov v špecifických oblastiach a talentovaní jedinci sú veľmi dôslední a vynakladajú veľké množstvo sústredenia a energie (Al-Shabat et al., 2010).

Metódy

Dotazník metakognitívneho uvedomovania (Metacognitive Awareness Inventory, Schraw a Dennison, 1994), 52-položkový, merajúci dva subkomponenty, a to vedomie o poznávaní a reguláciu poznávania. Komponent vedomie o poznávaní je tvorený zložkami deklaratívne poznatky, procedurálne poznatky a podmienené poznatky. Druhý komponent, regulácia poznávania, je tvorený subkomponentmi plánovanie, stratégie riadenia informácií, monitorovanie pochopenia, ladiace/dolaďovacie stratégie a hodnotenie. Na zaznamenávanie odpovedí študentov sa používa 100 mm bipolárna škála od „vôbec pre mňa neplatí“ až po „úplne pre mňa platí“. Odhad vnútornej konzistencie Cronbachovou alfou pre celkové metakognitívne povedomie nášho súboru bol 0,91; pre vedomosti o poznaní 0,81 a pre reguláciu poznania 0,87.

Dotazník o prístupoch a študijných zručnostiach študentov (Approaches and Study Skills Inventory for Students, Tait, Entwistle, & McCune, 1998), merajúci tri rôzne prístupy k štúdiu a to: hĺbkový, strategický a povrchový. Študenti odpovedali na položky na 5-bodovej škále s možnosťami od „súhlasím“ po „nesúhlasím“. Cronbachova alfa odhadnutá pre skúmaný súbor: celá škála: 0,74, hĺbkový prístup: 0,78; strategický prístup: 0,79; povrchný prístup: 0,79.

Dotazník motivácie výkonu (Hermansov dotazník v úprave Pardel, Maršálovej a Hrabovskej, 1992), obsahuje 52 položiek v troch škálach: motív výkonu, anxiozita brzdiaca výkon a anxiozita podporujúca výkon. Škála motívu výkonu je charakterizovaná aspektom výkonového správania, aspektom aspiračnej úrovne, aspektom vytrvalosti v práci a aspektom časovej orientácie do budúcnosti. Študenti mali na 6-bodovej škále označiť svoju preferenciu na daný výrok od možnosti „vôbec pre mňa neplatí“ po „úplne pre mňa platí“.

Dotazník motivačných stratégií učenia (Pintrich et al., 1993), skrátaná verzia, obsahujúca 42 položiek, slúži na ohodnotenie vlastných motivačných orientácií a učebných stratégií študentov s formátom odpovedania na 7-bodovej Likertovskej škále od „vôbec nesúhlasím“ po „úplne súhlasím“, a to so zameraním na vnútornú cieľovú orientáciu, hodnoty úlohy,

sebaúčinnosť vo vzťahu k učeniu a výkonu, testovú úzkosť a učebné stratégie pomocou metakognitívnej sebaregulácie, rozvinutia a taktiež kritického myslenia. Odhady Cronbachovej α sa pohybovali v uspokojivých hodnotách: pre vnútornú cieľovú orientáciu 0,74; pre hodnotu úlohy 0,90; pre sebaúčinnosť 0,93 a pre úzkosť z testu 0,80.

Analýza štruktúry inteligencie (Fay, Trost a Gittler, 2001). Z deviatich subtestov boli zvolené Doplňovanie číselných radov a Praktické počty postihujúce matematické schopnosti, usudzovanie a kapacitu spracovania numerických informácií.

Premenné

Ako závisle premenné sme zvolili v skupine metakognícií: metakognitívne povedomie (metakognitívne znalosti a metakognitívnu reguláciu), strategický prístup k štúdiu, hĺbkový prístup k štúdiu, povrchný prístup k štúdiu. V skupine motivačných premenných sme vybrali cieľovú vnútornú motiváciu, výkonovú motiváciu. Nezávisle premennými boli úroveň matematických schopností (nadaný/podpriemerný) a rod.

Vzorka

Zo 125 študentov septimy zo štyroch mestských osemročných gymnáziách na východe Slovenska sme vybrali 60 študentov septimy (7. ročníka osemročného gymnázia), z toho bolo 31 študentiek (51,7 %) a 29 študentov (48,3 %). Vekové rozpätie bolo od 16 do 18 rokov, priemerný vek vo vzorke bol 16,6 roka. Ako kritérium výberu do skupiny nadaných ($n = 30$) sme použili výkon nad 86. percentil v matematických subtestoch ISA, ako porovnávaciu skupinu ($n = 30$) sme vybrali študentov s podpriemerným výkonom (pod 25-tým percentilom).

Výsledky

V tejto štúdií prezentujeme výsledky vo vybraných skupinách premenných, ako boli špecifikované vyššie, ostatné budú publikované v komplexnejšej práci. Skupina nadaných a porovnávací boli zvolené tak, aby sa odlišovali výrazne v úrovni matematických schopností, a mohli sme prípadne rozdiely pripísať práve tejto diferencii. Významnosť rozdielov medzi nadanými a podpriemernými študentmi bola podporená iba v niektorých premenných, v ostatných kľúčových premenných nebola potvrdená.

V kategórii metakognícií sme nezistili štatisticky významné rozdiely v schopnosti regulovať vlastné poznávanie ($t = 0,566$; $p = 0,473$). Podobne to bolo aj s využívaním hĺbkového prístupu k štúdiu, kde sme nezaznamenali v odpovediach štatisticky významné rozdiely medzi skupinou matematicky nadaných a podpriemerných študentov ($U = 1,655$; $p = 0,357$). V kategórii motivačných premenných sme sa zamerali na výkonovú motiváciu (motív dosahovania úspechu) a vnútornú cieľovú orientáciu, v percepcii ktorých sme opäť nenašli významné rozdiely medzi porovnávanými skupinami. Rodové rozdiely neboli takisto zaznamenané (tabuľka 1).

Tabuľka 1. Významnosť rozdielov v úrovni matematických schopností, metakognitívnych stratégií a motivácie medzi nadanými a podpriemernými študentmi

		AM	SD	Me	U ^a test/ T ^b test	p
Matematické schopnosti	Nadaní	95,44	3,65	96,50	4,02 ^a	0,000
	Podpriemerní	8,86	5,04	8,50		
Regulácia poznania	Nadaní	145,23	12,89	140,00	0,566 ^b	0,473
	Podpriemerní	139,25	13,56	135,00		
Hĺbkový prístup k štúdiu	Nadaní	68,02	7,34	68,00	1,655 ^a	0,357
	Podpriemerní	65,77	6,98	65,00		
Výkonová motivácia	Nadaní	89,22	17,71	85,00	-0,616 ^b	0,543
	Podpriemerní	93,53	17,76	96,00		
Vnútoraná cieľová orientácia	Nadaní	29,44	5,21	30,00	0,012 ^b	0,990
	Podpriemerní	28,73	4,89	26,00		

Diskusia

Naše zistenia týkajúce sa porovnávania metakognitívnych stratégií využívaných v učení u stredoškolských nadaných študentov a ich podpriemerných rovesníkov, priniesli vo viacerých skúmaných oblastiach výsledky protirečiace výskumom, ktoré popísali metakognitívne stratégie ako viac rozvinuté u nadaných. Rozdiely vo využívaní metakognícií, ktoré časť štúdií zaoberajúcich sa metakogníciami a motiváciou nadaných študentov odhalila (napríklad štúdia Shoreho, 2000; Berkowitzovej a Cicchelliovej, 2004; Kanevskej, 1992; Al-Shabatat et al., 2010), sa v našom výskume nepodarilo nájsť. Je to možné pripísať nielen rozdielnej vzorke, prípadne použitým metódam merania, ale aj špecifikám a odlišnostiam vo vyučovacích štýloch a metódach. Zdá sa, že využívanie metakognitívnych stratégií je úzko prepojené s požiadavkami na ovládanie učiva – napríklad, ak sa požadujú detailné znalosti o faktoch, podporuje sa povrchný prístup, a nie strategický alebo hĺbkový pri štúdiu. Podobne aj hodnotiace stratégie učiteľa, vnímané študentmi, súvisia s rôznymi prístupmi – napríklad hodnotiace stratégie zamerané na memorovanie, posilňujú povrchný prístup k štúdiu, pričom aj študenti schopní realizovať hĺbkový prístup, sú často nútení postupovať povrchným štýlom.

Medzi limity nášej štúdie patria seba-výpovedové metódy zhromažďovania dát, ako aj vzorka obmedzená na matematicky nadaných, resp. veľkosťou.

Literatúra

Al-Shabatat, A. M., Abbas, M., & Ismail, H. N. (2010). The Direct and Indirect Effects of the Achievement Motivation on Nurturing Intellectual Giftedness. *World Academy of Science: Engineering and Technology*, Vol. 67, 98-106.

Barfurth, M. A., Ritchie, K. C., Irving, J. A. & Shore, B. M. (2009). A Metacognitive Portrait of Gifted Learners, In: L.V. Shavinina (ed.), *International Handbook on Giftedness*, Springer Science+Business Media B.V., 397-417.

Berkowitz, E., & Cicchelli, T. (2004). Metacognitive strategy use in reading of gifted high achieving and gifted underachieving middle school students in New York. *Education and Urban Society*, 37, 37-57.

Carr, M., Alexander, J. & Schwanenflugel, P. (1996). Where gifted children do and do not excel on metacognitive tasks. *Roeper Review*, 18(3), 212.

- Fay, E., Trost, G., & Gittler, G. (2001). *Analýza štruktúry inteligencie – ISA*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Flavell, J. H. (1979). Metacognition and Cognitive Monitoring: New Ares of Cognitive-Developmental Inquiry. *American psychologist*, 1979, Vol. 34, No. 10, p. 906-911
- Kanevsky, L. S. (1992). The learning game. In P. Klein & A. J. Tannenbaum (Eds.), *To be young and gifted* (pp. 204–241). Norwood, NJ: Ablex.
- Mesárošová, M. (1998). *Nadané deti. Poznávanie a rozvíjanie ich osobnosti*. Prešov: ManaCon.
- Pintrich, P. R., Smith, D., Garcia, T., & McKeachie, W. (1993). Predictive validity and reliability of the Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ). *Educational and Psychological Measurement*, 53, 801-813.
- Shore, B. M. (2000). Metacognition and flexibility: Qualitative differences in how the gifted think. In R. C. Friedman & B. M. Shore (Eds.), *Talents unfolding: Cognition and development* (pp. 167–187). Washington, DC: American Psychological Association.
- Schraw, G., & Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. In: *Contemporary Educational Psychology*, 19, 460-475.
- Tait, H., Entwistle, N. J., & McCune, V. (1998). ASSIST: a reconceptualisation of the Approaches to Studying Inventory. In C. Rust (ed.) *Improving students as learners*. Oxford: Oxford Brookes University, The Oxford Centre for Staff and Learning Development.
- Zimmerman, B. J., & Martinez-Pons, M. (1990). Student differences in self-regulated learning: Relating grade, sex, and giftedness to self-efficacy and strategy use. *Journal of Educational Psychology*, 82, 51-59.

ROZHODOVANIE ARGENTÍNSKÝCH A SLOVENSKÝCH DETÍ V IOWA GAMBLING TASK

TÚNYIOVÁ MÁRIA – maria.tunyiova@savba.sk

SARMÁNY-SCHULLER IVAN – expssarm@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV

IBAÑEZ AGUSTÍN, BRUNO DIANA, GONZÁLEZ GADEA MARÍA LUZ

Instituto de Neurología Cognitiva, Buenos Aires, Argentina

Decision-making of Argentine and Slovak children in the Iowa Gambling Task

We compared decision-making of Argentinian and Slovak 8-12 year old children in the modified Iowa Gambling Task (ICGT). The sample included 53 children (29 Slovak (17 f, 12 m), 24 Argentinian (12 f, 12 m)). The task was to choose cards in order to win as much money as possible. ICGT was divided into two parts. In the first part children were selecting cards from decks A and D (differed in the amount of gain and frequency of loss), in the second part from decks C and B (differed in the amount of gain, frequency of loss and amount of loss). We did not find any differences between girls and boys in decision-making within ICGT, the difference were not found in cross-cultural comparison either. Younger children were more successful in the first part of ICGT and older were more successful in the second part of ICGT, independently on the country of origin. Culture represented by the country of origin did not have any influence on the decision-making of children in the ICGT. Success of children in ICGT is dependent on age.

Key words: *Iowa Gambling Task, cross-cultural comparison, decision-making of children*

Grantová podpora: VEGA 2/0126/12

1 Úvod

Iowa Gambling Task (ďalej len IGT) je experimentálna úloha zameraná na výskum somatických markerov (ďalej len SM) v procese rozhodovania, ktorá obsahuje odmeny, tresty a neistotu a zároveň simuluje rozhodovanie v reálnom živote (Bechara et al., 1994). SM sú zmeny v tele riadené autonómnym nervovým systémom, vyvolané externým podnetom alebo myšlienkami, vnímané ako „chod“ / „stop“ pocit, ktorý usmerňuje naše konanie (Damasio, 1996). SM vychádzajú z minulých skúseností, kedy sa telo „naučilo“, že určitá udalosť viedla k príjemným alebo nepríjemným pocitom.

V medzikultúrnom porovnaní brazílskych a amerických dospelých participantov v riešení IGT zistili Bakos et al. (2010) rozdiel a domnievajú sa, že kognitívne procesy nevyhnutné pre riešenie neuropsychologických testov sú ovplyvnené skúsenosťami vyplývajúcimi z kultúry. Kognitívne schopnosti a správanie sú ovplyvnené kultúrou a každodennými aktivitami prebiehajúcimi v danej kultúre, preto kultúra môže mať vplyv na výsledky neuropsychologických testov (Ardila, 1995). Ľudia môžu rôzne konceptualizovať „peniaze“, „riziko“, „stratu“ a „zisk“, čo v konečnom dôsledku ovplyvňuje ich správanie v situácii kde sa tieto „subjektívne koncepty“ stretávajú. Kultúra juhoamerických štátov, Ekvádora a Bolívie, je viac kolektivistická oproti slovenskej individualistickej kultúre, čo sa prejavuje vo vyššej ochote Juhoameričanov riskovať vo finančných rozhodnutiach (Bačová, Jusková, 2009; Bačová, Brezina, Lešniak, 2010), pretože sa v prípade núdze môžu spoliehať na podporu okolia.

Crone et al. (2005) zaznamenali neúspech detí v hre IGT a vyvodili záver, že deti nie sú citlivé na budúce dôsledky, lebo u nich absentujú SM, ktoré „pomáhajú“ vybrať si výhodnú

odpoveď. Na druhej strane výskum Hooperovej et al. (2008), dokázal, že deti vo veku 9-17 rokov sú schopné úspešne riešiť IGT a úspešnosť pozitívne korelovala s vekom probandov. Úlohou probantov v IGT je vyhrať čo najviac peňazí tak, že si vyberajú karty, ktoré sú charakterizované tromi dimenziami – suma odmien, frekvencia prehíer, suma prehíer. Huizenga, Crone, Jansen (2007) tvrdia, že mladšie deti sú schopné pracovať s jednou alebo dvoma dimenziami a staršie dokážu integrovať všetky tri dimenzie. Túnyiová, Sarmány-Schuller (v tlači) tvrdia, že rozhodovanie detí v IGT je závislé od kognitívneho vývinu, čo dokazuje pozitívny vzťah medzi úspešnosťou v upravenej IGT a počtom a náročnosťou správne riešených matic v teste Ravenove farebné progresívne matice.

2 Vzorka

Sledovali sme deti vo veku 8 až 12 rokov. 29 detí bolo zo Slovenska (17 dievčat a 12 chlapcov), priemerný vek 10.2 rokov. 24 detí bolo z Argentíny (12 dievčat a 12 chlapcov), priemerný vek 9.95 rokov. Medzi argentínskymi a slovenskými deťmi nebol rozdiel v dosiahnutom hrubom skóre v Ravenových farebných progresívnych maticiach ($t = -0.06$; $p = 0.95$). Deti oboch krajín boli rozdelené do skupiny mladších detí (vo veku 8-10 rokov) a skupiny starších detí (11-12 rokov). Slovenské deti pochádzali zo Základnej školy v Štúrove. Argentínske deti pochádzali zo základnej školy z prímestskej časti Buenos Aires. Všetky deti boli v čase merania bez známej psychickej alebo somatickej choroby.

3 Metódy

Pôvodná verzia IGT bola tímom výskumníkov z Inštitútu kognitívnej neurológie v Buenos Aires (INECO) modifikovaná (modifikovanú hru ďalej nazývame ICGT). IGT obsahuje vysoké sumy, s ktorými sa dieťa v každodennom živote pravdepodobne nestretáva. V ICGT boli zmenšené sumy výhry, prehíer a základného kreditu (Obrázok 1). Podľa inštrukcie si deti mohli predstaviť, že majú získať čo najviac eur/pesos alebo bodov. Výhry na kartách boli v sume 2 alebo 4, možné prehry v rozmedzí 1 až 60, základný kredit bol 150.

Obrázok 1. Charakteristika kôpok A, B, C, D v ICGT

	„zlé“ kôpky		„dobré“ kôpky	
	A	B	C	D
zisk / karta	4	4	2	2
strata / 10 kariet	50	50	10	10
skóre / 10 kariet	-10	-10	10	10
prehrávajúce karty / 10 kariet	5	1	5	1

Pôvodná verzia IGT bola rozdelená na dve časti. V prvej mali deti na výber karty z kôpok A a D, v druhej z kôpok C a B. Suma prehíer je v 1. časti ICGT v oboch kôpkach rovnaká, preto 1. časť obsahuje len dve dimenzie charakterizujúce karty – suma výhry a frekvencia prehíer (Jansen, van Duijvenvoorde, Huizenga, 2012). V 2. časti ICGT výhodná kôpka obsahuje vysokú frekvenciu prehíer s malou sumou a nevýhodná kôpka obsahuje síce malú frekvenciu prehíer ale s veľkou sumou. Pre úspešnosť v 2. časti ICGT je nevyhnutné zohľadniť tri dimenzie – suma výhry, frekvencia prehíer a suma prehíer (Jansen, van Duijvenvoorde, Huizenga, 2012).

Inštrukcie boli podané v rovnakom znení ako v IGT (Bechara, 2007). Pred 2. časťou sme dodali, že karty sú tento krát usporiadané podľa iného pravidla, ako boli v 1. časti. Dodatkom k inštrukcii sme sa snažili zmierniť vplyv získaných skúseností z predchádzajúcej časti.

Deti si v oboch častiach vyberali 100 kariet. Dosiahnuté celkové skóre sme získali podľa vzorca (počet ťahov z výhodnej kôpky) – (počet ťahov z nevýhodnej kôpky) (Bechara, 2007). Sledovali sme tiež progres v riešení ICGT. 100 ťahov kariet sme rozdelili na 5 po sebe nasledujúcich blokov (každý blok obsahoval 20 ťahov). Skóre každého bloku bolo vyhodnotené podľa rovnakého vzorca ako celkové skóre, (počet ťahov z výhodnej kôpky) – (počet ťahov z nevýhodnej kôpky). Ďalším ukazovateľom progresu bola hodnota označená ako učenie. Učenie je definované rozdielom medzi 1. a 5. blokom.

3 Výsledky

Na štatistické porovnanie detí dvoch krajín sme použili Studentov t-test. Rozdiel medzi slovenskými a argentínskymi deťmi v 1. časti ICGT nebol významný ($t = 0.47$, $p > 0.05$) ani v 2. časti ICGT nebol významný ($t = 0.72$, $p > 0.05$). Rozdiel medzi slovenskými a argentínskymi deťmi v učení v 1. časti ICGT ($t = 2.06$, $p < 0.05$) je na hranici štatistickej významnosti, no v učení v 2. časti ICGT sme nezaznamenali významný rozdiel ($t = 1.75$, $p > 0.05$), hoci hodnota p je takisto na hranici štatistickej významnosti. Detailnejšia analýza rozdielov v dosiahnutom skóre v oboch častiach ICGT a učení, medzi slovenskými a argentínskymi deťmi, vzhľadom na pohlavie nepreukázala významný rozdiel.

Tabuľka 1. Komparácia slovenských a argentínskych detí, dievčat a chlapcov, v skóre v 1. časti ICGT, 2. časti ICGT, učení v 1. časti ICGT, učení v 2. časti ICGT.

		Skóre 1. časť ICGT	Skóre 2. časť ICGT	Učenie 1. časť ICGT	Učenie 2. časť ICGT
Slovensko – Argentína	t	.470	.717	2.058*	1.754
	Sig.	.641	.477	.045	.090
dievčatá – chlapci (Slovensko)	t	.522	.034	.497	.709
	Sig.	.606	.973	.624	.484
dievčatá – chlapci (Argentína)	t	.454	1.656	.420	1.328
	Sig.	.654	.113	.679	.199

V oboch krajinách sme sledovali vzťah veku a dosiahnutého skóre v 1. časti ICGT a v 2. časti ICGT. Vzťahovú analýzu sme testovali pomocou Pearsonovej súčinovej korelácie (Tabuľka 2). V prípade analýzy detí oboch krajín spolu sa ukázalo, že medzi vekom a skóre v 1. časti ICGT bol negatívny významný vzťah ($r = -0.34$, $p < 0.05$) a medzi vekom a skóre v 2. časti ICGT bol pozitívny významný vzťah ($r = 0.43$, $p < 0.01$). V skupine slovenských detí sme medzi vekom a skóre v 1. časti ICGT zaznamenali negatívny významný vzťah ($r = -0.44$, $p < 0.05$) a medzi vekom a skóre v 2. časti ICGT pozitívny významný vzťah ($r = 0.44$, $p < 0.05$). V skupine argentínskych detí sa vzťah medzi vekom a skóre v 1. časti ICGT neukázal ako významný ($r = -0.2$, $p > 0.05$), avšak vzťah medzi vekom a 2. časťou ICGT bol pozitívny a významný ($r = 0.43$, $p < 0.05$).

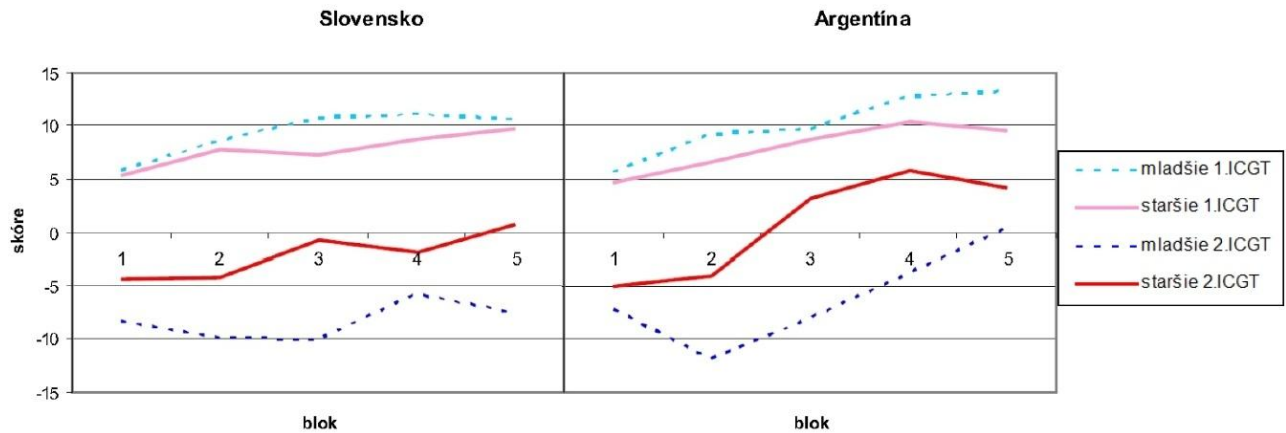
Tabuľka 2. Korelácie medzi skóre v 1. časti ICGT, 2. časti ICGT a vekom.

		Skóre – 1. časť ICGT	Skóre – 2. časť ICGT
Vek – obe krajiny	r	-.335*	.427**
	Sig.	.014	.002
Vek – Slovensko	r	-.441*	.444*
	Sig.	.017	.018
Vek – Argentína	r	-.200	.425*
	Sig.	.348	.043

Korelácie veku a dosiahnutého skóre v 1. a 2. časti ICGT ukazujú, že mladšie deti boli úspešnejšie v 1. časti ICGT a staršie deti boli úspešnejšie v 2. časti ICGT. Na Grafe 1 sú

krivky nameraných hodnôt dosahovaného skóre v jednotlivých blokoch každej časti ICGT, ktorý je v oboch krajinách podobný.

Graf 1. Krivky dosahovaného skóre v jednotlivých blokoch každej časti ICGT u mladších a starších detí na Slovensku a v Argentíne

4 Diskusia

Výsledky výskumu ukazujú, že slovenské a argentínske deti vo veku 8 – 12 rokov dosahujú v 1. aj 2. časti ICGT podobné skóre. Dievčatá a chlapci v Argentíne a na Slovensku riešili obe časti ICGT približne rovnako úspešne, v dosiahnutom skóre ani v učení sa významne nelíšili.

Ak sa zameriame na progres učenia, môžeme pozorovať v medzikulturálnom porovnaní rozdiely. Argentínske deti v poslednom bloku oproti prvému v 1. a 2. časti ICGT dosahujú vyššie skóre ako slovenské deti. V 1. časti ICGT sa rozdiel v učení ukázal ako štatisticky významný, v 2. časti ICGT síce ako nevýznamný, obe hodnoty sa však pohybovali na hranici významnosti. Tento jav je viditeľný aj v grafickom prevedení výsledkov. Aj keď deti z oboch krajín dosahovali v oboch častiach ICGT podobné celkové skóre, vzhľadom na odlišné učenie, volili pravdepodobne mierne odlišné stratégie. Úspešné riešenie hry IGT vyžaduje byť vnímavý k svojej intuícii a schopnosť uvedomovať si svoje emócie (Pilárik, Sarmány-Schuller, 2009; Sarmány-Schuller, 2011). Jedným z možných vysvetlení, prečo argentínske deti dosahovali vyššie skóre v učení ako slovenské je to, že si viac uvedomujú svoje emócie.

Odlišné stratégie riešenia ICGT môžu byť dôsledkom kultúrneho vplyvu (Ardila, 1995), ktorý sa však (ešte) u 8 – 12 ročných detí tak výrazne neprejavuje, ako to bolo u dospeljej populácie (Bakos et al., 2010). Predpokladáme, že dospelí si oproti deťom, vďaka každodennej skúsenosti s peniazmi, ktoré viac či menej rizikovo investujú, vedú realistickejšie „zhmotniť“ predmet hry. Preto naše merania nepreukázali taký významný rozdiel, aký zaznamenal u dospeljej populácie Bakos et al. (2010). Hoci sa nedá jednoznačne vylúčiť, že riešenie pôvodnej IGT by mohlo byť ovplyvnené kultúrou, ako sa na základe dosiahnutého podobného celkového skóre ICGT v oboch krajinách zdá, vplyv kultúry sa (ešte) výrazne neprejavuje vo veku 8 – 12 rokov a preto sa domnievame, že IGT by mohla byť v prípade administrovania deťom do 12 rokov považovaná za culture-fair test.

Ako sme predpokladali, dosiahnuté celkové skóre v ICGT je závislé od veku dieťaťa. 1. časť ICGT vyžadovala integrovať dve dimenzie charakterizujúce kôpky (Jansen, van Duijvenvoorde, Huizenga, 2012). Pre mladšie deti nebolo problematické integrovať dve dimenzie a ich kombináciou dedukovať možné následky voľby jednej z kôpok. Pre úspešnosť v 2. časti ICGT bolo nevyhnutné zohľadniť tri dimenzie (Jansen, van Duijvenvoorde, Huizenga, 2012). Prevažne staršie deti dokázali integrovať tri dimenzie, preto boli v 2. časti ICGT úspešnejšie ako mladšie deti. Na základe riešenia oboch častí ICGT dedukujeme, že prípadné zlyhanie mladších detí v pôvodnej IGT nie je zapríčinené absenciou somatických

markerov (Crone et al., 2005), ale je dôsledkom toho, že vnímajú úlohu inak ako dospelí tým, že integrujú dve dimenzie a postupne vyberajú karty, ktoré po kombinovaní dvoch dimenzií vyznievajú ako výhodnejšie. Pozoruhodným zistením je, že mladšie deti boli úspešnejšie než staršie v 1. časti ICGT. Je možné, že riešenie 1. časti vyžaduje určitú stratégiu, ktorá je prirodzenejšia pre mladšie deti. Pre vysvetlenie vyššej úspešnosti mladších detí v 1. časti ICGT plánujeme ďalší výskum.

5 Literatúra

- Ardila, A. (1995). Directions of research in cross-cultural neuropsychology. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 17, 143-150.
- Bačová, V., Brezina, I., Lešniak, A. (2010). Anticipated loss aversion for small and large amounts of money in culturally different (Slovakia, Poland, Bolivia) university student samples. *Studia Psychologica*, 52, 315-326.
- Bačová, V., Jusková, T. (2009). Risky choice and affective forecasting: loss aversion in two culturally different students samples. *Studia psychologica*, 51, 329-342.
- Bakos, D. S., Denburg, N., Fonseca, R. P., Parente, M. A. d. M. P. (2010). A cultural study on decision making: performance differences on the Iowa gambling task between selected groups of Brazilians and Americans. *Psychology & Neuroscience*, 3, 101-107.
- Bechara, A. (2007). *Iowa Gambling Task, Professional Manual*. Odessa: Psychological Assessment Resources.
- Bechara, A., Damasio, A., Damasio, H., Anderson, S. (1994). Insensitivity to future consequences following damage to human prefrontal cortex. *Cognition*, 50, 7-15.
- Crone, E. A., Bunge, S. A., Latenstein, H., Van der Molen, M. W. (2005). Characterization of children's decision making: sensitivity to punishment frequency, not task complexity. *Child Neuropsychology*, 11, 245-263.
- Damasio, A. R. (1996). The somatic marker hypothesis and the possible functions of the prefrontal cortex. *The Royal Society*, 351, 1413-1420.
- Hooper, C. J., Luciana, M., Conklin, H. M., Yarger, R. S. (2004). Adolescents' performance on the Iowa Gambling Task: Implications for the development of decision making and ventromedial prefrontal cortex. *Developmental Psychology*, 40, 1148-1158.
- Huizenga, H. M., Crone, E. A., Jansen B. J. (2007). Decision-making in healthy children, adolescents and adults explained by the use of increasingly complex proportional reasoning rules. *Developmental Science*, 10, 814-825.
- Jansen, B. R. J., van Duijvenvoorde, A. C. K., Huizenga, H. M. (2012). Development of decision making: Sequential versus integrative rules. *Journal of Experimental Child Psychology* 111, 87-100.
- Pilárik, Ľ., Sarmány-Schuller, I. (2009). Emotional Intelligence and Decision-making of Female Students of Social Work in the Iowa Gambling Task. *Studia psychologica*, 51, 319-328.
- Sarmány-Schuller, I. (2011). Vplyv kognitívneho štýlu a procesov rozhodovania na múdrosť. In: Ruisel, I., Ruiselová, Z. (Eds.) *Múdrosť v kontexte osobnosti: problémy, fakty, otázky*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Túnyiová, M., Sarmány-Schuller, I. (v tlači). Rozhodovanie detí vo veku 6-12 rokov v Iowa Gambling Task vo vzťahu k všeobecnému faktoru inteligencie. Zborník konferencie *Rozhodovanie v kontexte kognície, osobnosti a emócií III*.

KONTEXTY ODOLNOSTI V DODRŽIAVANÍ PREDSAVZATÍ A JEJ ZISŤOVANIE

LOVAŠ LADISLAV – ladislav.lovas@upjs.sk

ČOPKOVÁ RADKA

Katedra psychológie FF UPJŠ

Context of resistance in compliance with resolutions and its identification

The aim of our research was to prepare a reliable method for measuring the resistance in compliance with resolutions. We have used the sample of 120 university students aged 19 – 26 (average age was 22,2). The Procrastination Scale (Lay, 1986) and the Slovak version of Self-Control Scale (Tangney, Baumeister, Boone, 2004) were used as control methods for validity. We found that there was a significant relation between the variables resistance in compliance with resolutions, procrastination, and self-control. As a next step we were by factor analysis identified four factors of resistance in compliance with resolutions: traits, circumstances, apprehension, alcohol.

Key words: *resistance in compliance with resolutions, self-control, procrastination*

Grantová podpora: VEGA 1/1258/12

Úvod

Základom cieľavedomého správania človeka je jeho schopnosť smerovať svoje aktivity k dosiahnutiu želaného výsledku aj počas dlhšieho obdobia. Jej veľmi dôležitou súčasťou je vyrovnávanie sa s pôsobením rôznych rušivých vplyvov, ktoré môžu oddialiť dosiahnutie cieľa alebo ho odsunúť do úzadia. Individuálne rozdiely v tejto oblasti sa opisujú výrazmi ako vytrvalosť, húževnatosť, prípadne odolnosť, ktorá sa dáva do súvisu s potrebou nepodľahnúť možným lákadlám a potlačením tendencií správať sa nevhodným spôsobom vo vzťahu k stanoveným cieľom. V priebehu posledných desaťročí je možné zaznamenať zvýšený záujem o túto problematiku a to v rôznych teoretických vzťahových rámcoch a výskumných liniách.

Jeden z nich sa spája s konceptom vôľa. Využitie tohto pojmu v daných súvislostiach je spojené s tradíciou, ktorá sa viaže na pojem vôľa v psychológii, ale aj s jej súčasným chápaním. Pripomenutie odlišenia staršieho a súčasného pohľadu na vôľu má svoj dôvod v tom, ako sa k vôli pristupovalo v rôznych obdobiach rozvoja psychológie. Do prvých desaťročí 20. storočia bola vôľa jedným z kľúčových pojmov pri vysvetľovaní príčin ľudského správania (napr. ako jedna z troch základných zložiek triády: rozum, cit a vôľa). Približne v tridsiatych rokoch však postupne pojem vôľa nahradil a vytlačil pojem motivácia. Trvalo približne pol storočia kým sa objavili práce poukazujúce na to, že sa s pojmom vôľa stratila zo zreteľa aj problematika faktorov ovplyvňujúcich dosahovanie vzdialených cieľov po ich stanovení a individuálne rozdiely v tejto oblasti. (Uvedené sa nevzťahuje na psychologickú literatúru v krajinách bývalého socialistického tábora, v ktorej bola problematika vôle štandardne prezentovaná najmä v kontexte výchovy). Súčasné chápanie vôle zodpovedá pôvodnému obsahu tohto pojmu. Dokumentuje to známa definícia Cornovej, podľa ktorej je vôľa („volition“) tendencia udržať koncentráciu a úsilie smerujúce k cieľu sily vôle potrebnej na splnenie úlohy a usilovnosti v dosahovaní cieľa (Corno, 1993).

Alternatívny pohľad na zvolenú problematiku poskytuje jej vysvetlenie v kontexte sebaregulácie a sebakontroly. Sebaregulácia sa chápe široko ako schopnosť jednotlivca modifikovať svoje správanie a tým ho prispôbovať určitým požiadavkám (Gailliot, Baumeister, 2007). Zmyslom sebou regulovanej zmeny je doceliť zhodu správania a súvisiacich vnútorných stavov s požadovanými štandardami alebo cieľmi (Baumeister, Vohs, 2007). Súčasťou sebaregulácie v uvedenom chápaní je rozsiahla schopnosť človeka uplatňovať kontrolu nad svojimi vnútornými stavmi, procesmi a správaním (Baumeister a ďalší). Uplatňovanie kontroly nad sebou sa označuje ako sebakontrola, ktorá je tak vlastne súčasťou sebaregulácie. Sebakontrola sa charakterizuje ako potenciál jednotlivca udržať pod kontrolou a potláčať nevhodné tlaky vyvolané stimuláciou z vonkajšieho prostredia alebo spontánne sa vynárajúce zvnútra.

Silový model sebakontroly Baumeistera a jeho spolupracovníkov pritom predpokladá, že udržiavanie rušivej stimulácie pod kontrolou a jej potláčanie si vyžaduje mentálnu silu označenú ako sila Ega. Významovo zodpovedá chápaniu vôle, resp. výrazu sila vôle (will power) v práca Mischela a jeho spolupracovníkov (Mischel, Ayduk, 2002). Prekrývanie sa pojmov sila Ega a sila vôle, rovnako ako prekrývanie sa pojmov vôľa a sebakontrola ako súčasť sebaregulácie považujeme evidentné.

Už pred istým časom začal pútať pozornosť aj protipól dodržiavania predsavzatí a záväzkov. V odbornej literatúre sa zaužívalo jeho označenie pojmom prokrastinácia. Prokrastinácia sa chápe obvykle ako odkladanie plnenia úloh a realizácie rozhodnutí (Gabrhelík, 2006). Prejavuje sa ako oddiaľovanie a zadržovanie dokončenia úloh a rozhodovania. Definície poukazujú na nesúlad medzi zámermi a výsledným správaním a dysfunkčnosť takého správania. Steel (2007) na základe spracovaného prehľadu snažiac sa využiť v definíciách uvádzané znaky charakterizoval prokrastináciu ako odkladanie konania v zamýšľanom smere z vlastnej vôle (voluntarily delay), napriek očakávaniu negatívnych dôsledkov kvôli oneskoreniu.

Aj na základe veľmi stručného náčrtu možných teoretických prístupov k problematike dodržiavania predsavzatí je možné poukázať na relevantnosť ich využitia v daných súvislostiach. Húževnatosť v dodržiavaní predsavzatí a s ňou súvisiaca odolnosť voči pôsobeniu rôznych rušivých vplyvov sa dá charakterizovať v intenciách vôľového správania s využitím pojmu sila vôle. Snaha dodržať predsavzatia je prejavom vôle, odolnosť voči rušivým faktorom sa dá chápať ako prejav sily vôle. Rovnako je možné charakterizovať uvedené prostredníctvom pojmov sebaregulácia a sebakontrola. Odolnosť voči rušivým vplyvom je nepochybne prejavom sebakontroly a zároveň procesov sebaregulácie.

Nie je našim zámerom na tomto mieste prezentovať riešenie vzťahu uvedených prístupov a v psychológii rôznymi tradíciami poznamenaných pojmov. Skôr ako predbežné a pracovné stanovisko sa kloníme k chápaniu sebaregulácie ako globálneho atribútu ľudskej činnosti, do kontextu ktoré zapadá aj pojem vôľa ako tendencia udržať koncentráciu a úsilie smerujúce k cieľu sily vôle potrebnej na splnenie úlohy a usilovnosti v dosahovaní cieľa (Corno, 1993). Súčasťou a jednou z kľúčových zložiek sebaregulácie a v súvislosti s koncentráciou a úsilím smerujúcim k dosiahnutia zvoleného cieľa, je sebakontrola. Sebakontrola ako schopnosť potlačiť rušivé vplyvy a odolať lákadlám a pokušeniam.

V intenciách uvedeného sme sa priklonili k chápaniu odolnosti v dodržiavaní predsavzatí ako schopnosti jednotlivca správať sa v súlade s predsavzatiami aj v prípade pôsobenia rušivých faktorov v podobe odmietania lákadiel (pokušení) a prekážok. Je to v podstate aktivizovaná sebakontrola v uvedených súvislostiach. Ako taká je odolnosť súčasťou toho, čo obsahuje pojem vôľa, resp. vôľové správanie. Naším zámerom pritom bolo vztiahnuť uvedené na predsavzatia, ktoré chápeme na záväzky, úlohy ciele, ktoré si stanovuje jednotlivec sám pre seba. Odlišujeme ich od prideľovaných úloh a vonkajším prostredím vyžadovaných pravidiel správania, ktoré musí jednotlivec rešpektovať. V takomto kontexte bolo našim cieľom pripraviť dotazník na zisťovanie odolnosti v dodržiavaní predsavzatí, overiť jeho vnútornú konzistenciu, prípadnú vnútornú štruktúru a vzťah k sebakontrola a

prokrastinácii s využitím známych dotazníkov. Validizačnú hodnotu by mala mať pozitívna korelácie odolnosti so sebakontrolou a negatívne korelácia s prokrastináciou.

Čo sa týka prokrastinácie, uvedená definícia, pripravená na základe reprezentatívneho prehľadu (Steel, 2007), poukazuje na to, že prokrastinácia je špecifickým prípadom zlyhania v dosahovaní stanovených cieľov a v naplňaní svojich predsavzatí. Preto ju nepovažujeme za všeobecný protipól odolnosti v dodržiavaní predsavzatí. Preto považujeme za opodstatnené venovať pozornosť obom pojmom analyzovať ich vzťah.

Metóda

Dotazník Odolnosť v dodržiavaní predsavzatí (ODP) má 22 položiek. V úvode dotazníka mal účastník výskumu uviesť nejaké svoje predsavzatie. Ako príklady toho, čoho sa môžu predsavzatia týkať, boli uvedené: zvládanie štúdia, zvládanie pracovných povinností, partnerské vzťahy, životospráva (fajčenie, alkohol, stravovanie, cvičenie), alebo niečo iné, čo je respondentu z nejakého dôvodu dôležité. Potom mal prostredníctvom 5-bodovej škály vyjadriť, nakoľko v položkách popísané okolnosti predstavujú rušivý vplyv, ktorý by mohol ohroziť splnenie uvedeného predsavzatia. Ide o také okolnosti ako je stretnutie s priateľmi, návšteva diskotiek, konzumácia alkoholu atď. Póly odpovedovej škály boli označené ako „Vôbec nie“ a „Veľmi“. Za prejav odolnosti v dodržiavaní svojich predsavzatí sa považovala negatívna odpoveď – odmietnutie nedodržania predsavzatia kvôli uvedenej okolnosti. Tento prístup umožňuje zároveň overiť možný rušivý vplyv rôznych okolností. Dotazník má dostatočnú vnútornú konzistenciu (hodnota koeficientu α bola 0,849).

Škála prokrastinácie je prekladom Procrastination Scale (Lay, 1986). Má 20 položiek tvorených výrokmi, ktoré sa týkajú plnenia v každodenných situáciách. Respondenti mali na 5-bodovej škále (1 – vôbec nie, 5 – veľmi) vyznačiť, do akej miery ich daný výrok charakterizuje. Cronbachova α slovenskej verzie bola 0,857.

Všeobecne chápaná sebakontrola ako črta bola zisťovaná slovenským prekladom Self-Control Scale (SCS), ktorej autormi sú Tangneyová, Baumeister a Boone (2004). Slovenský preklad má 35 položiek (pôvodná škála má 36 položiek). Jeho reliabilitu sme overovali Cronbachovým koeficientom α , ktorého hodnota bola v tomto prípade 0,780.

Výskumu sa zúčastnilo 120 vysokoškolských študentov vo veku od 19 do 26 rokov, priemerný vek bol 22,2 rokov. Z toho bolo 76 žien a 44 mužov. Priemerný vek žien predstavoval 21,5 rokov a priemerný vek mužov 23,3.

Výsledky

Prvú časť spracovania údajov tvorila korelačná analýza vzťahov medzi skóre v novom dotazníku Odolnosti a dotazníkmi sebakontroly a prokrastinácie. Údaje v tab. č. 1 potvrdili naše očakávania týkajúce pozitívneho vzťahu odolnosti a sebakontroly (0,471), rovnako ako negatívneho vzťahu odolnosti a prokrastinácie (-0,405). V oboch prípadoch možno hovoriť o štatisticky významných stredne tesných vzťahoch. Celkový obraz o vzťahoch zisťovaných premenných dopĺňa zistená štatisticky významná a pomerne vysoká korelácia medzi sebakontrolou a prokrastináciou (-0,599).

Tabuľka 1. Korelačná analýza vzťahu odolnosti v dodržiavaní predsavzatí, sebakontroly a prokrastinácie.

	Prokrastinácia	Sebakontrola
Odolnosť	-0,471**	0,405**
Prokrastinácia	x	-0,599**

Súčasťou overovania nového dotazníka bolo zistenie jeho vnútornej štruktúry prostredníctvom faktorovej analýzy. Výsledkom sú identifikované štyri faktory, ktoré

vysvetľujú 57,34% rozptylu. Nazvali sme ich: 1. Vlastnosti, 2. Rušivé vplyvy, 3. Obavy, 4. Alkohol a diskotéky. Jednotlivé faktory sýtili nasledovné položky:

Z položiek sýtiacich uvedené faktory boli vytvorené krátke subškály. Ich vnútorná konzistencia bola dostatočne vysoká (hodnota koeficientu alfa pre jednotlivé subškály bola: vlastnosti - 0,860, okolnosti - 0,813, obavy - 0,748, alkohol a diskotéky - 0,816), čo umožnilo ich ďalšie využitie v analýze údajov. Skóre v nich bolo vyjadrené aritmetickým priemerom.

Identifikované faktory a na ich základe pripravené subškály sú indikátormi faktorov súvisiacich s odolnosťou v dodržiavaní záväzkov. Poukazujú na to, či odolnosť súvisí s tým ako sa charakterizuje jednotlivec (faktor vlastnosti), s rušivými vplyvmi, s obavami a s alkoholom a návštevou diskoték. Uvedené faktory a na ich báze vytvorené škály zároveň poukazujú na faktory ohrozujúce odolnosť v dodržiavaní predsavzatí. S ohľadom na tento aspekt sme sa zaujímali a porovnanie skóre v jednotlivých subškálach. Rozdiely medzi nimi poukazujú na to, čo podporuje alebo oslabuje odolnosť v dodržiavaní predsavzatí.

Významnosť rozdielov sme testovali prostredníctvom MANOVA pre opakované merania, faktorom reprezentovaným 4 premennými boli rušivé okolnosti. Zistovali sme tým, či uvádzanie rôznych okolnosti ovplyvnilo mieru vyjadrenej odolnosti. Štatisticky významné hodnoty zistených koeficientov (Wilks F = 18,495, p=0,0001) sú prejavom významných rozdielov medzi priemerami skóre v jednotlivých subškálach (tab. č. 2).

Tabuľka 2. Aritmetické priemery skóre v subškálach dotazníka odolnosti v dodržiavaní predsavzatí.

Faktor	Vlastnosti	Rušivé vplyvy	Obavy	Alkohol
Ar. priemer skóre	3,14	2,81	2,64	2,36

Diskusia a závery

Primárnym cieľom zrealizovaného projektu bolo pripraviť a overiť dotazník na zisťovanie odolnosti v predsavzatí. Zistená vysoká vnútorná konzistencia pripraveného dotazníka ODP a korelácie so škálou sebakontroly a prokrastinácie poukazujú na jeho reliabilitu a validitu. Aj keď bude potrebné podrobiť uvedený dotazník ďalšiemu overovaniu, už teraz je prínosom pre výskum v rôznych oblastiach, v ktorých hrá odolnosť v dodržiavaní predsavzatí dôležitú úlohu. V našom prípade sa to vzťahuje najmä na problematiku starostlivosti o seba, v ktorej je dodržiavanie predsavzatí jedným z kľúčových faktorov.

Prínosom sú aj identifikované faktory odolnosti v dodržiavaní predsavzatí a na ich základe pripravené subškály dotazníka ODP. Za výhodu považujeme možnosť ich využitia na zisťovanie miery pôsobenia štyroch základných kategórií rušivých faktorov. Výsledky prezentované v predchádzajúcej časti poukazujú na to, že pre účastníkov nášho výskumu je najrušivejším faktorom voči odolnosti v dodržiavaní predsavzatí alkohol a diskotéky a obavy. Najmenej negatívne na predsavzatia pôsobí prisudzovanie sebe negatívnych osobných vlastností. Tu sa dá skôr hovoriť o tom, že dodržiavanie predsavzatí podporuje vnímanie seba ako nie lenivého, ako osoby, ktorá nemá vo zvyku odkladať problémy atď.

Dôležitou otázkou výskumu v danej oblasti je riešenie teoretického pozadia odolnosti v dodržiavaní predsavzatí. Navrhované riešenie, podobné ako výsledky uskutočnených analýz si vyžadujú ďalšie overovanie a dopracovanie.

Literatúra

Baumeister, R.F., Vohs, K.D., Tice, D. M. (2007). The strength model of self-control. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 396-403.

Corno, L. (1993). The best-laid plans: Modern conceptions of volition in and educational research. *Educational Researcher*, 22, 14-22.

- Gabrhelík, R. (2006). Prokrastinace: Validizace sebeuposuzovací škály na populaci studentu vysokých škol. *Československá psychologie*, 50, 361-371.
- Gailliot, M.T., Baumeister, R.F. (2007). Self-regulation and sexual restraint: Dispositionally and temporarily poor self-regulatory abilities contribute to failures at restraining sexual behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 11, 173-186.
- Lay, C. (1986). At last, my research article on procrastination. *Journal of Research in Personality*, 20, 474-495.
- Mischel, W., Ayduk, O. (2002). Self-regulation in a cognitive-affective personality system: Attentional control in the service of the self. *Self and Identity*, 1, 113-120.
- Steel, P. (2007). The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychological Bulletin*, 133, 65-94.
- Tangney, J.P., Baumeister, R.F., Boone, A.L. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality*. 72, 2 , 271-324.

COPINGOVÉ STRATÉGIE V SÚVISLOSTI S RIEŠENÍM KONFLIKTOV A SEBAHODNOTENÍM VYSOKOŠKOLÁKOV

ZUZANA MIČKOVÁ – mickova1@gmail.com

Univerzita sv. Cyrila a Metoda katedra psychológie

Coping strategies in connection to self-image and solution for conflicts

This study deals with the matter of coping in connection to self-esteem on a university students sample of humane education - psychology and pedagogy students (N=83; 41 men, M=20 years and 42 women, M=20,4 year). The Coping strategies Indicator CSI is used to determine coping strategies, Thomas-Kilmann scale to determine used ways of solution to conflicts and Rosenberg's Self-esteem scale to determine level of self-esteem. Problem oriented coping negatively correlates with cooperation ($r=0.331$, $p=0.034$) and social support ($r=-0.3384$; $p=0.013$) in men. Avoiding coping strategy in women negatively correlates with the self-esteem ($r=-0.404$, $p=0.008$). Problem oriented coping strategy positively correlates in women with social support ($r=0.363$, $p=0.018$), whereby in men it is on the contrary.

Key words: *coping strategy, conflicts, self-concept, solution for conflicts*

Úvod

Sebahodnotenie nie je ovplyvnené len tým, ako nás hodnotia druhí ale aj tým ako interpretujeme vlastné správanie (Nákonečný, 2003). Dôležitý je teda interaktívny vzťah pri riešení životných ťažkostí, hodnotenie seba samého ale i poznanie svojich kladných a záporných emócií, čo nám môže dostatočne pomôcť pri výbere stratégie ktorou sa usilujeme danú situáciu či konflikt riešiť (Výrost, Slaměnik, 1997). Primeraná úroveň sebahodnotenia nám pomáha pri samotnom procese riešenia konfliktov a zvládania životných situácií. Nízke sebahodnotenie je často spájané napríklad s úzkosťou a neurotickým správaním, s pocitom vlastnej nedostatočnosti (Křivohlavý, 2002). Úspech alebo neúspech v procese zvládania alebo zlyhávania výrazne posilňuje alebo naopak oslabuje naše sebahodnotenie (Baštecká, Goldman 2001). Významné miesto zaujíma podľa mnohých autorov sociálna opora (Satirová 2004, Křivohlavý 2003). Pri záťažových a problémových situáciách jedinec využíva rôzne spôsoby pre zvládnutie daného problému (Holková, Hornák, Čambál 2000). Interpersonálny vzťah vo forme sociálnej podpory vo veľkej miere prospieva jedincovi v procese riešenia problémov (Křivohlavý, 2003). Kľúčovú rolu v správaní môže predstavovať i pohlavie. Podľa Nakonečného (2003) pohlavie patrí medzi činitele psychologických rozdielov medzi ľuďmi. V tejto oblasti boli uskutočnené výskumy, ktoré potvrdzujú psychologické rozdiely medzi mužmi a ženami (Langmeier, Krejčířová (2006). Jednou z príčin odlišnosti pohlaví je stavba a funkcia mozgu a jeho postupná maturácia u jednotlivých pohlaví. Hlavný rozdiel spočíva v prevahe ľavej alebo pravej hemisféry. Vychádza sa pritom zo štúdií, ktoré poukazujú na odlišnú rolu oboch mozgových hemisfér. Logické myslenie je skôr sústredené v ľavej hemisfére, zatiaľ čo intuícia vcítenie a emočné prežívanie je zastúpené v pravej hemisfére. Avšak mozgové hemisféry nepracujú oddelene. Ich určitá špecializácia znamená, že sa v každom psychickom akte navzájom dopĺňajú. Rozdiely v ich zastúpení môžu byť dané ich biologickými odlišnosťami, inou dostupnosťou vzdelania, kultúrnymi predsudkami, spoločenskými tlakmi. Výskumy ženského a mužského mozgu priniesli zaujímavé výsledky. Dokázalo sa že muži riešia určité druhy problémov len pomocou jednej hemisféry, zatiaľ čo ženy používajú obe polovice mozgu (Biddulph, 2006). Ďalšie štúdie zase sledujú rozdiel medzi mužmi a ženami z hľadiska nadväzovania sociálnych interakcií. Vyplýva z nich, že ženy sú schopnejšie v sociálnej interakcii než muži. Muži musia mobilizovať viac sily a snahy než

ženy aby dosiahli rovnakej úrovne sociálnej aktivity. Keď vstupujú do sociálneho vzťahu robia to s určitým cieľom napr. profesionálnym, športovým (Ciccoti,2008). Okrem schopnosti nadväzovať viac sociálnych interakcií majú ženy vyvinutejšiu aj schopnosť prežívať potreby či pocity druhých ako vlastné. Chlapci si na rozdiel od dievčat vyberajú hry prostredníctvom ktorých trénujú nezávislosť a organizačné zručnosti. Účastou v kontrolovaných a sociálne prijateľných situáciách sa učia ako sa priamo a otvorene popasovať so súperením (Gilliganová, 2011). Vágnerová (2000) zastáva podobný názor. Podľa autorky dievčatá dozrievajú rýchlejšie biologicky i psychicky a preto sa skôr mení ich základné zameranie. Naplňajú svoju identitu skôr kooperáciou ako súperením. Je u nich vysoko hodnotená stabilita identity. Sú viac pod tlakom spoločnosti ako chlapci. Spoločnosť od nich očakáva, že budú konformnejšie a budú zachovávať všeobecné uznávané normy. Môžeme predpokladať, že individuálna identita chlapcov je skôr utváraná súperením než kooperáciou, viac dominanciou ako submisiou (Vágnerová, 2008). Z uvedeného možno usudzovať, že dievčatá sú skôr vedené k submisivite ako k dominancii.

Coping býva často vnímaný jako sprostredkovateľ vzťahu medzi stresom a emóciami, prípadne rôznymi ochoreniami. Ďalšou oblasťou zvládania záťaže je výskum vzťahu copingu a osobnosti. Podľa výskumov, ktoré skúmali využitie copingových stratégií u českých vysokoškolských študentov (Blatný, Osecká, 1998) najčastejšie využívané copingové stratégie boli riešenie problému, kognitívna reštrukturalizácia a sociálna opora (príklonové stratégie), naopak najzriedkavejšie študenti využívali vyhýbanie sa problému a sociálnu izoláciu (odklonové stratégie). Problematikou sociálnej opory, ktorá je jednou zo stratégií zvládania stresu vo viacerých modeloch copingu, sa zaoberajú v českom prostredí I. Šolcová a V. Kebza (napr. 1999,2000, 2001, 2003).Vzťahom copingu a osobnosti sa zaoberalo niekoľko generácií výskumníkov (napr. Suls, David, Harvey, 1996).

Metóda

Nadväzujúc na teoretické zdroje a výskumné výsledky skúmame ako sa v súčasnosti u adolescentov odráža súčasný spôsob života pri riešení konfliktov a aké copingové stratégie využívajú. Zaujímá nás, ako sa úroveň sebahodnotenia premieta do stratégií riešenia konfliktov a do copingových stratégií. Výskumnú vzorku tvorili študenti (N=83) 1. ročníka UCM odboru psychológia a pedagogika. v Trnave. Výskumu sa zúčastnil 83 študentov, 41 mužov a 42 žien , priemerný vek študentov bol 20 rokov.

Ako metódu slúžiacu na overenie prieskumných predpokladov sme zvolili štandardizovaný dotazník J. H. Amirkhana - CSI. CSI (Coping strategy Indicator stratégií zvládania) vytvoril v roku 1990 J.H. Amirkham. Slovenskú verziu vytvoril I. Sarmány (1992,1997). CSI zisťuje tri bazálne postupy. Prvým je inštrumentálna stratégia, zameranie na problém, druhým je stratégia obracania sa na druhých ľudí, hľadani rady, pomoci, ľudského kontaktu, ktorá sa nazýva stratégia vyhľadávania sociálnej opory. Napokon tretím faktorom sú stratégie vyhýbania, fyzicky aj psychologicky, formou ústupu, úniku a rozptýlenia sa. Pre zisťovanie úrovne sebahodnotenia sme použili Rosenbergovu škálu sebahodnotenia. Ide o jednodimenzionálnu škálu ktorá meria celkovú úroveň globálneho vzťahu k sebe. Aká je preferencia v oblasti stratégií riešenia konfliktov sme zisťovali pomocou Thomasovej schémy dotazníka spôsobov riešenia konfliktov pomocou ktorého analyzuje mieru využívania spôsobov riešenia konfliktov- súťaživosť, spoluprácu, kompromis, vyhýbanie a prispôbenie. Výhodou tejto klasifikačnej metódy je, že špecifické modely poukazujú na nezávislé dimenzie medziľudského správania sa v konfliktných situáciách.

Výsledky

K zisteniu frekvencie využitia copingových stratégií a stratégií riešenie konfliktov a miery sebahodnotenia sme využili deskriptívnu štatistiku. K zachyteniu vzťahu medzi copingovými stratégiami, stratégiami riešenia konfliktov a sebahodnotením jedinca sme použili korelačnú analýzu. Korelácie sme zisťovali zvlášť pre skupinu mužov a skupinu žien.

Tabuľka 1. Korelácie medzi premennými u mužov

Correlations

		vek	súťaž	spolupráca	kompromis	vyhýbanie	prispôsobenie	sebahodnotenie	opora	problém	vyhýbanie
Spearman's rho	vek	1,000	-,287	-,077	-,201	,120	,368*	-,009	-,122	-,180	,148
			,069	,634	,207	,456	,018	,954	,448	,260	,356
		41	41	41	41	41	41	41	41	41	41
	súťaž	-,287	1,000	,031	-,684**	-,365*	-,729**	,103	,541**	-,005	,073
		,069		,847	,000	,019	,000	,522	,000	,973	,649
		41	41	41	41	41	41	41	41	41	41
	spolupráca	-,077	,031	1,000	-,132	,015	-,453**	-,536**	,290	-,331*	,575**
		,634	,847		,409	,925	,003	,000	,066	,034	,000
		41	41	41	41	41	41	41	41	41	41
	kompromis	-,201	-,684**	-,132	1,000	-,107	,517**	,367*	-,158	,120	-,486**
		,207	,000	,409		,504	,001	,018	,324	,455	,001
		41	41	41	41	41	41	41	41	41	41
vyhýbanie	,120	-,365*	,015	-,107	1,000	,189	-,645**	-,388*	-,271	,198	
	,456	,019	,925	,504		,236	,000	,012	,087	,213	
	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	
prispôsobenie	,368*	-,729**	-,453**	-,517**	,189	1,000	,112	-,652**	,134	-,295	
	,018	,000	,003	,001	,236		,487	,000	,403	,061	
	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	
sebahodnotenie	-,009	,103	-,536**	-,367*	-,645**	,112	1,000	,226	,119	-,555**	
	,954	,522	,000	,018	,000	,487		,155	,458	,000	
	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	
opora	-,122	,541**	,290	-,158	-,388*	-,652**	,226	1,000	-,384*	,136	
	,448	,000	,066	,324	,012	,000	,155		,013	,397	
	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	
problém	-,180	-,005	-,331*	,120	-,271	,134	,119	-,384*	1,000	-,304	
	,260	,973	,034	,455	,087	,403	,458	,013		,054	
	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	
vyhýbanie	,148	,073	,575**	-,486**	,198	-,295	-,555**	,136	-,304	1,000	
	,356	,649	,000	,001	,213	,061	,000	,397	,054		
	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	

V skupine mužov (tabuľka č.1) copingová stratégia vyhýbanie“ pozitívne koreluje so spoluprácou 0.575 (0.000), teda čím častejšie je volená táto stratégia, tým vyššia je tendencia k spolupráci, negatívne koreluje so stratégiou riešenia konfliktov kompromisom - 0.486 (0.001), teda čím viac muži využívajú copingovú stratégiu vyhýbania, tým menej pristupujú ku kompromisu. Copingová stratégia vyhýbanie“ negatívne koreluje so sebahodnotením -0.555 (0.000), teda čím častejšie muži volia stratégiu vyhýbania, tým nižšie sebahodnotenie. „zameranie na problém“ negatívne koreluje so spoluprácou -0.331 (0.034), teda čím vyššie zameranie na problém, tým nižšia spolupráca, negatívne koreluje s

oporou -0.3384 (0.013), teda čím vyššie zameranie na problém, tým nižšie je vyhľadávanie sociálnej opory.

„Kompromis“ negatívne koreluje sú súťaživosťou -0,684 (0.000), teda čím častejšie využívajú kompromisné riešenie konfliktov tým nižšie je využitie súťaživosti. Stratégia vyhýbania pri riešení konfliktov negatívne koreluje so súťaživosťou -0,365(0.019), stratégia prispôsobenie negatívne koreluje so stratégiou súťaženie -0,729 (0.000). Sociálna opora so súťaživosťou koreluje pozitívne 0,541 (0.000) teda čím výraznejšia je súťaživosť tým výraznejšie sa prejavuje i vyhľadávanie sociálnej opory. Sociálna opora negatívne koreluje so stratégiou vyhýbania pri riešení konfliktov -0,388 (0.012) a tiež so stratégiu prispôsobovania. -0,652 (0.000). Sebahodnotenie negatívne koreluje so stratégiou spolupráca -0,536 (0.000), vyhýbanie -0,645 (0.000) a pozitívne koreluje s kompromisom 0,367 (0.018).

Tabuľka 2. Korelácie medzi premennými u žien

Correlations

			vek	súťaž	spolupr áca	kompromis	vyhýbanie	prispôsob enie	sebahodn otenie	opora	problém	vyhýbanie
Spear man's rho	vek	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	1,000	,434** ,004	,009 ,956	-,034 ,831	,303 ,051	,522** ,000	,049 ,759	,128 ,420	,181 ,252	,248 ,113
		N	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
	súťaž	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	-,434** ,004	1,000	-,531** ,000	-,107 ,499	-,381* ,013	-,662** ,000	,501** ,001	-,267 ,087	-,138 ,384	-,333* ,031
		N	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
	spolupráca	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	,009 ,956	-,531** ,000	1,000	-,356* ,021	,133 ,401	,001 ,997	-,554** ,000	,180 ,254	,187 ,236	,237 ,131
		N	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
	kompromis	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	-,034 ,831	-,107 ,499	-,356* ,021	1,000	-,355* ,021	,054 ,736	,275 ,078	,160 ,311	,155 ,326	-,392* ,010
		N	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
	vyhýbanie	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	,303 ,051	-,381* ,013	,133 ,401	-,355* ,021	1,000	,271 ,082	-,310* ,046	,031 ,845	,046 ,772	,256 ,102
		N	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
	prispôsob enie	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	,522** ,000	-,662** ,000	,001 ,997	,054 ,736	,271 ,082	1,000	-,232 ,139	,088 ,578	-,043 ,788	,477** ,001
		N	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
	sebahodnot enie	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	,049 ,759	,501** ,001	-,554** ,000	,275 ,078	-,310* ,046	-,232 ,139	1,000	-,177 ,263	-,165 ,297	-,404** ,008
	N	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	
opora	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	,128 ,420	-,267 ,087	,180 ,254	,160 ,311	,031 ,845	,088 ,578	-,177 ,263	1,000	,363* ,018	,125 ,432	
	N	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	
problém	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	,181 ,252	-,138 ,384	,187 ,236	,155 ,326	,046 ,772	-,043 ,788	-,165 ,297	,363* ,018	1,000	,069 ,665	
	N	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	
vyhýbanie	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	,248 ,113	-,333* ,031	,237 ,131	-,392* ,010	,256 ,102	,477** ,001	-,404** ,008	,125 ,432	,069 ,665	1,000	
	N	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	

V skupine žien (tabuľka č. 2) „stratégia vyhýbania“ negatívne koreluje so súťaživým prístupom -0.333 (0.031), negatívne koreluje s kompromisom -0.392 (0.010). Negatívne koreluje so sebahodnotením -0.404 (0.008), teda čím častejšie volia ženy túto stratégiu, tým nižšie sa hodnotia a pozitívne koreluje s prispôbením 0.477 (0.001) „zameranie na problém“ pozitívne koreluje s oporou 0.363 (0.018), u žien čím vyššie zameranie na problém, tým vyššie vyhľadávajú opory, čo je presne opačný výsledok ako u mužov.

Stratégia riešenia konfliktov spolupráca a súťaživosť koreluje negatívne -0,531 (0.000), kompromis so spoluprácou taktiež koreluje negatívne -0,356 (0,021). Stratégia vyhýbania negatívne koreluje so súťažením -0,381 (0.013) tiež negatívne koreluje s kompromisom 0,355 (0.021). Riešenie konfliktov prispôbením negatívne koreluje so súťažením -0,662 (0.000) Sebahodnotenie pozitívne koreluje so stratégiou riešenia konfliktov súťaženie 0,501 (0.001), negatívne koreluje so spoluprácou -0,554 (0.000)a vyhýbaním-0.310 (0.046).

Copingová stratégia zameranie na problém pozitívne koreluje s copingovou stratégiou vyhľadávajú sociálnej opory 0,363 (0.018). Copingová stratégia vyhýbanie negatívne koreluje s riešením konfliktov súťaženie - 0, 333 (0.031), s kompromisom - 0,392 (0.010), so sebahodnotením - 0,404 (0.008). Copingová stratégia vyhýbanie pozitívne koreluje so spôsobom riešenia konfliktov prispôbenie 0,477 (0.001).

Rozdiely medzi mužmi a ženami – U-testy (tabuľka č.3 a,b)

Tabuľka 3. Tabuľka rozdielov (muži- ženy)

Test Statistics^a

	vek	súťaž	spolupráca	kompromis	vyhýbanie	prispôbenie	sebahodnotenie	opora	problém	vyhýbanie
Mann-Whitney U	706,500	700,000	810,000	762,000	710,000	796,500	826,000	578,000	544,000	679,500
Wilcoxon W	1567,500	1603,000	1713,000	1623,000	1571,000	1657,500	1687,000	1481,000	1405,000	1540,500
Z	-1,471	-1,475	-,472	-,914	-1,397	-,595	-,320	-2,601	-2,903	-1,666
Asymp. Sig. (2-tailed)	,141	,140	,637	,361	,162	,552	,749	,009	,004	,096

muži

ženy

Descriptive Statistics^a

Descriptive Statistics^a

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation		N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
vek	41	18,00	22,00	20,0000	1,02470	vek	42	19,00	23,00	20,3810	1,03482
súťaž	41	1,00	12,00	6,2195	3,57430	súťaž	42	,00	12,00	5,0476	3,21545
spolupráca	41	4,00	9,00	6,2439	1,44535	spolupráca	42	1,00	9,00	5,8571	2,03112
kompromis	41	4,00	11,00	7,6341	2,40579	kompromis	42	4,00	12,00	8,1190	1,76970
vyhýbanie	41	2,00	8,00	4,3902	1,65647	vyhýbanie	42	,00	10,00	4,8810	1,90253
prispôbenie	41	,00	9,00	5,7317	2,52016	prispôbenie	42	2,00	22,00	6,5476	2,96485
sebahodnotenie	41	18,00	40,00	28,7561	6,68498	sebahodnotenie	42	22,00	39,00	29,6429	4,69469
opora	41	20,00	32,00	24,1220	3,88713	opora	42	12,00	33,00	21,1905	4,62885
problém	41	20,00	28,00	23,4146	2,43901	problém	42	16,00	31,00	25,1429	3,52394
vyhýbanie	41	13,00	25,00	19,3171	3,17363	vyhýbanie	42	14,00	29,00	20,6667	3,46879
Valid N (listwise)	41					Valid N (listwise)	42				

Rozdiely medzi skupinami muži a ženy sa vyšli v sociálnej opore a v zameraní na problém; muži v porovnaní so ženami viac vyhľadávajú oporu (U=578,000; p= 0,009) a ženy sú viac zamerané na problém U=544,000; p=0.004 .

Diskusia

V súvislosti so skúmanou problematikou by sme mohli uvažovať o potrebe žien vyrovnáť sa mužom v kariérnom raste. Miera sebavedomia u oboch pohlaví je vyššia, s čím do veľkej miery môže súvisieť stratégia vyhýbania. Vyhýbanie ako stratégia riešenia konfliktov je málo preferovanou stratégiou u oboch pohlaví, čo do istej miery môže súvisieť s výberom vzorky, študentov - vysokoškolákov. Už samotné prijatie na vysokú školu môže ovplyvniť mieru vlastného sebahodnotenia v pozitívnom smere (obrázok č. 2). Očakávanie, že copingová stratégia sociálna opora bude dominantná u žien sa nám nepotvrdila, práve u mužov sme zaznamenali jej preferenciu. Táto skutočnosť môže byť ovplyvnená i profesijným zameraním mužov, keďže profesionálny výber povolania je vo veľkej miere determinovaný i osobnostnými vlastnosťami.

Literatúra

- Baštecká, B., & Goldman, P. (2001). *Základy klinickej psychológie*. Praha: Portál.
- Biddulph, S. (2006). *Výchova kluků*. Praha: Portál.
- Blatný, M., & Osecká, L. (1998). Zdroje sebahodnocení a životní spokojenosti: osobnost a strategie zvládání. *Československá psychologie* 42, 385 – 394.
- Ciccoti, S. (2008.) *Lépe porozumět sobě i ostatním*. Praha: Portál.
- Gilliganová, C. (2001). *Iným hlasem: o rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál.
- Halama, P., & Bieščad, M. (2006). Psychometrická analýza Rosenbergovej škály sebahodnotenia s použitím metód klasickej teórie testov (CTT) a teórie odpovede na položku (IRT). *Československá psychologie* 50, 6-583.
- Holková, A., & Horňák, F., & Čambál, M. (2000). *Horizonty efektívnej komunikácie*. Bratislava: STU.
- Kilmann, R.H., & Thomas, K.W. (1975) Interpersonal conflicts handling behaviour as reflections of Jungian personality dimensions. *Psychological Reports*. 37, 971-980.
- Křivohlavý, J. (2003) *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- Křivohlavý, J. (2002) *Konflikty mezi lidmi*: Praha: Portál.
- Langmaier, J., & Křejiřirová, D. (2006). *Vývojová psychologie* Praha: Grada.
- Millová, K., & Blatný, M., & Kohoutek, T. (2008). *Osobnostné aspekty zvládania záťaže*. E-psychologie [online], [www: <http://e-psycholog.eu/pdf/millova-et-al.pdf>](http://e-psycholog.eu/pdf/millova-et-al.pdf).
- Nakonečný, M. (2003). Praha: Academia.
- Sarmány-Schuller, I. (1992) Indikátor stratégií zvládania. In A. Prokopčáková & I. Ruisel (Eds.), *Praktická inteligencia II: Vybrané metodiky* (pp. 44-51). Bratislava: ÚEPs SAV.
- Sarmány-Schuller, I. (1997). Osobnostná črta dispozičného optimizmu a coping. *Psychológia a Patopsychológia dieťaťa*. 32, 172-182.
- Satirová, V. (1994). *Kniha o rodine: Knižní klub Svan*.
- Suls, J., & David, J.P., & Harvey, J.H. (1996). Personality and coping. *Journal of Personality*. 64, 711 – 735.
- Šolcová, I., & Kebza, V. (1999). Sociální opora jako významný protektivní faktor. *Československá psychologie*. 43, 19 – 38.
- Šolcová, I., & Kebza, V. (2003). Prediktory sociální opory u české populace. *Československá psychologie*. 47, 220 – 229.
- Vágnerová, M. (2000) *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2008) *Vývojová psychologie*. Praha: Karolinum.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (1997). *Sociální psychologie*. Praha: ISV.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie*. Praha: Grada.

OBSAH A ŠTRUKTÚRA AUTOBIOGRAFICKEJ PAMÄTI A OPISY SAMÉHO SEBA U DVOCH GENERÁCIÍ

LAKATOŠOVÁ DENISA – lakatos.denisa@gmail.com

JAKUBEK MARTIN - jakubek@fphil.uniba.sk

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

The content and structure of autobiographical memory and self-descriptions of the two generations

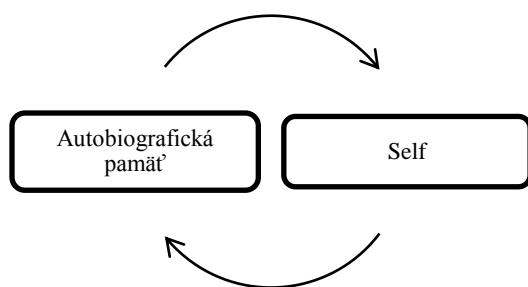
Research is focused on identification of differences in structure of autobiographical memory and description of one's self among two generations of respondents. We have observed the relationship between autobiographical memories and cultural self-construal. Changes of cultural context and present day rising trend of individualism among people lead to different perception of one's self between two generations of respondents. Younger respondents showed greater deal of independency over the older ones. We have identified differences in autobiographical memory among two generations, especially in age, which respondents dated their memories to. The relationship between autobiographical memory and self-construal has been rendered essential to this research. People with higher degree of independent self-construal imagined their selves in memories more often. This research brings to attention the relationship between autobiographical memory, culture and self-construal.

Key words: *autobiographical memory, independent self-construal, interdependent self-construal, cultural context*

Úvod

Počas nášho života zažívame každým dňom množstvo udalostí. Niektoré časom zabudneme, na iné spomíname celý život. Práve pamäť, ako významný psychický proces, zabezpečuje, že si aj po niekoľkých rokoch vieme spomenúť na rôzne zážitky týkajúce sa našej individuálnej skúsenosti. V príspevku sústredíme pozornosť na autobiografickú pamäť, ktorú Conway a Rubin (1993) definovali ako pamäť na zážitky, ktoré človek zažil počas svojho života. Jedná sa predovšetkým o uskladňovanie zážitkov, ktoré sú pre samotného jedinca dôležité. Práve z tohto dôvodu Blucková a Habermas (2000) zdôrazňujú prívlastok „autobiografická“ a tvrdia, že autobiografické spomienky sú len tie, ktoré človek považuje po motivačnej a emocionálnej stránke za významné. Spomienky na jednotlivé udalosti utvárajú životný príbeh daného človeka. Tento životný príbeh je pre človeka špecifický, je jeho vlastný, vzťahuje sa k jeho vlastnému ja. Brewer (1986) preto hovorí o vzájomnom vzťahu medzi autobiografickou pamäťou a našim self. Jedná sa o hlavnú charakteristiku autobiografickej pamäti, ktorou sa odlišuje od ostatných pamäťových systémov (Brewer, 1986; podľa: Conway, Rubin, 1993). Je potrebné zdôrazniť, že vzťah medzi autobiografickou pamäťou a našim self je obojsmerný. Na jednej strane nám autobiografické spomienky dávajú pocit, že sme stále tou istou osobnosťou aj za zmenených okolností v priebehu času. Na druhej strane to, kým sme, ovplyvňuje spôsob, ako si spomíname na našu minulosť. Vzájomný vzťah medzi autobiografickou pamäťou a našim self autori často vyjadrujú vetou „sme to, čo si pamätáme“ (Albert, 1977; James, 1980/1950; podľa: Wilson, Ross, 2003).

Obrázok 1. Obojsmerný vzťah medzi autobiografickou pamäťou a self (Wilson, Ross, 2003)

Súčasný výskum však ukazuje, že pri vzájomnom prepojení autobiografickej pamäte a nášho self je potrebné brať do úvahy aj tretí faktor – faktor kultúry. Kultúrny kontext sa javí ako významný faktor vplyvajúci na to, kým sme a na to, ako si spomíname na našu minulosť.

Kultúrne podmienený sebakonštrukt

V súvislosti s vplyvom kultúrneho kontextu na naše self je nevyhnutné predstaviť koncepciu sebakonštruktú od Markusovej a Kitayamu (1991). Autori vnášajú problematiku self do roviny medzikultúrnej psychológie a zavádzajú nový pojem self-construal.

Autori predpokladali, že určité kultúrne odlišnosti týkajúce sa predovšetkým hodnôt, ktoré sú kultúrou presadzované a podporované, sa podpíšu na odlišnom vnímaní samých seba u ľudí pochádzajúcich z rôznych krajín. Autori na základe spomenutých skutočností dospeli k odlišeniu závislého a nezávislého sebakonštruktú.

Nezávislý sebakonštrukt je typický pre ľudí žijúcich v západných krajinách. Ľudia s nezávislým typom sebakonštruktú sa zameriavajú na vlastné vlastnosti, správanie a schopnosti a kladú dôraz na hodnotenie individuálneho výkonu (Cheng, Lam, 2007).

Naproti tomu stojí závislý typ sebakonštruktú, ktorým disponujú predovšetkým ľudia žijúci v Japonsku, Číne, ale aj Latinskej Amerike, Afrike a niektorých krajinách východnej Európy. U týchto ľudí je charakteristická silná potreba byť v neustálom prepojení s inými ľuďmi.

O spomenutých typoch sebakonštruktú by sme skôr mohli uvažovať ako o hraničných bodoch kontinua, čo znamená, že v každom z nás sa vyskytuje určitá miera aj závislého aj nezávislého sebakonštruktú.

Vzťah autobiografickej pamäte a kultúrne podmieneného sebakonštruktú

K objasneniu problematiky vzájomného prepojenia autobiografickej pamäte a kultúrne podmieneného sebakonštruktú výrazne prispela realizáciou mnohých štúdií profesorka Q. Wangová. V jednej zo svojich štúdií sa snažila určiť konkrétne odlišnosti v autobiografických spomienkach u ľudí pochádzajúcich z Ameriky a Číny. Wangovej sa podarilo zistiť, že spomienky amerických respondentov boli dlhšie, detailnejšie, než spomienky respondentov pochádzajúcich z Číny. Takisto Američania datovali svoju spomienku do nižšieho veku v porovnaní s druhou skupinou. Čínski a Americkí respondenti sa odlišovali aj v miere spontánne spomenutých emócií vo svojej spomienke. Američania častejšie uvádzali spontánne emócie v rámci svojej najranejšej spomienky. Pre čínskych respondentov zas bolo špecifická prítomnosť tzv. morálneho posolstva v spomienkach. V rámci morálneho posolstva respondenti spontánne hodnotili svoje správanie v situácii, na ktorú sa viazala ich najranejšia spomienka. Američania vo svojich spomienkach častejšie spomínali samých seba v porovnaní s čínskymi respondentmi, ktorí častejšie spomínali iné osoby. Wangová sa však v rámci svojho výskumu sústredila aj na identifikáciu konkrétneho typu sebakonštruktú u spomínaných dvoch skupín respondentov. Podarilo sa jej určiť prítomnosť vyššej miery nezávislého sebakonštruktú u Američanov. Naopak respondenti pochádzajúci z Číny disponovali vyššou mierou závislého sebakonštruktú. Korelačnou analýzou sa autorke podarilo potvrdiť súvislosť medzi vyššou mierou nezávislého sebakonštruktú a vlastnosťami

najranejších spomienok ako väčší rozsah spomienky, nižší vek do ktorého bola spomienka datovaná, spontánne vyjadrovanie emócií či počet vyjadrení viažucich sa k vlastnej osobe. Takisto sa potvrdila súvislosť medzi vyššou mierou závislého sebakonštruktú a premennými najranejších spomienok ako nižší rozsah spomienky, vyšší vek do ktorého bola spomienka datovaná, všeobecnosť spomienky, prítomnosť morálneho posolstva či počet vyjadrení viažucich sa k iným osobám. Autorke štúdie sa teda podarilo potvrdiť vzájomný vzťah medzi štruktúrou autobiografických spomienok a kultúrne podmieneným konceptom self.

Autobiografická pamäť a sebakonštrukt na Slovensku

V našom výskume sme sa rozhodli preskúmať problematiku autobiografických spomienok a sebakonštruktú na Slovensku. Východiskovým predpokladom pri našich úvahách bol fakt významnosti kultúrneho kontextu pri formovaní autobiografických spomienok aj nášho konceptu self. Aj keď je Slovensko malou krajinou, počas posledných desaťročí prešlo zásadnými zmenami. Po páde komunizmu v roku 1989 došlo k výrazným spoločensko-kultúrnym zmenám v smere náraste demokratizácie na našom území.

Súčasnne je dôležité brať do úvahy celkový trend nárastu individualizmu u ľudí, čo vo svojej teórii spoločenských zmien a ľudského vývoja vysvetľuje Greenfieldová (2009) prostredníctvom rozvoja demografických trendov vo svete.

S poznaním spomenutých dvoch faktov sme si stanovili nasledovné ciele výskumu:

- zistiť, či existujú rozdiely v obsahu a štruktúre autobiografických spomienok a opisoch samých seba medzi mladšou a staršou skupinou respondentov.
- zistiť, či existuje vzťah medzi autobiografickou pamäťou a kultúrne podmieneným konceptom self.

Metódy

Výskumu sa zúčastnilo 145 respondentov. Prvú výskumnú skupinu tvorilo 68 respondentov staršej generácie. Vekové rozpätie staršej generácie bolo od 42 do 57 rokov. Druhú skupinu tvorilo 77 respondentov mladšej generácie. Vekové rozpätie sa pohybovalo od 15 do 18 rokov. Výskumu sa celkovo zúčastnilo 74 mužov (51%) a 71 (49%) žien.

Analýza najranejších spomienok z detstva

Obsah a štruktúru autobiografickej pamäti sme skúmali prostredníctvom analýzy najranejších spomienok. Našich respondentov sme požiadali, aby uviedli svoju najranejšiu spomienku z detstva z čo najväčším počtom detailov, ktoré si pamätajú. Získané dáta sme analyzovali vďaka kódovaciemu systému najranejších spomienok, ktorý počas svojej kariéry vytvorila Wangová (Wang, 2001; Wang, Conway, 2004; Wang, Ross, 2005; Antalíková, 2011). Vybrali sme nasledovné relevantné kategórie pre spracovanie dát:

- rozsah spomienky;
- vek, do ktorého bola spomienka datovaná;
- intenzita emócií;
- valencia emócií;
- počet vyjadrení viažucich sa k vlastnej osobe;
- počet vyjadrení viažucich sa k iným ľuďom;
- autonómna orientácia: vyjadrenia vlastných potrieb, túžob, preferencií či názorov.

Test dvadsiatich viet

Test dvadsiatich viet vytvorili v roku 1954 Kuhn s McPartlandom ako odpoveď na požiadavku vytvoriť nástroj na meranie konceptu self. Dodnes je často využívanou metódou pre posúdenie odlišností v rôznych kultúrach v tom, ako človek vníma sám seba. Spočíva v zodpovedaní jednoduchej otázky: Kto som?. Respondenti sú počas testu vyzvaní, aby uviedli dvadsať rôznych odpovedí na túto otázku. V našom výskume sme využili skrátenú verziu TST, v ktorej respondenti uvádzali iba desať opisov samých seba.

Rovnako ako pri prvej metóde sme prostredníctvom TST získali kvalitatívne dáta, ktoré sme analyzovali kódovacím systémom opisov samých seba podľa Wangovej (Wang, 2001; Wang, Conway, 2004; Wang, Ross, 2005; Antalíková, 2011). Kódovací systém pozostáva z troch nasledovných kategórií:

- vlastné sebaopisy: opisy vzťahujúce sa na osobnosť samotného respondenta;
- kolektívne sebaopisy: sebaopis prostredníctvom demografickej kategórie;
- verejné sebaopisy: opisy vyjadrujúce vnímanie seba samého vo vzájomnej prepojenosti s inými ľuďmi.

V súlade s teóriou Markusovej a Kitayamu (1991) sme identifikovali závislý a nezávislý sebakonštrukt. Mieru nezávislého sebakonštruktú sme vyjadrili súčtom vlastných sebaopisov. Mieru závislého sebakonštruktú sme vyjadrili súčtom sociálnych sebaopisov, ktoré tvorili kolektívne a verejné sebaopisy. Pre skúmanie vzťahu obsahu a štruktúry autobiografickej pamäti a sebaopisov sme pracovali s indexom sociálnej orientácie, ktorý sme vyjadrili ako rozdiel vlastných a sociálnych sebaopisov. Index sociálnej orientácie nám tak udáva informáciu o tom, nakoľko sa človek vníma ako jedinečná samostatná osobnosť (nezávislý sebakonštrukt) či člen sociálnej skupiny (závislý sebakonštrukt).

Výsledky

Rozdiely v najranejších spomienkach a opisoch samých seba u dvoch generácií

V prvej časti výskumu sme sa zamerali na identifikovanie rozdielov v najranejších spomienkach a opisoch samých seba medzi mladšou a staršou generáciou respondentov.

Pre zaujímavosť sme sa takisto zamerali na porovnanie spomienok a sebaopisov medzi mužmi a ženami.

Po spracovaní dát sme zaznamenali významný vplyv pohlavia na rozsah spomienky. Ženy v priemere udávali rozsiahlejšie spomienky než muži.

Faktor generácie sa ukázal ako významný z hľadiska premennej vek, do ktorého bola spomienka datovaná. Ukázalo sa, že mladší respondenti datovali svoju spomienku do nižšieho veku než starší respondenti.

V premennej, ktorá udáva počet vyjadrení viažucich sa k vlastnej osobe, sme namerali signifikantný rozdiel vo faktore pohlavie. Ženy udávali viac vyjadrení viažucich sa k ich vlastnej osobe než muži.

V premennej vlastné sebaopisy sme namerali signifikantný rozdiel medzi skupinami vo faktore generácia. Mladší respondenti udávali v priemere viac opisov samého seba prostredníctvom osobnostných charakteristík než starší respondenti.

Faktor generácia hral takisto významnú rolu v premennej sociálne sebaopisy. Starší respondenti sa častejšie opisovali prostredníctvom sociálnych sebaopisov než mladší respondenti.

Tabuľka 1. Priemerné hodnoty a štandardné odchýlky u jednotlivých premenných

	Staršia generácia				Mladšia generácia			
	Muži		Ženy		Muži		Ženy	
	Priemer	SD	Priemer	SD	Priemer	SD	Priemer	SD
Rozsah	44,74	34,538	52,73	39,74	36,72	29,25	52,56	38,568
Vek spomienky	49,9	17,267	49,11	16,534	38,93	18,198	44,18	17,115
Intenzita emócií	1,29	0,643	1,3	0,702	1,33	0,606	1,38	0,697
Valencia emócií	4,1	2,196	4,3	2,222	4,16	2,298	4,15	2,376
Vyjadrenia ja	4,77	3,913	6,14	5,255	5,74	4,181	7,94	5,913
Vyjadrenia ostatní	4,39	3,138	4,76	3,523	2,86	2,739	4,32	4,517
Autonómna orientácia	1,65	1,279	1,86	1,549	1,28	1,389	1,59	1,579
Vlastné sebaopisy	3,13	1,803	3,16	1,692	4,49	1,681	4,47	1,44
Sociálne sebaopisy	3,84	1,864	3,884	1,692	2,51	1,681	2,53	1,44

Tabuľka 2. Výsledky dvojfaktorovej analýzy rozptylu

	Generácia		Pohlavie		Generácia*Pohlavie	
	F	Sig.	F	Sig.	F	Sig.
Rozsah spomienky	0,437	0,491	4,026	0,047	0,437	0,51
Vek spomienky	4,213	0,042	2,123	0,147	0,124	0,725
Intenzita emócií	0,296	0,587	0,083	0,774	0,51	0,822
Valencia emócií	0,012	0,912	0,059	0,809	0,081	0,777
Vyjadrenie k ja	2,904	0,091	4,771	0,031	0,263	0,609
Vyjadrenia k ostatným	2,795	0,097	2,444	0,12	0,87	0,353
Autonómna orientácia	1,744	0,189	1,181	279	0,034	0,854
Vlastné sebaopisy	23,118	0,000	0,001	0,978	0,008	0,927
Sociálne sebaopisy	22,179	0,000	0,001	0,976	0,001	0,973

Vzťah najranejších spomienok a opisov samých seba

V druhej časti výskumu sme sa zamerali na vzťah medzi štruktúrou autobiografickej pamäti a opisov samých seba. Na základe hodnôt Spearmanovho korelačného koeficientu sme zistili pozitívny korelačný vzťah medzi premennou vyjadrenia viažuce sa k ja a indexom sociálnej orientácie.

Tabuľka 3. Korelácie obsahu a štruktúry autobiografických spomienok a opisov samých seba

		Index sociálnej orientácie
Rozsah	Korelačný koeficient	0,102
	Sig.	0,221
Vek spomienky	Korelačný koeficient	0,04
	Sig.	0,635
Intenzita emócií	Korelačný koeficient	0,034
	Sig.	0,683
Valencia emócií	Korelačný koeficient	-0,028
	Sig.	0,736
Vyjadrenia k ja	Korelačný koeficient	0,183*
	Sig.	0,026
Vyjadrenia k ostatným	Korelačný koeficient	0,006
	Sig.	0,943
Autonómna orientácia	Korelačný koeficient	-0,023
	Sig.	0,765

*Hladina štatistickej významnosti $p = 0,05$

Diskusia a záver

V našom výskume sme sa zamerali na skúmanie odlišností v štruktúre najranejších spomienok a opisoch samých seba u dvoch generácií respondentov. Účelom porovnania staršej a mladšej generácie bolo vyzdvihnutie a potvrdenie významného vplyvu kultúrneho kontextu na autobiografické spomienky a vnímanie seba samého. Mladšia a staršia generácia respondentov vyrastali za odlišných kultúrno-spoločenských podmienok, čo sa odrazilo na spôsobe, ako respondenti vnímali samých seba a spomínali na svoju minulosť. Vo výskume sa potvrdilo vzájomné prepojenie medzi autobiografickou pamäťou a kultúrne podmieneným sebakonštruktom nakoľko ľudia disponujúci vyššou mierou nezávislého sebakonštruktu spomínali častejšie vo svojich spomienkach vyjadrenia viažuce sa k ich vlastnej osobe.

Výskum predstavuje problematiku vzájomného prepojenia medzi autobiografickou pamäťou a našim self. Dôležité je poukázať na významný vplyv kultúrneho kontextu, v ktorom sa naše self a autobiografická pamäť utvárajú. Výskum dokazuje, že odlišnosti v najranejších spomienkach a vnímaní samých seba sú badateľné aj u ľudí pochádzajúcich z jednej krajiny, avšak vyrastajúcich za odlišných spoločensko-kultúrnych podmienok.

Použitá literatúra

- ANTALÍKOVÁ, R. et. al. (2011). Adolescents' meaningful memories reflect trajectory of self-development from family over school to friends. [online] *Nordic Psychology* Vol. 63, Issue 3, 4 - 24
- BLUCK, S. – HABERMAS, T. (2000). The Life Story Schema. [online] *Motivation and Emotion*. Vol. 24, Issue 2, 121 - 147
- CONWAY, M.A. – RUBIN, D.C. (1993). The Structure of Autobiographical Memory. [online] In COLLINS, F.A. et. al. *Theories of Memory UK : British Library Cataloguing in Publication Data*, 1993.p.103 – 132.
- CHENG, R. W. – LAM, S. (2007). Self-contrual and Social Comparison Effect. [online] *British Journal of Educational Psychology* .Vol. 77, Issue 1, 197 – 211
- GREENFIELD, P.M. (2009). Linking Social Change and Developmental Change: Shifting Pathways of Human Developmet. [online] *Developmental psychology* . Vol. 45, Issue 2, 401 - 418

- MARKUS, H.R. – KITAYAMA, S. (1991). Culture and the Self: Implication for Cognition, Emotion, and Motivation.[online] Psychological Review.Vol. 98, Issue 2, 224 - 253
- WANG, Q. (2001). Culture Effects on Adults' Earliest Childhood Recollection and Self-Description: Implication for the Relation Between Memory and the Self. [online] Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 81, Issue 2, 220 – 233
- WANG, Q. – CONWAY, M.A. (2004). The Stories We Keep: Autobiographical Memory in American and Chinese Middle-Aged Adults. [online]Journal of Personality.Vol. 72, Issue 5, 911 – 938
- WANG, Q. – ROSS, M. (2005). What We Remember and What We Tell: The Effects of Culture and Self-priming on Memory Representations and Narratives. [online]Memory 2005, Vol. 13, Issue 6, 594 - 606

ZKUŠENOSTNĚ REFLEKTIVNÍ UČENÍ JAKO JEDEN ZE ZPŮSOBŮ OSOBNOSTNĚ SOCIÁLNÍHO ROZVOJE

DIVIŠ MICHAL – diviik@seznam.cz

Psychologický ústav Filozofické fakulty, Masarykova univerzita, Brno

Experiential Learning as a Way to Personal - Social Development

This paper deals with the ways of understanding the often used and ambiguously perceived concept of Personal-Social Development. The author tries to introduce the concept of experiential learning in psychological context and integration approach in psychotherapy.

Key words: *Personal-Social Development, experiential learning, adventure therapy, encounter group*

1. Úvod

Zadáte-li do některého z internetových vyhledávačů téma osobnostní rozvoj, objeví se celá řada článků, firem, sdružení, kteří nabízejí široké spektrum možností, jak ho dosáhnout. Adekvátní definici, ze které daný autor vychází, však pravděpodobně naleznete stěží. Někdo nabízí růst, sebepoznání, jiný zážitky, které nemusí být dobré, zato však silné, různé formy relaxace, psychoterapii či dokonce cestu ke štěstí a spáse duše. Jak se zdá, k osobnostnímu a sociálnímu rozvoji vede tedy celá řada různorodých cest. Začneme tedy jeho definicí.

2. Osobnostní a sociální rozvoj

Osobnostní rozvoj ve smyslu progresivního psychosociálního vývoje člověka můžeme chápat jako neustálá a vzájemně propojená interakce procesů zrání a učení (Balcar, 1991; Říčan, 2004; Turner & Helms, 1995). Rogers osobnostní rozvoj vnímal jako změnu sebepojetí, které se v důsledku většího sebeporozumění stává reálnější. Každý živý organizmus směřuje k tomuto růstu (1998). Pro Levine et al. (2006) osobnostní rozvoj znamená být si dobře vědom vlastních myšlenek, pocitů a předsudků, díky tomuto sebepoznání dokáže člověk jednat s větší všímavostí a souladu s vlastními hodnotami a potenciálem. Znakem osobního růstu je neustálý pokrok tváří v tvář novým výzvám. Osobní růst v tomto pojetí je také rozhodující složkou životní pohody (well-being). Další autoři vycházejí například z pozitivní psychologie a vidí osobnostní rozvoj jako rozvoj silných stránek osobnosti (Passarelli, A., Hall, E., Anderson, M., 2010). Kolář a kol. (2011) uskutečnil analýzu konceptu osobnostního a sociálního rozvoje (dále OSR) v pedagogickém kontextu podle charakteristik jako je vzdělávací cíl, obsah či metoda, z čehož mu vyvstalo 6 základních kategorií: 1. OSR jako cesta k naplnění ideálu; 2. OSR jako hybatel společenských proměn; 3. OSR jako proces duševního vývoje člověka; 4. OSR jako forma aktivního života; 5. OSR jako příprava na (kvalitní) život; 6. OSR jako podpora profesní kultivace.

Dříve nežli přistoupíme k dalšímu tématu, zamysleme se krátce nad tím, z jakého důvodu v posledních letech narůstá zájem o rozvoj prostřednictvím prožitku. Zajímavé svědectví přináší Rogers, který tvrdí: „Prožívání je pro mě nejvyšší autoritou. Zkušebním kamenem pravdivosti je moje vlastní prožívání. Myšlenky někoho druhého, ani moje vlastní pro mě nemají takovou váhu jako moje zážitky. ...Ani Bible, ani proroci, ani Freud, ani výzkum, ani Boží zjevení či lidské poselství nemůže mít větší váhu jako moje vlastní přímá zkušenost.“ (Rogers, 1998, s 31). Jedním z největších paradoxů naší doby je tedy podle Csikszentmihalyiho (1996), značná dostupnost a přemíra možností trávení volného času,

kteřou vřak nejsme schopni převést v radostně prožívání. Máme nespočet možností a nabídek, tato pestřost v nás vřak paradoxně vyvolává úzkost výběřu. Současná přehlcenost informacemi a zřychlující se doba klade vysoké nářoky na psychiku člověka, podle Kirchnera (2009) se to odráží v krizi prožívání, což má vliv i na celkovou kvalitu života. Prožitková deprivace vede k touze jedince po prožitcích vyšší intenzity. Frankl (2006), to odůvodňuje noogenní neurózou, kterou zapřičiňuje značné omezení v duchovní sfěře. Zřejmě touha po intenzivních zážitcích způsobila i boom hnutí encounterových skupin v 60. letech, která se přes USA přehnalo jako tornádo. Spatřujeme v ní značné paralely se zážitkovými kurzy pořádanými dnes u nás. Rogerse (1973), spatřoval v „encounterech“ velký potenciál a ideální prostor pro učení se prožitkem, a jejich původem byla především dehumanizace společnosti, osamělost, přesycenost informacemi a potlačování přirozených potřeb. Tento druh malých sociálních skupin nabízel zážitky, sebepoznání, terapii pro „zdravé“, oceňovala se zde otevřenost, sebeodkřítí a zkušenost zde byla považována za růst (Yalom a Leszcz, 2007; Kolařík, 2011). Mnoho technik a principů vzniklých v encounterových skupinách se nyní používá běžně ve skupinové psychoterapii a taktěž i na různých zážitkových kurzech. Postupem doby encounterové skupiny začaly pořádat i málo proškolení, často bývalí účastníci, a tím se staly pro své klienty potenciálně nebezpečné (Yalom a Leszcz, 2007; Kolařík, 2011). Stejně tak i většinu zážitkových kurzů pořádají většinou ne-pedagogové a ne-psychologové, bývalí účastníci bez potřebných znalostí i zkušeností.

3. Zkušenostně reflektivní učení/zážitková pedagogika

Jedním ze způsobů, jak takového OSR dosáhnout je právě i zkušenostně reflektivní učení (dále ZRU). Je zcela zřejmě a běžné, že se lidé učí z každodenních zkušeností během celého života. Rozdíl mezi získáváním každodenních zkušeností a ZRU je v záměrném ovlivňování určitých zážitků k jejich „přetavení“ ve zkušenost, pomocí reflexe (Nehyba, 2007). Jednu z definic takového přístupu k učení nabízí Priest a Gass (2005), kteří ZRU definují jako učení se činnosti kombinované reflexí. Většina autorů (např. Jirásek, 2004; Kolář a kol., 2011) se shodují v tom, že ZRU je takový proces učení, během kterého se lidé snaží prostřednictvím cílené reflexe po aktivitě objevit nové možnosti, které nemusejí být zřejmě v běžné zkušenosti. Tyto nově získané zkušenosti či dovednosti pak mohou aplikovat do běžného života. Je nutno podotknout, že s podobným procesem se můžeme setkat i v mnoha psychoterapeutických směřech. Podle Zeiga (2005) současné směřy v psychoterapii naznačují tendenci od analytického rozboru a vysvětlování právě k vytváření konstruktivních zážitků a učení se pomocí zkušeností. Prožitkovou stránkou terapie se zabývá především skupina psychoterapií zaměřených na proces (Vybířal, 2010). V České republice se pro tento druh učení ustálil název zážitková pedagogika, kterou např. Murár (2006, s. 34) definuje jako „...mladý vědní obor, zabývající se záměrným aplikováním dobrodružství a zážitku, zaměřeným na vytváření pozitivních změn v osobnosti člověka“. Nad tímto názvem se vřak v současnosti vedou debaty (viz např. Chytilová, 2005; Murár, 2006). Ani nám se toto označení nejeví příliš vhodné, jelikož do značné míry obor pedagogiky přesahuje. Původ tohoto názvu je pravděpodobně převzat z němčiny, kde se ZRU podobá nejvíce asi pojetí Erlebnispädagogik* /*Das Erlebnis = zážitek; Pedagogik = pedagogika/. V anglicky mluvících zemích se v kontextu „zážitkové pedagogiky“ setkáváme nejčastěji s názvem Experiential Learning (zkušenostní/prožitkové učení**)/**angličtina mezi pojmy zážitek a zkušenost nerozlišuje/. Ve Skandinávii můžeme pro změnu narazit na název Friluftsliv, který je spjat s filosofií života v souladu s přírodou (Kubala, 2004). ZRU se uplatňuje v celé řadě oblastí, jak už v úvodu uvádí Kolář (2011), některé z nich spadají do oblasti pedagogiky, jiné filosofie, sociologie a především psychologie a dotýkají se i psychoterapie. Je nutno podotknout, že představa ZRU jako pouhé volnočasové aktivity a pobyt v přírodě je dnes již minulostí a do této oblasti stále více proniká psychologie v různých podobách. Přesahy z oblasti pedagogiky dokazuje např. i rozsáhlá metaanalýza

výzkumů, kterou uskutečnil Hattie et al. (1997). Výsledky naznačily pozitivní vliv na čtyřicet domén, na které zážitkové programy účinkují viz. Tabulka 1.

Tabulka 1. Základní kategorie výsledků a jejich subdomény podle Hattie et al. (1997)

Vedení (Leadership)	svědomitost, rozhodování, organizační schopnosti, řízení času, hodnoty, cíle, vedení (obecně), vedení (týmová práce).
Sebepojetí (Self-concept)	fyzické schopnosti, vztahy ve skupině, vědomí vlastní účinnosti (self-efficacy), sebedůvěra, nezávislost, životní spokojenost (well-being), rodina, sebeporozumění.
Osobnost (Personality)	ženskost, mužskost, výkonová motivace, emocionální stabilita, snížení agresivity, místo řízení (LOC), otevřenost, zralost, redukce neuróz.
Interpersonální dovednosti	spolupráce, komunikační dovednosti, sociální kompetence, prosociální chování, redukce recidivy.
Akademické dovednosti	přímé akademické dovednosti, obecné akademické dovednosti.
Dobrodružnost	fyzická zdatnost, flexibilita, schopnosti čelit výzvám, soulad s životním prostředím.

Zajímavé porovnání přináší i Šindler (2004), který srovnával působení kurzu pořádaného „Do nitra země“ a psychoterapeutického výcviku SUR na osobnostní změny. Šindler (2004), došel k závěru, že tyto kurzy ovlivňují vztah účastníka k sobě samému a jeho nazírání na svět a jeho postavení v něm.

4. Adventure Therapy

Na základech ZRU byl vytvořen i nový terapeutický směr známý jako terapie dobrodružstvím (adventure therapy; dále AT) populární především v USA, Kanadě, Austrálii a na Novém Zélandu. „AT je nově vznikající terapeutický směr, který zahrnuje fyzicky a psychicky náročné činnosti odehrávající se většinou v odlehlém, přírodním prostředí, nebo prostředí, které navozuje dobrodružné situace. Využívá zkušenosti z poznatků, že faktor dobrodružství a rizika byl pedagogy a psychology identifikován jako velmi výrazný a efektivní element, který je schopen vytvořit vzorce pro řešení krizových situací a je vhodným nástrojem pro „odpoutání se“ od problémů. (Kirchner 2009, s. 22). Ringer (2005, in Kirchner 2011) vymezuje tento obor průnikem pěti oblastí: Přírodní prostředí; dobrodružné činnosti; spirituální/kulturní prvky; psychoterapeutický přístup; využití skupinové dynamiky. Četné studie provedené ve věznicích a nemocničních zařízeních ukazují na pozitivní účinky přírodního prostředí na fyziologickou a emocionální pohodu člověka (well – being) (přehled těchto studií viz: Kahn, 1997). Podle Russela a Farnuma (2004) může pobyt v přírodě mimo prostředí urbanizované a technokratické kultury spouštět emoce a vyvolávat zážitky, které odbourávají stres. Tyto zdroje je možné pokládat za počátky úvah o využívání přírody jako léčivého faktoru v terapeutické praxi (Kulhavý, 2009). AT navazuje na ZRU a zaměřuje se na rozvoj sebepojetí účastníků a jejich sociální dovednosti. Klienty takových programů jsou zejména adolescenti, kteří přišli do styku s návykovými látkami či jinak patologickým chováním. Prostřednictvím AT je u nich zvyšována vnímaná osobní účinnost (self-efficacy), snižuje se míra recidivy, podporováno sebepojetí a vnitřní místo řízení (locus of control). Hans (2000) vnímá AT jako integraci psychologické teorie a vzdělávání.

5. Závěr a shrnutí

ZRU můžeme pojmut jako jednu z cest k osobnostně a sociálnímu rozvoji jedince, jedná se o oblast na pomezí několika vědních oborů zatím bez přesněji vymezených hranic. V psychoterapii i v celé řadě dalších oblastí se v posledních letech objevují značné tendence k integraci a eklekticismu (Vybíral, 2010). Zážitkové kurzy v podstatě odpovídají filosofii eklektických směrů v psychoterapii např. tím, že Integrativní psychoterapie vnímá terapeuta jako reflexivního praktika (Evans, Gilbertová, 2011), také tím, že se snaží působit na osobu,

jako na celek, spatřujeme v nich tedy značný potenciál pro růst, místo pro kreativitu a pro rozvoj účastníků i jejich lektorů. Stejně tak se zde však můžeme setkat se značným nebezpečím a mnoha etickými problémy, jako příklad nám může posloužit zmiňované hnutí encounterových skupin (Yalom, Leszcz, 2007; Kolařík, 2011). Proto se domníváme, že větší zájem odborné veřejnosti z řad psychologů a pedagogů např. v multidisciplinárních týmech by mohl pomoci v nastavení potřebných hranic, zamezit tak zneužívání a potenciálnímu poškození klientů a naopak do budoucna ze ZRU značně těžit.

Literatura

- Balcar, K. (1991). Úvod do studia psychologie osobnosti. Chrudim: Mach.
- Csikszentmihalyi, M. (1996). O štěstí a smyslu života. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Evans, K., Gilbertová, M. (2011). Úvod do integrativní psychoterapie. Praha: Triton.
- Frankl, V., E. (2006). Vůle ke smyslu, Brno: Cesta.
- Chytilová, L. (2005). Dobrodružné aktivity ve výchově a vzdělávání. *Gymnasion*,(3), 9-18.
- Hans, T. A. (2000). A Meta-Analysis of the Effects of Adventure Programming on Locus of Control, *Journal of Contemporary Psychotherapy*, May 2000 30(1), 33-60.
- Hattie, J., (1997). Adventure Education and Outward Bound: Out-of-Class Experiences That Make a Lasting Difference. *Review of Educational Research*, Spring 1997, Vol. 67, No. 1. pp. 43 – 87.
- Jirásek, I. (2004). Vymezení pojmu zážitková pedagogika. *Gymnasion*, (1), 6–16.
- Kirchner, J. (2009). Psychologie prožitku a dobrodružství pro pedagogiku a psychoterapii. Brno: Computer Press.
- Kirchner, J., Hátlová, B. (2011). Teorie dobrodružné terapie. Praha:European Science and Art Publishing.
- Kolář, J., Nehyba, J., & Lazarová, B. (2011). Osobnostně sociální rozvoj – o významu pojmu optikou pedagogického diskursu. In T. Janík, P. Knecht, & S. Šebestová (Eds.), *Smišený design v pedagogickém výzkumu (Sborník příspěvků)* (s. 349–355). Brno: Masarykova univerzita.
- Kolařík, M. (2011). Interakční psychologický výcvik. Brno: Grada Publishing.
- Kubala, P. (2004) *Frilufsliv the Mysterious, the Ordinary, the Noticeable, and the Extraordinary*. In Neuman, J., Turčová, I. (Eds.) (2004) *Proceedings from international Symposium Outdoor Sports Education*. Praha: Duha, s. 42–46.
- Kulhavý, V. (2009). Ekoterapie – léčba přírodou (?) in Šupa, J. a kol. (2009). *Psychoterapie, praxe – inspirace – konfrontace*. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy university, 3. ročník, číslo 1.
- Leuine B. R. et al. (2006) *Personal Growth During Internship: a qualitative analysis of intern's responses to key questions*. *J Gen Intern Med*. 2006;21:564–9.
- Murár, M. (2006). Přístupy na báze dobrodružstva a zážitku, verus Zážitková pedagogika. *Gymnasion*, (6), 34 – 40.
- Nehyba, J. (2007). *Koncept komfortní zóny a jeho podoba v kurzech osobnostního rozvoje (Diplomová práce)*. Dostupné z http://is.muni.cz/th/106930/ff_b/Bakalarska_diplomova_prace.Pdf.
- Passarelli, A., Hall, E., Anderson, M. (2010) *A Strengths-Based Approach to Outdoor and Adventure Education: Possibilities for Personal Growth*. *Journal of Experiential Education*, Volume 33, No. 2, pp. 120–135.
- Rogers, C. R. (1970). *Carl Rogers on encounter groups*. Harper & Row.
- Rogers, C. R. (1998). *Způsob bytí*. Praha: Portál.
- Russel, K. C., Farnum, J. (2004). *A concurrent model of the wilderness therapy proces*. *Journal of Adventure Education & Outdoor Learning*, Volume 4, Issue 1, pp 39-55.
- Říčan, P. (2004). *Cesta životem*. Praha: Portál.

- Šindler, J. (2004). Hledání paralel zážitkové pedagogiky a psychoterapie (Diplomová práce). Dostupné z https://is.muni.cz/auth/th/14431/fss_m/scan.pdf.
- Turner, J. S., & Helms, D. B. (1995). Lifespan development. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Vybíral, Z., Roubal, J. (eds.), (2010). Současná psychoterapie. Praha: Portál.
- Yalom, I. D., & Lescz, M. (2007). Teorie a praxe skupinové psychoterapie. Praha: Portál.
- Zeig, J. K. (2005). Umění psychoterapie. Praha: Portál.

ZMENA V KAMARÁTSKYCH VZŤAHOCH DVA ROKY OD ZAČIATKU PSYCHOLOGICKEJ INTERVENČIE V ŠKOLSKEJ TRIEDE

DOBEŠ MAREK – dobes@saske.sk
Spoločenskovedný ústav SAV

Change in friendships two years after a start of a psychological intervention in classroom

We map changes in perceived level of friendship among classmates after one-year psychological intervention. We work with 122 seven-graders.

We find that positive effects of long-term intervention last two years after a start of the intervention.

Key words: *friendship, classroom, intervention*

Grantová podpora: APVV-0274-07

Úvod

Počas školského roku 2009/2010 sme vo viacerých školách na Slovensku realizovali projekt na zlepšenie sociálnych zručností žiakov (Dobeš, Fedáková, 2010). Projekt bol realizovaný počas celého školského roka, dvojica lektorov sa stretávala so žiakmi na dve hodiny týždenne a formou diskusií, hier, pochvál, spätnej väzby pracovali s triedou. Na začiatku a po skončení projektu sme žiakov (v triedach, v ktorých sa intervencia realizovala i v kontrolných triedach so žiakmi toho istého veku) požiadali o vyplnenie grafického sociografického dotazníka (Dobeš, Fedáková, 2010) a sledovali sme zmeny, ktoré nastali v štruktúre vzťahov medzi deťmi. Po dvoch rokoch od začiatku intervencie sme urobili retest v troch náhodne vybraných triedach, v ktorých intervencia prebehla, a v troch kontrolných triedach.

Metóda

Na vzorke 122 žiakov siedmeho ročníka ZŠ sme administrovali grafický sociografický dotazník (Dobeš, Fedáková, 2010). Dotazník bol prvý raz administrovaný v septembri 2009, druhý raz v júni 2010 a tretí raz v júni 2011.

Dotazník pozostáva z piatich sústredných elíps. Do vnútornej elipsy majú žiaci napísať svoje meno. Do ostatných elíps majú vpísať mená všetkých ostatných spolužiakov. Sú inštruovaní, aby bližšie k svojmu menu písali tých, s ktorými sa kamarátia viac, a ďalej od svojho mena tých, s ktorými sa kamarátia menej. Takto každý žiak získa od každého spolužiaka skóre medzi 1 (najviac sa kamarátim) po 5 (najmenej sa kamarátim). Výsledné skóre pre žiaka je priemerom hodnotení od všetkých spolužiakov.

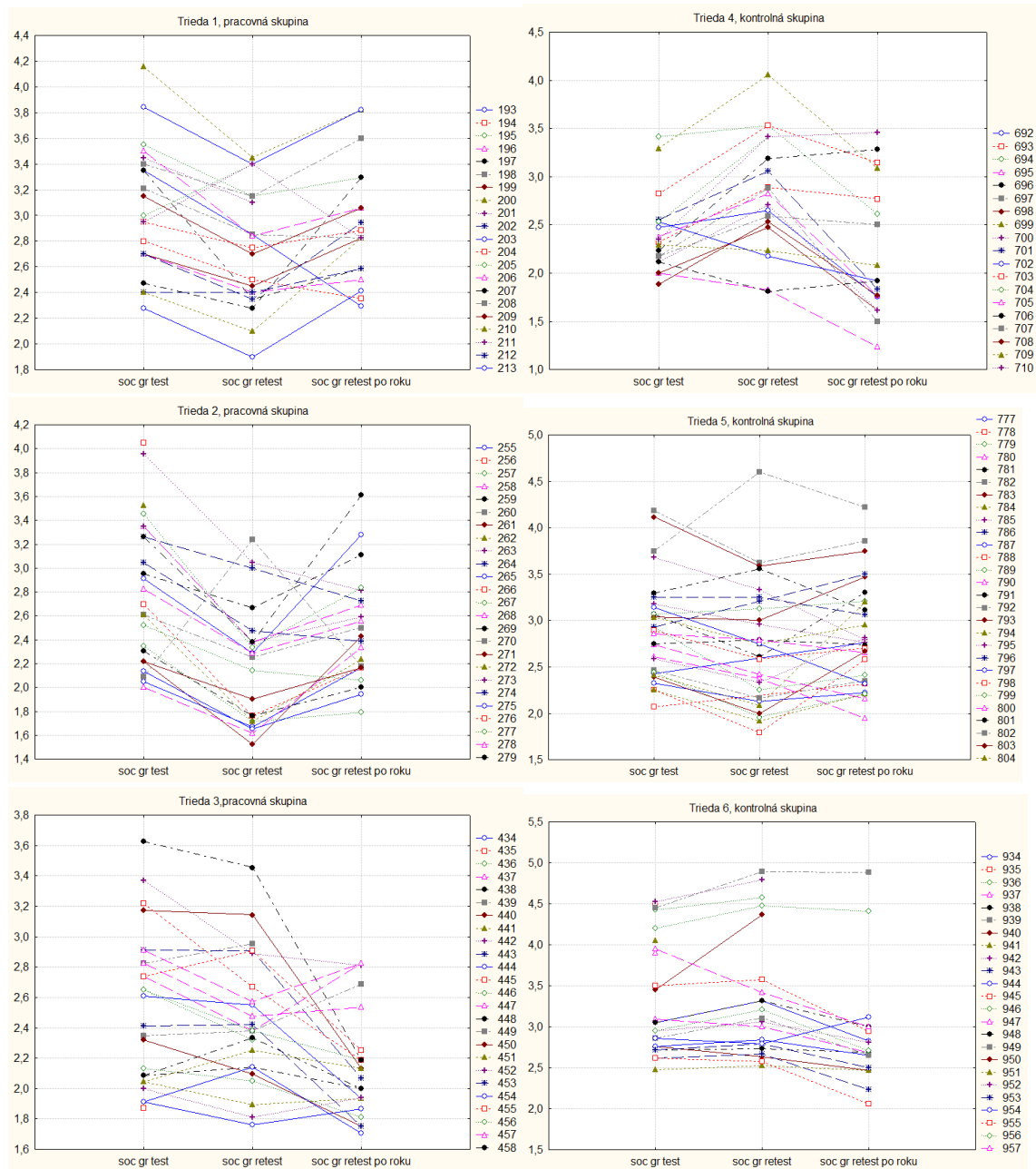
Výsledky

Na obrázku č. 1 uvádzame zmeny vo vnímanej úrovni kamarátskych vzťahov pre jednotlivých žiakov v jednotlivých triedach. Vidíme, že triedy sa medzi sebou líšia. Nielen tie, v ktorých bola intervencia vykonaná, ale i kontrolné triedy. Každá trieda je špecifická a reaguje na intervenciu svojim spôsobom. Otvorenou otázkou pre ďalší výskum zostáva, ako identifikovať a merať vlastnosti triedy, ktoré sú pre intervenciu dôležité.

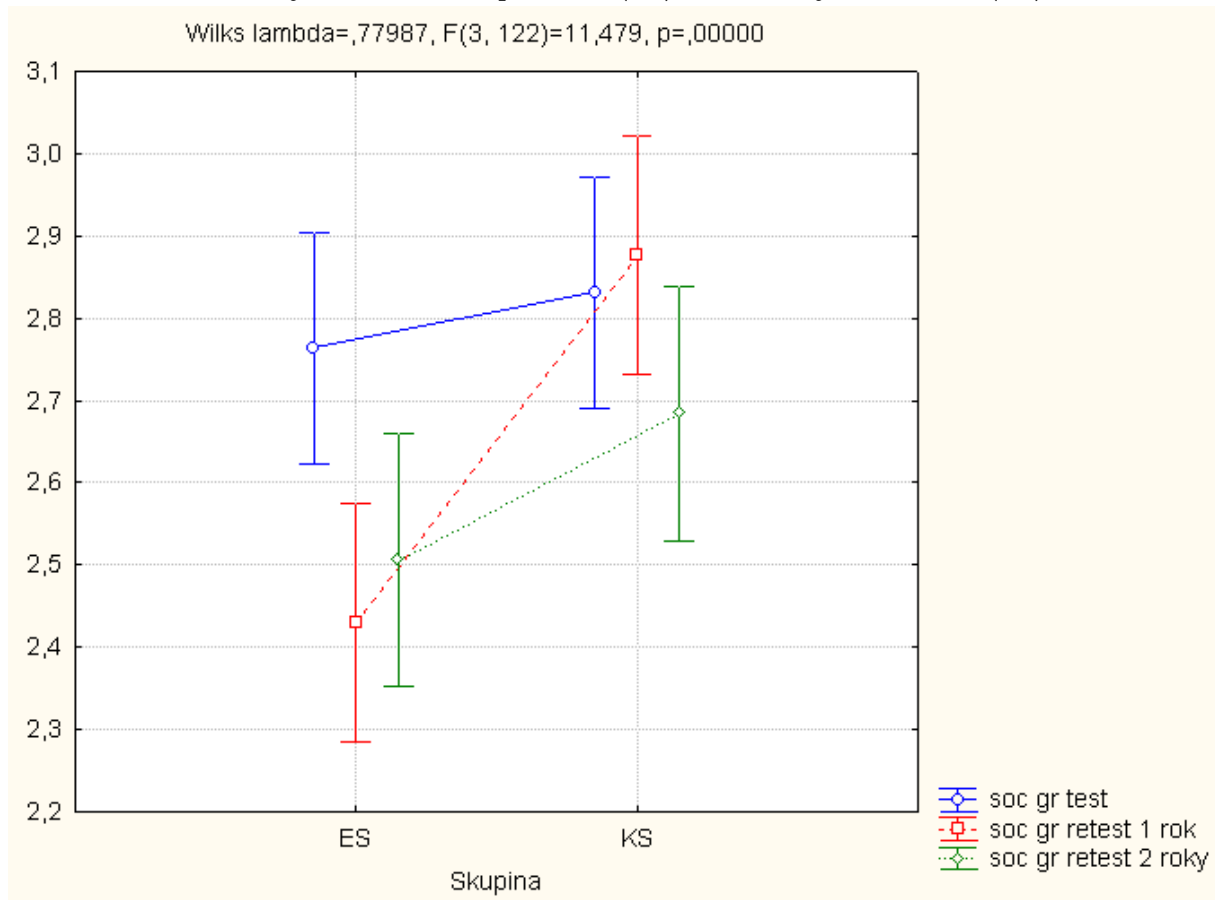
Obrázok č. 2 uvádza výsledky metódy ANOVA porovnávajúce jednotlivé merania medzi skupinami, s ktorými sa pracovalo a kontrolnými skupinami. Ukazuje sa, že pozitívne efekty

intervencie sú štatisticky signifikantné i po dvoch rokoch od začiatku intervencie, respektive rok po skončení intervencie.

Obrázok 1. Vývoj vnímanej úrovne kamarátskych vzťahov pre jednotlivých žiakov. Naľavo – triedy, v ktorých prebehla intervencia. Napravo – kontrolné triedy. Os y – skóre v sociografickom dotazníku. Os x – testovania v čase – test, retest po roku, retest po dvoch rokoch. Čísla na pravej strane sú poradové čísla jednotlivých žiakov.

Obrázok 2. Výsledky analýzy variancie pre zmeny vnímanej úrovne kamarátskych vzťahov medzi triedami, v ktorých intervencia prebehla (ES) a kontrolnými triedami (KS).

Záver

Na základe získaných údajov sme zistili, že efekt intervencie pretrváva i rok po jej skončení. I keď sa úroveň vnímaných kamarátskych vzťahov od ukončenia intervencie mierne zhoršila, stále ostáva lepšia ako pred intervenciou a signifikantne lepšia ako v triedach, kde sa intervencia nerealizovala. Tieto zistenia podporujú opodstatnenosť dlhodobej psychologickej intervencie na školách. Zároveň sú výzvou pre analýzu charakteristik jednotlivých tried, ktoré interagujú s efektami intervencie.

Literatúra

Dobeš, M., Fedáková, D. (2010) Môže nám byť spolu dobre. Dlhodobá psychologická skupinová intervencia v školskej triede. SAV, Košice.

http://www.saske.sk/stredisko/moze_nam_byt_spolu_dobre.pdf

OSOBNOSTNÉ VLASTNOSTI ŽIAKOV VO VZŤAHU K ICH KOMUNIKAČNÝM PREJAVOM NA VYUČOVANÍ

HEINZOVÁ ZUZANA – zuzana.heinzova@umb.sk

Katedra psychológie, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Pupils' personality traits in the relation to their communication expression within the lessons

The article presents the results of a comparative - correlation research carried out on 156 pupils of the seventh grade of elementary school. Pupils' communication expressions were registered by using observation system based on the Flanders methodology during 35 lessons (5 lessons per a class). Based on our observations, there were defined 4 categories of pupils' communication expressions quantified by their appearance frequency (spontaneous communication related to the lesson, spontaneous communication not related to the lesson, demands to respond, and answers without teacher's permission). Researched personality traits were neuroticism and extraversion (detected by B -JEPI Eysenck personality questionnaire for children), school self-concept and self-confidence of school success (detected by SPAS Self-concept questionnaire of children's school success by Matějček - Vágnerová). Based on the research results, we can conclude that the higher frequency of communication expressions is asso

Key words: *pupils' spontaneous communication, school self-concept, extraversion, neurotism*

1. Teoretické východiská

Väčšinu svojho života človek strávi vo výkonovom prostredí školy či pracoviska, kde je temer každodenne konfrontovaný s problémami a prekážkami. Prekonávanie a riešenie problémov je v takýchto prípadoch vo veľkej miere záležitosťou celej školskej či pracovnej skupiny. A tak komunikácia je nevyhnutná, aj keď nie jednoduchá. Potreba skúmania, hľadania a nachádzania odpovedí je charakteristická pre každé školské prostredie. Z toho by logicky malo vyplývať, že rovnako dôležitá je aj potreba komunikácie najmä u tých jedincov, ktorí sa problémy len učia hľadať a riešiť, teda u žiakov či študentov. Ako teda komunikujú a ako často komunikáciu na vyučovaní iniciujú žiaci?

Teoretickej analýze pedagogickej komunikácie sa venovalo a venuje viaceru autorov (P. Gavora, J. Mareš, A. Nelešovská, M. Čechová atď.), ako aj analýze komunikácie pedagógov na vyučovaní. Pomenej výskumov je však venovaných analýze komunikácie žiakov na vyučovaní – spomeňme aspoň J. Fenclovú, M. Samuhelovú, M. Šimončíčovú, T. Stránsku, K. Zelinkovú. Moderné teórie vzdelávania kladú dôraz najmä na aktivitu žiakov vo vyučovacom procese. A keďže aktivita býva v rámci vyučovacích hodín prejavovaná aj komunikáciou žiakov s učiteľmi či žiakmi navzájom, skúsili sme sa zamerať v našej práci práve na analýzu tejto oblasti pedagogickej komunikácie.

Komunikácia žiakov na vyučovaní podlieha viacerým špecifikám, ktoré značne obmedzujú spontánne prejavy žiakov, čím môžeme tieto špecifiká označiť za bariéry komunikácie. Podľa G. Žibritovej(1982) sú bariéry v komunikácii „také javy objektívnej skutočnosti a objektívneho charakteru, ktoré vstupujú do komunikačného procesu, tvoria jeho prvky, okolie, alebo iným spôsobom s procesom komunikácie súvisia a ktoré sťažujú, prípadne celkom znemožňujú komunikovanie a percepciu informácií a tým negatívne ovplyvňujú dosiahnutie efektu v spoločenskej komunikácii.“ Z pohľadu nami zvolenej problematiky komunikácie žiakov na vyučovaní môžeme nájsť všetky typy komunikačných bariér

definovaných G. Žibritovou aj v pedagogickej komunikácii, bližšie sa pozrieme najmä na aplikáciu vonkajších bariér v komunikácii na vyučovaní:

- čas (obmedzený čas na vzájomné odovzdávanie si informácií na vyučovaní),
- priestor – najmä rozloženie školských lavíc a dispozícia školských tried,
- sociálne bariéry – podradená rola žiaka voči roli (a komunikácii) učiteľky (žiak nemá možnosť hovoriť kedy chce, ani ako dlho chce – táto aktivita je, z logických dôvodov, obmedzovaná samotnou učiteľkou)

- komunikácia v skupine (žiak nekomunikuje len s učiteľkou, ale aj so spolužiakmi a musí sa podriadiť skupinovým pravidlám komunikácie)

No na pedagogickú komunikáciu by sme nemali pozerať ako na komunikáciu plnú bariér, ale ako na komunikáciu podliehajúcu mnohým špecifikám, ktoré je nutné akceptovať, ale ktoré zároveň môžeme poznať a využiť v prospech samotného žiaka.

Za potrebné sme preto považovali zistiť a analyzovať niektoré osobnostné faktory žiakov, ktoré môžu súvisieť s ich komunikáciou na vyučovaní.

2. Metódy výskumu a výskumná vzorka

Výskum bol realizovaný na 156 (67 chlapcov a 89 dievčat) žiakoch siedmich tried siedmeho ročníka 2 banskobystričských základných škôl. Počas výskumu sme odpozorovali spoločne 35 hodín (t.j. po 5 vyučovacích hodinách v siedmich pozorovaných triedach), pričom samotný validný zápis do pozorovacích hárkov sme uskutočnili na 28 vyučovacích hodinách. Prvú hodinu v každej z pozorovaných tried sme chápali ako kontaktnú hodinu, na ktorej sme uskutočnili predbežné pozorovania. Zápisy využité na výskumné zistenia sme teda uskutočnili na 28 vyučovacích hodinách, z toho po 2 hodiny na slovenskom jazyku a po 2 hodiny na matematike v každej zo siedmich pozorovaných tried.

Súčasťou výskumnej vzorky bolo aj 10 učiteľiek predmetov Matematika alebo Slovenský jazyk týchto dvoch základných škôl, u ktorých sme na vyučovacích hodinách výskum uskutočňovali.

Pri konštruovaní nášho výskumu sme použili tieto konkrétne metódy:

- pozorovanie komunikácie žiakov aj vyučujúcich na vyučovacích hodinách
- SPAS Dotazník sebapoznatia školskej úspešnosti detí od Z. Matějčka a M. Vágnerovej
- B - J.E.P.I. – Eysenckov osobnostný dotazník pre deti

Pozorovanie pedagogickej komunikácie na vyučovaní

Pre potreby nášho výskumu sme si vytvorili vlastný pozorovací systém, inšpirovaný Flandersovým pozorovacím systémom, konkrétne jeho skrátenou formou OSTRAQ.

Nami zadefinované a pozorované kategórie správania sa na vyučovacej hodine:

O – ticho v triede, sme z nášho pozorovania vylúčili

T, R, A, Q – tieto kategórie komunikácie učiteľky sme zaznamenávali podľa príslušných kódov tak, ako po sebe nasledovali

S – rozprávanie žiakov – na túto kategóriu sme sa v našom výskume zamerali a podľa nami zostaveného pozorovacieho systému komunikácie žiakov na vyučovaní sme vydefinovali nasledujúce typy žiackej komunikácie na vyučovacích hodinách:

1. Spontánna samostatná komunikácia žiakov týkajúca sa učiva (kategorizácia podľa M. Šimončíchovej (1988))

o reprodukcia počutého, neporozumenie, uisťovanie

o obmieňanie, opravovanie, dopĺňanie

o samostatná poznávací aktivita

2. Spontánna samostatná komunikácia žiakov netýkajúca sa učiva

o ide prevažne o otázky žiakov smerom k učiteľke alebo spolužiakom, ktoré sú organizačného charakteru

3. Hlásenie sa žiakov

o vlastná vôľa žiaka komunikovať s učiteľkou za podmienky dodržania pravidiel pedagogickej komunikácie na vyučovaní

4. Spontánne odpovede žiakov na podnet učiteľa

o vlastná vôľa žiaka komunikovať s učiteľkou za podmienky nedodržania pravidiel pedagogickej komunikácie na vyučovaní

5. Odpovede žiakov na otázky po vyzvaní učiteľkou

o verbálnu aktivitu žiakov reproduktívneho charakteru

6. Nelegálna komunikácia

o komunikácia žiakov medzi sebou, ktorá sa vymyká pravidlám komunikácie v školskej triede, pričom ide o našepkávanie, rozhovory žiakov netýkajúce sa problematiky daného vyučovacieho predmetu a pod, teda ide o vzájomnú komunikáciu, ktorú vyučujúci neinicioval ako skupinovú prácu. Je to neželaná forma komunikácie.

Výsledky pozorovania sme zaznamenávali do Pozorovacieho hárku. Komunikáciu vyučujúcich sme zaznamenávali pomocou kódov jednotlivých kategórií komunikácie, pri komunikácii žiakov sme v jednotlivých kategóriách uvádzali meno žiaka, prípadne aj poznámku, ktorú učiteľke alebo spolužiakom položil. Zaznamenávanie typov kategórií komunikácie sa uskutočňovalo v takom poradí, v akom za sebou na vyučovacej hodine nasledovali.

Z pohľadu nášho výskumu vzťahu osobnostných determinantov a komunikácie žiakov sme do vzájomného vzťahu dávali len prvé 4 typy komunikácie žiakov na vyučovaní a to z toho dôvodu, že pri týchto typoch komunikácie ide o komunikáciu z vôle žiaka, či už ide o spontánne otázky žiaka bez podnetu učiteľky alebo komunikácia žiaka síce na podnet učiteľky, ale opäť s prejavom vlastnej vôle žiaka komunikovať.

Tieto typy komunikácie sme ďalej kategorizovali kumuláciou nasledovne:

Obrázok 1. Kumulované kategórie spontánnej komunikácie žiakov na vyučovaní

Legenda:

- I. kategória komunikácie žiakov – zahŕňa otázky a dotazy žiakov, ktoré sa týkajú učiva
- II. kumulovaná kategória komunikácie žiakov – zahŕňa všetky otázky a dotazy z vôle žiakov smerom k učiteľke alebo spolužiakom
- III. kumulovaná kategória komunikácie žiakov – zahŕňa predchádzajúce dve kategórie a hlásenie sa žiakov ako aj odpovede žiakov na otázku učiteľky bez vyzvania k odpovedi

Takto definované kategórie sme potom dávali do vzťahu s osobnostnými premennými žiakov pomocou štatistického testovania.

Analýza získaných dát

Na zistenie vzájomnej súvislosti medzi frekvenciou spontánnej komunikácie žiakov a ich školským sebapoňatím (celkové skóre SPAS) a školskou sebadôverou (HS v 6. škále SPAS) sme použili Wilcoxonov párový test. Rozdelenie našej výskumnej vzorky do dvoch porovnávaných skupín sme uskutočnili na základe zistenia priemerného množstva komunikácie žiakov v danej kategórii komunikácie a následného zistenia štandardnej odchýlky nášho súboru, čím sme získali dve extrémne skupiny žiakov – komunikujúcich a nekomunikujúcich (osobitne pre hodiny Matematiky, Slovenského jazyka a aj spoločne za oba vyučovacie predmety), ktorých výsledné skóre dosiahnuté v dotazníku SPAS a skóre dosiahnuté v položke Sebadôvera sme porovnali s frekvenciou ich komunikácie na sledovaných vyučovacích hodinách a to pre každú kategóriu komunikácie osobitne.

Na zistenie vzťahu osobnostných premenných extravenzie a neurotizmu s frekvenciou komunikácie žiakov na vyučovaní sme využili Pearsonov korelačný test.

3. Výsledky výskumu

Keďže faktorov ovplyvňujúcich komunikáciu žiakov na vyučovaní je pomerne veľa, z hľadiska designu nášho výskumu sme sa zamerali na sledovanie týchto faktorov:

Vonkajšie faktory:

- kvalita vzťahov medzi samotnými žiakmi v školskej triede
- vzťah učiteľka – žiak, komunikačný štýl učiteľky
- vzťah žiaka k danému vyučovaciemu predmetu (dosiahnuté výsledky)
- priestorové možnosti školskej triedy – „zasadací poriadok“ žiakov, usporiadanie lavíc a z nich vyplývajúce preferované komunikačné zóny

Vnútorne faktory:

- školské sebapoňatie žiakov a ich školská sebadôvera
- extravenzia / introverzia a neurotizmus žiakov

V tomto príspevku sa budeme venovať len spomenutým vnútorným / osobnostným faktorom a ich vzťahu ku komunikácii žiakov na vyučovaní.

Súvislosť medzi dosiahnutým školským sebapoňatím a frekvenciou komunikácie žiakov na vyučovaní

Túto súvislosť sme zisťovali cez spomenuté extrémne skupiny komunikujúcich a to porovnaním frekvencie ich komunikácie na každom vyučovacom predmete zvlášť ako aj spolu za oba predmety, pričom frekvencia ich komunikácie bola s ich školským sebapoňatím porovnávaná v každej kategórii komunikácie zvlášť.

Aj keď veľkosť celej výskumnej vzorky bola 156 žiakov, extrémne skupiny komunikujúcich boli omnoho menej početné, čo sa pravdepodobne odzrkadlilo aj na výskumných zisteniach. Súvislosť medzi školským sebapoňatím a frekvenciou spontánnej komunikácie žiakov na vyučovaní bola zistená na hladine významnosti 0,05 a 0,01, ako to uvádzame v Tabl. Celkovo však môžeme konštatovať, že existuje spomínaná súvislosť medzi celkovým školským sebapoňatím žiakov a ich frekvenciou spontánnej komunikácie na vyučovaní v nami sledovanom výskumnom súbore. Teda žiaci s vyšším skóre školského sebapoňatia častejšie na vyučovaní (najmä na hodinách matematiky) komunikujú s učiteľkou na základe vlastnej vôle či potreby komunikovať.

Tabuľka 1. Rozdiely v školskom sebapoňaní (dosiahnutom skóre v SPAS) žiakov, ktorí komunikujú na vyučovaní a tých žiakov, ktorí nekomunikujú

		KATEGÓRIA KOMUNIKÁCIE								
		I.			II.			III.		
		M	Sj	spolu	M	Sj	spolu	M	Sj	spolu
Školské sebapoňanie extrémnych súborov	Kom. (N)	14	2	20	20	8	22	28	25	32
	T hodnota	1270,5	119	1707	1941,5	725	2073	2689	1916	3016
	Nekom. (N)	137	149	131	131	143	129	123	126	119

Legenda:
■ - hladina významnosti 0,05
■ - hladina významnosti 0,01
■ - hladina významnosti 0,001

Súvislosť medzi dosiahnutou školskou sebadôverou a frekvenciou komunikácie žiakov na vyučovaní

Rovnakým spôsobom, ako pri zisťovaní súvislosti frekvencie komunikácie žiakov a ich školského sebapoňatia sme zisťovali aj súvislosť komunikácie žiakov a ich školskej sebadôvery, pričom ich školskú sebadôveru tvorilo skóre dosiahnuté v 6 škále dotazníka SPAS.

Opäť môžeme konštatovať podobné zistenia, ako pri školskom sebapoňaní a to nasledovne – existuje súvislosť medzi dosiahnutým skóre v školskej sebadôvere a frekvenciou spontánnej komunikácie žiakov v nami sledovanom výskumnom súbore a to na hladine významnosti 0,05 a 0,01, ako to uvádzame v tabuľke 2. Môžeme teda skonštatovať, že žiaci, ktorí dosahujú vyššie skóre sebadôvery budú častejšie na vyučovaní komunikovať s učiteľkou, či už klásť otázky, hlásiť sa alebo odpovedať aj bez toho, aby ich učiteľka vyvolala.

Tabuľka 2. Rozdiely v sebadôvere (dosiahnutom skóre v 6. škále SPAS) žiakov, ktorí komunikujú na vyučovaní a tých žiakov, ktorí nekomunikujú

		KATEGÓRIA KOMUNIKÁCIE								
		I.			II.			III.		
		M	Sj	spolu	M	Sj	spolu	M	Sj	spolu
Školská sebadôvera extrémnych súborov	Kom. (N)	14	2	20	20	8	22	28	25	32
	T hodnota	1251	185	1796,5	1898	734	2020,5	2458,5	2091	3037
	Nekom. (N)	137	149	131	131	143	129	123	126	119

Legenda:
■ - hladina významnosti 0,05
■ - hladina významnosti 0,01
■ - hladina významnosti 0,001

Súvislosť medzi extraverziou, neurotizmom a frekvenciou komunikácie žiakov na vyučovaní

Za jeden z podstatných faktorov ovplyvňujúcich potrebu komunikácie na vyučovaní považujeme aj extraverziu a neurotizmus žiakov, ktoré sme zisťovali pomocou Eysenckovho osobnostného dotazníka. Podľa štatistického testovania našich výskumných dát sa nezistila súvislosť medzi spontánnou komunikáciou žiakov na vyučovaní a neurotizmom. Naopak, aj keď slabšia, ale existuje súvislosť medzi extraverziou žiakov a spontánnou komunikáciou, ako uvádzame v Tab3. Potvrdil sa teda predpoklad, že extravertovaní jedinci častejšie komunikujú aj na vyučovaní. (Zaujímavým bolo napr. zistenie silnejšieho vzťahu extravenzie a nelegálnej komunikácie)

Tabuľka 3. Korelácie medzi extraverziou, neurotizmom a komunikáciou žiakov vyučovaní (Pearson, N=156)

		KATEGÓRIA KOMUNIKÁCIE								
		I.			II.			III.		
		M	Šj	spolu	M	Šj	spolu	M	Šj	spolu
J.E.P.I.	E	0,081	0,198	0,143	0,197	0,165	0,225	0,164	0,085	0,154
	N	-0,074	-0,024	-0,075	-0,014	-0,149	-0,169	-0,126	-0,069	-0,120

Legenda:
* - hladina významnosti 0,05
** - hladina významnosti 0,01
*** - hladina významnosti 0,001

Celkové zistenia analýzy komunikácie na nami sledovaných vyučovacích hodinách poukazujú na to, že častejšie žiaci kládli otázky alebo sa „dopytovali“ učiteľiek či spolužiakov na hodinách matematiky, než na hodinách slovenského jazyka. Táto skutočnosť bola daná aj samotným predmetom Matematika, na ktorom žiaci riešili mnohé úlohy/problémy, a teda aj častejšie kládli otázky svojim vyučujúcim. Hodiny Slovenského jazyka boli štruktúrované iným spôsobom – žiaci sa na nich stretávali s divergentnými úlohami, ktoré žiaci pravdepodobne nepotrebovali s niekým prekonzultovať.

Záver

Výskumnými zisteniami sa nám potvrdili súvislosti medzi vybranými osobnostnými charakteristikami (školským sebapoňatím, sebadôverou žiakov a ich mierou extravenzie) a spontánnymi komunikačnými prejavmi žiakov na vyučovaní. Keďže o podobnom výskume u nás či v zahraničí nemáme žiadne informácie, môžeme naše výsledky porovnať len s výskumnými zisteniami Frederickxovej a Van Mechelena (2011), ktorý zistili súvislosť medzi vnímanou self-efficacy VŠ študentov i ich odvahou komunikovať so svojimi kolegami a a vyučujúcimi v rôznych situáciách.

Literatúra:

- Farell, T.S.C.(2009). Talking, listening, and Teaching: A Guide to Classroom Communication. Thousand Oaks: Corwinpress.
- Frederickx, S. & Van Mechelen, I. (2011). Identifying the Situational Triggers underlying Avoidance of Communication Situations and Individual Differences therein. *Personality and Individual Differences*, 52, 438-443
- Samuhelová, M. & Šimončíčová, M. (1992). *Pedagogická komunikácia v škole*. Banská Bystrica: Metodické centrum.
- Šimončíčová, M. (1988) Komunikácia na tradičnej a netradičnej vyučovacej hodine. In Gavora, P. (Ed.), *Pedagogická komunikácia v základnej škole* (pp. 120-151). Bratislava : Veda.
- Žibritová, G. (1982). Bariéry v procesoch výmeny informácií. In *Informatika*

SOCIÁLNA ATMOSFÉRA V ŠKOLE

ŠPRINGELOVÁ MARTINA – martina.springelova@nucem.sk

VASILOVÁ IVANA – ivana.vasilova@nucem.sk

Národný ústav certifikovaných meraní vzdelávania

Social atmosphere and motivation at school

The social atmosphere and motivation to learn are among major indicators of school quality. The paper informs about the research into social atmosphere in selected schools (N = 38), which was conducted under the auspices of the National Institute for Certified Educational Measurements. The sample consisted of 2,432 first or second year students of a representative selection of secondary schools in Slovakia. The questionnaire used were SAŠaT, DMV and M-2. Results did not show differences in social atmosphere between boys and girls, $d = .053$, $p = .189$, but differences were observed between grammar schools and schools of other types $d = .391$, $p = .000$. It show differences in motivation between boys and girls, especially in braking performance anxiety, $d = .654$, $p = .000$. To illustrate the overall picture, data on motivation to learn (or the lack of) are presented for selected students, classes, schools, and the whole set of research and information on the motivation to learn and demotivation.

Key words: *social atmosphere, motivation to learn*

Grantová podpora: Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť / Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ

Výskum je súčasťou aktivity 4.1 Indikátory kvality vzdelávania v hodnotení škôl projektu ESF s názvom Hodnotenie kvality vzdelávania na ZŠ a SŠ v SR v kontexte prebiehajúcej obsahovej reformy vzdelávania. Išlo o študentov, ktorí boli pri meraní motivácie v prvom a pri meraní sociálnej atmosféry v druhom ročníku strednej školy. Zber dát prebiehal v rokoch 2010 až 2012 na 38 školách SR. Zúčastnilo sa ho celkovo 2 432 žiakov, 1 227 chlapcov a 1 205 dievčat.

Ciele

Cieľom článku je popísať rodové rozdiely vnímania sociálnej atmosféry a úrovne motivácie k učeniu celej vzorky a taktiež aj ukázať rozdiely vnímania sociálnej atmosféry a úrovne motivácie k učeniu u gymnazistov a u žiakov stredných odborných škôl. Pre ilustráciu uvádzame aj výsledky náhodne vybraného žiaka, chlapca – gymnazistu.

Výskumné otázky a hypotézy

Výskum Stránskej a Blažkovej (2001) potvrdil celkovú motiváciu k učeniu vyššiu u dievčat. Rozdiel v úrovni motivácie sa prejavil pri meraní Dotazníkom motivácie výkonu (DMV) aj u žien vo výskume, ktorý previedol Kuračka (2008). Predpokladáme, že aj v našej vzorke budú dievčatá skórovať v motivácii viac ako chlapci.

Hypotéza 1: Dievčatá budú v celkovej motivácii k učeniu dosahovať vyššie skóre ako chlapci.

Hypotéza 2: V celkovom vnímaní sociálnej atmosféry budú dievčatá dosahovať vyššie skóre ako chlapci.

Sociálna atmosféra

V literatúre sa stretávame s rozdielnymi termínmi pre presné vymedzenie pojmu školská klíma resp. atmosféra. J. Mareš a J. Lašek (1990 -1991) charakterizujú klímu ako jav dlhodobý, sociálne a osobnostne podmienený. Atmosféru chápajú ako jav krátkodobý, situačne podmienený, ktorý sa môže meniť (v priebehu vyučovacej hodiny, cez prestávku a pod.). Oproti tomu Kollárik (1990) uprednostňuje termín sociálna atmosféra, ktorá predstavuje vnútorný znak každej skupiny a chápeme ju ako reálne existujúci vnútorný štruktúrovaný fenomén, ktorý má priamy súvis so spokojnosťou členov skupiny i jej pôsobením (výkonnosť, stabilita, konflikty a pod.) V našom článku teda budeme vychádzať z termínu sociálna atmosféra.

Štruktúra sociálnej atmosféry pozostáva z troch úrovní. Prvú úroveň tvorí celková sociálna atmosféra. Tá je sytená dvomi faktormi, činnosťne-morálnym a emocionálne-sociálnym. Tieto faktory predstavujú druhú úroveň. Tretiu úroveň predstavuje 10 oblastí, ktoré sýtia vyššie uvedené faktory. Pod každý faktor teda spadá päť oblastí. Celkovo ide nasledujúce oblasti:

psychická atmosféra, vzťahy medzi žiakmi, rozvoj triedy, sociálna začlenenosť, spokojnosť, kooperácia, komunikácia, štýl práce triedneho učiteľa, vzťah ku štúdiu, zameranosť na úspech (Kollárik, 1990).

Motivácia k učeniu

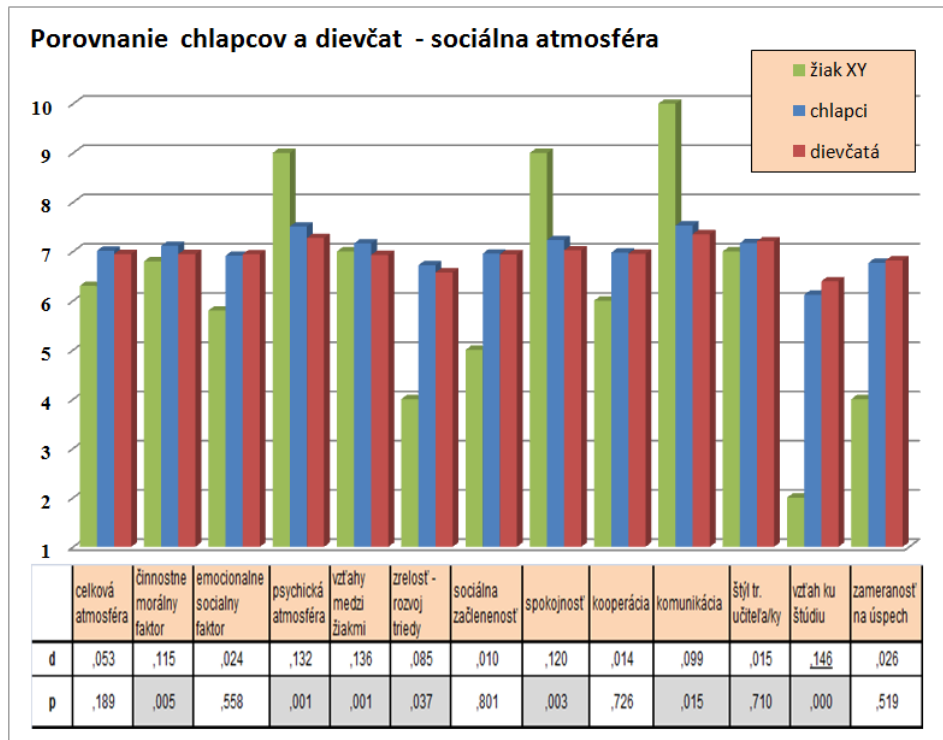
Motivácia ovplyvňuje školské výkony žiaka. Nedostatok motivácie k učeniu býva častým dôvodom zlyhávania v škole a naopak, veľká motivácia môže pomôcť preklenúť deficit v určitých schopnostiach. Pri hľadaní optimálneho prístupu k motivovaniu žiakov na vyučovaní je potrebné zistiť, ktoré potreby sú v individuálnej hierarchii daného žiaka dominantné a uplatniť rozmanité a originálne podnety v rôznych oblastiach osobnosti žiaka. Pri tých istých predpokladoch (schopnostiach) je možné dosiahnuť rozličné výsledky práve vďaka motiváciám. Preto má motivácia dôležité postavenie vo výchovno-vzdelávacom procese (Kačániová, 1992; Matějček, 1992). V článku sa zaoberáme viacerými aspektmi motivácie. Napr. poznávací motivácia sa môže prejavovať úsilím o získanie a zmysluplné usporiadanie nových informácií či potrebou vyhľadávať a tvorivo riešiť problémy. Potrebu úspešného výkonu ovplyvnený žiak je orientovaný na cieľ, rád súťaží s rovnocennými partnermi a má tendenciu vytrvať pri riešení úloh i napriek prekážkam. Potrebu vyhnúť sa neúspechu ovplyvnený žiak sa učí, aby sa vyhol zlyhaniu, v niektorých prípadoch zo strachu, pracuje s úzkosťou z možného neúspechu, môže sa snažiť vyhnúť situáciám, v ktorých je hodnotený. Potrebu prestíže majú žiaci, ktorí si chcú v triede udržať vplyv a to buď preto pozitívnym alebo negatívnym spôsobom. Žiak disponujúci zvýšenou potrebou pozitívnych vzťahov sa učí, aby získal náklonnosť okolia. Ak sa žiak učí, lebo učenie chápe ako svoju povinnosť a cíti zodpovednosť za prípravu do školy, motivuje ho morálna motivácia. Inštrumentálnou motiváciou hnaný žiak sa učí kvôli predpokladu, že bude získané poznatky potrebovať v budúcnosti v práci alebo súkromnom živote. Ak sa žiak učí kvôli nejakej odmene alebo preto, aby sa vyhol trestu, a volí stratégiu, keď pri minimálnom úsilí dosiahne maximálny školský úspech, je motivovaný odmenami a trestami. Ak žiaka od učenia niečo odvádza alebo odrádza, hovoríme o nemotivovanosti (Pavelková, 2002).

Metódy

Na meranie sociálnej atmosféry bola použitá škála sociálnej atmosféry v triede (Kollárik, 1990). Metóda vychádza z koncepcie chápania sociálnej atmosféry v skupine. Získané výsledky umožňujú uskutočniť konkrétne opatrenia v skúmanej triede, ale najmä prijať a aplikovať vhodný systém práce so žiakmi a s celou triedou. Táto metóda sa využije (resp. škála) sa dá využiť všade tam, kde sú stanovené skupinové ciele, pre splnenie ktorých je priaznivá sociálna atmosféra nevyhnutnou podmienkou.

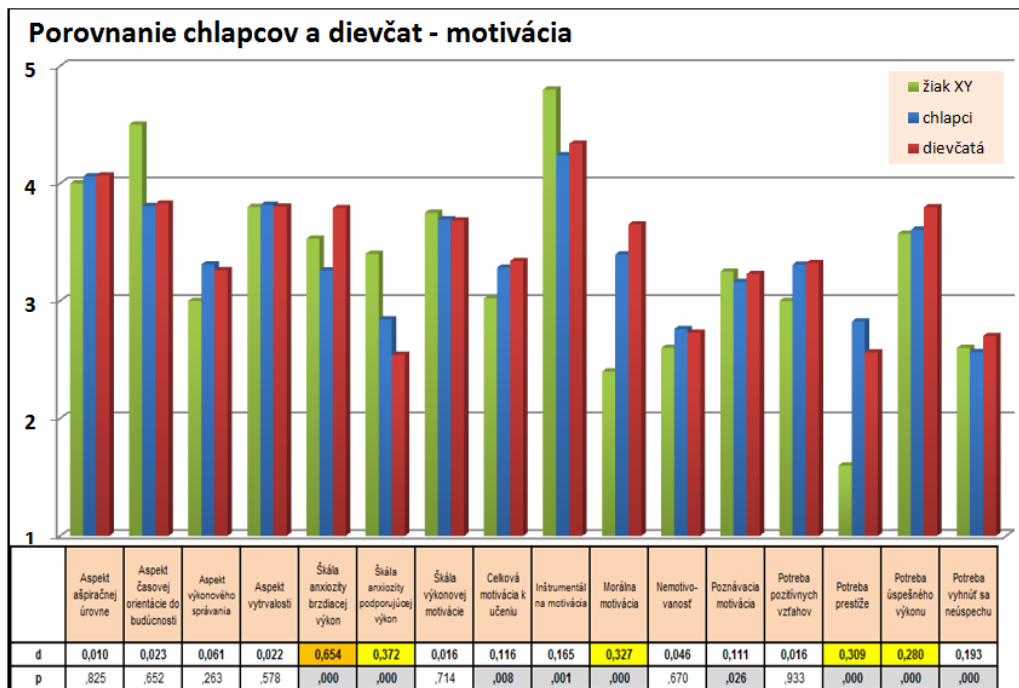
Na meranie motivácie boli použité Dotazníky motivácie výkonu (DMV) a Dotazník motivácie k učeniu (M-2). Dotazník motivácie k výkonu DMV (Pardel, Maršálová, Hrabovská, 1992) zachytáva viacdimenziálny charakter výkonovej motivácie. Dotazník motivácie k učeniu M-2 (Pavelková, 2002; Farková, 2007) zisťuje celkovú úroveň motivácie, mapuje 8 aspektov motivácie k učeniu a okrajovo sa dotýka nemotivovanosti. Výsledky boli spracované v programe SPSS 19.0.

Výsledky a diskusia

Graf 1. Porovnanie priemerného skóre sociálnej atmosféry a jej jednotlivých oblastí u chlapcov a dievčat

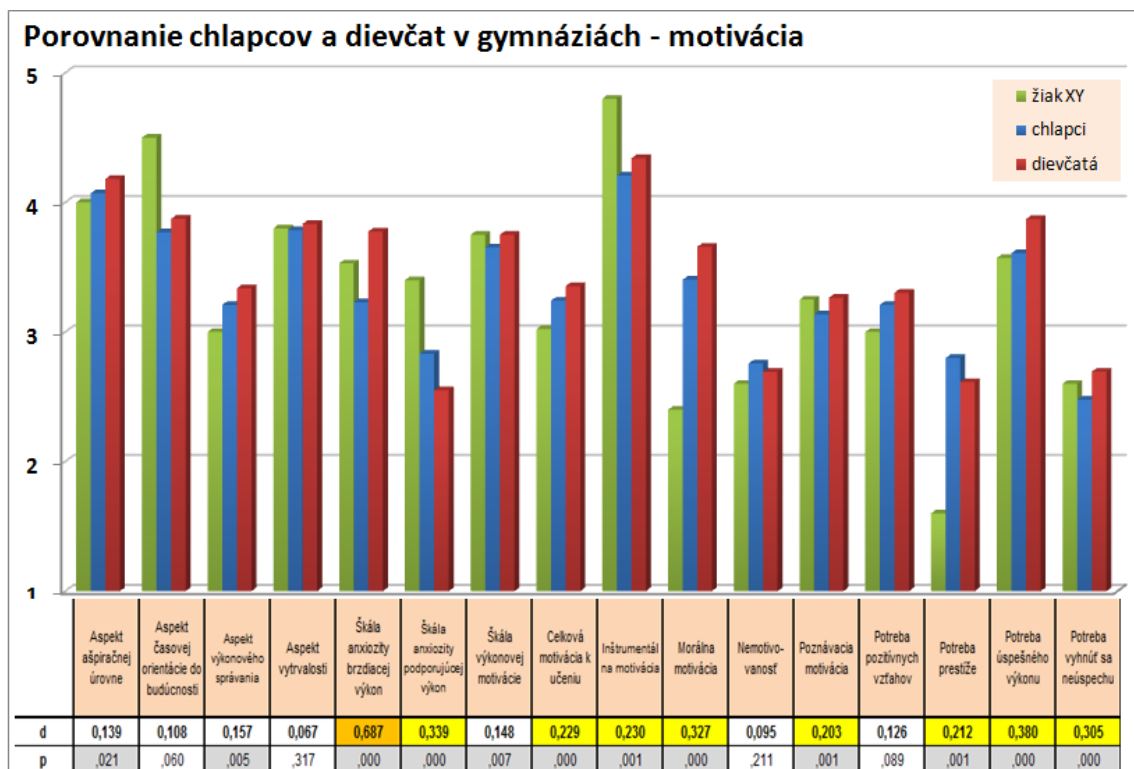
Najvýznamnejší rozdiel sa ukázal v oblasti vzťahu k štúdiu ($d = .146$, $p = .000$). Dievčatá tu dosiahli vyššie skóre ako chlapci. Medzi ostatnými oblasťami sa neprejavili významnejšie rozdiely. Môžeme predpokladať, že pohlavie nie je významný determinant pri vnímaní sociálnej atmosféry, keďže sa neukázal medzi vnímaním sociálnej atmosféry dievčatami a chlapcami. Pri pohľade na náhodne vybraného žiaka môžeme sledovať, že jeho vnímanie sociálnej atmosféry je iné ako vnímanie vzorky. Tento rozdiel vo vnímaní sa prejavil hlavne v oblastiach komunikácia, psychická atmosféra a spokojnosť - žiak hodnotí komunikáciu na jeho škole a v jeho triede pozitívnejšie ako vzorka. V oblasti vzťah k štúdiu sa vnímanie žiaka výrazne líši od vzorky. Žiak má vysoko negatívny vzťah k štúdiu, učeniu a školským povinnostiam.

Graf 2. Porovnanie priemerného skóre v jednotlivých faktoroch motivácie u chlapcov a dievčat a náhodne vybraného žiaka, chlapca – gymnazistu.

Medzi chlapcami a dievčatami sa prejavil stredne silný rozdiel pri anxióze brzdiacej výkon ($d = .654$, $p = .000$). Dievčatá sa ukázali oproti chlapcom ako úzkostlivejšie, s dôsledkom slabšieho výkonu. Toto zistenie korešponduje s doterajšími poznatkami, že ženy oproti mužom citlivejšie reagujú na výkonovo orientované situácie. Dievčatá v tejto oblasti dosahujú vyššie skóre, teda prežívajú väčšiu úzkosť brániacu výkonu. To potvrdzuje aj výsledok v Škále anxiózy podporujúcej výkon, kde vyššie skóre dosiahli chlapci ($d = .372$, $p = .000$). Dievčatá dosiahli vyššie priemerné skóre v morálnej motivácii ako chlapci, efekt rozdielu bol malý, ale významný ($d = .327$, $p = .000$). U chlapcov sa ukázala vyššia potreba prestíže ako u dievčat ($d = .309$, $p = .000$), u dievčat sa však prejavuje vyššia potreba úspešného výkonu ($d = .280$, $p = .000$). Môžeme teda usudzovať, že ak dievčatá silnejšie pociťujú morálnu povinnosť učiť sa a podať úspešný výkon, čiže učiť sa dobre, pociťujú aj vyššiu úzkosť pred podaním výkonu. Chlapci zas pociťujú silnejšiu potrebu prestíže a ich úzkosť alebo stres ich výkon zlepšuje. Výskum Stránskej a Blažkovej (2001) potvrdil vyššiu celkovú motiváciu u dievčat. Toto zistenie potvrdilo aj naše meranie, keď rozdiel medzi chlapcami a dievčatami sa blížil k významnosti v prospech dievčat ($d = .116$, $p = .008$). Hypotéza 1 sa teda potvrdila, keďže dievčatá skórovali vyššie ako chlapci.

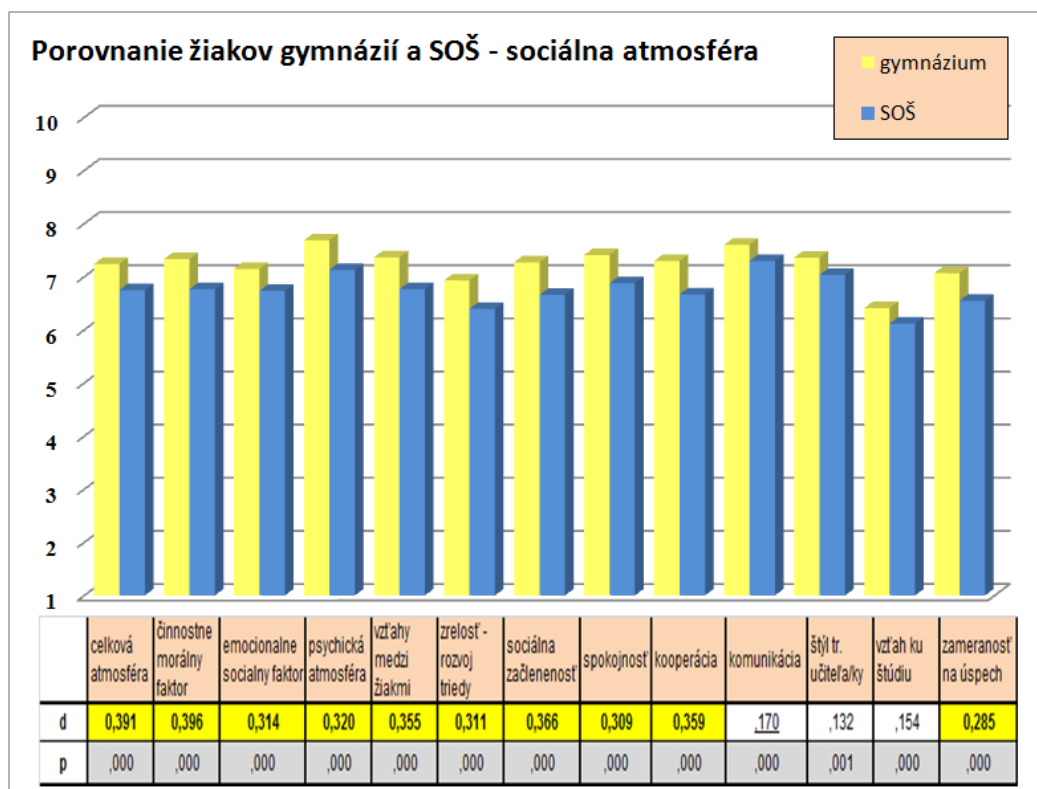
Náhodne vybraný žiak sa v rámci celej vzorky ukázal ako výraznejšie motivovaný inštrumentálnou motiváciou a časovou orientáciou do budúcnosti než je priemer vzorky, môžeme teda predpokladať, že ide o žiaka, ktorý plánuje svoju budúcnosť a uvedomuje si závažnosť učenia sa pre svoj budúci život. Oproti iným žiakom disponuje zníženou potrebou prestíže.

Graf 3. Porovnanie priemerného skóre v jednotlivých faktoroch motivácie u chlapcov a dievčat v gymnáziu.

Medzi chlapcami a dievčatami sa aj v rámci gymnázií prejavil významný rozdiel v anxióze brzdiacej výkon. Rovnako ako v celej vzorke, aj tu dievčatá skórovali vyššie ($d = .687$, $p = .000$). Chlapci gymnazisti dosiahli vyššie priemerné skóre v anxióze podporujúcej výkon ako dievčatá gymnazistky. ($d = .339$, $p = .000$). Aj na gymnáziách sa teda chlapci ukázali menej stresovaní pri podaní výkonu ako dievčatá. Potvrdzujúc doterajšie výskumy, dievčatá skórovali vyššie aj pri celkovej motivácii k učeniu ($d = .229$, $p = .000$), inštrumentálnej motivácii ($d = .230$, $p = .001$) a morálnej motivácii ($d = .327$, $p = .000$). Ukázala sa aj vyššia potreba poznania ($d = .203$, $p = .001$), úspešného výkonu ($d = .380$, $p = .000$) a vyhnutia sa neúspechu ($d = .305$, $p = .000$) u dievčat – gymnazistiek. Chlapci voči dievčatám dosiahli vyššie skóre v potrebe prestíže ($d = .212$, $p = .000$).

Pri skúmaní sociálnej atmosféry sa významný rozdiel medzi chlapcami gymnazistami a dievčatami gymnazistkami ukázal v oblasti vzťahu ku štúdiu ($d = .184$, $p = .002$). Dievčatá gymnazistky ukázali pozitívnejší vzťah k štúdiu a školským povinnostiam a učenie im je bližšie ako chlapcom.

Graf 4. Porovnanie priemerného skóre sociálnej atmosféry a jej jednotlivých oblastí v gymnáziách a SOŠ

Pri skúmaní sociálnej atmosféry sa v porovnaní gymnázií a stredných odborných škôl typ navštevovanej školy ukázal ako významný determinant. Vo všetkých skúmaných oblastiach sa rozdiel prejavil. Môžeme z toho vyvodzovať, že žiaci gymnázií vnímajú sociálnu atmosféru pozitívnejšie ako žiaci SOŠ.

Medzi žiakmi gymnázií a žiakmi stredných odborných škôl sa v motivácii neukázali významné rozdiely. V aspekte aspiračnej úrovne sa rozdiel medzi žiakmi blíži k slabej úrovni významnosti ($d = .172$, $p = .000$) v prospech gymnazistov. Gymnazisti sa teda môžu javiť ako schopnejší venovať viac úsilia na dosiahnutie svojich cieľov než žiaci SOŠ. Rovnako sa u gymnazistov prejavila silnejšia potreba úspešného výkonu ($d = .178$, $p = .000$) než u žiakov SOŠ. U žiakov stredných odborných škôl sa prejavila aj silnejšia potreba pozitívnych vzťahov ($d = .128$, $p = .002$). Keďže pri skúmaní sociálnej atmosféry sme zistili, že gymnazisti vnímajú sociálnu atmosféru pozitívnejšie (vrátane vzťahov medzi žiakmi a sociálnej začlenenosti), nepociťujú potrebu pozitívnych vzťahov tak výrazne, ako je to u žiakov stredných odborných škôl, pretože sú s ich úrovňou spokojní. Celková motivácia k učeniu však podľa našich výsledkov nie je determinovaná navštevovaním gymnázia alebo strednej odbornej školy, pretože výrazný rozdiel sa medzi žiakmi neprejavil.

Zhrnutie

Pohlavie sa pri skúmaní sociálnej atmosféry neprejavilo ako významný determinant. Chlapci aj dievčatá hodnotili sociálnu atmosféru pozitívne. Významnejšiu rolu zohráva pohlavie pri vzťahu k štúdiu. Ten majú dievčatá silnejšia a pozitívnejšia ako chlapci. Celkovo bol vnímaný pozitívne aj činnosťne-morálny a aj emocionálne sociálny faktor. Žiaci našej vzorky vnímajú vzťahy v triede a celkovú sociálnu úroveň kladne a aj ich vzťah k školským a študijným povinnostiam je skôr pozitívny.

Pri skúmaní motivácie sa pohlavie ukázalo ako významný determinant. Predchádzajúce výskumy indikujú vyššiu motiváciu u dievčat. To sa potvrdilo aj pri našom meraní. Dievčatá

sa tiež ukázali ako úzkostlivejšie pred nejakou výkonovou situáciou. Chlapcom stres pred výkonovou situáciou vadí menej, aj po ňom totiž podajú dobrý výkon. Dievčatá potrebujú vykonať svoju prácu dobre, vo väčšej miere ako chlapci. Sú totiž viac motivované aj morálne, teda cítia väčšiu zodpovednosť ako chlapci učiť sa. Chlapci zas pociťujú vyššiu potrebu prestíže, chcú sa učiť aj preto, aby boli „prví“ a „na čele“.

V našom výskume predstavuje typ školy významný determinant pri skúmaní sociálnej atmosféry. Žiaci gymnázií vnímajú sociálnu atmosféru pozitívnejšie ako žiaci stredných odborných škôl. Gymnazisti majú pozitívnejší vzťah k učeniu, školským povinnostiam a aj ich zameranosť na úspech je vyššia. Na gymnáziách sa preukázala existencia lepších medziľudských vzťahov medzi žiakmi, rovnako aj lepšia komunikácia.

Pri motivácii sa typ školy ako zásadný determinant vo vzťahu k učeniu neprejavil, medzi gymnazistami a žiakmi SOŠ sa veľké rozdiely nepreukázali. Medzi oblasťami, v ktorých dosahovali významnejšie vyššie skóre gymnazisti patrila ašpiračná úroveň a potreba úspešného výkonu. Žiaci gymnázií teda zrejme dokážu vyvinúť viac úsilia na dosiahnutie svojich cieľov a potreba uspieť je u nich viac zakorenená ako u žiakov SOŠ. Keďže gymnázium je v našich podmienkach chápané ako príprava na štúdium na vysokej škole, tieto výsledky boli očakávané. Žiaci gymnázií by už vzhľadom na zameranie školy, do ktorej chodia mali svoje ciele zasadzovať ďalej do budúcnosti. Vytvárať a mať pozitívne vzťahy je zas potreba bližšia žiakom stredných odborných škôl.

Aj napriek tomu, že žiaci vnímajú sociálnu atmosféru pozitívne, stále existujú oblasti, ktoré si vyžadujú pozornosť. V našom výskume môžeme za problematickejšie považovať oblasti vzťah ku štúdiu a štýl práce triedneho učiteľa. Je dôležité pracovať spolu so žiakmi a zlepšovať nedostatky. Poznanie sociálnej atmosféry triedy môže zlepšiť spoluprácu a odhad potrieb žiakov.

Keďže sa pohlavie ukázalo ako významný determinant motivácie, je možné tieto poznatky implikovať aj do pedagogickej praxe. Najvýraznejší rozdiel sa ukázal pri úzkosti z podania výkonu. Učitelia by mohli pri problémových žiakoch apelovať práve na tento aspekt. Najmä pri ústnych odpovediach je potrebné zistiť, či je výsledný výkon ovplyvnený tým, že žiak sa nepripravil, alebo tým, že jeho úzkosť mu bráni v podaní dobrého výkonu. Chlapcov je tiež možné viac motivovať vykreslením cieľa ako príťažlivého a vysoko hodnoteného a dievčatám zase prezentovať cieľ, ktorý chcú dosiahnuť ako zvládnuteľný, aby ich strach z výkonu klesal.

Referencie

- Čáp, J., Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-463-X.
- Čapek, R. (2010). *Třídní klima a školní klima*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2742-4.
- Farková, G. (2007). *Vztah mezi motivací žáků k učení a vybranými aspekty rodinného prostředí* (Diplomová práce). Brno: Masarykova Univerzita.
- Kačániová, J. (1992). *Psychologie pro učitelov*. Bratislava: VŠE. ISBN 8022503444.
- Kollárik, T. a kol. (1990). *Škála sociální atmosféry v skupině*. Psychodidaktické a didaktické testy. Bratislava.
- Kuračka, P. (2008). *Vztah mezi výkonovou motivací a osobnostními charakteristikami v rámci modelu „Big five“* (Bakalárska práca). Brno: Masarykova Univerzita.
- Mareš, J. (1998). *Sociální klima třídy Sociální klima školní třídy (prehľadová štúdia)*. Asociace školní psychologie ČR a SR. Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR. bez ISBN. 15-91.
- Mareš, J., Lašek, J. (1990-1991). *Známe sociální klima ve výuce?*. In *Výchova a vzdělání*, 1, 1990/1991, č. 4. 173 - 176.
- Lašek, J., Mareš, J. (1991). *Jak změřit sociální klima školní třídy?* *Pedagogická revue*, 43, 1991, č.6, s.401-410.

- Matějček, Z. (1992). O jistotě a bezpečí (psychologická úvaha). In Sborník ze 4. konference o náhradní rodinné péči. 80-86. Praha: MPSV ČR.
- Pardel, T., Maršálová, L., Hrabovská, A. (1992). Dotazník motivácie výkonu. Psychodiagnostika, Bratislava.
- Pavelková, I. (2002). Motivace žáků k učení : Perspektivní orientace žáků a časový faktor v žákovské motivaci. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta. ISBN 80-7290-092-7.
- Petlák, M. (2006). Klíma školy a klíma triedy. 1. vyd. Bratislava: Iris. ISBN 80-89018-97-1.
- Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J. (1998). Pedagogický slovník. 2. doplnené vydanie. Praha: Portál. ISBN 80-7178-252-1.
- Stránská, Z., Blažková, H. (2001). Motivace žáků k učení. In Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, řada psychologická, 7-25.

STABILITA OSOBNOSTI MEZI ADOLESCENCÍ A STŘEDNÍ DOSPĚLOSTÍ: OSOBNOSTNÍ RYSY A SEHEHODNOCENÍ

SOBOTKOVÁ VERONIKA – veronika@psu.cas.cz

BLATNÝ MAREK

JELÍNEK MARTIN

MILLOVÁ KATARÍNA

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.

Stability of personality between adolescence and middle adulthood: personality traits and self-esteem

The study deals with the stability of personality traits and self-concept of selected variables between adolescence and adulthood. The sample consisted of 83 participants (35 men and 48 women aged from 38 to 45) who participated in follow-up longitudinal study of adults in the survey carried out in childhood. Personality characteristics (extraversion and neuroticism) were measured at the age of 16 years with the MPI Maudsley Personality inventory, in adulthood with Eysenck's personality inventory (EPI). Self-esteem was examined at the age of 14 years using Coopersmith's self-assessment questionnaire (C.S.E.I.). General self-esteem and its components were compared with selected aspects of the self-concept in adulthood (global self-esteem, self-efficacy, self-concept clarity). For extraversion and neuroticism predicted stability was found (correlation coefficients 0.33 and 0.39 respectively). Other results show that the general level of self-esteem in adolescence is related to adult self-concept clarity rather than self-esteem.

Key words: *personality stability and change, life-span development, personality traits, self*

Grantová podpora: Výzkum byl podpořen grantem GA ČR P407/10/2410“a vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68081740.

O tom, že osobnost člověka je stabilní v čase, existuje v posledních desetiletích řada empirických důkazů (Caspi, 2000; Costa, McCrae, 1997; Hopwood et al. 2011; Pulkkinen, 1996; Roberts, DelVecchio, 2000). V současnosti se zájem výzkumníků obrací ke specifitějším otázkám stability osobnosti: jedním z takových témat je studium jednotlivých složek osobnosti z hlediska jejich citlivosti ke změnám.

Za vysoce stabilní jsou považovány rysy, tzn. u osobnostní dispozice, ať už vrozené, nebo získané v raných fázích vývoje (Roberts, DelVecchio, 2000). Za náchylnější změnám je pak považována sociálně formovaná část osobnosti, která v rámci různých teoretických přístupů bývá nazývána self (sebepojetí), ego, či charakter.

V předkládané studii jsme se zaměřili na prozkoumání dlouhodobé stability osobnostních rysů a globálního sebehodnocení mezi adolescencí a dospělostí. Protože adolescence je obdobím utváření identity a formulace (či případné re-formulace) sebehodnotících kritérií, očekávali jsme vyšší stabilitu v základních osobnostních rysech, jakými jsou extraverte a neuroticismus. Určitou kontinuitu jsme však předpokládali i u sebehodnocení, neboť základy sebehodnotících kritérií jsou položeny v dětství a vnější standardy pro posuzování

vlastního chování jsou mezi 9 a 11 rokem internalizovány do osobního seberegulačního systému (Higgins, 1991). Obecné standardy pro sebezpůsobování a z něj vyplývající hodnocení (negativní vs. pozitivní sebepojetí) jsou tedy dlouhodobě zakotveny v obrazu vlastního já. I u nich lze proto předpokládat značnou časovou stabilitu, a to i skrze tak turbulentní období, jakým je adolescence.

Výzkumný soubor pro tuto studii tvořily osoby, které se v letech 1961 až 1980 zúčastnily výzkumu psychického vývoje dětí „Psychický vývoj dětí školního věku z různých sociálních prostředí“ a které se rozhodly pokračovat v navazujícím longitudinálním výzkumu dospělých „Brněnské longitudinální studii celoživotního vývoje člověka (BLS)“. Dětský longitudinální výzkum nebyl připravován s perspektivou celoživotního sledování respondentů a proto má náš výzkum charakter retrospektivní studie.

METODA

Soubor

Soubor tvořilo 76 osob (32 mužů a 44 žen ve věku od 47 až 49 let). Do longitudinálního výzkumu dětí bylo na počátku zařazeno 557 dětí narozených v Brně mezi roky 1961 až 1965. V navazujícím výzkumu byly dosud provedeny 3 etapy měření. 76 osob v této studii se zúčastnilo všech měření – máme údaje ze 70. let, kdy ve 14 a 16 letech máme údaje z adolescence, měření z roku 2001/2 a roku 2006, které považujeme za první vlnu měření v dospělosti a kdy respondentům bylo 38 – 44 let a z roku 2011, kdy při posledním měření jim bylo 47 – 49 let. Velikost souboru se postupně redukovala – v době měření, která jsou předmětem naší studie, byla velikost vzorku 316 osob (14 let), respektive 308 (16 let), 83 osob (dospělost I) a 76 osob (dospělost II).

Metody

Osobnostní charakteristiky extravertivity a neuroticismu byly zjišťovány ve věku 16 let pomocí výzkumné verze dotazníku MPI (Eysenck, 1959), v období dospělosti pomocí Eysenckova osobnostního dotazníku (EPI, Eysenck, Eysenck, 1964).

Sebehodnocení v adolescenci bylo zjišťováno ve věku 14 let Coopersmithovým dotazníkem sebehodnocení C.S.E.I. (Coopersmith, 1967), který měří čtyři složky sebehodnocení – globální sebehodnocení, studijní (academic) sebehodnocení, sociální sebehodnocení (ze strany vrstevníků) a rodinné sebehodnocení. Součtem jednotlivých složek se vyjadřuje celkové sebehodnocení (total self-esteem).

Proměnné sebepojetí v dospělosti – sebehodnocení, vědomí vlastní účinnosti, jasnost sebepojetí – byly zjišťovány pomocí sebezpůsobovacích škál: Rosenbergovy škály sebehodnocení (Rosenberg, 1965, Blatný, Osecká, 1994), Škály vlastní účinnosti (Křivohlavý, Schwartzer a Jerusalem, 1993) a Škály jasnosti sebepojetí (Self-concept clarity scale, Campbell a kol., 1996). U všech tří škál vyjadřovali respondenti míru souhlasu s položkami a úroveň jednotlivých proměnných byla vyjádřena součtovým skóre.

V dospělosti jsme použili jiné metody k zachycení více aspektů sebepojetí, a také proto, že sice existuje verze C.S.E.I. pro dospělé, ale má jen polovinu položek, které jsou navíc jiné.

Metody analýzy

Vztahy mezi proměnnými byly sledovány pomocí korelační analýzy.

VÝSLEDKY

Ještě před samotnými výsledky týkajícími se dlouhodobé stability uvádíme v Tabulce 1 pro znázornění vztahu mezi jednotlivými složkami sebepojetí měřeními v dospělosti ve 40 a 50 letech hodnoty korelací mezi nimi.

Tabulka 1. Vztah mezi jednotlivými složkami sebepojetí měřenými v dospělosti ve 40 a 50 letech

	Jasnost sebepojetí 40	Sebehodnocení 40
Sebehodnocení 40	0,651**	
Vědomí vlastní účinnosti 40	0,411**	0,452**
	Jasnost sebepojetí 50	Sebehodnocení 50
Sebehodnocení 50	0,677**	
Vědomí vlastní účinnosti 50	0,561**	0,605**

** p < 0,01

Korelace mezi těmito proměnnými v obou věkových obdobích odpovídají teoretickým předpokladům o jejich vzájemné souvislosti a jsou ve všech případech statisticky významné. Výsledky analýzy stability osobnostních rysů mezi adolescencí a dospělostí jsou uvedeny v Tabulce 2.

Tabulka 2. Výsledky analýzy stability osobnostních rysů mezi adolescencí a dospělostí

		Dospělost 40+50			
		Extraverze40	Extraverze50	Neuroticismus40	Neuroticismus50
16 let	Extraverze	0,385**	0,329**	- 0,330**	- 0,400**
	Neuroticismus	- 0,143	- 0,065	0,441**	0,386**

** p < 0,01

U osobnostních rysů byla zjištěna střední úroveň stability (Extraverze r = 0,385 resp. 0,329; Neuroticismus r = 0,441 resp. r = 0,386; p < 0,01). Navíc se jako statisticky významný ukázal vztah mezi Extraverzí v adolescenci a Neuroticismem v dospělosti (r = -0,330 resp. -0,400; p < 0,01).

Výsledky analýzy stability sebehodnocení uvádíme v Tabulce 3.

Tabulka 3. Výsledky analýzy stability sebehodnocení

		DOSPĚLOST 40+50					
		S-E 40	S-E 50	S-EF 40	S-EF 50	S-C 40	S-C 50
Sebe- hodnocení 14 let	Globální	0,039	0,085	0,203	0,051	0,254**	0,174
	Sociální (peer)	0,187	0,221	0,216	0,235*	0,286**	0,266**
	Rodinné	0,111	0,097	-0,066	-0,039	0,103	0,122
	Školní	0,019	-0,034	0,112	-0,044	0,205	0,127
	Celkové	0,094	0,119	0,210	0,076	0,288*	0,223

S-E sebehodnocení, S-EF vědomí vlastní účinnosti, S-C jasnost sebepojetí

* p < 0,05

** p < 0,01

U aspektů sebehodnocení nebyl prokázán žádný statisticky významný vztah mezi sebehodnocením v adolescenci a sebehodnocením v dospělosti, a to jak na úrovni jednotlivých složek, tak celkového skóru. Sebehodnocení v adolescenci nejvíce souvisí s jasností sebepojetí v dospělosti. Vidíme, že vztahy mezi sebehodnocením v adolescenci a dospělosti ve 40 a 50 letech jsou podobné, i když ne úplně stejné. Jasnost sebepojetí ve 40

letech souvisí se 3 složkami sebehodnocení v adolescenci (globální, $r = 0,254$, $p < 0,01$; sociální, $r = 0,286$, $p < 0,01$; celkové, $r = 0,288$, $p < 0,05$) oproti jedinému statisticky významnému vztahu v 50 letech (sociální, $r = 0,266$, $p < 0,01$), ale v 50 letech má sebehodnocení navíc souvislost i s vědomím vlastní účinnosti ($r = 0,235$, $p < 0,05$).

DISKUSE

Zabývali jsme se dlouhodobou stabilitou osobnostních rysů a aspektů sebehodnocení. Výsledky odpovídají předpokladům o stabilitě sledovaných osobnostních složek: vyšší míru stability vykazují rysy osobnosti, vztahy mezi sebehodnocením v adolescenci a hodnotícími aspekty sebepojetí v dospělosti jsou poměrně slabé.

U osobnostních rysů byla zjištěna střední úroveň stability. Pokud bychom provedli korekci koeficientu korelace, jeho hodnota by vzrostla až na úroveň 0,5 – 0,6. Korelace svou velikostí odpovídají korelačním koeficientům nacházeným v tomto věkovém období, tzn. při opakovaném měření mezi adolescencí a střední dospělostí: např. Roberts a DelVecchio (2000) uvádějí na základě meta-analýzy 152 studií mediánovou korelaci stability osobnosti ve věkovém období od 12 do 29 let $r = 0,5$. Zajímavým výsledkem je možnost predikce neuroticismu v dospělosti z extraverte v adolescenci. Jedním z možných vysvětlení je, že zvýšená sociální aktivita, vyhledávání přítel, důraz na společenský život, tedy extraverte, je v 16ti letech přezvažujícím faktorem a až v pozdějším věku, dle některých autorů (Caspi, Roberts, Shiner, 2005) až v 27 letech se rysy stabilizují a dochází k výraznějšímu oddělení extraverte a neuroticismu.

Souvislost mezi sebehodnocením v adolescenci a v dospělosti je poměrně malá. Hodnocení vlastní osoby zjevně podléhá externím vlivům v daleko větší míře, než osobnostní rysy. Sebehodnocení v adolescenci navíc nesouvisí v dospělosti s globálním sebehodnocením, ale s jasností sebepojetí. Jasnost sebepojetí je podle Campbellové (1990) podložena dobrým sebepoznáním a ve svém důsledku vede k větší sebejistotě a celkově kladnému emočnímu postoji k sobě. Je tedy pravděpodobné, že dobře zakotvená identita je jedním z faktorů emočního vztahu k sobě v průběhu celoživotního vývoje.

Naše závěry jsou limitovány metodologickými nedostatky. Za prvé, sebehodnocení bylo zjišťováno ve 14 letech věku respondentů, tedy před obdobím největšího objemu potenciálních změn v identitě a postojích k sobě i ke světu. Je proto možné, že kdyby bylo sebehodnocení měřeno stejně jako osobnostní rysy v šestnácti letech, souvislost mezi sebehodnocením v adolescenci a v dospělosti by byla vyšší. Za druhé, sebehodnocení bylo v adolescenci a v dospělosti zjišťováno odlišnými metodami; i tato skutečnost mohla mít vliv na nízkou korelaci při opakovaném měření.

Literatura

- Beauregard, K. S., Dunning, D. (2001). Defining self-worth: Trait self-esteem moderates the use of self-serving trait definitions in social judgment. *Motivation & Emotion*, 25, 2, 135-161.
- Blatný, M., Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38, 481-488.
- Blatný, M., Osecká, T. (2005). Subjective perception of personal change. In N. Kelly, C. Horrocks, K. Milnes, B. Roberts, and D. Robinson (Eds). *Narrative, memory, and every day life* (59-67). Huddersfield, University of Huddersfield Press.
- Campbell, J.D. (1990). Self-esteem and clarity of self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 538-549.
- Caspi, A. (2000). The child is father of the man: personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 158 -172.
- Caspi, A., Roberts, B.W., Shiner, R.L. (2005). Personality development: Stability and change. *Annual Review of Psychology*, 56, 453-484.

- Costa, P. T. Jr., McCrae, R. R. (1997). Longitudinal stability of adult personality. In Hogan, R., Johnson, J., Briggs, S. (Eds.), *Handbook of personality psychology* (269-290). New York, Academic Press.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*. San Francisco, CA, W.H. Freeman & Company.
- Eysenck, H.J. (1959). *Manual of the Maudsley personality inventory*. London, University Press.
- Eysenck, H. J., & Eysenck, S. B. G. (1964). *Manual of the Eysenck Personality Inventory*. London, University of London Press.
- Higgins, E.T. (1991). Development of self-regulatory and self-evaluative processes: Costs, benefits, and trade-offs. In: M.R. Gunnar & L.A. Sroufe (Eds.), *Self-processes in development: The Minnesota Symposium on Child Development* (vol. 23). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Hopwood, Ch.J., Donnellan, M.B., Blonigen, D.M., Krueger, R.F., McGue, M., Iacono, W.G., Burt, S.A. (2011). Genetic and environmental influences on personality trait stability and growth during the transition to adulthood: A three-wave longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 545-556.
- Křivohlavý J., Schwarzer R., Jerusalem M. (1993). Škála vlastní účinnosti. <http://www.yorku.ca/faculty/academic/schwarze/czec.htm> (2002, 24.4.)
- Pulkkinen, L. (1996). Proactive and reactive aggression in early adolescence as precursors to anti- and prosocial behavior in young adults. *Aggressive Behavior*, 4, 241-257.
- Roberts, B. W., DelVecchio, W. F. (2000). The rank-order consistency of personality from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126, 3-25.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton: Princeton University Press.

VÝVOJ ČLOVĚKA V KONTEXTU SPOLEČNOSTI PROCHÁZEJÍCÍ VÝZNAMNOU SPOLEČENSKOU ZMĚNOU (TRANZICÍ)

KATARÍNA MILLOVÁ - katarina@psu.cas.cz

MAREK BLATNÝ

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.

Human development in the context of society passing through the significant change (transition)

Macrosocial factors provide a broader perspective of human development, since changes in society to some extent gradually reflect at the individual level. Unique opportunities for such studies are provided by societies passing through significant change (political, cultural). Social and psychological stability in a changing society is low, while mobility is high. There are only a few psychological (longitudinal) researches, which have the opportunity to address this issue. Among them is the Brno Longitudinal Study on Life-Span Development, which began in 1961. The sample consists of 83 participants (48 women aged 36-44 years). In comparison with other, especially American and Western European studies, we found differences mainly in the work area or in relation to one's own health. Unlike other psychological research ongoing in changing societies (e.g. reunified Germany), our research is characterized by higher intergenerational continuity, for example in the field of education.

Key words: *society in transition, lifelong development, longitudinal research*

Grantová podpora: P407/10/2410 GA ČR

V minulých letech se začal projevovat posun v zkoumání a hodnocení vývoje člověka a jeho životní dráhy. Tato změna souvisí s rostoucí potřebou multidisciplinárního výzkumu vývoje a s rozvojem tzv. vývojové vědy (Lerner, 2006). Zájem se obrací k makroskopickým charakteristikám (politický systém, kultura atd.), které se mohou podílet na proměnách na individuální úrovni (např. osobnostní rysy). Tyto dvě roviny jsou v neustálé interakci: na jedné straně vedou sociální instituce k přizpůsobení členů společnosti normám a pravidlům, na druhé straně jsou ovlivněny vlastním jednáním (Diewald, 2000).

Právě makrosociální faktory poskytují širší pohled na celoživotní vývoj člověka, protože změny v společnosti se více nebo méně postupně odráží i na individuální úrovni (podrobněji Schaie, Elder, 2005). Jedinečnou příležitostí jak zkoumat vliv sociálních podmínek a psychologických charakteristik v průběhu životní dráhy, je sledování vývoje v společnostech procházejících významnou změnou (tranzicí): politickou, ekonomickou nebo kulturní. Události 20. století umožnily vznik rozsáhlých výzkumů, které se touto problematikou zabývaly (pro přehled Silbereisen, Chen, 2010).

Makrosociální faktory mají důležitý vliv jak na psychologické, tak i sociální faktory vývoje. U společenské změny se jako první výrazněji mění právě sociální charakteristiky (např. věk při zakládání rodiny), psychologické složky se mění pomaleji (Silbereisen, Reitzle, Juang, 2002). Generační stabilita (např. srovnatelný socioekonomický status rodičů a jejich dětí), charakteristická pro stabilní společnosti, je v měnících se společnostech nízká. Naopak, sociální, vzdělanostní nebo pracovní mobilita je v průběhu změny vysoká (Vondracek et al., 1999). V post-komunistických krajinách přinesly události v 80. a 90. letech 20. století do života svých obyvatel výrazné změny. Především mladým lidem otevřely nové možnosti a výzvy, které jejich rodičům nebyly dostupné: možnosti vzdělání, získávání zahraničních

zkušeností atd. Na druhé straně tyto změny otrásly jistotami v oblasti bydlení a zaměstnání, objevil se nový fenomén – nezaměstnanost, která předtím téměř neexistovala (Krebs et al., 2007). Mladí lidé museli překonat mnohem větší mobilitu například v oblasti pracovní kariéry, než je obvyklé v stabilních společnostech. Tyto změny se projeví i na individuální úrovni, v sociálních a rodinných vztazích, zvládnutí nových zátěžových situací a v dalších psychologických charakteristikách (Schaie, Elder, 2005).

Metoda

Výzkumný soubor

Soubor tvořilo 83 dospělých (35 mužů a 48 žen ve věku 36-44 let), kteří se účastnili Brněnského výzkumu celoživotního vývoje člověka (BLS; 1961-1980) a souhlasili s účastí v navazujícím výzkumu v dospělosti (od roku 2000). V současnosti probíhá už třetí vlna od znovuoobnovení výzkumu (rok 2011/2012).

Použité metody

Socioekonomický status rodičů (SES). Vzdělání rodičů bylo zjišťováno při narození dítěte a hodnoceno bylo u matky a u otce zvlášť (podle ISCED): 1 = vysokoškolské; 2 = středoškolské s maturitou; 3 = středoškolské bez maturity; 4 = základní vzdělání. Zaměstnání rodičů jsme rozdělili tři skupin (upravena kategorizace EGP): 1 = nejvyšší pozice; 2 = střední pozice; 3 = nejnižší pozice zaměstnání.

Maudsley Personality Inventory (MPI) byl administrován v 16 letech. Měří dva osobnostní faktory: neuroticismus a extroverzi. Obsahuje 48 položek, polovina měří neurotické tendence a polovina extroverzi-introverzi.

Kalendář historie života (Life History Calendar). Jde o metodu, pomocí které můžeme získat retrospektivní informace o důležitých událostech ze života člověka a umožňuje strukturovat jeho autobiografické vzpomínky. Horizontálně jsou umístěny časové jednotky, ve kterých události zaznamenáváme. Vertikálně jsou umístěny jednotlivé oblasti života, které chceme zkoumat. Podobně jako u rodičů probandů, socioekonomický status jsme vytvořili na základě dvou indikátorů: vzdělání a zaměstnání. Stabilitu kariéry jsme rozdělili do 3 skupin (Kokko, Pulkkinen, 1998): 1 = nestabilní; 2 = proměnlivá; 3 = stabilní kariéra.

Zdravotní dotazník zachytává poměrně široké spektrum zdravotních problémů, například pohybové problémy, kardiovaskulární problémy či životosprávu.

Eysenckův osobnostní dotazník (EOD) popisuje dvě složky osobnosti: extraverci-introverzi a emoční stabilitu-labilitu (neuroticismus). Kromě těchto dvou dimenzí tento 66položkový dotazník obsahuje ještě tzv. lži-škálu.

Sebehodnocení v dospělosti jsme měřili pomocí Škály sebehodnocení (Rosenberg Self-Esteem Scale). Jde o 10položkový inventář, který měří globální sebehodnocení.

Spokojenost se životem jsme zjišťovali jednodimenzionální Škálou životní spokojenosti (Satisfaction With Life Scale). Škála neslouží k hodnocení spokojenosti s konkrétními oblastmi, ale se životem jako celkem.

Sebeúčinnost jsme hodnotili pomocí Škály generalizovaného pocitu vlastní účinnosti (Generalized Self-Efficacy Scale), která měří subjektivně hodnocené obecné schopnosti (účinnost) v různých oblastech života. Generalizované pojetí vlastní účinnosti pomáhá vysvětlit širší oblasti lidského chování a zvládnutí zátěže ve srovnání s úžeji vymezenou sebeúčinností.

Jasnost sebepojetí (Self-Concept Clarity Scale) zachytává časovou stabilitu a konzistenci názorů na vlastní osobu. Jde o přesnost, jasnost a trvalost sebepojetí. Škála obsahuje 12 výroků vztahujících se ke generalizované jasnosti sebepojetí.

Integrovanost (koherenci) osobnosti jsme zjišťovali pomocí dotazníku (Orientation to Life Questionnaire), který zkoumá odolnost člověka vůči vnějšímu tlaku či různým zátěžovým situacím, jasnost představ a plánů do budoucna. Součástí dotazníku jsou 3 dimenze: smysluplnost, porozumění situaci a ovládatelnost dění.

Metody analýzy

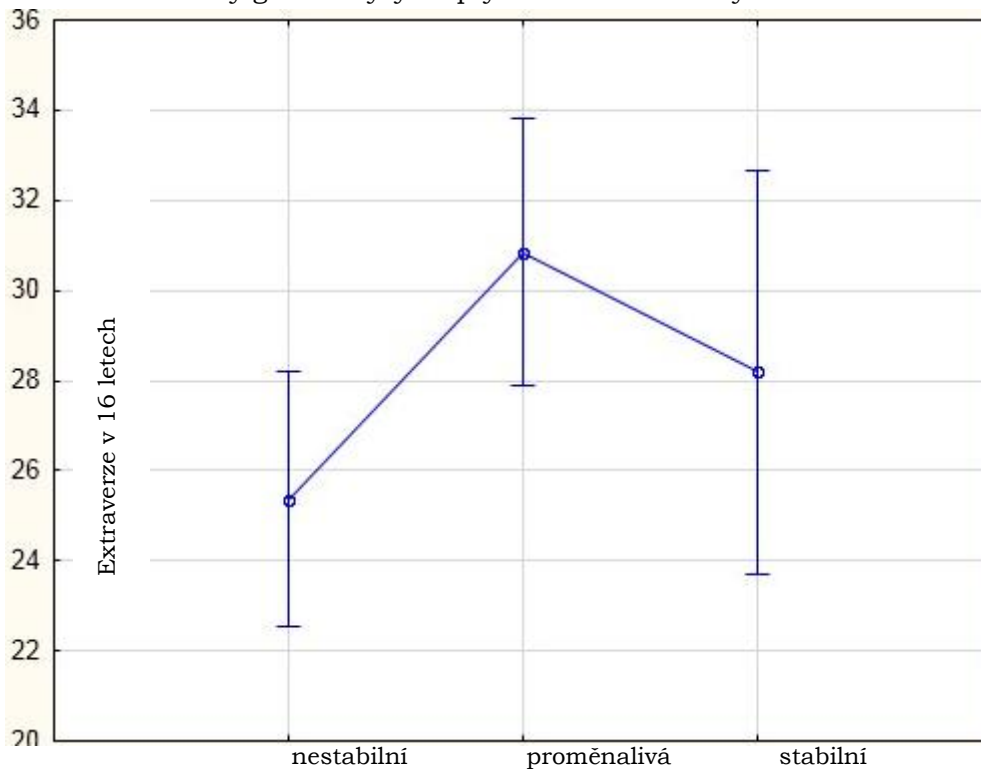
Pro statistickou analýzu dat jsme použili neparametrické korelace, analýzu rozptylu a hierarchickou regresní analýzu. Data jsme zpracovávali pomocí programů STATISTICA a SPSS.

Výsledky

Mezigenerační kontinuitu sociálního fungování jsme zjišťovali srovnáním SES rodičů a samotných participantů BLS ve střední dospělosti. Neparametrická korelační analýza (Kendalovo tau) ukázala kladný vztah se vzděláním rodičů ($\tau_b = 0,23$ u otce a $\tau_b = 0,40$ u matky; oba $p < 0,01$), i jejich zaměstnáním ($\tau_b = 0,21$ u otce a $\tau_b = 0,19$ u matky; oba $p < 0,05$).

Další významná složka adaptivního sociálního fungování - stabilita kariéry - byla rozdílná vzhledem k výšce extroverze měřené v adolescenci. Nejvyšší úroveň extroverze dosahovali lidé s proměnlivou kariérou ($F(2;62) = 3,42$; $p < 0,05$; graf 1).

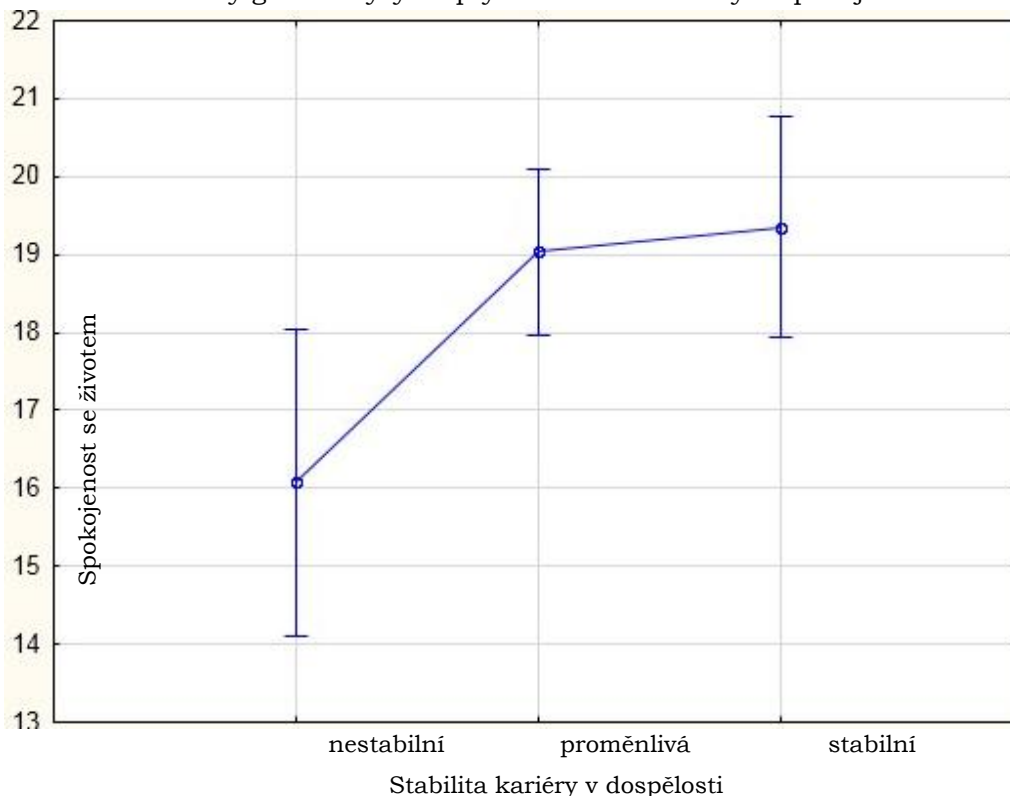
Graf 1. Intervalový graf analýzy rozptylu: stabilita kariéry a extroverze v adolescenci

Stabilita kariéry

Stabilita kariéry souvisela s dalším důležitým psychologickým aspektem zjišťovaným v dospělosti, se spokojeností se životem. Lidé s nestabilní kariérou dosahují mnohem nižší úroveň spokojenosti než ti se stabilní nebo proměnlivou kariérou ($F(2; 71) = 5,94$; $p < 0,01$; graf 2).

Graf 2. Intervalový graf analýzy rozptylu: stabilita kariéry a spokojenost se životem

Důležitou součástí adaptivního psychologického fungování je subjektivní hodnocení vlastního zdraví. My jsme na základě údajů ze Zdravotního dotazníku vytvořili index zdravotních problémů a pomocí hierarchické regresní analýzy jsme zjišťovali míru působení osobnostních (resp. temperamentových) a tzv. self-charakteristik (tabulka 1).

Tabuľka 1. Prediktory subjektivně hodnocených zdravotních problémů

Závislá proměnná	Model	R ²	Prediktor	β
subjektivní zdravotní problémy	1	0,165	extraverze	-0,164
			neuroticismus **	0,365
	2	0,175	extraverze	-0,138
			neuroticismus	0,289
			self-clarity	-0,103
			self-efficacy	-0,088
		self-esteem	0,062	
		sense of coherence	-0,002	

Jediným významným prediktorem z dospělosti se ukázala míra neuroticismu. Oba modely vysvětlovaly pouze velmi malou míru variability zdravotních problémů. Po přidání proměnných v modelu 2 se však míra vysvětlení zvýšila pouze o necelé 1 %.

Diskuse

Participantů BLS prožívali mladou dospělost v atmosféře měnící se společnosti. Na konci 80. let byli ve věku, kdy lidé končí univerzitní vzdělání, vstupují na trh práce a zakládají si rodiny. Proto je důležité, abychom hodnotili údaje od nich získané právě v kontextu těchto významných změn. Rok 1989 přinesl výrazné změny do života lidí v oblasti vzdělání či cestování, ale zároveň otrásl dosavadními „jistotami“ v oblasti práce nebo bydlení (Krebs et

al., 2007). Změny se projeví tedy i na individuální úrovni, v sociálních a rodinných vztazích, zvládnání nových zátěžových situací a v dalších psychologických charakteristikách (Schaie, Elder, 2005). I naši probandi vnímali rok 1989 jako významný zdroj změny, zejména ve vztahu k soukromému podnikání, životu v cizině nebo svobodnému vstupu do řádu (Pilátová-Osecká, 2003).

Možnosti srovnání s jinými (longitudinálními) výzkumy jsou však omezené, především kvůli makrosociálním charakteristikám společnosti, které vytváří nejširší rámec zkoumání. Na jedné straně máme možnost inspirovat se západoevropskými či americkými výzkumy, na druhé straně jsme měli k dispozici závěry studií probíhajících v měnících se evropských společnostech (pro přehled Schaie, Elder, 2005; Silbereisen, Chen, 2010).

Významné společenské změny ovlivnily mnohé oblasti: nové možnosti ve vzdělání, soukromé podnikání atd. Mezigenerační diskontinuitu (např. SES), která se objevuje v jiných měnících se společnostech, jsme v naší studii nenašli. Ve srovnání s jinými studii (Scottish Mental Survey, JYLS), se však tato oblast neprojevuje jako pevný most mezi raným fungováním a pozdějšími etapami života.

Psychologické fungování lidí, kteří v naší společnosti prožívají střední dospělost, má taktéž svá specifika. Na jedné straně osoby, které polovinu svého dosavadního života prožily v prostředí poskytujícím určité životní jistoty (bydlení, zaměstnání), převzaly zodpovědnost za úspěšné fungování do vlastních rukou. Například nestabilní kariéra ovlivňuje i psychologickou rovinu: osobní pohoda výrazně klesá. To považujeme za projev pocitu osobní zodpovědnosti, spoléhání se na vlastní síly a nepřenesení zodpovědnosti na vnější činitele (pro srovnání Silbereisen, Reitzle, Juang, 2002). Zajímavá je i souvislost extroverze a stability zaměstnání. Lidé s vysokou úrovní extroverze v adolescenci měli častěji proměnlivou kariéru v dospělosti. Jiné výzkumy (např. Kokko, Bergman, Pulkkinen, 2003) ji dávají do vztahu spíše se stabilní kariérou. Tento výsledek však podle nás dobře reflektuje situaci v naší současné společnosti. Lidé s většími zkušenostmi v sociální interakci mají menší strach ze změny zaměstnání a pracovního kolektivu, například v případě, že jim dosavadní práce nevyhovuje (podrobněji Millová et al., 2011).

Na druhé straně se v psychologickém fungování tyto změny odehrávají pomaleji. U nás může být ilustrací subjektivní hodnocení vlastního zdraví. Stanovili jsme si předpoklad o významné úloze self-charakteristik jako prediktorů pozitivně hodnoceného zdraví. Koherence osobnosti, spokojenost se životem a další charakteristiky tzv. zdravého chování se však podílely pouze velmi malou mírou na subjektivním hodnocení vlastního zdraví. Tento výsledek připisujeme ještě stále přetrvávající tendenci nezohledňovat osobní zdroje, ale přenášet zodpovědnost mimo vlastní osobu, především na odborníky – lékaře (Millová et al., 2012). V tomto bodu souhlasíme se závěry studií (Silbereisen, Reitzle, Juang, 2002), které popisují poměrně flexibilní změnu u sociálních charakteristik a dlouhodobější přetrvávání zažitého „schématu“ v oblasti psychologických charakteristik.

Literatura

Diewald, M. (2000). Continuities and breaks in occupational careers and subjective control: The case of the East German transformation. In J. B. Silbereisen & R. K. Silbereisen (Eds.), *Adversity and challenge in life in the new Germany and in England* (pp. 239–267). New York: Macmillan.

Kokko, K., Bergman, L. R., & Pulkkinen, L. (2003). Child personality characteristics and selection into long-term unemployment in Finnish and Swedish longitudinal samples. *International Journal of Behavioral Development*, 27, 134–144.

Kokko, K., & Pulkkinen, L. (1998). Unemployment and psychological distress: Mediator effects. *Journal of Adult Development*, 5, 205–217.

Krebs, V. a kolektiv (2007). *Sociální politika*. Praha: ASPI.

Lerner, R. M. (2006). Developmental science, developmental systems, and contemporary theories of human development. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 1–17). Hoboken: Wiley.

Millová, K., Blatný, M., Jelínek, M., & Šolcová, I. (2011). Charakteristiky kariérní orientace z hlediska 50letého longitudinálního výzkumu. In K. Bartošová, M. Čerňák, P. Humpolíček, M. Kukaňová & A. Slezáčková (Eds.), *Sociální procesy a osobnost. Člověk na cestě životem: křižovatky a mosty* (str. 197–200). Brno: Psychologický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a Tribun EU.

Millová, K., Slezáčková, A., Blatný, M., & Jelínek, M. (2012). Antecedents and correlates of self-assessed health: A longitudinal perspective. In ISSBD 2012 (Abstract Book, p. 395). 8.–12. 7. 2012, Edmonton, Canada. International Society for the Study of Behavioural Development.

Pilátová-Osecká, T. (2003). *Stabilita osobnosti: Subjektivní percepce změny*. Diplomová práce. Brno: Masarykova Univerzita.

Schaie, K. W., & Elder, G. H., Jr. (Eds.) (2005). *Historical influences on lives and aging*. New York: Springer Publishing.

Silbereisen, R. K., Reitzle, M., & Juang, L. (2002). Time and change: Psychosocial transitions in German young adults 1991 and 1996. In L. Pulkkinen & A. Caspi (Eds.), *Paths to successful development: Personality in the life course* (pp. 227–254). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Silbereisen, R. K., & Chen, X. (Eds.) (2010). *Social change and human development: Concepts and results*. London: Sage.

Vondracek, F. W., Silbereisen, R. K., Reitzle, M., & Wiesner, M. (1999). Vocational preferences of early adolescents: Their development in social context. *Journal of Adolescent Research*, 14, 267–288.

PROMĚNNÉ BIG FIVE A VOLBA COPINGOVÝCH STRATEGIÍ V POMÁHAJÍCÍCH PROFESÍCH

PAULÍK KAREL – paulik@osu.cz

Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, Katedra psychologie a aplikovaných sociálních věd

TICHÝ MICHAL – dr.tichy@centrum.cz

Big Five variables and choices of coping strategies in helping professions

This study conducted on a research sample of members of three helping professions (social workers, teachers, police officers, n=360), focuses on differences in preferences for individual coping strategies (COPE inventory, variables COPE1-COPE15) in respondents with high and low levels of individual personality dimensions (N, E, O, P, S) according to the five-factor (Big Five) model (NEO-PI-R inventory). The criterion for distinguishing between high and low levels for each of the personality variables was a mean value of ± 1 SD. The largest variance in preferences for the 15 investigated coping strategies was found for the variables Neuroticism and Conscientiousness (11 statistically significant differences in each case). 5 differences were found for the variable Extraversion, 6 differences for Openness to Experience, and 1 difference for Agreeableness. Generally, the most frequently preferred strategies were Planning and Positive Reinterpretation and Growth, while the least preferred strategies were Turning to Religion and Alcohol and Drugs.

Key words: *Big Five, burden, coping, helping professions, personality, stress*

Grantová podpora: 406/09/0726 Psychologické aspekty zvládání zátěže mužů a žen

ÚVOD

Problematika lidského zvládání nejrůznějších životních nároků a nepříznivých vlivů, jež se uplatňují v rámci interakce člověka a prostředí, patří k nejvyhledávanějším tématům současné psychologie a dalších věd o člověku. Organickou součástí této problematiky jsou psychologické výzkumy relací mezi osobnostními faktory a aktivními způsoby zvládání stresu a zátěže (coping). Důležitost těchto výzkumů je podtrhována poznatkem, že vysoká úroveň zátěže (stres) ve spojení s neefektivním copingem je zřejmě spojena s negativními zdravotními konsekvencemi (Carver, Connor-Smith, 2010; Hardie, 2005; Hudek-Knežević, Kardum, Kalebić Maglica, 2005; Paulík, 2010a).

Teoretický a metodologický rámec těchto výzkumů se v průběhu minulého století měnil. V 60. až 80. letech dominovala transakční teorie stresu (Lazarus, Folkman, 1984). Coping je v této teorii chápán jako transakční proces mezi osobností a prostředím, přičemž jsou zdůrazňovány situační determinanty chování v zátěžových situacích. Studium role osobnosti se zaměřovalo zejména na sledování vztahů mezi specifickými dílčími charakteristikami osobnosti s úzkou vazbou k adaptivním funkcím (např. Sense of Coherence, SOC) a copingem (Balaščíková, Blatný, 2003; Blatný, Kohoutek, Janušová, 2002).

Zvýšení zájmu o osobnostní souvislosti copingového chování je možno zaznamenat od 90. let minulého století. Dispoziční a interakční přístup konkurují dosud dominujícímu

transakčnímu přístupu. Novější výzkumy jsou většinou založeny na pětifaktorovém modelu osobnosti (Big Five). Soustavné studium vztahů mezi osobnostními proměnnými a copingem bylo umožněno vytvořením odpovídajících metod (zejména NEO osobnostní inventáře). Vztah osobnostních proměnných z modelu Big Five ke zvládnání zátěže lze obecně do určité míry predikovat již na základě jejich obecných charakteristik (ibid.; Paulík et al., 2009).

V prezentované studii jsou shrnuty výsledky výzkumu, který byl zaměřen na zmapování diferencí v preferenci jednotlivých copingových strategií u respondentů s vysokou a nízkou úrovní sledovaných osobnostních proměnných. Osobnostní faktory ovlivňující zvládnání jsou zde vyjádřeny pětifaktorovým modelem osobnosti a operacionalizovány inventářem NEO-PI-R. Procesuální aspekty zvládnání jsou vyjádřeny termínem „copingové strategie“ a operacionalizovány metodou COPE s dispozičními škálami.

METODY

V našem výzkumu jsme zjišťovali osobnostní dimenze pětifaktorového modelu metodou NEO-PI-R autorů Costy a McCrae z roku 1992 (česká standardizovaná modifikace M. Hřebíčkové z roku 2004), forma S (sebeuposouzení). Metoda je založena na dispozičním přístupu. Kromě pěti obecných a široce pojatých dimenzí osobnosti (Neuroticismus, Extraverze, Otevřenost vůči zkušenosti, Přívětivost, Svědomitost) pro každou dimenzi NEO-PI-R obsahuje šest subškál (facet). Každá subškála je tvořena 8 položkami. Celý inventář tedy obsahuje celkem 240 položek. Hrubé skóry škál dosahují hodnot 0 až 192. Osobnostní inventáře NEO (NEO-PI, NEO-PI-R, NEO-PI-3, NEO-FFI) jsou světově nejrozšířenější metodou identifikující pět obecných dimenzí osobnosti. Jsou široce využívány v oblasti výzkumu i klinické praxe (Costa, McCrae, 1995; Hřebíčková, 1999, 2011; Hřebíčková, Urbánek, Čermák, 2002; McCrae, John, 1992).

Coping byl měřen metodou COPE z roku 1989 s dispozičními škálami (Carver, Scheier, Weintraub, 1989). Metoda umožňuje měření 15 konceptuálně odlišných copingových strategií. COPE obsahuje celkem 60 položek, 4 položky pro každou z patnácti škál COPE1-COPE15. Hrubé skóry škál dosahují hodnot 4-16. V rámci dispozičního výzkumného přístupu ke copingu se předpokládá, že jedinci disponují určitou sadou preferovaných copingových strategií, jež zůstávají za různých okolností i v čase relativně stabilní. Komplikovanost měření copingu je tím redukována, avšak za cenu určitého zjednodušení, jež spočívá v premise, že jedinečnost situačně specifických copingových reakcí představuje zanedbatelný aspekt. Přes známé nevýhody tohoto přístupu (simplifikace, vysoká míra generalizace odpovědí, abstrahování od specifík konkrétních zátěžových situací a vlastního stavu, syntéza mnoha specifických copingových aktů v odpovědích) lze získat výsledky zanedbatelné hodnoty, jejichž prediktivní síla je řádově srovnatelná s ostatními výzkumnými přístupy.

Sledované copingové strategie lze podle Carvera et al. (1989) podřazovat pod coping zaměřený na problém (COPE1-COPE5), coping zaměřený na emoce (COPE6-COPE9, COPE11) a méně užitečné (spíše maladaptivní) copingové strategie (COPE10, COPE12, COPE13). Dodatečně zařazené strategie Alkohol, léky, drogy (COPE14) a Humor (COPE15) autoři nezařadili (strategie COPE 14 by podle našeho názoru měla být řazena mezi spíše maladaptivní copingové strategie). Na základě této klasifikace teoreticky lze typovat osobnostní proměnné, jejichž vyšší nebo nižší úroveň predisponuje k aplikaci poslední jmenovaných copingových strategií.

Sběr dat byl realizován v letech 2009 až 2011. Výzkumný soubor, který zahrnoval celkem 360 pracovníků tří pomáhajících profesí, byl získán nenáhodným výběrem v České republice na relevantních pracovištích v rámci Moravskoslezského kraje. Do souboru bylo zařazeno

150 sociálních pracovníků ze 45 pracovišť orgánů sociálně právní ochrany dětí (OSPOD), 150 učitelů z 24 státních gymnázií klasického typu a 60 policistů zařazených v přímém výkonu služby (uniformovaná policie) z 10 útvarů Policie ČR. Průměrný věk respondentů byl 40,24 let (SD 9,38) a průměrná délka praxe 14,56 let (SD 9,33). V souboru bylo celkem 116 mužů a 244 žen ve věku od 23 do 62 let.

VÝSLEDKY

V tabulce 1 jsou seřazeny aritmetické průměry (M) hrubých skóre proměnných COPE1-COPE15 od nejvyššího k nejnižšímu (zleva). Na základě jejich hodnot lze usuzovat na obecnou preferenci jednotlivých copingových strategií u respondentů.

Tabulka 1. Preference copingových strategií (bez vztahu k osobnostním proměnným)

n=360	Plánování (COPE2)	Pozitivní reinterpretace a růst (COPE7)	Aktivní coping (COPE1)	Akceptace (COPE8)	Hledání instrumentální sociální opory (COPE5)	Hledání emocionální sociální opory (COPE6)	Potlačení interferujících aktivit (COPE3)	Soustředění se na emoce a j. projevení (COPE10)	Odložení řešení na vhodnou dobu (COPE4)	Mentální vzdání se (COPE13)	Humor (COPE15)	Popření (COPE11)	Behaviorální vzdání se (COPE12)	Obrácení se k Bohu (COPE9)	Alkohol, léky, drogy (COPE14)
M	12,93	12,23	11,66	11,19	10,74	10,67	10,02	9,99	9,96	8,85	8,09	6,79	6,38	5,53	4,97
SD	1,73	1,71	1,65	2,16	2,16	2,62	1,82	2,18	1,57	1,73	2,74	1,77	1,69	2,71	1,91

Legenda: M – aritmetický průměr hrubých skóre, SD – směrodatná odchylka, n – počet respondentů

Z uvedeného hlediska lze k nejpreferovanějším řadit strategie Plánování (COPE2), Pozitivní reinterpretace a růst (COPE7) a Aktivní coping (COPE1). K nejméně preferovaným patří strategie Behaviorální vzdání se (COPE12), Obrácení se k Bohu (COPE9) a Alkohol, léky, drogy (COPE14).

Cílem výzkumu bylo zmapování diferencí v preferenci sledovaných copingových strategií (COPE1-COPE15) u respondentů s vysokou a nízkou úrovní jednotlivých osobnostních dimenzí z pětifaktorového modelu osobnosti (N, E, O, P, S). Kritériem rozlišení vysoké (H) a nízké (L) úrovně jednotlivých osobnostních proměnných byl aritmetický průměr hrubých skóre ± 1 SD (Hrubé skóre: N-H>102, N-L<59; E-H>127, E-L<90; O-H>125, O-L<89; P-H>138, P-L<107; S-H>145, S-L<109).

V tabulce 2 jsou uvedeny aritmetické průměry hrubých skóre (M) a směrodatné odchylky (SD) sledovaných copingových proměnných u respondentů s vysokou (H) a nízkou (L) úrovní dimenzí N, E, O, P, S.

Tabulka 2. M, SD proměnných COPE1-COPE15 při H/L úrovni dimenzí N, E, O, P, S

N-H (n=58) E-H (n=49) O-H (n=54) P-H (n=51) S-H (n=46)	N-L (n=51) E-L (n=55) O-L (n=55) P-L (n=51) S-L (n=60)	Aktivní coping(COPE1)	Plánování (COPE2)	Potlačení interferujících aktivit (COPE3)	Odložení řešení na vhodnou dobu (COPE4)	Hledání instrumentální sociální opory (COPE5)	Hledání emocionální sociální opory (COPE6)	Positivní reinterpretace a růst (COPE7)	Akceptace (COPE8)	Obrácení se k Bohu (COPE9)	Soustř. se na emoce a j. projev (COPE10)	Popření (COPE11)	Behaviorální vzdání se (COPE12)	Mentální vzdání se (COPE13)	Alkohol, léky, drogy (COPE14)	Humor (COPE15)
Neuroticismus-H		11,29	12,69	9,95	10,29	11,74	11,67	11,69	11,10	6,66	11,45	7,41	7,41	9,26	5,64	7,93
SD		1,54	1,56	1,55	1,38	2,14	2,54	1,81	1,98	3,25	1,91	2,16	1,82	1,79	2,26	2,80
Neuroticismus-L		11,98	13,25	10,49	9,49	9,71	9,53	12,96	10,92	4,76	8,29	6,08	5,51	8,35	4,35	8,10
SD		1,91	1,78	1,97	1,49	2,38	2,57	1,57	2,64	1,95	2,14	1,51	1,43	1,93	1,10	2,78
Extraverze-H		11,94	13,53	10,22	9,55	11,41	11,78	12,80	11,27	5,29	10,47	6,67	5,92	8,84	4,59	8,45
SD		1,78	1,99	2,09	1,60	2,18	2,84	1,88	2,38	2,52	2,39	1,84	1,58	1,68	1,93	3,08
Extraverze-L		11,35	12,56	9,95	10,13	10,51	10,11	11,69	11,53	6,02	10,00	7,29	6,82	8,78	5,24	7,47
SD		1,53	1,83	1,91	1,50	2,32	2,44	1,62	1,83	3,21	2,11	2,06	1,64	2,06	2,22	2,52
Otevřenost vůči zkušenosti-H		12,17	13,59	10,50	9,94	11,15	11,56	13,17	11,31	6,24	10,37	6,39	6,11	9,41	4,54	8,76
SD		1,73	1,85	1,66	1,68	2,20	2,63	1,46	2,28	3,01	2,15	1,54	1,56	1,75	1,47	2,91
Otevřenost vůči zkušenosti-L		11,31	12,62	10,36	10,11	10,62	10,09	11,84	11,36	5,51	9,60	6,91	6,40	8,49	5,05	7,36
SD		1,54	1,52	1,66	1,38	2,55	2,91	1,68	2,16	3,00	2,32	1,96	1,67	1,45	1,67	2,53
Prívětivost-H		11,96	13,25	10,35	10,12	10,73	10,75	12,67	11,04	6,20	9,49	6,98	6,39	8,92	5,14	7,82
SD		1,75	1,56	1,56	1,80	2,34	2,64	1,68	2,14	3,41	1,92	1,99	1,59	1,83	2,59	2,95
Prívětivost-L		11,78	12,90	10,14	10,31	10,88	10,41	12,04	10,80	5,24	10,33	7,10	6,47	8,88	5,51	8,61
SD		1,85	1,97	2,07	1,50	2,00	2,66	1,70	1,95	2,01	2,11	1,84	1,81	2,03	2,26	2,51
Svědomitost-H		12,41	14,02	10,89	10,22	10,43	10,24	12,52	11,33	5,09	9,65	6,09	5,17	8,15	4,80	7,09
SD		1,78	1,82	1,83	1,85	2,76	3,19	1,94	2,81	1,94	2,75	1,56	1,32	1,68	1,57	2,45
Svědomitost-L		11,23	12,10	9,68	9,80	11,25	11,38	11,62	11,45	6,42	10,95	7,57	7,40	9,43	5,55	9,10
SD		1,63	1,56	1,84	1,42	1,89	2,64	1,83	1,91	3,12	1,90	1,82	1,47	1,71	2,13	2,70

Legenda: N – Neuroticismus, E – Extraverze, O – Otevřenost vůči zkušenosti, P – Prívětivost, S – Svědomitost; H/L vysoká/nízká úroveň osobnostních dimenzí N, E, O, P, S. Kritériem rozlišení vysoké (H) a nízké (L) úrovně jednotlivých osobnostních proměnných byl aritmetický průměr hrubých skóre ± 1 SD (Hrubé skóre: N-H>102, N-L<59; E-H>127, E-L<90; O-H>125, O-L<89; P-H>138, P-L<107; S-H>145, S-L<109); SD – směrodatná odchylka.

V tabulce 3 jsou uvedeny hodnoty statisticky signifikantních Studentových t-testů, kterými byly zjišťovány diference v preferenci copingových strategií u respondentů s vysokou a nízkou úrovní dimenzí N, E, O, P, S.

Tabulka 3. Diference v preferenci copingových strategií (Studentův t-test)

	Neuroticismus	Extraverze	Otevřenost v. z.	Přívětivost	Svědomitost
Aktivní coping (COPE1)	-2,026*		2,710**		3,479***
Plánování (COPE2)		2,545*	2,973**		5,667****
Potlačení interferujících aktivit (COPE3)					3,325**
Odložení řešení na vhodnou dobu (COPE4)	2,884**				
Hledání instrumentální soc. opory (COPE5)	4,629****	2,020*			
Hledání emocionální sociální opory (COPE6)	4,331****	3,161**	2,735**		
Pozitivní reinterpretace a růst (COPE7)	-3,886***	3,159**	4,369****		2,416*
Obrácení se k Bohu (COPE9)	3,703***				-2,665**
Soustr. se na emoce a j. projevení (COPE10)	7,980****			-2,087*	-2,709**
Popření (COPE11)	3,746***				-4,460****
Behaviorální vzdání se (COPE12)	6,046****	-2,823**			-8,087****
Mentální vzdání se (COPE13)	2,508*		2,948**		-3,826***
Alkohol, léky, drogy (COPE14)	3,814***				-2,054*
Humor (COPE15)			2,647**		-3,973***

Legenda: V tabulce jsou uvedeny pouze hodnoty statisticky významných Studentových t-testů (2-tailed). Hladina významnosti je označena počtem hvězdiček (*0,05; **0,01; ***0,001; ****0,0001).

Z údajů v tabulce 3 vyplývá, že nejvíce diferencí v preferenci 15 sledovaných copingových strategií bylo zjištěno u proměnných Neuroticismus a Svědomitost (vždy 11 statisticky významných rozdílů). U proměnné Otevřenost vůči zkušenosti bylo zjištěno 6 rozdílů, u Extraverze 5 rozdílů, u Přívětivosti pouze 1 rozdíl. Jedinou copingovou proměnnou, u které nebyly zjištěny žádné diference, byla Akceptace (COPE8).

Zjištěné diference lze souhrnně verbalizovat s užitím charakteristik osobnostních dimenzí (Hřebíčková et al., 2002) a jednotlivých copingových strategií (Carver et al., 1989). Vzhledem k akceptovanému způsobu zjišťování rozdílů se přirozeně jedná vždy pouze o vztah jedné osobnostní a jedné copingové proměnné. Výsledky jsou sumarizovány v tabulce 4.

Tabulka 4. Verbalizace vztahů mezi osobnostními a copingovými proměnnými

Charakteristika vyšší úrovně osobnostních proměnných N, E, O, P, S (Hřebíčková et al., 2002):
Neuroticismus – psychická nestabilita, častější negativní prožitky, obavy, rozpaky, zahanbenost, nejistota, nervozita, úzkostnost, intenzivní prožívání strachu a smutku
Extraverze – společenskost, sebejistota, aktivnost, hovornost, energičnost, veselost, optimismus, oblíba vzrušení
Otevřenost vůči zkušenosti – vnímavost k pozitivním i negativním emocím, otevřenost vůči novým myšlenkám a nekonvenčním hodnotám, vědychtivost, fantazie, experimentování, oblíba umění
Přívětivost – altruismus, pochopení pro druhé, laskavé a vlídné chování, ochota pomáhat, důvěra k lidem, upřednostňování spolupráce
Svědomitost – pevná vůle, cílevědomost, ctizádostivost, pile, vytrvalost, systematicčnost, disciplinovanost, spolehlivost, přesnost, pořádnost
Souhrnná verbalizace zjištěných diferencí s využitím charakteristik jednotlivých copingových strategií (Carver et al., 1989):
Respondenti s nižší úrovní <i>Neuroticismu</i> a vyšší úrovní <i>Otevřenosti vůči zkušenosti</i> a <i>Svědomitosti</i> častěji systematicky usilují, inicializují přímé akce a podnikají aktivní kroky k eliminaci zdroje zátěže, ke zvládnutí zátěže nebo omezení jejich negativních účinků (<i>Aktivní coping</i> , COPE1).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Extraverze</i> , <i>Otevřenosti vůči zkušenosti</i> a <i>Svědomitosti</i> častěji přemýšlejí, jak zátěž zvládnout, jaké kroky je třeba učinit a jak co nejlépe problém vyřešit (<i>Plánování</i> , COPE2).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Svědomitosti</i> častěji odkládají jiné projekty, vyhýbají se rozptýlení ostatními událostmi, v případě nutnosti dokonce zanedbávají jiné věci, aby se mohli vypořádat se zdrojem zátěže (<i>Potlačení interferujících aktivit</i> , COPE3).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Neuroticismu</i> častěji čekají na vhodnou příležitost, drží se zpátky a nejednají ukvapeně (<i>Odložení řešení na vhodnou dobu</i> , COPE4).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Neuroticismu</i> a <i>Extraverze</i> častěji u druhých hledají radu, pomoc nebo informace (<i>Hledání instrumentální sociální opory</i> , COPE5).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Neuroticismu</i> , <i>Extraverze</i> a <i>Otevřenosti vůči zkušenosti</i> častěji u druhých hledají morální oporu, sympatii nebo porozumění (<i>Hledání emocionální sociální opory</i> , COPE6).
Respondenti s nižší úrovní <i>Neuroticismu</i> a vyšší úrovní <i>Extraverze</i> , <i>Otevřenosti vůči zkušenosti</i> a <i>Svědomitosti</i> častěji situaci pozitivně přehodnocují a využívají k osobnímu růstu (<i>Pozitivní reinterpretace a růst</i> , COPE7).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Neuroticismu</i> a nižší úrovní <i>Svědomitosti</i> se častěji modlí a hledají pomoc u Boha (<i>Obrácení se k Bohu</i> , COPE9).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Neuroticismu</i> a nižší úrovní <i>Přívětivosti</i> a <i>Svědomitosti</i> se častěji soustředí na nepříjemné pocity spojené s prožíváním zátěže a ventilují je navenek (<i>Soustředění se na emoce a jejich projevení</i> , COPE10).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Neuroticismu</i> a nižší úrovní <i>Svědomitosti</i> častěji existenci zátěže a jejího zdroje vnitřně i navenek popírají (<i>Popření</i> , COPE11).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Neuroticismu</i> a nižší úrovní <i>Extraverze</i> a <i>Svědomitosti</i> častěji omezují svou snahu zátěž zvládnout a přestávají se pokoušet o dosažení cílů, se kterými zdroj zátěže interferuje (<i>Behaviorální vzdání se</i> , COPE12).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Neuroticismu</i> , <i>Otevřenosti vůči zkušenosti</i> a nižší úrovní <i>Svědomitosti</i> častěji realizují alternativní aktivity (denní snění, spánek, sledování televize), jež odvádějí myšlenky od problému, nebo cíle, se kterým zdroj zátěže interferuje (<i>Mentální vzdání se</i> , COPE13).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Neuroticismu</i> a nižší úrovní <i>Svědomitosti</i> častěji užívají návykové látky (<i>Alkohol, léky, drogy</i> , COPE14).
Respondenti s vyšší úrovní <i>Otevřenosti vůči zkušenosti</i> a nižší úrovní <i>Svědomitosti</i> častěji zlehčují zátěž a její zdroj vtipkováním o nich (<i>Humor</i> , COPE15).

DISKUSE

Údaje v tabulce 1 lze spolu s klasifikací, kterou uvádějí Carver et al. (1989), využít k posouzení preference strategií zvládnání zátěže a stresu co do jejich adaptační užitečnosti. Zbylé strategie lze orientačně členit na coping zaměřený na problém a coping zaměřený na emoce (Lazarus et al., 1984). Získané výsledky naznačují, že respondenti z našeho

výzkumného souboru pomáhajících pracovníků nejvíce upřednostňují coping zaměřený na problém (Plánování, Aktivní coping), případně některé strategie zaměřené na emoce (Pozitivní reinterpretace a růst). Naopak minimálně preferují méně užitečné (spíše maladaptivní) strategie Alkohol, léky drogy a Behaviorální vzdání se, případně některé strategie zaměřené na emoce (Obrácení se k Bohu).

Získané údaje bylo možno rámcově porovnat s výsledky předchozího vlastního výzkumu (Paulík, 2010b), který byl realizován na výzkumném souboru 335 probandů pomocí zkrácených verzí inventářů užitých při stávajícím výzkumu (NEO-FFI a Brief COPE). Při porovnání je potřeba mít na paměti, že metoda Brief COPE neobsahuje dvě strategie užití v plné verzi (Mentální vzdání se, Potlačení interferujících aktivit) a zahrnuje extra škálu Sebeobviňování.

Obecná preference copingových strategií (tabulka 1) byla u tří nejpreferovanějších a tří nejméně preferovaných strategií téměř totožná. V jejich jinak zcela shodném pořadí byla konstatována pouze jedna výjimka: U stávajícího výzkumného souboru byla druhou nejpreferovanější strategií Pozitivní reinterpretace a růst. U předchozího výzkumu se jednalo o strategii Akceptace, jež ve stávajícím výzkumu byla čtvrtá v pořadí.

Z údajů v tabulce 3 (diference v preferenci copingových strategií probandy s vysokou a nízkou úrovní osobnostních dimenzí) vyplývá, že k selekci některých méně užitečných (spíše maladaptivních) copingových strategií (Soustředění se na emoce a jejich projevení, Behaviorální vzdání se, Mentální vzdání se, Alkohol, léky drogy) by mohly nejvýrazněji predisponovat proměnné Neuroticismus (vyšší úroveň) a Svědomitost (nižší úroveň).

Porovnání diferencí bylo (mimo zmíněného užití zkrácených verzí inventářů) limitováno skutečností, že v předchozím výzkumu (Paulík, 2010b) byly separátně zjišťovány rozdíly u mužů a žen (nikoli pro celý soubor). Niže uvedené shody se vztahují k statisticky signifikantním rozdílům zjištěným v předchozím výzkumu současně u obou pohlaví.

U Neuroticismu byla takto konstatována shoda v uváděné častější selekci copingových strategií Hledání emocionální sociální opory, Popření, Behaviorální vzdání se a Alkohol, léky, drogy, jakož i v méně časté volbě strategie Pozitivní reinterpretace a růst. U Extraverze byla zjištěna shoda v méně časté selekci strategie Behaviorální vzdání se. U strategií Otevřenost vůči zkušenosti a Přívětivost žádné shody zjištěny nebyly. U Svědomitosti byla konstatována shoda v častější volbě strategie Plánování a méně časté selekci strategie Behaviorální vzdání se.

ZÁVĚR

Přes limity generalizace (způsob výběru, jeho omezení na tři profese a jeden kraj, určitá omezení spojená s výzkumnými metodami a metodami zpracování dat, průřezový charakter výzkumu, určité simplifikace spojené s dispozičním výzkumným přístupem), lze učinit závěr, že mezi respondenty s vyšší a nižší úrovní osobnostních dimenzí se vyskytují rozdíly v preferenci copingových strategií zejména u proměnných Neuroticismus a Svědomitost.

LITERATURA

- Balaščíková, V., Blatný, M. (2003). Determinanty výběru strategií zvládnání zátěže: Osobnost, vnímání situace, sebepojetí. Zprávy – Psychologický ústav AV ČR, 9(2), 1-19.
- Blatný, M., Kohoutek, T., Janušová, P. (2002). Situačně kognitivní a osobnostní determinanty chování v zátěžové situaci. Československá psychologie, 46, 97-108.
- Carver, C. S., Connor-Smith, J. (2010). Personality and coping. Annual Review of Psychology, 61, 679-704.
- Carver, C. S., Scheier, M. F., Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. Journal of Personality and Social Psychology, 56, 267-283.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1995). Domains and facets: Hierarchical personality assessment using the Revised NEO Personality Inventory. Journal of Personality Assessment, 64, 21-50.

- Hardie, E. A. (2005). Stress-coping congruence: A tripartite conceptual framework for exploring the health consequences of effective and ineffective coping. *E-Journal of Applied Psychology: Social Section*, 1 (2). Získáno 30. srpna 2012 z <http://ojs.lib.swin.edu.au/index.php/ejap/article/view/23/42>.
- Hřebíčková, M. (1999). Obecné dimenze popisu osobnosti: Big Five v češtině. *Československá psychologie*, 43, 1-12.
- Hřebíčková, M. (2011). Pětifaktorový model v psychologii osobnosti. Přístupy, diagnostika, uplatnění. Praha: Grada Publishing.
- Hřebíčková, M., Urbánek, T., Čermák, I. (2002). Psychometrické charakteristiky NEO osobnostního inventáře (NEO-PI-R) pro sebeposouzení a posouzení druhého. *Zprávy – Psychologický ústav AV ČR*, 8 (1), 1-48.
- Hudek-Knežević, J., Kardum, I., Kalebić Maglica, B. (2005). The sources of stress and coping styles as mediators and moderators of the relationship between personality traits and physical symptoms. *Review of Psychology*, 12, 91-101.
- Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer Publishing Company.
- McCrae, R. R., John, O. P. (1992). An introduction to the Five-Factor Model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 175-215.
- Paulík, K. (2010a). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada.
- Paulík, K. (2010b). Volba strategií zvládání zátěže mužů a žen. In M. Blatný, D. Vobořil, P. Květon, M. Jelínek, V. Sobotková, S. Kouřilová (Eds.) *Sborník příspěvků. Sociální procesy a osobnost 2009. Člověk na cestě životem: Rizika, výzvy, příležitosti* (s. 272-281). Brno: PsÚ AV ČR.
- Paulík, K., et al. (2009). *Moderátory a mediátory zátěžové odolnosti*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.

SEBEPOŠKOZOVÁNÍ U DĚTÍ – PŘEHLEDOVÁ STUDIE

ČERNÁK MICHAL – 75548@mail.muni.cz

BURESOVA IVA – buresova@phil.muni.cz

KLIMUSOVÁ HELENA – helena.klimusova@me.com

Psychologický ústav FF MU, Arne Nováka 1, 602 00 Brno, ČR

Deliberate self-harm in children – a review

Self-harm phenomenon in children and adolescents has been intensively researched by many foreign authors over the last ten years. Unfortunately among Czech public and professional community this topic stayed more or less at the edge of interest and was often understood as pathologic behavior. The aim of this review is to describe historical context and development of our understanding of this specific form of behavior, paying extra attention to definition of deliberate self-harm, theoretic background and significant connections. We examine relevant terminology, sum up concepts most important for identifying the possible causes for self-harm development and present important links to developmental context and relevant research papers (Lieberman, 2004, Janis a Knock, 2008, Whitlock, 2010, and others).

Key words: *deliberate self-harm, terminology, theoretic background, developmental particularity, research papers*

Grantová podpora: MUNI/A/0790/2011 - "Ověření psychometrických vlastností diagnostických nástrojů pro screening výskytu a forem sebepoškozování u dětí staršího školního věku"

ÚVOD

Velmi aktuální problematikou sebepoškozování u dětské a adolescentní populace se v posledním desetiletí zabývá stále větší množství především zahraničních autorů. Mezi českou laickou i odbornou veřejností však toto téma stále zůstává spíše na okraji zájmu a dlouhou dobu bylo spojováno především se sebevražednými sklony a poruchami osobnosti. Stále více autorů však zastává názor, že ačkoliv sebepoškozující chování může tyto jevy doprovázet, není jejich ekvivalentem a existuje jako specifický fenomén zcela samostatně (Favazza, 1998, Janis a Nock, 2008 aj.).

KONCEPČNÍ NEJEDNOTNOST

Ačkoliv je téma sebepoškozování v posledních desetiletích intenzivně výzkumně zpracováváno především zahraničními autory, panuje v oblasti terminologické značná nejednotnost. Mnoho používaných pojmů, popisujících stejný jev, se často významově překrývá. Jedním z prvních z pokusů o klasifikaci je studie Pattisona a Kahan (1983), která rozlišuje tři základní prvky, takzvaných Self-harming acts. Těmito prvky jsou přímost či nepřímost sebepoškozujícího chování, četnost jeho opakování a vysoká či nízká úmrtnost. Autoři do takto definovaných osmi skupin zařazují veškeré sebepoškozující chování od akutního stavu opilosti, kouření až po předčasné ukončení léčby závažných onemocnění či suicidum. Sebevražedné jednání naopak od sebepoškozujícího důsledně odděluje Favazza (1998), který zdůrazňuje rozdílnou motivaci. Zatímco jedinec, který se pokouší o sebevraždu,

chce podle tohoto autora ukončit svůj život, ten, který se záměrně poškozuje, sleduje cíl cítit se lépe. Pro sebepoškozování zavádí Favazza (1987) pojem Self-mutilation a rozděluje ho na kulturně akceptovatelné (např. piercing) a deviantní.

Po roce 2000 se v anglicky psané literatuře začal hojně užívat pojem záměrné sebepoškozování (Deliberate self-harm, DSH), uvedený již v roce 1979. I zde však nacházíme dlouhodobě nejednotný přístup k zahrnutí suicidálního jednání. Zatímco například Tantam a Whittakerová (1992) chápou DSH jako nejobecnější pojem pro chování, jehož cílem je narušení těla, kterým je i sebevražedný pokus, Suttonová (1994) pod tento pojem nezahrnuje chování, jehož přímým záměrem je ukončit život. I přes tyto odlišné přístupy k DSH je tento termín zahrnut v Průvodci mentálním a neurologickým zdravím v primární péči Světové zdravotnické organizace WHO, kde zahrnuje i suicidální chování (WHO, 2004).

V současné době se jako zastřešující pojem pro sebepoškozující chování v řadě prací (např. Sutton, J., 2005; Duffy, D. F., 2006) objevuje spojení Self-destructive behavior, které zahrnuje veškeré druhy chování, kterým se může jedinec záměrně poškozovat, a to s jakoukoliv mírou letality. Tento pojem obsahuje dříve používaná označení jako například Self-mutilation, Self-harm, DSH, Suicide, ale nově také rizikové chování (Risk-taking) a rozlišuje i kategorie předávkování (Self-poisoning) a sebezraňování (Self-injury). Jednotlivé zahrnuté kategorie přehledně zpracovává Krieglová (2007), viz tabulka 1.

Tabulka 1. Sebeпоškozující chování dle Kriegelové

<i>Sebeпоškozující chování (Self-destructive behavior)</i>	
Automutilace (Automutilation, Self-mutilation) <ul style="list-style-type: none"> • akt <u>nezáměrného, přímého fyzického sebeпоškození</u>, důsledkem kterého je poškození vlastního těla střední až vysoké letality a to u jedinců s vážnou psychopatií anebo fyziopatií • akt automutilace může být <u>jednorázový, nebo má charakter stereotypního chování bez suicidálního záměru</u> • onemocnění schizofrenního okruhu, Leshův-Nyhanův syndrom, syndrom Smithové-Magenisové, Praderův-Williho syndrom, syndrom Comelie de Langeové, Tourettův syndrom 	
Sebeпоškozování a rizikové chování (Self-harm, Risk-taking) <ul style="list-style-type: none"> • <u>dlouhodobé jednání bez přímého záměru poškodit se nebo zemřít</u> • kouření, zneužívání alkoholu, léků a drog, prostituce 	
Záměrné sebeпоškozování (Deliberate self harm, Self harm) <ul style="list-style-type: none"> • <u>jednorázové nebo periodické jednání s přímým záměrem fyzicky se poškodit, ale bez záměru zemřít</u> 	Sebe-trávení, předávkování (Self-poisoning) <ul style="list-style-type: none"> • přítomnost u jedinců bez jasné psychopatie, u jedinců s diagnostikovanou hraniční poruchou osobnosti a u jedinců s posttraumatickým stresovým syndromem
	Sebezraňování (Self-injury, Self-harm, Deliberate Self-harm) <ul style="list-style-type: none"> • řezání, pálení, trhání vlasů, lámání kostí, kousání, škrábání, vkládání předmětů pod kůži, propichování, prošívání, leptání, vypalování • přítomnost u jedinců bez jasné psychopatie, u jedinců s diagnózou hraniční porucha osobnosti a u jedinců s posttraumatickým stresovým syndromem
Suicidální jednání (Suicide, Parasuicide, Attempted suicide) <ul style="list-style-type: none"> • <u>jednání s přímým záměrem zemřít</u> nebo vyjádření záměru ukončit život 	

V domácí odborné literatuře se s problémem klasifikace a hodnocení sebeпоškozujícího chování setkáváme jen sporadicky. Za výjimku lze považovat již zmíněný přehled Kriegelové (2007) a členění Koutka a Kocourkové (2003), kteří rozlišují pět základních oblastí sebeпоškozování. Jsou jimi automutilace (sebeпоškození vycházející nejčastěji z psychotické poruchy), záměrné sebeпоškozování (vědomé, záměrné, často se opakující sebeпоškozování bez vědomé suicidální motivace a bez vážného letálního dosahu), syndrom záměrného sebeпоškozování (širší pojetí sebeпоškozujícího chování u poruch osobnosti, příjmu potravy a u závislostí na návykových látkách), syndrom pořezaného zápěstí (pořezání zápěstí a předloktí bez vědomé suicidální tendence) a předávkování léky (často opakované nadměrné užití dávky léků bez sebevražedného úmyslu).

FREKVENCE VÝSKYTU, PREDIKČNÍ VĚK

Přes uvedené rozdíly mezi jednotlivými přístupy k sebeпоškozování zůstává v centru zájmu především zahraničních výzkumů míra prevalence tohoto chování. Výsledky jednotlivých

studií se liší vzhledem k výzkumnému souboru, použité metodě (viz dále), vykazují však do jisté míry nezávislost na geografických podmínkách.

Výzkum probíhající na školách v Mexiku (Gonzáles – Forteza et al., 2005) v letech 2002-2003 podává zprávu o celoživotní prevalenci sebepoškozování nezahrnující suicidium 7,2 % u vzorku čítajícího přes 2500 žáků v průměrném věku 15,7 let. Japonská studie z roku 2006 (Izutsu et al.) zahrnující 477 dětí v průměrném věku 14,19 let zmiňuje výskyt bití se (Self-hitting) u 27,7 % chlapců a 12,2 % dívek. Portzky, De Wilde a van Heeringen (2008) uvádí celoživotní prevalenci sebepoškozování v hodnotách 10,4 % a 4,1 % pro adolescenty v Belgii respektive Nizozemí. Výzkum proběhl na celkovém počtu 8889 respondentů ve věku 12-18 let z obou zmíněných zemí.

Laukkanen, et al. (2009) uvádějí míru prevalence pořezání se (Self-cutting) 11,5 % a jiných způsobů sebepoškozování ve výši 10,2 %. Výzkum se týkal celoživotních hodnot a zahrnoval přes 6400 účastníků z Finska ve věku 13-18 let. Wan et al. (2011) ve výsledcích výzkumu se vzorkem vyšším než 17600 čínských studentů ve věku 12-24 let uvádí četnost sebepoškozování nezahrnující cíl ukončit svůj život během posledního roku před sběrem dat ve výši 17 %. Výzkum provedený v městských oblastech USA (Swahn et al., 2012) na více než 4100 žácích základních a středních škol vykazuje prevalenci sebepoškozujícího chování bez suicida v posledním roce před sběrem dat ve výši 20,3 %.

Analýzu výzkumů na dané téma z let 2005-2011 provedla Muehlenkampová et al. (2012), jejíž výsledky kromě jiného poukazují na snížené zjištěné hodnoty prevalence sebepoškozujícího chování ve výzkumech, které používají jednopoložkové metody ke zjišťování výskytu tohoto způsobu chování ve srovnání s výsledky získanými z metod, které zahrnovaly komplexní seznam jednotlivých forem sebepoškozování, u kterých respondenti označovali svou vlastní zkušenost. Výsledky shrnuje tabulka č. 2:

Tabulka 2. Základní charakteristiky výzkumů prevalence sebepoškozujícího chování v letech 2005-2011 dle Muehlenkampové

<u>Studie</u>	<u>Velikost vzorku</u>	<u>Věk respondentů</u>	<u>Použitá metoda</u>	<u>Celoživotní prevalence %</u>	<u>Prevalence 12 měsíců před sběrem dat %</u>	<u>Místo studie</u>
Csorba et al. (2005)	470	14-18	Ottawa Self-Injury Inventory	5,5		Maďarsko
Laye-Gindhu & SchonertReichl (2005)	424	15,34	Jednopoložková ano-ne	13,2		Kanada
Izutsu et al. (2006)	477	14,2	Jednopoložková ano-ne	8,4		Japonsko
Muehlenkamp & Gutierrez (2007)	540	15,53	SHBQ	23,2		USA
Lloyd-Richardson et al. (2007)	633	15,5	FASM	28		USA
Yates et al. (2008)	1036	9.-12. třída	FASM		37,2	USA
Matsumoto et al. (2008)	1726	14,5	Jednopoložková ano-ne	9,6		Japonsko
Hilt et al. (2008)	508	6.-8. třída	Jednopoložková ano-ne		7,5	USA
Nixon et al (2008)	568	14-21	Jednopoložková ano-ne	16,9		Kanada
Plener et al. (2009)	665	14,8	SHBQ	25,6		Německo
Laukkanen et al. (2009)	4205	13-18	Jednopoložková ano-ne	11,5		Finsko
Muehlenkamp et al. (2009)	1393	15,48	SHBQ	21,4		USA
Lam et al. (2009)	1618	13-18	Behavior check list		16,3	Čína
Ross et al. (2009)	440	15,39	Jednopoložková - rozhovor	13,9		Kanada
Brausch & Gutierrez (2010)	373	15,04	SHBQ	21,2		USA
Martin et al. (2010)	1203	15-19	Jednopoložková ano-ne	14,1		Austrálie
Hasking et al. (2010)	393	13-18	Behavior check list		33,3	Austrálie
Claes et al. (2010)	150	15,56	Self-harm inventory (SHI)	30,7		Belgie
Hankin & Abela (2010)	97	13-16	FASM		18	USA
Hay & Meldrum (2010)	426	15	Jednopoložková 4 bodová škála	17,7		USA
Prinstein et al. (2010)	377	6.-8. třída	Jednopoložková 6 bodová škála		7,4	USA
Baetens et al. (2011a)	1417	15,13	Jednopoložková ano-ne	13,71		Belgie
Baetens et al. (2011b)	251	16,41	Self-harm inventory (SHI)	29,9		Belgie
You et al. (2011a)	2435	14,63	12 NSSI behaviors		24,9	Čína
Taliaferro et al. (in press)	61767	9. a 12. třída	Jednopoložková ano-ne		7,3	USA
You et al. (2011b)	6374	14,72	5 NSSI behaviors	15		Čína
Mohl & Skandsen (2011)	2864	Střední škola	Jednopoložková ano-ne	21,5	16,2	Dánsko

V české literatuře se setkáváme především z teoretickým zpracováním tohoto tématu a nebo s výzkumy kvalitativními, které mají jistě velký přínos ve zkoumání souvislostí mezi sebepoškozujícím chováním a příčinami, které k němu vedou (Kriegelová, 2008), neumožňují však dělat závěry o výskytu tohoto chování v našich podmínkách. Výjimkou je výzkum Burešové a Hrubé (2011), zahrnující 235 žáků 7.-9. třídy základních škol s průměrným věkem 13,65 let, ve kterém autorky zmiňují, že alespoň jednu vlastní zkušenost se sebepoškozováním mělo 29 % sledovaného vzorku dětí a zkušenost zprostředkovanou alespoň jedním vrstevníkem, který si sám ubližuje mělo 62 % respondentů. Nejčastější věk vlastní první zkušenosti autorky uvádí ve výši 12 let, což odpovídá výsledkům zahraničních studií (Lieberman, 2004, Izutsu et al., 2006, Kvernmo & Roseninge, 2009, Whitlock, 2010).

GENDEROVÉ ROZDÍLY

Zahraníční odborná literatura udává časté rozdíly ve výskytu sebepoškozujícího chování mezi pohlavími. Nejčastěji jde o poměr 2-3:1 s převahou dívek (González – Forteza et al., 2005, Laye-Gindhu a Schonert-Reichl, 2005, Portzky, De Wilde, van Heeringen, 2008, Hargus et al., 2009, Madge et al., 2011 aj.), výjimku však tvoří výzkumy, zahrnující konzumaci alkoholu a kouření tabáku, kde vykazují 1-2krát vyšší četnost chlapci (Izutsu et al., 2006). Podobné výsledky u nás popisuje Rozsivalová, Trefilová a Paclt (2010), kteří uvádějí poměr dívek k chlapcům ve věku 10-14 let 8:1 a ve věku 15-19 let 3:1. Burešová a Hrubá (2011) uvádí tento poměr pro skupinu 12-16 let ve výši 3:2.

FORMY SEBEPOŠKOZOVÁNÍ

Nejčastěji uváděné způsoby sebepoškozování u neklinické populace napříč uvedenými výzkumy se týkají použití ostrých předmětů (pořezání, poškrábání do krve). Tento typ chování přiznává 40 až 55 % sebepoškozujících se respondentů. Dále jde o bití se bez uvedení lokace a kousání se (25-40 %) a zneužití léků (Abusing pills, medication. 16-22 %). (González – Forteza et al., 2005, Laye-Gindhu a Schonert-Reichl, 2005, Wan et al. 2011 aj.). V česky psané literatuře je obdobných kvantitativních výsledků zatím minimum. Burešová a Hrubá (2011) uvádějí jako tři nejčastější techniky sebepoškozování poškrábání se do krve (53 %), bití se (48 %) a pořezání zápěstí (45 %).

ZÁVĚR

V oblasti problematiky sebepoškozování panuje stále značná koncepční a terminologická nejasnost. I přesto však výzkumy v oblasti četnosti výskytu tohoto chování, věku, konkrétních používaných technik a rozdílů mezi pohlavími vykazují do jisté míry konzistenci. Data z českých výzkumů posledních let odpovídají výsledkům zahraničních studií, ale vzhledem k jejich nízkému počtu tato oblast zůstává v našich podmínkách značně neprozkoumaná.

LITERATURA

- Burešová, I. & Hrubá, V. (2011). Výskyt sebepoškozujícího jednání mezi dětmi staršího školního věku. Pilotní studie. In *Osobnost v kontexte kognicí, emocionality a motivací III*. Mezinárodní konference, 23.-24. 11. 2011, Univerzita Komenského, Bratislava.
- Duffy, D. F. (2006). Self-injury. *Psychiatry*, 5 (8). In Kriegelová, M. (2007). Sebepoškozující chování – koncepční a terminologická nejednotnost. *Anales Psychologici*, 55 (11), 113-121.
- Favazza, A. (1998). The Coming of Age of Self-mutilation. *The Journal of Nervous and Mental Disease*. 186(5), 259-268.
- Favazza, A. (1987). *Bodies under Siege. Self-mutilation in Culture and Psychiatry*. London: John Hopkins University Press.

- González-Forteza, C., Alvarez-Ruiz, M., Saldaña-Hernández, A., Carreño-García, S., et al. (2005). Prevalence of Deliberate Self-harm in Teenage Students in the State of Guanajuato, Mexico: 2003. *Social Behavior and Personality*, 33(8), 777-791.
- Hargus, E., Hawton, K., & Rodham, K. (2009). Distinguishing Between Subgroups of Adolescents Who Self-harm. *Suicide & Life - Threatening Behavior*, 39(5), 518-37.
- Izutsu, T., Shimotsu, S., Matsumoto, T., Okada, T., Kikuchi, A., Kojimoto, M., et al. (2006). Deliberate Self-harm and Childhood Hyperactivity in Junior High School Students. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 15(3), 172-176.
- Janis, I. B., & Nock, M. K. (2008). Behavioral Forecasts Do Not Improve the Prediction of Future Behavior: A Prospective Study of Self-Injury. *Journal of Clinical Psychology*, 64 (10), 1-11.
- Kriegelová, M. (2008). *Záměrné sebepoškozování v dětství a adolescenci*. Praha : Grada Publishing,a.s. .
- Kriegelová, M. (2007). Sebepoškozující chování – koncepční a terminologická nejednotnost. *Anales Psychologici*, 55 (11), 113-121.
- Koutek, J., & Kocourková, J. (2003). *Sebevražedné chování: Současné poznatky o suicidalitě a její specifika u dětí a dospívajících*. Praha: Portál
- Kvernmo, S., & Rosenvinge, J. H. (2009). Self-mutilation and suicidal behaviour in Sami and Norwegian adolescents: prevalence and correlates. *International Journal of Circumpolar Health*, 68 (3), 235-248.
- Laukkanen, E., Rissanen, M., Honkalampi, K., Kylma, J., Tolmunen, T., & Hintikka, J. (2009). The Prevalence of Self-cutting and Other Self-harm Among 13- to 18-year-old Finnish Adolescents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 44(1), 23-28.
- Laye-Gindhu, A. & Schonert - Reichl, K. A. (2005). Nonsuicidal Self-harm Among Community Adolescents: Understanding the "whats" and "whys" of Self-harm. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(5), 447-457.
- Lieberman, R. (2004). Understanding and Responding to Students Who Self-Mutilate. *Principal Leadership Magazine*, 4(7), 100.
- Madge, N., Hawton, K., McMahon, E. M., Corcoran, P., de Leo, D., de Wilde, E. J., et al. (2011). Psychological Characteristics, Stressful Life Events and Deliberate Self-harm: Findings From the Child & Adolescent Self-harm in Europe (CASE) Study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 20(10), 499-508
- Muehlenkamp, J. J., Claes, L., Havertape, L., & Plener, P. L. (2012). International Prevalence of Adolescent Non-suicidal Self-injury and Deliberate Self-harm. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 6(1).
- Pattison, E. M. & Kahan, J. (1983). The Deliberate Self-harm Syndrome. *American Journal of Psychiatry*, 140, 867-872.
- Portzky, G., de Wilde, E., & van Heeringen, K. (2008). Deliberate Self-harm in Young People: Differences in Prevalence and Risk Factors Between the Netherlands and Belgium. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 17(3), 179-186.
- Rozsivalová, E., Trefilová, A., & Paclt, I. (2010). Sebepoškozování u dospívajících. *Česká a slovenská psychiatrie*, 106(4), 239-244.
- Sutton, J. (2005). *Healing the Hurt Within. Understanding Self-injury and Self-harm, and Heal the Emotional Wounds*. Oxford: How To Books. In Kriegelová, M. (2007). Sebepoškozující chování – koncepční a terminologická nejednotnost. *Anales Psychologici*, 55 (11), 113-121.
- Sutton, J. (1994). SIARI – Self Injury & Related Issues. In Kriegelová, M. (2007). Sebepoškozující chování – koncepční a terminologická nejednotnost. *Anales Psychologici*, 55 (11), 113-121.
- Swahn, M. H., Ali, B., Bossarte, R. M., van Dulmen, M., Crosby, A., Jones, A. C., & Schinka, K. C. (2012). Self-harm and Suicide Attempts Among High-risk, Urban Youth in the U.S.:

Shared and Unique Risk and Protective Factors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 9(1), 178-191.

Tantam, D. & Whittaker, J. (1992). Personality Disorder and Self Wounding. *British Journal of Psychiatry*, 161, 451-464.

Wan, Y., Hu, C., Hao, J., Sun, Y., & Tao, F. (2011). Deliberate Self-harm Behaviors in Chinese Adolescents and Young Adults. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 20(10), 517-525.

Whitlock, J. (2010). What Is Self-injury? [Fact sheet] Cornell Research Program on Self-Injurious Behavior in Adolescents and Young Adults. Retrieved October 9, 2012, from http://crpsib.com/factsheet_aboutsi.asp

WHO – Collaborating Center for Research and Training for Mental Health (2004). *Guide to Mental and Neurological Health in Primary Care*. London: RSM Press.

VÝSKYT, FORMY A VYBRANÉ SOUVISLOSTI SEBEOŠKOZOVÁNÍ U DĚTÍ STARŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU

HRUBÁ VERONIKA – 182070@mail.muni.cz

BUREŠOVÁ IVA – buresova@phil.muni.cz

KLIMUSOVÁ HELENA – helena.klimusova@me.com

Psychologický ústav FF MU, Arne Nováka 1, 602 00 Brno, ČR

Prevalence, forms and selected connections of self-harm in children and adolescents

The aim of this study is to examine incidence of deliberate self-harm on non-clinical population of pubescent and adolescent children in Czech republic. To discover significant causes, prevalence, frequency, most commonly forms of self-harm used, gender differences (see Siv Kvernmo & Rosenvinge, 2009, Whitlock, 2010 and others) and other significant connections such as perceived quality of child-parent, siblings and peer relationships and school results. We base this research on previous qualitative studies (Havelková, 2009, Černá, 2008, Krieglová, 2009, Franců, 2006) and our pilot research project. Following methods were used: Self-Harm Inventory, Sansone, Sansone & Wiederman, 1995, Self-Harm Behavior Questionnaire SHBQ, Gutierrez, 2001 and a test battery which explores the above mentioned phenomenons.

Key words: *self-harm, quality of relationship, gender, adolescence*

Grantová podpora: MUNI/A/0790/2011 "Ověření psychometrických vlastností diagnostických nástrojů pro screening výskytu a forem sebeoškozování u dětí staršího školního věku"

ÚVOD

Cílem této studie je zmapovat specifickou formu chování - sebeoškozování u ne klinického vzorku dětí staršího školního věku. Touto oblastí se v současné době zabývá značné množství zahraničních výzkumných pracovišť (viz Kvernmo & Rosenvinge, 2009, Whitlock, 2010, Hawton, Saunders & O'Connor, 2012 aj.).

Naším cílem bylo zachytit příčiny, výskyt a frekvenci tohoto jevu. Dále pak získat přehled o užívaných formách sebeoškozování, genderových rozdílech a dalších významných souvislostech, jako například motivaci sebeoškozujících se jedinců. Sebeoškození může být používáno jako prostředek k vyrovnávání se s úzkostí, odbourání negativních pocitů, či uvolnění ve stresové situaci (srov. Kvernmo & Rosenvinge, 2009).

Tato studie navazuje na provedený pilotní výzkumný projekt a další v českém prostředí realizované kvalitativní studie (Černá 2008, Krieglová 2009, Franců 2006). Současně také vychází z nejnovějších zahraničních teorií sebeoškozování a snaží se zmapovat tento jev a jeho souvislosti v rámci České republiky

METODA

Výzkum byl koncipován jako explorativní studie, použity byly následující metody - Self-Harm Inventory (Sansone, Sansone & Wiederman, 1995). Tento dotazník byl zkonstruován pro zjišťování různých forem sebeoškozování a jejich frekvence použití. Dále jsme použili jednu škálu z dotazníku Self-Harm Behavior Questionnaire SHBQ (Gutierrez, 2001), který primárně slouží pro zjišťování vlastní a zprostředkované zkušenosti se sebeoškozováním. Oba dotazníky byly přeloženy a některé položky byly přizpůsobeny věku respondentů. Dále

jsme použili speciálně zkonstruovaný dotazník mapující výše uvedené souvislosti. Výběr vhodných metod byl ověřen předvýzkumem (n=235).

Sběr dat proběhl v průběhu května až června 2012 na vybraných základních školách. Osloveno bylo 68 základních škol na území celé České republiky a to díky síti školních psychologů, kterým byla účast na výzkumu nabídnuta. 20 škol souhlasilo s realizací v navrhnutém termínu. Výzkumu se zúčastnilo 1740 účastníků, z toho bylo 32 dotazníků vyřazeno a celkový počet respondentů tak byl 1708. Z toho bylo 808 chlapců (47,3 %) a 892 dívek (52,7 %). Věk respondentů se pohyboval mezi 11 a 16 roky, z čehož nejčtenější byl věk 14 let (25,1 %), který byl zároveň i věkem průměrným.

K prezentaci získaných dat jsme použili popisné statistiky. V případě objasňování dalších souvislostí jako například vztah s vrstevníky byl použit t-test.

VÝSLEDKY

Velkou rozšířenost sebepoškozujícího chování mezi dětmi staršího školního věku popisovanou v zahraničních výzkumech potvrzuje i naše výzkumná studie. Vlastní zkušenost se sebepoškozováním ze 1708 respondentů uvedlo 341 z nich (19,96 %). Při porovnávání sebepoškozujících se jedinců dle pohlaví jsme našli významný rozdíl mezi dívkami a chlapci. Sebepoškozujících dívek (67,74%) bylo více než dvojnásobné množství ve srovnání se sebepoškozujícími se chlapci. Tyto výsledky korespondují například se studií Kvernmo & Roseninge (2009), kteří uvádějí významné genderové rozdíly v sebepoškozování. Respondenti v našem výzkumu (tab. č.1), kteří uvedli, že si ubližovali, tak činili nejčastěji mezi 12 a 14 rokem. Ross a Heath (2002) ve své studii uvádí, že tento věk je nejkritičtější pro získání první zkušenosti se sebepoškozováním. Minimální uvedený věk sebepoškozování byl 6 let, maximální je 16 let. Lze se tedy domnívat, že sebepoškozování není fenoménem omezeným pouze na starší školní věk.

Tab. č.1: Vznik, konec a průměrná doba trvání sebepoškozujícího se chování

Proměnná	Popisné statistiky (data)				
	N platných	Průměr	Minimum	Maximum	Sm.odch.
Počátek ubližování si	324	12,30	6,00	15,00	1,58
Konec ubližování si	301	13,42	7,00	16,00	1,25
Doba sebeubližování si	298	1,13	0,00	7,00	1,37

Při analýze vztahu s rodiči jsme zjistili statisticky významný rozdíl mezi skupinou, která měla alespoň jednu vlastní zkušenost se sebepoškozováním a skupinou, která tuto zkušenost neměla. Dle našich předpokladů měla skupina sebepoškozujících se v průměru horší vztah jak s matkou, tak s otcem ($p < 0,01$). Obdobně má stejná skupina horší vztah ke škole ($p < 0,01$). Rozdíly ve vztahu k vrstevníkům nebyly uspokojivě prokázány.

Nejčastějším zjištěným motivem pro sebepoškozující chování je řešení potíží (23,7 %), do kterých se mladý člověk dostal. Dále získání pocitu uvolnění a zbavení se napětí (14,5 %). Další početnou skupinou jsou respondenti, kteří nedokázali vysvětlit, proč daný způsob chování zvolili (13,6 %). V následující tabulce (tab. č.2) uvádíme seznam všech uvedených motivů vedoucích k sebepoškozování. Je třeba zde zmínit, že celkový počet motivů přesahuje počet sebepoškozujících, protože někteří z respondentů uvedli více motivů, které je k danému chování vedly.

Tab. č.2: Motivy vedoucí k sebepoškození

Kategorie	Tabulka četností: Důvody	
	Četnost	Rel.četnost
řeším tím problémy	117	23,68
uvolním se tím, zbavím se napětí	72	14,57
nevím	67	13,56
trestám se tím	48	9,72
nebaví mě život	40	8,10
baví mě to, je to můj styl	38	7,69
chci cítit bolest, své tělo	34	6,88
nezvládám svou agresivitu	26	5,26
dělají to všichni	15	3,04
chci ukázat na vlastní sílu	13	2,63
jiný důvod	13	2,63
zvědavost, chtěl/a jsem to zkusit	8	1,62
chci být ošklivý/á	3	0,61

Nejčastějším způsobem sebepoškození mezi našimi respondenty je poškrábání se do krve (15,6 %), pořezání se (14,8 %) a bití se (14,5 %). To se shoduje s výsledky dalších zahraničních studií (Plener et al., 2009). Druhy sebepoškození i četnost jejich výskytu uvádíme v následující tabulce (tab. č.3).

Tab. č.3: Druhy sebepoškození a jejich četnost mezi sebepoškozujícími

Kategorie	Tabulka četností: Způsoby sebepoškození	
	Četnost	Rel.četnost
poškrábání do krve	332	15,58
pořezání	316	14,83
bití se	309	14,50
týrání myšlenkami na vlastní utrpení	253	11,87
bití se do hlavy	247	11,59
zabraňování léčení	164	7,70
zhoršování zdravotního stavu	135	6,34
pokus o sebevraždu	76	3,57
hladovění	75	3,52
popálení	69	3,24
záměrné vážné poranění	62	2,91
jiné zneužití léků	44	2,06
předávkování léky	39	1,83
zneužití projímadel	10	0,47

Většina sebepoškozujících respondentů (65,7 %) o svém chování někoho informovala. Ve většině případů (67,4 %) se jedná o sdělení informací se svými vrstevníky. Rodiče se o daném chování dozvědí v pouhých 15,3 % a s odborníky o tom mluví pouhé 2 % dětí.

Tab. č.4: Komu se sebepoškozující nejčastěji svěří?

Kategorie	Tabulka četností: Komu jsi se svěřil? (data)	
	Četnost	Rel.četnost
Kamarádům	176	67,43
Rodičům, nebo někomu dospělému z rodiny	40	15,33
Příteli/kyni	18	6,90
Sourozencům	16	6,13
Učitelům, vedoucím v kroužku	6	2,30
Psychologovi, lékaři	5	1,92

55% dětí uvedlo, že ve svém okolí znají někoho, kdo si záměrně ubližuje. Tento relativně vysoký údaj poukazuje nejen na rozšířenost jevu samotného, ale i na sociální akceptaci tohoto chování mezi vrstevníky.

DISKUZE

Cílem této studie bylo představit dílčí výsledky, které popisují výskyt sebepoškození mezi dětmi staršího školního věku. V našem zkoumaném vzorku (n=1708) jsme identifikovali 20 % probandů, kteří mají zkušenost se sebepoškozením. Tato čísla odpovídají zahraničním výzkumům zabývajících se sebepoškozením. V norském výzkumu (Kvernmo & Rosenvinge, 2009) bylo zjištěno, že ve zkoumané populaci adolescentů je 12,5 % dospívajících, kteří sebepoškozující či sebevražedné chování sami vyzkoušeli. Plener et al. (2009) ve studii z německého školského prostředí uvádí až 25,6 % adolescentů, jež mají danou zkušenost. I Dyl (2008) uvádí, že prevalence může v této komunitě dosahovat až 47 %. Na základě tohoto srovnání se tedy domníváme, že čeští školáci jsou sebepoškození vystaveni podobně jako jejich zahraniční vrstevníci a lze u nich očekávat podobné trendy ve vývoji toho fenoménu.

Průměrný věk, kdy děti začínají se sebepoškozujícím chováním je mezi 12. a 14. rokem. Toto věkové rozpětí odpovídá výsledkům jiných zahraničních studií (Whitlock, 2010, Hawton, Saunders & O'Connor, 2012). Kvernmo & Rosenvinge (2009) ve své studii jako nejkritičtější věk vnímají 13-16 let.

Nejčastějším motivem pro sebepoškozující chování byla potřeba řešit tímto chováním problémy, dále potřeba uvolnit napětí ze svého těla. Mezi sebepoškozujícími se objevila také početná skupina dětí, které se sebepoškozují, aniž by sami dokázali pojmenovat jasnou příčinu svého chování. Dle zahraničních studií jsou nejčastějším důvodem pro sebepoškození prožívání silné negativní emoce nebo vystavení emočnímu nátlaku (Whitlock, 2010). Dále se často objevuje i další potíže v citové rovině, jako je oploštělost či anhedonie.

Plener ve svém výzkumu (2009) na prvních místech ve způsobech sebepoškození uvádí poškrábání se do krve, pořezání se a bití se. Toto odpovídá i našim zjištěním. 65 % sebepoškozujících respondentů sdílí informace o svém chování s někým dalším. Závažnou zprávou je, že ze 67 % se jedná o sdílení s vrstevníky. S rodiči sdílí danou informaci pouze v 15 % a odborníkům se svěřila pouhá 2 % dětí. Na tento trend upozorňují i zahraniční studie (Hawton, Saunders & O'Connor, 2012). Znepokojivý je i fakt, že v celé populaci našich respondentů je téměř 55 % dětí, které znají ve svém okolí někoho, kdo si záměrně ubližuje. Toto číslo je varovné i v tom, že sebepoškození se mezi dětmi rozšiřuje velmi rychle (srov. Hawton a kol., 2010).

ZÁVĚR

Závěrem lze říci, že sebepoškození je velmi rozšířeným fenoménem mezi dětmi staršího školního věku. Námi získané poznatky by měly pomoci porozumět tomuto chování a mohou být vodítkem pro další studie, které pomohou odhalit další souvislosti tohoto chování. Získaná data mohou být také užitečným zdrojem informací pro odborníky, kteří s dětmi daného věku pracují.

LIMITY VÝZKUMU

Jako základní limity našeho výzkumu vnímáme způsob výběru respondentů. Přestože byly osloveny školy z různých částí České republiky, nemohli jsme uskutečnit výzkum ve všech oslovených školách. Možný výběr škol tak mohl být zkreslen tím, že se do výzkumu přihlásily školy, pro které je téma sebepoškození aktuální. Dalšími riziky výzkumného šetření mohly být vlastní výpovědi žáků, jež mohou být zkresleny v duchu sociálně akceptovanějších odpovědí, aktuálním rozpoložením či méně vyvinutou schopností

introspekce. Limitovat nás také může odlišné pochopení položek dotazníku a časová náročnost dotazníku, která vyžaduje vysokou míru pozornosti po celou vyučovací hodinu.

LITERATURA

- Černá, A. (2009). Adolescenti a blogy: sebepoškozování jako téma online komunity. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta Sociálních studií.
- Dyl, J. (2008) Understanding cutting in adolescents: Prevalence, prevention and intervention. *The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter*, 24, 4-6.
- Franců, M. (2006) Sebepoškozování. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra speciální pedagogiky.
- Gutierrez, P. M., Osman, A., Barrios, F. X., & Kopper, B. A. (2001). Development and initial validation of the Self-Harm Behavior Questionnaire. *Journal of Personality Assessment*, 77, 475-490.
- Hawton, K., Saunders, E. A., & O'Connor, R. (2012). Self-Harm and suicide in adolescents. *Lancet*, 379, 2373-82.
- Favazza, A. (1998). The coming of age of self-mutilation. *The Journal of Nervous and Mental Disease*. 186, 259–268.
- Janis, I. B., & Nock, M. K. (2008). Behavioral Forecasts Do Not Improve the Prediction of Future Behavior: A Prospective Study of Self-Injury. *Journal of Clinical Psychology*, 64, 1-11.
- Kvermno, S., & Rosenvinge, J. H. (2009). Self-mutilation and suicidal behaviour in Sami and Norwegian adolescents :prevalence and correlates. *International Journal of Circumpolar Health*, 68, 235-248.
- Kocourková, J. (2003). Sebepoškozování v dětství a adolescenci. In Koutek, J. & Kocourková, J., *Sebevražedné chování*. 170-180. Praha: Portál.
- Kriegelová, M. (2008). *Záměrné sebepoškozování v dětství a adolescenci*. Praha: Grada Publishing, a.s.
- Lieberman, R. (2004). Understanding and Responding to Students Who Self-Mutilate. *Principal Leadership Magazine*, 4, 100.
- Plener, P.L., et al. (2009). An international comparison of adolescent non-suicidal self-injury (NSSI) and suicide attempts: Germany and the USA. *Psychological Medicine*, 39, 1549–1558.
- Ross, S. & Heath, S. (2002). A Study of the Frequency of Self-Mutilation in a Community Sample of Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 67–77.
- Sansone, R.A., Sansone, L.A., & Wiederman, M.W. (1995). The prevalence of trauma and its relationship to borderline personality symptoms and self-destructive behaviors in a primary care setting. *Archives of Family Medicine*, 4, 439–442.
- Sansone, R. A., Wiederman, M. W., & Sansone, L. A. (1998). The Self-Farm Inventory (SHI): Development of a Scale for Identifying Self-Destructive Behaviors and Borderline Personality Disorder. *Journal of Clinical Psychology*, 54, 973-983
- Whitlock, J. (2010). What is self-injury? [Fact sheet] Cornell Research Program on Self-Injurious Behavior in Adolescents and Young Adults. Retrieved October 9, 2012, from http://crpsib.com/factsheet_aboutsi.asp

VÝSKYT SEBEPOŠKOZOVÁNÍ VE VZTAHU K ÚROVNI SEBEHODNOCENÍ A JEHO KOMPONENT

BURESOVA IVA – buresova@phil.muni.cz

KLIMUSOVÁ HELENA – helena.klimusova@me.com

BARTOŠOVÁ KATEŘINA

ČERŇÁK MICHAL – 75548@mail.muni.cz

Psychologický ústav FF MU, Arne Nováka 1, 602 00 Brno, ČR

Occurrence of self-harm in relation with self-esteem level and its components

This study is based on pilot research which indicated possible link between self-harm and perceived lower self competence in adolescents. Our aim is to explore this connection on non-clinical sample in particular to find significant context which may lead to self-harm in children and which has also been indicated by other authors (Lieberman, 2004 and others). This research has been realized as a one-time questionnaire inquiry. We used following methods: Perceived Competence Scale for Children, Harter, 1982, Self-Harm Inventory, Sansone, Sansone & Wiederman, 1995, Self-Harm Behavior Questionnaire SHBQ, Gutierrez, 2001.

Key words: *self-harm, self-competence, social acceptance, adolescents*

Grantová podpora: MUNI/A/0790/2011 "Ověření psychometrických vlastností diagnostických nástrojů pro screening výskytu a forem sebepoškození u dětí staršího školního věku"

ÚVOD

Sebeпоškození bývá nejčastěji definováno jako kulturně neakceptovatelné, záměrné poškození těla bez vědomého sebevražedného pokusu. Podíváme-li se do zahraniční literatury, nalezneme značné terminologické rozdíly, od pojmu self-harm po self-injurious behaviour nebo self-mutilation, a mnohé další. Objevují se i významné rozdíly ve vlastní definici pojmu. Za zcela zásadní otázku pak můžeme považovat, zda do pojmu sebeпоškození zahrneme i suicidální jednání. Pohledy na tuto problematiku se u jednotlivých autorů různí. V našem výzkumu vycházíme z teorie Favazzy (1998), který sebeпоškozující a sebevražedné jednání striktně rozlišuje. Hlavní rozdíl pak vidí ve skutečnosti, že cílem sebevražedného jednání je zemřít, zatím co cílem sebeпоškození je cítit se lépe. Sebeпоškození tedy pro účely naší studie definujeme jako záměrné sebezraňující chování, bez přímého úmyslu zemřít.

V posledních dvou desetiletích došlo mezi adolescenty k velkému nárůstu sebeпоškozujícího chování. V zatím nejrozsáhlejší evropské studii, která proběhla v letech 2000-2001 (studie CASE), byla na vzorku 30 477 dětí zjištěna prevalence sebeпоškození 11,1 %. Přičemž výskyt byl výrazně vyšší u ženské populace (13,4 %) než u mužské (4,3 %) (Scoliers et al., 2009). Další studie pak nabízejí i čísla výrazně vyšší, kolem 20 % (Brunner et al., 2007; Swahn et al., 2012). Toto souvisí s již naznačenou terminologickou nejednotností, jejíž nedílnou součástí jsou i rozdílná diagnostická kritéria definující sebeпоškození.

I přes stále se zvyšující povědomí o tomto jevu jak mezi odborníky, tak mezi laickou veřejností, nebyl do této doby v České republice proveden žádný výzkum, který by se pokusil na dostatečně velkém vzorku zmapovat prevalenci, preferované techniky a další souvislosti.

Tato výzkumná zpráva si klade za cíl poukázat na nalezené spojitosti mezi sebepoškočováním a sebehodnocením u adolescentů v České republice.

V mnoha zahraničních studiích nalezneme prokázanou souvislost sebepoškočování s nízkým sebehodnocením (Hawton et al., 2002; Dougherty et al. 2009 in Swahn et al., 2012; Fortune et al., 2007; Fliege et al., 2009; O'Connor et al., 2009). Intervenční programy často považují právě zvýšení sebehodnocení a vědomí vlastní účinnosti za jeden z klíčových faktorů, na kterém je potřeba se sebepoškočovajícími adolescenty pracovat. Zajímalo nás tedy, zda se toto potvrdí i na české adolescentní populaci a zda nalezneme rozdíly i mezi jednotlivými oblastmi sebehodnocení.

METODA

Sběr dat proběhl v měsících květen-červen 2012 na celkem 20 školách v 16 městech po celém území České republiky. Realizační tým, který zajišťoval vlastní sběr dat, byl důkladně seznámen se stavbou dotazníkové baterie, jednotlivými otázkami a vlastními instrukcemi k administraci. Samotné dotazníky pak byly v rámci zachování anonymity předem okódovány. S přihlédnutím k etickým principům sběru dat byla po samotném sběru s žáky ZŠ provedena edukace o možnostech intervence v místě bydliště. Přepis a statistické zpracování dat proběhl v měsících červenec – září.

Nástroje

Vzhledem k našemu výzkumnému záměru jsme zvolili testovou baterii obsahující metody Self-Harm Inventory (Sansone, Sansone & Wiederman, 1995), Self-Harm Behavior Questionnaire SHBQ (Gutierrez e al., 2001) a Perceived Competence Scale for Children, (Harter, revize 1982).

Dotazník Self-Harm Inventory sleduje různé způsoby sebepoškočování a frekvenci jejich užití dotazovanými. V původní podobě obsahuje 22 položek, v nichž je respondent dotazován, zdali se v minulosti sebepoškozoval jednotlivými uvedenými způsoby. Vzhledem k našim záměrům jsme metodu nejprve přeložili do češtiny a následně vyřadili položky neadekvátní vzhledem k věku respondentů (např.: „Nechal/a jste se někdy záměrně propustit ze zaměstnání?“). V konečné podobě tak měl námi použitý dotazník 14 položek.

Dotazník Self-Harm Behavior Questionnaire se zaměřuje na sebepoškočování a suicidální jednání. Jeho použití autor označuje za vhodné u populace mladých lidí z neklinického prostředí. Vzhledem k povaze naší práce jsme využili pouze škálu zaměřenou na sebepoškozující chování, která zahrnuje především screeningové otázky na důvody, které dotazovaného vedly k sebepoškozování, jeho věk v té době, tendenci sdílet své zkušenosti s okolím a vážnost poranění z hlediska nutnosti vyhledat lékaře.

Škála uvědomování si vlastních schopností pro děti (Perceived Competence Scale for Children, Harter, revize 1982) se zaměřuje na úsudky dětí o svých schopnostech (kognitivní, sociální a pohybové) a celkovém sebehodnocení nebo sebeúctě. V revidované formě, kterou jsme použili, navíc k těmto dvěma subškálám autorka přidala další dvě zaměřující se na oblasti tělesného vzhledu a chování. Každá položka se následně vyhodnocuje na škále 1-4, přičemž hodnota 4 vyjadřuje nejvyšší úroveň sebehodnocení.

Vzorek

Dotazník vyplnilo celkem 1740 účastníků z 20 základních škol v České republice, 32 bylo vyřazeno pro nedostatečné vyplnění údajů. Data tedy byla počítána na n=1708. Věk respondentů se pohyboval mezi 11 a 16 lety. Průměrný věk byl 14 let. 52 % respondentů bylo dívek.

Osloveno bylo 68 základních škol na území celé České republiky a to díky síti školních psychologů, kterým byla účast na výzkumu nabídnuta. 20 škol souhlasilo s realizací výzkumu v navrhnutém termínu. Další školy účast přislíbily v roce 2013, kdy plánujeme druhou vlnu sběru dat .

Statistické zpracování dat

Získaná data jsme zpracovali v programu STATISTICA Cz 10. V prezentované fázi výzkumu jsme rozdělili výzkumný soubor podle všech čtrnácti položek dotazníku Self-Harm Inventory na respondenty, kteří mají a nemají vlastní zkušenost s jednotlivými způsoby sebepoškození. Podle výsledků Self-Harm Behavior Questionnaire jsme obdobně rozdělili soubor na skupinu, která měla vlastní zkušenost s alespoň jedním způsobem sebepoškození, a skupinu, která neměla žádnou. Pro škálu uvědomování si vlastních schopností pro děti jsme u každého respondenta spočítali aritmetický průměr položek u každé ze šesti subškál. Následně jsme porovnali hodnoty těchto sub škály pro každou sledovanou formu sebepoškození pomocí t-testu. Tam, kde nedovolil test homogenity rozptylů použít běžnou variantu, byl použit t-test pro separované odhady rozptylů.

VÝSLEDKY

V celkovém vzorku 1708 žáků jich celkem 341 uvedlo, že mají osobní zkušenost se sebepoškozením. Souvislost mezi sebepoškozením obecně a jednotlivými škálami sebehodnocení nebyla nalezena pouze u subškály sociální akceptace. U všech ostatních subškál – školní dovednosti, pohybové dovednosti, fyzický vzhled, chování i celkové sebehodnocení vykazovali respondenti, kteří měli zkušenost se sebepoškozením nižší sebehodnocení.

Tabulka 1. Rozdíly v subškálách sebehodnocení u sebepoškození obecně

Proměnná	t-testy; grupováno:Ublížil/a sis? (data)										
	Skup. 1: ne		Skup. 2: ano		t	sv	p	t separ. odh.prom	sv	p oboustr.	Poč.plat ne
Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p							
Sebehodnocení školní dovednosti	2,66	2,45	5,23	1205	0,00	5,12	341,64	0,00	975	232	
Sebehodnocení sociální akceptace	2,78	2,85	-1,75	1214	0,08	-1,75	331,71	0,08	992	224	
Sebehodnocení pohybové dovednosti	2,55	2,42	2,88	1246	0,00	2,86	347,56	0,00	1013	235	
Sebehodnocení fyzický vzhled	2,51	2,36	3,97	1248	0,00	3,92	354,10	0,00	1011	239	
Sebehodnocení chování	2,78	2,50	8,30	1227	0,00	8,40	362,59	0,00	992	237	
Sebehodnocení celkové	2,85	2,54	7,30	1227	0,00	7,01	326,07	0,00	1000	229	

Dále jsme porovnali každý ze 14 sledovaných způsobů poškození s každou subškálou sebehodnocení. U otázky Pořezal/a ses? jsme našli statisticky významné rozdíly mezi skupinami řezajících se a neřezajících se a to opět téměř ve všech subškálách, kromě subškály pohybových dovedností. Zajímavostí je, že žáci, kteří na otázku odpověděli kladně se lišili vyšším sebehodnocením na škále sociální akceptace. U ostatních škál vykazovali sebehodnocení nižší, než skupina, která otázku negovala.

Tabulka 2. Rozdíly v subškálách sebehodnocení podle způsobu sebepoškození (pořezání se)

Proměnná	t-testy; grupováno:Pořezal/a ses? (data)										
	Skup. 1: ne		Skup. 2: ano		t	sv	p	t separ. odh.prom	sv	p oboustr.	Poč.plat ne
Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p							
Sebehodnocení školní dovednosti	2,66	2,44	5,31	1222	0,00	5,34	303,73	0,00	1014	210	
Sebehodnocení sociální akceptace	2,77	2,87	-2,30	1230	0,02	-2,32	304,93	0,02	1021	211	
Sebehodnocení pohybové dovednosti	2,54	2,47	1,59	1262	0,11	1,53	302,44	0,13	1046	218	
Sebehodnocení fyzický vzhled	2,51	2,34	4,33	1264	0,00	4,28	310,04	0,00	1048	218	
Sebehodnocení chování	2,78	2,46	8,95	1241	0,00	9,13	314,21	0,00	1029	214	
Sebehodnocení celkové	2,85	2,51	7,90	1243	0,00	7,27	283,98	0,00	1032	213	

Stejně výrazné rozdíly byli nalezeny i u otázky Poškrábal/a ses do krve? Zde žáci, kteří odpověděli ano, vykazovali nižší sebehodnocení na škálách školních dovedností, fyzického vzhledu, chování a celkového sebehodnocení.

Tabulka 3. Rozdíly v subškálách sebehodnocení podle způsobu sebepoškození (poškrábání se)

Proměnná	t-testy; grupováno: Poškrábal/a ses do krve? (data)									
	Skup. 1: ne		Skup. 2: ano							
	Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p	t separ. odh.prom	sv	p oboustr.	Poč.plat ne	Poč.plat. ano
Sebehodnocení školní dovednosti	2,67	2,42	6,47	1221	0,00	6,64	370,19	0,00	986	237
Sebehodnocení sociální akceptace	2,78	2,82	-0,96	1229	0,34	-0,98	362,58	0,33	996	235
Sebehodnocení pohybové dovednosti	2,53	2,51	0,46	1261	0,64	0,45	354,20	0,65	1021	242
Sebehodnocení fyzický vzhled	2,50	2,39	3,05	1263	0,00	3,06	376,83	0,00	1018	247
Sebehodnocení chování	2,77	2,54	6,59	1240	0,00	6,31	347,02	0,00	1001	241
Sebehodnocení celkové	2,83	2,63	4,85	1242	0,00	4,43	326,01	0,00	1006	238

Žáci, kteří odpověděli kladně na otázku Bil ses někdy? Vykazovali vyšší sebehodnocení na škále chování. Předpokládáme, že v tomto případě mohl být rozdíl způsoben nepochopením otázky – někteří žáci mohli otázku interpretovat ve smyslu rvačky, nikoli sebepoškození. U otázky Udeřil ses do hlavy? vykazovali žáci nižší sebehodnocení na škálách školních dovedností a chování. U otázky Týral ses někdy myšlenkami na vlastní utrpení? Vykazovali žáci, kteří odpověděli ano výrazně nižší sebehodnocení na všech škálách.

Tabulka 4. Rozdíly v subškálách sebehodnocení podle způsobu sebepoškození (týrání se myšlenkami na utrpení)

Proměnná	t-testy; grupováno: Týral ses myšlenkami na vlastní utrpení? (data)									
	Skup. 1: ne		Skup. 2: ano							
	Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p	t separ. odh.prom	sv	p oboustr.	Poč.plat ne	Poč.plat. ano
Sebehodnocení školní dovednosti	2,65	2,46	4,19	1220	0,00	4,28	241,65	0,00	1046	176
Sebehodnocení sociální akceptace	2,81	2,71	2,04	1228	0,04	1,95	233,12	0,05	1052	178
Sebehodnocení pohybové dovednosti	2,55	2,40	2,98	1260	0,00	3,02	244,95	0,00	1082	180
Sebehodnocení fyzický vzhled	2,52	2,25	6,26	1262	0,00	6,27	235,27	0,00	1088	176
Sebehodnocení chování	2,76	2,49	7,12	1239	0,00	7,37	243,33	0,00	1065	176
Sebehodnocení celkové	2,85	2,45	8,64	1241	0,00	8,28	230,81	0,00	1066	177

DISKUZE

Výsledky naší studie v souladu se zahraniční odbornou literaturou (Dougherty et al., 2009 in Swahn et al., 2012; Fortune et al., 2007; Fliege et al., 2009; O'Connor et al., 2009) ukazují na souvislost mezi nízkým sebehodnocením a aktem sebepoškození a to ve všech subškálách kromě sociální akceptace. Předpokládáme, že sebepoškození je jevem rozšířeným především u určité věkové skupiny a často také u určitých subkultur. Existují blogy o sebepoškození, velká část dětí zná někoho, kdo se sebepoškozuje. Můžeme tedy uvažovat o tom, zda sebepoškození je pro jedince ve společnosti vrstevníků stigmatizující, z uvedených výsledků vyplývá, že spíše ne.

Zajímavé je, že přestože nebyly nalezeny genderové rozdíly mezi sebepoškozujícími se dětmi a sebehodnocením, můžeme uvažovat o tom, že u otázek Pořezal/a ses a Poškrábala ses do krve?, což jsou způsoby sebepoškození typické pro dívky, vychází výrazně nižší sebehodnocení v téměř všech oblastech, zatím co u otázky Udeřil ses někdy do hlavy?, což je způsob se sebepoškození typický spíše pro chlapce, se objevuje nízké hodnocení pouze na škálách školních dovedností a chování. Nabízí se tedy otázka, zda nízké sebevědomí je typické pro tyto druhy sebepoškození a zda v rámci jevu sebepoškození existují rozdílné skupiny definované jinými vlastnostmi. Další výzkum této oblasti je z hlediska pochopení jevu žádoucí, zvláště pokud přihlídneme k faktu, že zvyšování vědomí vlastní účinnosti je považováno za základ většiny intervenčních programů.

Jsme si vědomi řady limitů realizovaného šetření, jehož výsledky zde předkládáme. Způsob výběru respondentů byl příležitostný, takže zkoumaný soubor i přes svou velikost nesplňuje všechny požadavky k tomu, aby mohl být považován za reprezentativní. Vlastní výpovědi žáků mohly být zkresleny hned několika nežádoucími směry - ať již v duchu sociálně

přijatelnějších odpovědí, či ve snaze zaujmout a stylizovat se do určité pózy. Dalším podstatným rizikem mohlo být odlišné pochopení položek dotazníku probandy, i když snahou bylo za pomoci realizace předvýzkumu vytvořit položky tak, aby byly jednoznačné a pochopitelné. Nicméně i přes toto opatření, v němž nebyly potíže s pochopením položek odhaleny, jsme v průběhu šetření zjistili, že ne všechny výrazy byly všem respondentům daného věku zcela jasné. Jako další možné omezení vidíme časovou náročnost dotazníku, jehož vyplnění vyžadovalo vysokou míru pozornosti po celou vyučovací hodinu. Mohlo tak dojít k poklesu pozornosti respondentů, ke ztrátě motivace, či neochotě k dalšímu vyplňování. Omezující mohlo být i samotné prostředí školy, kde byly dotazníky snímány, poněvadž většina tříd nebyla uzpůsobena tomu, aby měl každý žák dostatek soukromí apod. V dotazníku také nebylo sledováno, zda se ve vzorku vyskytují i jedinci s již diagnostikovanou depresivní poruchou. Další výzkum v oblasti sebehodnocení a jeho komponent u sebepoškozujících se adolescentů považujeme za nezbytný.

LITERATURA

- Brunner, R., Parzer, P., Haffner, J., Steen, R., Roos, J., Klett, M., & Resch, F. (2007). Prevalence and psychological correlates of occasional and repetitive deliberate self-harm in adolescents. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 161 (7), 641-649.
- Dougherty, D. M., Mathias, C. W., Marsh-Richard, D. M., Prevet, K. N., Dawes, M. A., Hatzis, E. S., Palmes, G., & Nouvion, S. O. (2009). Impulsivity and clinical symptoms among adolescents with non-suicidal self-injury with or without attempted suicide. *Psychiatry Res*, 169, 22-27.
- Favazza, A.R. (1998), The coming age of self-mutilation. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 186, 5, 259-68.
- Fliege, H., Lee, J. R., Grimm, A., & Klapp, B. F. (2009). Risk factors and correlates of deliberate self-harm behavior: A systematic review. *J. Psychosom. Res.*, 66, 477-493.
- Fortune, S., Stewart, A., Yadav, V., & Hawton, K. (2007). Suicide in adolescents: using life charts to understand the suicidal process. *J Affect Disord*; 100, 199-210.
- Gutierrez, P. M., Osman, A., Barrios, F. X., & Kopper, B. A. (2001). Development and initial validation of the Self-Harm Behavior Questionnaire. *Journal of Personality Assessment*, 77, 475-490.
- Harter, S. (1982). The perceived competence scale for children. *Child Development*, 53, 87-97.
- Hawton, K., Rodham, K., Evans, E., & Weatherall, R. (2002). Deliberate self harm in adolescents: Self report survey in schools in England. *BMJ*, 325, 1207-1211.
- O'Connor, R. C., Rasmussen, S., & Hawton, K. (2009). Predicting deliberate self-harm in adolescents: a six month prospective study. *Suicide Life Threat Behav*, 39, 364-75.
- Sansone, R.A., Sansone, L.A., & Wiederman, M.W. (1995). The prevalence of trauma and its relationship to borderline personality symptoms and self-destructive behaviors in a primary care setting. *Archives of Family Medicine*, 4, 439-442.
- Scoliers, G., Portzky, G., Madge, N., Hewitt, A., Hawton, K., de Wilde, E. J., Ystgaard, M., Arensman, E., De Leo, D., Fekete, S., & van Heeringen, K. (2009). Reasons for adolescent deliberate self-harm: A cry of pain and/or a cry for help? Findings from the child and adolescent self-harm in Europe (CASE) study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 44(8), 601-607.
- Swahn, M. H., Ali, B., Bossarte, R. M., van Dulmen M., & et al. (2012). Self-Harm and Suicide Attempts among High-Risk, Urban Youth in the U. S.: Shared and Unique Risk and Protective Factors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 9 (1), 178-191.

DEPRESIVITA JAKO PREDIKTOR VÝSKYTU SEBEPOŠKOZOVÁNÍ U DĚTÍ

REGNER JOSEF – 330227@mail.muni.cz

KLIMUSOVÁ HELENA – helena.klimusova@me.com

BURESOVA IVA – buresova@phil.muni.cz

HUMPOLICEK PAVEL – hump@phil.muni.cz

Psychologický ústav FF MU, Arne Nováka 1, 602 00 Brno, ČR

Depressivity as a predictor of self harm behavior occurrence in children population

The paper is based on results of our previous pilot study which indicated possible comorbidity of self harm behavior and depression symptoms (anhedony, negative self perception, lowered self esteem and heightened amount of suicidal thoughts) in the population of children and adolescent teenagers. Corresponding results have been found by other authors (Brausch, Gutierrez, 2010). The main objective was to prove this relation in non clinical sample of children and adolescent teenagers and to examine its significant context. The research was an explorative study and following methods were used: Children's Depression Inventory CDI (Kovacs, 1991, Czech version by Preiss, 1998) Self-Harm Inventory (Sansone, Sansone & Wiederman, 1995), Self-Harm Behavior Questionnaire SHBQ (Gutierrez, 2001).

Key words: *self harm, depression, depressivity, children and adolescent teenagers*

Grantová podpora: MUNI/A/0790/2011 "Ověření psychometrických vlastností diagnostických nástrojů pro screening výskytu a forem sebepoškození u dětí staršího školního věku"

ÚVOD

Sebeпоškození u dětí bylo odbornou i laickou veřejností v minulosti vnímáno převážně jako patologické jednání, a jako takové pak spojováno především s problematikou psychiatrických pacientů, poruchami osobnosti, mentální retardací, poruchami autistického spektra či se sebevražednými sklony. V současné době však řada autorů dochází k závěru, že sebeпоškození není ekvivalentem ani jednoho z výše uvedených jevů, a to i přes to, že se může doprovázet. Výsledky zahraničních studií (Janis a Nock, 2008 aj.) dokládají, že se jedná o jev existující zcela samostatně, který má svá vlastní specifika.

Vzhledem ke skutečnosti, že trend výskytu tohoto jevu u dané věkové kategorie má v posledních letech zřejmou stoupající tendenci (Lieberman, 2004, Dyl, 2008, Plener et al. 2009), zaměřili jsme se na prozkoumání možné komorbidity jeho výskytu s depresivními symptomy, a to zejména pro rozporné názory odborné veřejnosti na existenci tohoto vztahu. Brauschová a Gutierrez (2010) ve své studii upozorňují na možnost komorbidity sebeпоškozujícího chování s depresemi a jejími příznaky (anhedonie, negativní vnímání sebe, snížení sebeúcty a vyšší množství sebevražedných myšlenek). Koutek a Kocourková (2003) a řada dalších autorů však poukazuje na fakt, že pro rozvoj sebeпоškozujícího jednání není ve své podstatě důležitý dlouhodobý stav jedince, ale spíše aktuálně zažívané situační stresy. Sebeпоškození je pak vnímáno především jako impulzivní reakce jedince na zvýšené emoční potíže, kdy mu jeho použití přináší okamžitý pocit úlevy. V tomto ohledu naznačují výsledky námi realizovaného výzkumu uvedené v dalších příspěvcích, vztahujících se ke stejnému výzkumnému záměru, na velmi zajímavou souvislost mezi způsoby

sebeпоškozování a situačními, či spíše dlouhodobě působícími negativními vlivy, což se částečně promítlo i do námi získaných výsledků, týkajících se přítomnosti depresivních symptomů u specifických forem sebeпоškozování.

Vzhledem ke značně terminologické nejednotnosti při popisu sebeпоškozování v odborné literatuře považujeme za nezbytné uvést, že v rámci realizované výzkumné studie chápeme toto jednání jako záměrné sebezraňující chování, bez přímého úmyslu zemřít.

METODA

Jednorázové kvantitativní průřezové šetření bylo realizováno s využitím kombinace čtyř dotazníkových výzkumných metod: Perceived Competence Scale for Children (Harter, revize 1982), Sebeпоsuzovací škála depresivity pro děti / Children's Depression Inventory CDI (Kovacs, Preiss, 1991, česká verze z roku 1998), Self-Harm Inventory (Sansone, Sansone & Wiederman, 1995), Self-Harm Behavior Questionnaire SHBQ (Gutierrez, 2001).

V jednom časovém období (v průběhu května a června 2012) byl po úspěšně realizovaném předvýzkumu (N=235), v němž byly ověřeny psychometrické vlastnosti výzkumných nástrojů, vlastnímu zkoumání podroben výběr cílové populace dětí staršího školního věku (N=1708). Danou věkovou kategorií jsme zvolili s ohledem na výsledky výzkumů realizovaných v zahraničí (Kvernmo, Rosenvinge, 2009; Lieberman 2004), jež daný věk považují za počátek progresu výskytu tohoto jevu mezi dospívajícími jedinci. Z celého výzkumného souboru uvedlo vlastní zkušenost se sebeпоškozováním celkem 341 jedinců ve věku 12-16 let.

VÝSLEDKY

Vzhledem k množství získaných výzkumných dat dále uvádíme pouze výběr z výsledků. Sebeпоsuzovací škála depresivity pro děti Children's Depression Inventory CDI (Kovacs, úprava Preiss, 1991, česká verze z roku 1998), kterou jsme ve výzkumu využili, obsahuje 5 subškál: špatná nálada interpersonální potíže, nevykonnost, anhedonie a snížené sebehodnocení. Vzájemné souvislosti mezi jednotlivými subškálami a výskytem sebeпоškozování uvádíme v tabulce 1:

Tabulka 1. Vztah mezi sebeпоškozováním a depresivitou (t-test pro rovnost průměrů)

Proměnná	t-testy; grupováno: Ublížil/a sis? (data)											
	Skup. 1: ne		Skup. 2: ano		t	sv	p	Poč. plat. ne	Poč. plat. ano	Sm. odch. ne	Sm. odch. ano	F-poměr Rozptyly
Průměr ne	Průměr ano											
CDI špatná nálada	2,25	4,18	-13,91	1499	0,00	1193	308	2,00	2,71	1,84	0,00	
CDI interpersonální potíže	0,88	1,61	-9,27	1524	0,00	1216	310	1,15	1,49	1,65	0,00	
CDI anhedonie	3,01	4,60	-10,00	1492	0,00	1183	311	2,39	2,83	1,41	0,00	
CDI snížené sebehodnocení	2,08	3,39	-12,17	1503	0,00	1202	303	1,59	1,98	1,55	0,00	
CDI celkem	11,24	18,00	-13,56	1277	0,00	1022	257	6,65	8,84	1,77	0,00	

Ve všech škálách byl nalezen statisticky významný vztah se sebeпоškozováním, pouze výsledky ve škále nevykonnost nebylo možno s uspokojivou jistotou pro přílišné rozptyly hodnotit, proto ji zde neuvádíme. Komorbiditu depresivní symptomatiky k výskytu tohoto jevu jsme tedy u našeho vzorku zkoumaných osob prokázali. Za zajímavou skutečnost považujeme, že ve výběru jedinců, kteří uvedli vlastní zkušenost se sebeпоškozováním, nebyly zjištěny žádné genderové rozdíly ve výskytu depresivních symptomů.

Následně jsme zjišťovali, zda existují rozdíly v obrazu depresivní symptomatiky u nejčastěji užívaných způsobů sebeпоškozování, přičemž jsme dospěli ke zjištění, která uspokojivě dokládají, že se obraz depresivní symptomatiky mění podle způsobu, jímž se daný jedinec sebeпоškozuje, což uvádí následující přehledová tabulka 2.

Tabulka 2. Komorbidita depresivní symptomatiky se sebepoškozováním (t-test pro rovnost průměrů)

t-testy; grupováno: Pořezal/a ses? (data)											
Skup. 1: ne											
Skup. 2: ano											
Proměnná	Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p	Poč. plat ne	Poč. plat. ano	Sm. odch. ne	Sm. odch. ano	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
CDI špatná nálada	2,28	4,26	-14,00	1528	0,00	1238	292	2,07	2,56	1,52	0,00
CDI interpersonální potíže	0,91	1,55	-8,06	1547	0,00	1251	298	1,20	1,40	1,37	0,00
CDI anhedonie	3,01	4,79	-10,91	1516	0,00	1227	291	2,43	2,78	1,31	0,00
CDI snížené sebehodnocení	2,06	3,61	-14,41	1530	0,00	1242	290	1,58	1,89	1,43	0,00
CDI celkem	11,30	18,15	-13,46	1300	0,00	1054	248	6,97	8,14	1,36	0,00

t-testy; grupováno: Popálil/a ses? (data)											
Skup. 1: ne											
Skup. 2: ano											
Proměnná	Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p	Poč. plat ne	Poč. plat. ano	Sm. odch. ne	Sm. odch. ano	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
CDI špatná nálada	2,56	4,84	-7,91	1529	0,00	1467	64	2,24	2,66	1,40	0,04
CDI interpersonální potíže	1,00	1,86	-5,45	1548	0,00	1485	65	1,24	1,52	1,50	0,01

t-testy; grupováno: Bil/a ses? (data)											
Skup. 1: ano											
Skup. 2: ne											
Proměnná	Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p	Poč. plat ano	Poč. plat. ne	Sm. odch. ano	Sm. odch. ne	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
CDI špatná nálada	2,54	3,14	3,93	1525	0,00	282	1245	2,55	2,23	1,30	0,00
CDI interpersonální potíže	0,97	1,31	4,09	1545	0,00	282	1265	1,42	1,22	1,36	0,00
CDI anhedonie	3,25	3,79	3,14	1513	0,00	277	1238	2,73	2,56	1,14	0,16
CDI snížené sebehodnocení	2,27	2,74	4,10	1527	0,00	280	1249	1,95	1,70	1,32	0,00
CDI celkem	12,20	14,37	3,94	1297	0,00	237	1062	8,42	7,47	1,27	0,01

t-testy; grupováno: Poškrábal/a ses do krve? (data)											
Skup. 1: ne											
Skup. 2: ano											
Proměnná	Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p	Poč. plat ne	Poč. plat. ano	Sm. odch. ne	Sm. odch. ano	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
CDI špatná nálada	2,32	3,97	-11,76	1527	0,00	1219	310	2,07	2,69	1,68	0,00
CDI interpersonální potíže	0,92	1,50	-7,35	1546	0,00	1236	312	1,21	1,37	1,28	0,00
CDI nevykonnost	3,03	3,75	-7,51	1562	0,00	1250	314	1,48	1,66	1,26	0,01
CDI anhedonie	3,03	4,64	-10,02	1515	0,00	1213	304	2,41	2,89	1,44	0,00
CDI snížené sebehodnocení	2,13	3,27	-10,50	1529	0,00	1228	303	1,62	1,95	1,45	0,00
CDI celkem	11,49	17,18	-11,11	1299	0,00	1045	256	6,95	8,78	1,60	0,00

t-testy; grupováno: Zneužil jsi léky? (data)											
Skup. 1: ne											
Skup. 2: ano											
Proměnná	Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p	Poč. plat ne	Poč. plat. ano	Sm. odch. ne	Sm. odch. ano	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
CDI špatná nálada	2,58	5,50	-7,86	1524	0,00	1488	38	2,24	3,06	1,86	0,00
CDI interpersonální potíže	1,00	2,30	-6,52	1544	0,00	1506	40	1,22	1,99	2,65	0,00
CDI anhedonie	3,28	5,74	-5,91	1514	0,00	1477	39	2,54	3,63	2,04	0,00
CDI snížené sebehodnocení	2,30	4,17	-6,92	1529	0,00	1489	42	1,70	2,32	1,85	0,00
CDI celkem	12,35	22,00	-7,26	1298	0,00	1267	33	7,44	10,82	2,12	0,00

t-testy; grupováno: Hladověl/a jsi? (data)											
Skup. 1: ne											
Skup. 2: ano											
Proměnná	Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p	Poč. plat ne	Poč. plat. ano	Sm. odch. ne	Sm. odch. ano	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
CDI anhedonie	3,23	5,96	-8,60	1515	0,00	1450	67	2,52	2,98	1,40	0,04
CDI snížené sebehodnocení	2,26	4,32	-9,86	1527	0,00	1460	69	1,67	2,21	1,76	0,00
CDI celkem	12,16	21,41	-9,48	1298	0,00	1239	61	7,39	8,30	1,26	0,18

Získané výsledky naznačují, že obraz depresivní symptomatiky, spolu s preferovaným způsobem sebepoškozování, může odrážet i skutečnost, zda se jedná o jednorázový impulzivní akt, či o dlouhodobé, opakující se jednání, doprovázející dlouhodobý neuspokojivý psychický stav jedince.

Naše pozornost byla věnována i skutečnosti, zda se obraz depresivní symptomatiky liší v tak závažných skutečnostech, jako jsou týráni se myšlenkami na vlastní utrpení a myšlenky na sebevraždu. I zde byly nalezeny výrazné rozdíly, které udává tabulka č. 3:

Tabulka 3. Komorbidita závažné depresivní symptomatiky se sebepoškočováním (t-test pro rovnost průměrů)

Proměnná	t-testy, grupováno: Týral ses myšlenkami na vlastní utrpení? (data)										
	Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p	Poč. plat ne	Poč. plat. ano	Sm.odch. ne	Sm.odch. ano	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
CDI špatná nálada	2,27	4,71	-16,21	1524	0,00	1288	238	2,05	2,53	1,53	0,00
CDI interpersonální potíže	0,91	1,71	-9,25	1543	0,00	1306	239	1,20	1,39	1,34	0,00
CDI snížené sebehodnocení	2,10	3,75	-14,17	1527	0,00	1294	235	1,61	1,82	1,27	0,01
CDI celkem	11,26	19,67	-15,69	1297	0,00	1093	206	6,90	7,84	1,29	0,01

Proměnná	t-testy, grupováno: Pokusil ses o sebevraždu? (data)										
	Průměr ne	Průměr ano	t	sv	p	Poč. plat ne	Poč. plat. ano	Sm.odch. ne	Sm.odch. ano	F-poměr Rozptyly	p Rozptyly
CDI špatná nálada	2,51	5,24	-10,14	1516	0,00	1447	71	2,19	2,62	1,43	0,03
CDI interpersonální potíže	0,98	1,94	-6,26	1536	0,00	1469	69	1,23	1,48	1,45	0,02
CDI celkem	12,07	21,94	-10,41	1292	0,00	1231	63	7,26	8,73	1,45	0,03

Získané výsledky opět nabízí jejich vysvětlení mírou situačního, či dlouhodobého, potažmo i dispozičního ovlivnění daného jednání. Tuto skutečnost však považujeme za vhodné dále prozkoumat. V této souvislosti bychom rádi upozornili na zjištění Liebermana (2004), že sebepoškočování může úzce souviset i s návykovým typem poruchy. Poukazuje na fakt, že mechanismy provázející sebepoškozující chování jsou velmi blízké mechanismům provázejícím závislosti, což odpovídá našemu předpokladu, že tento jev může u jedinců s depresivní symptomatikou v řadě případů doprovázet jejich možný maladaptivní cyklus zvládnání zátěžových situací, který může skrze prožívání bolesti a následné úlevy vést až k získání závislosti na daném chování. Lieberman (2004) udává, že právě zdroj potěšení, spojený a tímto jednáním a vycházející z větší produkce endorfinu, který lze v tomto případě označit jako přírodní antidepresivum, je důvodem, proč se dané chování stává návykovým a opakujícím se. Přítomnost depresivních symptomů by při uspokojivém prokázání tohoto předpokladu mohla být prediktorem pro výskyt sebepoškozujícího jednání.

DISKUSE

Získané výsledky neumožňují vyslovit kauzální závěry o depresivitě, jako prediktoru sebepoškočování u dětí, existence vztahu mezi výskytem depresivních symptomů a výskytem tohoto jevu však prokázána byla a současně byly shledány i velmi zajímavé rozdíly ve výskytu depresivních symptomů u jednotlivých forem sebepoškočování. Sebepoškočování je však natolik komplexním fenoménem, že je třeba zabývat se celou řadou souvisejících skutečností, jako je např. motivace k danému jednání, která je předmětem našeho dalšího příspěvku. Ve vztahu k depresivitě lze upozornit na závěry Transueové a Whitlockové (2010), které uvádí jako nejčastější důvod vedoucí k sebepoškočování prožívání silné negativní emoce, nebo vystavení emočnímu nátlaku. Dále se často objevují i další potíže v této oblasti, které jsou přítomny i u depresivní symptomatiky. Sebepoškození může být dospívajícími jedinci používáno jako prostředek k vyrovnávání se s úzkostí, depresí, odbourání negativních pocitů, či uvolnění ve stresové situaci (srov. Kvernmo, Roseninge, 2009).

U dospívajících jedinců, kteří se záměrně sebepoškozují, byl výsledky výzkumu Brauschové a Gutierreze (2010) zjištěn rozdíl ve výskytu depresivních symptomů u skupiny jedinců, kteří se nesebepoškozují, sebepoškozují bez suicidálního pokusu a poškozují se suicidálním pokusem, což odpovídá i našim závěrům. U skupiny dospívajících dětí, které se o suicidum nepokusily, pak autoři identifikovali menší výskyt depresivních symptomů, nižší sklony k

sebevraždě, vyšší sebeúcty a podporu rodičů na rozdíl od skupiny dospívajících, která se o sebevraždu pokusila. Stejní autoři uveřejnili o rok později výsledky své další studie, o spojitosti poruch příjmu potravy (které jsou často kategorizovány jako sebepoškozující jednání) u dospívajících jedinců se suicidálními myšlenkami a depresivní symptomatikou. Depresivní symptomatika měla spojitost se suicidálními myšlenkami a autoři rovněž neshledali rozdíly mezi muži a ženami, což opět koresponduje i s našimi výsledky.

Rovněž v rozsáhlém australském výzkumu (Moran, Coffey, Romaniuk, Olsson, Borschmann, et al., 2012) byly depresivní symptomy a úzkost spojeny se sebepoškozováním, a to nejčastěji s řezáním se a pálením.

Řada autorů zkoumá nejrůznější souvislosti tohoto jevu a výskytu depresivních symptomů, za zajímavý považujeme v této souvislosti i předpoklad, že sebepoškozování může být dospívajícími dětmi vnímáno i jako komunikační kanál, skrze který se okolí dostávají informace o jejich pocitech. Předpoklad, že jeho prostřednictvím poukazují na své problémy a vytváří si viditelnou symboliku, jejímž smyslem může být i tzv. „volání o pomoc“ v beznadějně situaci (Favazza, 1998).

ZÁVĚR

Předkládané výsledky dokládají existenci jistých souvislostí mezi výskytem sebepoškozování a přítomností depresivních symptomů u dětí staršího školního věku. Získané závěry však přináší více otázek, než odpovědí a nabízí hned celou řadu dalších vztahů, jež by bylo vhodné v dané oblasti dále zkoumat. Za možnou překážku ve zkoumání tohoto jevu lze považovat i výraznou nejednotnost v terminologii, což při srovnávání výsledků výzkumných studií, realizovaných v dané oblasti, přináší celou řadu obtíží. Stávající DSM 4 nemá specifickou kategorii pro diagnostikování sebepoškozování, které je vedeno pouze jako součást klinického obrazu hraniční poruchy osobnosti.

LIMITY

Autoři jsou si vědomi řady limitů realizovaného šetření, jehož výsledky zde předkládají. Způsob výběru respondentů byl příležitostný, takže zkoumaný soubor i přes svou velikost nesplňuje všechny požadavky k tomu, aby mohl být považován za reprezentativní. Vlastní výpovědi žáků mohly být zkresleny hned několika nežádoucími směry - ať již v duchu sociálně přijatelnějších odpovědí, či ve snaze zaujmout a stylizovat se do určité pózy. Jako další možné omezení vidíme časovou náročnost dotazníku, jehož vyplnění vyžadovalo vysokou míru pozornosti po celou vyučovací hodinu. Mohlo tak dojít k poklesu pozornosti respondentů, ke ztrátě motivace, či neochotě k dalšímu vyplňování. Omezující mohlo být i samotné prostředí školy, kde byly dotazníky snímány, poněvadž většina tříd nebyla uzpůsobena tomu, aby měl každý žák dostatek soukromí apod. Autoři nesledovali, zda se ve vzorku vyskytují i jedinci s již diagnostikovanou depresivní poruchou.

LITERATURA

Brausch, A. M., & Gutierrez, P. M. (2010). Differences in Non-Suicidal Self-Injury and Suicide Attempts in Adolescents. *J Youth Adolescence*, 39, 233–242.

Brausch, A. M., & Gutierrez, P. M. (2009). The Role of Body Image and Disordered Eating as Risk Factors for Depression and Suicidal Ideation in Adolescents. *Suicide & Life Threatening Behavior*, 39 (1), 58–71.

Dyl, J. (2008). Understanding cutting in adolescents: Prevalence, prevention and intervention. *The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter*, 24 (3), 4-6.

Favazza, A. (1998). The coming of age of self-mutilation. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 186 (5), 259–268.

- Gutierrez, P. M., Osman, A., Barrios, F. X., & Kopper, B. A. (2001). Development and initial validation of the Self-Harm Behavior Questionnaire. *Journal of Personality Assessment*, 77, 475-490.
- Harter, S. (1982). The perceived competence scale for children. *Child Development*, 53, 87-97.
- Janis, I. B., & Nock, M. K. (2008). Behavioral Forecasts Do Not Improve the Prediction of Future Behavior: A Prospective Study of Self-Injury. *Journal of Clinical Psychology*, 64 (10), 1-11.
- Koutek, J., & Kocourková, J. (2003). Sebevražedné chování: Současné poznatky o suicidalitě a její specifika u dětí a dospívajících. Praha: Portál.
- Kovacs, M. (1998). Sebeuposuzovací škála depresivity pro děti CDI. Brno: Psychodiagnostika s.r.o.
- Kvernmo, S., & Rosenvinge, J. H. (2009). Self-mutilation and suicidal behaviour in Sami and Norwegian adolescents: prevalence and correlates. *International Journal of Circumpolar Health*, 68 (3), 235-248.
- Lehrer, J. A., Shrier, L. A., Gortmaker, S., & Buka, S. (2006). *Pediatrics*, 118 (1), 189-200.
- Lieberman, R. (2004). Understanding and Responding to Students Who Self-Mutilate. *Principal Leadership Magazine*, 4(7), 100.
- Moran, P., Coffey, C., Romaniuk, H., Olsson, C., & Borschmann, R. (2012). The natural history of self-harm from adolescence to young adulthood: a population-based cohort study. *The Lancet*, 379 (9812), 236-243.
- Plener, P.L., et al. (2009). An international comparison of adolescent non-suicidal self-injury (NSSI) and suicide attempts: Germany and the USA. *Psychological Medicine*, 39, 1549-1558.
- Rissanen, M. L., Kylmä, J., & Laukkanen, E. (2008). Descriptions of self-mutilation among Finnish adolescents: a qualitative descriptive inquiry. *Issues in Mental Health Nursing*, 29, 145-163.
- Sansone, R.A., Sansone, L.A., & Wiederman, M.W. (1995). The prevalence of trauma and its relationship to borderline personality symptoms and self-destructive behaviors in a primary care setting. *Archives of Family Medicine*, 4, 439-442.
- Sansone, R. A., Wiederman, M. W., & Sansone, L. A. (1998). The Self-Harm Inventory (SHI): Development of a Scale for Identifying Self-Destructive Behaviors and Borderline Personality Disorder. *Journal of Clinical Psychology*, 54 (7), 973-983.
- Transue, L., & Whitlock, J. (2010). Self-Injury in the Media : Fact sheet. Cornell Research Program on Self-Injurious Behavior in Adolescents and Young Adults. Retrieved March 18, 2011, from <http://www.crsib.com/userfiles/mediafactsheet.pdf>

OSOBNOSTNÉ CHARAKTERISTIKY VO VZŤAHU K VNÍMANIU KONFLIKTU A OBOHACOVANIA MEDZI PRÁCOU A RODINOU

FEDÁKOVÁ DENISA – dfedak@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Relationship between personal characteristics and perception of work-family conflict and work-family enrichment

The aim of the study was to analyse the relationship between personal traits and perception of the work-family conflict and the family-work conflict. The relationships between the personality traits and work-family enrichment (in both directions) was studied, too. The research sample consisted of 107 respondents (52 males, 55 females) aged 25-45 (mean age 36,9). All respondents worked full-time, lived in marriage and had at least 1 child aged up to 12. Respondents answered NEO-five factors inventory (Ruisel, Halama, 2007), work family conflict scale (Carlson et al., 2000), and work-family enrichment scale (Carlson et al., 2006). Correlation analyses confirmed significant relationships between measured variables and gender differences in the relationships as well. Results showed the importance of personal traits analyses when researching positive and negative aspects of work-family interaction.

Key words: *personal characteristics, work-family conflict, work-family enrichment*

Z doposiaľ realizovaných bádání, zameraných na sledovanie vzťahu medzi osobnostnými črtami a konfliktom práca - rodina, sa najväčšia pozornosť spomedzi osobnostných charakteristík venovala neurotizmu (Eby et al 2010). Neurotizmus bol v pozitívnom vzťahu s oboma smermi konfliktu práca - rodina. Neurotizmus negatívne koreloval s vnímaným obohacovaním medzi prácou a rodinou. Eby, Maher a Butts (2010) zhrňujú zistenia v súvislosti s pozitívnym a negatívnym prepojením práce a rodiny a extraverziou, ktoré však už nie sú natoľko jednoznačné. Medzi extraverziou a konfliktom práca - rodina bol potvrdený štatisticky významný negatívny vzťah, ale aj neprítomnosť vzťahu. Medzi extraverziou a obohacovaním medzi prácou a rodinou sa potvrdil pozitívny vzťah. V prípade osobnostnej charakteristiky prítivnosť sa v jej vzťahu ku konfliktu práca - rodina potvrdil negatívny vzťah. Štúdia autorov Stoeva, Chiu, Greenhaus (2002) v súvislosti s dispozičnými črtami a ich vzťahom ku konfliktu práca - rodina zisťovala vplyv negatívnej efektivity na obe dimenzie konfliktu práca - rodina. Ich výsledky potvrdili, že negatívna afektivita, ktorá býva úzko prepojená s neurotizmom, nepriamo ovplyvňovala konflikt práca - rodina cez jej dopad na pracovný stres a rovnako tak, nepriamo ovplyvňovala konflikt rodina - práca, cez jej dopad na stres v rodine. Zistenia v súvislosti so sledovaním vzťahov medzi osobnostným konštruktom a vnímaným inter-rolovým konfliktom, ale aj obohacovaním medzi prácou a rodinou nedávno publikovali autorky Westring a Ryan (2010). Za osobnostný konštrukt autorky považujú vnútorné sebahodnotenia (core self-evaluations), ktoré Judge a kol (1998) popísal v súvislosti s pozitívnym sebakonceptom. Vysoká úroveň konštruktu vnútorného sebahodnotenia indikuje nízku mieru neurotizmu (Judge et al. 1998). Výsledky zistení autoriek Westring a Ryan (2010) potvrdili, že jednotlivci s pozitívnejšími vnútornými sebahodnoteniami prežívali menej inter-rolového konfliktu, ako aj to, že jednotlivci s pozitívnejšími vnútornými sebahodnoteniami prežívali viac inter-rolového obohacovania. Celkovo však možno konštatovať, že výskumy sledujúce vzťahy medzi osobnostnými charakteristikami a interakciou práca - rodina boli orientované skôr na sledovanie konfliktu

medzi prácou a rodinou (v oboch smeroch). Zistenia tohto druhu v spojitosti s pozitívnym prepojením práce a rodiny však absentujú, prípadne, ak sa uskutočnili, týkajú sa len vybraných osobnostných charakteristík (neurotizmus, extravézia).

Cieľom štúdie je zistiť vzťahy medzi osobnostnými charakteristikami a konfliktom práca - rodina, rodina - práca, ako aj vzťahy medzi osobnostnými charakteristikami a vzájomným obohacovaním medzi prácou a rodinou v oboch smeroch. Sledovanie týchto vzťahov nebolo doposiaľ na Slovenskej populácii realizované. Naše predchádzajúce zistenia (Fedáková et al., 2012) upriamili našu pozornosť na dôležitosť sledovania rodových rozdielov v súvislosti s vnímaním pozitívnych aj negatívnych aspektov prelinania práce a rodiny. Preto je cieľom tejto štúdie zamerať sa aj na sledovanie vplyvu rodu pri vysvetľovaní pôsobenia osobnostných charakteristík na posudzovanie konfliktu a obohacovania medzi prácou a rodinou.

Vzorka a metódy

Výskumu sa zúčastnilo 107 respondentov z Košického a Prešovského kraja (vek: 25-45 rokov), 52 mužov (priemerný vek 36,9), 55 žien (priemerný vek 36,8), všetci zamestnaní na plný úväzok, žijúci v manželskom zväzku, priemerný počet odpracovaných hodín za týždeň 42,4 hodín. Každý respondent/respondentka má doma minimálne 1 dieťa do 12 rokov. Skupiny mužov a žien majú rovnocenné zastúpenie vzdelania (SŠ s maturitou a VŠ) a počtu detí.

Škála konfliktu práca - rodina

Konflikt práca - rodina som zisťovala metodikou Carlsonovej et al.(2000) „Work-family conflict scale“. Pozostáva z 18 položiek a konflikt sa meria v dvoch smeroch, t.j. práca - rodina a rodina - práca. V každom smere sú sledované 3 subškály: konflikt plynúci z (nedostatku) času, konflikt plynúci z (nadmernej) záťaže, konflikt plynúci zo správania. Každá subškála pozostáva z troch položiek. Respondenti odpovedajú na 5-bodovej likertovej škále (1-rozhodne nesúhlasím, 5-rozhodne súhlasím). Cronbach a škály konfliktu z práce do rodiny (KP-R) bola 0,82 a Cronbach a škály konfliktu z rodiny do práce (KR-P) bola 0,78.

Škála obohacovania práca - rodina

Obohacovanie z práce do rodiny a z rodiny do práce som merala prevzatou škálou obohacovania práce a rodiny (Carlson a kol., 2006). Škálu tvorí 18 položiek v 2 smeroch: práca obohacuje rodinu OP-R a rodina obohacuje prácu OR-P.

Respondenti odpovedajú na 5-bodovej likertovej škále: 1-rozhodne nesúhlasím, 5-rozhodne súhlasím. Cronbach a škály obohacovania z práce do rodiny je 0,92 a Cronbach a škály obohacovania z rodiny do práce je 0,88.

NEO - päťfaktorový osobnostný inventár

Respondentom bola administrovaná slovenská verzia osobnostného inventára, 60 položiek, 5 osobnostných charakteristík (Ruisel, Halama, 2007). Hodnoty reliability pre jednotlivé charakteristiky NEO-FFI boli: neurotizmus 0,758; extravézia 0,608; Otvorenosť voči skúsenosti 0,56; prívetivosť 0,691; svedomitosť 0,764.

Výsledky

Deskriptívne štatistiky sledovaných premenných sú uverejnené v tabuľke 1. Respondenti uvádzali celkovo vyššiu mieru konfliktu práca - rodina (M=2,84) v porovnaní s mierou konfliktu rodina - práca (M=2,45). Rodové rozdiely v NEO - na tejto vzorke - ženy (matky) signifikantne vyššie skórovali v subškálach prívetivosť a svedomitosť v porovnaní s mužmi-otcami.

Tabuľka 1. Deskriptívne údaje a koeficienty korelácií a interkorelácií pre celú vzorku (N = 107).

Celá vzorka	M	SD	1	2	3	4	5	6
1. KP-R	2,84	,82						
2. KR-P	2,45	,80	,662**					
3. NEO_N	1,69	,57	,128	,272**				
4. NEO_E	2,42	,43	-,212*	-,284**	-,361**			
5. NEO_O	2,05	,48	-,242*	-,232*	-,175	,171		
6. NEO_P	2,58	,45	-,215*	-,315**	-,285**	,248*	,160	
7. NEO_S	2,75	,50	-,184	-,259**	-,147	,203*	,007	,334**

Legenda: KP-R konflikt práca - rodina, KR-P konflikt rodina - práca, NEO_N neurotizmus, NEO_E extraverzia, NEO_O otvorenosť, NEO_P prívetivosť, NEO_S svedomitosť.

Výsledky korelačnej analýzy na celej vzorke respondentov (tabuľka 1) v prípade sledovania vzťahov medzi konfliktom práca - rodina a osobnostnými charakteristikami potvrdili štatisticky významné negatívne vzťahy medzi konfliktom práca - rodina a extraverziou ($p < 0,05$), otvorenosťou voči skúsenosti ($p < 0,05$) a prívetivosťou ($p < 0,05$). Tieto výsledky podporujú zistenia zahraničných štúdií (Eby et al., 2010) o negatívnom vzťahu medzi konfliktom práca - rodina a extraverziou a prívetivosťou. Analýza vzťahov medzi konfliktom rodina - práca a osobnostnými charakteristikami potvrdila signifikantné korelácie. Pozitívna korelácia sa potvrdila v prípade konfliktu rodina - práca a neurotizmu ($p < 0,01$). Negatívne korelácie sa potvrdili medzi konfliktom rodina - práca a extraverziou ($p < 0,01$), otvorenosťou voči skúsenosti ($p < 0,05$), prívetivosťou ($p < 0,01$) a svedomitosťou ($p < 0,01$). Tieto výsledky sú v súlade so zisteniami uvádzanými v úvode štúdie (signifikantné pozitívne vzťahy medzi konfliktom rodina - práca a neurotizmom), v prípade ostatných osobnostných charakteristik som sa v literatúre nestretla so zisteniami popisujúcimi ich vzťahy ku konfliktu v smere rodina - práca.

Tabuľka 2. Korelačné koeficienty pre vzorku mužov a vzorku žien, dva smery konfliktu práca - rodina (N muži = 52, N ženy = 55).

	muži_otcovia				ženy_matky			
	M	SD	1	2	M	SD	1	2
1. KP-R	2,79	,86			2,89	,79		
2. KR-P	2,34	,77	,656**		2,56	,83	,671**	
NEO_N	1,62	,59	,241	,413**	1,76	,55	-,010	,118
NEO_E	2,36	,40	-,220	-,341*	2,48	,45	-,228	-,283*
NEO_O	1,99	,52	-,247	-,287*	2,10	,44	-,256	-,219
NEO_P	2,42	,45	-,257	-,480**	2,73	,39	-,250	-,302*
NEO_S	2,65	,60	-,247	-,416**	2,85	,35	-,132	-,145

Legenda: KP-R konflikt práca - rodina, KR-P konflikt rodina - práca, NEO_N neurotizmus, NEO_E extraverzia, NEO_O otvorenosť, NEO_P prívetivosť, NEO_S svedomitosť.

Výsledky korelačnej analýzy v prípade sledovania vzťahov medzi konfliktom práca - rodina a osobnostnými charakteristikami sa nepotvrdili ako štatisticky významné ani vo vzorke mužov -otcov, ani vo vzorke žien-matiek (tabuľka 2). Domnievame sa, že vnímanie konfliktu medzi prácou a rodinou súvisí skôr s charakteristikami práce (pracovná doba, pozícia v zamestnaní...), prípadne s podmienkami v práci a v rodine (sociálna opora na pracovisku, doma...) alebo s mierou psychickej pohody (Fedáková et al., 2012).

Rozdiely medzi mužmi a ženami sa preukázali pri sledovaní vzťahov medzi konfliktom rodina - práca a osobnostnými charakteristikami (tabuľka 2), keď u mužov sa potvrdil významný vzťah medzi konfliktom a neurotizmom ($p < 0,01$) v pozitívnom smere (čím vyššia miera neurotizmu, tým výraznejšie vnímanie konfliktu). S ostatnými osobnostnými charakteristikami (extraverzia, otvorenosť, prívetivosť, svedomitosť) koreloval konflikt rodina - práca negatívne, t.j. čím vyššia miera charakteristiky, tým slabšie vnímanie konfliktu. Vo vzorke žien sa potvrdila štatisticky významná korelácia medzi konfliktom rodina - práca a osobnostnými charakteristikami len v prípade charakteristík extraverzia ($p < 0,05$) a prívetivosť ($p < 0,05$), pričom išlo o negatívne vzťahy (čím vyššia miera charakteristiky, tým slabšie vnímanie konfliktu).

Tabuľka 3. Deskriptívne údaje a koeficienty korelácií pre celú vzorku (N = 107).

	M	SD	1	2
1. OP-R	3,23	,97		
2. OR-P	3,38	,83	,607**	
NEO_N	1,69	,57	-,175	-,163
NEO_E	2,42	,43	,170	,197*
NEO_O	2,05	,48	,339**	,235*
NEO_P	2,58	,45	,219*	,324**
NEO_S	2,75	,50	-,005	,112

Legenda: OP-R obohacovanie práca - rodina, OR-P obohacovanie rodina - práca, NEO_N neurotizmus, NEO_E extraverzia, NEO_O otvorenosť, NEO_P prívetivosť, NEO_S svedomitosť.

Priemerné hodnoty skóre (tabuľka 3) pri vnímanom obohacovaní medzi prácou a rodinou (M = 3,23) ale aj rodinou a prácou (M = 3,38) indikujú, že respondenti často uvádzali vnímané pozitíva plynúce z prepojenia oblasti práce a rodiny. Analýzu vzťahov medzi osobnostnými charakteristikami a vnímaným obohacovaním práca - rodina a rodina - práca na celej vzorke prezentuje tabuľka 3. Potvrdili sa štatisticky významné pozitívne vzťahy medzi obohacovaním práca - rodina a osobnostnými charakteristikami otvorenosť ($p < 0,01$) a prívetivosť ($p < 0,05$). Vnímané obohacovanie v smere rodina - práca signifikantne pozitívne korelovalo s charakteristikami extraverzia ($p < 0,05$), otvorenosť ($p < 0,05$) a prívetivosť ($p < 0,01$).

Ďalej sme zisťovali vzťahy medzi sledovanými premennými na vzorke mužov-otcov a žien-matiiek (tabuľka 4). Výsledky poukazujú na odlišnosti v prítomnosti významných vzťahov medzi obohacovaním práca - rodina a osobnostnými charakteristikami v týchto dvoch skupinách. V skupine mužov sa potvrdil štatisticky významný pozitívny vzťah medzi obohacovaním práca- rodina a otvorenosťou ($p < 0,05$). V skupine žien sa potvrdili štatisticky významné pozitívne vzťahy medzi obohacovaním práca- rodina a extraverziou ($p < 0,05$), otvorenosťou ($p < 0,01$) a prívetivosťou ($p < 0,05$).

Tabuľka 4. Korelačné koeficienty pre vzorku mužov a vzorku žien, dva smery obohacovania práca – rodina (N muži = 52, N ženy = 55).

	muži_otcovia				ženy_matky			
	M	SD	1	2	M	SD	1	2
1. OP-R	2,79	,86			2,89	,79		
2. OR-P	2,34	,77	,456**		2,56	,83	,766**	
NEO_N	1,62	,59	-,133	-,047	1,76	,55	-,237	-,307*
NEO_E	2,36	,40	,017	-,073	2,48	,45	,295*	,427**
NEO_O	1,99	,52	,315*	,216	2,10	,44	,360**	,245
NEO_P	2,42	,45	,152	,218	2,73	,39	,286*	,448**
NEO_S	2,65	,60	-,067	,116	2,85	,35	,067	,084

Legenda: OP-R obohacovanie práca - rodina, OR-P obohacovanie rodina - práca, NEO_N neurotizmus, NEO_E extravertzia, NEO_O otvorenosť, NEO_P prívetivosť, NEO_S svedomitosť.

Rozdiely v prítomnosti signifikantných vzťahov medzi mužmi a ženami sa zistili aj v prípade korelačnej analýzy, ktorá sledovala vzťahy medzi obohacovaním rodina – práca a osobnostnými charakteristikami (tabuľka 4). V skupine mužov sa nepotvrdil žiadny štatisticky významný vzťah medzi sledovanými premennými. V skupine žien sa potvrdil signifikantný negatívny vzťah medzi obohacovaním rodina – práca a neurotizmom ($p < 0,05$), a ďalej sa potvrdili štatisticky významné pozitívne vzťahy medzi obohacovaním rodina – práca a extravertiou ($p < 0,01$) a prívetivosťou ($p < 0,01$).

Záver

Korelačná analýza poukázala na štatisticky významné vzťahy medzi sledovanými premennými aj na rodové odlišnosti v sledovaných vzťahoch. Výsledky ukazujú na opodstatnenosť sledovania osobnostných charakteristík pri zisťovaní pozitívnych i negatívnych aspektov prelinania sa práce a rodiny, ako aj na sledovanie rodových rozdielov. Zistenia vedú k úvahám o výraznejšom vplyve osobnostných charakteristík na vnímanie konfliktu rodina – práca vo vzorke mužov ako vo vzorke žien. Neprítomnosť vzťahu medzi vnímaným konfliktom práca - rodina a osobnostnými charakteristikami zároveň nabáda k sledovaniu nielen individuálnych charakteristík ale aj širšieho kontextu pracovného a rodinného prostredia. V prípade sledovania vzťahov medzi obohacovaním práca – rodina, rodina – práca a osobnostnými charakteristikami sa skôr ukazuje vplyv osobnostných charakteristík na vnímané obohacovanie práca – rodina a najmä rodina – práca vo vzorke žien ako vo vzorke mužov.

Som si vedomá toho, že zistenia štúdie vzhľadom na veľkosť vzorka majú skôr orientačný charakter. Napriek tomu však nabádajú k ďalšiemu sledovaniu problematiky pozitívnych (obohacovanie) a negatívnych aspektov (konflikt) medzi prácou a rodinou. V blízkej budúcnosti plánujem rozšíriť výskumnú vzorku a sledovať situačné a kontextové premenné (sociálna opora, finančné istoty, význam práce a iné). Zároveň by som sa chcela zamerať na sledovanie rozdielov vo vnímaní konfliktu a obohacovanie práca – rodina, rodina – práca v závislosti od rozdielnej pracovnej záťaže v zamestnaní.

Literatúra

- Bolger, N., & Schilling, E.A. (1992). Personality and problems of everyday life: The role of neuroticism in exposure and reactivity to daily stressors. *Journal of Personality*, 59, 355-386.
- Cropanzano, R., James, K., & Konovsky, M.A. (1993). Dispositional affectivity as a predictor of work attitudes and job performance. *Journal of Organizational Behavior*, 14, 596-606.

- Eby, L.T., Maher, C.P., & Butts, M.M. (2010). The Intersection of work and family life: The role of affect. *The Annual Review of Psychology*. 61, 599-622.
- Fedáková, D., Tomková, J., Torbová, Z. (2012). Rodové rozdiely vo vnímaní pozitívnych a negatívnych aspektov prelínania práce a rodiny zamestnaných osôb. *Internetový časopis Človek a spoločnosť*, 15, 1.
- Fedáková, D., Torbová, Z., Tomková, J. (2012). Vnímanie pozitívnych a negatívnych aspektov prelínania práce a rodiny vo vzťahu k psychickej pohode. Zborník príspevkov z konferencie *Psychológia práce a organizácie 2012*, Košice. V tlači.
- Judge, T.A., Erez, A., & Bono, J.E. (1998). The power of being positive: The relation between positive self-concept and job performance. *Human Performance*. 11, 167-187.
- Ruisel, I., & Halama, P. (2007). NEO päťfaktorový osobnostný inventár (podľa NEO Five-Factor Inventory P.T. Costu a R.R. McCraeho). Praha: Testcentrum - Hogrefe.
- Stoeva, A.Z., Chiu, R.K., & Greenhaus, J.H. (2002). Negative affectivity, role stress and work-family conflict. *Journal of Vocational Behavior*. 60,1-16.
- Westring, A.F., & Ryan, A.M. (2010). Personality and inter-role conflict and enrichment: Investigating the mediating role of support. *Human Relations*. 63, 1815-1834.

SUBJEKTIVNĚ VNÍMANÉ ZMĚNY V ŽIVOTĚ SOUROZENCŮ ONKOLOGICKY NEMOCNÝCH DĚTÍ: KVALITATIVNÍ ANALÝZA

BLATNÝ MAREK – blatny@psu.cas.cz

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Brno

KÁROVÁ ŠÁRKA

Ústav lékařské psychologie a psychosomatiky LF MU Brno

JELÍNEK MARTIN

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Brno

KEPÁK TOMÁŠ, TÓTHOVÁ KRISTÍNA

Klinika dětské onkologie FN Brno

SOBOTKOVÁ VERONIKA

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Brno

Subjectively perceived changes in the lives of siblings of children with cancer: Qualitative analysis

The aim of the study was to explore subjectively perceived changes in life of siblings of pediatric oncology patients. Subjects were 48 siblings age 7 to 16 (average age 10,7 years, 25 girls) Open questions at Sibling Perception Questionnaire were used for content analysis. The results showed that siblings report fear of future, of possible death of sick child and possible development of their own oncology disease. They are sad because they miss their siblings and are aware of their suffering. Children reported anger because of changes in their life, changed behavior of parents and siblings and unfairness, that their siblings have oncology disease. Regarding coping strategies, children most frequently use withdrawal and distraction strategies. Children are relatively well informed about the diagnosis of the disease, but results also showed presence of myths about the disease.

Key words: *Oncology disease, siblings, subjectively perceived changes*

Grantová podpora: GA ČR č. 406/09/1255 a RVO č. 68081740

Úvod

Onkologické onemocnění dítěte, coby život ohrožující událost, vnese do rodiny dramatické změny. Všichni členové rodiny se musí přizpůsobit nově vzniklé realitě a zároveň se pokusit udržet fungování celého rodinného systému. V popředí klinické péče i vědeckého zájmu je zcela pochopitelně nemocné dítě (Carpenter, Sahler, 1991). Také pro rodiče je naprosto nepředstavitelné, že by tuto extrémní situaci měli zvládnout bez podpory zdravotnického personálu, psychologů, ostatních rodičů. Zdraví sourozenci nemocných dětí však v naprosté většině zůstávají osamoceni, bez adekvátních informací, bez kontaktu s jinými dětmi prožívajícími podobnou situaci a bez systematické péče. Zahraniční výzkumy zabývající se subjektivně vnímanými změnami prokázaly, že zdraví sourozenci onkologicky nemocných dětí jsou vystaveni riziku rozvoje emocionálních, sociálních potíží i poruch chování (Houtzager, Grootenhuis, Last, 1999; Kazak a kol., 1999; Wilkins, 2003, Wilkins, Woodgate, 2005).

V literatuře se popisují 2 hlavní okruhy problémů, které se týkají prožívání zdravých sourozenců: výrazné změny v životě a zaplavení silnými pocity (Kárová, Blatný, Bendová,

2009; pro podrobný popis problémů a soupis literárních pramenů odkazujeme na tuto studii). Nejsilněji děti pocítují nepřítomnost rodiče, který o nemocné dítě v nemocnici pečuje, bolestně postrádají také svého sourozence. V důsledku vnímaného osamocení se objevují pocity odmítnutí, nedostatečnosti a méněcennosti. Zdravé děti často popisují strach o život svého sourozence, o život svůj, strach z toho, že také oni onemocní. S tím souvisí také existence mnoha mýtů, které onkologické onemocnění provází: děti překvapivě často uvádějí, že mají strach, že onemocnění svému sourozenci způsobily svým chováním nebo myšlením, popřípadě, že mohly nějak vzniku onemocnění zabránit.

Děti popisují silné pocity smutku, bezmoci a beznaděje z fyzické či psychické bolesti sourozence, z vnímaného vyčerpání rodičů. Objevují se pocity viny za to, že neonemocněly ony. Děti se stydí za žárlivost a závist, která zvýšenou pozornost o nemocného sourozence doprovází. Děti pocítují vztek, který plyne ze změn v životě – např. z nemožnosti pokračovat ve svých zájmových aktivitách, z nutnosti více pomáhat s domácími pracemi, ale i z vystavení necitlivým dotazům a komentářům spolužáků, učitelů i sousedů.

Cílem této studie je analyzovat problémy s adaptací zdravých sourozenců na onkologické onemocnění sourozence na základě odpovědí na otevřené otázky v dotazníku Sibling Perception Questionnaire (Carpenter, Sahler, 1991) u souboru českých dětí a adolescentů.

Soubor

Výzkumná studie se zaměřuje na osoby, jejichž společným znakem je přítomnost sourozence, u něhož bylo diagnostikováno onkologické onemocnění. Kritériem pro zařazení do výzkumu byl věk 7 až 18 let a přítomnost sourozence, u kterého bylo v uplynulých maximálně devíti měsících diagnostikováno onkologické onemocnění dětského věku. Celkově byla získána data od 48 sourozenců onkologicky nemocných osob ve věku 7 až 16 let (průměrný věk 10,7 let; 25 dívek).

Nástroje a analýza dat

Volné výpovědi byly získány v rámci metody Sibling Perception Questionnaire (Carpenter, Sahler, 1991), který je zaměřen na vztah k nemoci sourozence, nemocnému sourozenci a rodičům. Dotazník obsahuje kromě uzavřených otázek (29) i šest otevřených otázek, odpovědi na něž jsme analyzovali pomocí obsahové analýzy. Odpovědi na otevřené otázky nebyly povinné, proto se počty analyzovaných odpovědí u jednotlivých otázek liší.

Výsledky

V dalším textu uvádíme pouze identifikované kategorie odpovědí na jednotlivé otázky, příklady odpovědí k jednotlivým kategoriím jsou uvedeny souhrnně v Tabulce 1.

Tabulka 1. Příklady odpovědí k identifikovaným kategoriím

Občas jsem našťvaný kvůli nádorovému onemocnění mého sourozence. Důvody proč jsem našťvaný:...	
1	„není doma, mamka není doma, pořád brečí a křičí a je divný“
2	„jen proto, že mi to nepříjde fér, že sestra za nic nemůže a radši bych si to s ní vyměnila“
3	„Štve mě, že brácha trpí v takovém věku“
4	„že je pořád v nemocnici, málo ho vidím“
5	„protože rodiče musí být s nemocnou sestrou věčně v nemocnici“
6	„protože nemusejí do školy a já jo“
7	„Posmívají se mi ostatní (vlasy)“
8	„protože za to můžu já“
Myslívám na nádorové onemocnění mého sourozence. Věci, na které myslívám:...	
1	„jak mu je, jak se cítí, co ho bolí, kdy bude zdravý“

2	„trvalé následky, opakování ročníku kvůli nemoci a ztráta kamarádů“
3	„že je pořád na ambulanci, že si s ní nemůžu hrát“
4	„myslím na to, aby byla moje sestra zdravá“
5	„jak se to tam dostalo, jestli to půjde vyléčit“
6	„na různé věci, nedá se pojmenovat“
Mám strach z nádorového onemocnění mého sourozence. Strach mám z těchto věcí:...	
1	„že bude mít dlouhodobé následky“
2	„že můj bratr umře“
3	„že budu také nemocná, já mám to samé s dýcháním, mám špatné sny – že všichni umřeli a zůstala jsem sama“
4	„že bude křičet a nebudu vědět co říct nebo udělat aby přestal, nevím jak mu pomoc“
5	„ze všeho“
Jsem smutný kvůli nádorovému onemocnění mého sourozence. Důvody, proč jsem smutný:...	
1	„že je pořád nemocný, stýská se mi po něm“
2	„musí být v nemocnici, je ještě malý, cítí se špatně a může mít strach“
3	„protože se s ním nedá hrát některé hry, že to třeba nezvládne“
4	„je to nespravedlivé“
5	„tak prostě nějak jsem smutná“
6	„bylo mi to líto, bála jsem se, že by mohl umřít“
7	„nejsem nikdy smutný“
Když jsem našťvaný, zklamaný, smutný atd, pak dělám tyto věci:...	
1	„koukám na televizi / čtu / hry na PC / poslouchám hudbu“
2	„zajdu do pokojíčku a zamknu se tam - radši pak otevřu, aby tatka nevylomil dveře“
3	„jdu za tátou a povídám si“
4	„jdu si ven provětrat hlavu / zahrát si fotbal“
5	„myslím na *** a je mi pak líp, snažím se pro něj vydržet“
Když můj sourozenec onemocněl, moji rodiče mi o tom řekli. Co mi řekli:...	
1	„sestra má nádor a musí být v nemocnici“
2	„že je v nemocnici a že za ní pojedou a že bude chvíli sama u babičky“
3	„nepamatuji si to“
4	„nevím, je nemocný, nemůže kvůli tomu dýchat a pořád kašle, něco mu tlačí na plíce – co mu teda je?“
5	„že má nemoc, že na něho nemůžu být zlá, jako by byl normální brácha a že se ho mám zastávat“
6	„nic, řekl mi to brácha“

Otázka „Občas jsem našťvaný kvůli nádorovému onemocnění mého sourozence. Důvody proč jsem našťvaný:...”

Nejčtenější kategorie u této položky jsou změny v životě a v chování sourozence a rodičů a pocit nespravedlnosti. Dále postrádání přítomnosti sourozence a vnímání jeho nemoci a utrpení.

Identifikované kategorie a četnosti:

1. Nepříjemná změna v chování rodičů, sourozence, v životě (n = 5)
2. Nespravedlnost (n = 5)
3. Nemoc sourozence a jeho utrpení (n = 4)
4. Postrádání přítomnosti sourozence (n = 4)
5. Postrádání rodičů (n = 1)
6. Závist (n = 1)
7. Posměch okolí (n = 1)
8. Mýtus - sebeobviňování (n = 1)

Otázka „Myslívám na nádorové onemocnění mého sourozence. Věci, na které myslívám:...”
Nejčtenější kategorií u této položky je to, že děti často myslí celkově na nemoc a léčbu svého sourozence a jeho utrpení, objevují se také myšlenky na budoucnost a následky onemocnění.

Identifikované kategorie a četnosti:

1. Nemoc a léčbu, na sourozence a jeho utrpení (n = 18)
2. Budoucnost a následky (n = 4)
3. Postrádání přítomnosti sourozence (n = 3)
4. Přání zdraví pro sourozence (n = 2)
5. Proč nemoc vznikla (n = 2)
6. Různé (n = 1)

Otázka „Mám strach z nádorového onemocnění mého sourozence. Strach mám z těchto věcí:...”

Nejčtenější odpovědi v kategorii strach je strach z budoucnosti – následků, neléčitelnosti a návratu onemocnění, ze smrti sourozence a z možnosti vlastního onemocnění.

Identifikované kategorie a četnosti:

1. Z budoucnosti sourozence - následků, neléčitelnosti, návratu onemocnění (n = 8)
2. Ze smrti sourozence (n = 7)
3. Z možnosti mého onemocnění (n = 6)
4. Z utrpení sourozence a vlastní bezmoci (n = 2)
5. Obecné obavy (n = 2)

Otázka „Jsem smutný kvůli nádorovému onemocnění mého sourozence. Důvody, proč jsem smutný:...”

Smutek v naprosté většině případů plyne z postrádání přítomnosti sourozence a z vnímané nemoci a utrpení sourozence.

Identifikované kategorie a četnosti:

1. Postrádání přítomnosti sourozence (n = 11)
2. Přítomnost nemoci a utrpení sourozence (n = 9)
3. Změna v chování sourozence, v aktivitách společně dělaných, v životě (n = 4)
4. Nespravedlnost (n = 3)
5. Bez identifikované příčiny (n = 2)
6. Strach ze smrti sourozence (n = 1)
7. Nikdy (n = 1)

Otázka „Když jsem našťvaný, zklamaný, smutný atd., pak dělám tyto věci:...”

Odpovědi na otázku můžeme interpretovat v kontextu psychologie zvládnání zátěže (coping). Nejčtenějšími kategoriemi u této položky jsou copingové strategie rozptýlení a stažení do izolace. Pouze v jednom případě se vyskytla prosociální aktivita.

Identifikované kategorie a četnosti:

1. Rozptýlení (rozptylující aktivity) (n = 15)
2. Stažení do izolace (n = 9)
3. Sociální opora (n = 5)
4. Rozptýlení (fyzické uvolňování pocitů) (n = 3)
5. Proaktivní/prosociální aktivita (n = 1)

Otázka „Když můj sourozenec onemocněl, moji rodiče mi o tom řekli. Co mi řekli:...”

V naprosté většině případů děti od rodičů získaly informace o tom, že jde o nádorové onemocnění a o tom, že je onemocnění vážné.

Identifikované kategorie s příklady:

1. Rodiče řekli o nemoci, že jde o nádorové onemocnění a že nemoc je vážná (n = 20)
2. Řekli o nemoci, ale neřekli, že jde o nádorové onemocnění (n = 6)
3. Nepamatuje si (n = 3)
4. Neví, o jakou nemoc jde (n = 2)
5. rodiče o nemoci řekli a vznesli požadavek na změnu chování k sourozenci (n = 1)
6. Rodiče neřekli nic, informace má od někoho jiného (n = 1)

Závěry

Děti silně prožívají strach z možného úmrtí sourozence, z budoucnosti (následků nemoci), neléčitelnosti a návratu onemocnění a z možnosti vlastního onemocnění. Onemocnění sourozence vnímají jako nespravedlnost. Negativně vnímají změny v životě i v chování rodičů a sourozence.

Překvapivým zjištěním je, že české děti uvádějí nejčastěji smutek v souvislosti s postrádáním přítomnosti sourozence (17 odpovědí), zatímco smutek z postrádání přítomnosti rodičů se vyskytl v 1 odpovědi. Postrádání sourozence se opakovaně vyskytuje jako odpověď na všechny 3 otázky týkající se naštvání (4 odpovědi), smutku (11 odpovědi) a myšlenek v souvislosti s onemocněním (3 odpovědi). Smutek pramení dále z vnímaného utrpení nemocného.

V jednom případě se potvrdil výskyt mýtu o vzniku onemocnění, kdy se sourozenec obviňuje, že nemoc způsobil on. Přestože rodiče poskytli dětem při vzniku onemocnění v naprosté většině pravdivé informace o diagnóze, zarážející je četnost odpovědí vyjadřující strach z vlastního onemocnění. Přisuzujeme to také mýtickým představám a nedostatku informací o onemocnění.

Pokud jde o reakce na zátěž, děti nejčastěji používají copingové strategie rozptýlení, a to jak fyzické uvolňování pocitů, tak rozptylující aktivity (Ayers a kol., 1996), a stažení do izolace, tedy strategie maladaptivní či potenciálně maladaptivní. V související studii (Kárová a kol., v recenzním řízení) jsme u těchto dětí sice nezjistili klinicky významnou přítomnost distresu (měřenou objektivními metodami), dlouhodobější užívání uvedených způsobů zvládnání stresu však může vést k poruchám adaptivního psychologického přizpůsobení.

Výsledky nás vedou k přesvědčení o nutnosti vnímat onkologické onemocnění v kontextu celého rodinného systému s přihlédnutím ke specifickým potřebám všech členů. Potvrzujeme nutnost vzniku intervencí pro práci s pocity strachu, smutku, vzteku i viny, zlepšení informovanosti o nemoci a léčbě s vyvrácením mýtů, spolu s doporučením umožnit dětem trávit s nemocným více času.

Literatura

- Ayers, T. S., Sandler, I. N., West, S. G. & Roosa, M. W. (1996). A dispositional and situational assessment of children's coping: Testing alternative models of coping. *Journal of Personality*, 64, 923-958.
- Carpenter, P.J., & Sahler, O.J. (1991). Sibling perception and adaptation to childhood cancer: conceptual and methodological considerations. *Advances in Child Health Psychology*, 30, 193-205
- Houtzager, B.A., Grootenhuis, M.A., & Last, B.F. (1999). Adjustment of siblings to childhood cancer: A literature review. *Supportive Care in Cancer*, 7, 302-320.
- Kárová, Š., Blatný, M., & Bendová M. (2009). Psychosociální potřeby zdravých sourozenců onkologicky nemocných dětí aneb "zapomenuté děti". *Československá psychologie*, 53, 149-157.
- Kárová, Š., Blatný, M., Jelínek, M., Tóthová, K., Kepák, T., & Sobotková, V. (v recenzním řízení). Sourozenci onkologicky nemocných dětí: subjektivně vnímané změny v životě a kvalita jejich života 6 měsíců po stanovení diagnózy nemocnému sourozenci. *Československá psychologie*.

- Kazak, A.E., Simms, S., Barakat, L., Hobbie, W., Foley, B., Golomb, V., & Best, M. (1999). Surviving cancer competently intervention program (SCCIP): A cognitive-behavioral and family therapy intervention for adolescent survivors of childhood cancer and their families. *Family Process Journal*, 38, 175-91.
- Wilkins, K. (2003). Sibling adaptation to the family crisis of childhood cancer. *Canadian Oncology Nursing Journal*, 13, 46-52.
- Wilkins, K.L., & Woodgate, R.L. (2005). A review of qualitative research on the childhood cancer experience from the perspective of siblings: a need to give them a voice. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 22, 305-19.

ROZDÍLY V SEBESYSTÉMU U ALKOHOLIKŮ, GAMBLERŮ A TOXIKOMANŮ

BERÁNKOVÁ DAGMAR – dagmar.berankova@fno.cz

Fakultní nemocnice Ostrava, LF MU v Brně

STEHNOVÁ IVA – stehnova.iva@fnusa.cz

Fakultní nemocnice u SV. Anny, Brno, LF MU v Brně

SISROVÁ MONIKA – mona.sis@seznam.cz

Krajská nemocnice liberec, LF MU v Brně

Differences in self-system of persons addicted on alcohol, drugs and gamblers

This research is focused on self-system and detection components of self-system, which could be connected with the development of addiction. Nowadays addiction is a bigger and bigger problem for our society. The most abusing drug is alcohol and the results of this addiction have destructive influence for alcoholic's relationships and his/her health. Every kind of drug can be a starter of gambling. Similar to alcoholism and addicting, gambling causes problems in gambler's social life too. Debts, less interest in his family and less energy for his job – all these facts can lead to damage of gambler's family, his work and can start depression symptoms.

Key words: *selfsystem, alcoholism, gambling, addiction*

CÍL STUDIE

Cílem studie je detekovat možné rozdíly v úrovni dílčích komponent sebepojetí, aby bylo v psychoterapeutické praxi možné se lépe zaměřit na ty komponenty, jež se ukáží u jedinců se závislostí na nižší úrovni. Problematika závislého chování zatěžuje celou společnost stále více. Primárně lze uvažovat o negativním dopadu závislého chování člověka na jeho interpersonální vztahy, což zhoršuje kvalitu života jak postiženého, tak jeho bližních a v zároveň je nutné mít na paměti zdravotní důsledky závislostí, jež jsou v konečném důsledku ekonomickou zátěží pro společnost.

Blatný a Plháková (2003) definují sebepojetí jako „souhrn představ a hodnotících soudů, které sobě člověk chová“ (s.92) . Sebepečetí můžeme v rámci sebesystému chápat jako mentální reprezentaci sebe.

Výrost, Slaměník (2008) definují sebepojetí jako kognitivní složku sebesystému. Sebesystém je pak tvořen kognitivní složkou, emocionální složkou (sebehodnocení) a konativní složkou (seberegulace). Sebepečetí je „hypotetický konstrukt, kterým se snažíme popsat obsah vědomí vztahovaný k vlastnímu Já“ (Výrost, Slaměník, 2008, s.96).

Psychologie zkoumá sebepojetí ze tří hledisek, které vzájemně souvisejí. Jedná se o hledisko procesu formování sebepojetí, o hledisko sebepojetí jako produktu procesu sebeuvědomění člověka a o hledisko funkce sebepojetí v psychické regulaci chování (Blatný, Plháková, 2003).

Markus (1980) naznačuje současný pohled na sebepojetí. Podle této autorky je v současnosti uznávaná multifacetová, hierarchicky uspořádaná dynamická struktura fungování self. Ta je závislá na Já-motivech a na kontextu konkrétní situace (Blatný, Plháková, 2003) .

Vztahu některých složek sebepojetí a užívání alkoholu se věnuje Cook, Young, Taylor a Bedford (1998) ve své studii, jež potvrzuje rozdíl mezi abstinenty a probandy, jež užívají alkohol. Rozdíl popisují ve škálách sociálního chování, tozn. sociability, dominance, sebepečetace, sebeakceptace, empatie a nezávislosti. Abstinenti jsou více submisivní, méně sociabilní, mají menší sebevěvěru, jsou méně empatičtí, více závislí na názoru

ostatních a mají nižší úroveň sebe prezentace. Abstinenci jsou také méně ambiciózní a rovněž méně intelektuálně zdatní. Na druhou stranu vykazují vyšší senzitivitu na kritiku.

POPIS VZORKU A POSTUP PŘI SBĚRU DAT

Jako výzkumný plán byla zvolena metoda kvaziexperimentu. V rámci zajištění vyšší homogenity vzorku byli do studie zařazeni jen pacienti mužského pohlaví, experimentální skupinu tvoří probandi s alkoholovou závislostí, patologickým hráčstvím, toxikomani. Do porovnávací skupiny je zařazeni probandi, jež nemají a v minulosti neměli potíže se závislostí. Při výběru porovnávací skupiny byly pečlivě zohledněny možné intervenující proměnné jako je věk a vzdělání probandů, a to tak, aby tyto faktory byly v obou skupinách rozloženy v přibližně podobných hodnotách. V experimentální skupině alkoholiků bylo zařazeno 41 probandů, 36 gamblerů, 28 toxikomanů a v porovnávací skupinu tvořilo 30 probandů.

Administrace testového souboru proběhla formou „papír a tužka“. Probandům byla dána instrukce, že zjišťujeme, jak reagují na určité životní situace. Probandi měli možnost seznámení se svými výsledky v případě svého zájmu.

HYPOTÉZY

V rámci studie bylo stanoveno 5 následujících hypotéz.

1. Závislí na alkoholu, gambleři a toxikomani mají celkově nižší úroveň sebehodnocení než jedinci bez závislosti, přičemž rozdíly mezi skupinami závislosti se liší takto:
 - a. V rámci experimentálních skupin dosahují nejvyšší úrovně sebehodnocení alkoholici.
 - b. V rámci experimentálních skupin dosahují nejnižší úrovně sebehodnocení toxikomani.
2. Závislí na alkoholu, gambleři a toxikomani vnímají své životní směřování jako velmi ovlivnitelné vnějšími okolnostmi (externalita), zatímco probandi bez závislosti percipují ovlivnitelnost svého života sami v sobě (internalita). Rozdíly v rámci jednotlivých experimentálních skupin jsou následující:
 - a. Internalisticky jsou zaměřeni v nejvyšší míře jedinci závislí na alkoholu.
 - b. Externalisticky jsou nejvíce zaměřeni toxikomani.
3. Patologičtí hráči, závislí na alkoholu a toxikomani disponují nižším vědomím vlastní účinnosti než probandi bez závislosti. Mezi jednotlivými skupinami závislosti budou následující rozdíly:
 - a. Nejvyšší úroveň vědomí vlastní účinnosti mají jedinci s alkoholovou závislostí.
 - b. Nejnižší úroveň vědomí vlastní účinnosti budou vykazovat toxikomani.
4. Závislí na alkoholu, patologičtí hráči a toxikomani disponují nižší mírou sebeaktualizace než probandi bez závislosti. Rozdíly mezi jednotlivými experimentálními skupinami v rámci závislosti jsou následující:
 - a. Nejvyšší míru sebeaktualizace vykazují v rámci probandů se závislostí toxikomani.
 - b. Nejnižší míru sebeaktualizace vykazují v rámci probandů se závislostí gambleři.
5. Závislí na alkoholu, patologičtí hráči a toxikomani mají nižší úroveň sebedůvěry a kompetentnosti ve vztahu k sobě než probandi bez závislosti. V rámci jednotlivých experimentálních skupin závislosti jsou rozdíly mezi skupinami následující:
 - a. Nejvyšší míru sebedůvěry a kompetentnosti vykazují gambleři.
 - b. Nejnižší míru sebedůvěry a kompetentnosti vykazují toxikomani.

METODY

Pro zjištění úrovně jednotlivých složek sebedůvěry byly použity následující dotazníkové metody: Rosenbergova škála sebehodnocení, Self-efficacy Scale, Self-liking and Competence Scale, Self-actualization index a škála Locus of Control.

VÝSLEDKY A INTERPRETACE

Statistické zpracování dat proběhlo metodou analýzy rozptylu – one way, Breakdown Anova. Pro zjištění průměrných hodnot každé skupiny pro dílčí dotazníkové metody byly zvoleny

součtové tabulky statistik. V případě průkazné statistické významnosti byl následně doplněn krabicový graf a post-hoc měření (Tukeyho test), aby bylo zřejmé, mezi kterými skupinami je statisticky významný rozdíl.

Ve vztahu k hypotézám, jež jsme si pro studii formulovali, byly prokázány staticky významné rozdíly mezi experimentálními a porovnávací skupinou v některých sledovaných parametrech sebepojetí, konkrétně v sebehodnocení a sebeaktualizaci.

Statisticky významný rozdíl mezi skupinami se ukázal v Rosenbergově škále sebehodnocení. Nejvyšší úroveň sebehodnocení dosahují probandi bez závislého chování. V rámci experimentálních skupin dosahují stejné úroveň sebehodnocení alkoholicí a gamblerů a nejnižší míru sebehodnocení vykazují toxikomani. Byl prokázán statisticky významný rozdíl v dosažených skórech mezi všemi třemi sledovanými skupinami, přičemž probandi se závislostí mají v komparaci s porovnávací skupinou nižší úroveň sebehodnocení.

Nejvyššího skóru dosahuje porovnávací skupina s průměrem 32,6, následuje experimentální skupina probandů s alkoholovou závislostí a patologickým hráčstvím s průměrným skórem 29, 0 a nejnižšího skóru dosahují toxikomani s průměrným skórem 28,2 bodu.

Při těchto hodnotách dosahuje poměr rozptylu mezi skupinami a rozptylu uvnitř skupin statistiky $F= 5,04$. Hladina významnosti dosahuje $p=0,003$ a stupně volnosti jsou rovny $df=3$.

V rámci metody Self actualization index byl prokázán statisticky významný rozdíl na pětiprocentní hladině významnosti mezi experimentálními skupinami toxikomanů a gamblerů, přičemž nejvyššího skóru dosahují toxikomani, druhého nejvyššího alkoholicí, následuje porovnávací skupina a nejnižšího skóru dosahuje experimentální skupina gamblerů. Statistické zpracování dat vedlo k potvrzení experimentální hypotézy v jedné její části. Byl prokázán statisticky významný rozdíl v průměrných dosažených skórech mezi skupinou gamblerů a toxikomanů v úrovni sebeaktualizace. Nebyl prokázán statisticky významný rozdíl mezi experimentálními skupinami a porovnávací skupinou.

Nejvyššího průměrného skóru dosahují toxikomani se 40,36 body, následují alkoholicí s průměrným skórem 40,02 bodů, porovnávací skupina v průměru s 39,8 body a nejnižšího skóru dosahují gamblerů s průměrným skórem 37,81. Poměr rozptylu mezi skupinami a rozptylu uvnitř skupin vykazuje statistiku $F= 2,99$, stupně volnosti jsou rovny $df=3$.

V průměrných dosažených skórech metody Self Liking and Competence Scale nebyl prokázán statisticky významný rozdíl mezi skupinami na přijatelné hladině významnosti, nicméně lze sledovat, že výsledky se pohybují očekávaným směrem. Průměrný skór probandů s patologickým hráčstvím dosahuje hodnoty 51,14, následuje porovnávací skupina s průměrným skórem 50,45, experimentální skupina alkoholiků se skórem 48,34 bodů a nejnižšího skóru dosahují toxikomani s průměrným skórem 46,74 bodů v této metodě. Hladina významnosti pro tuto metodu je rovna $p=0,06$. Při těchto hodnotách je poměr rozptylu mezi skupinami a rozptylu uvnitř skupin roven $F=2,56$, stupně volnosti pak $df=3$. Statistky jsou shrnuty v následujících tabulkách.

Statistické výsledky indexu Locus of Control potvrdily nulovou hypotézu. Nebyl tedy zjištěn statisticky významný rozdíl v míře externality a internality u jedinců se závislostí a jedinců zdravých.

Nejvyšší míru internality vykazuje porovnávací skupina s průměrným skórem 56,72 bodů, následuje experimentální skupina toxikomanů 56,23, poté skupina gamblerů se skórem 55,53 bodů a nejnižšího skóru internality ve vztahu k vlastnímu životu dosahují alkoholicí s 55,14 body. Poměr rozptylu mezi skupinami a rozptylu uvnitř skupin je roven hodnotě $F=0,16$. Hladina významnosti je rovna $p=0,91$ (zaokrouhleno na setiny) a stupně volnosti jsou rovny $df=3$.

Statistické zpracování dat získaných pomocí Self-efficacy Scale neprokázalo signifikantní rozdíl v průměrných dosažených skórech ve skupinách. V této metodě dosahuje nejvyšších průměrných hodnot porovnávací skupina se skórem 30,90, následuje skupina alkoholiků a průměrnými hodnotami 29,93, poté toxikomani s průměrným skórem 29,89 a nejnižšího

průměrného skóru dosahuje skupina patologických hráčů s hodnotou 28,26. Hladina významnosti pro tuto metodu však není dostatečně přijatelná pro potvrzení naší experimentální hypotézy, je rovna $p=0,16$. Poměr rozptylu mezi skupinami a rozptylu uvnitř skupin je roven $F=1,72$ a stupně volnosti $df=3$. Základní statistiky jsou uvedeny v tabulce 1.

DISKUSE A ZÁVĚR

Výsledky studie ukazují na oblasti, kterým bychom při psychoterapeutickém působení, ať už v rámci ústavní léčby či následné individuální péči, měli věnovat pozornost. Jedná se o podporu sebehodnocení jedince a rozvoj jeho sebeaktualizačních tendencí. V rozporu se některými studii je potvrzení nulové hypotézy u konceptu Locus of Control. Část studií ukazuje, že jedinci se závislostí mají sklon vnímat vnější události jako vysoce ovlivnitelné různými vnějšími okolnostmi a velmi málo ovlivnitelné jimi samými. Je otázkou, zda by větší vzorek probandů výsledky v této metodě ovlivnil. Další otázkou je, zda rozdíl ve zmíněných komponentách sebepojetí je jedním z důsledků či příčin závislosti.

Tabulka 1. Statisticky významné výsledky mezi experimentálními skupinami

Proměnná	Analýza rozptylu							
	Označené efekty jsou významné na hladině $p < ,05$							
	SČ efekt	SV efekt	PČ efekt	SČ chyba	SV chyba	PČ chyba	F	p
Součet Loc	46,2536	3	15,4179	10844,41	116	93,48632	0,164921	0,919806
Součet Rose	351,1751	3	117,0584	3042,80	131	23,22744	5,039658	0,002451
Součet SAI	137,8916	3	45,9639	2027,84	132	15,36245	2,991963	0,033308
Součet SE	119,1371	3	39,7124	2980,83	129	23,10723	1,718611	0,166392
Součet SLCS	370,6383	3	123,5461	6135,38	127	48,31005	2,557358	0,058117

Literatura

- Blatný, M., Plháková, A. (2003). Temperament, Inteligence, Sebeпоjetí. Nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu. Brno, Psychologický ústav Akademie věd ČR.
- Branje, S.J.T., Van Lieshout, C.F.M. & Gerris, J.R.M. (2007). Big Five Personality Development in Adolescence and Adulthood. *European Journal of Personality*, 21, 45-62.
- Caprara, V.G., Alessandri, G., Di Giunta, L., Panerai, L. & Eisenberg, N. (2009). The Contribution of Agreeableness and Self-efficacy Beliefs to Prosociality. *European Journal of Personality*, 22, 36-55.
- Cook, M., Young, A., Taylor, D., Bedford, P.A. (1998). Personality correlates of alcohol consumption. *Personality and Individual Differences*, 24, 641-647.
- McCann, D., & Sato, T. (2000). Personality, Cognition, and the Self. *European Journal of Psychology*, 14, 449-461.
- Mysliveček, J. (2003). *Základy neurovědy*. Praha, Triton.
- Nakonečný, M. (1995). *Psychologie osobnosti*. Praha, Academia.
- Nešpor, K (1999). *Závislost na práci*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- Nešpor, K. (2007). *Jak zlepšit sebeovládání*. Ústí nad Orlicí, Oftis.
- Nešpor, K., Fischerová, D., Csémy, L., Pernicová, H. (1994). *Příručka pro pro 3. tisíciletí*. Praha, BESIP.
- Nešpor, K., Csémy, L., Pernicová, H. (1999). *Zásady efektivní primární prevence*. Praha, Sportpropag pro MŠMT.
- Nešpor, K. (2007). *Návykové chování a závislost*. Praha, Portál.

- Nešpor, K. (1999). Bažení (craving): Společný rys mnoha závislostí a způsoby zvládnání. Praha, Sportpropag.
- Nešpor, K. (2006). Zůstat střízlivý. Praktické návody pro lidi, kteří mají problém s alkoholem a jejich blízké. Brno, Host.
- Nešpor, K. (2006). Už jsem prohrál dost. Praha, Sportpropag.
- Nešpor, K. (2006). Jak přestat brát (drogy). Svépomocná příručka. Praha, FIT IN.
- Nešpor, K. , Csémy, L. (2003). Alkohol drogy a vaše děti. Jak problémům předcházet, jak je včas rozpoznat a jak je zvládat. Praha, Sportpropag.
- Nešpor, K., Csémy, L., Pernicová, H. (1999). Zásady efektivní primární prevence. Praha, Sportpropag pro MŠMT.
- Onorato, R., Turner, J.C. (2004). Fluidity in the self-concept: the shift from personal to social identity. *European Journal of Social Psychology*. 34, 257-278.
- Svoboda, M., Češková E., Kučerová H. (2006). Psychopatologie a psychiatrie. Praha, Portál.
- Výrost, J., Slaměník I.(2008). Sociální psychologie. Praha, Grada.

NIEKTORÉ OTÁZKY KVALITY ŽIVOTA PRI EPILEPSII

MASARYK RADOMÍR – dzimejl@gmail.com

Ústav experimentálnej psychológie SAV

Some Insights into Quality of Life in Epilepsy (QOLIE) in Slovakia

The objective of the study was to survey quality of life in patients with epilepsy, focusing on the experience of this target group with the condition and related complications; the experience of treatment and its efficiency; and resources utilized to cope with the condition. The method used was focus groups (semi-structured discussions moderated by a psychologist) and questionnaires administered after focus groups. In total we conducted 11 focus groups with 54 patients. The average age was 38 years (min. 18, max. 72), 56% women and 44% men. The three areas that interfered with quality of life most often were reported to be seeking employment, social isolation, and access to social benefits. In addition to theoretical conclusions regarding the classification based on the importance of symptomatology the paper discusses the approach of the society to this condition and subsequent secondary stigmatization and negative influence on the quality of life in patients.

Key words: *quality of life, epilepsy*

Grantová podpora: GlaxoSmithKline Slovakia

1. Úvod

Postupný odklon od autoritatívneho a paternalistického poňatia medicíny viedol k vlne záujmu o otázku, ako medicínske koncepty vnímajú samotní pacienti. Štúdie tohto typu väčšinou ilustrujú, že to, ako ľudia vnímajú zdravie nemusí byť nevyhnutne reflexiou odborného medicínskeho diskurzu. Presvedčenia ľudí o povahe svojej choroby môžu súčasne ovplyvňovať stratégie zvládania týchto ochorení.

Aktuálne psychologické štúdie v oblasti epilepsie v našich podmienkach sa zameriavali napríklad na prezentovanie rozdielov v skupinách pacientov s epilepsiou a s psychogénnymi neepileptickými záchvatmi (Preiss, Krámská, Vojtěch, 2012), efekt osobnej skúsenosti s epilepsiou na postoje českých učiteľov k epilepsii (Brabcová et al., 2012) či súvis kvality života epileptikov s ich neuroticizmom (Brabcová, Beran, Miňhová, 2011). V našom priestore však chýbal pohľad na epileptických pacientov ich vlastnými očami (cf. Chung et al, 2012).

2. Teoretický úvod

Hlavnou oblasťou zamerania tejto štúdie je epilepsia, závažné neurologické ochorenie s vysokou prevalenciou. Epistemologickým základom výskumu bol sociálno-konstruktivistický prístup, ktorý vníma diskurz „nie ako reflexiu sveta, ale ako artefakt vzájomnej komunikačnej výmeny“, kde sa význam chápe ako lokalizovaný medzi subjektom a výskumníkom (Gergen 1985, 266). Predkladaná štúdia má charakter predvýskumu, preto interpretačné postupy v tejto fáze zatiaľ ostávajú na deskriptívnej úrovni.

3. Ciele a metódy výskumu

Cieľom výskumu bolo identifikovať vnímanie kvality života u pacientov s epilepsiou so zameraním na vlastnú skúsenosť s ochorením a prekážkami, skúsenosti s liečbou a jej účinnosťou, a podporu, ktorú využívajú pri zvládaní ochorenia.

Metódou zberu dát boli fókusové skupiny. Pred každou skupinou sme administrovali dotazník s niekoľkými otázkami týkajúcimi sa epilepsie. Fókusové skupiny (semi-štruktúrované diskusie moderované psychológom) umožňujú sledovať nie len statický obraz výpovedí, ale vidieť ich v dynamickej interakcii (cf. Marková et al., 2007).

Všetci respondenti sa výskumu zúčastnili dobrovoľne. Výskum sme zaznamenávali na audio a videozáznam so súhlasom respondentov, s príslubom anonymizácie dát. Vždy sme mali pripravený kontakt na lekára alebo zdravotnú sestru v budove pre prípad zdravotných problémov. Reakcia respondentov na výskum bola väčšinou pozitívna.

4. Regrutácia a popis vzorky

Osem fókusových skupín sme realizovali na rekondičnom pobyte patientskeho združenia v Častej-Papierničke, kde sme mali k dispozícii široký záber pacientov s rôznou mierou závažnosti ochorenia. Týchto ôsmich skupín sa zúčastnili takmer všetci pacienti na pobyte (spolu 39 respondentov, z toho 21 mužov a 18 žien). Keďže pacienti zapájajúci sa do práce patientskeho združenia môžu prejavovať určité špecifiká, uskutočnili sme aj ďalšie skupiny v Bratislave (1 skupina, 7 žien) a Košiciach (2 skupiny, spolu 8 respondentov, z toho 3 muži a 5 žien), kde sme pacientov získavali v spolupráci s lekármi a psychológmi.

Celkovo mala naša vzorka 54 respondentov v 11 fókusových skupinách, z toho 24 mužov a 30 žien. Vekový priemer bol 38 rokov (SD=13,74), minimum 18 a maximum 72. Z pohľadu vzdelania absolvovalo 17% respondentov iba základnú školu, 68% aj strednú školu, a 15% uviedlo vysokoškolské vzdelanie.

Z hľadiska príjmu hodnotila prevažná väčšina svoj príjem ako podpriemerný – až 83%. Len 17% dosahuje príjem okolo priemernej hodnoty, a nikto neuviedol možnosť nadpriemerného príjmu.

Z hľadiska povolania prevažovali respondenti na plnom (48%) a čiastočnom (14%) invalidnom dôchodku. K ekonomicky neaktívnym patrili aj respondenti na starobnom dôchodku (5%) a študenti (11%). Len 11% vykonáva kvalifikovanú prácu (napr. administratíva, informačné technológie) a 7% nekvalifikovanú alebo manuálnu prácu.

Z pohľadu rodinného stavu bolo 66% respondentov slobodných. Z celkového počtu uviedlo 1 dieťa 15% respondentov, 2 deti 11% respondentov, a 3 deti 4% respondentov.

V priemere sa epilepsia prvýkrát dostavila vo veku 14,30 rokov (modus 3, medián 10), z toho u 69,81% to bolo do 18. roku života vrátane a u 30,19% v 19. a vyššom roku života.

V priemere sa naši respondenti liečili na epilepsiu 22,90 rokov (modus 23, medián 22,5).

Pri otázke „Akú liečbu proti epilepsii užívate?“ si 37% respondentov vybralo možnosť „užívam jeden liek (monoterapia)“, a 63% možnosť „užívam kombináciu dvoch alebo viacerých liekov“.

Pri otázke „Nakoľko dokáže tento liek eliminovať príznaky epilepsie?“ odpovedalo 30% ľudí, že dokáže príznaky eliminovať úplne (na viac ako 90%). Pre 33% ľudí dokáže liečba eliminovať príznaky prevažne (na 75%-90%), pre 24% skôr dokáže ako nedokáže eliminovať (50% – 75%), pre 24% skôr nedokáže ako dokáže eliminovať (13%).

5. Kvantitatívna časť

Aj keď vzorka nie je reprezentatívna, predstavujú výsledky týchto otázok istý vhľad do života ľudí s epilepsiou.

Pri otázke na hodnotenie kvality svojho vlastného života odpovedala väčšina (59%) ľudí stredovými hodnotami „skôr dobrá ako zlá“ alebo „skôr zlá ako dobrá“ (3. a 4. stupeň na šesťstupňovej škále). Keď sme respondentov požiadali o zoradenie predložených hodnôt podľa poradia, na najvyšších priečkach sa umiestnilo priateľstvo, zdravie a rodičia.

Na otázku „Ako by ste vo všeobecnosti hodnotili postoj spoločnosti k ľuďom s epilepsiou?“ odpovedalo najviac (45%) respondentov hodnotou „skôr negatívny ako pozitívny“ (4. stupeň na šesťstupňovej škále). Celkovo predstavovali pozitívne voľby 41% volieb a negatívne 59% volieb.

Pri otázke „Ako by ste hodnotili mieru komunikácie so svojim lekárom o epilepsii?“ uviedlo najpozitívnejšiu odpoveď 43% respondentov. Celkovo pozitívne odpovedalo 85% a negatívne 15%. V otvorenej otázke „Ktorý zdroj informácií o epilepsii považujete za najdôveryhodnejší?“ respondenti uviedli svojho lekára (33 respondentov), nasleduje internet (19), patientske združenie (14), časopisy a knihy (5).

6. Kvalitatívna časť

Po okódovaní a indukčnej analýze výpovedí o kvalite života nám vyvstali tri skupiny, ktoré boli v našom súbore zastúpené relatívne rovnomerne:

1. Dobre kompenzovaní (17 pacientov): Užívajú liečbu, ale už dlhšie nemali záchvat alebo majú záchvaty v podobe, ktorá im nenaruša kvalitu života (napríklad absenčné záchvaty; záchvaty v noci; aura umožňujúca predpovedať výskyt záchvatu s dostatočným predstihom). Často v práci či škole nikoho o svojom ochorení neinformujú. Niekedy ako problém kvality života udávajú vedľajšie účinky liekov, obmedzenia životného štýlu, či problém s vodičským preukazom.

2. Relatívne zvládajúci (20). Užívajú liečbu, majú príležitostné záchvaty, ale tie sú často sekundárnym problémom. Hlavným problémom je hľadanie zamestnania, sociálna izolácia a znížená samostatnosť. Tieto problémy sú zdrojom značnej frustrácie.

3. Ťažko zvládajúci (17): Väčšinou komorbidita s výskytom vážnejších zdravotných problémov (kardiologické či onkologické diagnózy, Downov syndróm, lupus...), kedy je epilepsia vnímaná ako vedľajší zdravotný problém. Samotné záchvaty nie sú ani pri vysokej frekvencii vnímané až tak negatívne ako sekundárna traumatizácia vo forme úrazov v dôsledku pádov, či vedľajších účinkov liečby. Trpia značnou sociálnou izoláciou, často majú problém so zabezpečením základných životných potrieb, často trpia depresiami až suicidálnymi myšlienkami.

Ako tri oblasti, kde epilepsia najviac zasahuje do kvality života uviedli pacienti na prvom mieste problémy s hľadaním zamestnania, hlavne u pacientov s nižšou kvalifikáciou (21 pacientov – príklad: „Napríklad ja nemôžem robiť upratovačku, neviem ako to na mňa príde, ja mám záchvaty bez aury a jednoducho ja sa budem s vami takto rozprávať a ma to vykotí zo stoličky.“). Na druhom mieste problémy so sociálnou izoláciou - vylúčenie, predsudky ostatných, obava chodiť do spoločnosti bez sprievodu (12 pacientov - príklad: “Keď sa o mne dozvedeli, že som epileptik, kamaráti sa mi otočili chrbtom, nechodil som s nimi na výlety, chaty, sa báli, že čo so mnou budú robiť, keď sa mi niečo stane, tak ja by som sa vedel primárne o seba postarať, no aj tak, teraz nemám žiadneho kamaráta, ani jedného.“) Ako

tretí najčastejší bod zaznieval problém získať invalidný dôchodok (12 pacientov – príklad: „Nám keď ten invalidný zobrali, povedali, však nie je na vozíku a nie je slepá.).

Hlavne polymorbidní pacienti zároveň opakovane poukazovali na vysoké doplatky a finančnú náročnosť liečby, do ktorej často investujú významnú časť svojich sociálnych dávok – prípadne im ešte musia prispievať rodinní príslušníci. Takýto pacienti zároveň často trpia vedľajšími účinkami a liekovými interakciami. Nežiaduce účinky, na ktoré sa pacienti sťažovali zahŕňali priberanie na váhe alebo naopak chudnutie, spavosť, tremor rúk, podráždenosť, zhoršené výsledky hepatálnych testov. U polymorbidných pacientov aj vážnejšie depresie alebo suicidálne tendencie. Dlhodobejší pacienti spravidla dodržiavajú režim liečby veľmi rigorózne, lieky užívajú poctivo a včas, neužívajú alkohol (ani príležitostne) a snažia sa dodržiavať pravidelný spánok a limity pri sledovaní televízie či práci s počítačom. Problémy s compliance udávali hlavne mladší pacienti, hlavne ak sa u nich dlhšie nevyskytli príznaky.

Pri otázke na najhoršiu skúsenosť, ktorú zažili v súvislosti s epilepsiou pacienti jednoznačne uvádzali reakcie okolia na záchvaty (odsudzovanie, nevšímavosť, zdesenie, prehnaná panika). Viacerí uvádzali príhody, kedy sa ostatní namiesto pomoci pohoršovali a považovali záchvat za intoxikáciu alkoholom. Niekoľkokrát zazneli aj príhody o nevhodne poskytovanej prvej pomoci, pri ktorej ľudia pacientovi skôr ublížili ako pomohli (napríklad nevhodnou manipuláciou či snahou prišpendliť jazyk). Opakovane naznačovali štitivý postoj spoločnosti k epilepsii a pocit stigmy. Pripisovali to tomu, že záchvat môže na okolie pôsobiť dramaticky a vyvolávať neistotu neznámeho.

Ako príklady toho, čo im pomáha vyrovnať sa s epilepsiou najčastejšie uvádzali rodinu, partnera, koníčky, patientske združenie a vieru.

7. Diskusia

Induktívne získaná klasifikácia závažnosti prejavov epilepsie je v mnohom podobná medicínskym klasifikáciám. Prehľad oblastí, kde epilepsia zasahuje do kvality života je v mnohom podobný s výsledkami nedávnej štúdie Chunga et al. (2012) pacientov s epilepsiou v regióne Sanfranciského zálivu so 6 fókusovými skupinami (n=36). Podobnosti zahŕňajú aj body ako sú vysoká miera arbitrárnosti v rozhodnutiach posudkových komisií pri rozhodovaní o sociálnych benefitoch, problémy s hľadaním zamestnania, „neviditeľnosti“ epilepsie, či stigmatizácia. Do budúcnosti by mohlo byť prínosné hľadať spoločné body a rozdiely v situácii pacientov s epilepsiou v rôznych krajinách.

8. Limity výskumu

Výskum prebehol na vzorke, ktorá umožňuje generalizáciu len so značnou dávkou opatrnosti. Vzhľadom ku spoločenskej stigmatizácii tohto ochorenia majú navyše mnohí pacienti problém zapojiť sa do výskumu a hovoriť o svojich problémoch, čo značne komplikovalo snahu regrutovať účastníkov. Výzvou pri realizácii výskumu je aj pestrosť rôznych foriem epilepsie, ktoré majú rôzny dosah na kvalitu života. U polymorbidných pacientov je náročné odlíšiť, ktoré ochorenia v akej miere prispievajú k zníženiu kvality života.

9. Záver

Pacienti v našom výskume vnímali epilepsiu skôr ako sociálny problém než ako zdravotný problém. Hlavné výzvy, ktorým musia pacienti čeliť sú problém s hľadaním zamestnania, prekonávanie sociálnej izolácie a prístup k sociálnym benefitom. Zvládanie ochorenia ďalej komplikuje negatívne postoje spoločnosti k epilepsii, a nízke celkové povedomie o poskytovaní prvej pomoci.

Tieto závery chápeme ako základ pre hlbšie štúdium vnímania tohto závažného ochorenia z pohľadu pacientov. Zároveň sú spätnou väzbou pre medicínskych profesionálov, ktorí majú často tendenciu vnímať predovšetkým otázku symptómov ochorenia a nevenujú dostatočnú pozornosť ďalším stránkam ako sú napríklad sociálne aspekty ochorenia či stigma (cf. Fernandes et al., 2011)

Predbežné závery štúdie sme komunikovali na tlačovej konferencii, na psychologických podujatiach (Masaryk, 2012). V spolupráci s medicínskymi profesionálmi v oblasti epileptológie sme ich súčasne prezentovali aj na sérii siedmich seminárov pre slovenských lekárov a na 10. Európskom epileptologickom kongrese v Londýne (Donáth a Masaryk, 2012).

10. Literatúra

- Brabcová, D., Beran, J., Miňhová, J. (2011). Jak souvisí kvalita života epileptiků s Jejich dispozicemi k neurotickým poruchám? Česká a slovenská psychiatrie, 107(2), 73–77.
- Brabcová, D., Lovasová, V., Kohout, J., Zárubová, J. (2012). Familiarity with and attitudes towards epilepsy among teachers at Czech elementary schools—The effect of personal experience and subspecialization. *Seizure*, 21, 461–465.
- Donáth, V., Masaryk, R. (2012). Exploring Quality Of Life In Slovak Epilepsy Patients: A Focus Group Study. *Epilepsia*, 53(Suppl. 5), 2012, 146.
- Fernandes, P. T., Snape, D. A., Beran, R. G., Jacoby, A. (2011). Epilepsy stigma: What do we know and where next? *Epilepsy & Behavior*, 22, 55–62.
- Gergen, K. (1985). The Social Constructionist Movement in Modern Psychology. *American Psychologist*, 40 (3), 266-275.
- Chung, K., Liu, Y., Ivey, S.L., Huang, D., Chung, C., Guo, W., Tseng, W., Ma, D. (2012) Quality of life in epilepsy (QOLIE): Insights About Epilepsy And Support Groups From People With Epilepsy (San Francisco Bay Area, USA). *Epilepsy & Behavior*, 24(2), 256-63.
- Marková, I., Linell, P., Gossen, M., Orvig, A. S. (2007). Dialogue in Focus Groups: Exploring Socially Shared Knowledge. *Studies in Language and Communication*. London: Equinox.
- Masaryk, R. (2012). Quality of Life in Epilepsy: Social and Psychological Aspects. *EHPS 2012 Abstracts. Psychology & Health*, 27:sup1, 272.
- Preiss, J., Krámská, L., Vojtěch, Z. (2012). Epilepsie a psychogenní neepileptické záchvaty (PNES) podle měření úsilí pacienta při neuropsychologickém vyšetření. *Československá psychologie*, LVI, 4, 315-324.

MNESTICKÉ A POZORNOSTNÍ FUNKCE U PACIENTŮ S PRVNÍ ATAKOU SCHIZOFRENIE

STEHNOVÁ IVA – stehnova.iva@fnusa.cz

Psychiatrická klinika FN Brno, 1. Neurologická klinika FN USA

SISROVÁ MONIKA - mona.sis@seznam.cz

Psychiatrická klinika FN Brno, Krajská nemocnice Liberec

PŘIKRYLOVÁ-KUČEROVÁ HANA - kucerovahanka@gmail.com

Psychiatrická klinika FN Brno

BERÁNKOVÁ DAGMAR - bea.jojo@seznam.cz

Neurologická klinika Fakultní nemocnice Ostrava; Klinika léčebné rehabilitace Fakultní Nemocnice Ostrava; 1. Neurologická klinika Fakultní Nemocnice u sv. Anny

Memory and attention functions in first-episode schizophrenia patients

Questions of quality and level of cognitive functions of psychiatric population have been increasingly discussed in recent years. The highest interest is attracted by the field of patients with schizophrenia which is also the focus of this study. Consequences of disruption of cognitive abilities are not only primary, related to functioning of modalities. Weakening of cognitive functions also has secondary impact especially on the ability to work and social functioning. The research file contains 61 patients in the age 15-35 years with the F 20.0 diagnosis who were hospitalised at PK FN Brno. The neuropsychological battery contains Verbal Fluency Test, Auditory Verbal Learning Test, Trail Making test, Rey Osterieith figure, the Informations subtest, Ordering of letters and numbers, and Symbols from Wechslers intelligence scales. Deterioration was evidenced in the area of psychomotoric speed and attention. Weakening of cognitive execution is shown in verbal and visual memory, and composit scores.

Key words: *neuropsychology, first-episode schizophrenia, cognitive functions*

Úvod

Kognitivní funkce u psychiatrické populace jsou v posledním desetiletí cílem mnoha výzkumných studií po celém světě. Jelikož se ukazuje, že dysfunkce v této oblasti má za následek snížené pracovní a sociální fungování, čímž je ztížen návrat do běžného života, jsou četné výzkumy cíleny na zkoumání konkrétních poškozených kognitivních modalit a jejich rehabilitace. Nejvíce pozornosti je v tomto ohledu věnováno pacientům se schizofrenií. Zjištění prokazují, že je přítomno kognitivní oslabení u takto nemocných pacientů částečně již v prodromální fázi s následnou progresí kognitivních deficitů ve fázi první epizody a později. Těto problematice se věnuje i brněnská longitudinální studie pacientů s první epizodou schizofrenie, jejíž data byla pro tento záměr využita.

Metoda

Do studie byli zařazeni mužští psychiatričtí pacienti, kteří byli poprvé psychiatricky hospitalizováni, a byla u nich diagnostikována paranoidní schizofrenie. Výzkumný soubor tvořilo 61 pacientů ve věku 15-35 let hospitalizovaných na Psychiatrické klinice Fakultní nemocnice Brno v letech 2006-2012. Tito pacienti byli vyšetřeni neuropsychologickou baterií po odeznění akutní fáze onemocnění, po většinou v 5.-6. týdnu hospitalizace.

Neuropsychologická baterie se skládala z paměťových a pozornostních testů standardizovaných na české populaci. Pro měření mnestických schopností byl využit Paměťový test učení: jako ukazatel pracovní paměti (počet zapamatovaných slov z 1. prezentované sady), krátkodobé verbální paměti (součet všech zapamatovaných slov v 5 administrovaných sadách), vybavení z verbální paměti (počet vybavených slov ze souboru po 30-ti minutách); Rey-Ostrerriethova figura jako test měřící vizuální paměťové schopnosti; subtest Informace z Weschlerových inteligenčních škál (WAIS III) charakterizující dlouhodobou paměť a všeobecné znalosti a Test verbální fluence odpovídající za vybavení z lexikální paměti. Pozornostní funkce byly zastoupeny v Trail Making Testu B jako ukazatel distribuce pozornosti, subtest Symboly z WAIS III manifestující percepčně-vizuální diskriminaci, subtest Uspořádávání písmen a čísel jako indikátor koncentrace pozornosti; Trail Making Test A byl využit jako metoda odrážející psychomotorické tempo. Zároveň byl vypočítán kompozitní skór jako ukazatel celkového kognitivního výkonu.

Výsledky

Jednotlivé výsledky byly převedeny v rámci statistického zpracování na z-skóry, dále byly využity popisné statistiky. Všechny testové metody vykazovaly oproti normám běžné populace snížený výkon. Avšak za využití Preisova (2006) kritéria pro určování kognitivního deficitu vykazovaly významné oslabení tyto komponenty: verbálně paměťové kódování, cílená verbální fluence, kompozitní skór (celkový kognitivní výkon) a mírné oslabení percepčně-vizuální diskriminace (viz. tab. č.1). Deficitní výkony byly prokázány v obou částech Trail Making Testu, čili v oblasti psychomotorického tempa a distribuce pozornosti.

Tabulka 1.

	N platných	Průměr	Medián	Sm.odch.
PM tempo (TMT A)	59	-4,61936	-3,89831	3,359241
distribuce pozornosti (TMT B)	59	-3,93201	-3,18713	3,744818
percepčně-vizuální diskriminace (SY)	61	-1,22951	-1,33333	0,656988
koncentrace a tenacita (USP)	61	-0,74317	-0,66667	0,915693
premorbidní schopnosti (INF)	61	-0,29508	-0,33333	0,875803
pracovní paměť (AVLT 1.s.)	61	-0,76567	-0,82353	1,000028
verbální paměť - kódování (AVLT Sum)	61	-1,41527	-0,98790	1,571303
verbální paměť - vybavení (AVLT 30)	61	-0,75833	-0,77419	1,165206
vizuální paměť (TKF)	61	-1,41803	-1,30000	1,333105
lexikální paměť, verbální fluence (VFT)	61	-0,58957	-0,79430	1,123904
kompozitní skór	61	-1,55192	-1,36991	1,053790

Diskuze

Snížení kognitivního výkonu u pacientů s první epizodou schizofrenie bylo prokázáno u šesti z jedenácti sledovaných kognitivních domén. Ve shodě s Albussem (2006) jsme prokázali, že pacienti s první epizodou schizofrenie mají významně narušené výkonové psychomotorické tempo a schopnost distribuce pozornosti. Addington (2002); Gonzáles-Blanch (2006); Cirillo (2003) uvádí, že kognitivní deficit vykazuje bezprostřední verbální paměť za zachovaného vybavení a paměť pracovní. Tato zjištění jsou ve shodě s naší studií pouze částečně, jelikož pracovní paměť probandů brněnské studie aktuálně nevykazuje významné oslabení. Taktéž oslabení vizuálně paměťové fixace odpovídá závěrům Gonzáles-Blanche (2006). Cílená verbální fluence a intelektové schopnosti zůstaly u našeho souboru intaktní, což je ve shodě se zjištěními Preisse (2006). Naopak Preissem (2006) uváděná globalita narušení pozornostních složek nebyla v naší studii potvrzena.

Tato studie prokázala přítomnost kognitivního oslabení u pacientů s první atakou schizofrenie. Přesto zvětšení velikosti výzkumného vzorku, kontrolní vyšetření těchto pacientů a zhodnocení průběhu onemocnění a typu léčby jistě napomůže ke zpřesnění a prohloubení daných zjištění.

Literatura

- Addington, J., Addington, D. (2002). Cognitive functioning in first-episode schizophrenia. *Journal of Psychiatry and Neuroscience*, 27, 3, 188.
- Albus, M., et al. (2006). Neurocognitive functioning in patients with first-episode schizophrenia. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci*, 256, 442-451.
- Bilder, R. M. et al (2000). Neuropsychology of first-episode schizophrenia: Initial Characterization and clinical correlates. *The American Journal of Psychiatry*, 157, 4, 549.
- Cirillo, N. A., Seidman, L. J. (2003). Verbal declarative memory dysfunction in schizophrenia: from clinical assessment to genetics and brain mechanism. *Neuropsychology Review*, 13, 2.
- González-Blanch, C., et al (2006). Cognitive functioning in the early course of first-episode schizophrenia spectrum disorders. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci*, 256, 364-371.
- Hoff, A. L. et al. (1999). Longitudinal neuropsychological follow-up study of patients with first-episode schizophrenia. *The American Journal of Psychiatry*, 1999, 156, 9, 1336.
- Preiss, M., Příkrylová, H. (2006). *Neuropsychologie v psychiatrii*. Praha: Grada.
- Smolík, P. (2002). *Duševní a behaviorální poruchy*. Praha: Maxdorf.

PREJAVY ÚZKOSTI U PACIENTOV Z PERSPEKTÍVY PSYCHOLOGICKEJ A OŠETROVATELSKEJ DIAGNOSTIKY

SOLLÁR TOMÁŠ – tsollar@ukf.sk

VANEČKOVÁ JANA – jana.turzakova@ukf.sk

Ústav aplikovanej psychológie, FSVaZ UKF v Nitre

SOLGAJOVÁ ANDREA – asolgajova@ukf.sk

Katedra ošetrovateľstva, FSVaZ UKF v Nitre

Anxiety symptoms in patients from the perspective of psychological and nursing assessment

The aim of the study was to examine the relationship between anxiety symptoms measured by nursing and psychological diagnostic methods. The research sample consisted of 50 participants (72% women) aged 69 to 96 years (AM=81, AD=5.26). Participants were administered a seven-item part of self-report questionnaire Hospital Anxiety and Depression Scale focused on anxiety (Zigmond, Snaith, 1983). At the same time anxiety was rated by a nurse using 31-item rating scale (Anxiety Level 1211, Moorhead et al., 2008) which we aimed to validate. The results suggest that the scale Anxiety Level is not reliable, if we use the summary score. When stating validity we found that most of the items correlated with the golden standard (20 items, mostly behavioral, emotional and physical indicators expressed by patients), those that do not correlate are particularly items covering physical and cognitive indicators that are not easily observable. Verification of diagnostic accuracy showed that four items achieved sufficiently high sensitivity, adequate combination of sensitivity and specificity was achieved by two – Restlessness and Uneasiness. The results are a contribution to the validation of a reliable and valid method for nursing anxiety assessment. They form a basis for the development of a measuring instrument which represents the concept of anxiety and will meet psychometric requirements and demands of nursing practice.

Key words: *anxiety, assessment, nursing*

Grantová podpora: APVV-0532-10 Psychometrická analýza a syntéza existujúcich nástrojov na diagnostikovanie úzkosti a zvládania záťaž v ošetrovateľstve.

Úvod

Úzkosť je typickým fenoménom v prežívaní hospitalizovaných pacientov. Prevalencia úzkosti pred chirurgickým zákrokom sa u dospelaj populácie pohybuje v rozmedzí 11% až 80% (Maranets a Kain, 1999). Zvýšená úroveň predoperačnej úzkosti môže ohrozovať spoluprácu pacienta s personálom i priebeh samotného zákroku a zotavovania. Úzkostné prežívanie svojimi výraznými biologickými a fyziologickými korelátmi prispieva ku vzniku pooperačných komplikácií ako sú napr. abnormálne životné funkcie, zvýšené vnímanie bolesti, oslabenie imunity, zvýšený výskyt infekcií, pomalšie hojenie rán (Allen et al., 2002; Vaughn, Wichowski, Bosworth, 2007; Viars, 2009), ktoré vyžadujú vyššiu potrebu medikácie a dlhšiu dobu potrebnú na zotavenie (Kain et al., 2000). Dôsledkom je zníženie komfortu a kvality života a zníženie kompliance a schopnosti podieľať sa na rozhodovaní o postupe liečby (Caumo et al., 2001).

Ošetrovateľská diagnostika je súčasťou systému klasifikácie ošetrovateľských situácií, ktorý obsahuje definície ošetrovateľských javov, intervencií a výsledkov (Vörösová, 2007).

Ošetrovateľské javy sú označované pomocou sesterských diagnóz v klasifikácii NANDA II (Vörösová, Semaništinová, Zrubcová, 2012). Reakciou na sesterskú diagnózu je uskutočnenie intervencií sestry, ktoré sú predmetom klasifikácie NIC. Mieru alebo stav diagnózy v časových bodoch po intervencii predstavuje výsledok intervencie definovaný v klasifikácii NOC, ktorá obsahuje posudzovacie škály pre každú diagnózu (Vörösová, 2005). Tento systém umožňuje sestre na základe zhodnotenia stavu pacienta a stanovenia želaného výsledku zvoliť príslušnú intervenciu. Aktuálna verzia NANDA Taxonómie II obsahuje v 13 doménach a 47 triedach spolu 172 diagnóz (Vörösová, 2007). Diagnóza Úzkosť (00146) patrí do domény 9. Zvládanie stresu a je definovaná ako závažnosť preukazovaných obáv, napätia alebo nepokoja vznikajúcich z neidentifikovateľného zdroja.

Pre efektívne predchádzanie a zmiernovanie vplyvu úzkosti na pacientov stav je kľúčová spoľahlivá diagnostika úzkosti, tj. identifikovanie pacientov, ktorí prežívajú úzkosť a môžu profitovať z intervencie sestry. Ošetrovateľské prostredie kladie na diagnostický proces niekoľko nárokov (Vanečková, Beloritová, Sollár, 2012):

1. Úzkosť ovplyvňuje rôzne úrovne prežívania a správania človeka, čo umožňuje hodnotenie jej prejavov rôznymi spôsobmi a s využitím rôznych zdrojov informácií. Časové a personálne možnosti praxe však nedovoľujú uskutočňovať komplexné posudzovanie úzkosti na všetkých rovinách prejavov a vyžadujú hľadanie kompromisu medzi časovou náročnosťou a diagnostickou kvalitou.
2. Sestra počas práce s pacientom pozoruje jeho prejavy a dokáže na ich základe zhodnotiť stav pacienta. Potrebuje však podporu pre svoje rozhodnutie, predovšetkým pri diagnostike premenných súvisiacich so psychickým stavom pacienta.
3. Administrácia sebvýpovedových metód psychologickéj diagnostiky často nie je vhodná, keďže predstavuje záťaž pre pacienta.

Dostupné metódy ošetrovateľskej a psychologickéj diagnostiky vychádzajú z rôznych teoretických vymedzení konštruktú úzkosti, zameriavajú sa na rôzne aspekty úzkosti (časové hľadisko, norma vs. psychopatológia a pod.), využívajú rôzne zdroje informácií (sebvýpoveď, pozorovanie, meranie fyziologických ukazovateľov) a prirodzene vedú k rôznym výsledkom. Kým psychologickú diagnostiku reprezentujú sebvýpovedové metódy, ošetrovateľská diagnostika je založená na používaní posudzovacích škál. Sestra na základe pozorovania pacienta kvantifikuje jednotlivé prejavy konkrétnej diagnózy umiestnením na stupnici.

Výskumný cieľ

Cieľom štúdie je

1. overiť reliabilitu škály Úroveň úzkosti (NOC 1211) a reliabilitu a faktorovú štruktúru dotazníka HADS-A.
2. overiť validitu škály Úroveň úzkosti (NOC 1211) vo vzťahu k dotazníku HADS-A ako zlatému štandardu.
3. preskúmať jednotlivé prejavy úzkosti škály Úroveň úzkosti (NOC 1211) z hľadiska senzitivity a špecificity (diagnostickéj presnosti), tj. schopnosti rozlišovať medzi pacientmi, ktorí prežívajú úzkosť, a tými, ktorí ju neprežívajú.

Metódy

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 50 respondentov (72% žien) vo veku od 69 do 96 rokov (AM=81, AD=5,26) zo zariadení sociálnych služieb. Výber vzorky bol založený na predpoklade, že s vyšším vekom a umiestnením v zariadení mimo domova sa výraznejšie spája úzkostná symptomatika. Respondentom bola administrovaná 7-položková časť sebvýpovedového dotazníka Hospital Anxiety and Depression Scale zameraná na úzkosť (Zigmond, Snaith,

1983). Súčasne bola úzkosť hodnotená sestrou na 31-položkovej posudzovacej škále Úroveň úzkosti (Anxiety Level 1211; Moorhead et al., 2008). Po vylúčení neúplne vyplnených dotazníkov sa veľkosť vzorky zredukovala na 40 respondentov.

Škála úzkosti (Hospital Anxiety Scale HADS-A)

HADS je tradičným nástrojom na meranie prítomnosti a závažnosti symptómov úzkosti a depresie u pacientov s fyzickým ochorením. Dotazník obsahuje 14 položiek s výberom zo 4 možných odpovedí, administrácia trvá menej než 5 minút. Sedem položiek meria symptómy depresie a sedem položiek meria symptómy úzkosti. V štúdií sme použili 7-položkovú časť zameranú na úzkosť HADS-A. S cieľom znížiť pravdepodobnosť falošne pozitívnej diagnózy dotazník zámerne vynecháva somatické symptómy, čo ho predurčuje na použitie u fyzicky chorých pacientov (Lam et al., 2005).

Bjelland et al. (2001) vo svojom prehľade 747 výskumov, ktoré použili HADS, konštatujú, že metóda je dostatočne overená aj u psychiatrických pacientov, aj v bežnej populácii. Priaznivo hodnotia metódu aj Mykletun et al. (2001), ktorí overovali jej psychometrické charakteristiky na vzorke viac ako 50 000 ľudí. Brennan et al. (2010) uzatvárajú, že HADS je užitočným screeningovým nástrojom na identifikáciu pacientov, ktorí prežívajú úzkosť.

Výsledky overovania reliability a faktorovej štruktúry 7-položkovej časti dotazníka zameranej na úzkosť HADS-A na našej výskumnej vzorke sú uvedené v tabuľke 1.

Tabuľka 1. Faktorové sýtenia položiek škály úzkosti dotazníka HADS-A ($\alpha = ,918$)

1. Cítim sa nervózny a napätý.	,876
2. Cítim sa vyľakaný, akoby sa malo stať niečo strašné.	,848
3. Napadajú mi znepokojujúce myšlienky.	,892
4. Dokážem pokojne sedieť a cítiť sa uvoľnene.	-,788
5. Cítim sa vyľakaný, akoby som mal „motýle“ v žalúdku.	-,741
6. Cítim sa nepokojne, akoby som mal byť v pohybe.	,772
7. Mám náhle pocity paniky.	,842

Pozn. Položky 4 a 5 sú invertované.

Škála vykazuje vysokú reliabilitu aj na našej vzorke ($\alpha = ,918$) a všetky položky sýtia jeden faktor (minimálna hodnota faktorového sýtenia položky je ,741). V našej štúdií uplatníme metódu HADS-A ako zlatý štandard, tj. najlepšiu dostupnú metódu na určenie prítomnosti alebo neprítomnosti úzkosti.

Škála Úroveň úzkosti

Metódu 1211 Úroveň úzkosti (Moorhead et al., 2008) tvorí zoznam 31 definujúcich ukazovateľov, ktorých intenzitu sestra hodnotí na Likertovej škále (1 – závažná až 5 – žiadna). Položky sú uvedené v Tabuľke 2 v časti Výsledky.

Výsledky

1 Reliabilita škály Úroveň úzkosti

Jednotlivé položky škály Úroveň úzkosti korelujú s celkovým skóre v rozpätí od -,47 do ,95, pričom u 13 položiek je korelácia s celkovým skóre uspokojivá (>,50).

2 Validita škály Úroveň úzkosti

Pre overenie validity škály Úroveň úzkosti sme korelovali jednotlivé položky aj sumárne skóre so sumárnym skóre HADS-A. HADS-A je skórovaná opačne ako Úroveň úzkosti, preto je znamienko pri korelácií záporné. Korelácia oboch sumárnych skóre bola $r = -,731$, $p <$

,001. Pre 20 položiek sme zistili korelácie v rozsahu od $r = -,286$ po $r = -,771$. Pre 9 položiek sa významný vzťah s celkovým skóre HADS-A nepreukázal (všetky $r < -,24$; $p = ns.$), a pre 4 položky bol vzťah opačný.

Tabuľka 2. Korelácie položiek škály Úroveň úzkosti s celkovým skóre a HADS-A

Položka škály Úroveň úzkosti	Korelácia položka celkové skóre	HADS-A
1 Neposednosť	,955	-,393(**)
2 Pobehovanie	,955	-,317(*)
3 Krútenie rukami	,000	-,502(**)
4 Distres	,000	-,586(**)
5 Nepokoj	,847	-,771(**)
6 Svalové napätie	,360	-,499(**)
7 Tvárové napätie	,027	-,537(**)
8 Podráždenosť	,190	-,486(**)
9 Nerozhodnosť	,899	-,215
10 Výbuchy hnevu	,871	-,516(**)
11 Problémové správanie	,923	-,287(*)
12 Ťažkosti s koncentráciou	,314	-,243
13 Ťažkosti s učením	neposudzované	neposudzované
14 Ťažkosti s riešením problémov	,675	-,001
15 Záchvaty paniky	,509	-,616(**)
16 Verbalizuje obavy	,179	-,381(**)
17 Verbalizuje úzkosť	,179	-,397(**)
18 Zveličené obavy ohľadom životných udalostí	,000	-,286(*)
19 Zvýšený krvný tlak	,151	-,154
20 Zvýšený pulz	,068	-,333(*)
21 Zrýchlené dýchanie	,509	-,575(**)
22 Dilatované zrenice	,000	-,567(**)
23 Potenie	-,076	-,206
24 Závraty	,348	-,356(*)
25 Únava	,646	-,163
26 Znížená produktivita	-,090	,491(**)
27 Zhoršené výsledky v škole	,000	-,772(*)
28 Utiahnutosť	,000	,219
29 Poruchy spánku	,679	-,481(**)
30 Zmeny vo vylučovaní	-,467	,349(*)
31 Zmeny v stravovaní	,827	-,192
Úroveň úzkosti		-,731(**)

Pozn. ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

3 Diagnostická presnosť položiek škály Úroveň úzkosti

Tabuľka 3 uvádza hodnoty vnútornej presnosti (senzitivity a špecificity) a prediktívnej schopnosti (Rimarčík, 2007) jednotlivých položiek škály prejavov úzkosti vo vzťahu ku diagnóze stanovenej na základe výsledku HADS-A ako zlatého štandardu. Diagnostické potreby ošetrovateľstva pripúšťajú chybu I. typu, teda indikáciu intervencie aj u pacienta, ktorý ju nepotrebuje, no potrebujú eliminovať chybu II. typu, tj. pacient s úzkosťou nesmie ostať bez intervencie, preto považujeme aspekt senzitivity v tomto prípade za dôležitejší.

Skóre v HADS-A nadobudlo v našej výskumnej vzorke normálne rozloženie a bolo v intervale od 0 do 21 (AM = 7,77; SD = 5). Ako hraničnú hodnotu skóre HADS-A pre diagnózu úzkostí sme stanovili skóre 8, ktoré je odporúčané v literatúre (Bjelland et al., 2001). Diagnóza úzkostí bola stanovená u 17 pacientov (42,5 %), u 23 pacientov (57,5%) nedosiahlo skóre hraničnú hodnotu. Tieto dve skupiny boli vyrovnané z hľadiska veku, pohlavia a diagnózy. Pri overovanej 5-bodovej škále Úroveň úzkosti sme za prítomnosť príznaku považovali hodnotenie 1 (závažný prejav), 2 (podstatný prejav) a 3 (stredný prejav).

Tabuľka 3. Diagnostická presnosť položiek škály Úroveň úzkosti

Položka škály	S	Š	PH+	PH-	Acc	AUC	p	95%CI	95%CI
Úroveň úzkosti								-	+
Neposednosť	64,7	73,9	64,7	73,9	70,0	69,3	,039	0,523	0,863
Pobehovanie	52,9	82,6	69,2	70,4	70,0	67,8	,057	0,504	0,852
Krútenie rukami	17,6	100,0	100,0	62,2	65,0	58,8	,345	0,404	0,772
Distres	35,3	95,7	85,7	66,7	70,0	65,5	,098	0,475	0,834
Nepokoj	88,2	65,2	65,2	88,2	75,0	76,7	,004	0,616	0,918
Svalové napätie	52,9	78,3	64,3	69,2	67,5	65,6	,095	0,48	0,832
Tvárové napätie	52,9	87,0	75,0	71,4	72,5	69,9	,033	0,528	0,871
Podráždenosť	47,1	87,0	72,7	69,0	70,0	67,0	,069	0,494	0,846
Nerozhodnosť	41,2	69,6	50,0	61,5	57,5	55,4	,566	0,371	0,737
Výbuchy hnevu	29,4	95,7	83,3	64,7	67,5	62,5	,18	0,443	0,807
Problémové správanie	41,2	78,3	58,3	64,3	62,5	59,7	,298	0,416	0,779
Ťažkosti s koncentráciou	70,6	39,1	46,2	64,3	52,5	54,9	,603	0,367	0,73
Ťažkosti s učením	neposudzované								
Ťažkosti riešením problémov	64,7	26,1	39,3	50,0	42,5	45,4	,622	0,271	0,637
Záchvaty paniky	29,4	95,7	83,3	64,7	67,5	62,5	,18	0,443	0,807
Verbalizuje obavy	41,2	82,6	63,6	65,5	65,0	61,9	,203	0,438	0,8
Verbalizuje úzkosť	41,2	87,0	70,0	66,7	67,5	64,1	,132	0,461	0,82
Zveličené obavy ohľadom životných udalostí	5,9	100,0	100,0	59,0	60,0	52,9	,753	0,345	0,714
Zvýšený krvný tlak	17,6	95,7	75,0	61,1	62,5	56,6	,477	0,382	0,751
Zvýšený pulz	11,8	100,0	100,0	60,5	62,5	55,9	,529	0,374	0,744
Zrýchlené	23,5	100,0	100,0	63,9	67,5	61,8	,208	0,435	0,801

dýchanie									
Dilatované zrenice	5,9	100,0	100,0	59,0	60,0	52,9	,753	0,345	0,714
Potenie	11,8	95,7	66,7	59,5	60,0	53,7	,692	0,353	0,721
Závraty	23,5	100,0	100,0	63,9	67,5	61,8	,208	0,435	0,801
Únava	58,8	47,8	45,5	61,1	52,5	53,3	,722	0,351	0,716
Znížená produktivita	47,1	21,7	30,8	35,7	32,5	34,4	,095	0,168	0,52
Utiahnutosť	5,9	95,7	50,0	57,9	57,5	50,8	,935	0,324	0,691
Poruchy spánku	58,8	78,3	66,7	72,0	70,0	68,5	,047	0,513	0,858
Zmeny vo vylučovaní	47,1	13,0	28,6	25,0	27,5	30,1	,033	0,129	0,472
Zmeny v stravovaní	29,4	69,6	41,7	57,1	52,5	49,5	,956	0,312	0,678

Pozn. S – senzitivita, Š – špecificita, PH+ – prediktívna hodnota pozitívneho výsledku, PH- – prediktívna hodnota negatívneho výsledku testu, Acc – presnosť (accuracy), AUC – oblasť pod krivkou (area under the curve), p – štatistická významnosť, 95%CI- – spodná hranica intervalu spoľahlivosti, 95%CI+ – horná hranica intervalu spoľahlivosti. Hodnoty S, Š, PH+, PH-, Acc, AUC sú uvádzané ako %; hodnoty p, 95%CI-, 95%CI+ ako desatinné čísla.

Spomedzi ukazovateľov vnútornej presnosti a prediktívnej schopnosti je pre naše účely kľúčové sledovanie senzitivity, pričom za hraničnú považujeme hodnotu >0,60 (). Tuto podmienku spĺňajú 4 položky.

Diskusia

Overovanie reliability škály Úroveň úzkosti ukázalo, že nástroj nie je reliabilný, ak používame sumárne skóre. Celkové skóre síce koreluje s celkovým skóre škály HADS-A, jednotlivé položky však korelujú s celkovým skóre v rozpätí -,47 do ,95.

Pri overovaní validity sme zistili, že väčšina položiek koreluje so „zlatým štandardom“, niektoré však nie (spolu 9 položiek). Tie, u ktorých sa nepreukázal vzťah so skóre HADS-A, sú podľa NANDA-I taxonómie určujúce znaky úzkosti v dvoch oblastiach: telesné a kognitívne prejavy. Medzi telesné patria zvýšený krvný tlak, zmeny v stravovaní, únava, potenie a medzi kognitívne patria nerozhodnosť, ťažkosti s koncentráciou, ťažkosti s riešením problémov, utiahnutosť. Tieto prejavy sa môžu vyskytovať aj u pacientov bez úzkosti, nie sú teda špecifické pre prežívanie úzkosti. Okrem toho sú ťažšie pozorovateľné a môže byť problém spoľahlivo ich posúdiť ako prejav úzkosti.

Prejavy, ktoré korelujú s HADS-A, sú podľa NANDA-I taxonómie kategorizované ako behaviorálne (neposednosť, pobehovanie, krútenie rukami, distress, nepokoj, problémové správanie, znížená produktivita, utiahnutosť), emočné (výbuchy hnevu, podráždenosť, záchvaty paniky, verbalizuje obavy) a telesné, vyjadrované pacientom (zvýšený pulz, zrýchlené dýchanie, dilatované zrenice, závraty, poruchy spánku, zmeny vo vylučovaní). Sú ľahšie pozorovateľné, keďže sa prejavujú v správaní, prípadne si ich pacient uvedomuje a verbálne vyjadruje.

Overovanie diagnostickej presnosti ukázalo, že štyri prejavy dosiahli dostatočne vysokú senzitivitu (neposednosť, nepokoj, ťažkosti s koncentráciou, ťažkosti s riešením problémov). Kombináciu dostatočnej senzitivity aj špecificity dosiahli dva – neposednosť a nepokoj.

Súčasne sú to jediné dve položky, ktoré spĺňajú kritériá všetkých troch analýz (reliabilita, validita a diagnostická presnosť). Položky ťažkosti s koncentráciou a ťažkosti s riešením problémov majú nízku špecificitu, tj. sú málo citlivé na vylúčenie participantov bez úzkosti. Podľa ich hodnotenia by bola aplikovaná intervencia u väčšieho počtu pacientov, než len u tých, ktorí ju skutočne potrebujú. Tieto položky navyše nekorelujú so škálou HADS-A.

Validita výsledkov môže byť limitovaná tým, že sme použili ako zlatý štandard sebvýpovedový dotazník. Hoci je vo výskumnej literatúre odporúčaný, diagnóza je v podobných štúdiách väčšinou stanovená na základe klinických metód, napr. štandardizovaného interview. Ďalšie limity spočívajú v rozsahu a výbere výskumnej vzorky, ktorú tvorili výlučne participantí vo vyššom veku.

Záver

Výsledkom troch analýz je, že škála Úroveň úzkosti používaná v ošetrovatelstve nie je spoľahlivým ani validným nástrojom pre hodnotenie úzkosti. Štúdia spolu s výsledkami validizačnej štúdie zameranej na kritické prejavy ošetrovateľskej diagnózy Úzkosť (Vanečková, Sollár, Vörösová, 2012) poskytuje podporu pre rozhodovanie o vytvorení alternatívneho nástroja pre meranie úzkosti v ošetrovateľskej klinickej praxi.

Literatúra

- Allen, S., Carr, E., Barrett, R., Brockbank, K., Cox, C., North, N. (2002). Prevalence and patterns of anxiety in patients undergoing gynaecological surgery. Bournemouth: Institute of Health & Community Studies Bournemouth University.
- Bjelland, I., Dahl, A.A., Haug, T.T., Neckleman, D. (2001). The validity of the Hospital Anxiety and Depression Scale; an updated review. *Journal Of Psychosomatic Research*, 52 (2), 69-77.
- Brennan, C., Worrall-Davies, A., McMillan, D., Gilbody, S., House, A. (2012). The Hospital Anxiety and Depression Scale: A diagnostic meta-analysis of case-finding ability. *Journal of Psychosomatic Research*, 69, 371-378.
- Caumo, W., Schmidt, A. P., Schneider, C. N., Bergmann, J., Iwamoto, C. W., Bandeira, D., Ferreira, M. B. C. (2001). Risk factors for preoperative anxiety in adults. *Acta Anaesthesiologica Scandinavica*, 45 (3), 298-307.
- Gurková, E., Čáp, J. (2009). Úzkosť. In Gurková, E., Žiaková, K., Čáp, J. a kol. (2009). *Vybrané ošetrovateľské diagnózy v klinickej praxi*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- Haugen, A. S., Eide, G. E., Olsen, M. V., Haukeland, B., Remme, A. R., Wahl, A. K. (2008). Anxiety in the operating theatre: a study of frequency and environmental impact in patients having local, plexus or regional anaesthesia. *Journal of Clinical Nursing*, 18 (16), 2301-2310.
- Hicks, J. A., Jenkins, J.G. (1988). The measurement of preoperative anxiety. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 81 (9), 517-519.
- Kain, Z. N., Sevarino, F., Alexander, G. M., Pincus, S., Mayes, L. C. (2000). Preoperative anxiety and postoperative pain in women undergoing hysterectomy. A repeated-measures design. *Journal of Psychosomatic Research*, 49 (6), 417-422.
- Lam, R.W., Michalak, E.E., Swinson, R.P. (2005). *Assessment scales in depression, mania and anxiety*. Oxfordshire: Taylor & Francis.
- Maranets, I., Kain, Z. N. (1999). Preoperative anxiety and intraoperative anesthetic requirements. *Anesthesia and Analgesia*, 89 (6), 1346-1351.
- Moorhead, S., Johnson, M., Maas, L.M., Swanson, E. (2008). *Nursing Outcomes Classification (NOC)*. 4th Edition, Missouri, USA: Mosby Inc.

- Mykletun, A., Stordal, E., Dahl, A.A. (2001). Hospital anxiety and depression (HAD) scale: factor structure, item analysis and internal consistency in a large population. *British Journal of Psychiatry*, 179 (6), 540-544.
- Rimarčík, M. (2007). *Štatistika pre prax*. Vydané vlastným nákladom.
- Vanečková, J., Beloritová, R., Sollár, T. (2012). Úzkosť a zvládanie záťaže u pacienta v perioperačnom období z pohľadu sestier. In Masaryk, R., Petrjánošová, M., Lášticová, B. (Eds.) *Diverzita v spoločenských vedách* (pp. 299-305). Bratislava: Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV.
- Vanečková, J., Sollár, T., Vörösová, G. (2012). Defining characteristics of the nursing diagnosis anxiety: a validation study. In Trešlová, M., Šedová, L. (eds.). *Present and the future of nursing and midwifery*. České Budějovice: University of South Bohemia in Ceske Budejovice
- Vaughn, F., Wichowski, H., Bosworth, G. (2007). Does preoperative anxiety level predict postoperative pain? *AORN Journal*, 85 (3), 589-604.
- Viars, J. (2009). Anxiety and open heart surgery. *Medsurg Nursing: Official Journal Of The Academy Of Medical-Surgical Nurses*, 18 (5), 283-285.
- Vörösová, G. a kol. (2005). Použitie klasifikačných systémov ošetrovateľstva u pacientov s diagnózou delirium. *Kontakt*, 7 (3), 252-258.
- Vörösová, G. a kol. (2007). *Klasifikačné systémy a štandardizácia terminológie v ošetrovateľstve*. Martin: Osveta
- Vörösová, G., Semanišinová, M., Zrubcová, D. (2012). Vývoj a validácia NANDA International, 2012. In Solgajová, A., Semanišinová, M. (eds.) *Prekľnutie rozdielov: od dôkazov k činom*. Zborník vydaný pri príležitosti Medzinárodného dňa sestier. Nitra: UKF, 140-151.
- Zigmond, A., Snaith, R. (1983). The Hospital Anxiety and Depression Scale. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 67, 361-370.

MOŽNOSTI ROZVOJE PSYCHOSOCIÁLNÍCH KOMPETENCÍ DOSPĚLÝCH NESLYŠÍCÍCH, NEDOSLYCHAVÝCH A HLUCHOSLEPÝCH POMOCÍ RYTMU

MIKOTOVÁ ANDREA – 64581@mail.muni.cz

Ústav aplikovaných společenských věd, Institut zdravotnických studií Fakulta humanitních studií, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

HRICOVÁ LENKA – 79581@mail.muni.cz

Katedra speciální pedagogiky, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity

Possibilities of Psychosocial Development of Deaf and Deafblind Adults by Teaching Traditional West African Rhythms

The aim of this research paper is to present a possibility of non-formal inclusive education of hearing, deaf and deafblind adults by teaching traditional West African rhythms. The main objective is to describe a one-week drum workshop, including used methods of working with this specific group and results given by participants as a feedback at the end of the course.

Key words: *hearing impairment, deafblindness, education, rhythm*

Grantová podpora: Oba projekty byly realizovány za finanční podpory Evropské unie. Za obsah sdělení odpovídá výlučně autor. Sdělení nereprezentuje názory Evropské komise a Evropská komise neodpovídá za použití informací, jež jsou jeho obsahem.

Úvod

Význam slyšení bývá často podceňován. Spontánně si málo připouštíme míru, v jaké je poškozen vztah mezi jedincem a okolním světem, pokud je narušen sluch. Pro slyšící je zpravidla samozřejmé, že rozumějí ostatním lidem, slyší a kontrolují svůj hlasový projev, mohou vnímat množství zvuků, tónů a šumů. Význam slyšení pozná člověk většinou až tehdy, když je funkční výkonnost sluchového orgánu snížena (Hricová, 2011). Hluchota a těžká nedoslýchavost mají pro jedince se sluchovým postižením značné a komplexní důsledky v komunikační, kognitivní a psychosociální oblasti, které mohou silně ovlivnit jejich osobnost a omezit jejich účast na společenském životě (Musseleck a Musseleck, 2000). Snížená schopnost percepce mluvené řeči a omezené řečové kompetence u osob se sluchovým postižením mohou vést nejen k dorozumívacím problémům, ale i k narušení osvojování řeči, což dále omezuje komunikační kompetence a zpomaluje vývoj kognitivních schopností – vnímání, chápání, paměti, utváření vlastních názorů, myšlení a učení. To následně ztěžuje i sociální integraci těchto osob, což může znesnadnit i jejich společenské začlenění (Musseleck a Musseleck, 2000). Následky komunikačního deficitu – neadekvátní vzdělání, neadekvátní sociální přizpůsobení, ubohá veřejná image a sociální izolace – zasahují také do kvality života neslyšících a spolu s nedostatkem sociálních služeb pro dospělé neslyšící jsou hlavní příčinou nízké zaměstnanosti neslyšících (Jacobs, 1989). Mnoho lidí si díky „neviditelnosti“ sluchového postižení nejen neuvědomuje znevýhodnění a problémy osob se sluchovým postižením, ale často si je ani nechce připustit (Hricová, 2011). Ze strany slyšících stále přetrvává neznalost problematiky sluchového postižení a předsudky (např. očekávání výborných jazykových a čtenářských kompetencí v českém jazyce, očekávání nadprůměrné schopnosti odezírat, podiv nad nápadnostmi ve verbálním i neverbálním projevu a odlišnostmi v chování apod.). Množství příležitostí je pro osoby se sluchovým postižením omezené a následně z toho vyplývá nižší iniciativa v oblasti

seberealizace. Vycházíme tedy z potřeby nabídnout této marginalizované cílové skupině nové možnosti k seberealizaci a přirozenému začleňování se mezi slyšící většinu.

Za tímto účelem byly zrealizovány dva inkluzivní projekty určené pro slyšící, neslyšící, nedoslýchavé i hluchoslepé. První z nich, „Hledání společného jazyka v rytmu“, proběhl v roce 2011 a měl dvě na sebe navazující části: týdenní workshop a víkendové setkání. Realizátorek bylo celkem šest, všechny slyšící. Projektu se zúčastnilo patnáct účastníků, mezi nimi tři osoby se sluchovým postižením a dvě osoby s hluchoslepotou. Druhý projekt, „Společný jazyk v rytmu“, probíhá od jara 2012 do léta 2013 a má čtyři na sobě nezávislé části: dva týdenní workshopy a dva semestry pravidelného setkávání. V tomto projektu jsou mezi organizátorkami tři osoby se sluchovým postižením.

V projektech jsme se rozhodly použít jako hlavní nástroj práce s uvedenou cílovou skupinou tradiční západoafrické rytmy. K tomuto rozhodnutí nás vedlo několik důvodů. Předně navazujeme na obecně sdílený názor, že hudba je médiem, které podporuje komunikaci a vnímání (Zeileiová, 2007). Jak jsme již uvedly, potíže, se kterými se neslyšící a hluchoslepí denně setkávají, souvisí předně s deficitem v oblasti komunikace. Umělecká tvorba je podle Antonové (2011) jednou z řečí, která neslyšícímu umožňuje překročit práh „němoty“ a promluvit ve společnosti slyšících. V západoafrické kultuře je každý z rytmů popisován doslova jako konkrétní jazyk, který se hudebník učí. Bubeníci vyjadřují hrou své pocity, nálady. Jak uvádí bubenický mistr Bangoura (2010): „Buben hovoří. Jeho blána je jazyk a jeho otvor je hlas.“ Rytmus vnímáme jako „bezbariérový“ prostředek komunikace, protože je stejně tak netypickou formou dorozumívání jak pro neslyšící, tak i slyšící. Byl využit jak k hledání společného jazyka mezi cílovou skupinou a skupinou slyšících, tak i k sebevyjádření.

Práce s rytmem a jeho společné hraní ve skupině také podporuje citlivější vnímání sebe i druhých (Zeileiová, 2007) a má potenciál stmělovat, sjednocovat kolektiv (Matoušek, 2003). Upevňování sounáležitosti se skupinou a podpora vnímání druhých byly přitom specifické cíle našich projektů.

Za velkou přednost považujeme realizovatelnost práce s rytmem s minimálními nároky na technickou zručnost hráče, a tedy i s minimálními nároky na jeho zkušenosti nebo vlohy. Vzhledem k naší cílové skupině bylo také důležité, že silné zvuky a vibrace jsou dobře vnímatelné i pro osoby se sluchovým postižením.

A konečně, realizátorky projektu navazují na několikaleté zkušenosti s výukou rytmů u různých cílových skupin, včetně osob se smyslovým postižením. Praxe potvrdila závěry Antonové (2011), že v rámci práce s rytmem u neslyšících neexistuje žádné omezení vázané na vrozený hendikep, je potřeba jen zvolit vhodné metody práce.

Hlavní cíle

V rámci realizovaných projektů jsme se zaměřily na dva hlavní cíle. První z nich byl dominantní a odrazil se i v názvech projektů: společná identifikace a následné prolamování bariér mezi světem slyšících a světem osob se sluchovým postižením. V předkládaném příspěvku bychom však chtěly upozornit na druhý cíl, a to podporu rozvoje různých psychosociálních dovedností naší cílové skupiny, které nyní uvedeme.

Motorická koordinace je jeden ze základních předpokladů hry na buben. Klíčovou pro nás byla především koordinace ruka – oko a pravolevá orientace. V rámci různých rytmických cvičení a tance jsme se nevyhnuly ani práci s celým tělem.

Při samotné práci s rytmem byla dále rozvíjena paměť a pozornost. Zejména na začátku práce je potřeba hledat různé mnemotechnické pomůcky, které usnadní zapamatování delších nebo složitějších frází. V průběhu společného hraní je pak neustále procvičována pozornost: k rytmu samotnému (jeho tempo, dynamika), k vlastnímu hraní daného bubeníka, k jednotlivým hráčům (např. v momentech, kdy někdo ze skupiny hraje sólo je potřeba se ztišit nebo reagovat na jeho jemné změny rychlosti) i k vedoucímu skupiny (který určuje začátek, tempo, změny, ukončení rytmu, apod.).

I když jsme ve výuce pracovaly s konkrétními, již vytvořenými rytmy, stále se nabízí prostor pro improvizaci. Ať už v rámci společné práce při vytváření finální podoby jeho aranže nebo při tvorbě vlastních sólových partů. V tomto ohledu byla značně rozvíjena tvořivost.

Jak už bylo uvedeno, důležitou oblastí byla pro nás komunikace a vzájemná souhra mezi slyšícími na jedné straně a neslyšícími, nedoslýchavými či hluchoslepými na straně druhé. Obě kompetence byly podněcovány nejen rytmem, ale také specifickými individuálními a skupinovými aktivitami (viz níže).

Nelze také přehlédnout potenciál využít rytmus k efektivní relaxaci. Hra na bubny vyžaduje plné soustředění na danou aktivitu a tím umožňuje odpoutání od všeho ostatního.

Především díky zrealizovaným společným vystoupením, ale i díky zapojení neslyšících do druhé fáze projektu, se nám podařilo zaměřit se i na podporu sebevědomí i samostatnosti účastníků.

Použité metody

K naplnění výše uvedených cílů bylo použito několik metod.

Červenou nití celého projektu jsou lekce západoafrických rytmů a tance. Jsme toho názoru, že vlohy nebo určitý cit pro rytmus jsou nezávislé na přítomnosti postižení sluchu (případně i zraku). Lidé s vrozeným poškozením sluchu však mají omezené možnosti získávání zkušeností s rytmem, proto jim je potřeba rytmus přiblížit jinými cestami.

Rytmus je tradičně spojován zejména s jeho hudební povahou, jak ale správně upozorňuje např. Antonova (2011), můžeme jej nacházet i v podnětech vizuálních (architektura, výtvarné umění), haptických a hlavně pak v přírodě jako celku. Ať už jde o uvědomění si rytmicity životních cyklů či ročních období, nebo o zaměření se na rytmy ve vlastním těle: dech, tep, chůze... Marek (2000) se v tomto smyslu vyjadřuje o člověku jako o „chodícím komplexu rytmů“. Ve výuce rytmu i hudby obecně se v úvodních lekcích často setkáváme s prací s tepem nebo dechem.

Zvnitřnění rytmů pomocí tzv. body percussion považujeme při práci s neslyšícími za obzvláště přínosné. Rytmus je tak možné nejen vizualizovat (pohyby jednotlivými částmi těla), ale také hapticky vnímat. Při této technice se používá celé tělo jako jeden hudební nástroj s četnými možnostmi využití: tleskání, dupání, úder do hrudníku, plácání do stehů apod.

V některých případech však bylo potřeba rytmus vizualizovat i „staticky“, tedy bez vizualizace probíhající v reálném čase. Byly využity zjednodušené zápisy jednotlivých rytmů. Pro ještě větší názornost (Obr. 1) byl rytmus znázorňován přímo ve výuce například paličkami nebo hřebíky (jež se v západoafrické hře na bubny využívají) uspořádanými na zemi.

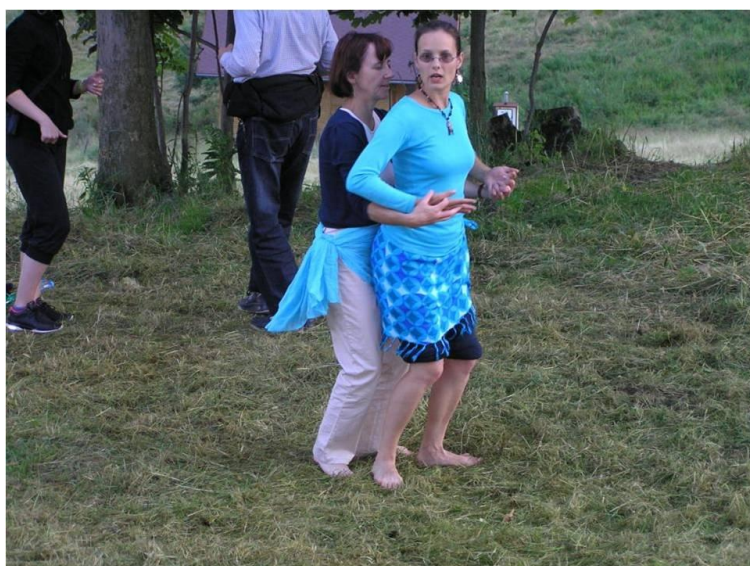
Jelikož se první části projektu zúčastnili i dva lidé se získanou hluchoslepotou, bylo potřeba hledat další cesty k přiblížení rytmů i jim. V tomto případě byl nejčastěji využíván taktilní kontakt (Obr. 2), kdy některá z organizátorek rytmus zlehka vyklepávala na rameno nebo záda účastníka. V případě potíží s koordinací rukou bylo využíváno také vedení, kdy jedinec nechal své ruce navést ke správnému úderu. Díky tomu, že oba účastníci s hluchoslepotou disponovali zbytky sluchu, bylo možné navíc rytmus nebo jen tempo našeptávat přímo do ucha. Umožněná byla také lekce západoafrického tance, kdy se účastník nebo účastnice s hluchoslepotou mohl dotýkat těla tančící organizátorky, aby tak mohl vnímat pohyby (Obr. 3).

Obr. 1,2,3 Fotodokumentacia

Obrázky 1. a 2.

Obrázek 3.

Formou brainstormingů, diskusí a prezentací měli účastníci za úkol řešit různé skupinové i individuální úkoly zaměřené na problematiku světa neslyšících nebo lidí s hluchoslepotou. Cílem bylo rozšíření a prohloubení znalosti účastníků a jejich orientace v této problematice a nabídnout slyšícím i neslyšícím pohled na danou otázku či problém „z druhé strany“. Například někteří neslyšící si neuvědomují, čím mohou sami komplikovat vzájemnou komunikaci se slyšícími a naopak. Mezi skupinovými úkoly se vyskytla témata jako bariéry v komunikaci, Kultura Neslyšících, specifické potřeby osob s hluchoslepotou apod.

Poslední z metod, které bychom na tomto místě rády přednesly, byla realizace společných vystoupení. Díky nim získávali účastníci značnou podporu sebedůvěry, spolupráce, týmového ducha i možnost samostatného vyjádření se skrze rytmus. Jelikož šlo o vystoupení i na větších akcích (návštěvnost některých festivalů činila až tři tisíce lidí) a na akcích, které nejsou zaměřené na neslyšící, stíraly se v rámci skupiny rozdíly mezi slyšícími

a neslyšícími hráči. Na pódiu je nebylo možné rozlišit, troufáme si dokonce říct, že diváci ani nemusí postřehnout přítomnost jakéhokoliv hendikepu ve vzniklém hudebním tělesne. O tom se nakonec mohli účastníci přesvědčit i po vystoupení, když mnohé z nich zastavovali návštěvníci festivalu. Tato zkušenost měla jistě silný dopad nejen na sebejistotu samotných účastníků projektu, ale i na veřejnost, která si vystoupení vyslechla. Podobná vystoupení takto pomáhají narušovat předsudky i časté obavy slyšících z kontaktu, komunikace nebo spolupráce se sluchově postiženými lidmi.

Závěry

Informace o úspěšnosti nebo neúspěšnosti projektů byly získávány ze zpětné vazby účastníků, která proběhla poslední den týdenního workshopu. Účastníci se nejprve samostatně písemně zamýšleli nad několika otázkami, a poté se mohli nahlas vyjádřit k tomu, co považovali za důležité. Zapsané anonymní odpovědi a postřehy k celému projektu pak byly vybírány a zpracovány. Uveďme pro názornost alespoň jednu otázku: „Pokud jsem se na projektu něco naučil/a o sobě a/nebo druhých, co to bylo...“ Z odpovědí, které na otázku zazněly, vybíráme:

„Cítit svoje tělo, jak si klestí cestu k porozumění si s bubnem. Trpělivosti, že mi to nemůže jít hned a také, že když jsem se chtěla vzteknout, tak jsem podala lepší výkon. Musela jsme s druhými očním kontaktem komunikovat při hraní, spoléhat na druhé kvůli rytmu. U druhých jsem zjistila, že také zápasí se zvládnutím rytmu.“

I když obecně lze říct, že projektům se daří naplňovat své cíle, stále narážíme na spíše menší zájem ze strany neslyšících a nedoslýchavých. Je možné, že důvodem je jejich opatrnost směrem k slyšícím, vyplývající z faktu, že neslyšící člověk musí denně žít s nejistotou, o čem se druzí (slyšící) baví. To s sebou nese pochopitelně značnou dávku nejistoty a může vyústit až v nedůvěru k slyšícím. Z toho plyne i obava z aktivit v rámci společné skupiny se slyšícími, případně nejistota, zda bude v komunikaci brán ohled na každého, tj. jak na ty neslyšící a nedoslýchavé, kteří upřednostňují český znakový jazyk, tak na nedoslýchavé, kteří preferují mluvenou formu komunikace.

I navzdory tomu však za dobu, po kterou se projektu věnujeme, sledujeme spíše nárůst zájemců a motivaci bývalých účastníků pokračovat v dalších kurzech. Obecně lze proto uzavřít, že realizované projekty potvrzují široké možnosti využití rytmu, a to i pro tak specifickou skupinu, jakou jsou právě jedinci se sluchovým postižením.

Literatura

Antonova, M. (2011). Rytmus jako prostředek jevištního projevu neslyšícího herce. Nepublikovaná disertační práce, Janáčkova akademie múzických umění, Brno.

Bangoura, M. (únor 2010). Ústní sdělení.

Hricová, L. (2011). Komunikační kompetence žáků a učitelů na základních školách pro sluchově postižené. Nepublikovaná disertační práce, Masarykova univerzita, Brno.

Jacobs, Leo M. A Deaf Adult Speaks Out. Washington, D.C., Gallaudet University Press, 1989, 169 str., ISBN 0-930323-61-0

Jann, P. (1979). Kommunikative Kompetenz für Gehörlose: Theoretische Begründung eines interaktional – kommunikativen Sprachaufbaus. Rheinstetten: Schindele Verlag.

Kantor, J. a kol. (2009). Základy muzikoterapie. Praha: Grada.

Matoušek, V. (2003). Rytmus a čas v etnické hudbě. Praha: TOGGA.

Musseleck, D. J. a Musseleck, F. J. (2000). Betriebliche Eingliederung Gehörloser und Schwerhöriger. Berlin: Marhold.

Zeileiová, J. (2007). Muzikoterapie. Východiska, koncepty, principy a praxe. Praha: Portál.

POSTOJ VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV K SEBAPOŠKODZOVANIU

ŠIRILOVÁ ZITA – sirilova.zita@gmail.com

Filozofická fakulta, Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach

Attitudes of college students towards self-harm

The issue of self-harm is increasingly getting more and more into the consciousness of people even here in Slovakia. More attention is given to the attitude toward people engaged in various forms of self-harm than the attitudes towards different forms of self-harm. This work investigates attitudes towards self-harm by 180 (90 women, 90 men) college students in age of 18- 25. It seeks to provide a picture of how the attitude towards self-harm refers to the study orientation and gender. For research purposes we designed and use the Questionnaire of attitudes to various forms of behavior. No statistically significant differences were found in attitudes to self-harm, in relation to the field of study (Chi Square= 3,558, $p= 0,169$) or in relation to gender ($U= 3772$, $p= 0,425$). It was found that college students held negative attitudes towards self-harm. As for gender, women showed more negative attitudes than men.

Key words: *self-harm, attitude, gender, college students*

Grantová podpora: VEGA 1/1258/12, „Psychologické kontexty starostlivosti o seba“

Úvod

Problematika sebapoškodzovania už v súčasnosti nie je tabu. Predstavuje častú oblasť výskumu na zahraničnej pôde, hlavne v USA, Kanade a Veľkej Británii. Asi pred desiatimi rokmi sebapoškodzovanie získalo pozornosť aj u nás na Slovensku a v Čechách.

Sebapoškodzovanie patrí medzi javy, ktorých vymedzenie nie je jednoznačné. Prispieva k tomu pojmová nejednotnosť a veľký počet definícií sebapoškodzovania. Sebapoškodzovanie je zastrešené širokým spektrom synonym. V slovenčine ide hlavne o sebazranenie, sebazmrzačenie, automutiláciu, v angličtine o self-wounding (sebapoškodzovanie), self-harm (sebapoškodzovanie), deliberate self-harm (zámerné sebapoškodzovanie), self-mutilation (automutilácia), self-battery (sebaublíženie), self-injury (sebaporanenie), self-cutting (sebarezanie), self-slashing (sebarezanie) a iné (Kocourková, Koutek, 2007; Tofthangen, Fagerstrom, 2010). Ich mimovoľné zamieňanie a odlišné chápanie spôsobuje, že pri skúmaní rovnakej problematiky môže dôjsť k odlišným výsledkom.

Jednotná medzinárodne uznávaná definícia sebapoškodzovania neexistuje. Autori vymedzujú sebapoškodzovanie rôzne. Favazza zámerné sebapoškodzovanie definuje ako priamu a zámernú deštrukciu alebo poškodenie vlastnej telesnej tkaniny bez vedomého suicidálneho zámeru (Nock, Prinstein, 2005; Kocourková, Koutek, 2007; Kriegellová, 2008). Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) bližšie špecifikuje sebapoškodzovanie ako akt bez fatálnych následkov, pri ktorom osoba vyvíja dobrovoľne nehabituálnu činnosť, bez zásahu iných si spôsobuje poranenie či dobrovoľne užíva látku vyššej dávky ako je predpísaná alebo všeobecne považovaná za terapeuticky účinnú, ktorého cieľom je dosiahnuť žiaducu zmenu cestou okamžitých či predpokladaných telesných následkov (Platznerová, 2009; Prymachuk, Trainor, 2010).

Metódami zámerného sebapoškodzovania sú rezanie, pálenie, obarenie, hrýzanie, udieranie, škrabanie a prepichovanie kože, jatrenie rán (opakované zasahovanie do rán), vytrhávajúce vlasov, mihalnic a obočia, zabraňovanie prietoku krvi, používanie malého množstva toxického

látky alebo nejedlého predmetu, vkladanie ostrých predmetov pod kožu alebo do telesných otvorov (Kriegelová, 2008). Tie sa môžu ďalej kategorizovať na vonkajšie formy ako rezanie, prepichovanie a pálenie kože, ktoré zanechávajú voľným okom viditeľné rany a vnútorné formy ako prehĺtanie predmetov či predávkovanie sa liekmi, ktoré sa vykonávajú bez zámeru zomrieť a nezanechávajú viditeľné rany (Malá, 2009).

Výskyt sebapoškodzovania sa v bežnej dospeljej populácii odhaduje na 2 až 6% (Hawton, Rodham, Evans, Weatherall, 2002; Nock, Primstein, 2005), v klinickej je to 21% (Nock, Primstein, 2005) alebo až jeho päťdesiatnásobná prevaha (Koutek, Kocourková, 2007, s.74,75). V adolescentnej populácii sú hodnoty vyššie: 14% až 39% pre bežnú populáciu a 40% až 61 % pre klinickú (Nock, Primstein, 2005). Americká štúdia prináša zistenie, že 83,2% z 586 ľudí vo veku 14 až 24 rokov vykonáva rezanie, škrabanie a udieranie (Cloutier, Jansson, Nixon, 2008), pričom najčastejšími formami sebapoškodzovania sú rezanie, predávkovanie sa liekmi (Koutek, Kocourková, 2007; Malá, 2009; Laukkanen, Rissanen, Honkalampi, Kylmä, Tolmunen, Hintikka, 2009) a škrabanie (Malá, 2009). Podľa štatistik 1:5 študentov si ubližuje aspoň raz v živote, pričom jeden z desiatich študentov si ubližuje až tak, že musí vyhľadať zdravotnú pomoc. 6,5% už bolo liečených zo svojich rán (Whitlock, Eckenrode, Silverman, 2006). Ďalším výskumom sa zistilo, že 85% z 2000 vysokoškolákov začalo sebapoškodzovanie medzi 10. až 20. rokom (Roos, Heath, 2002). Prevaha takýchto záverov spôsobila, že obdobie adolescencie sa začalo považovať za najrizikovejšiu obdobie pre sebapoškodzovanie.

Z hľadiska výskytu sebapoškodzovania u žien a mužov je pomer 4:1 (Hawton, Rodham, Evans, Weatherall, 2002) či 3:1 (Kriegelová, 2008). Zvýšený výskyt u žien je hlavne po období skorej adolescencie (12 až 17 rokov), ktorý prekračuje jeho trojnásobok v predchádzajúcich obdobiach (Hawton, Rodham, Evans, Weatherall, 2002). Niektorí tvrdia, že výsledky sú nadhodnotené, pretože ženy vyhľadávajú pomoc aj pri menej závažných dôsledkoch. Toto podporuje výskum z Veľkej Británie, ktorý zistil, že muži sa sebazraňujú častejšie (15,4%) ako ženy (7,6%) (Hawton, Harriss, Hall, Simkin, Bale, Bond, 2003). Viac vyhľadávajú zneužívanie návykových látok a alkoholu ako ženy, pričom ich najčastejšou formou je udieranie sa (21%) a u žien rezanie sa (32%) (Kriegelová, 2008; Laukkanen, Rissanen, Honkalampi, Kylmä, Tolmunen, Hintikka, 2009).

Národná zdravotnícka služba (National Health Service) prináša informácie o pohnútkach k sebapoškodzovaniu cez skúmanie vulnerability (náchylnosti) k sebapoškodzovaniu. Identifikovala tri typy faktorov: dlhodobé (odmietavý alebo príliš protektívny prístup od opatrujúcej osoby, sexuálne zneužívanie v detstva, duševná choroba, ...), krátkodobé (nedostatok sociálnej opory, pracovné, študijné a zdravotné problémy) a participujúce (stresujúce faktory ako finančné ťažkosti, úmrtie, obdobie voľna a štátnych sviatkov) (Kriegelová, 2008). Iní autori poukázali na vonkajšie faktory (násilie, závislosť na alkohole, informovanosť o možnostiach sebapoškodzovania, hádky,...) a vnútorné faktory (osamelosť, nízke sebaocenenie, negatívne emócie, hostilita, impulzivita,...) (Mangnall, Yurkovich, 2008). Motívy sebapoškodzovania sú zvyčajne v potrebe vyrovnať so psychickým distresom, získať emocionálnu rovnováhu (Felton, Mchale, 2010), vyhnúť sa suicídiu (Mangnall, Yurkovich, 2008) či vyjadriť emocionálnu bolesť (Prymachuk, Trainor, 2010). Výskum Warma, Murraya a Foxa zistil, že 96,7% sebapoškodzujúcich využíva sebapoškodzovanie na vyjadrenie psychickej bolesti, 89,6% na vyjadrenie hnevu, 87,6% na udržanie sebakontroly (Warm, Murray, Fox, 2003) a len 4% využívajú sebapoškodzovanie na pritiahtutie pozornosti (Nock, Primstein, 2005).

Väčšina výskumov skúma sebapoškodzovanie cez ľudí, ktorí ho vykonávajú. Je tu však riziko, do akej miery sa venuje pozornosť javu ako takému a do akej miery jeho nositeľom s určitými charakteristikami. Práve z toho dôvodu sme si stanovili za cieľ preskúmať postoj k sebapoškodzovaniu ako javu, a nie k ľuďom, ktorí sebapoškodzovanie vykonávajú.

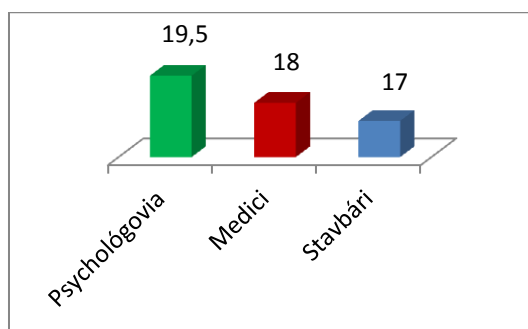
Metóda

Na získanie údajov bol vytvorený Dotazník postoja k správaniu sa, ktorý pozostával z dvoch častí. Prvá časť zisťovala osobné údaje ako vek, rod a študijný odbor respondentov. Druhá časť zisťovala postoj k sebapoškodzovaniu pomocou 12 položiek vyjadrených 5- bodovými škálami (1- vôbec nesúhlasím až 5- úplne súhlasím). Znenie položiek bolo napr.: „Páliť si kožu ohorkami z cigariet je nechutné. Sebapoškodzovanie je prejavom slabosti.“ Cronbachová alfa pre postoj k jednotlivým formám správania bola 0,670.

Výskumu sa zúčastnilo 180 respondentov, 90 mužov a 90 žien, vo veku od 18-25 rokov (priemerný vek 20,99 rokov, štandardná odchýlka 1,94). Boli to vysokoškóľáci troch rôznych odborov (60 respondentov, 30 mužov a 30 žien v každom odbore): psychológia, medicína, stavebníctvo. Vzorka bola vytvorená príležitostným výberom.

Výsledky

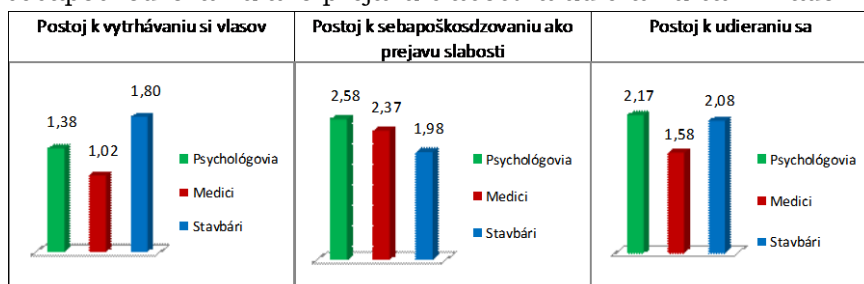
Prvá oblasť výskumu skúmala ako sa líši postoj k sebapoškodzovaniu vzhľadom na študijný odbor. Výsledky (chí- kvadrát = 3,558; $\alpha = 0,169$) nepoukázali na štatisticky významný rozdiel v postoji k sebapoškodzovaniu ako takému (viď Graf č.1), ale preukázali sa významné rozdiely v postoji ku konkrétnym formám sebapoškodzovania, a to k vytrhávaniu si vlasov (chí-kvadrát = 13,959, $\alpha = 0,001$), ponímaniu sebapoškodzovania ako prejavu slabosti (chí-kvadrát = 8,917, $\alpha = 0,012$) a udieraní sa (chí-kvadrát = 6,496, $\alpha = 0,039$) (viď Tabuľka č. 1).

Graf 1. Mediánové hodnoty postoja vysokoškóľákov k sebapoškodzovaniu vzhľadom na študijný odbor.

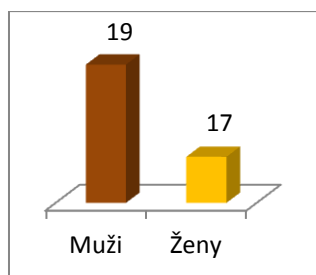
Vychádzajúc z Grafu 1 a zo znalosti, že 36 je stredná hodnota škály môžeme konštatovať, že vysokoškóľáci bez ohľadu na študijný odbor prejavujú negatívny postoj k sebapoškodzovaniu, pričom poradie od najviac negatívneho postoja k menej negatívnejmu je: stavbári, medici, psychológovia.

Tabuľka 1. Aritmetický priemer postoja vysokoškóľákov k vytrhávaniu si vlasov, sebapoškodzovaniu ako prejavu slabosti a udieraní sa vzhľadom na študijný odbor.

Tabuľka 1. zobrazuje, že vysokoškoláci bez ohľadu na študijný odbor zastávajú negatívny postoj k vytrhávaniu si vlasov, sebapoškodzovaniu ako prejavu slabosti a udieraniu sa. Rozdiel je len v intenzite ich postoja. K vytrhávaniu si vlasov majú najnegatívnejší postoj medici, psychológovia a stavbári. Sebapoškodzovanie ako prejav slabosti najnegatívnejšie vnímajú stavbári, medici a psychológovia. Najnegatívnejší postoj k udieraniu sa zastávajú medici, stavbári a psychológovia.

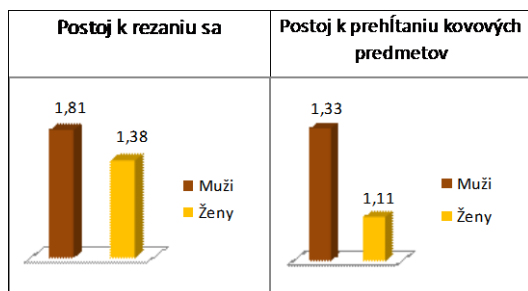
Druhá oblasť výskumu sa zameriavala na preskúmanie postoja k sebapoškodzovaniu vzhľadom na rod. Výsledky ($U = 3772$, $Z = -0,798$, $\alpha = 0,425$) nepreukázali štatisticky významný rozdiel v postoji k sebapoškodzovaniu (viď. Graf 2).

Graf 2. Mediánové hodnoty postoja vysokoškolákov k sebapoškodzovaniu v rámci rodu.

Graf 2. predstavuje, že oba rody zastávajú negatívny postoj k sebapoškodzovaniu, pričom ženy prejavujú o niečo negatívnejší postoj ako muži. Vzhľadom na jednotlivé formy sebapoškodzovania štatisticky významné rozdiely sú v postoji k rezaniu sa ($U = 3198$, $Z = -3,071$, $\alpha = 0,002$) a prehltaniu kovových predmetov ($U = 3685$, $Z = -2,006$, $\alpha = 0,045$) (viď. Tabuľka 2).

Tabuľka 2. Aritmetický priemer postoja vysokoškolákov k rezaniu sa a prehltaniu kovových predmetov vzhľadom na rod.

Vychádzajúc z Tabuľky 2. vidíme, že ženy zastávajú k rezaniu aj k prehltaniu kovových predmetov negatívnejší postoj ako muži.

Diskusia

Prvá oblasť výskumu skúmala odlišnosť v postoji k sebapoškodzovaniu vzhľadom na študijný odbor. Vychádzali sme z výskumu Gratza z roku 2007, ktorý zistil, že 37% študentiek psychológie už vyskúšalo určitú formu sebapoškodzovania aspoň raz v živote a 17% vykonalo sebapoškodzovanie desať a viackrát. U študentov psychológie 44% už niekedy demonštrovalo sebapoškodzovanie a 26% ich realizovalo päť a viackrát, pričom mužov bolo menej ako žien (Borrill, Fox, Flynn, Roger, 2009). Hypotéza sa nepotvrdila, pretože študenti rôznych študijných odborov zastávali postoj rovnakej, negatívnej polarizácie. Rozdiel sa zaznamenal len v miere negativity (od najviac negatívneho ku menej negatívne- stavbári, medici, psychológovia) a v postoji k vytrhávaniu si vlasov (od najnegatívnejšieho postoja-

medici, psychológovia, stavbári), ponímaniu sebapoškodzovania ako prejavu slabosti (od najnegatívnejšieho postoja- stavbári, medici, psychológovia) a udieraní sa (od najnegatívnejšieho postoja- medici, stavbári, psychológovia). Významné zistenia boli, že medici celkovo zaujali dvakrát najnegatívnejší postoj (pri vytrhávaní si vlasov a udieraní sa) a psychológovia dvakrát „najmiernejší“ negatívny postoj (pri ponímaní sebapoškodzovania ako prejav slabosti a udieraní sa). Napriek ich humanitnej orientácii zastávali postoj protichodnej intenzity, čo môžeme vysvetliť odlišným prístupom k človeku. Medici viac vnímajú človeka ako „anatomickú bytosť“, psychológovia zase viac ako „psychologickú bytosť“.

Druhá oblasť výskumu skúmala odlišnosť postojov k sebapoškodzovaniu v rámci rodu. Vychádzali sme z toho, že ženy vykazujú vyšší výskyt sebapoškodzovania ako muži (Hawton, Rodham, Evans, Weatherall, 2002; Kriegelová, 2008) a že existujú medzirodové rozdiely v metódach sebapoškodzovania (Borrill, Fox, Flynn, Roger, 2009). Napriek spomínaným rodovým rozdielom sa v postoji k sebapoškodzovaniu nepreukázala rozdiel v jeho polarite, ale v postoji k rezaniu sa a prehltaniu kovových predmetov, kde ženy zaujali negatívnejší postoj ako muži, čo do určitej miery vyvracia zistenie, že ženy najčastejšie využívajú rezanie sa (32%) (Kriegelová, 2008).

Prínos svojho výskumu vidím v prístupe ku skúmaniu sebapoškodzovania cez prizmu javu, čo je užitočné aj pre samotnú prax.

Literatúra

- Borrill, J., Fox, P., Flynn, M., Roger, D. (2009). Students who self-harm: Coping style, rumination and alexithymia. *Counselling Psychology Quarterly*, 22, 361-372.
- Cloutier, P., Nixon, M. K., Jansson, M. (2008). Nonsuicidal self-harm in youth: A population-based survey. *Canadian Medical Association Journal*, 17, 306-312.
- Hawton, K., Rodham, K., Evans, E., Weatherall, R. (2002). Deliberate self harm in adolescents: Self report survey in schools in England. *British Medical Journal*, 325, 1207-1211.
- Hawton, K., Harriss, L., Hall, S., Simkin, S., Bale, E., Bond, A. (2003). Deleberate self-harm in Oxford, 1990- 2000: A time of change in patient characteristics. *Psychological Medicine*, 33, 987-995.
- Koutek, J., Kocourková, J. (2007). Sebapoškkozování v adolescenci – narůstající problém? *Československá psychologie*, 52, 608- 614.
- Kriegelová, M. (2008). Zámerné sebepoškozování v detství a adolescenci. Praha: Grada.
- Laukkanen, E., Rissanen, M., Honkalampi, K., Kylmä, J., Tolmunen, T., Hintikka, J. (2009). The prevalence of self-cutting and other self-harm among 13- to 18-year-old finish adolescents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 44, 23-28.
- Malá, E. (2009). Sebepoškozování jako závažný symptom a nebezpečný společenský jev. *Lékařské listy*, 58(7), 6-10.
- Mangnall, J., Yurkovich, E. (2008). A literature review of deliberate self-harm. *Perspectives in Psychiatric Care*, 44, 175-184.
- Mchale, J. J., Felton, A. A. (2010). Self-harm: what's the problem? A literature review of the factors affecting attitudes towards self-harm. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 17(8), 732-740.
- Nock, M. K., Prinstein, M. J. (2005). Contextual features and behavioral functions of self-mutilation among adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, 114(1), 140-146.
- Platznerová, A.(2009). Sebepoškozování(aktuální přehled diagnostiky, prevence a léčby), Praha: Galén.
- Ross, S., Heath, N. (2002). A study of the frequency of self-mutilation in a community sample of adolescents.*Journal of Youth and Adolescence*, 31(1), 66-77.

- Prymachuk, S., Trainor, G. (2010). Helping young people who self-harm: Perspectives from England. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 23, 52-60.
- Toftagen, R., Fagerstrom, L. (2010). Clarifying self-harm through evolutionary concept analysis. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 24, 610- 619.
- Warm, A., Murray, C., Fox, J. (2003). Why do people self harm? *Psychology Health and Medicine*, 8, 71-79.
- Whitlock, J., Eckenrode, J., Silverman, D. (2006). Self-injurious behaviors in a college population. *Pediatrics*, 117, 1939-1948.

ÚVAHA O MERANÍ V PSYCHOLÓGII

DOČKAL VLADIMÍR – vladimir.dockal@vudpap.sk

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie

Consideration of measurement in psychology

The definition of measurement as assigning numbers to objects and to phenomena is subjected to criticism. The "nominal" level of measurement is *contradictio in adjecto* – in this case, the numerical coding takes place as a real fact. Ordinal variables, which are typical for psychology, can already be quantified; however, they do not have their own measurement units. Quantification is a broader concept than measurement. The quantification of psychological constructs is not measurement, but the probabilistic assessment of their level. Therefore, not even quantitative psychology can be considered the "exact" science (which, by no means, does not diminish its value).

Key words: *psychometrics, measurement, assessment, nominal variable, ordinal variable*

Na tomto mieste by som chcel porozmýšľať o centrálnom pojme psychometriky – totiž o meraní v psychológii. Vopred upozorňujem, že nejde o prehľad názorov iných odborníkov, preto tiež pripojený zoznam literatúry obsahuje iba dve psychometrické príručky, ktoré vlni vyšli v SR (Halama, 2011) a ČR (Urbánek et al., 2011). Najmä tá druhá ma inšpirovala, aby som o meraní začal uvažovať hlbšie. Tomáš Urbánek totiž čitateľom podrobne a s neskrývanými sympatiami približuje kritický postoj austrálskeho matematického psychológa Joela Michella k súčasnej psychologickkej teórii merania.

Myslím, že je v záujme interdisciplinárneho porozumenia používať v prírodných i spoločenských vedách rovnako znejúce termíny v rovnakom význame. Preto sa pýtam: je to, čo nazývame meraním v psychológii, totožné s tým, čo ako meranie označujú prírodné vedy? Na pomoc som si zobral autoritatívny metrologický text – Medzinárodný metrologický slovník (Terminologie..., 2010). Sympatickým rysom jeho českého prekladu je, že popri českom znení uvádza plný text medzinárodne záväzného anglického originálu. Toľko teda k citovaným prameňom predkladanej úvahy.

Psychológovia sa (s výnimkou menšej a menej vplyvnej duchovnovednej tradície) od samého počiatku snažili etablovať psychológiu ako objektívnu a exaktnú vedu podľa vzoru prírodných vied (Bačová, 2009). To nebolo možné bez kvantifikácie. Pokým sa ako psychologické premenné sledovali fyzikálne veličiny (v rámci psychofyziky), išlo naozaj o meranie. No so začiatkom testovania komplexnejších psychických javov nadobúda kvantifikácia v psychológii inú podobu, než má tá v prírodných vedách. Za to, že ju stále nazývame meraním, vďačíme predovšetkým americkému psychofyziológovi a experimentálnemu psychológovi Stanleyemu Smithovi Stevensovi, ktorý v štúdiu z roku 1946 a potom v ďalších svojich prácach (pozri Urbánek et al., 2011) definoval meranie ako „priraďovanie čísel objektom alebo javom podľa určitých pravidiel“ (tamtiež; Halama, 2011). Toto poňatie merania prijal hlavný prúd psychológie úplne nekriticky. Nik sa nezamýšľal nad tým, že je v rozpore s chápaním merania v prírodných vedách, ktorým sa psychológia chcela podobať. Nik neakceptoval kritické výhrady H. M. Johnsona, ktorý už v roku 1936 rozlíšil nominálny, ordinálny a kardinálny typ numerickej reprezentácie, pričom iba ten posledný nazýval meraním (podľa Urbánka et al., 2011).

S. S. Stevens hovorí o meraní objektov – už tu treba polemizovať. Žiadna veda sa nepokúša merať objekty, ale ich vlastnosti. Metrologický slovník (Terminologie..., 2010) používa výraz

„property“, T. Urbánek et al. (2011) výraz „atribúty“. Ďalším problémom sú pravidlá priradovania čísel, ktoré Stevens stanovil príliš široko. To mu umožnilo rozlíšiť štyri „úrovne merania“: nominálnu, poradovú, intervalovú a pomerovú a rovnaké štyri typy škál.

„Nominálna škála“ je *contradictio in adjecto*. Anglické „scale“ znamená stupnicu, váhu, meradlo; „to scale“ znamená vážiť aj merať. To samozrejme vyžaduje porovnať merané atribúty podľa veľkosti. Avšak „nominálne meranie“ v Stevensovom poňatí žiadne porovnávanie veľkosti nepredpokladá. Jediným pravidlom je, že tomu istému objektu nemožno priradiť rôzne čísla, nemožno ho zaradiť do rôznych kategórií (Halama, 2011; Urbánek et al., 2011). Tak sa predmetom „merania“ stáva napríklad atribút pohlavia. Čo je to však za škála: muž – žena? Priradovanie čísel, ktoré iba zastupujú mená objektov, nemôže byť v žiadnom prípade nazývané meraním – chýba mu kvantitatívny rozmer. Tento postup je iba kódovaním; ak čísla vymeníme, nič sa nezmení. Metrologický slovník doslova uvádza (Terminologie..., 2010, s. 48), že „meranie sa nepoužíva pre nominálne vlastnosti“.

Pojem nominálnej škály treba jednoznačne odmietnuť. Meranie vyžaduje, aby sledované vlastnosti mali kvantitatívny charakter. Najjednoduchším pravidlom pre zostavenie škály je možnosť porovnania viac – menej (resp. väčší – menší); najjednoduchšou kvantitatívnou škálou je teda škála poradová. Jednotlivé stupne takejto škály označujeme vzostupným alebo zostupným číslovaním (napríklad 1. stupeň Richterovej škály označuje najnižšiu silu zemetrasenia, 1. stupeň škály školskej klasifikácie naopak najvyšší stupeň hodnotenia vzdelávacích výsledkov). V praxi sa stupne poradových škál často označujú názvami – v našich výskumoch napríklad stupeň vzdelania (od základného po vysokoškolské) či veľkosť bydliska (od malá obec po veľké mesto). To z nich samozrejme nerobí „nominálne škály“.

H. M. Johnson určovanie poradia za meranie nepokladal (podľa Urbánka et al., 2011). Súčasná metrologia to však pripúšťa. Metrologický slovník vymedzuje tzv. „poradovú veličinu“, ktorá je „definovaná konvenčným postupom merania, môže pre ňu byť na základe veľkosti stanovený poradový vzťah s inými veličinami rovnakého druhu, no neexistujú pre ňu žiadne algebraické operácie medzi týmito veličinami“ (Terminologie..., 2010, s. 45). „Poradové veličiny môžu vstupovať len do empirických vzťahov a nemajú meracie jednotky ani rozmery veličín. Rozdiely a podiely poradových veličín nemajú fyzikálny význam“ (tamže, s. 46).

Za meranie sa pokladá aj zisťovanie počtu entít (tamže, s. 48). Meraným atribútom je v tomto prípade výskyt určitého javu. Takýto atribút je tiež bezpochyby kvantitatívny. Neostáva než zopakovať, že ak má byť meranie v psychológii analogické meraniu v prírodných vedách, musí byť splnená podmienka kvantitatívneho charakteru sledovanej vlastnosti. Či táto podmienka stačí, nad tým sa chcem zamyslieť v ďalšej časti svojho príspevku.

Začnem metrologickou definíciou merania: ide o „proces experimentálneho získavania jednej alebo viacerých hodnôt veličiny, ktoré možno dôvodne priradiť veličine“ (Terminologie..., 2010, s. 48). Na prvý pohľad by tejto definícii mohlo vyhovovať aj psychologické testovanie, stačí slovo veličina nahradiť termínom premenná, ktoré používame v našej disciplíne (ide vlastne o premennú veličinu). Ako teda metrologovia definujú veličinu? Je to „vlastnosť javu, telesa alebo látky, ktorá má veľkosť, ktorú možno vyjadriť ako číslo a referenciu“ (tamže, s. 27). Hodnota veličiny je potom „číslo a referencia, spoločne vyjadrujúce veľkosť veličiny“ (tamže, s. 41).

Český prekladateľ metrologického slovníka ponechal viacznačný anglický termín „reference“ v pôvodnom znení. Ak sa však nepokúsime pochopiť, čo slovo referencia znamená, nemôžeme uvedeným definíciám porozumieť. V kontexte všetkých informácií, ktoré medzinárodný metrologický slovník poskytuje, chápem referenciu ako vyjadrenie vzťahu uvádzaného čísla k meranej veličine. Vo väčšine prípadov bude referenciou meracia jednotka príslušnej veličiny. V prípade počtu entít to bude pomenovanie tých entít. V prípade poradovej veličiny to bude uvedenie „stupnice hodnôt poradovej veličiny“ (Terminologie..., 2010, s. 46), ktorá bola pri meraní použitá (napr. Richterova škála).

Keď sa pokúšame kvantifikovať mieru psychických vlastností, nemôžeme postupovať tak, že zistenú „veľkosť“ vlastnosti porovnávame s jednotkou merania, aby sme ju mohli vyjadriť ako násobok tejto jednotky, čo je klasický postup merania akceptovaný ešte G. T. Fechnerom, E. B. Titchenerom či ďalšími psychológmi z prelomu 19. a 20. storočia (podľa Urbánka et al., 2011). Na rozdiel od jednoduchých fyziologických premenných, ktoré sa vtedy sledovali, žiadna komplexná psychická vlastnosť vlastnú jednotku merania nemá. Klasickému poňatiu merania teda psychometrické postupy v žiadnom prípade nezodpovedajú.

Ako som však už povedal, súčasná metrológia pri splnení istých podmienok akceptuje ako meranie aj stanovenie poradového vzťahu medzi hodnotami tzv. poradovej veličiny. A kvantifikácia v psychológii je v podstate práve stanovovaním poradia. (Predpoklad, že ak má škála nameraných hodnôt nejakej premennej normálne rozloženie, možno ju pokladať za intervalovú, nebol nikdy dokázaný – Urbánek et al., 2011). Škála štandardných skóre, na ktorej hodnoty meraných vlastností vyjadrujeme, však nemôže byť požadovanou referenciou. Nevzťahuje sa totiž ku konkrétnej meranej veličine (premennej), a to ani vtedy, keď ju nazveme IQ. Možno by bolo riešením uvádzať vždy konkrétnu použitú stupnicu (teda IQ podľa Ravena, IQ podľa WISC atď). Hoci v oboch prípadoch hovoríme o IQ, ide vlastne o rôzne škály zodpovedajúce rôznym postupom merania (podobne vo fyzike existujú rôzne škály na meranie zemetrasenia, okrem Richtrovej napríklad Mercalliho stupnica). Možno teda psychologické testovanie pokladať za meranie poradových veličín (premenných)?

Hoci argumenty uvedené v predchádzajúcom odseku vyzerajú sľubne, domnievam sa, že jestvuje zásadný dôvod, prečo psychometrickú kvantifikáciu psychických vlastností nemožno považovať za meranie. Ako špecifikum merania v psychológii sa zvykne uvádzať, že ide o meranie nepriame (Halama, 2011). Nepriamu metódu merania samozrejme poznajú aj prírodné vedy. Tá „nepriamosť“ má však v oboch prípadoch zásadne iný charakter. Psychologická premenná, ktorú chceme merať, sa označuje ako latentná, t. j. skrytá, nepodliehajúca priamemu pozorovaniu. Pozorovať (a merať) môžeme iba jej prejavy – tzv. manifestné premenné, z ktorých na veľkosť latentnej premennej usudzujeme (tamže, s. 63). To usudzovanie je zvyčajne podložené výpočtami, ktoré sa opierajú o nejaký model merania (môže vychádzať z klasickej teórie testov alebo z teórie odpovede na položku).

Metrológia pojem latentnej a manifestnej veličiny nepozná. Pri nepriamom meraní sa meria tzv. vstupná veličina, resp. veličiny (Terminologie..., 2010, s. 72), nepriamo meraná veličina sa volá výstupná. Platí, že jej „...nameraná hodnota je vypočítaná použitím hodnôt vstupných veličín v modele merania“ (tamže, s. 73), pričom model merania je vymedzený ako „matematický vzťah medzi všetkými známymi veličinami, ktoré majú byť zahrnuté v meraní“ (tamže, s. 71). Podobnosť psychometrických a metrologických postupov je iba vonkajšková. V oboch prípadoch hodnotu výstupnej veličiny (latentnej premennej) vypočítame z nameraných hodnôt vstupných veličín (manifestných premenných) podľa modelu merania. No pokým model merania v metrológii predstavuje matematický (algebraický) vzťah medzi vstupnými veličinami, v psychometrike ide o model pravdepodobnostný.

Prírodovedci o existencii nimi meraných veličín nepochybujú. Psychologická latentná premenná je však iba „hypotetický konštrukt, o ktorom predpokladáme, že existuje“ (Halama, 2011, s. 63). A v tom spočíva esenciálny rozdiel medzi psychológiou a prírodnými vedami. Psychológovia totiž nemajú jasno ani v tom, či atribúty, ktoré by chceli „merať“, majú reálny a objektívny základ. Sociálni konštruktivisti uznávajú psychickú realitu, pokladajú ju však za výhradný produkt sociálnych procesov, ktoré prebiehajú rôzne v rôznych kultúrach a tradíciách; sociálne vytvorená realita má preto rôzne verzie (pozri Bačová, 2009). Čo tu teda merať? Podľa situacionostov prejavy správania nezávisia od črt osobnosti, ale sú reakciami na konkrétne situácie (Kolaříková, 2005). Relatívne stabilné psychické atribúty, ktoré by bolo možné merať, teda nejestvujú. To všetko sú v rámci psychológie legitímne, hoci extrémne názory. Aj keď akceptujeme mainstreamové presvedčenie, že psychické vlastnosti objektívne existujú a môžu nadobúdať rôznu kvantitu,

musíme priznať, že majú celkom inú podstatu než vlastnosti (veličiny) merané prírodnými vedami.

Aj metrologia využíva teóriu pravdepodobnosti, no iba pri stanovovaní chybovosti, resp. „neistoty merania“ (Terminológia..., 2010), ktorá je definovaná ako „rozptyl hodnôt veličiny priradených k danej veličine“ (tamže, s. 60). V tomto aspekte postupujú metrologia i psychometrika paralelne. Psychológia sa však musí o teóriu pravdepodobnosti oprieť aj pri vlastnej kvantifikácii (stanovení číselnej hodnoty) premennej. Vzhľadom na to, že vzťah medzi manifestnými a latentnou premennou je iba pravdepodobnostný, potýka sa psychológia pri „meraní“ s omnoho väčšou nespoľahlivosťou, nepresnosťou a neistotou. Tá nesúvisí iba s takými chybami merania, ktoré poznáme z prírodných vied, ale predovšetkým s podstatou väčšiny atribútov, ktoré sledujeme. Vyjadrujeme ju pojmom validita, ktorý metrologia vôbec nepozná. Nevyhnutnosť pýtať sa, nakoľko vôbec meriame to, čo chceme merať (Urbánek et al., 2011; Halama, 2011) vystihuje azda odlišnosť prírodovedných meraní od kvantifikácie v psychológii najlepšie. V prírodných vedách je korešpondencia medzi meranou veličinou a princípom, metódou, postupom i modelom merania jednoznačná. Rozdiely vo výsledkoch rôznych psychologických meraní nie sú iba otázkou ich nepresnosti, ale aj neujasnenosti „meraného“ konštruktu, rozdielnych teoretických východísk autorov rôznych testov a rozdielneho výberu testových položiek, ktoré nikdy nemôžu reprezentovať prejavy sledovanej vlastnosti v plnej šírke.

Záver

Pojem „úrovni merania“, ktorý do psychológie vniesol S. S. Stevens, je načase opustiť. Zásadne chybný a zavádzajúci je pojem nominálneho merania a nominálnej škály. Rozlíšenie nominálnej (teda kvalitatívnej) a poradovej (teda už kvantitatívnej) premennej však samozrejme význam má. Nominálne premenné nemajú veľkosť, nemožno ich teda merať, iba kategorizovať. Niektoré neparametrické metódy umožňujú aj ich ďalšie štatistické spracovanie.

Psychologické premenné, ktoré možno kvantifikovať, majú poradový charakter. Zistenie, či ich hodnoty majú normálne rozloženie, sa využíva pre stanovenie primeraného spôsobu matematicko-štatistického spracovania, nie na potvrdenie intervalového charakteru použitej škály.

Kvantifikácia je širším pojmom než meranie. Ak sa kvantifikácia opiera o pravdepodobnostné modely, nie je meraním (measurement), ale pravdepodobnostným usudzovaním. V anglicky písanej literatúre sa bežne používa termín odhadovanie (assessment).

Vzhľadom na pravdepodobnostný charakter psychometrických postupov nemožno psychológiu, ani tú kvantitatívnu, pokladať za „exaktnú“ vedu. To však jej hodnotu nijako neznižuje. Za vedecké predsa dnes nepovažujeme iba poznanie získané prírodovedeckými metódami.

Literatúra

Bačová, V. (2009). Súčasný smery v psychológii. Hľadanie alternatív pozitívizmu. 2. vyd. Bratislava: Veda.

Halama, P. (2011). Princípy psychologickéj diagnostiky. 2. vyd. Trnava: Trnavská univerzita.

Kolaříková, O. (2005). Téma osobnostních rysů v psychologii dvacátého století. Praha: Academia.

Terminologie z oblasti metrologie. 2. vyd. (2010). Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví.

[http://home1.vsb.cz/~khe0007/opory/podklady_vyuka/terminologie_metrolog2010.pdf]

Urbánek, T., Denglerová, D., & Širůček, J. (2011). Psychometrika. Měření v psychologii. Praha: Portál.

ČITATEĽSKÁ GRAMOTNOSŤ AKO TESTOVÝ KONŠTRUKT A KULTÚRNA SPÔSOBILOSŤ

MENTEL ANDREJ – andrej.mentel@gmail.com
Pedagogická fakulta Ostravskej univerzity

Reading Literacy as a Testing Construct and as a Cultural Competence

The educational testing on the national as well as international level is based on the tacit assumption about the “reading literacy” as unidimensional latent variable (ability). This ability is generally supposed to be the valid measure suitable for the comparison of the students’ outcomes or even of the quality of educational systems. However, according to the research in cultural anthropology, there exists no such thing like the socio-culturally independent “reading literacy”. The ethnographic findings meet also the psychometric results: Using two statistically as well as conceptually different strategies of indicating the differential item functioning (DIF), this study questions the test item validity concerning the gender and the school type (grammar school vs. lower secondary school). The results do not support the assumptions of unidimensionality and socially independent measure.

Key words: Reading literacy; educational testing; Rasch analysis; DIF; item validity

Úvod

Zverejnenie výsledkov medzinárodného testovania OECD PISA z roku 2000 vyvolalo prudkú mediálnu odozvu, a to nielen v Nemecku, ale aj v iných krajinách dovedy hrdých na svoj školský systém. V médiách a v politickej rétorike zaznievali otázky, ako je možné, že „národ básnikov a filozofov“ prepadol v testovaní čitateľskej gramotnosti (Nemecko získalo v teste čítania len $484 \pm 2,5$ bodov na škále 500/100; Česko dopadlo podobne, $492 \pm 2,4$ bodu. Obe krajiny skórovali signifikantne pod priemerom OECD). Tieto výsledky však okrem všeobecného pobúrenia podnietili aj odborné diskusie. Na prvom mieste stála zásadná otázka: Čo merajú testy PISA a odvodené testy? (Jahnke, 2007).

Otázkou nie je, či koncept „čitateľskej gramotnosti“, ktorý používa OECD pri zostavovaní testov PISA, zodpovedá reálnemu obsahu testov. Problém je, či vôbec možno hovoriť o medzikultúrne platnom koncepte „čitateľskej gramotnosti“ ako o istej latentnej premenej (resp. schopnosti), ktorá sa len prejavuje rôznou mierou u rôznych jednotlivcov. Empirický, prevažne etnografický výskum rôznych spôsobov aktívneho používania písma v rámci určitej spoločnosti ukázal, že to, ako ľudia socializovaní v rôznych kultúrach používajú písmo, a teda, akú podobu „gramotnosti“ si osvojuje, závisí veľmi silno od lokálnych tradícií a spoločenského postavenia človeka ako člena spoločnosti (napr. Street, 1984).

V štúdiu, ktorú predkladáme, sa však nechceme zameriavať na rozdiely v porozumení a používaní textu medzi rozličnými kultúrami na svete. Pôjde nám skôr o to, ukázať, že aj v rámci zdanlivo homogénnej kultúry, akou je systém nižšieho sekundárneho vzdelávania v jednej krajine (v Českej republike), môžeme zaznamenať zreteľné rozdiely vo fungovaní testových položiek pre rôzne skupiny žiakov. Konkrétne sa zameriame na rozdielne relatívne obťažnosti testových úloh zameraných na porozumenie textu, a to podľa pohlavia a podľa typu navštevovanej školy (ZŠ alebo gymnázium).

Metódy

Štúdia vychádza z diagnostického testovania stavu poznatkov a zručností žiakov 5. a 9. ročníka, ktoré organizuje Spoločnosť pro kvalitu školy, o.s. v spolupráci s Pedagogickou fakultou Ostravskej Univerzity v Ostrave. Žiaci 9. Ročníka sú testovaní z českého jazyka,

matematiky, z celku „Človek a príroda“ a zo zvoleného cudzieho jazyka. Testy dopĺňa dotazník o rodinnom pozadí a o atmosfére v triede. Úlohy z českého jazyka v 9. ročníku testujú 5 základných zručností, konkrétne porozumenie obsahu textu, ovládanie lexikálneho, morfológického a syntaktického pravopisu a zručnosť v triedení slov. V rámci tejto štúdie sa zameriavame na 12 úloh (z celkového počtu 83), ktoré boli zamerané primárne na porozumenie obsahu textu. Týchto 12 položiek bolo obsiahnutých v štyroch testových variantoch (z celkového počtu 7), ktoré boli administrované v maticovom dizajne. Išlo o lineárne počítačové testovanie, pričom všetky položky boli typu multiple choice s rotujúcimi možnosťami odpovede.

Vnútoraná homogenita jednotlivých variantov odhadovaná pomocou Kuder-Richardsonovej formuly 20 bola veľmi nízka (KR-20 od 0,35 do 0,53 pre subtesty s dĺžkou 5 až 8 položiek), takže tieto krátke súbory položiek nie je vhodné vyhodnocovať metódami klasickej teórie testov ako samostatné testy čítania s porozumením.

Položky analyzujeme aplikáciou Raschovho modelu pre položky s výberom odpovede v programe ACER ConQuest 2.0 (Wu, Adams, Wilson, & Haldane, 2007). Položky kalibrujeme simultánne pre všetky štyri varianty naraz. Odhad parametrov (obťažnosti položiek a schopnosti žiakov) robíme metódou váženej maximálnej vierohodnosti (WML).

Otázku o porovnateľnej validite položky pre rôzne skupiny testovaných žiakov nám pomáha zodpovedať súbor štatistických postupov známych ako metódy zisťovania odlišného fungovania položky (Differential Item Functioning, DIF). Ich cieľom je odhaliť, či tí žiaci, ktorí síce patria do rôznych skupín (napr. podľa pohlavia, typu školy alebo etnicity), ale majú rovnaké skóre schopnosti, majú aj rovnakú pravdepodobnosť správnej odpovede na danú položku. Cieľom tejto práce je preskúmať, či 12 úloh zameraných na porozumenie obsahu textu z testovania češtiny pre žiakov 9. v roku školskej dochádzky je „spravodlivých“ (unbiased) z hľadiska pohlavia a príslušnosti k typu školy.

V tejto práci používame dve metódy indikácie DIF, ktoré sú založené na odlišných princípoch. Metóda transformovaných obťažností položiek (Transformed Item Difficulties, TID) a metóda rozdielu odhadovanej miery obťažnosti v rámci Raschovho modelu (Osterlind, 1983).

Metóda TID je založená na odhade relatívnej obťažnosti položky pre dve skupiny testovaných. Hoci je v tejto metóde východiskovým údajom percentuálna obťažnosť položky (t.j. podiel nesprávnych odpovedí), tento údaj je potrebné transformovať. Ide o to, aby boli obťažnosti položiek vzájomne porovnateľné aj napriek tomu, že porovnávané skupiny žiakov môžu podávať odlišný výkon. Preto metóda TID nepracuje s „absolútnymi“ obťažnosťami, ale percentuálne obťažnosti prevádza na štandardizovanú hodnotu (z-skóre), ktorú ďalej lineárne prepočítava na hodnoty Δ s priemerom rovným 13 a smerodajnou odchýlkou rovnou 4. Položku považujeme za „nespravodlivú“ (biased), pokiaľ je pre niektorú zo skupín komparatívne náročnejšie odpovedať na ňu správne. V ideálnom prípade (pri dokonale „spravodlivých“ položkách) by sa mali hodnoty Δ pre jednotlivé položky a pre obe porovnávané skupiny usporiadať presne na uhlopriečku korelačného diagramu (Obr. 1 a 2). Ak sa nejaká položka výraznejšie odchyľuje od regresnej priamky, naznačuje to, že v porovnaní s inými položkami je pre jednu skupinu relatívne ťažšia než pre druhú. Ukazovateľom miery DIF je kolmá vzdialenosť bodu reprezentujúceho položku od regresnej priamky. Tieto hodnoty kolmej vzdialenosti D, ako aj zodpovedajúce hodnoty Δ pre jednotlivé položky a skupiny uvádzame v Tab. 1.

Tabuľka 1. Tabuľka výsledkov metódy TID (obe triedenia)

Položka	$\Delta_{ZŠ}$	Δ_{OGY}	$\Delta_{chlapci}$	$\Delta_{dievčatá}$	D (typ školy)	D (pohlavie)
v2091_3479	21,97	23,88	22,17	21,95	-1,69	-0,08
v2176_3568	14,19	14,69	12,87	15,45	-0,40	-1,85
v2177_3569	17,44	15,68	16,96	17,58	1,12	-0,55
v2178_3570	13,37	13,42	13,85	12,97	-0,05	0,61
v3077_4915	13,31	13,36	13,76	12,89	-0,05	0,61
v3080_4924	11,56	10,51	11,81	11,20	0,81	0,47
v3081_4925	11,50	11,10	11,15	11,79	0,34	-0,41
v2173_3565	9,18	8,31	9,31	8,98	0,76	0,34
v2175_3567	4,74	7,54	4,71	5,27	-1,75	-0,18
v2180_3572	11,86	12,02	12,72	11,09	-0,08	1,18
v3068_4887	12,59	12,17	12,04	13,02	0,31	-0,68
v3073_4911	14,30	13,31	14,65	13,82	0,67	0,56

Nie je celkom jednoznačné, aká hodnota D je „dosť veľká“ na to, aby sme mohli konštatovať DIF. Osterlind (1983, s. 35) uvádza, že často sa ako kritická hodnota pre D považuje vzdialenosť rovná $\pm 0,75$; priznáva však, že pre niektoré účely, zvlášť, keď ide o testovanie nie príliš exaktne vymedzenej schopnosti či črty, je táto hodnota príliš striktná. V takom prípade navrhuje zvoliť za kritickú hodnotu dvojnásobok, teda $\pm 1,5$. V tejto štúdií – s prihliadnutím na jej exploračný charakter – uplatňujeme „kompromisnú“ kritickú hodnotu rovnú ± 1 .

Odhaľovanie DIF pomocou Raschovho modelu prebieha v dvoch krokoch: Najskôr sa odhadnú parametre položiek (obťažnosti) a testovaných osôb (schopnosti) pre celý (nerozdelený) súbor. V druhom kroku sa odhady schopnosti osôb použijú na opätovnú kalibráciu položiek, tentoraz však pre jednotlivé skupiny zvlášť. Pokiaľ rozdiel v odhade schopnosti pre danú podskupinu oproti celému súboru výraznejšie presahuje štandardnú chybu merania, môžeme usúdiť, že daná položka pravdepodobne znevýhodňuje jednu skupinu pred druhou (Wu, Adams, Wilson, & Haldane, 2007, s. 83-84).

Keďže obe metódy majú určité obmedzenia a keďže analyzujeme len veľmi malý súbor položiek, v tejto štúdií používame oba postupy čisto exploračným spôsobom. Informáciu o možnej nevyváženosti obťažnosti položiek vzhľadom na skupiny testovaných berieme len ako podnet na didaktickú analýzu príslušných úloh.

Výskumná vzorka

Testovali sme 7976 žiakov v 9. roku povinnej školskej dochádzky v Českej republike. Z nich 7432 bolo žiakmi základných škôl (ďalej ZŠ) a 544 z gymnázií (zväčša osemročných, preto používame ďalej skratku OGY). Počet chlapcov v súbore bol 4043 (50,69%), dievčat bolo 3933 (49,31%). Rozdelenie žiakov podľa pohlavia na jednotlivých typoch škôl bolo rovnomerné (Cramérovo V = 0,02, $p > 0,06$). Do testovania sa zapájali jednotlivé školské triedy dobrovoľne (v našom súbore šlo o 743 tried zo 456 škôl). Údaje o jednotlivých žiakoch i školách však boli úplne anonymizované, čiže pri zúčastnených žiakoch nie je možné určiť ani okres či kraj.

Výsledky

Pri použití metódy transformovaných obťažností položiek (Transformed Item Difficulty, TID) získavame nasledujúci obraz (Tab. 1; Obr. 1 a 2): Položka v2180_3572 sa javí ako zreteľne ľahšia pre dievčatá ($\Delta_{ch} = 12,72$; $\Delta_d = 11,08$; vzdialenosť bodu od regresnej priamky $D_{v2180_3572} = 1,18$). Naopak, položka v2176_3568 je viditeľne ľahšia pre chlapcov ($\Delta_{ch} = 12,87$; $\Delta_d = 15,45$; vzdialenosť bodu od regresnej priamky $D_{v2176_3568} = -1,85$).

Metóda identifikácie DIF pomocou odhadu parametrov Raschovho modelu identifikovala dve položky, ktoré by mali byť zreteľnejšie ľahšie pre dievčatá (okrem v2180_3572 by to mala byť aj položka v2175_3567). Položky, ktoré by mali byť signifikantne ľahšie pre chlapcov, sú opäť dve: v2176_3568 (čo je v súlade s metódou TID) a okrem nej aj položka v2177_3569.

Ak namiesto pohlavia budeme brať do úvahy typ školy (ZŠ oproti osemročnému gymnáziu), potom situácia vyzerá menej jednoznačne: Položky relatívne ľahšie pre žiakov ZŠ by mali podľa výsledkov metódy TID byť dve:

v2175_3567 ($\Delta_{ZŠ} = 4,74$; $\Delta_{OGY} = 7,54$; vzdialenosť bodu od regresnej priamky $D_{v2175_3567} = -1,75$)

v2091_3479 ($\Delta_{ZŠ} = 21,97$; $\Delta_{OGY} = 23,88$; vzdialenosť bodu od regresnej priamky $D_{v2091_3479} = -1,69$).

Naopak, položka, ktoré sa ukázali ako relatívne ľahšie pre žiakov OGY, by mala byť len jedna: v2177_3569 ($\Delta_{ZŠ} = 17,44$; $\Delta_{OGY} = 15,68$; vzdialenosť bodu od regresnej priamky $D_{v2091_3479} = 1,12$).

Analýza DIF podľa Rascha identifikoval ako položku ľahšiu pre žiakov ZŠ položku v2091_3479 (zhoda s metódou TID) a v2176_3568 (čo sa s výsledkom získaným metódou TID príliš nezhoduje – podľa výsledkov metódy TID je táto položka len nepatrne ľahšia pre žiakov ZŠ oproti žiakom osemročných gymnázií; viď Tab. 1).

Naopak, položka, ktorú Raschova analýza identifikovala ako výrazne ľahšiu pre žiakov OGY (v2173_3565), sa podľa výsledkov metódy TID javí ako len mierne ľahšia pre gymnazistov oproti rovnako schopným žiakom ZŠ. V prípade položky v2175_3567 však dochádzame k úplnému rozporu s výstupom TID. Metóda TID totiž pri tejto položke odhalila práve opačný vzor DIF (t.j., že by mala byť ľahšia pre žiakov ZŠ).

Výsledky štatistickej analýzy naznačujú, že kvôli identifikácii prípadnej nevyváženosti testu treba podrobnejšie (t.j. z hľadiska obsahu a formulácie) preskúmať nasledujúce položky:

- v2180_3572 sa javí ako zreteľne ľahšia pre dievčatá než pre chlapcov s rovnakou mierou schopnosti
- v2176_3568 je viditeľne ľahšia pre chlapcov než pre rovnako schopné dievčatá
- v2091_3479 je zjavne ľahšia pre žiakov ZŠ než pre žiakov osemročných gymnázií
- v2173_3565 je naopak ľahšia pre žiakov OGY než pre žiakov ZŠ.

Záver

Úloha v2180_3572 vyžaduje pochopiť hlavnú myšlienku beletristického textu (úryvok z diela V. Vančuru – Rozmarné léto). Zároveň však žiaci musia k hlavnej myšlienke priradiť zhrnutie vo forme krátkej vety, ktorá sama o sebe môže byť metaforická (prislovie apod.). Naopak, úloha v2176_3568 je zameraná na celkové zhodnotenie vyznenia textu o alkohole. Dá sa predpokladať, že opačný charakter DIF v týchto úlohách je daný odlišným spôsobom práce s textom medzi chlapcami a dievčatami. Kým prvý text je poetický, plný bohatých výrazových prostriedkov, druhý je skôr vecný a strohý. Vančurov text si vyžadoval detailné prečítanie „slovo po slove“, kým textová ukážka z druhej úlohy si vyžadovala skôr rýchle prebehnutie a globálne zhodnotenie.

Zaujímavý je aj pohľad na rozdielne ťažké úlohy vzhľadom na typ školy: Úloha v2091_3479 (ľahšia pre ZŠ) spočíva v porozumení izolovaným súvetiam a v jednoduchej syntaktickej operácii – v zmene poradia viet. Aby žiak túto úlohu vyriešil správne, musel posúdiť, či je splnené kritérium (že druhá veta vyjadruje príčinu prvej). Úloha v2173_3565 (ľahšia pre gymnazistov) je úplne iného druhu: Textovou ukážkou je krátka Ezopova bájka a úlohou žiakov je určiť literárny žáner. V tomto prípade je veľmi pravdepodobné, že rozdiely spočívajú v odlišnom kurikule základných škôl a nižšieho sekundárneho stupňa na českých gymnáziách. Sformulované závery je však potrebné podrobiť dôkladnejšiemu didaktickému rozboru.

Literatúra

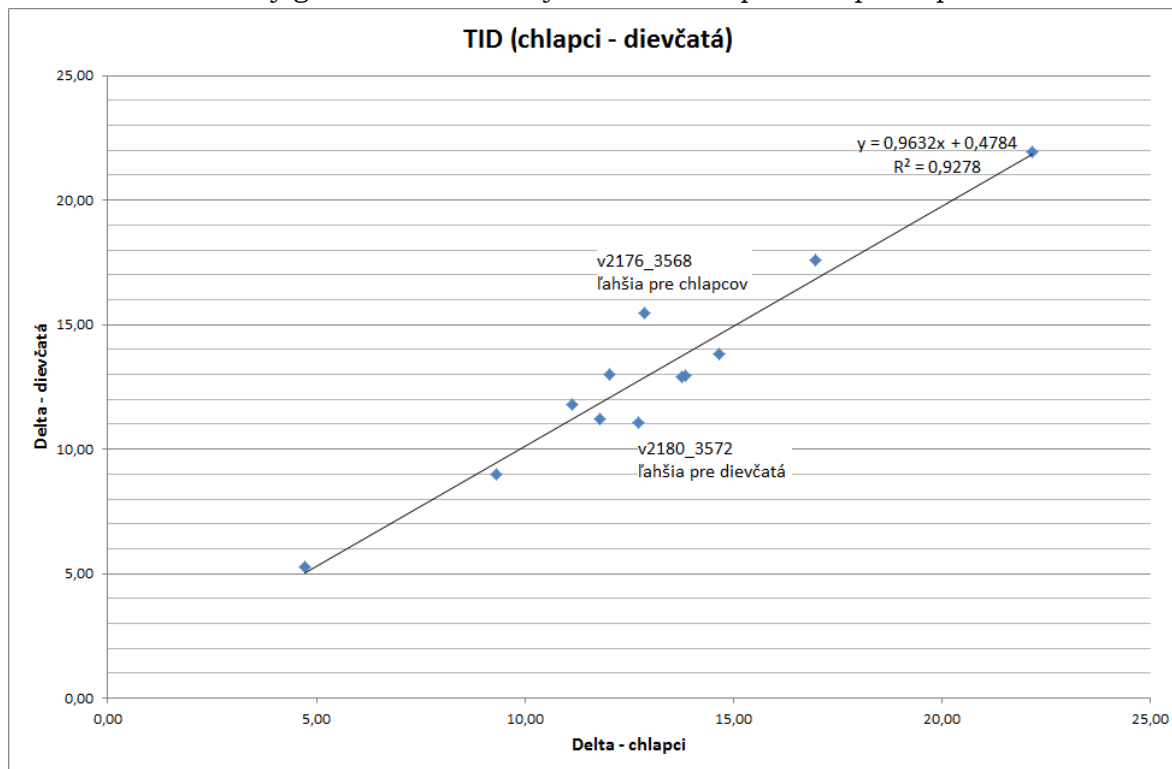
Jahnke, T. (2007). Zur Ideologie von PISA & Co. In T. Jahnke, & W. Meyerhöfer (Hg.). PISA & Co. Kritik eines Programms. 2. Erweiterte Auflage (S. 1–24). Hildesheim, Berlin: Franzbecker Vrlg.

Osterlind, S.J. (1983). Test Item Bias. Beverly Hills, London, New Delhi: SAGE Publ.

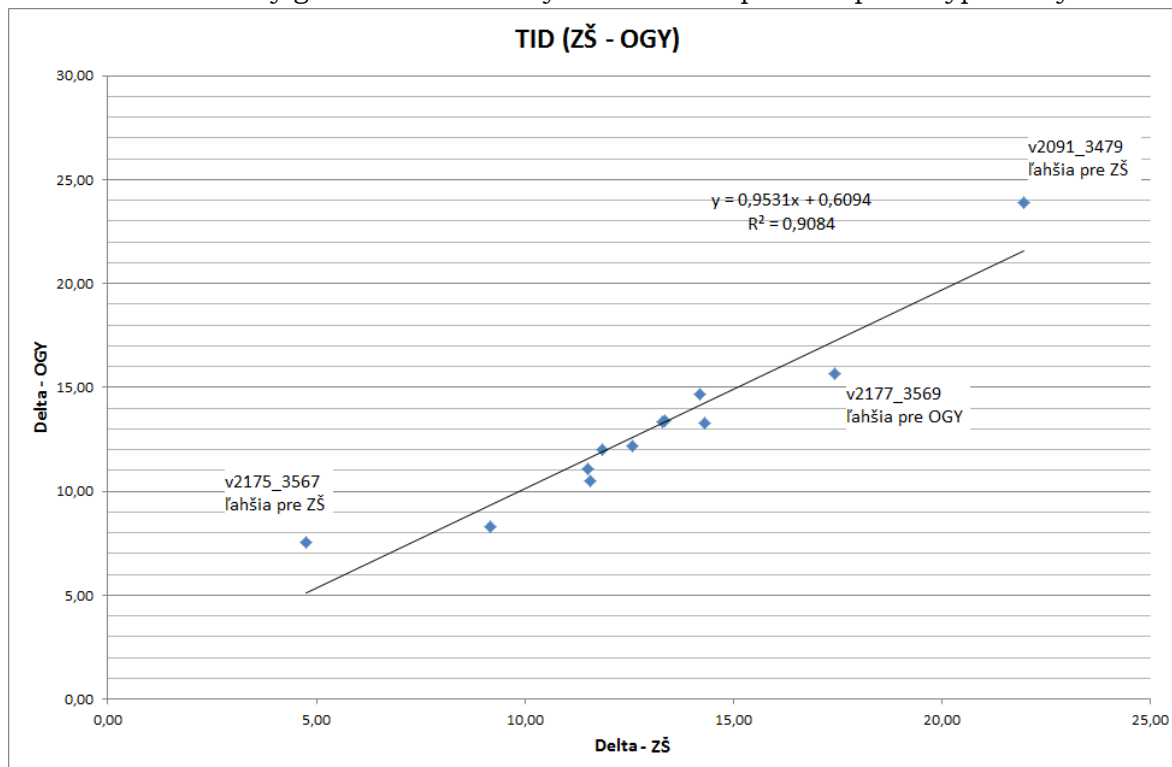
Street, B.V. (1984). Literacy in theory and practice. Cambridge: The Cambridge University Press.

Wu, M.L., Adams, R.J., Wilson, M.R., & Haldane, S.A. (2007). ACER ConQuest, Version 2.0. Generalised Item Response Modelling Software. Camberwell, Victoria: ACER Press.

Obrázok 1. Korelačný graf transformovaných obťažností položiek podľa pohlavia

Obrázok 2. Korelačný graf transformovaných obťažností položiek podľa typu školy

PŮVODNÍ VÝZKUMNÝ NÁSTROJ PRO OBLAST KARTOGRAFIE A PSYCHOLOGIE – MULTIVARIANTNÍ TESTOVACÍ PROGRAM (MuTeP)

ŠAŠINKA ČENĚK – ceneksasinka@gmail.com

Centrum dopravního výzkumu, v.v.i.

MORONG KAMIL – 113570@mail.muni.cz

Centrum pro výzkum toxických látek v prostředí - Přírodovědecká Fakulta Masarykova Univerzita

Original research tool for the field of cartography and psychology - Multivariate Testing Program (MuTeP)

New research software – Multivariate Testing Program (MuTeP) was developed for the purpose of objective experimental exploration and evaluation of cartographic products in the perspective of personality of the users. The primary objective was research of cognitive processes involved in working with electronic maps. Emphasis was placed on variability and range of software usability. The researcher is able to effectively change the content (different maps). He enables and combines the software features which allow for exploring various types of operations or cognitive processes. SW MuTeP is installed on server and preparation as well as administration of the test battery is realized online. SW MuTeP enables administration of (even performative) psychological tests. Currently existing psychological paper-pencil tests (e.g. EFT, Frame-line test) can be effectively adapted for the electronic environment.

Key words: *psychodiagnostic, online experiment, map, software*

Grantová podpora: Tento článek vznikl s finanční podporou TA ČR v rámci řešení projektu TE01020155 - Centrum pro rozvoj dopravních systémů.

Úvod

V rámci projektu „dynamická geovizualizace v krizovém managementu“ byla započata úzká spolupráce mezi kartografy a psychology. Jedno z interdisciplinárních témat, které bylo v rámci projektu řešeno, bylo zaměřeno na zkoumání výkonů při práci s elektronickou mapou s ohledem na osobnost uživatele. V následně realizovaných studiích bylo tedy nutné sledovat zároveň několik specifických oblastí. Primárně pro potřeby kartografů byl sledován výkon uživatele při řešení úloh, které realizoval na různých variantách map, a cílem bylo srovnání kvality těchto map. V psychologické perspektivě jsme sledovali kognitivní procesy, které byly při zmíněných činnostech angažovány. A konečně bylo potřeba pomocí psychologických testů a úloh měřit osobnostní proměnné uživatel, které působily jako intervenující proměnné. Pro účely experimentálního zkoumání a evaluace kartografických děl objektivními metodami byl navržen design nového výzkumného softwaru. Následně byl tento koncept realizován a v úzké spolupráci s externími programátory vznikl nový originální software MuTeP. Během vývoje softwaru hlavní programátor Kamil Morong nejen navrhl způsob technického řešení softwaru na základě definovaných požadavků a sám software programoval, ale následně se zapojil i do koncepčního řešení nové verze softwaru. První verze softwaru vznikala ve spolupráci Laboratoře geoinformatiky a kartografie na Geografickém Ústavu PřF MU a Psychologického Ústavu FF MU, kdy právě v rámci specifického výzkumu na Psychologickém ústavu byl využit potenciál nové platformy pro

administraci nově vyvíjených psychologických testů. V poslední době se na vývoji podílí Centrum dopravního výzkumu, kdy se připravuje vývoj modulu, který bude umožňovat realizovat empirické studie v rámci oblasti dopravního chování jedinců.

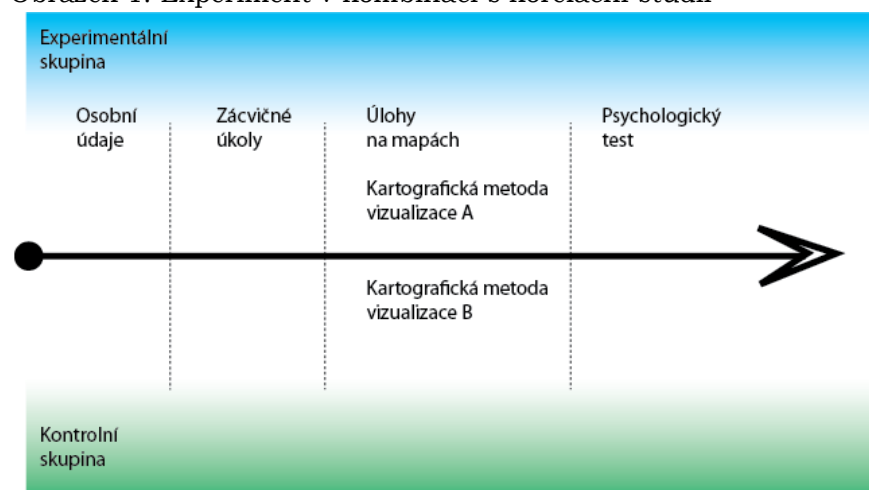
Popis softwaru

Cílem bylo zkoumat práci na elektronických mapách resp. kognitivní procesy s ní související např. vizuální vnímání, rozhodování, plánování atd. Jelikož je bylo cílem zkoumat vždy nové a nové mapy a zároveň zcela odlišné typy úkonů, byl kladen maximální důraz na variabilitu softwaru. To znamená, že výzkumník je schopen efektivně měnit obsah (různé mapové podklady) a povolovat a kombinovat potřebné funkce, které umožní zkoumat různé typy úkonů resp. kognitivních procesů. SW MuTeP je umístěn na serveru a jak příprava výzkumných baterií, tak samotná administrace testů probíhá online. Přístup pro administrátora (výzkumníka) je vázán na heslo a rovněž povolení IP adresy, testy jsou zpřístupněny přes heslo popř. volně na stránkách. Již byl realizován sběr dat např. v Norsku. SW je vystaven na „open layers“. To má zásadní význam pro využití ve výzkumu v kartografii. V principu jde o to, že je stavěn podobně jako jiné interaktivní mapové systémy (resp. GISy - geografické informační systémy) např. google maps nebo mapy.cz. Umístíme-li do vrstev SW-MuPeT kartografické podklady, může uživatel provádět obdobnou činnost jako na zmíněných GISech. To znamená, posouvat mapu, přibližovat, měnit měřítko apod. V současnosti tyto funkce nejsou implementovány a pracuje se na statických mapách, které zcela vyhovují aktuálním výzkumným požadavkům.

Typický užívaný design výzkumu

Jelikož je mapa ve své podstatě graficky zobrazovaná informace a značná část psychologických testů rovněž, byl vývoj SW směřován tak, aby umožňoval administrovat psychologické testy. Poměrně jednoduše lze adaptovat testy a to i performační, které v současnosti existují pouze ve verzi tužka-papír (např. EFT, Frame-line test). V současnosti je tedy SW využíván jako výzkumný nástroj nejen v oblasti kartografie, ale i v psychologii samotné. Typickým výzkumným designem užívaným v rámci výzkumného projektu (viz. Konečný et. al, 2011, Štěrba et al., 2011, Štěrba a Šašinka, 2012) je experiment (následné pozorování na dvou skupinách) v kombinaci s korelační studií (obr. 1). Jsou srovnávány dvě (a více) kartografické metody vizualizace v kombinaci s psychologickým testem resp. úlohami (např. test kognitivního stylu). Tímto maticovým způsobem lze zjistit nejen rozdíly v efektivitě a rychlosti zpracování alternativních kartografických metod vizualizace nebo kartografických děl obecně, ale zároveň lze výkony dosažené v úlohách na mapě uvést do souvislosti s psychologickými koncepty např. inteligencí, kognitivním stylem apod.

Obrázek 1. Experiment v kombinaci s korelační studií

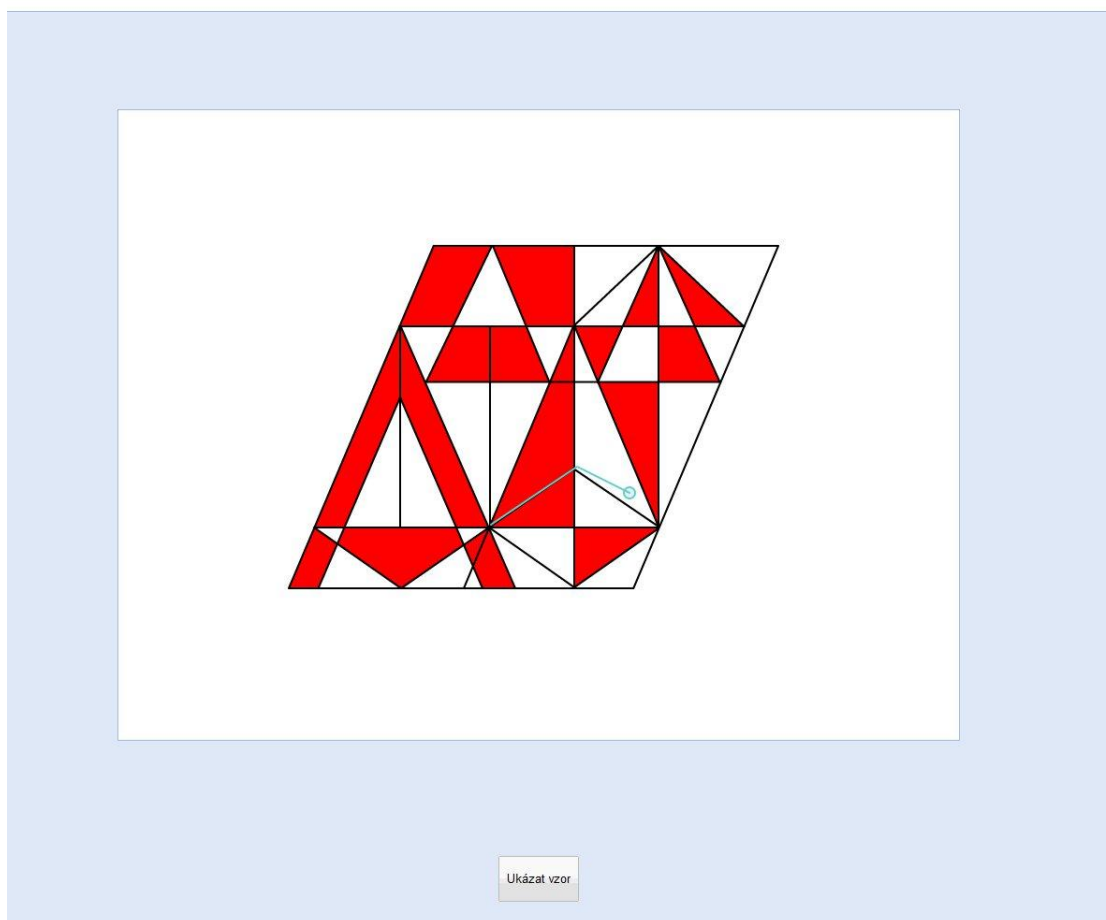

Sestavení výzkumné baterie a výstupní protokol

Na platformě MuTeP lze vytvářet experimentální baterie, které jsou následně online administrovány pokusným osobám. Samotná baterie je sestavena z jednotlivých slidů, které jsou definované svým obsahem a povolenou funkcionalitou. To znamená, že každý jednotlivý slide může obsahovat zcela jiný obsah a jiný typ úkolů. Tato rozmanitost je rovněž důvodem označování SW jako multivariantního. Při plnění úkolů pokusnou osobou jsou do databáze ukládány veškeré jeho akce kromě pohybu myši a jejich čas. Příkladem může být způsob administrace testu skrytých figur (obr. 2). V okamžiku, kdy je exponována složitá figura, započne se časový odpočet. V okamžiku, kdy pokusná osoba započne označovat cílový tvar lomenou čarou (obr. 3), je tato akce ukládána i s časovým údajem. I během označování má pokusná osoba možnost vyvolat jednoduchou figuru. Pokud tak učiní, zatmaví se automaticky složitá figura do té doby, než je okno s jednoduchou figurou uzavřeno. Po nalezení a označení jednoduché figury nabízí SW další slide. V případě nedodržení stanoveného limitu, je slide automaticky ukončen (funkce timer) a pokusná osoba přejde na další slide resp. úlohu. Veškeré akce jsou ukládány a to znamená, že výzkumník má v uloženém protokolu k dispozici veškeré údaje o činnosti pokusné osoby. Například zda byla nalezena cílová figura a popř. jak rychle a rovněž jestli užila pokusná osoba nápovědu popř. kolikrát a kolik vymezeného času jejím prohlížením strávila.

Obrázek 2. Označování jednoduché figury v komplexní figurě, kdy zkoumaná osoba může zároveň vyvolat jednoduchou figuru a současně zneprístupnění komplexní figury

Ve složitém obrázci najděte jednoduchou figuru.

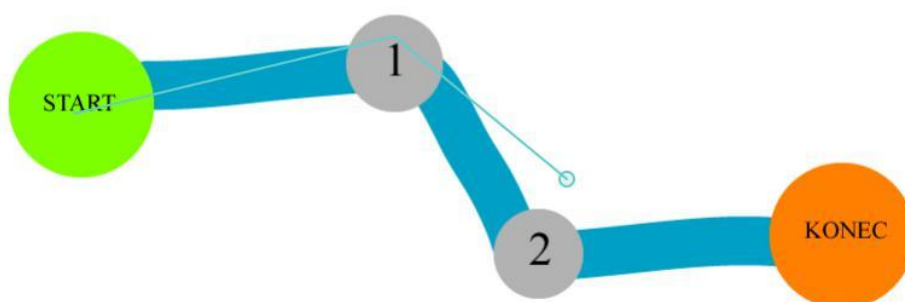
Software v aktuální verzi má k dispozici mj. tyto funkce, jejichž kombinací lze vytvářet unikátní úlohy: časovač, výběr z tlačítek, asociace tlačítka a kliknutí do obrázku, dialog-

window, výběr linie, zakreslení linie, jednobodové označování, multi-klik, textové zapisovací pole, rolovací okna, škály.

Obrázek 3. Závěrečná úloha – lomená čára (SW umožňuje automatické vyhodnocení správnosti)

Jak kreslit lomenou čarou

Pomocí funkce „lomená čára“ můžete kreslit linie, které se lomí v okamžiku, když kliknete myší. Jednou klikněte na značku „START“, potom klikněte na značku „1“ a dále na značku „2“. Lomenou čáru zakončíte dvojitým kliknutím na značce „KONEC“

Možnosti užití platformy MuTeP

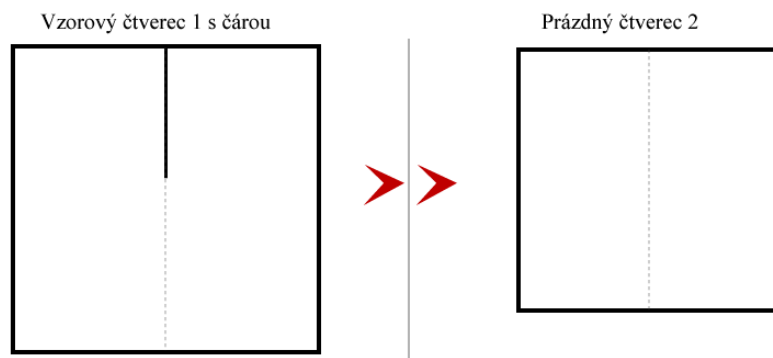
Realizování výzkumů na softwaru MuTeP v sobě skrývá velký potenciál nejen v možnosti připravovat originální výzkumné designy, ale rovněž je dle našeho názoru dalším významným krokem vpřed ve způsobu publikování a prezentace vědeckých zjištění. V principu nebrání nic tomu, aby výzkumník kromě samotných výsledků zveřejnil i vlastní výzkumný aparát resp. samotný test. Odborná veřejnost tak získává možnost přímo kontrolovat metodologickou kvalitu realizovaného výzkumu a zároveň lze v případě zájmu databázi výsledků experiment rozšířit o další pokusné osoby, popř. experiment s cílenými úpravami replikovat.

Ač software je primárně určen pro užití ve výzkumu, má vysoký potenciál i v psychodiagnostické praxi. Nabízí možnost velice efektivně adaptovat různé původní psychologické testy a v některých případech je dle našeho názoru administrace na této platformě mnohem efektivnější. Jako příklad uvádíme Frame-line test (obr. 4), kde v původní papírové verzi zkoumané osoby zakreslovaly délku čáry tužkou. Verze adaptovaná na software MuTeP umožňuje nejen skupinovou administraci a zajišťuje přesné hodnoty výkonů, jak časové, tak přesnost odhadu, ale zároveň umožňuje plně automatizované vyhodnocení.

Odhadování délky čáry

Zácvičná úloha 1

Lomenou čárou do prázdného čtverce 2 zaznačte absolutní délku čáry ze vzorového čtverce 1.
Využijte přerušovanou čáru jako vodící linii. Čáru kreslete vždy **shora dolů**.

Současný vývoj

Vývoj původního softwaru MuTeP byl již ukončen a na jeho ideovém základě je vytvářena nová platforma, která ještě rozšiřuje funkcionalitu nástroje a tedy i celkově možnosti užití. Nová verze je již koncipována modulárně, to znamená, že jádrem platformy je procesní výpočetní stroj, který komunikuje s relativně nezávislými moduly. Takovým modulem mohou být např. interaktivní mapy, které v první verzi byly nedílnou součástí platformy. Takový přístup umožňuje doprogramovat dílčí moduly, které by umožňovali prezentovat úlohy, které nelze vytvořit v základní funkcionalitě. Např. může být vytvořen modul „hanojské věže“ či „rotace předmětů“, kdy uživatel plní danou úlohu a vlastní zpracování a vyhodnocení výkonu pak probíhá v jádru (např. celkový čas, počet přesunů atd.). Druhou důležitou charakteristikou je adaptivita. Původní verze je lineární, kdy jsou slidy exponovány v předem definovaném pořadí. Nyní již může docházet k tzv. rozcestníkům, kdy se test větví na základě předchozího výkonu pokusné osoby. Pokud např. pokusná osoba nedosáhne požadovaného výkonu v zácvikové části, bude nabízet SW další dodatkové cvičné slidy do té doby, než bude zajištěno porozumění instrukcím. Velice zajímavou možností je propojení nové verze SW s externími moduly, které by umožnily administrovat testy v rámci IRT.

Připravované užití platformy

Součástí projektu RODOS, ve které se Centrum dopravního výzkumu podílí na vytvoření multi-agentní simulace dopravy, je i vytvoření znalostní databáze, na základě níž budou nastavovány atributy modelu, popř. bude daný model evaluován. Výzkumník resp. modelář se opírá o empirické údaje a to jsou v rámci této problematiky především aktivitně-cestovní vzorce jedinců. Zajímá nás, kde dotyčný jedinec realizuje konkrétní aktivity a jakým způsobem se na daná místa dopravuje.

V současnosti používanou metodou sběru dat je záznam chování pomocí GPS trackeru. Zkoumaný jedinec s sebou nosí zařízení, které zaznamenává jeho souřadnice v čase, což ve výsledku dává právě objektivní časo-prostorový vzorec. Co my ale nejsme schopni z dat zjistit, je, proč jedinec volil např. právě dotyčná místa, jaké konkrétní aktivity zde realizoval,

s kým a důvody pro ně, zda měl již na začátku dne definovaný plán nebo ho vytvářel flexibilně až v průběhu dne, zda plány s někým koordinoval, jak reagoval na neočekávané situace v prostředí např. zácpy apod. Pro vytěžení subjektivních a vysvětlujících důvodů jsou využívány reporty resp. inquiry.

Velice zajímavou a efektivní metodu sběru dat nabízí využití vyvíjeného softwaru. Data z GPS trackeru budou exportovány do interaktivních map softwaru, na základě pravidel budou odlišeny lokality aktivit od cestování a následně bude umožněn zkoumané osobě online přístup do platformy. Zkoumaná osoba tak sama svůj realizovaný a zobrazený časoprostorový vzorec doplní o vysvětlující komentáře. Bude se jednat jak o předpřipravené (uzavřené) otázky, kdy bude vybírat z předem definované nabídky např. konkrétní realizovanou aktivitu v dané lokalitě, tak o volné komentáře, kdy může zkoumaná osoba spontánně verbálním popisem vysvětlit specifické jevy. Snahou je postihnout nejen projevené chování, ale především porozumět i kognitivním procesům, které probíhají na jeho pozadí. Porozumět tedy tomu, jak lidé plánují své aktivity a dopravní chování a jak se v různých situacích rozhodují.

Další jev, který bude zároveň postihován, je mentální mapa sledovaného území. Subjektivní mentální mapa jedince se často výrazně odlišuje od objektivní reality a je nasnadě, že jedinec se rozhoduje právě na základě své představy. Zkoumaná osoba v rámci platformy ohodnotí objekty a oblasti sledovaného města na definovaných škálách, čímž v sumě vzniká zobecněná mentální mapa „gouldovského“ typu (Gould, 1971, in Voženílek, 1997). Subjektivní atributy objektů a území jsou potom reflektovány v modelu jako relevantní proměnné ovlivňující rozhodování agentů.

Literatura

- Konečný, M., Kubíček, P., Stachoň, Z., Šašinka, Č. (2011). The usability of selected base maps for crises management: users' perspectives. *Applied Geomatics*, 3, 189–198.
- Štěrba, Z., Stachoň, Z., Šašinka, Č., Zbořil, J., Březinová, Š., Talhofer, V. (2011). Evaluace kartografických znakových sad v kontextu osobnosti uživatele. *Geodetický a kartografický obzor*, 99/57(8), 173-182.
- Štěrba, Z., Šašinka, Č. (2012). Evaluation of Maps for Crisis Management in the Context of User's Cognitive Features. *Risk Models and Applications*, Berlin: CODATA-Germany e.V.
- Voženílek, V. (1997). Mentální mapa a mentální prostorové představy. *Geodetický a kartografický obzor*, 43 (1), 9-14.

PSYCHOMETRICKÉ VLASTNOSTI PERSONÁLNEJ FORMY DOTAZNÍKA CES

GÁLOVÁ LUCIA – lgalova@ukf.sk

UHLÁRIKOVÁ JANA – juhlarikova@ukf.sk

Katedra psychologických vied, FSVaZ, UKF Nitra

Psychometric properties of personal form of CES questionnaire

The CES questionnaire used to measure classroom climate (Moos, Trickett, 1973, Lašek, Mareš, Miezgová, 1998) is connected with the assumption that there is a unique environment in classroom that all students of class more or less experiencing and climate in classroom is represented by an arithmetic average. The problem is the use of questionnaire to identify differences within one classroom or in construction of case studies of individual students what is related to items that are formulated “collectively”. The aim of pre- research was to create a personal form of CES questionnaire and verify its psychometric qualities. The research sample consisted of 7 classrooms of secondary school in Nitra region. The inner consistency and discrimination validity of new form was calculated. We also compared the personal form of CES questionnaire with the original one. Discussion deals the results of pre- research and appropriateness of new form of CES questionnaire.

Key words: *classroom climate, personal form, validity, reliability*

Grantová podpora: UGA VIII/11/2012

Úvod

Dotazník CES (Classrom Environment Scale) patrí k dotazníkom, ktoré sú určené na meranie klímy v školskej triede. Vytvorený bol pôvodne R.H. Moosom a E.J. Trickettom v roku 1973 a v pôvodnej verzii obsahoval 242 položiek reprezentujúcich 13 konceptuálnych dimenzií. V roku 1983 ho Fraser a Fisher pre praktické účely skrátili na 24 položkový dotazník obsahujúci 6 škál sýtených štyrmi položkami (Fraser, Fisher, 1983). V roku 1991 bol Lašekom, Marešom preložený do češtiny a Miezgovou do slovenčiny, pričom obsahuje 23 položiek, nakoľko jednu z položiek faktorová analýza na českej i slovenskej vzorke nezaradila do žiadneho faktoru (jej znenie v angl.: It's easy to get a group together for a project) (Mareš, 1998).

Dotazník CES je určený pre populáciu žiakov 8.- 9. ročníkov základnej školy a pre žiakov stredných škôl a umožňuje posúdiť klímu v triede v nasledujúcich premenných (Gavora, 1999, s. 204):

1. zaujatie žiaka školskou prácou;
2. vzťahy medzi žiakmi v triede;
3. učiteľova pomoc žiakom;
4. orientácia žiakov na úlohy;
5. poriadok a organizovanosť;
6. jasnosť pravidiel.

Podľa Mareša (In: Mareš, Čáp, 2001) je možné získané výsledky využiť 6 spôsobmi: popis stavu klímy v určitej triede z pohľadu žiaka; porovnanie názorov žiakov a učiteľov na klímu triedy; porovnanie aktuálnej a preferovanej klímy; zisťovanie rozdielov medzi učiteľmi na tú istú triedu; porovnanie medzi tradičnými a alternatívnymi školami; a zisťovanie toho, ako klíma ovplyvňuje osobnosť učiteľa a žiakov, výchovno-vzdelávacie výsledky.

Samotný dotazník vychádza zo všeobecného predpokladu, že existuje jednotná klíma v triede, ktorú žiaci viac či menej zažívajú. A variancie (odchýlky) v skóre meracieho nástroja sú považované za chyby variancie, pričom samotný aritmetický priemer dobre reprezentuje klímu v triede (Fraser, McRobbie, Fisher, 1996a, 1996b).

Potenciálny problém však nastáva, ak sa daný výskumný nástroj používa na identifikovanie diferencií v rámci jednej triedy (napríklad medzi chlapcami a dievčatami) alebo pre konštruovanie prípadových štúdií jednotlivých žiakov. Problémom je práve to, že položky vynucujú individuálnu percepciu žiaka triedy ako celku, pričom tento pohľad je odlišný od individuálnej percepcie žiaka jeho vlastnej role v rámci triedy. Na túto „odlišnosť“ dvoch rôznych uhlov pohľadu upozornil Fraser spolu s Tobinom (1991, In: Fraser, McRobbie, Fisher, 1996), pričom mali na mysli rovnako koncipované výskumné nástroje ako je dotazník CES. Zistenia z výskumov interpretatívnych štúdií, ktoré využívali aj nástroje na meranie klímy v triede, pozorovanie triedy a interview s učiteľmi a žiakmi viedli k záverom, že v triede existujú skupiny žiakov, ktorí sa viac zapájajú do diskusií ako iní žiaci a zároveň aj viac pozitívnejšie vnímajú klímu v školskej triede (Tobin, 1987, In: Fraser, McRobbie, Fisher, 1996).

Teoreticky sa však s rovnakým uvažovaním môžeme stretnúť už oveľa skôr a to konkrétne v teórii potreba-tlak H.A. Murraya, ktorý v nej rozlišoval 2 koncepty tlaku: alfa tlak (tlak, ktorý aktuálne existuje tak dlho ako ho môže vedecké odhalenie determinovať) a beta tlak (jednotlivcova vlastná interpretácia javu, ktorý je vnímaný) (Murray, 1938, In: Dorman, 2002). Rozlišovanie medzi alfa tlakom a beta tlakom bolo neskôr rozšírené Sternom, Steinom a Bloomom (1956, In: Fraser, 1986), ktorí v rámci tlaku beta rozlišovali idiosynkratický pohľad, ktorý má každý jednotlivec prostredia (súkromný beta tlak, angl. private beta press) a zdieľaný pohľad, ktorý majú členovia skupiny v prostredí (konsenzuálny beta tlak, angl. consensual beta press). Súkromný a konsenzuálny beta tlak sa môžu líšiť jeden od druhého a zároveň sa oba tiež môžu líšiť od tlaku alfa, ktorý predstavuje pohľad trénovaného neparticipujúceho pozorovateľa.

Uvedené teoretické podklady a realizácia výskumov týkajúcich sa aj klímy triedy je však v protiklade so spomínanými teóriami a tak Fraser a kol. (1995, In: Fraser, McRobbie, Fisher, 1996) vyvinuli personálnu formu dotazníka SLEI (Science Laboratory Environment Inventory), ktorá vznikla preformulovaním položiek daného dotazníka ako aj samotného dotazníka CES. Po zozbieraní dát využitím oboch verzií zistili, že skóre žiakov použitím pôvodnej skupinovej formy je systematicky priaznivejšie ako ich skóre v personálnej forme a že rozdiely medzi pohľaviami boli väčšie v personálnej forme ako v skupinovej. A hoci štúdie asociácií medzi výsledkami žiakov a ich vnímaním klímy v triede hovorili, že veľkosť asociácií bola porovnateľná pre skupinovú a personálnu formu, porovnávajúce analýzy ukázali že každá forma predstavovala značnú mieru variancií výsledkov, ktorá bola nezávislá od vysvetlenia inou formou. Tieto zistenia podporili rozhodnutie vyvíjať samostatne skupinové a personálne formy, pretože sa zdá, že merajú odlišné, aj keď prekrývajúce sa aspekty klímy v triede.

Pretože v súčasnosti patrí dotazník CES k najpoužívanejším nástrojom na meranie klímy triedy v našom prostredí, rozhodli sme sa vytvoriť jeho personálnu formu. Cieľom príspevku je zistiť v rámci predvýskumu jeho psychometrické vlastnosti.

Metódy

Výskumnú vzorku tvorilo 105 žiakov strednej školy z Nitrianskeho okresu (7 tried). Pre zber dát bola použitá forma dotazníka CES v jeho skupinovej forme a následne aj forme personálnej. Personálna forma vznikla preformulovaním jednotlivých položiek, pričom preformulovanie prevádzali dvaja nezávislí výskumníci. Jednotná forma vznikla po prekonzultovaní znenia všetkých položiek oboma výskumníkmi. Príklady preformulovania položiek personálnej formy sú uvedené v tabuľke č. 1.

Tabuľka 1 Príklady preformulovania položiek v personálnej forme dotazníka CES

Položky	Skupinová forma	Personálna forma
Zaujatie žiaka školskou prácou	Žiaci v našej triede počas vyučovania obvyčajne rozmýšľajú o úplne iných veciach.	Počas vyučovania obvyčajne rozmýšľam o úplne iných veciach.
Vzťahy medzi žiakmi	V našej triede sa žiaci medzi sebou dostávajú priatelia.	V triede sa dostávajú priateľmi s ostatnými.
Učiteľova pomoc žiakom	Tento učiteľ sa nás usiluje poznať hlbšie než ostatní učitelia.	Tento učiteľ sa ma usiluje poznať hlbšie než ostatní učitelia.
Orientácia žiakov na úlohy	Žiaci našej triedy sa pri vyučovaní príliš nenamáhajú.	Pri vyučovaní sa príliš nenamáham.
Poriadok a organizovanosť	Žiaci našej triedy sú pri vyučovaní veľmi často hluční.	Pri vyučovaní som veľmi často hlučný/hlučná.
Jasnosť pravidiel	V našej triede sa často menia pravidlá hry a potom nevieme, čo sme a čo nie.	V našej triede sa často menia pravidlá hry a potom neviem, čo smiem a čo nie.

Pre štatistickú analýzu bol využitý Cronbachov koeficient alpha, priemerné korelácie a komparácie prostredníctvom t-testov.

Výsledky

Vnútorňú konzistenciu nového výskumného nástroja na meranie klímy triedy sme zisťovali prostredníctvom Cronbachovho koeficientu alpha a zároveň sme zisťovali aj jeho hodnoty pre formu skupinovú. Diskriminačná validita bola zisťovaná priemernými koreláciami. Zistenia sú prezentované v tabuľke č. 2.

Tabuľka 2 Vnútorňá konzistencia a diskriminačná validita pre skupinovú a personálnu formu dotazníka CES

		Cronbachov koeficient alpha	Priemerný Pearsonov korelačný koeficient
Zaujatie žiaka školskou prácou	skupinový CES	0.4138	0.2391
	personálny CES	0.6734	0.23
Vzťahy medzi žiakmi	skupinový CES	0.4887	0.1449
	personálny CES	0.3772	0.057
Učiteľova pomoc žiakom	skupinový CES	0.554	0.0554
	personálny CES	0.648	0.122
Orientácia žiakov na úlohy	skupinový CES	0.6237	0.2534
	personálny CES	0.6328	0.2785
Poriadok a organizovanosť	skupinový CES	0.3971	0.2696
	personálny CES	0.438	0.3381
Jasnosť pravidiel	skupinový CES	0.3654	0.1284
	personálny CES	0.3641	0.0948
spolu	skupinový CES	0.6931	
	personálny CES	0.746	

Celkovo dotazník v skupinovej forme získal hodnotu Cronbachovho koeficientu alpha 0.6931 a v personálnej bola táto hodnota rovná 0.746. V rámci jednotlivých premenných sa

koeficient alpha pohyboval v rozpätí od 0.3654 do 0.6237 pre skupinovú formu a v rozpätí od 0.3641 do

0.6734 pre formu personálnu.

Diskriminačná validita bola zisťovaná prostredníctvom priemerných korelácií. Na základe zistení môžeme konštatovať, že aj v skupinovej aj v personálnej forme priemerné korelácie boli nižšie ako korelačný koeficient 0.35 a neboli tieto zistené vzťahy štatisticky významné.

V rámci výsledkov sme sa zamerali tiež na komparáciu personálnej a skupinovej formy dotazníka CES (Tab. 3).

Tabuľka 3 Porovnanie skupinovej a personálnej formy dotazníka CES

		Priemer	Štandardná odchýlka	Rozdiely v priemeroch
Zaujatie žiaka školskou prácou	skupinový CES	5.5619	1.7970	-1.6857**
	personálny CES	7.2476	2.6340	
Vzťahy medzi žiakmi	skupinový CES	7.0571	1.9701	-0.0477
	personálny CES	7.1048	1.8183	
Učiteľova pomoc žiakom	skupinový CES	10.1524	2.2004	0.8095**
	personálny CES	9.3429	2.5677	
Orientácia žiakov na úlohy	skupinový CES	5.7714	2.2242	-0.9429**
	personálny CES	6.7143	2.5104	
Poriadok a organizovanosť	skupinový CES	6.3524	1.8810	-2.1143**
	personálny CES	8.4667	2.2449	
Jasnosť pravidiel	skupinový CES	10.7429	1.5691	0.0762
	personálny CES	10.6667	1.6330	

** $p < 0.01$

Zo šiestich premenných sme zistili štatisticky významné rozdiely v štyroch premenných a to konkrétne pri premennej zaujatia žiaka školskou prácou, kde žiaci v personálnej forme prezentovali viac zaujatia ako žiaci v skupinovej forme. Rozdiel bol zaznamenaný aj v premennej učiteľova pomoc žiakom v prospech formy skupinovej a tiež v orientácii žiakov na úlohy v prospech formy personálnej.

Poslednou premennou, kde bol zaznamenaný štatisticky významný rozdiel bolo v premennej poriadok a organizovanosť v prospech formy personálnej. V premennej vzťahy medzi žiakmi a jasnosť pravidiel sme štatisticky významné rozdiely nezaznamenali.

Diskusia

Prezentovaný príspevok sa zameriava na psychometrické vlastnosti novej personálnej formy dotazníka CES, ktorý je určený na meranie klímy v triede prostredníctvom šiestich premenných.

Po získaní dát sme dotazník CES vo forme skupinovej i personálnej podrobili štatistickým analýzám a zamerali sme sa na vnútornú konzistenciu, diskriminačnú validitu a komparáciu skupinovej a personálnej formy.

Celková vnútorná konzistencia oboch foriem vyjadrená Cronbachovým koeficientom alpha je v slovnom hodnotení uspokojivá. Jednotlivé premenné v oboch formách však vykazovali nižšie hodnoty, avšak nie negatívne. V prípade premennej jasnosť pravidiel bola identifikovaná najnižšia hodnota Cronbachovho koeficientu alpha, kde sa ukázala ako sporná položka č. 12, po vyradení ktorej by hodnota Cronbachovho koeficientu alpha v personálnej i skupinovej forme vzrástla nad hodnotu 0.6. Znenie danej položky je: V našej triede sa často menia pravidlá hry a potom nevieme (neviem), čo smieme (smiem) a čo nie.

Pre diskriminačnú validitu jednotlivých premenných klímy triedy boli použité priemerné korelačné koeficienty aj v skupinovej aj v personálnej forme. Priemerné korelácie boli

očakávateľne nízke v oboch formách a štatisticky nevýznamné, čo umožňuje konštatovať, že premenné dotazníka sú od seba nezávislé ako v skupinovej tak i v personálnej forme.

V predvýskume sme taktiež komparovali skupinovú a personálnu formu dotazníka CES v jednotlivých jej premenných. Rozdiely sme identifikovali ako štatisticky významné v prípade štyroch premenných. Žiaci v personálnej forme uvádzali vyššiu zaujatosť školskou prácou ako v skupinovej forme. Učiteľova pomoc žiakom bola vnímaná lepšie v skupinovej forme ako v personálnej. Žiaci v skupinovej forme vykazovali vyššiu orientáciu na úlohy ako žiaci v personálnej forme a poriadok a organizovanosť bola percipovaná pozitívnejšie v personálnej forme ako v skupinovej.

V premennej vzťahu medzi žiakmi sme nezistili štatisticky významné rozdiely medzi personálnou a skupinovú formou. Vysvetlenie tohto zistenia nachádzame v samotnej premennej, ktorá predstavuje skupinovú premennú, a je jedno, či sa k nej žiak vyjadruje ako člen skupiny alebo sám za seba, vníma ju rovnako.

Premenná jasnosť pravidiel bola taktiež pri komparácii medzi skupinovú a personálnou formou vnímaná rovnako, nakoľko sme nezistili v týchto formách štatisticky významné rozdiely. Dôvod, prečo je tomu tak môže tkvieť v samotnej premennej, ktorá hovorí o jednotnom nastavení pravidiel v danej triede a preto aj názor žiaka ako člena skupiny či ako jednotlivca bude rovnako monitorovať a percipovať túto skutočnosť.

Na základe prevedených analýz sme schopní už v tomto momente konštatovať, že personálna forma dotazníka bude vykazovať uspokojivé psychometrické charakteristiky a že existuje rozdiel medzi skupinovú a personálnou formou a teda že existuje rozdiel či sa pozeráme na triedu ako člen skupiny alebo ako jednotlivec. Ďalším krokom za prevedeným predvýskumom bude doplnenie výskumnej vzorky, preverenie sporných položiek a doplnenie štatistických analýz ako je faktorová analýza, MANOVA a zhoda medzi posudzovateľmi.

Literatúra

Dorman, J. P. (2002). Classroom environment research: Progress and possibilities. *Queensland Journal of Educational Research*, 18, 112-140.

Fraser, B. J. (1986). *Classroom Environment*. Worcester: Billing & Sons.

Fraser, B. J., Fisher, D. L. (1983). *Assessment of Classroom Psychosocial Environment. Workshop Manual*. Paper presented at the Annual Meeting of the National Association for Research in Science Teaching. Dallas, TX, April, 1983.

Fraser, B. J., McRobbie, C. J., Fisher, D.L 1996. Personal and class forms of a new classroom environment questionnaire. Paper presented at the Conference of the Educational Research Association, Singapore and the Australian Association of Research in Education. Singapore, November, 1996.

Gavora, P. (1999). *Akí sú moji žiaci? Pedagogická diagnostika žiaka*. Bratislava: Vydavateľstvo PRÁCA.

Mareš, J. (1998). *Dotazník sociálneho klimatu školní třídy*. Asociace školní psychologie ČR a SR.

SOUČASNÉ KONSTRUKTY OPTIMISMU/PESIMISMU VE VÝZKUMU

DOSEDLOVÁ JAROSLAVA – dosedlova@mail.muni.cz

KLIMUSOVÁ HELENA - klim@mail.muni.cz

SLOVÁČKOVÁ ZUZANA - slova@email.cz

ŠÁRKA FOŘTOVÁ

Masarykova univerzita, Psychologický ústav FF, Brno

The current constructs of optimism/pessimism in the research

The exploratory study contributes to clarifications on relation among dispositional optimism/pessimism (Carver, Scheier, 2002), optimism/pessimism as a explanatory style (Seligman, 1990) and defensive pessimism (Cantor, Norem, 1989). Two studies (N1=1617, N2=106) are presented (one of them was supported by Czech Grant Agency, no. 406/09/0611). The results confirm that the presently existing leading constructs of optimism/pessimism are independent in large measure. The subsequent aim is to create a model of optimism based on the presented concepts.

Key words: *optimism, pessimism*

Grantová podpora: GA ČR 406/09/0611

1. Úvod

Současná pojetí optimismu vyzdvihují jeho různé aspekty.

Carver a Scheier (2002) jsou zastánci teorie dispozičního optimismu a definují ho jako generalizované očekávání kladného průběhu události i samotného výsledku nějaké události či činnosti. Na jakoukoliv výzvu reagují optimisté důvěrou v dosažení žádoucích výsledků a setrváním v akci, i když postup je zdoluhavý a obtížný. Pesimisté jsou naopak plni pochybností a váhají. Tyto rozdíly významně ovlivňují mimo jiné i např. vyrovnávání se stresem (coping). Dispoziční optimismus je do značné míry ovlivněn geneticky, nevíme však, zda je dědičný sám o sobě nebo ve vztahu s jinými temperamentovými charakteristikami. Je to kvalita relativně stálá a trvalá.

Teorie optimismu jako explanačního stylu vychází z teorie atribucí a teorie naučené bezmocnosti (Seligman, 1990). Explanační optimistický styl může být charakterizovaný přisouzením externích, nestabilních a specifických příčin neúspěchům a negativním událostem a pesimistický explanační styl je typický přisouzením interních, stabilních a globálních příčin negativním událostem. Základní rozdíl mezi optimistickým a pesimistickým explanačním stylem vnímá Seligman (2003) v odlišném hodnocení trvalosti příčin úspěchu či neúspěchu, dále v tzv. pronikavosti dobrých či špatných událostí a ve schopnosti udržovat si a pěstovat naději. Podle Seligmána a jeho spolupracovníků je explanační styl tvárný a je možné upravit pesimistický na optimistický (Seligman et al., 1988).

Weinstein (1980) definoval nerealistický optimismus jako obecnou tendenci očekávat, že negativní události se spíše přihodí jiným a pozitivní události s větší pravděpodobností nám. Toto pojetí navazuje na koncept tzv. pozitivních iluzí (Taylorová, Brown, 1988, 1994) běžně se vyskytující u spokojených, psychicky zdravých a dobře adaptovaných osob (mírné sebenadhodnocování, přeceňování možnosti kontrolovat běh událostí svého života a nahlížení budoucnosti ve světle nerealistického optimismu).

Lidé užívající optimistickou strategii nemyslí příliš na možná rizika a představují si sami sebe v situaci úspěšného zvládnání situace. Daná oblast v nich nevzbuzuje úzkost a cítí se mít situaci pod kontrolou. Naproti tomu lidé užívající kognitivní strategii defenzivního pesimismu očekávají od nastávajících událostí velmi málo, přestože již dříve zažili v podobných situacích úspěch. Tito defenzivní pesimisté jsou úzkostnější, a tak snížená očekávání slouží jako „polštář“ tlumící dopady případného neúspěchu. Představují si, co všechno nepříjemného se může stát, snaží se odhadnout rizika, aby se mohli na ně připravit. Úsilí, které vynakládají při dosahování cílů, není defenzivním pesimismem nijak sníženo. Defenzivní pesimismus Cantorová a Noremová (1989, in Chang, 2002) tedy charakterizují jako kognitivní strategii vyznačující se nízkými očekávanými navzdory minulým úspěchům a ruminacemi týkajícími se možných rizik a jejich zvládnání.

Cílem naší dílčí studie je

- ověřit vztahy mezi dispozičním optimismem/pesimismem, explanačním optimismem a defenzivním pesimismem/strategickým optimismem
- ověřit konstrukt defenzivního pesimismu

1. Metoda

1.1. Výzkumný soubor

Studie č. 1

Výzkumný soubor tvořilo 1617 studentů českých vysokých škol (vybrané fakulty MU, UK, MZLU, VUT a ČZU) , 376 (23,3%) mužů a 1241 žen (76,7%) s průměrným věkem 22,4 let (sd=2.5).

Studie č. 2

Výzkumný soubor tvořilo 106 respondentů získaných metodou příležitostného výběru, 43 mužů (41%) a 63 žen (59%) mezi 30 – 60 lety, průměr 42,16 let, medián 43 let.

Distribuce testové baterie probíhala v obou studiích elektronicky prostřednictvím e-mailem rozesílaných odkazů na webové stránky a internetových sociálních sítí.

2.2. Metody

2.2.1. Test životní orientace - Life Orientation Test – Revised , LOT-R (Scheier, Carver, Bridges, 1994).

Scheier a Carver vyvinuli v r. 1985 metodu Life Orientation Test (LOT), která se zaměřuje přímo na generalizovaná očekávání determinující aktivitu, na očekávání dobré či špatné budoucnosti. Optimismus a pesimismus jsou chápány jako základní osobnostní charakteristiky, které ovlivňují orientaci lidí v životních událostech.

Novější zkrácená a revidovaná forma dotazníku Life Orientation Test – Revised LOT-R (Scheier, Carver, Bridges, 1994) je založena na šesti hodnocených položkách a vykazuje dobrou vnitřní konzistenci i stabilitu v čase. V našem souboru jsme ověřovali vnitřní konzistenci škály, Cronbachova alfa dosáhla hodnoty 0,85.

2.2.2. Dotazník atribučního stylu - Attributional Style Questionnaire, ASQ (Peterson et al, 1982)

Dotazník atribučního stylu pro vysokoškoláky - Academic Attributional Style Questionnaire, AASQ (Peterson, Barrett, 1987)

Posuzované osobě jsou předloženy hypotetické situace, které se mohou stát (v případě ASQ se týkají běžného každodenního života, dotazník AASQ je výběrem situací přizpůsoben životní zkušenosti vysokoškolských studentů). Respondent má určit hlavní příčinu vzniku každé situace, pak ji vymezit na škálách internality, stability a globality. Skóry jsou počítány zvlášť pro pozitivní i negativní situace. Dotazník. Škály stability a globality AASQ dosahovaly v našem souboru v rámci první studie dobré vnitřní konzistence (Cronbachova alfa 0,81,

respektive 0,80), škála internality měla vnitřní konzistenci nižší (0,60). Vnitřní konzistence ASQ ověřovaná ve druhé studii byla rovněž uspokojivá (Cronbachova alfa 0,77).

2.2.3. Dotazník defenzivního pesimismu – Defensive Pessimism Questionnaire DPQ (Norem, 2002)

Inventář tvoří 17 tvrzení, vůči kterým respondent vyjadřuje míru svého souhlasu či nesouhlasu na sedmibodové škále. Jednotlivé položky byly autorkou dotazníku podrobeny faktorové analýze, která potvrdila dva základní faktory: pesimismus a reflexi. Inventář dobře odlišuje defenzivní pesimismus od realistického pesimismu (v případě respondentových zkušeností s opakovanými neúspěchy v minulosti). Respondenti mohou být vyhodnoceni jako defenzivní pesimisté (horní tercil či kvartil), strategičtí optimisté (spodní tercil či kvartil) nebo jako aschematičtí vzhledem k oběma strategiím. Noremová (2002, in Chang) uvádí ve výsledcích jednoho z výzkumů provedených na univerzitě více než 40% aschematických studentů. Z celkového počtu 17 otázek skórujeme pouze 12, s výplňovými „fillers“ a experimentálními otázkami v hodnocení nepočítáme. Reliabilita nástroje je uspokojivá (Cronbachovo $\alpha = 0,78$).

Studie č. 1: LOTr, AASQ

Studie č. 2: LOTr, ASQ a DPQ

2.3. Způsob zpracování dat

Pro ověření vztahů mezi jednotlivými konstrukty optimismu/pesimismu jsme provedli výpočet korelací mezi dispozičním optimismem, explanačním optimismem a defenzivním pesimismem. Faktorovou analýzou se šikmou rotací Oblimin ($\text{delta}=0$) byla prozkoumána struktura položek Dotazníku defenzivního pesimismu. Tři extrahované faktory byly následně využity jako proměnné ve shlukové analýze s cílem identifikovat jednotlivé typy optimistů/pesimistů. Výpočty byly provedeny pomocí programu SPSS.

3. Výsledky a jejich interpretace

3.1. Studie č. 1 Vztah dispozičního a explanačního optimismu

Tabulka 1. Vztah dispozičního optimismu a explanačního optimismu s jeho jednotlivými dimenzemi (personalizací, trvalostí a průrazností pozitivních a negativních událostí)

N=1594	LOTr	AASQ personalizace	AASQ trvalost	AASQ průraznost	AASQ celkově
LOTr	1	,048	-,203**	-,157**	-,146**

** korelace jsou signifikantní na hladině 0,01

Korelace mezi dispozičním optimismem a jednotlivými dimenzemi explanačního optimismu včetně jeho kompozitního skóru jsou sice díky rozsáhlému výzkumnému souboru průkazné (kromě dimenze personalizace) na 1% hladině významnosti, ale nepříliš těsné. Naznačují, že oba konstrukty jsou na sobě do značné míry nezávislé a sytí je jiné zdroje.

3.2. Studie č.2

3.2.1. Ověření konstruktu defenzivního pesimismu

Faktorovou analýzou se šikmou rotací Oblimin ($\text{delta}=0$) jsme redukovali 12 skórovaných položek Dotazníku defenzivního pesimismu na 3 faktory, které vysvětlují 60 % společného rozptylu. Jedná se o následující faktory:

faktor 1 – pesimismus (34 % rozptylu)

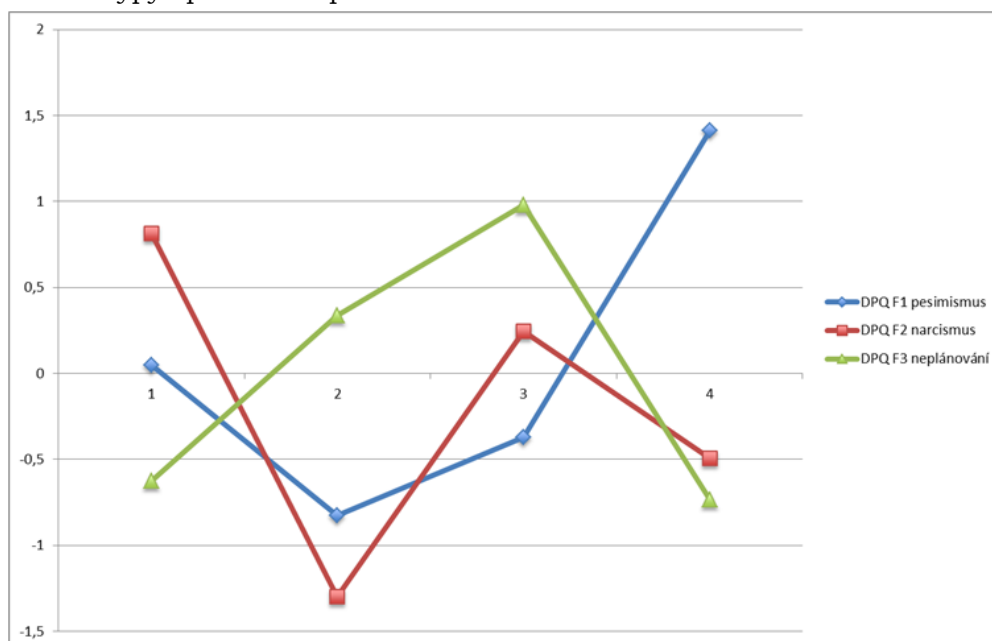
faktor 2 – anticipovaná pozitivní sebereflexe (13 % rozptylu)

faktor 3 – neplánování (13 % rozptylu)

(Přesné výsledky faktorové analýzy autorka zašle zájemcům na vyžádání mailem.)
Podle autorky J. Noremové (2002) sytí tento dotazník dva faktory, defenzivní pesimismus a reflektivita. Tyto faktory spolu souvisejí a celkové skóre defenzivního pesimismu tvoří součet položek obou těchto faktorů. Z naší faktorové analýzy vyplývá, že dotazník nevykazuje zcela jasný dvou-faktorový model tak, jak jej předpokládá J. Noremová (2002).

Shlukovou analýzou (metodou k-průměrů) jsme určili typy optimistů/pesimistů s využitím výše uvedených 3 faktorů. Ověřili jsme řešení pro 4 a 5 shluků osob; obě řešení byla validizována na náhodně rozdělených polovinách souboru. V obou těchto řešeních bylo možné identifikovat skupinu defenzivních pesimistů vyznačujících se vysokou mírou pesimismu, vysokou mírou plánování a nízkou mírou anticipované pozitivní sebereflexe. Pro přiblížení nabízíme grafické znázornění řešení pro 4 shluky osob.

Graf 1. Typy optimistů a pesimistů

Shluk č.1 plánovití nevyhranění opt./pes. (N=36)

Shluk č.2 optimisté (N=21)

Shluk č.3 neplánující nevyhranění opt./pes. (N=30)

Shluk č. 4 defenzivní pesimisté (N= 19)

3.2.2. Vztah dispozičního optimismu, explanačního optimismu a defenzivního pesimismu

Tabulka 2. Vztah jednotlivých konstruktů optimismu a pesimismu

N=106	LOTr	ASQ per-sonalizace	ASQ trvalost	ASQ pronikavost	ASQ celkově
DPQ F1 pesimismus	-,575**	-,002	,124	,046	-,285**
DPQ F2 anticipovaná sebereflexe	,124	,028	,108	,155	,053
DPQ F3 neplánování	,218*	-,008	-,145	-,063	,120

** korelace jsou signifikantní na hladině 0,01

* korelace jsou signifikantní na hladině 0,05

Potvrdili jsme výraznou zápornou korelaci mezi dispozičním optimismem a faktorem pesimismu identifikovaného na základě faktorové analýzy položek Dotazníku defenzivního pesimismu (DPQ). Čím více lidé přemýšlejí o možném neúspěchu, tím nižšího skóru v rámci dispozičního optimismu dosahují. Znamená to, že defenzivní pesimismus se poji spíše s dispozičním pesimismem. Méně těsný záporný vztah jsme potvrdili i mezi faktorem pesimismu DPQ a kompozitním skórem optimismu jako explanačního stylu. Tyto výsledky potvrzují i teoretická východiska defenzivního pesimismu: tuto kognitivní strategii nepreferují optimisté.

Diskuse a závěr

Je možné identifikovat jedinou dimenzi (optimismus), která je společná pro všechny uvedené konstrukty optimismu/pesimismu, nebo představují soubor odlišných dimenzí?

I naše studie jsou dokladem toho, že dispoziční optimismus, optimismus jako explanační styl a defenzivní pesimismus jsou odlišné konstrukty a každý z nich popisuje jinou část kognitivních, emočních a konativních aspektů osobnosti.

Záporný vztah mezi dispozičním optimismem a explanačním optimismem na jedné straně a defenzivním pesimismem na straně druhé ovlivňuje významná mediátorová proměnná: úzkostnost. V diplomové práci (Maxová, 2012) jsme na základě jednoduché a vícenásobné regresní analýzy potvrdili, že vztah mezi defenzivním pesimismem a dispozičním optimismem je dán zejména jejich vztahem s úzkostností: dispoziční optimismus s ní koreluje negativně, kdežto defenzivní pesimismus pozitivně. Defenzivní pesimisté trpí zvýšenou mírou úzkostnosti a snížená očekávání směrem do budoucnosti navzdory minulým úspěchům jim pomáhají ji zvládat. Cantorová s Noremovou (1989) vnímají defenzivní pesimismus jako jednu z copingových strategií, díky níž mohou lidé s vyšší mírou úzkostnosti dosahovat ve výkonově orientovaných situacích stejně dobrých výsledků jako optimisté s nízkou mírou úzkostnosti.

Navazující výzkum bychom rádi zaměřili na konstrukci modelu optimismu vzhledem k tomu, že tato oblast zůstává v České republice dosud nezpracovaná.

Literatura

- Cantor, N., Norem, J.K. (1989). Defensive Pessimism and Stress nad Coping. *Social Cognition*, Vol.7, No. 2, 92 – 112.
- Carver, Ch.S., Scheier, M. (2002). Optimism. In Snyder,C.R., Lopez, S.J. (Eds.) *Handbook of Positive Psychology*. Oxford University Press.
- Chang, E. C. (Ed.) (2002). *Optimism & Pessimism, Implications for Theory, Research, and Practice*. Washington, DC: APA.
- Fournier,M., de Ridder, D. & Bensing, J. (1999). Optimism and Adaptation to Multiple Sclerosis: What Does Optimism Mean? *Journal of Behavioral Medicine*, 22, 4, 303 – 326.
- Maxová, V. (2012). *Defenzivní pesimismus ve vztahu ke copingovým strategiím*. Diplomová práce, Brno: FF MU.
- Norem, J.K. (2002). Defensive Pessimism, Optimism, and Pessimism. In Chang, E.C. (Ed.) *Optimism & Pessimism*. Washington, DC: APA.
- Peterson, C., Semmel, A., von Baeyer, C., Abramson, L.Y., Metalsky, G.I., & Seligman, M.E.P. (1982). The attributional Style Questionnaire. *Cognitive Therapy and Research*, 6 (3), pp. 287-300.
- Peterson, C., & Barrett, L. (1987). Explanatory style and academic performance among university freshmen. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 603–607.
- Seligman et al. (1988). Explanatory style change during cognitive therapy for unipolar depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 97, 13 – 18.
- Seligman, M. (1990). *Learned optimism*. New York: Knopf.
- Seligman, M. (2003). *Opravdové štěstí*. Praha: Euromedia Group.

- Scheier, M.F., Carver, C.S. (1985). Optimism, coping, and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4, 219 – 247.
- Scheier, M., F., Carver, C.H., S., Bridges & M., W. (1994). Distinguishing Optimism From Neuroticism (and Trait Anxiety, Self-Mastery, and Self-Esteem): A Reevaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 6, 1063 – 1078.
- Schwarzer, R. (1994). Optimism, vulnerability and self-beliefs as health-related cognitions: A systematic overview. *Psychol. Health*, 9, 161 – 180.
- Snyder, C.R., Lopez, S.J. Eds. (2002). *Handbook of Positive Psychology*. Oxford University Press.
- Taylor, S. E., Brown, L. (1994). Positive illusions and well-being revisited: separating fact from fiction. *Psychological Bulletin*, 116, 1, 21-27.
- Taylor, S. E., Brown, L. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin*, 103, 2, 193-210.
- Weinstein, N. D. (1980). Unrealistic optimism about future life events. *Journal of Personality and Social Psychology* 39, 5, 806-820.

PROSOCIÁLNÍ OSOBNOST V KONTEXTU DOBROVOLNICTVÍ

ZDENĚK MLČÁK - zdenek.mlcak@osu.cz

ŠAMAJOVÁ JANA - jana.samajova@finclub.cz

Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Reální 5, 702 00 Ostrava 1,

Prosocial personality in context of volunteerism

The aim of the paper is empirical study of prosocial personality and some relevant dimension of this construct. Authors explore level of others oriented empathy, helpfulness and general and personal belief in a just world. These personality dimensions are compared in the sample women, that work like volunteers and in the sample of female student of combined study of social work.

Key words: *Prosocial personality, empathy, helpfulness, belief of a just world*

Grantová podpora: GA ČR č. P407/11/0380 „Prosociální chování a jeho osobnostní aspekty v kontextu dobrovolnictví“

Úvod

Vzhledem k tomu, že koncept prosociální osobnosti se v současné zahraniční bibliografii objevil teprve v polovině devadesátých let minulého století, je v české psychologické literatuře vcelku málo znám a je mu také věnována minimální výzkumná pozornost. Následující příspěvek se alespoň zčásti pokouší tento deficit empirických informací kompenzovat.

Teoretická a metodologická východiska

Příspěvek je teoreticky i metodologicky fundován konceptem prosociální osobnosti, který byl již podrobněji popsán v jiných publikacích (Mlčák, 2010, 2012). Tento koncept začal systematicky zkoumat v devadesátých letech minulého století především L. A. Penner s kolektivem svých spolupracovníků (Penner et al., 1995). Definoval ji jako „soubor vlastností, které osobu predisponují k prospěšným prosociálním myšlenkám a činům“ (Schroeder, Penner et al., 1995, s. 171). Taková osobnost je charakteristická trvalou tendencí „myslet na blaho a práva druhých lidí, prožívat zájem a empatii k lidem a jednat způsobem, který jim přináší prospěch“ (Penner, Finkelstein 1998, s. 526).

Koncept prosociální osobnosti je v současné době nejvíce studován u dobrovolníků, kteří splňují předpoklad stability prosociálního chování v čase. Prosociální osobnost podle L. A. Pennera (Penner et al., 1995) disponuje dvěma rozhodujícími atributy, a to empatií orientovanou na druhé (other-oriented empathy) a ochotou pomáhat (helpfulness). Empatie orientovaná na druhé obsahuje emocionální a kognitivní prožitky spolu s pocitem odpovědnosti, které se týkají prospěchu druhých lidí. Výrazem ochoty pomáhat je relativně trvalá sekvence pomáhajících aktů během života člověka. Existenci obou těchto základních faktorů prosociální osobnosti prokázal tento autor se svým kolektivem (Penner et al., 1995) prostřednictvím Baterie prosociální osobnosti (Prosocial Personality Battery). Tento multidimenzionální inventář dokáže diferencovat nejen mezi dobrovolníky a osobami bez dobrovolnických zkušeností, ale i mezi krátkodobě a dlouhodobě pracujícími dobrovolníky (Penner, Fritzsche, 1993).

V našem příspěvku využíváme také jeden z aspektů modelu prosociální osobnosti H. W. Bierhoffa (2006). Tento autor se domnívá, že v modelu prosociální osobnosti lze identifikovat tři významné komponenty, mezi které počítá prosociální motivaci, prosociální rysy a víru ve spravedlivý svět. K prosociálním rysům řadí tento autor sociální odpovědnost, vnitřní místo

kontroly a empatii. Z komponent jeho modelu se v našem empirickém zkoumání opíráme o koncept víry ve spravedlivý svět, který vytvořil J. Lerner (1977, 1980) k popisu lidské potřeby percipovat svět jako stabilní a předvídatelný jev. Víra ve spravedlivý svět je založená na subjektivních kauzálních a logických souvislostech odvozených ze základního principu, že člověk dostane vždy, co si zaslouží. Víra ve spravedlivý svět je předpokladem lidské adaptace a saturuje u člověka především potřebu bezpečí a životního smyslu.

Podle J. Dalajky (2010) je tento konstrukt závislý na řadě sociodemografických faktorů a může u lidí variovat v řadě aspektů. Pro následující výzkum jsou relevantní interindividuální diference v jeho intenzitě a možném obsahovém zaměření. Z hlediska obsahového zaměření akceptujeme rozlišení mezi osobní a obecnou vírou ve spravedlivý svět. V rámci prvního konstruktů jsou principy spravedlnosti vztaženy k osobnímu osudu a v rámci druhého ke světu. Osobní víra ve spravedlivý svět na rozdíl od obecné víry ve spravedlivý svět mnohem více predikuje psychické zdraví, životní spokojenost a stabilnější sebezpojetí. Byly také prokázány pozitivní korelace mezi obecnou a osobní vírou ve spravedlivý svět a religiozitou.

Z psychologického hlediska má víra ve spravedlivý svět povahu vysoce stabilní osobní dispozice, silně ovlivňující poznávání a prožívání mnoha různých životních situací. Formuje se v ontogenetickém procesu sociálního a morálního vývoje osobnosti prostřednictvím parametrů rodinného prostředí (Dalajka, 2010).

Výzkum

Cílem výzkumu bylo zjistit, zda existují statisticky významné diference ve zvolených aspektech prosociální osobnosti a odlišnosti v jejich vzájemných vztazích a to na základě komparace dat získaných u souboru dobrovolnic dobrovolnického centra Adra se sídlem ve Frýdku Místku a u souboru studentek kombinovaného studia sociální práce z Ostravské univerzity v Ostravě.

Soubor dobrovolnic dobrovolnického centra Adra tvořilo 28 respondentek. Jejich průměrný věk byl 51,50 let se standardní odchylkou 14,19 roku. Tyto respondentky pracují jako dobrovolnice v průměru 57,60 měsíců se standardní odchylkou 75,63 měsíců. Pracují tedy jako dobrovolnice v průměru více, než 4 roky. Průměrně odpracují 19,57 hodin měsíčně se standardní odchylkou 39,90 hodin. 5 z nich někdy darovalo v životě krev (18%) a 9 z nich se aktivně účastní života v některé církvi (30 %).

Soubor studentek kombinovaného studia sociální práce z Ostravské univerzity sestával z 20 respondentek. Jejich průměrný věk byl 35,85 let se standardní odchylkou 16,13 roku. 3 z nich někdy v životě darovaly krev (15 %). Účast na aktivním církevním životě udává 6 z nich (30%). Žádná ze studentek nepracovala jako dobrovolnice (podrobněji viz Šamajová, 2012).

Z údajů vyplývá, že soubor dobrovolnic je statisticky významně starší, rozdíl v dárcovství krve i aktivní religiozitě jsou však relativně zanedbatelné. Oba soubory vykazují prosociální orientaci, nicméně prosociální orientaci lze u prvního souboru považovat za významnější. Druhý soubor svou prosociální orientaci dokládá výběrem studia pomáhajícího oboru, který vede na rozdíl od nezištné pomoci dobrovolnic k profesionálnímu, placenému pomáhání.

U obou souborů byly standardním způsobem administrovány tři psychoagnostické metody, a to Baterie prosociální osobnosti, Škála obecné víry ve spravedlivý svět a Škála osobní víry ve spravedlivý svět.

Baterii prosociální osobnosti (PSB – Prosocial Personality Battery; Penner, Fritzsche, Greiger, Freifeld, 1995) tvoří 30 výroků, které respondent hodnotí na 5-ti bodové Likertově škále. Podrobný popis metody podala v české literatuře H. Zášková (Zášková, Mlčák 2009, s. 193 – 194). PSB zahrnuje celkem 7 škál, které jsou popsány v tabulce č. 1 (SR – SRA). Způsob vyhodnocení umožňuje stanovit navíc 2 hlavní faktory prosociální osobnosti, a to EM – empatie orientovaná na druhé a HP – ochotu pomáhat (prospěšnost).

Škála obecné víry ve spravedlivý svět (General Belief in a Just World Scale – GBJW; Dalbert, 2001; Schmitt, 1997) za pomocí sedmi položek zjišťuje, zda respondent percipuje svět jako

spravedlivý prostor. Škála osobní víry ve spravedlivý svět (Personal Belief in a Just World Scale –PBJW; Dalbert 1999) prostřednictvím sedmi položek měří, zda respondent vnímá jako spravedlivé události svého života. Obě metody byly převzaty z práce J. Dalajky (2010) a u obou škál respondenti vyjadřovali míru svého souhlasu na šestibodové škále Likertova typu. V prvním kroku statistické analýzy dat byly vypočteny t-testy mezi oběma zkoumanými soubory. Výsledky jsou spolu s deskriptivními statistickými ukazateli uvedeny v níže uvedené tabulce č. 1.

Tabulka 1. Statistické diference mezi souborem dobrovolnic a souborem studentek

Proměnná	Dobrovolnice N = 28		Studentky N = 20		Sig t
	M	SD	M	SD	Sig t
SR – sociální odpovědnost	24,32	3,12	23,40	3,23	0,325
EC – empatický zájem	18,79	1,62	18,10	1,59	0,151
PT – přijímání perspektivy	13,21	1,75	12,80	1,54	0,401
PD – osobní distres	11,07	1,39	10,80	1,77	0,554
O – na druhé orientované usuzování	11,18	1,63	10,50	1,99	0,201
M – vzájemné morální usuzování	11,75	1,11	11,25	1,29	0,158
SRA – altruismus uváděný subjektem	16,39	2,96	15,90	3,68	0,610
EM – empatie orientovaná na druhé	54,93	3,28	52,65	3,51	0,026+
HP – ochota pomáhat	27,46	3,57	26,70	4,47	0,514
GBJW – obecná víra ve spravedlivý svět	24,86	5,70	27,50	5,03	0,103
PBJW – osobní víra ve spravedlivý svět	17,79	3,91	20,45	4,24	0,032+

Výsledky označené + jsou statisticky signifikantní na 0,05 hladině významnosti.

Z tabulky č. 1 vyplývá, že dobrovolnice vykazují statisticky signifikantně vyšší úroveň empatie orientované na druhé (EM). Současně vykazují také statisticky významně vyšší úroveň osobní víry ve spravedlivý svět (škála BBJW skóruje obráceně).

V dalším kroku statistické analýzy byly vypočteny Pearsonovy součinné korelace mezi proměnnými EM empatie orientované na druhé (EM), ochotou pomáhat a osobní vírou ve spravedlivý svět (PBJW), a to u obou zkoumaných souborů. Výsledky této korelační analýzy obsahuje tabulka č. 2.

Tabulka 2. Korelační koeficienty mezi vybranými proměnnými u obou zkoumaných souborů

Soubor	Proměnná	EM	HP	PBJW
Dobrovolnice	EM	1	0,477++	-0,293
Studentky	EM	1	0,525++	0,269
Dobrovolnice	HP	0,477++	1	-0,508++
Studentky	HP	0,525	1	0,425
Dobrovolnice	PBJW	-0,293	-0,508++	1
Studentky	PBJW	0,269	0,425	1

Výsledky označené ++ jsou statisticky signifikantní na 0,01 hladině významnosti.

Škála PBJW skóruje obráceně, takže nižší skór odpovídá vyšší míře osobní víry ve spravedlivý svět.

Výsledky obsažené v tabulce č. 2 indikují u obou souborů analogické pozitivní korelace mezi empatií orientovanou na druhé (EM) a ochotou pomáhat (HP), ale také významnou zápornou

asociaci mezi ochotou pomoci (HP) a osobní vírou ve spravedlivý svět (PBJW), která byla prokázána pouze u souboru dobrovolnic.

Diskuse výsledků

Z výsledků uvedených v tab. č. 1 vyplývá, že dobrovolnice vykazují statisticky signifikantně vyšší úroveň empatie orientované na druhé (EM). Tento výsledek potvrzuje, že Baterie prosociální osobnosti skutečně diferencuje mezi souborem dobrovolnic a studentkami pomáhajícího oboru, které jako dobrovolnice nepracují, a to ve faktoru empatie. Nepotvrdila se však diference mezi zkoumanými soubory ve faktoru ochota pomáhat (HP). Baterie prosociální osobnosti tak dokáže částečně diferencovat i mezi dobrovolnicemi a subjekty, kteří svou prosociální orientaci specifickým způsobem dokládají výběrem pomáhajícího oboru.

Výsledky uvedené v tabulce č. 1 zároveň dokládají, že dobrovolnice ve srovnání se studentkami pomáhajícího oboru vykazují statisticky významně vyšší úroveň osobní víry ve spravedlivý svět. Škála PBJW skóruje obráceně, proto nižší skór indikuje vyšší úroveň osobní víry ve spravedlivý svět. Čím více dobrovolnice věří na to, že jejich vlastní osud je předvídatelný a spravedlivý, tím více jsou ochotny pomáhat.

Rozdíly poukazují na hlubší osobnostní diference mezi nezištným pomáháním a pomáháním, které je plánováno jako placené a profesionální. Vezmeme-li v úvahu, že úroveň víry ve spravedlivý svět je formována rodinným prostředím a potvrzována životními zkušenostmi, pak mezi dobrovolným dlouhodobým pomáháním a plánovaným profesionálním pomáháním existují důležitý osobnostní rozdíl.

Závěr

V příspěvku byly empiricky prokázány některé statisticky významné osobnostní rozdíly mezi respondentkami, které se věnují dlouhodobému dobrovolnickému pomáhání a respondentkami, které se připravují na plánované profesionální pomáhání. Tyto osobnostní rozdíly je možné vysvětlit pomocí konceptu prosociální osobnosti. U dlouhodobě a nezištně pomáhajících dobrovolnic byla zjištěna vyšší úroveň empatie. Jejich ochota pomáhat je také spojena s vyšší mírou osobní víry ve spravedlivý svět. Tyto dobrovolnice jsou ochoty pomáhat tím více, čím více disponují vyšší vírou ve spravedlivý svět.

Literatura

- Dalajka, J. (2010). Spravedlnost u patnáctiletých: Víra ve spravedlivý svět, metoda a souvislosti. Nепublikovaná disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Lerner, M. J. (1977). The justice motive: Some hypotheses as to its origins and forms. *Journal of Personality*, 45, 1–52.
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum Press.
- Mlčák, Z. (2010). Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- Mlčák, Z. (2012). Pojetí prosociální osobnosti v současné psychologii. In Heretik, A., Rošková, E. (Eds.), *Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, Psychologica XLI*. Bratislava: Stimul FiF UK, 635 – 644.
- Penner, L. A. & Finkelstein, M. A. (1998). Dispositional and structural determinants of volunteerism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 525–537.
- Penner, L. A. & Fritzsche, B. A. (1993). *Measuring the prosocial personality: Four construct validity studies*. Toronto: American Psychological Association.
- Penner, L. A., Fritzsche, B. A., Craiger, J. P. & Freifeld, T. R. (1995). Measuring the prosocial personality. In Butcher, J. & Spielberger, C. D. (Eds.), *Advances in personality assessment*, Vol. 10. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Schroeder, D. A., Penner, L. A., Dovidio, J. F. & Piliavin, J. A. (1995). The psychology of helping and altruism: Problems and puzzles. New York: McGraw-Hill.

Šamajová, J. (2012). Dobrovolnictví v kontextu aspektů humanistické psychologie. Nepsublikovaná diplomová práce. Ostrava: FF OU.

Zášková, H. & Mlčák, Z. (2009). Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie. Praha: Triton.

JE INTUÍCIA PRI ROZHODOVANÍ V ČASOVOM STRESE VÝHODNEJŠIA?

HANÁK RÓBERT – robohanak@gmail.com

ČAVOJOVÁ VLADIMÍRA - vladimira.cavojova@savba.sk

BALLOVÁ MIKUŠKOVÁ EVA - eva.ballova-mikuskoval@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV

Is using intuition in time stress more profitable than deliberation?

Intuition and deliberation are two strategies of decision making used in situation of complex choice. It is assumed that people in stress situation (e.g. time stress) tend to use intuitive strategies, while no time limitation allows for more deliberative decision making. In this study we tested whether decisional fit between preferred decisional strategy (intuition/deliberation) and induced experimental condition (no stress/time stress) will result in better decision making. 176 participants from economical setting filled in PID questionnaire (preference for affective intuition vs. deliberation); subsequently they evaluated future success of fictional enterprise under condition of time stress and without time stress. There were no differences between “deliberatives” and “intuitives” in accuracy in identification of the most important criteria, nor overall business evaluation. However, several possible hypotheses arise as for explanation of this unexpected result.

Kľúčové slová: *intuition, judgement, decision making in time stress*

Grantová podpora: Centrum strategických analýz SAV – CESTA

Ľudia sa rozhodujú rôzne, spoliehajú sa na rôzne stratégie a systémy. Betschová (2008) pri skúmaní individuálnych rozdielov v preferenciách dvoch stratégií rozhodovania a usudzovania vychádza z modelov duálneho fungovania a spracovania informácií. Z rôznych výskumných zistení (prehľad v C. Betsch, 2008) vyplýva, že ľudia sa líšia v tom, nakoľko majú tendenciu spoliehať sa na tzv. intuitívny alebo racionálny systém a táto individuálna preferencia je silným prediktorom výberu danej stratégie.

Intuícia je v posledných rokoch čoraz viac skúmaná, čoho výsledkom je jej presnejšia definícia. Sadler-Smithová (2008) definuje základné znaky intuície nasledovne: (1) nevstupuje do vedomia ako plne sformovaná odpoveď, prichádza skôr ako úsudky; (2) prichádza väčšinou vo forme pocitov (afektov) až do takej miery, že často si svoju intuíciu uvedomíme práve vďaka zmene v telesných pocitoch; (3) je rýchla, dochádza k nej spontánne a neúmyselne, nemôžeme si ju privolať a ťažko ju vieme odignorovať; (4) je ťažké formulovať, čo vedie k intuitívnym pocitom: „vieme“, ale nevieme, „ako“ to vieme. Hogarth (2010) dopĺňa, že intuícia koreluje s rýchlosťou, môže mať kognitívny alebo emočný pôvod, vnímame ju holisticky a získavame ju učením. Rovnako aj Myers (2002) potvrdzuje, že intuícia v rozhodovaní prináša rýchlejšie rozhodnutia, no berie zvyčajne do úvahy menej premenných.

Glöckner a Wittemanová (2010) pokročili ďalej a intuíciu pokladajú za strešný pojem pre viacero druhov procesov (asociatívna, priradovacia, akumulatívna a konštruktívna intuícia). V našom výskume sme sa zamerali na afektívnu intuíciu, kde je rozhodovanie spojené okrem iných zložiek aj s afektom.

Pri výskume intuície vyvstáva otázka, ako docieľiť, aby sa participanti naozaj rozhodovali intuitívne. Horstmannová s kolegami (2010) uvádzajú, že intuitívne rozhodovanie sa dá umelo navodiť rôznymi spôsobmi, napríklad priama inštrukcia, časové obmedzenie, rozptyľujúca úloha, manipulácia nálady, zvýšenie významu úlohy. My sme na navodenie intuitívneho rozhodovania použili časové obmedzenie, vychádzajúc z predpokladu, že časový nedostatok obmedzí kognitívne zdroje, ktoré by mohli byť použité na riešenie úlohy a tak sa participanti budú spoliehať na svoju intuíciu.

Cieľom štúdie bolo overiť, či súlad preferovanej stratégie s navodenou experimentálnou podmienkou bude mať za následok lepšie rozhodovanie (teda schopnosť identifikovať tie kritériá, ktoré majú pre výsledok rozhodnutia najvyššiu prediktívnu validitu). Predpokladali sme súlad osobnostnej preferencie (intuícia/deliberácia) s experimentálnou podmienkou: intuitívci by mali dávať normatívne správnejšie odpovede v podmienke časového stresu ako v podmienke bez časového stresu a deliberatívci by mali dávať normatívne správnejšie odpovede v podmienke bez časového stresu ako v podmienke časového stresu.

Ďalej sme skúmali výhodnosť použitia intuície v časovom strese. Predpokladali sme, že v podmienke časového stresu budú intuitívci podávať normatívne správnejšie odpovede ako deliberatívci. (Naopak to nevyhnutne platiť nemusí: ide o tú istú úlohu, kde by už intuitívci nemali profitovať z druhého hodnotenia, na rozdiel od deliberatívcov, ktorí by mali intuitívcov „dobehnúť“, je otázne, či aj „predbehnúť“.) Inými slovami, aby bola intuícia výhodnejšia, musia intuitívci jednako podávať lepší výkon v podmienke časového stresu než bez neho a zároveň v podmienke časového stresu lepší výkon než deliberatívci.

Metódy

Participanti

Zo 176 participantov (deskriptívna štatistika v Tabuľke 1) vypĺňajúcich dotazník PID (Betsch, 2008) skúmajúci preferenciu intuície vs. deliberácie sme podľa metódy mediansplit určili dva distinktívne typy: *intuitívci* (n=39; vysoké skóre v preferencii intuície a nízke v preferencii deliberácie) a *deliberatívci* (n=59; vysoké skóre v preferencii deliberácie a nízke v preferencii intuície). 57 participantov dosahovalo vysoké skóre a 21 nízke skóre aj v deliberácii aj v intuícii. Pre účely tohto príspevku prezentujeme údaje len od dvoch „čistých typov“ (n=98).

Tabuľka 1. Deskriptívna štatistika

		spolu	deliberatívci	intuitívci
N		176	59	39
	muži	113	28	10
	ženy	63	31	29
vek	M	31,30	31,81	28,51
	SD	9,25	9,67	6,98
prax	M	9,10	10,32	5,95
	SD	8,59	8,72	6,86

Materiály

PID

PID dotazník (PreferenceforIntuition or Deliberation) od C. Betschovej (2004) pozostáva z 18 otázok (9 z nich meria intuíciu a 9 uvažovanie). Intuícia je tu založená na implicitných vedomostiach a využíva afekt ako kritérium pre rozhodnutia. Participant hodnotí výroky týkajúce sa jeho rozhodovania na 5-bodovej škále. Vnútorná konzistencia meraná Cronbachovou alfou bola pri 2132 osobách 0,77 pre škálu intuície a 0,79 pre škálu uvažovania. Test – re test reliabilita bola 0,76 pri 198 participantov. Podobné výsledky ohľadom reliability (test re-test) a vnútornej konzistencie (meranej Cronbachovou alfou)

dosiahli aj iní autori (Richetinet al., 2007, Witteman et al., 2009), ktorí tento test nezávisle skúmali, takže PID dotazník možno považovať za dostatočne reliabilný.

Posúdenie podnikateľského plánu

Okrem dotazníka participanti riešili úlohu Posúdenie podnikateľského plánu (Hanák, Čavojová, Ballová Mikušková, 2012): 1) v podmienke časového stresu (do 3 minút; ďalej podmienka I.) a 2) v podmienke bez časového obmedzenia (ďalej podmienka II). Časový stres mal navodiť používanie skôr intuitívnych rozhodovacích stratégií (Glöckner & Witteman, 2010).

Posúdenie podnikateľského plánu je komplexná, zložitá úloha. Podnikateľský zámer bol opísaný 25 ekonomickými charakteristikami (napr. vzhľad produktu, potenciálny predaj a pod.), ktoré boli prevzaté z hodnotiacich kritérií kanadskej asociácie na podporu podnikania: tieto charakteristiky majú rôznu prediktívnu validitu, čo sa týka schopnosti predpovedať budúci úspech podniku (Astebro, Elhedhli, 2006). Z 25 charakteristík bolo 22 jednoznačne pozitívnych a iba 3 negatívne (potencionálny predaj, ziskovosť a návratnosť investície). Tieto 3 negatívne kritériá boli rozhodujúce pre správne posúdenie úspešnosti podniku (správna odpoveď bola bankrot podniku).

Každý charakteristike bolo možné prisúdiť percentuálnu váhu (podľa subjektívnej dôležitosti pre participanta pre správne posúdenie zámeru), pričom charakteristika kritéria sa zobrazila až po prisúdení váhy. Na záver participanti hodnotili podnik na škále od 0 do 10 (pričom 0 bodov znamená, že podnik nebude úspešný a 10 bodov znamená, že podnik bude úspešný).

Základnou závislou premennou v tejto štúdií bola normatívne správna odpoveď, teda ohodnotenie podniku 0 až 2 bodmi (z maxima 10 bodov). Okrem toho sme zisťovali, či intuitívci v podmienke I. lepšie identifikovali najdôležitejšie kritériá pre hodnotenie úspešnosti podniku ako deliberatívci. To znamená, že otvorili aspoň 2 z 3 najdôležitejších prediktorov (potenciálny predaj, doba návratnosti a ziskovosť).

Výsledky

Z výsledkov t-testu pre závislý výber samostatne pre deliberatívcov a intuitívcov vyplýva, že deliberatívci prisudzovali štatisticky signifikantne väčšiu váhu kritériu potenciálneho predaja v podmienke bez časového obmedzenia (Tabuľka 2). Inak neprišlo k žiadnemu významnému posunu medzi hodnotením I. a II. (teda v časovom strese a bez neho).

Tabuľka 2. Porovnanie zmeny hodnotenia v podmienke I a II. u deliberatívcov a intuitívcov

		Podmienka I. (časový stres)	Podmienka II. (bez čas. stresu)		
		M (SD)	M (SD)	t	p
deliberatívci	potenciálny predaj	1,76 (3,29)	3,17 (4,08)	-2,761	0,007
	doba návratnosti	6,18 (6,95)	6,66 (8,11)	-0,602	0,549
	ziskovosť	8,20 (8,01)	7,95 (7,29)	0,245	0,807
intuitívci	potenciálny predaj	1,59 (2,78)	2,79 (3,46)	-1,915	0,062
	doba návratnosti	3,95 (5,03)	3,41 (4,30)	0,771	0,445
	ziskovosť	8,66 (7,20)	7,05 (7,23)	1,254	0,217

Z výsledku t-testu pre nezávislý výber (porovnanie deliberatívcov a intuitívcov) vyplýva, že nie sú žiadne štatisticky signifikantné rozdiely medzi deliberatívami a intuitívami, čo sa týka ich hodnotenia v podmienke časového stresu (Tabuľka 3).

Tabuľka 3. Porovnanie intuitívco a deliberatívco v správnosti prvého hodnotenia v časovom strese

	deliberatívci		intuitívci		t	p
	M	SD	M	SD		
Ohodnotenie podniku	5,42	2,493	6,13	2,154	-1,444	,152
Otvorenie najdôležitejších kritérií	1,75	,958	1,59	,938	,796	,428

Diskusia

Časový stres sa pri skúmaní usudzovania a rozhodovania často používa na navodenie intuície (Glöckner & Witteman, 2010). Preto sme očakávali, že v našom výskume podmienka s časovým obmedzením (3 minúty) navodí používanie skôr intuitívnych stratégií rozhodovania pri posudzovaní fiktívneho podniku a väčšiu výhodu z používania intuície budú čerpať ľudia s dispozičnou preferenciou intuitívneho uvažovania, ako to dokladoval výskum Betschovej (2008).

Výsledky predkladanej štúdie však naše očakávania nepodporili. Pri posúdení podniku sme považovali za normatívne správnu odpoveď nižšie celkové skóre, najmä v podmienke časového stresu, keďže najdôležitejšie kritériá (návratnosť, ziskovosť a potenciálny predaj) boli nastavené tak, že ukazovali bankrot podniku. Predpokladali sme, že ľudia s dispozičnou preferenciou intuície vďaka sklonom k intuitívnemu uvažovaniu aj v časovom strese rozoznajú tri najdôležitejšie kritériá na posúdenie úspešnosti podniku a tak budú podnik celkovo hodnotiť horšie ako ľudia s preferenciou delibaretívneho uvažovania. No medzi deliberatívami a intuitívami nebol žiadny rozdiel v tom, ako rozoznali tri najdôležitejšie kritériá a ani v tom, ako celkovo hodnotili podnik.

Nedostatok podpory pre naše očakávania mohol byť spôsobený niekoľkými faktormi, ktoré chceme overiť v sérii nadväzujúcich čiastkových experimentov. V prvom rade je potrebné overiť, či časové obmedzenie 3 minút dokázalo efektívne navodiť intuitívne spracovanie informácií. To môžeme doceliť kontrolným dotazníkom po experimente. Navodenie intuitívneho spracovania informácií plánujeme v nasledujúcom výskume pomocou pridanej kognitívnej záťaže (Glöckner & Witteman, 2010).

Hlavným faktorom nedostatočnej podpory pre naše predpoklady je použitie within participants dizajnu. Keďže v oboch podmienkach participanti hodnotili ten istý podnik, možnosť overiť skutočné výhody/nevýhody intuitívneho vs. deliberatívneho rozhodovania bola eliminovaná (v druhom hodnotení je náročnejšie identifikovať použité stratégie, participanti si obsah kritérií mohli pamätať z prvého hodnotenia a tak obracať už len nové kritériá). Z tohto dôvodu v nasledujúcich experimentoch plánujeme between participants experimentálny dizajn.

V prvej sérii experimentov je potrebné overiť možné chyby v dizajne. Výsledky nevyšli podľa očakávania kvôli dvom základným chybám: a) chyby v dizajne výskumu (hodnotenia participantov v podmienke I a II neboli porovnateľné v celkovom skóre) a b) v poradí kritérií (poradie kritérií bolo stále rovnaké). Navrhujeme preto sériu experimentov so 4 podmienkami (2x2), kde budeme overovať pôvodné vs. náhodné poradie kritérií v podmienke časového stresu vs. bez časového stresu.

Ďalším nedostatkom predkladaného výskumu je vedomostný charakter úlohy Posúdenie podnikateľského plánu (rozoznanie troch najdôležitejších kritérií formulovných negatívne a poukazujúcich na bankrot podniku a súčasné ignorovanie 22 menej dôležitých kritérií formulovaných pozitívne, je skôr otázkou osvojených vedomostí a nadobudnutých skúseností). Túto skutočnosť sme identifikovali ako slabinu až počas analýz. Kritériá v úlohe PPP boli prevzaté z hodnotiacich kritérií kanadskej asociácie na podporu podnikania (Astebro, Elhedhli, 2006). Predpokladali sme, že participanti z ekonomického prostredia disponujú rovnakými (alebo prinajmenšom podobnými) vedomosťami. Evidentne je opak

pravdou. Preto plánujeme experimentovať 1) s iným typom úloh (napr. hodnotenie osoby, resp. jej výber v podmienke časového stresu vs. bez časového stresu), 2) s počtom kritérií (10 – 25), aby sme zistili, ktoré participanti považujú za najdôležitejšie v porovnaní s normatívne najdôležitejšími kritériami (participanti kvôli veľkému počtu položiek a formátu úlohy používali nekompensatórne stratégie, neprisudzovali rôznu váhu jednotlivým kritériám) a 3) s pomerom pozitívne/negatívne formulovaných kritérií (na zistenie váhy jednotlivých kritérií).

Záver

Schopnosť rýchleho a intuitívneho zhodnotenia budúcnosti našich rôznych snažení, či už je to podnikanie, perspektívny partner či zamestnanie, má pre svojho nositeľa nesporne veľa výhod. Či je však intuitívne rozhodovanie v nedostatku času aj lepšie ako uvážlivé rozhodovanie, spájajúce sa s racionálnymi stratégiami, však zostáva stále otvorené.

Zoznam použitej literatúry

- Astebro, T., & Elhedhli, S. (2006), The effectiveness of simple decision heuristics: A case study of experts forecast of the commercial success of early stage ventures. *Management Science*, 52, 3, 395-409.
- Betsch, C. (2004). Praferenz für Intuition und Deliberation. Inventar zur Erfassung von affekt und kognitionsbasiertem Entscheiden. *Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie*, 25, 179 – 197.
- Betsch, C. (2008). Chronic preference for intuition and deliberation in decision making. Lessons learned about intuition from an individual differences approach. In H. Plessner, C. Betsch, T. Betsch (Eds.) *Intuition in judgement and decision making*. New York: Lawrence Erlbaum Associates. 231 – 248.
- De Vries, M., Holland, R.W., Witteman, C.L.M. (2008). Fitting decisions: Mood and intuitive versus deliberative decision strategies. *Cognition and emotion*, 22 (5), 931 – 943.
- Glöckner, A., Witteman, C., Eds. (2010). *Foundations for tracing intuition. Challenges and methods*. Hove: Psychology Press.
- Hanák, R., Čavojová, V., Ballová Mikušková, E. (2012). Preferencia k intuícii a uvažovaniu (PID) a ich súvislosť s množstvom spracúvaných informácií pri rozhodovaní. In *Rozhodovanie v kontexte kognície, osobnosti a emócií III*. UKF: Nitra.
- Horstmann, N., Hausmann, D., Ryt, S. (2010) Methods for inducing intuitive and deliberate processing modes. In :Glöckner, A., Witteman, C., Eds. *Foundations for tracing intuition. Challenges and methods*. Hove: Psychology Press.
- Richetin J., Perugini M., Adjali I., Hurling R. (2007). The moderator role of intuitive versus deliberative decision making for the predictive validity of implicit and explicit measures. *European Journal of Personality*, 21, 4, 529 -546.
- Witteman, C., Bercken, J., Claes, L. Godoy, A. (2009). Assessing intuitive and thinking styles, *European Journal of Psychological Assessment* 25, 39–47.

EMÓCIE A EMOČNÁ REGULÁCIA V PROCESSE ROZHODOVANIA U ZDRAVOTNÍCKYCH ZÁCHRANÁROV

HALAMA PETER – peter.halama@savba.sk

GURŇÁKOVÁ JITKA - jitka.gurnakova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV

Emotion and emotion regulation in paramedics' decision making

The study focuses on the question, how emotion and emotion regulation influence the process of decision making in paramedics. It is conducted in the framework of naturalistic decision making, which pay attention to decision making in real life situation. Authors analyzed video records of paramedics solving the tasks in special paramedics' competitions with regard to their achievement as well as emotion regulation. They found that high level of emotional distress without successful emotional regulation can lead to cognitive errors especially due to restriction of cognitive capacity. As possible sources of negative emotions were identified: previous experiences (e.g. in previous task) and interpersonal conflicts with patients.

Key words: *paramedics, decision making, emotion regulation*

Grantová podpora: VEGA 2/0095/10

V doterajšom výskume rozhodovania prevažovala doteraz skôr orientácia na kognitívne aspekty rozhodovania (zvažovanie výhod a nevýhod jednotlivých alternatív) a tie emocionálne boli viac v úzadí (Loewenstain, Lerner, 2003). Dá sa však povedať, že čisto kognitívny spôsob rozhodovania sa nezhoduje so skúsenosťou ľudí, ktorí si uvedomujú vplyv emócií na proces a výsledok rozhodovania. Aj kvôli tomu sa začali objavovať koncepcie analyzujúce rozhodovanie z pohľadu emócií. V klasickom rozhodovaní sa emóciám prisudzuje informatívna úloha, spojená so subjektívnou hodnotou uskutočnenia nejakej alternatívy. Ľudia pri skúmaní exploraujú jednotlivé alternatívy, pričom reflektujú súvisiace emócie spojené s ich uskutočňovaním (Čavojová, 2010).

Emócie sa zreteľne uplatňujú aj v naturalistickom rozhodovaní, teda pri rozhodovaní v reálnych životných situáciách (Gurňáková a kol., 2011). Charakteristikou naturalistických situácií je neistota, rizikové prostredie, časový tlak či iné aspekty situácie evokujúce emócie. Napriek tomu sa aj v naturalistickom rozhodovaní kládol dôraz viac na úlohu kognitívnych procesov pri pochopení problémovej situácie a generovaní či hodnotení možných riešení, samozrejme s väčším dôrazom na situačné a kontextuálne faktory. Potreba hlbšieho vhladu do procesov naturalistického rozhodovania vyvolala však aj v tejto oblasti potrebu zaoberať sa emóciami. Mosierová a Fischer (2010) hovoria o emóciách relevantných úlohe (tzv. task relevant affect). Túto emóciu prežíva človek vo vzťahu k danej situácii, v ktorej sa nachádza, pričom ona sa stáva súčasťou hodnotenia situácie, poskytuje validnú informáciu o situácii a rozhodovacie kľúče. Na druhej strane emócie irelevantné úlohe (task irrelevant affect) proces rozhodovania len sprevádzajú a s úlohou priamo nesúvisia. Sú len vedľajším faktorom sprevádzajúcim proces, pretože nemajú vzťah s úlohou ale s vedľajšími okolnosťami (napr. sebahodnotením daného človeka, predchádzajúcimi udalosťami evokujúcimi pretrvávajúcu emóciu, vedľajšími asociáciami situácie apod.). Takéto emócie môžu znižovať kontrolu situácie a skresľovať percepciu jej jednotlivých aspektov.

V rámci naturalistického rozhodovania sa často prisudzuje dôležitá úloha expertnosti prameniacej z bohatej skúsenosti v danej profesii. Práve experti sa vyznačujú schopnosťou

selektívneho výberu relevantných emócií a ignoranciou irelevantných emócií. Schopní experti dokážu identifikovať irelevantné emočné odpovede na situáciu a regulovať ich takým spôsobom, aby negatívne neovplyvňovali realizáciu rozhodnutia, čo Mosierová a Fischer (2010) považujú za dôsledok skúsenosti, pri ktorej sa expert naučí priradiť jednotlivým emočným kľúčom primeranú kognitívnu signifikanciu. Na druhej strane, neschopnosť regulácie irelevantných emócií môže viesť k intruzívnym myšlienkam a obmedzeniu kognitívnej kapacity, čo spôsobuje kognitívne omyly.

V našom príspevku sa venujeme špecifickej profesii - zdravotníckym záchranárom. Ide o povolanie, ktoré sa dá považovať za extrémne náročné na zvládanie emócií, najmä vzhľadom na povahu práce a okolností, ktorým musia profesionáli v tejto oblasti čeliť a ktoré prirodzene evokujú intenzívne emócie. Steer (2007) tvrdí, že nutnosť čeliť negatívnym emóciám u záchranárov pochádza najmä z vystavenia traumatickým situáciám iných ľudí, extrémneho časového tlaku a riziku závažných dôsledkov, obmedzených informácií a podkladov k rozhodnutiu, konfliktom a hrozbám počas intervencie, a pod. K uvedeným zdrojom je možné pridať tiež udalosti s hromadným postihnutím osôb, silný záujem médií, ohrozenie, zranenie či smrť spolupracovníka apod. (Gurňáková, Lukáčová; 2010). Aj na základe týchto zdrojov možno vidieť, že intenzita emócií u zdravotníckych záchranárov môže dosahovať vysoké úrovne a ich neovládanie (najmä tých negatívnych) môže výrazne narušiť proces záchranej operácie a narušiť ich fungovanie počas intervencie (Halpern et al., 2012).

Cieľ výskumu

Cieľom tejto štúdie bolo sledovanie procesu a efektu sebaregulácie emócií pri rozhodovaní posádok zdravotnej záchranej služby. Využili sme možnosť sledovania výkonu posádok zdravotnej záchranej služby na medzinárodnej súťaži posádok ZZS Rallye Rejvíz 2010. Ide o súťaž spočívajúcu v riešení modelových situácií približujúcich sa reálnym prípadom v čo najrealistickejších podmienkach. Súťaž prebiehala v presne určenom harmonograme počas 24 hodín, v rámci ktorých museli súťažiaci posádky riešiť 13 súťažných úloh rôznej náročnosti a vyrovnávať sa s časovým tlakom, neurčitou zadani týchto situácií, fyzickou únavou a hodnotením rozhodcov či iných osôb. Cieľom bola identifikácia konkrétnych situácií u úspešných aj neúspešných posádok, ktoré súviseli s prežívaním a sebareguláciou emócií.

Postup

Z 28 posádok sme sa pre účely tejto štúdie podrobnejšie venovali porovnaniu výkonu 3 vybraných dvojčlenných posádok RZP (záchranári s kvalifikáciou na úrovni zdravotnej sestry bez lekára), ktoré reprezentujú rôzne úrovne úspešnosti v riešení modelových situácií. Sledovali sme efekt sebaregulácie emócií v tej istej modelovej situácii. Vo vybranej situácii išlo o pomerne jednoduché základné vyšetrenie zdravého komunikujúceho muža. Po príchode na adresu dostala posádka nasledujúce zadanie: „Zdravotnícke stredisko záchranné služby prijalo výzvu na tísňové lince 155 a vysílá vás k prípadu: Zprostředkovaná výzva od manželky: manžel je doma po noční, a je po telefonu „nějaký divný“, divně mluvil, neochotný. Při telefonickém ověření na domácí telefon – tento bez odezvy. Vaším úkolem je zhodnotit stav postiženého, vyšetřit pacienta, a navrhnout další postup.“ Medicínsky správne riešenie bolo profesionálnym spôsobom pristupovať k pacientovi bez zjavných problémov, systematicky a komplexne ho vyšetriť, odobrať dôkladnú anamnézu, presvedčiť sa že je zdravý a s pomocou konzultácie s lekárom na linke ukončiť zásah lege artis poučením pacienta, podpísaním negatívneho reverzu a ponechaním na mieste.

Výsledky

V rámci analýzy sme identifikovali viacero situácií, z ktorých vyberáme tri. Predkladáme ich vo forme opisov troch riešení s dôrazom na súvisiace emócie.

Prvá posádka (posádka A) predstavuje príklad úspešného riešenia úlohy: Posádka - dvaja muži - prichádza na adresu vysoko motivovaná. Dôkladne študuje zadanie, konfrontuje si vzájomne svoje porozumenie situácii a pripravuje sa na rôzne alternatívy riešení. Obaja členovia posádky sa vzájomne dopĺňajú a rešpektujú, a rovnako rešpektujú aj potreby pacienta. Vďaka tomu pomerne rýchlo a ľahko získajú jeho súhlas a ochotu pre spoluprácu. Postupujú prevažne systematicky a zvažujú všetky informácie, ktoré by mohli byť relevantné k súčasnému stavu pacienta. V potenciálne konfliktné situácii dokážu vyhľadať a zmysluplne využiť aj externé zdroje informácií (konzultáciu lekára na telefóne), čím úspešne predídu hroziacim konfliktom a dospejú k riešeniu prijateľnému pre všetky zúčastnené strany. Čo sa týka emócií, možno vidieť, že vedúci zásahu je vysoko vybudovaný, aktivovaný a prežíva emočné vzrušenie. Toto vzrušenie ho vedie k rýchlym reakciám na podnety z prostredia a silnému angažovaniu sa v úlohe. Subjektívne prežíva svoje vzrušenie ako prílišné, má tendenciu sám seba upokojovať a znižovať jeho úroveň („klídek, Martine“). To, že je vo svojej snahe úspešný a emócie využíva pozitívne, možno vidieť z jeho spôsobu práce – postupuje systematicky, efektívne zbiera informácie z prostredia, uvažuje o alternatívnych hypotézach a znovu sa vracia k systematickému postupu. Súčasne eliminuje neadekvátne interpretácie svojho kolegu, ktorý sa menej koncentruje na systematický postup vyšetrenia a častejšie sa necháva odvieť momentálnymi nápadmi k riešeniu úlohy.

Posádka B je ukážkou vplyvu emócií irelevantných úlohe. Napriek debriefingu po predchádzajúcej extrémne frustrujúcej úlohe so zážitkom ohrozenia vlastného života strelnou zbraňou, prichádza posádka na novú úlohu ešte stále emočne rozrušená a má potrebu spontánne rozprávať o predchádzajúcej situácii. Nepochopili adekvátne zadanie tejto úlohy a pod vplyvom pretrvávajúcich negatívnych emócií očakávajú nebezpečenstvo tam, kde v skutočnosti nehrozí. Keď im pacient otvorí dvere, vedúca zásahu sa pýta na jeho manželku. Keď pacient odpovie, že nie je doma, záchranárka sa rozhodne volať asistenciu polície s podozrením, že svojej manželke niečo urobil a mohol by byť posádke nebezpečný. Muž reaguje podráždené – nechápe načo záchranári k nemu prišli a prečo by mali na neho volať políciu. V konfrontácii s novým pacientom si záchranári postupne uvedomia svoju chybu a preorientujú sa na novú situáciu, ale kontakt s pacientom potrebný pre ďalšiu spoluprácu je už narušený.

Posádka C je príkladom, že rušivé negatívne emócie môžu vzniknúť aj v priebehu riešenia úlohy. Na adresu prichádza unavená, medzi sebou takmer nekomunikujúca. Nedokáže pružne reagovať na špecifickú situáciu- tvrdošijne sleduje svoj cieľ vyšetriť pacienta bez toho, aby sa ho k tomu pokúsila pozitívne motivovať, čím vyvoláva jeho odpor k spolupráci. Až keď začne vnímať a rešpektovať potreby pacienta, začne aj pacient spolupracovať. Konflikt sa znovu vyhrotí keď nerešpektuje pacientovu žiadosť ostať doma a trvá na nútenom prevoze k lekárovi. Posádka sama nie je s týmto riešením jednoznačne stotožnená – prejavuje známky zvýšeného stresu z vnútorného konfliktu medzi rešpektovaním pacientovho postoja a tým, k čomu ich - podľa ich interpretácie - zaväzuje nedokonalá legislatíva. Zvýšený stres vedie zrejme aj k tomu, že skreslene interpretujú pacientovu sťažnosť na núdzovej linke polície ako obvinenie z vlastnej agresie, nevyužívajú všetky dostupné zdroje informácií a nezaregistrujú ani priamu pomoc rozhodcu ponúknutú podobe konzultácie s lekárom na telefóne, pričom ďalej trvajú na svojom neefektívnom postupe.

Diskusia a záver

Hoci naše výsledky majú skôr charakter kazuistiky a ako také neumožňujú výrazné zovšeobecňovanie, dávajú možnosť uvažovať o niektorých súvislostiach emócií a rozhodovania záchranárov. V prvom rade poskytujú ilustráciu toho, že emócie majú dopad na pracovný výkon, resp. proces aj výsledok rozhodovania záchranárov nielen v extrémne komplikovaných, ale aj v relatívne jednoduchých situáciách. Príklad posádky B naznačuje, že neschopnosť regulácie irelevantných negatívnych emócií (napr. z predchádzajúcich negatívnych zážitkov) môže viesť k intruzívnym myšlienkam a obmedzeniu kognitívnej

kapacity. Baumann et al. (2001) zdôrazňujú, že takýmto spôsobom môže fungovať najmä úzkosť, čo následne vedie k omylom pri rozhodnutiach a v našom prípade k mylným záverom pri vyšetrowaní pacienta. Prípád posádky C (podobne ako Steer, 2007) ukazuje, že zdrojom negatívnych emócií môže byť aj aktuálny konflikt záchranár-pacient, ktorý v našom prípade viedol k silným negatívnym emóciám a následne k podobným efektom ako v predchádzajúcom príklade B. Zúženie kognitívnej kapacity (Baumann et al., 2001) sa na tomto mieste prejavilo aj tým, že záchranárka priamo odmietla návrh figuranta-dispečera na telefonickú konzultáciu s lekárom, ktorá by bola v tomto prípade vhodným riešením. Podľa nášho názoru sa efekt negatívnych emócií prejavuje najmä vo výbere interpretačného rámca situácie, pričom negatívne emócie zvyšujú pravdepodobnosť ohrozujúceho rámca, resp. neflexibilné uľpievanie na nefunkčnom rámci v snahe eliminovať neistotu v situácii. Na druhej strane aj stres spojený s riešením úlohy môže byť pre výkon prospešný, pokiaľ záchranár dokáže využiť zvýšenú úroveň svojej aktivácie konštruktívnym spôsobom, ako je to ilustrované v prvom príklade.

Samozrejme, závery našej štúdie majú limitácie vyplývajúce zo zvolenej metodológie aj aktuálnych možností výskumu. V prvom rade, jedná sa len o analýzu nezúčastneného pozorovania výkonu posádok v modelovej situácii bez možnosti ďalšej konfrontácie s jej aktérmi. Ďalším je vplyv nekontrolovaných faktorov (napr. vedomosti a prax súťažiacich). Napriek tomu však naša štúdia poukazuje na to, že emócie môžu byť v procese rozhodovania záchranárov vplyvným faktorom, ktorý je nutné brať do úvahy a je potrebné hľadať ďalej možnosti, ako podporovať odolnosť záchranárov voči týmto vplyvom, napríklad prostredníctvom adekvátnejšej sebareflexie a sebaregulácie negatívnych emócií.

Podakovanie:

Autori ďakujú organizátorom i účastníkom Rallye Rejvíz 2010 za nezištnú pomoc a ochotnú spoluprácu pri získavaní výskumných údajov.

Literatúra

Baumann, M.R., Sniezek, J.A. Buerkle, C.A. (2001) Self-evaluation, stress and performance: A model of decision making under acute stress. In E. Salas, G. Klein (Eds.), *Linking expertise and naturalistic decision making* (pp. 139-158). New York, London: Psychology Press.

Čavojevová, V. (2010) Rola emócií v rozhodovaní a ekonomickom správaní. In V. Bačová (Ed.), *Rozhodovanie a usudzovanie. Pohľady psychológie a ekonómie I.* (pp. 133-161). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Gurňáková, J. a kol (2011) *Úvod do naturalistického rozhodovania*. Bratislava: ÚEPs SAV.

Gurňáková, J., Lukáčová, K. (2010) Stratégie zvládania záťaže u zdravotníckych profesionálov. In *Zborník príspevkov Stredoeurópskeho kongresu urgentnej medicíny a medicíny katastrof, XIV. Kongres Záchrana 2010, 15.-17. apríla 2010, Senec*.

Halpern, J. et al. (2012) Identifying, describing and expressing emotions after critical incidents in paramedics. *Journal of Traumatic Stress*, 25, 111-114.

Loewenstein, G. F. & Lerner, J.S. (2003) The Role of Affect in Decision Making. In R.J. Davidson, K.R. Scherer & H.H. Goldsmith (Eds.), *Handbook of Affective Sciences* (pp. 619-642). Oxford: Oxford University Press.

Mosier, K.L. & Fischer, U. (2010) The Role of Affect in Naturalistic Decision Making. *Journal of Cognitive Engineering and Decision Making*, 4, 240-255.

Steer, B. (2007) Paramedics, consent and refusal – are we competent? *Journal of Emergency Primary Health Care*, 5, 1-10.

ROZHODOVACÍ PROCES ZDRAVOTNÍCKYCH PROFESIONÁLOV

KAMHALOVÁ IVANA – ivana.kamhalova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV

Decision Making Process of Nurses

The aim of this paper is to describe the decision-making process of nurses and determine its specifications. It is based on a naturalistic approach of decision making and characteristic by critical dynamic situation, changing conditions and goals, time pressure and high risk. Participants are professionals in the field. For the purpose of this paper nurses with a min. of 5 years of experience in health care were selected. Participants completed semi-structured interviews using the Critical Decision Method (Lipshitz et al., 2001), which provides an in-depth analysis of professional skills. The results of the analysis is a description of decision-making process of nurses, which was compared with the RPD model and its specifications were determined. The study clarifies the issue of decision-making process of professionals and contributes to a better understanding of nurse's decision-making process.

Key words: *naturalistic decision making, medical professionals, RPD model*

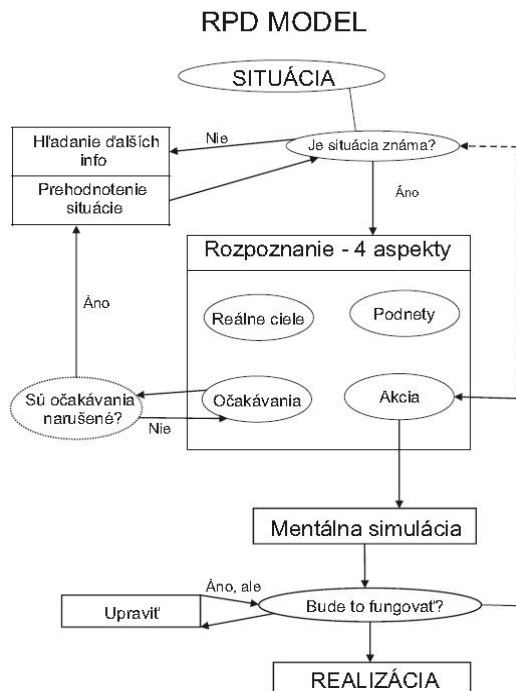
Grantová podpora: VEGA 2/0095/10: Osobnostné aspekty efektívnej sebaregulácie a rozhodovania v situáciách emočnej záťaže

ÚVOD

Ako každé rozhodovanie aj rozhodovací proces zdravotníckych profesionálov má svoje špecifiká. Títo často pracujú pod stresom, v dynamických podmienkach a v náročnom prostredí. Orasanu a Connolly (1993) a Klein a Zsombok (2009) zhrnuli podmienky rozhodovania profesionálov do nasledovných bodov: 1. Problémy sú reálne a zle štrukturované, nie sú umelo vytvorené a je potrebné ich akútne riešiť 2. Neisté, meniace sa, dynamické prostredie a nejednoznačné informácie, resp. nedostatok informácií 3. Meniace sa, zle definované a nejasné ciele 4. Charakteristická je akcia/zmena 5. Časový stres 6. Vysoké riziko, vážne dôsledky rozhodnutí 7. Rozhodnutie ovplyvňuje všetkých účastníkov situácie. Tieto charakteristiky sú typické pre tzv. Naturalistické rozhodovanie (NDM), ktoré je špecifické nie len podmienkami ale aj priebehom a procesom. Účastník rozhodovania identifikuje riešenie, ktoré je efektívne, následne ešte zväži alternatívy, ktoré by mohli fungovať lepšie. Nezvažuje však všetky možnosti súbežne a nevyberá tú, ktorá poskytuje najväčší benefit, ale tú ktorú ako prvú považuje za efektívnu (Donaldson, Lorsch, 1983, Klein, 1998; Mintzberg, 1975; Peters, 1979).

Príspevok je zameraný na popísanie rozhodovacieho procesu zdravotných sestier a preto na priblíženie danej problematiky využijeme prototypický model NDM - Recognition-primed Decision Model – Rozpoznanie na základe predchádzajúcej skúsenosti (RPD) (Klein, 1998), ktorý popisuje proces rozhodovania profesionálov a jeho komplexná schéma je zobrazená na obr.1.

Obrázok 1. Recognition-primed Decision Model – Rozpoznanie na základe predchádzajúcej skúsenosti (RPD) (Klein, 1998)

V súčasnej podobe má RPD model tri variácie. V najjednoduchšej variácii, účastník rozhodovania zhodnotí situáciu a odpovedá prvou možnosťou, ktorú identifikoval. Pre tento spôsob rozhodovania je charakteristická vysoká miera expertnosti, kedy je účastník rozhodovania schopný vygenerovať prijateľný postup bezprostredne po krátkom zhodnotení situácie, bez toho aby bral do úvahy aj iné možnosti. Druhá variácia modelu popisuje priebeh rozhodovacieho procesu v prípade, že aspekty situácie nie sú celkom jasné. Účastník rozhodovania musí venovať viac času na diagnostikovanie danej situácie. Skúsený účastník rozhodovania spolieha na tzv. stratégiu vytvorenia príbehu, kedy mentálne simuluje udalosti vedúce k odhaleniu charakteristických črt situácie (Pennington a Hastie, 1993). Tretia variácia popisuje ako účastníci rozhodovania hodnotia jednotlivé možnosti, tak, že ich neporovnávajú s inými alternatívami, ale predstavujú si ich v konkrétnej situácii, do ktorej ich chcú aplikovať. Cieľom je zistiť, či bude vybraná alternatíva fungovať a či pri jej použití nedôjde k nežiaducim dôsledkom.

Cieľom príspevku je porovnanie tohto modelu s rozhodovaním zdravotných sestier a popisanie špecifikácií rozhodovacieho procesu zdravotných sestier v podmienkach Slovenskej republiky a aspektov, ktoré do neho vstupujú.

METÓDA KRITICKÝCH ROZHODNUTÍ (CDM)

CDM je metóda zberu a analýzy dát, ktorá sa špeciálne zameriava na proces rozhodovania a nerieši celú zložitú úlohu (Lipshitz a kol., 2001). Ide o formu retrospektívneho rozhovoru s profesionálom o udalosti, ktorú si vyberá on sám. Vybraná udalosť musí spĺňať nasledovné kritériá: 1. odborník ju zažil v minulosti, 2. udalosť nie je bežnou rutinnou situáciou v jeho praxi, 3. ide o situáciu, ktorá bola pre odborníka náročná. Procedúra retrospektívneho rozhovoru prebieha v nasledovných štyroch fázach (Klein, Calderwood & MacGregor, 1989): 1. Identifikácia situácie (expert popisuje udalosť z minulosti, ktorá pre neho nebola rutinná), 2. Overenie časového priebehu situácie (výskumník si vytvára časovú os, ktorá zahŕňa kľúčové body rozhodovacieho procesu), 3. Hĺbkové interview (doplnenie medzier vzniknutých

pri zostavovaní časovej osi pomocou otázok), 4. Otázky „čo-ak“ (identifikácia možných chýb, alternatívnych rozhodnutí a teda aj rozdielov medzi profesionálmi a začiatočnými).

Zber a analýza dát prebiehali v mesiacoch júl-august 2012. S desiatimi zdravotnými sestrami boli uskutočnené pološtrukturované rozhovory pomocou popísanej metódy. Rozhovory boli nahrávané na diktafón a taktiež boli zaznamenané niektoré body rozhovorov na papier v podobe stručných poznámok. Nahraté rozhovory boli následne prehrávané a analyzované. Výsledkom analýzy bolo v prvej fáze zosumarizovanie situácie, vytvorenie časovej osi rozhodnutí (slúžila ako pomôcka k popísaniu rozhodovacieho procesu) a zaradenie výpovedí zdravotných sestier do 6 kategórií: 1. Podnety, prepojenia a informácie, 2. Dôvody, ciele a možnosti, 3. Skúsenosti, 4. Mentálne modely a spracovanie, 5. Ľudia a poradenstvo, 6. Výsledky/záver. Jednotlivé kategórie aj s konkrétnymi príkladmi výpovedí sú popísané v tab.1. Podklady z prvej fázy analýzy slúžili k popísaniu rozhodovacieho procesu zdravotných sestier. Pri popise sme vychádzali z RPD modelu a vytvorili sme grafickú schému rozhodovacieho procesu zdravotných sestier. Výsledný proces sme porovnali s Kleinovým RPD modelom (1998) a zistili špecifikácie rozhodovacieho procesu zdravotných sestier.

Tabuľka 1. RPD model a výsledky u zdravotných sestier.

VÝSLEDKY		
	Popis	Príklady
1. Podnety, prepojenia, informácie	Všetky zdravotné sestry opisovali situácie, ktoré v ich praxi neboli štandardné a zasiahli ich intenzívnejšie ako iné prípady	„Takúto alergickú reakciu som videla v podstate prvýkrát“. (R5) Aj napriek tomu, že situácia pre ne bola „nová“, netypická, informácie a podnety, ktoré mali v danej chvíli k dispozícii sa im zdali dostatočné. „Už keď som parkovala a videla som to dieťa, hneď som vedela čo s ním budem robiť“. (R4)
	Väčšina zdravotných sestier uvádzala ako najrelevantnejšie informácie práve predchádzajúce skúsenosti, prax na konkrétnom oddelení, akúsi „obrnenosť“ voči vypätým situáciám a navyknutie si na to, že každý jeden prípad môže skončiť fatálne	„Čítala som adrenalín, ale podobné situácie som už zažila vo svojej praxi niekoľkokrát, preto som vedela, čo mám robiť“. (R4) „Nebol to štandardný prípad, ale nevnímala som to ani ako nejakú vyhrotenú situáciu, keďže som sa s podobnými prípadmi už stretla“. (R7)
2. Dôvody, ciele a možnosti	Ani jedna z respondentiek neuviedla, že mala na výber niekoľko možností, resp., že by zvažovala alternatívy. Všetky sa rozhodli pre danú alternatívu v zlomku sekundy, vedeli, ako majú zareagovať.	„Nemala som na výber...iné možnosti neprichádzali do úvahy, iba chytiť ten ambulak a zachraňovať.“ (R9)
	Vo väčšine prípadov zdravotná sestra nemala konkrétny, špecifický cieľ. Najčastejšou odpoveďou na otázku, čo bolo vašim špecifickým cieľom v danom momente, bolo „zachrániť ju/ho“. Častým problémom, s ktorým sme sa pri rozhovoroch stretávali, bolo to, že zdravotná sestra je obmedzovaná legislatívou a mnoho úkonov, ktoré by dokázala spraviť aj sama a nemôže bez prítomnosti lekára. Lekár však nie je vždy prítomný priamo na oddelení (najmä počas nočných služieb) a v dôsledku toho dochádza ku komplikáciám a zhoršeniam stavov. Rozhodovacie možnosti sestier sú teda často obmedzené.	„Mohla som len zavolať službukonajúcemu lekárovi.. čo iné tam, viete ako, to máte taký rešpekt.. no budete primára naháňať, keď on tam je 30 rokov“. (R2)
3. Skúsenosti	Všetky zdravotné sestry vnímali nedostatok skúsenosti a prax ako najdôležitejšie predpoklady uskutočnenia správneho rozhodnutia, nespánikárenia v danej situácii a zachovania si „chladnej hlavy“. Všetky respondentky v rozhovoroch uvádzali, že škola ich absolútne nepripravila na výkon ich povolania.	„Na začiatku praxe som mala v hlave toľko informácií a pozornosť som venovala len svojim pacientom, že by som s toto určite nevsimla. Bola rada, že som vedela, kde sú striekačky a ihly a čo pípa na monitore“. (R2) „Na škole Vás absolútne netrénujú do praxe. Povedia Vám ako prehodit' pacienta a pyžamo.. a toto je krutá realita, úplne nič iné“ (R6)
	Len jedna respondentka uviedla, že sa sestry z ich oddelenia zúčastňujú na školeniach a na základe nich je v rozhodovacích situáciách istejšia.	„Mali sme aj školenia, posedenia s lekármi, kde nám hovorili, akú dávku na akú váhu treba dať. Oni boli aj také skúšania od lekára počas vizity, ktorý sa pýtal čo by sa stalo, kedy?“ (R8)
4. Mentálne modely a spracovanie	Čo sa týka samotného spracovania situácie, uvažovania a jednotlivých rozhodovacích bodov postrehli sme štyri oblasti, ktoré boli respondentkami najčastejšie uvádzané. V prvom rade často spomínali plynutie času počas rozhodovacej situácie a v priebehu samotného uskutočnenia rozhodnutia. Vo väčšine prípadov bola samotná „akcia“ veľmi krátka, no sestrám sa plynutie času zdalo pomalé a situácia niekoľkonásobne dlhšia ako v skutočnosti.	„Mala som pocit, že tie minúty strašne dlho trvajú. 5 min, ktoré Vám pripadali ako večnosť – ten pocit – je tma, som to v podstate sama, no hrozná to bolo“ (R9)
	V rámci spracovania situácie sestry často konali intuitívne, aj keď si to v mnohých prípadoch neuvedomovali. Vycítili, že niečo s pacientom nie je v poriadku, že jeho stav nie je taký ako obvykle	„Ja som to proste nejak vycítila, že nám exne už v tej garáži, alebo v ambulancii.“ (R3)
	Respondentky vnímali časový stres a vypätie dosť intenzívne, najviac to na ne „dolahlo“ až po ukončení situácie. V priebehu uskutočňovania rozhodnutia uvažovali nad alternatívami v zmysle toho, že vždy pomysleli aj na to najhoršie. Popisovali aj to, ako si v hlave prehrávajú danú situáciu s rozdielnymi koncami a vždy mysleli aj na dôsledky svojho rozhodnutia a na to, koho všetkého dané rozhodnutie môže zasiahnuť. Všetky uvádzali, že najdôležitejšia je koncentrácia a vo vypätých situáciách sa ani nedá myslieť na nič iné ako na konkrétny prípad. Uvádzali, že chyby robia skôr pri rutinných úkonoch.	„Pri vypätých situáciách tam sa akoby prepnete, idete na taký iný režim, ste v kríze a reagujete špičkovy, pri rutinných situáciách už rozmýšľate čo navaríte na večeru a môže sa stať, že spravte chybu.“ (R4)
	Častokrát zdravotné sestry vedľa ako reagovať, ale nemôžu uskutočniť svoje rozhodnutie bez prítomnosti a odobrenia lekára. Veľa krát sú sestry postavené pred situáciu, kedy sú nútené sa rozhodnúť či pacientovi pomôžu bez prítomnosti lekára a v prípade komplikácií budú niesť za svoje rozhodnutie následky, alebo počkajú na lekára s tým rizikom, že pre pacienta už môže byť neskoro.	„Možno keby som jej hneď podala hydrokortyzon všetko by sa vyriešilo hneď, ale nemohla som“. (R5)
5. Ľudia a poradenstvo	Vo všetkých okrem jedného prípadu sa sestry rozhodovali samé na základe vlastných skúseností a dostupných informácií, aj v prípade, že im napr. lekár nariadil inak. V jednom prípade došlo k skupinovému rozhodnutiu, kedy respondentka priznala, že v prípade, keby bola v danej situácii sama rozhodla by sa inak a neriskovala by toľko, ako v prípade, že na rozhodnutie boli viacerí. V jednom prípade si sestra pýtala radu od skúsenejšej kolegyne.	„Bez rozmýšľania som išla hneď“. (R3)
6. Výsledky, závery	Pri záverečnom hodnotení priebehu a výsledku situácie boli všetky sestry, okrem jednej spokojné so svojim rozhodnutím a nerozhodli by sa inak. Po zrealizovaní rozhodnutia dochádzalo k „precitnutiu“.	„Až potom to na mňa dolahlo“. (R10) „Az keď ju odviezli som si uvedomila čo sa vlastne všetko stalo“. (R7)

VÝBEROVÝ SÚBOR

Výskumu sa zúčastnilo 10 zdravotných sestier, pracujúcich na rôznych oddeleniach v Bratislave. Podmienkou účasti na výskume bolo, aby respondentka mala minimálne 5-ročnú prax v oblasti zdravotníctva, nakoľko predmetom výskumu bol rozhodovací proces zdravotníckych profesionálov. Údaje všetkých respondentov a popisované situácie sú zobrazené v tab. 2.

Tabuľka 2. Charakteristiky výberového súboru a skúmaná situácia

	VEK	PRAX/roky	ODDELENIE	SITUÁCIA
1.	37	17	kardiológia	zástava srdca po implantovaní kardiostimulátora
2.	38	14	detské ARO	zhoršenie zdravotného stavu detského pacienta a následná smrť
3.	27	7	chirurgia	auto zrazilo človeka v garáži
4.	38	12	kardiológia	záchrana odpadnutého dieťaťa na parkovisku
5.	35	6	neuroológia	podávanie infúzie bez prítomnosti lekára , následne na to silná alergická reakcia
6.	47	29	sexuologický ústav	problémový pacient s erektilnou disfunkciou
7.	28	6	domov pre seniorov	epileptický záchvat staršej pacientky v domove seniorov
8.	34	11	imunologická ambulancia	problémy detského pacienta so srdcom po operácii
9.	45	27	audiometria	výpadok elektrického prúdu na oddelení
10.	33	14	novorodenecké oddelenie	komplikovaný pôrod a následný kolaps novorodenca

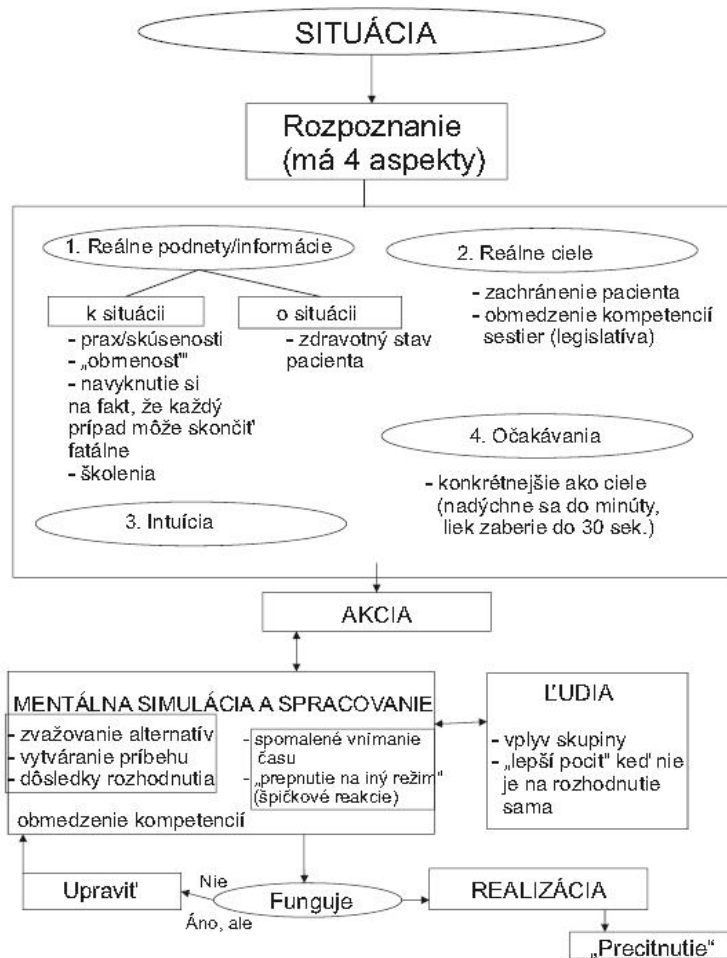
VÝSLEDKY

K popísaniu rozhodovacieho procesu nám dopomohli podklady, ktoré vznikli spracovaním rozhovorov. Konkrétne, u každej respondentky bola vytvorená časová os s kľúčovými bodmi rozhodovacieho procesu a každá výpoveď bola zosumarizovaná pomocou šiestich, už spomínaných kategórií. Finálnym výsledkom bolo vytvorenie grafickej schémy rozhodovacieho procesu zdravotných sestier (obr. 2). Všetky sestry popisovali nerutinné situácie a udalosti, ktoré zažili pri výkone svojho povolania v minulosti. Na to, aby danú udalosť dokázali rozpoznať/identifikovať a ďalej s ňou pracovať využívali 4 skupiny aspektov. V prvom rade im na rozpoznanie situácie slúžili relevantné podnety/informácie. Tie sme rozdelili do dvoch skupín a to 1. Podnety k situácii (podnety a informácie z minulosti, ktoré dopomohli identifikovať súčasnú situáciu) a 2. Podnety o situácii (informácie a podnety, ktoré boli špecifické pre danú udalosť). V rámci prvej skupiny (podnety k situácii) väčšina respondentiek uvádzala ako najrelevantnejšie práve predchádzajúce skúsenosti, prax na konkrétnom oddelení, akúsi „obrnenosť“ voči vypätým situáciám a navyknutie si na to, že každý prípad môže skončiť fatálne. V rámci druhej skupiny (podnety o situácii) bol najrelevantnejším podnetom zdravotný stav pacienta, o ktorom bola sestra informovaná zo zdravotnej karty pacienta, alebo v prípade, že s pacientom prišla do kontaktu prvýkrát počas udalosti dopytovala sa na ne ostatných účastníkov situácie. Druhou skupinou aspektov boli reálne ciele. Respondentky si ani v jednom prípade nekládli špecifické ciele ale cieľ všeobecný, a to, zachrániť pacienta/pomôcť mu. Pri dosahovaní cieľov boli častokrát obmedzené nedostatkom kompetencií, resp.

legislatívou, kedy bez prítomnosti lekára môžu podniknúť len minimum rozhodnutí. Ako tretiu skupinu aspektov sme identifikovali očakávania. Tie boli o niečo špecifickejšie ako ciele. Týkali sa jednotlivých krokov rozhodovacieho procesu, napr. predpoklad, že podaný liek zaberie do 30 sekúnd. Do procesu rozhodovania veľmi výrazne vstupovala aj intuícia, ktorú sme charakterizovali ako štvrtý aspekt rozpoznania situácie. Vo viacerých výpovediach sestry nevedeli odôvodniť ako dospeli k danému rozhodnutiu, popisovali to ako „vnútorný hlas“ resp. „vycítenie/odhadnutie“ situácie. Všetky štyri aspekty následne vyúsťujú do akcie, skladajúcej sa zo spracovania daných aspektov, mentálnej simulácie a spolupráce s ostatným účastníkmi udalosti. Mentálna simulácia zahŕňa kognitívne spracovanie danej udalosti. Ani jedna sestra nezvažovala viaceré alternatívy, ale na základe rozpoznania situácie aplikovala prvú možnosť a tá aj bola úspešná. Respondentky popisovali aj to, ako im v hlave prebiehali jednotlivé kroky rozhodovacieho procesu ešte predtým ako k danému kroku dospeli. Taktiež si uvedomovali aj možné dôsledky ich rozhodnutí, v zmysle, že každý prípad, aj keď je liečba zvolená správne, môže dopadnúť nepriaznivo. V rámci spracovania situácií, ktoré boli časovo stresujúce, vnímali plynutie času spomalene a uvádzali tzv. „prepnutie na iný režim“, kedy odfiltrovali všetky podnety a myšlienky netýkajúce sa danej udalosti, maximálnu sústredenosť a teda podanie bezchybného výkonu. V prípade, že v rozhodovacej situácii bolo zahrnutých viacero kompetentných účastníkov, toto respondentky uvádzali ako výhodu v porovnaní so situáciami, kedy na rozhodnutie boli samé. V prípade, že dané rozhodnutie sestry vyhodnotili ako efektívne/fungujúce/vhodné, došlo k jeho realizácii. V prípade, že mali nejaké pochybnosti (čo sa stalo iba v jednom prípade) sa sestra snažila o vytvorenie iných krokov, príp. zmenu poradia jednotlivých krokov. Po ukončení samotného rozhodovacieho procesu dochádzalo k tzv. „precitnutiu“, kedy na sestry dopadla náročnosť danej situácie, uvedomenie si jej zložitosti a pocitovanie únavy.

Obrázok 2. Rozhodovací proces zdravotných sestier

ROZHODOVACÍ PROCES ZDRAVOTNÝCH SESTIER

DISKUSIA

Na základe výsledkov sme porovnali nami skonštruovaný model rozhodovacieho procesu zdravotných sestier s Kleinovým RPD modelom. Základná štruktúra RPD modelu bola dodržaná aj v prípade zdravotných sestier, čo potvrdzuje jeho univerzálnosť a prototypickosť v podmienkach naturalistického rozhodovania. Tri variácie RPD modelu vysvetľujú zvládanie obmedzení a stresorov. V prípade extrémneho časového tlaku, prvá variácia umožňuje primerané reakcie bez potreby akýchkoľvek úvah či analýz. V prípade neistoty, druhá variácia popisuje ako vierohodnosť alternatívnych príbehov pomáha účastníkovi rozhodovania vybrať interpretáciu a kategorizovať situáciu. V prípade meniacich sa podmienok, je rozhodovateľ pripravený reagovať rýchlo, bez toho aby musel prepracovať analýzu. V prípade, že musí čeliť zle definovaným cieľom, nedochádza ku komplikáciám, nakoľko RPD model je konštruovaný tak, že postupuje v smere od existujúcich a aktuálnych podmienok a nie naopak. V rámci našich interpretácií sa ale vyskytlo 5 špecifikácií súvisiacich s rozhodovacím procesom zdravotných sestier. V rámci rozpoznania situácie RPD model berie do úvahy rozpoznanie a identifikovanie podnetov ako takých. V našom prípade sme tieto podnety špecifikovali na podnety 1. k situácii (podnety a informácie z minulosti, ktoré dopomohli identifikovať súčasnú situáciu) a 2. o situácii (informácie a podnety, ktoré boli špecifické pre danú udalosť). Druhou špecifikáciou v porovnaní s RPD modelom bol silný vplyv intuície na rozpoznanie danej situácie. Klein (1998) tiež zdôrazňuje dôležitosť intuície v rámci rozhodovacieho procesu, ale priamo v RPD modeli nemá významné miesto. Klein (1998) zistil že časti intuície, ktoré zahŕňajú spájanie vzorcov a

rozpoznávanie známych a typických prípadov, sa dajú trénovať. To sa nám potvrdilo aj pri niekoľkých rozhovoroch, kedy zdravotné sestry potvrdili, že dokážu intuitívne vycítiť, že sa s pacientom niečo deje, aj keď ešte nie sú viditeľné žiadne špecifické príznaky. Práve na základe tohto zistenia považujeme intuíciu za jeden z kľúčových prvkov rozpoznania situácie v rámci rozhodovacieho modelu zdravotných sestier. Tretou špecifikáciou, ktorú považujeme za podstatnú súčasť rozhodovacieho procesu je nedostatok kompetencií zdravotných sestier, ktoré ich výrazne ovplyvňujú pri vykonávaní činností a teda aj pri uskutočňovaní rozhodnutí. V rámci rozhovorov sestry častokrát popisovali situácie, kedy na oddelení nebol prítomný lekár (najmä počas nočných služieb) a sice vedeli ako majú v danej situácii reagovať, ale neurobili tak, nakoľko existuje veľké množstvo úkonov, ktoré nemôžu vykonať bez povolenia lekára, resp. vôbec a vykonáva ich len lekár. V takýchto prípadoch postupovali podľa predpisov a nariadení, podľa ktorých musia pred vykonaním rozhodnutia získať súhlas lekára, príp. počkať kým bude prítomný. Sestry tieto situácie vnímali ako vysoko stresujúce a pociťovali pri nich beznádej, nakoľko pacienti vedeli pomôcť ale nespravili tak zo strachu pred dôsledkami. Štvrtou špecifikáciou je vplyv ostatných účastníkov rozhodovania na konečné rozhodnutie zdravotnej sestry. Sestry popisovali situácie, kedy pracovali v tíme viacerých ľudí, resp. na rozhodnutí sa dohadovali viacerí, ako menej stresujúce a pociťovali pri nich nižšiu zodpovednosť. Fakt, či je v procese rozhodovania len jeden účastník, alebo sú viacerí, teda zohráva dôležitú rolu. Poslednou špecifikáciou, ktorú RPD model nepopisuje je akési emočné doznievanie tesne po skončení procesu rozhodovania. Nazvali sme ho „precitnutím“ a sestry túto fázu vnímali ako isté uvedomenie si toho čo vlastne prežili a aká nebezpečná situácia v skutočnosti bola. Popisovali ju ako „vrátenie do reálneho sveta“.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- Donaldson, G., Lorsch, J.W. (1983). Decision making at the top. New York: Basic Books.
- Klein, G. (1998). Sources of power: How people make decisions. Cambridge, MIT Press.
- Klein, G., Calderwood, R., Macgregor, D. (1989). Critical Decision Method for Eliciting Knowledge. IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics, 19, 3, 462-472.
- Klein, G., Zsombok, C.E. (2009). Naturalistic decision making. New York: Routledge.
- Lipshitz, R., Klein, G., Orasanu, J., Salas, E. (2001). Focus Article: Taking Stock of Naturalistic Decision Making. Journal of Behavioral Decision Making, 14, 331-352.
- Mintzberg, H. (1975). The manager's job: Folklore and fact. Harvard Business Review, 49-61.
- Orasanu, J., Connolly, T. (1993). The reinvention of decision making. In: G. A. Klein, J. Orasanu, R. Calderwood, C. Zsombok (Eds.), Decision making in action: Models and methods. Norwood, NJ: Ablex, 3-20.
- Pennington, N., Hastie, R. (1993). Methods of naturalistic decision research. New York: Ablex Publishing Corporation.
- Peters, T.J. (1979). Leadership: Sad facts and silver linings. Harvard business review, 164-172.

VYBRANÉ EMÓCIE OČAMI VYSOKOŠKOLÁKOV A ICH PREŽÍVANIE VO VZŤAHU K TEMPERAMENTU

NÁBĚLKOVÁ EVA – eva.nabelkova@umb.sk

Katedra psychológie, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

MURÁŇOVÁ ALEXANDRA

Selected emotions through the eyes of university students and experience of emotions in relation to temperament

The aim of the study was to map out the concept of selected emotions in university students, as well as the frequency of its experiencing and the attributed rate of its social desirability. Especially was analyzed the relation of habitual emotional state to the temperament. Participants (N=98) completed the research battery included the Slovak short version of Eysenck personality questionnaire EPQ-R (Senka, 1992), the Scale of subjective emotional habitual well-being (Džuka, Dalbert, 2002), then items aimed at perceived social desirability of emotions, and also open-ended items for obtaining the respondents' description of selected emotions according to their own conception. By simple content analysis of obtained descriptions were generated the specified categories of synonyms, of the causes, and of the accompanying manifestations or consequences of emotions. There were identified the differences between temperament types in frequency of emotion experiencing and in emotional state.

Key words: *emotions, experience, temperament, university students*

Možno konštatovať, že tzv. základné emócie prežíva každý, len častosť ich prežívania a ich intenzita sa líši. Interindividuálnu variabilitu v emocionálnosti možno bezpochyby spojiť s odlišnosťami v temperamente. Emócie chápeme ako vnútorné zážitky, ktoré sú spojené s určitými fyziologickými zmenami v organizme a ktoré sa môžu prejavíť navonok v správaní človeka. Zväčša vznikajú na základe hodnotenia už prežitého, práve prežívaného alebo očakávaného (Nakonečný, 2000). Temperament sa viaže k dedičným charakteristikám osobnosti, ktoré sa prejavujú tak v emočnom prežívaní, ako aj v správaní (Blatný a kol., 2010). V našej štúdií sa opierame o prototeóriu temperamentu Hippokratovu-Galenovu, ktorá od telesných tekutín odvíja temperamentové typy dnes už chronicky známe aj v laickej sfére (sangvinik, choleric, flegmatik, melancholik), ako aj o tzv. PEN-teóriu temperamentu H. J. Eysencka, ktorý považoval za základné osobnostné dimenzie extraverziu a neurotizmus. Kombináciou krajných pólov týchto dvoch dimenzií možno vystihnúť aj podstatné charakteristiky vyššie uvedených temperamentových typov. Psychotizmus bol do PEN-teórie zavedený neskôr s predpokladom, že temperamentové danosti môžu jednotlivca predisponovať k vzniku psychických porúch. Extraverzia a jej opačný pól introverzia predstavujú preferenciu človeka v zameriavaní sa buď na okolitý svet alebo do svojho vnútra. Neurotizmus je vo svojich póloch vyjadrený emocionálnou stabilitou, resp. labilitou človeka.

Hlavným cieľom nášho výskumu bolo zmapovať poňatie vybraných základných emócií u VŠ študentov a vytvoriť všeobecnejšie kategórie ich opisu. Okrem toho sme zisťovali frekvenciu prežívania vybraných emócií a mieru im pripisovanej spoločenskej žiaducosti (celkovo, aj v

rámci štyroch skupín podľa temperamentu) a analyzovali vzťah emočného rozpoloženia k temperamentu, resp. osobnostným dimenziám sýtiacim temperament.

Metóda výskumu

Dotazníková batéria administrovaná VŠ študentom zahŕňala nasledujúce metodiky:

- Eysenckov osobnostný dotazník EPQ-R v skrátenej verzii (Eysenck – Eysenck, 1992) na zisťovanie neurotizmu, extravenzie a psychotizmu, ako aj tzv. lži-skóre, použitý aj na vytvorenie výskumných podskupín podľa temperamentového typu (vysoká extravenzia a vysoký neurotizmus: cholericí, vysoká extravenzia a nízky neurotizmus: sangvinici, nízka extravenzia a nízky neurotizmus: flegmatici, nízka extravenzia a vysoký neurotizmus: melancholici);
- Škálu emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody SEHP (Džuka – Dalbertová, 2002) na zisťovanie frekvencie prežívania emócií (hnev, vina, hanba, strach, radosť, smútok, šťastie) a určenie miery habituálneho pozitívneho a negatívneho emočného rozpoloženie;
- Vlastný dotazník s otvorenými položkami požadujúcimi opis zadaných emócií (hnev, strach, radosť/šťastie, smútok, vina a hanba);
- Vlastnú škálu s desaťbodovým rozpätím vyžadujúcu posúdenie miery spoločenskej žiaducosti, resp. nežiaducosti zadaných emócií.

Prvotnú výskumnú vzorku získanú príležitostným výberom tvorili VŠ študenti (N=98) vo veku od 18 do 26 rokov (priemerný vek 21 rokov) študujúci na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici. Po vylúčení výskumných batérií s vysokým lži-skóre zahŕňala naša výskumná vzorka 92 respondentov, z toho 73 žien a 19 mužov.

Skupiny podľa temperamentového typu, vytvorené na základe dosiahnutých úrovní v dimenziách extravenzia a neurotizmus, tvorilo 32 sangvinikov, 20 melancholikov, 15 cholericov a 10 flegmatikov.

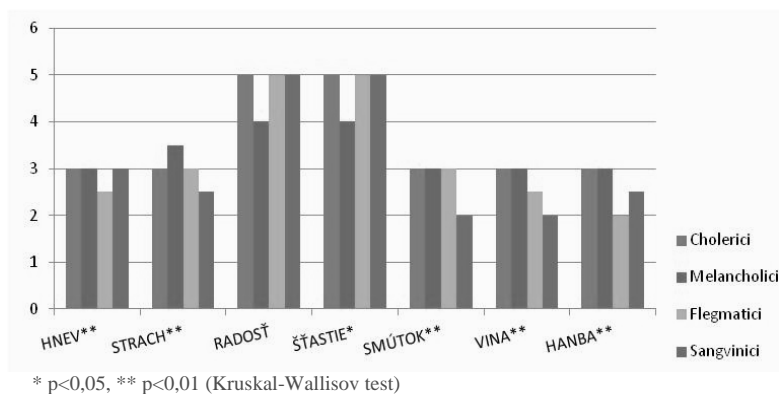
Údaje sme analyzovali pomocou štatistického programu SPSS, pričom sme použili neparametrický Kruskal-Wallisov test a Spearmanov korelačný koeficient.

Výsledky výskumu

Na základe pripísanej frekvencie možno konštatovať, že v priemere najčastejšie prežívajú VŠ študenti z ponúknutých emócií radosť (AM=4,8) a šťastie (AM=4,5), potom strach (AM=3,1), smútok (AM=3,0) a hnev (AM=2,9). Prežívanie hanby (AM=2,7) a viny (AM=2,6) sa vyskytuje najmenej často.

Čo sa týka porovnania skupín podľa temperamentového typu, štatistická významnosť medziskupinových rozdielov vo frekvencii bola preukázaná pri všetkých sledovaných emóciách okrem radosti. Grafické porovnanie mediánov frekvencie (graf1) napovedá, že melancholici v porovnaní s ostatnými temperamentovými typmi prežívajú pozitívne emócie menej často, kým emóciu strach častejšie. Flegmatici sa zo sledovaných skupín vyznačujú najnižšou frekvenciou prežívania hanby a hnevu, sangvinici najnižšou frekvenciou prežívania viny, smútku a strachu. U cholericov a melancholikov je v porovnaní so stabilnejšími temperamentovými typmi častejšie prežívanie viny a hanby.

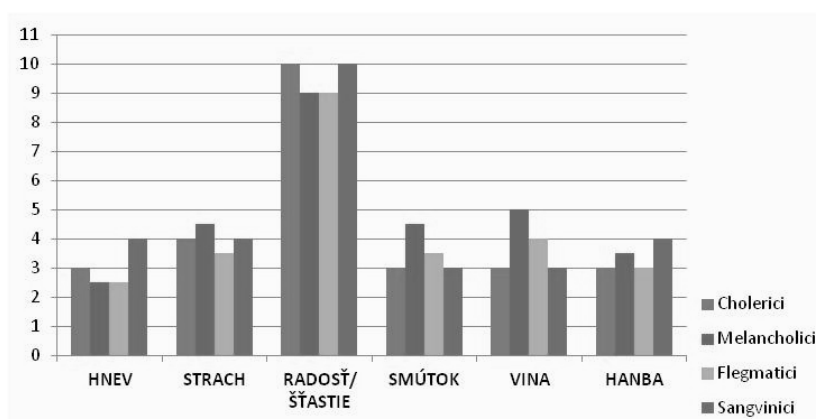
Graf 1. Porovnanie mediánov frekvencie prežívania vybraných emócií u jednotlivých temperamentových typov

Spoločenská žiaducosť je v očiach VŠ študentov zo zadaných emócií najvyššia pri pozitívnej emócií radosť, resp. šťastie (AM=8,8). Pri ostatných sledovaných emóciách možno na základe priemerného umiestnenia na 10-stupňovej škále hovoriť skôr o spoločenskej nežiaducosti. Za najmenej nežiaducu považujú respondenti emóciu strach (AM=4,2), potom vinu (4,1) a hanbu (3,8). Najvyššiu spoločenskú nežiaducosť pripisujú emóciám smútok (AM=3,6) a hnev (AM=3,5).

Čo sa týka temperamentových typov, možno na základe grafického porovnania mediánov (graf 2) konštatovať isté medziskupinové rozdiely v pripisovanej spoločenskej žiaducosti, resp. nežiaducosti emócií. Sangvinici nepovažujú hnev za až taký nežiaduci ako ostatné temperamentové typy. Extravertné typy považujú v porovnaní s introvertnými emóciu radosť za žiaducejšiu. V poňatí melancholikov sú emócie vina a smútok menej spoločensky nežiaduce než v poňatí ostatných. Štatistické testovanie však na hladine $\alpha=0,05$ nepreukázalo významnosť medziskupinových rozdielov v spoločenskej žiaducosti, resp. nežiaducosti sledovaných emócií.

Graf 2. Porovnanie mediánov sociálnej žiaducosti, resp. nežiaducosti vybraných emócií u jednotlivých temperamentových typov

Ďalej sme analyzovali vzťah habituálneho emočného rozpoloženia k osobnostným dimenziám sýtiacim temperament. Extraverzia vykázala relatívne silnú súhlasnú súvislosť s pozitívnym emočným rozpoložením a stredne silnú nesúhlasnú súvislosť s negatívnym rozpoložením. V nesúhlasnom vzťahu s negatívnym rozpoložením je aj dimenzia psychotizmu. Naopak neurotizmus je v silnom súhlasnom vzťahu s negatívnym rozpoložením a v nesúhlasnom

vzťahu s pozitívnym emočným rozpoložením. Výsledky korelačnej analýzy prezentujeme v Tabuľke 1.

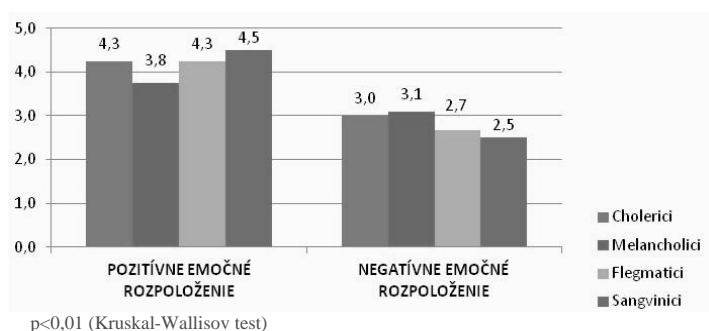
Tabuľka 1. Výsledky korelačnej analýzy pre pozitívne, resp. negatívne emočné rozpoloženie a osobnostné dimenzie

N=92	POZITÍVNE EMOČNÉ ROZPOLOŽENIE	NEGATÍVNE EMOČNÉ ROZPOLOŽENIE
Extraverzia	0,46**	-0,29**
Neurotizmus	-0,39**	0,67**
Psychotizmus	0,12	-0,36**

** p<0,01

Vzťah habituálneho emočného rozpoloženia a temperamentu sme sledovali aj nepriamo prostredníctvom komparácie emočného rozpoloženia u skupín podľa temperamentového typu. Zistili sme štatisticky významné medziskupinové rozdiely v pozitívnom aj negatívnom emočnom rozpoložení, pričom najvýraznejšie vzájomné rozdiely sú medzi sangvinikmi a melancholikmi. Grafické porovnanie emočného rozpoloženia všetkých temperamentových typov prezentujeme na grafe 3.

Graf 3. Porovnanie priemerného skóre v pozitívnom, resp. negatívnom emočnom rozpoložení medzi temperamentovými typmi

V nasledujúcom texte prezentujeme výsledky obsahovej analýzy neštruktúrovaných výpovedí respondentov pri otvorených položkách požadujúcich opis zadaných emócií.

K emócií HNEV sa 40 respondentov vyjadrilo, že sa jedná o negatívnu emóciu. Ďalej sumarizujeme všeobecné kategórie identifikované obsahovou analýzou pre emóciu hnev, ako aj ich konkrétnejšie podkategórie spolu s frekvenciou výskytu (n).

1. Kategória SYNONÝM:

- nahromadenie zlosti, pobúrenie, zúrivosť, protest (n=24).

2. Kategória PRÍČIN:

- nespravodlivosť, krivda, sklamanie, neprijateľná situácia, konflikt, nesúlady (n=29);
- reakcia na hrozbu, negatívny podnet, osobu, situáciu (n=25);
- prejav človeka – jeho nedostatkov, komplexov, neúspechu, neuspokojených potrieb (n=7).

3. Kategória SPRIEVODNÝCH PREJAVOV, resp. DÔSLEDKOV:

- necítiť sa dobre, byť ublížený, prežívať napätie, strach, nátlak (n=15);
- unáhlené, nerozvážne konanie (n=5);
- človek je agresívny, nepríjemný, podráždený, nervózny, rozčúlený (n=7).

4. Kategória SILA EMÓCIE:

- silná, intenzívna emócia (n=8).

K emócií SMÚTOK sa 39 respondentov vyjadrilo, že sa jedná o negatívnu emóciu. Ďalej sumarizujeme všeobecné kategórie identifikované obsahovou analýzou pre emóciu smútok, ako aj ich konkrétnejšie podkategórie spolu s frekvenciou výskytu (n).

1. Kategória SYNONÝM:

- depresia (n=11).

2. Kategória PRÍČIN:

- sklamanie, strata, osamelosť, negatívne dôležité životné udalosti, bolesť, človeku niečo chýba /napr. láska/ (n=60);
- človeku sa nedarí, nevie nájsť riešenie problému, neúspech, nespokojnosť (n=26).

K emócií STRACH sa 16 respondentov vyjadrilo, že sa jedná o negatívnu emóciu. Ďalej sumarizujeme všeobecné kategórie identifikované obsahovou analýzou pre emóciu strach, ako aj ich konkrétnejšie podkategórie spolu s frekvenciou výskytu (n).

1. Kategória SYNONÝM:

- mať obavy z nepoznaného, z toho, čo sa môže stať, neistota (n=42);
- úzkosť (n=20);
- báť sa niečoho /konkrétneho/ (n=19);

2. Kategória PRÍČIN:

- nejasná situácia, nebezpečná situácia, hrozba, situácia, z ktorej chceme utiecť (n=23);
- očakávanie niečoho (n=6).

3. Kategória SPRIEVODNÝCH PREJAVOV, resp. DÔSLEDKOV:

- napätie, konflikt, nervozita (n=11);
- odvádzanie pozornosti, neschopnosť niečo riešiť, neobjektívnosť (n=9);
- beznádej, bezradnosť (n=6).

K emócií HANBA sa 15 respondentov vyjadrilo, že sa jedná o negatívnu emóciu. Ďalej sumarizujeme všeobecné kategórie identifikované obsahovou analýzou pre emóciu hanba, ako aj ich konkrétnejšie podkategórie spolu s frekvenciou výskytu (n).

1. Kategória PRÍČIN:

- zlé správanie, previnenie, protirečenie s normou, protirečenie s vlastným presvedčením (n=27);
- nepripravenosť na reakciu okolia, neočakávaná reakcia okolia (n=22);
- vlastné zlyhanie (n=7).

2. Kategória SPRIEVODNÝCH PREJAVOV, resp. DÔSLEDKOV:

- cítiť sa trápne, trápna situácia, výsmech, poníženie (n=35);
- nespokojnosť so sebou, malé sebavedomie, pocit menejcennosti (n=16);
- človek chce byť sám, nechce byť „na očiach“ (n=9).

K emócií VINA sa 14 respondentov vyjadrilo, že sa jedná o negatívnu emóciu. Ďalej sumarizujeme všeobecné kategórie identifikované obsahovou analýzou pre emóciu vina, ako aj ich konkrétnejšie podkategórie spolu s frekvenciou výskytu (n).

1. Kategória SYNONÝM:

- hlas svedomia, výčitky (n=29).

2. Kategória PRÍČIN:

- ukriviť niekomu, ublížiť, pokaziť niečo, pochybiť (n=61).

3. Kategória SPRIEVODNÝCH PREJAVOV, resp. DÔSLEDKOV:

- trápenie, previnilosť, ľútosť, sklúčenosť, pocit vlastného zlyhania (n=45);
- zodpovednosť, znášanie následkov (n=8).

K emócií RADOSŤ, resp. ŠŤASTIE sa 54 respondentov vyjadrilo, že sa jedná o pozitívnu emóciu. Na doplňujúcu otázku, či a aký je podľa nich prípadný rozdiel medzi radosťou a šťastím, 28 respondentov uviedlo, že radosť považujú za krátkodobejšiu než šťastie. Ďalej sumarizujeme všeobecné kategórie identifikované obsahovou analýzou pre emóciu radosť, resp. šťastie, ako aj ich konkrétnejšie podkategórie spolu s frekvenciou výskytu (n).

1. Kategória SYNONÝM:

- Spokojnosť, pohoda, potešenie (n=32).

2. Kategória SPRIEVODNÝCH PREJAVOV, resp. DÔSLEDKOV:

- Zlepšenie nálady, zmysel života, zadosťučinenie (n=20);
- Motivujúci činiteľ (n=2).

Diskusia

Hlavným cieľom nášho výskumu bolo zmapovať poňatie vybraných základných emócií u VŠ študentov. Obsahovou analýzou opisov boli pri väčšine zadaných emócií vytvorené kategórie synonym, príčin a sprievodných prejavov, resp. dôsledkov. Kategória príčin absentovala pri emócií radosť, resp. šťastie. Študenti teda mali tendenciu hľadať príčiny hlavne pri negatívnych, spoločensky nežiaducich emóciách (hnev, strach, smútok, vina, hanba). Možno uvažovať, že je za tým istá potreba zdôvodňovať, ospravedlňovať to negatívne, resp. nežiaduce, čo prežívajú. Naopak, prežívanie pozitívnych emócií môžu brať ako samozrejmosť. Taktiež možno konštatovať nižšiu rozmanitosť popisu pozitívnych emócií v porovnaní s negatívnymi, ako by ľudia nachádzali viac slov a mali lepšie introspektívne zvládnuté a diferencované práve negatívne emócie.

V súlade s očakávaniami sa ako spoločensky žiaduce a najfrekvencovanejšie ukázali emócie radosť a šťastie. Respondenti reflektovali aj rozdiel medzi nimi – radosť považujú za krátkodobejšiu než šťastie. Vinu a hanu prežívajú VŠ študenti najmenej často, v poradí podľa spoločenskej žiaducosti to však nie sú najnežiaducejšie emócie. Za relatívne málo nežiaducu považujú najmä prežívanie viny. Dalo by sa usudzovať, že respondenti reflektujú pri vine (hlas svedomia, ľútosť, zodpovednosť) potenciál konštruktívnej zmeny. Za spoločensky najmenej žiaduci považujú respondenti hnev (napriek tomu, že frekvencia jeho prežívania nie je najnižšia). Vidíme za tým možné prepojenie s namierením hnevu na iné sociálne subjekty (protest, konflikt, agresivita, zúrivosť). V očiach respondentov je taktiež výrazne nežiaducim smútok, a to aj napriek tomu, že ide o emóciu, ktorá pôsobí ako dôležitý prvok pri formovaní skupinovej súdržnosti (Stuchlíková, 2007). V získaných opisoch smútku sa u našej výskumnej vzorky vyskytovali motívy bezvýchodiskovosti, nemožnosti ovplyvniť vonkajšie okolnosti, pasivity (ako pri jedinej emócií sme tu neidentifikovali ani kategóriu dôsledkov). Môže to byť vývinové špecifikum vysokoškolákov, že ako mladí aktívni ľudia výraznejšie narážajú práve na tento rozmer smútku.

Pri korelovaní osobnostných dimenzií s habituálnym emočným rozpoložením sme zistili, že emocionálne stabilné temperamentové typy sa v porovnaní s labilnými vyznačujú nižšou úrovňou negatívneho rozpoloženia. Vyššia úroveň pozitívneho rozpoloženia je spätá buď s extravertiou alebo emocionálnou stabilitou. Čo sa týka emočného rozpoloženia možno na základe našich zistení zhrnúť, že najhoršie sú na tom melancholici (labilita, introverzia) a najlepšie sangvinici (stabilita, extravergia), pričom stabilita prispieva k emočnej pohode viac ako extravergia.

Literatúra

Blatný, M. a kol. (2010). Psychologie osobnosti. Praha: Grada.

Džuka, J., & Dalbert, C. (2002). Vývoj a overenie validity škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP). *Československá psychologie*, 46, 234-250.

Eysenck, H. J., & Eysenck, S. G. B. (1992). Eysenckove osobnostné dotazníky pre dospelých. Bratislava: Psychodiagnostika.

Nakonečný, M. (2000). Lidské emoce. Praha: Academia.

Stuchlíková, I. (2007). Základy psychologie emocí. Praha: Portál.

EMOCIONÁLNA SEBA-PÔSOBNOSŤ: MOŽNOSTI MERANIA DOTAZNÍKMI RADU TEIQue

SALBOT VLADIMÍR – vladimir.salbot@umb.sk

NÁBĚLKOVÁ EVA – eva.nabelkova@umb.sk

KALISKÁ LADA – lada.kaliska@umb.sk

Katedra psychológie, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Emotional self-efficacy: possibilities of its measurement through TEIQue-questionnaires

Results of psychometrical verification of Slovak full-version questionnaires TEIQue for children and adults designed for measuring emotional self-efficacy (or trait emotional intelligence) are summarized in the paper. The results of up to date studies justify the statement about adequate reliability and validity of verified measurements and indicate usability of TEIQue questionnaires as tools to measure specific personality characteristics falling within the field of emotionality. For research and diagnostic purposes it could sometimes be more appropriate to use short versions of TEIQue. Authors of the paper, on the basis of the re-analysis of data from the full-version TEIQue, also comment on psychometric properties of the short-version TEIQue. Authors present their further research plans for the future oriented on the extension of verification of psychometric properties of short-versions TEIQue, and TEIQue for adolescents.

Key words: *emotional self-efficacy, trait emotional intelligence, questionnaire TEIQue, reliability, validity*

Črtová emocionálna inteligencia, resp. emocionálna seba-pôsobnosť

Pojem emocionálna inteligencia v sebe zahŕňa dva komponenty – inteligenciu a emócie, a teda reflektuje vzájomnú interakciu kognitívneho a afektívneho komponentu osobnosti. Emocionálna inteligencia (EI) ako relatívne nový psychologický konštrukt (deväťdesiate roky 20. storočia) vyvolala u odborníkov značnú polemiku. Jedna skupina psychológov ho privítala s nadšením a začala v tomto smere empiricky bádať. Iní však označili tento konštrukt za nadbytočný. Vážnym argumentom spochybňujúcim EI bolo aj to, že pojem inteligencia je vyhradený pre oblasť kognitívnych schopností.

V odbornej psychologickej komunite existujú v súčasnosti dva všeobecné prístupy k emocionálnej inteligencii. Prvý z nich chápe EI ako schopnosť, ktorú možno merať testami maximálneho výkonu. Druhý chápe EI ako osobnostnú črtu – v tomto prípade sa hovorí o črtovej emocionálnej inteligencii, ktorej meranie sa realizuje výpovedňovými, sebaopisnými dotazníkmi.

V našej štúdií je kľúčovým model črtovej emocionálnej inteligencie, v rámci ktorého sa EI chápe ako konštelácia sebaopísaných schopností a behaviorálnych dispozícií súvisiacich s emóciami, resp. emocionalitou (Pérez et al., 2007). Emocionálna inteligencia sa v tomto črtovom poňatí zvykne v angličtine označovať aj ako „emotional self-efficacy“, čo prekladáme pojmom emocionálna seba-pôsobnosť.

K. V. Petrides a A. Furnham (2001) vytvorili prvý systematický model črtovej EI, ktorý zahŕňa nasledujúcich 15 domén, pričom 13 z nich vytvára štyri všeobecnejšie faktory a dve stoja samostatne: empatia, emočná percepcia, emočná expresia a vzťahová kompetencia (tvoria faktor emocionality), manažment emócií druhých, asertivita a sociálna uvedomelosť (tvoria faktor sociability), optimizmus, črtové šťastie a sebaúcta (tvoria faktor well-beingu),

emočná regulácia, (nízka) impulzivita a zvládanie stresu (tvoria faktor sebakontroly) + adaptabilita a sebamotivácia (samostatné domény).

Tento model sa stal podkladom pre vytvorenie viacerých verzií dotazníkov črtovej emocionálnej inteligencie (Trait Emotional Intelligence Questionnaire – TEIQue). Ide o skrátené a plné formy dotazníkov pre dospelých, adolescentov a deti (TEIQue, TEIQue-SF; TEIQue-AF, TEIQue-ASF; TEIQue-CF, TEIQue-CSF).

Problematika črtovej emocionálnej inteligencie, najmä možnosti jej merania, zaujala aj autorov tohto príspevku. Črtová EI, resp. emocionálna seba-pôsobnosť sa na základe teoretického vymedzenia, ako aj na základe výskumov, javí byť – napriek odborným polemikám – zmysluplným relatívne samostatným osobnostným konštruktom. Prikláňame sa k tomu, že má mať svoje miesto tak v psychologickvej poznatkovej základni, ako aj vo výskumno-diagnostickvej praxi. Otáznym zostáva, či je pre črtovú EI adekvátne používanie pojmu inteligencia. Je pravdepodobné, že vysoký záujem odbornej aj laickej verejnosti o emocionálnu inteligenciu vyplynul okrem iného práve z označenia daného konštruktu konotačne silno sýteným pojmom „inteligencia“, ktorý však (aj keď je „marketingovo“ lákavý) nie celkom adekvátne zodpovedá konštruktu EI. Preto za vhodnejší a primeranejší považujeme termín emocionálna seba-pôsobnosť.

Nakoľko v našom jazykovom prostredí neexistoval vedecky podložený nástroj na meranie črtovej emocionálnej inteligencie, podali autori príspevku žiadosť o finančný grant na realizáciu výskumného projektu zameraného na overenie psychometrických vlastností slovenských prekladov dotazníkov radu TEIQue autora K. V. Petridesa (2009). Daný projekt (so začiatkom riešenia v roku 2010) bol podporený slovenskou grantovou agentúrou VEGA. V rámci doterajších výskumov sme pracovali so slovenskými prekladmi plných verzií TEIQue pre dospelých a TEIQue-CF pre deti od 8 do 12 rokov. Naše doterajšie výskumné zistenia boli referované vo viacerých publikovaných štúdiách – pozri napríklad: Salbot & Kaliská (2011), Nábělková (2012) atď., a komplexne tiež v kolektívnej monografii „Črtová emocionálna inteligencia a psychometrické vlastnosti nástrojov na jej meranie“ (Salbot a kol., 2011). Možno konštatovať, že výskumné výsledky svedčia v prospech reliability a validity overovaných plných verzií dotazníkov TEIQue. Vybrané výsledky našich výskumov budú ďalej v príspevku stručne zrekapitulované.

Pre výskumno-diagnostické účely môže byť niekedy vhodnejšie použiť skrátené verzie dotazníkov TEIQue (30-položkový TEIQue-SF pre dospelých, resp. 36-položkový TEIQue-SCF pre deti), nakoľko vysoký počet položiek v plných verziách (153 vo verzii pre dospelých a 75 v detskej verzii) môže viesť k nízkej návratnosti, alebo k „recesistickému“ vyplňaniu dotazníkov. Preto sme zrealizovali aj predbežné štatistické overenie psychometrických vlastností skrátených verzií TEIQue pre dospelých a pre deti, pri ktorom sme opätovne využili údaje získané plnými verziami dotazníka (skrátené formy nástrojov TEIQue sú tvorené výberom položiek z plných verzií). V rámci tohto príspevku prezentujeme teda aj výsledky tejto re-analýzy údajov vyselektovaných z databázy vytvorenej na základe zberu dát plnými verziami TEIQue.

Psychometrické vlastnosti plnej a skrátenej verzie dotazníka TEIQue pre dospelých

Plná verzia dotazníka TEIQue pre dospelých pozostáva zo 153 položiek opatrených 7-stupňovou škálou súhlasu – nesúhlasu. Možno prostredníctvom nej vyčíslíť skóre v 15-tich dimenziách a štyroch všeobecnejších faktoroch (uvedených vyššie ako súčasť črtového modelu EI), ako aj skóre globálnej črtovej EI, resp. emocionálnej seba-pôsobnosti. Na slovenskom preklade dotazníka spolupracovali E. Nábělková a L. Kaliská. Skrátená verziu TEIQue-SF tvorená výberom 30-tich položiek umožňuje vyčíslíť skóre pre štyri faktory a globálnu emocionálnu seba-pôsobnosť (ESE).

Ako štatistické ukazovatele test-retestovej reliability boli vyčíslené Spearmanove korelačné koeficienty medzi výsledkami dvoch meraní v časovom rozpätí dvoch mesiacov. Ako ukazovatele vnútornej konzistencie boli vyčíslené Cronbachove koeficienty alfa.

V procese konštruktivej validizácie sme použili štandardizovaný inventár NEO-FFI na meranie piatich osobnostných faktorov, Rosenbergovu škálu sebahodnotenia (RŠS) a štandardizovaný Inventár aktuálnej úzkosti a úzkostnosti (STAI). Prevedená bola neparametrická korelačná analýza. Kriteiálnu validitu nástrojov sme overovali metódou tzv. známych skupín, pričom ako kritérium na vytvorenie skupín bola použitá jednak premenná pohlavie a jednak aktuálna prítomnosť, resp. neprítomnosť diagnostikovanej psychiatrickej poruchy. Štatistickú významnosť medziskupinových rozdielov vo faktoroch i globálnom skóre TEIQue sme testovali dvojvýberovým Studentovým t-testom.

Reliabilita v zmysle stability v čase bola overovaná na základe vyčíslených korelačných koeficientov na vzorke 58 VŠ študentov. Pre plnú aj skrátenú verziu TEIQue možno konštatovať dostatočnú stabilitu v čase, a to tak v oblasti štyroch faktorov emocionálnej seba-pôsobnosti (plná verzia: R od 0,85 do 0,88; skrátená verzia: R od 0,79 do 0,80), ako aj v oblasti globálnej emocionálnej seba-pôsobnosti (plná verzia: R=0,89; skrátená verzia: R=0,87).

Reliabilita v zmysle vnútornej konzistencie bola zisťovaná prostredníctvom Cronbachovho koeficientu alfa na vzorke 219 študentov. Vysokú vnútornú konzistenciu vykázali všetky štyri faktory (plná verzia: α od 0,76 do 0,83; skrátená verzia: α od 0,61 do 0,81), ako aj globálna ESE (plná verzia: α =0,87; skrátená verzia: α =0,86).

Pre účely posúdenia konštruktivej validity plnej a skrátenej verzie dotazníka TEIQue pre dospelých boli zisťované korelačné vzťahy faktorov, resp. globálnej ESE s osobnostnými vlastnosťami Big Five, so sebaúctou a s úzkostnosťou na vzorke vysokoškolských študentov. Výsledky sumarizujeme v Tabuľke 1.

Tabuľka 1. Výsledky korelačnej analýzy pre faktory emocionálnej seba-pôsobnosti (ESE) merané plnou a skrátenou verziou TEIQue a vybrané osobnostné premenné

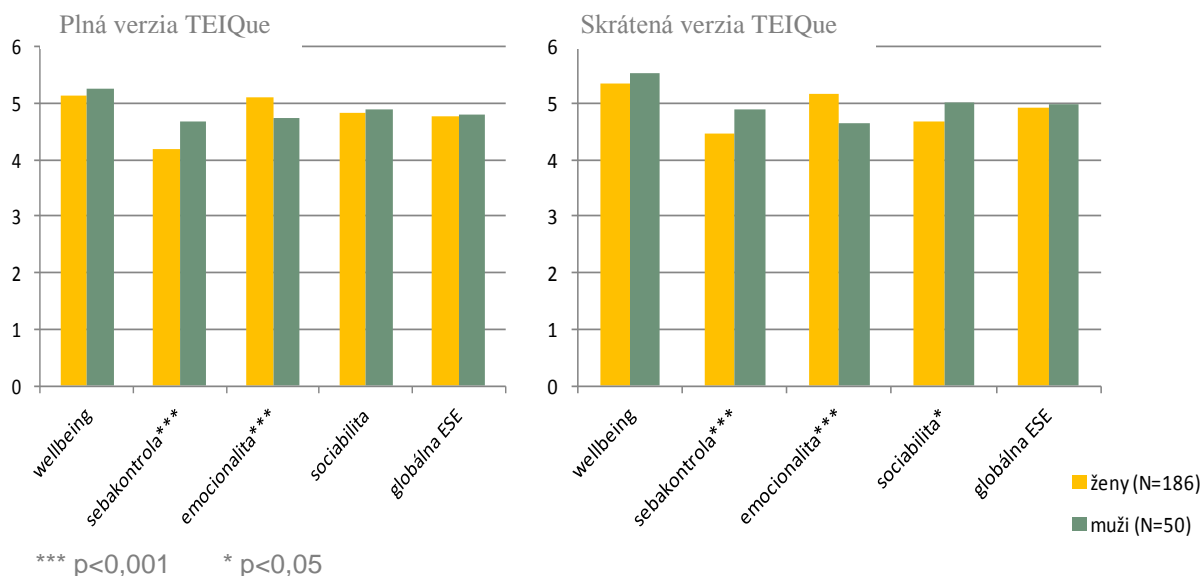
forma TEIQue	neurotizmus		extraverzia		otvorenosť		prívetivosť		svedomitosť		sebaúcta		úzkostnosť	
	full	short	full	short	full	short	full	short	full	short	full	short	full	short
well-being	-,64**	-,53**	,64**	,55**	,21**	,17*	,14*	,12	,26**	,24**	,61**	,61**	-,76**	-,67**
sebakontrola	-,64**	-,65**	,13	,27**	,12	,10	,09	,08	,23**	,23**	,26**	,36**	-,62**	-,60**
emocionalita	-,33**	-,26**	,41**	,41**	,24**	,25**	,35**	,30**	,41**	,35**	,28**	,29**	-,26**	-,23**
sociabilita	-,41**	-,35**	,54**	,54**	,22**	,21**	-,13	-,17*	,30**	,22**	,35**	,37**	-,49**	-,44**
globálna ESE	-,67**	-,61**	,57**	,60**	,25**	,25**	,17*	,12	,44**	,44**	,51**	,54**	-,72**	-,66**
N	N=219										N=123		N=126	

** p<0,01; * p<0,05

Súhrnne možno konštatovať, že faktory aj globálna emocionálna seba-pôsobnosť merané oboma verziami TEIQue vykazujú zmysluplné vzťahy očakávateľného smeru so sledovanými osobnostnými premennými, napriek tomu ich však nemožno na tieto premenné zredukovať.

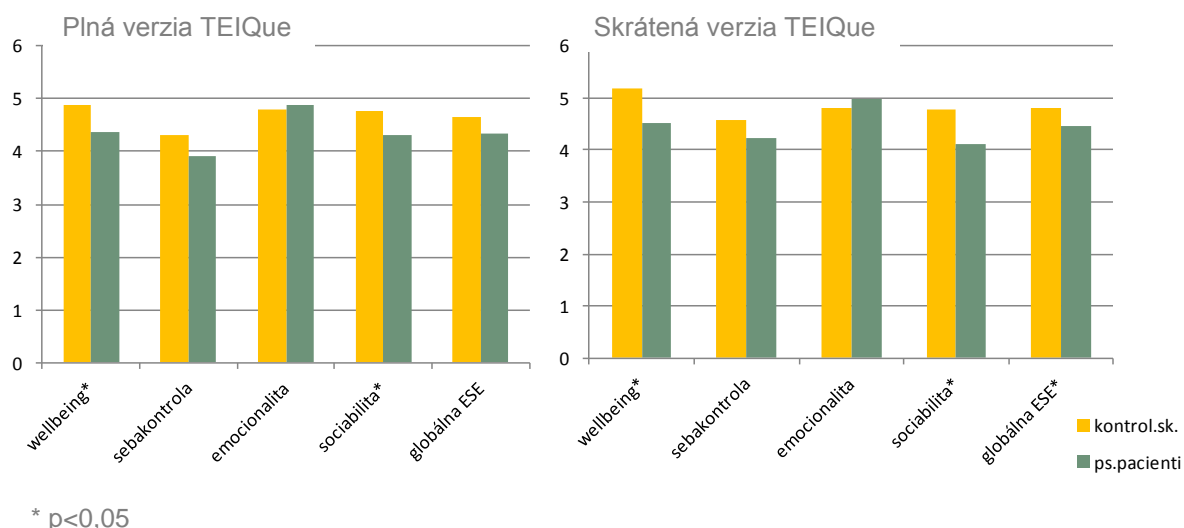
Kriteiálna validizácia bola prevedená prostredníctvom porovnania mužov (N=50) a žien (N=186) v štyroch faktoroch a v globálnom skóre emocionálnej seba-pôsobnosti pre plnú i skrátenú verziu TEIQue. Identifikované boli štatisticky vysoko významné rozdiely vo faktore emocionality (v prospech žien) a vo faktore sebakontroly (v prospech mužov); čo sa týka skrátenej verzie TEIQue, bol tu aj významný rozdiel aj vo faktore sociability (v prospech mužov). Názorné porovnanie ponúkame na Obrázku 1.

Obrázok 1. Rodové porovnanie faktorov emocionálnej seba-pôsobnosti zisťovaných plnou a skrátenou verziou TEIQue

Ďalšia kritériálna validizácia bola prevedená prostredníctvom porovnania klinickej a neklinickej vzorky dospelých vo faktoroch a v globálnom skóre ESE, taktiež pre plnú aj skrátenú verziu TEIQue. Klinickú vzorku tvorili psychiatrickí pacienti (N=39) a neklincickú (kontrolnú) vzorku dospelí bez diagnostikovanej psychickej poruchy (N=41) vyselektovaní z 90-člennej neklinickej skupiny tak, aby v rámci možností čo najviac korešpondovali so skupinou pacientov vzhľadom na premenné pohlavie, vek a najvyššie dosiahnuté vzdelanie. Čo sa týka oboch verzií TEIQue, zhodne boli identifikované štatisticky významné rozdiely vo faktoroch well-beingu a sociability, ako aj v globálnej ESE v prospech dospelých bez psychiatrickej diagnózy. Názorné porovnanie ponúkame na Obrázku 2.

Obrázok 2. Porovnanie dospelých so psychiatrickou diagnózou a bez diagnózy vo faktoroch emocionálnej seba-pôsobnosti zisťovaných plnou a skrátenou verziou TEIQue

Psychometrické vlastnosti plnej a skrátenej verzie dotazníka TEIQue pre deti – vybrané výskumné zistenia

Plná verzia dotazníka TEIQue-CF pre deti od 8 do 12 rokov pozostáva zo 75 položiek opatrených 5-stupňovou škálou súhlasu – nesúhlasu. Možno ňou vyčísliť skóre v 9-tich dimenziách (adaptabilita, riadenie emócií, emočná expresia, hodnotenie emócií, regulácia

emócií, impulzivnosť, vzťahová kompetencia, sebaúcta, sebamotivácia) a skóre globálnej črtovej EI. Na slovenskom preklade spolupracovali L. Kaliská a E. Nábělková. Skrátaná verzia TEIQue-CSF tvorená výberom 36-tich položiek umožňuje vyčísliť skóre len pre globálnu črtovú EI, resp. seba-pôsobnosť (ESE).

V procese konštruktivej validizácie sme použili štandardizované metodiky Eysenckov osobnostný dotazník pre deti (B-JEPI) a Škálu zjavnej anxiety pre deti (CMAS) a vyčíslili neparametrické korelačné koeficienty.

Štatistická re-analýza pre účely porovnania ukazovateľov získaných plnou a skrátanou verziou TEIQue-CF bola robená na malej vzorke údajov (N=33) a má predbežný, orientačný charakter.

Reliabilita v zmysle vnútornej konzistencie plnej a skrátenej verzie dotazníka TEIQue-CF bola zisťovaná prostredníctvom Cronbachovho koeficientu alfa na vzorke žiakov 6. ročníka základnej školy. Obe verzie TEIQue-CF vykazujú vysokú vnútornú konzistenciu (plná verzia pre N=98: $\alpha=0,89$; skrátaná verzia pre N=33: $\alpha=0,82$).

Pre účely posúdenia konštruktivej validity plnej a skrátenej verzie dotazníka TEIQue-CF boli zisťované korelačné vzťahy globálnej emocionálnej seba-pôsobnosti s osobnostnými vlastnosťami Giant Three a s anxiety na vzorke 33 žiakov 6. ročníka základnej školy. Výsledky sumarizujeme v Tabuľke 2.

Tabuľka 2. Výsledky korelačnej analýzy pre globálnu emocionálnu seba-pôsobnosť (ESE) meranú plnou a skrátanou verziou TEIQue-CF a vybrané osobnostné premenné (N=33)

	psychotizmus		extraverzia		neurotizmus		anxieta	
<i>forma TEIQue-CF</i>	<i>full</i>	<i>short</i>	<i>full</i>	<i>short</i>	<i>full</i>	<i>short</i>	<i>full</i>	<i>short</i>
globálna ESE	-,32	-,30	,07	,04	-,09	-,07	-,29	-,29

Globálna ESE vykázala stredne silné negatívne vzťahy so psychotizmom a anxiety.

Výskumné zámery do budúcnosti

Autori príspevku aspirujú na pokračovanie v overovaní psychometrických vlastností nástrojov radu TEIQue, najmä doposiaľ neoverovanej plnej verzie dotazníka TEIQue-AF pre adolescentov, ako aj všetkých troch skrátaných verzií dotazníkov v rámci ďalších výskumov. Taktiež aspirujú na vytvorenie slovenských noriem pre spomínané dotazníky. V tomto zmysle bola podaná na agentúru VEGA žiadosť o grantovú podporu pokračujúceho projektu. Cieľom našich budúcich výskumov teda je:

1. overenie reliability (v zmysle stability v čase a v zmysle vnútornej konzistencie) TEIQue-AF pre adolescentov a všetkých skrátaných verzií TEIQue (t.j. pre deti, adolescentov a dospelých);
2. overenie konštruktivej validity daných nástrojov vo vzťahu k:
 - osobnostným vlastnostiam (Big Five, Giant Three),
 - sociálnej inteligencii (resp. sociálnej pozícii v skupine),
 - všeobecnej vlastnej účinnosti (general self-efficacy),
 - sebahodnoteniu,
 - subjektívnej emocionálnej pohode,
 - úzkostnosti,
 - miere depresivity.

Záver

Výsledky overovania psychometrických vlastností plných a skrátených verzií dotazníkov TEIQue pre deti a dospelých nás oprávňujú konštatovať validitu emocionálnej seba-pôsobnosti ako konštrukt, ktorý overované nástroje merajú. Na základe našich doterajších zistení podporujeme použiteľnosť nástrojov TEIQue na meranie špecifických osobnostných vlastností spadajúcich do sféry emocionality. V prípade záujmu sú slovenské verzie dotazníkov TEIQue pre dospelých (spolu s kolektívnou monografiou autorov tohto príspevku) prístupné k výskumnému použitiu na web-stránke Psychometrického laboratória Londýnskej University College (www.psychometriclab.com).

Literatúra

- Nábělková, E. (2012). Psychometrické vlastnosti Dotazníka črtovej emocionálnej inteligencie pre dospelých (TEIQ-ue). In *Psychologica Universitas Comeniana – zborník FF UK* (s. 657-675). Bratislava: Stimul.
- Pérez, J. C., Petrides, K. V., & Furnham, A. (2007). Měření rysové emoční inteligence. In R. Schultze, & R. D. Roberts (Eds.), *Emoční inteligence – přehled základních přístupů a aplikací* (s. 201-218), Praha: Portál.
- Petrides, K. V. (2009). *Trait Emotional Intelligence Questionnaire: Technical Manual*. London: Psychometric Laboratory.
- Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, 15, 425-448.
- Petrides, K. V., Pita, R., & Kokkinaki, F. (2007). The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology*, 98, 273-289.
- Salbot, V. a kol. (2011). *Črtová emocionálna inteligencia a psychometrické vlastnosti nástrojov na jej meranie*. Banská Bystrica: PdF UMB.
- Salbot, V., & Kaliská, L. (2011). Overovanie psychometrických vlastností dotazníka na meranie črtovej emocionálnej inteligencie u detskej populácie. In *Zborník príspevkov – Sociálne procesy a osobnosť* (s. 262-267). Brno: Tribun EU.

SUBJEKTÍVNE A OBJEKTÍVNE HODNOTENIE BEZPEČIA V EURÓPE

KENTOŠ MICHAL – kentos@saske.sk
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Subjective and objective evaluation of the safety in Europe

The study analyses social and personal links of subjective perception of the safety. i.e. cognitive-emotional representation of safety conditions in the specific life environment of the individual. The aim of the study was to examine differences in the subjective perception of the safety in relation to the objective indicators. Data comes from 3 rounds of the cross-cultural project ESS. The research sample consists of 35625 respondents and they come from countries which participated in all three rounds of the survey. Analysed items of direct and indirect victimization come from the ESS questionnaire. Results indicate that evaluation of safety situation by Europeans was regionally conditioned. Repeatedly, positive evaluations were reported by the respondents from the Northern European countries and more negative evaluations were reported by respondents from Central and Eastern Europe. At the same time, no correlations were confirmed between subjective and objective safety indicators.

Key words: *safety perception, victimization*

Grantová podpora: VEGA 2/0173/12 - Sociálne a osobnostné aspekty vnímania bezpečnosti

Úvod

Problematika bezpečia je tradičnou súčasťou viacerých psychologických konštruktov a teórií – od vývinových teórií, cez teórie potrieb a motivácie až po hodnotové orientácie. Paradoxne sa problematika bezpečia stáva aktuálnou až v čase jej nedostatku (napr. nehoda v japonskej elektrárni Fukušima, streľba v Devínskej Novej Vsi, alebo výskyt metanolu v alkoholických nápojoch). Čoraz väčšia pozornosť výskumníkov sa venuje psychologickéj analýze vnímania bezpečnosti (Bannister, Ditton, Gilchrist, 2000). Súvisí to s presunom záujmu výskumníkov od skúmania atribútov prostredia na sociálne a psychologické charakteristiky jednotlivcov a spoločností v konkrétnom životnom priestore. Ide o integráciu paralelných konštruktov sociológie – sociálnej stability, sociálnej deviácie, kriminality a psychológie – kognitívnych a emocionálnych reprezentácií rizika, miery anxiety, vulnerability a pod. (Jackson, 2008). Uvedené základné konštrukty však nemožno študovať a interpretovať izolovane. Štúdium vnímania bezpečia navyše zahŕňa skúmanie generovaných reprezentácií, častokrát konštruovanými médiami a jednotlivcami, o príčinách, súvislostiach a dôsledkoch bezpečnostných incidentov. Informácie o rozličných bezpečnostných incidentoch cirkulujú v podobe mentálnych reprezentácií a ovplyvňujú každodenné správanie sa jednotlivcov (napr. vyhýbanie sa niektorým produktom, obmedzenie outdoorových aktivít vo večerných hodinách, zvýšenie ochrany majetku a pod.) a nemusia byť opodstatnené. Z uvedeného je zrejmé, že pre vnímanie bezpečia nie je rozhodujúci konkrétny bezpečnostný incident, ale celý komplex zdieľaných reprezentácií reality. Absencia bezpečia môže viesť k psychologickým dôsledkom - nespokojnosť, strata dôvery, znížená kvalita života ako aj sociálnym dôsledkom – znížená solidarita, kohézia, obmedzenie sociálnych aktivít (Amerio, Roccato, 2005).

Vo výskume vnímania bezpečia dominujú dve skupiny modelov. Prvú skupinu tvoria tzv. tradičné modely, ktoré sú založené na štúdiu socio-demografických premenných ako prediktorov vnímanej miery bezpečia. V tejto súvislosti boli zistené negatívnejšie hodnotenia

bezpečia ženami (Callanan, Teasdale, 2009), mladými ľuďmi, jedincami s nízkym dosiahnutým vzdelaním a obyvateľmi miest. Empiricky je táto oblasť konceptualizovaná prostredníctvom zisťovania otázok o priamej a nepriamej viktimizácii, napr. „Stali ste sa obeťou trestného činu za posledných x rokov?“, resp. „Ako často máte obavy z toho, že váš dom bude vykradnutý?“.

Druhú skupinu predstavujú tzv. alternatívne modely vnímania bezpečia, ktoré sa snažia prekonať obmedzenia tradičných modelov rozšírením problematiky o výskum konštruovania mentálnych reprezentácií rizika a s ním spojených konzekvencií na úrovni správania (Van der Wurf, Van Staaldouin, Stringer, 1989). Výskumy alternatívnych modelov vnímaného bezpečia však majú prevažne deskriptívny charakter a narážajú na veľké množstvo metodologických problémov – nejasné vymedzenie premenných a spôsobov ich merania. Okrem uvedených modelov sa výskum orientuje aj na medzikultúrne rozdiely vnímania bezpečia vo vzťahu k objektívnym ukazovateľom. Ako objektívne ukazovatele sa okrem rozličných mier kriminality uplatňujú tiež osobné skúsenosti respondentov s kriminalitou. V prezentovanom výskume bolo hlavným cieľom analyzovať subjektívne a objektívne hodnotenie bezpečia v medzinárodnom kontexte. Zároveň sme sledovali vývinové tendencie uvedenej problematiky v čase.

Výskumný súbor

Analyzované dáta pochádzajú z troch kôl medzinárodného výskumného projektu European social survey (2006, 2008, 2010). Výskumu sa zúčastnilo celkovo 107 577 respondentov vo veku 15 -101 rokov (M= 47,91, SD=18,58). Vo všetkých zúčastnených krajinách boli populačné výbery reprezentatívne. Následne boli dáta vážené vzhľadom základné populačné kritériá – rod, vek a vzdelanie

Metóda

Pre potreby skúmania subjektívneho hodnotenia bezpečia sme analyzovali otázky, týkajúce sa nepriamej viktimizácie. Problematika nepriamej viktimizácie bola skúmaná na základe hodnotenia bezpečia v konkrétnom bezpečnostnom prostredí pomocou otázky – Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení? (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená veľmi bezpečne a 4 vôbec nie bezpečne). Zároveň boli zisťované očakávania respondentov vo vzťahu do budúcnosti prostredníctvom dvoch otázok mapujúcich majetkovú a násilnú kriminalitu – Ako často, ak vôbec, máte obavy z toho, že váš dom/byt bude vykradnutý? Ako často, ak vôbec, sa obávate toho, že sa stanete obeťou násilného trestného činu? (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená vždy a 4 nikdy).

Problematika objektívneho hodnotenia bezpečia bola skúmaná prostredníctvom zisťovania priamej viktimizácie - Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov? (odpovede áno - nie).

Štatistická analýza

Dáta boli analyzované pomocou štatistického softvéru SPSS v.17., konkrétne modulmi deskriptívna štatistika, ANOVA pre nezávislé merania a korelačnou analýzou.

Výsledky

Subjektívne hodnotenie bezpečia

V prvej časti analýzy sme sa sústredili na problematiku vnímanej bezpečnosti v medzinárodnom kontexte. V tejto súvislosti sme uskutočnili komparáciu priemerných hodnotení otázky Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?

Tabuľka 1. Analýza rozptylu priemerných odpovedí na otázku Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení? v jednotlivých krajinách.

Country - Year	2006	2008	2010	F	Sign.
Norway	1,6	1,6	1,6	0,01	0,990
Denmark	1,69	1,72	1,65	3,27	0,038
Finland	1,75	1,75	1,71	1,53	0,217
Switzerland	1,84	1,75	1,74	9,37	0,000
Sweden	1,8	1,75	1,75	2,48	0,083
Slovenia	1,84	1,86	1,75	13,74	0,000
Spain	2	2,04	1,95	9,64	0,000
Poland	2,1	1,99	1,95	21,44	0,000
France	2,01	1,94	1,96	2,46	0,085
Belgium	2,03	2	1,98	2,5	0,082
Netherlands	2,07	2,05	2	5,53	0,004
Germany	2,04	2	2,02	2,52	0,080
Ireland	2,19	1,97	2,02	36,47	0,000
Estonia	2,34	2,24	2,1	37,73	0,000
UK	2,28	2,23	2,11	22,31	0,000
Portugal	2,1	2,28	2,27	45,52	0,000
Hungary	2,1	2,31	2,28	33,34	0,000
Slovakia	2,31	2,29	2,29	0,43	0,647
Ukraine	2,66	2,59	2,46	28,62	0,000
F	199,24	197,72	173,12		
Sign.	,000	,000	,000		

Ako vyplýva z výsledkov medzinárodného porovnania, účastníci výskumu hodnotili úroveň vnímanej bezpečnosti v jednotlivých krajinách rozdielne, čo implikuje interpretáciu odlišnej úrovne bezpečnosti v jednotlivých krajinách. Ako najviac bezpečné posudzovali svoje okolie respondenti severských krajín Európy – Nórska, Dánska a Fínska. Naopak najnižšie hodnotenia bezpečnostného prostredia vykazovali respondenti z Ukrajiny a Maďarska. Aj výsledky slovenských respondentov patrili do tejto skupiny.

V tejto súvislosti nás tiež zaujímalo do akej miery je vnímanie bezpečia v jednotlivých krajinách stabilné v čase, preto sme uskutočnili porovnanie priemerných hodnotení vnímaného bezpečia s predchádzajúcim obdobím. Komparácia údajov v jednotlivých krajinách v sledovanom období priniesla zmiešané výsledky. V približne polovici krajín sme zaznamenali relatívne stabilné hodnotenia bezpečnostnej situácie. V takmer jednej tretine krajín sme identifikovali trend zlepšujúcej sa úrovne vnímaného bezpečia.

Ďalším indikátorom subjektívneho hodnotenia bezpečia sú otázky sledujúce očakávania respondentov do budúcnosti. V nadväznosti na predchádzajúcu otázku boli monitorované obavy z majetkovej trestnej činnosti prostredníctvom otázky - Ako často, ak vôbec, máte

obavy z toho, že váš dom/byt bude vykradnutý? (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená vždy a 4 nikdy).

Tabuľka 2. Analýza rozptylu priemerných hodnotení otázky - Ako často, ak vôbec, máte obavy z toho, že váš dom/byt bude vykradnutý? v jednotlivých krajinách.

Country - Year	2006	2008	2010	F	Sign.
Slovenia	3,24	3,27	3,40	20,24	0,000
Norway	3,48	3,47	3,39	8,79	0,000
Poland	3,20	3,29	3,39	27,14	0,000
Switzerland	3,31	3,36	3,31	1,65	0,191
Germany	3,22	3,19	3,22	1,09	0,337
Ukraine	3,04	3,00	3,14	14,72	0,000
Denmark	3,24	3,13	3,12	9,28	0,000
Hungary	3,16	3,04	3,10	5,88	0,003
Netherlands	3,15	3,14	3,10	1,35	0,261
Sweden	3,04	3,09	3,08	1,74	0,176
Ireland	2,94	2,93	3,07	15,84	0,000
UK	2,84	2,87	3,02	27,10	0,000
Finland	3,04	3,08	3,01	4,03	0,018
Belgium	2,87	2,88	2,93	2,28	0,103
Spain	2,86	2,96	2,93	6,15	0,002
Estonia	2,86	2,86	2,90	0,80	0,450
France	2,71	2,83	2,84	11,28	0,000
Slovakia	2,83	2,86	2,83	0,80	0,448
Portugal	2,96	2,83	2,72	32,40	0,000
F	96,98	87,05	91,81		
Sign.	,000	,000	,000		

Distribúcia odpovedí respondentov bola v porovnaní s predchádzajúcou otázkou mierne odlišná. Kým najväčšie obavy z vykradnutia vykazovali respondenti z Portugalska, Slovenska a Francúzska, najmenšie obavy prezentovali respondenti zo Slovinska, Nórska a Poľska. Zaujímavé sú v tejto súvislosti odpovede slovenských respondentov, ktorí vyjadrovali pomerne veľké obavy z vykradnutia, pričom ich susedia z Maďarska a Poľska boli oveľa optimistickéjšie. Aj v tejto oblasti sme následne sledovali vývojové trendy v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Ako vyplýva z výsledkov medzinárodného porovnania, vo väčšine krajín sme zaznamenali významné rozdiely v očakávaniach majetkovej kriminality. Očakávania slovenských respondentov boli v sledovanom období identické.

Odlišným ukazovateľom percepcie bezpečia je monitorovanie obáv respondentov z toho, že sa stanú obeťou násilného trestného činu. Kým v prípade krádeže je rizikom odcudzenie resp. poškodenie majetku, násilná kriminalita má priamy dopad na život, zdravie a integritu jedinca. S tým súvisí aj vplyv hrozby násillia na každodenné aktivity jednotlivcov, najmä však na potenciálne zraniteľné skupiny. Uvedená problematika bola skúmaná prostredníctvom otázky Ako často, ak vôbec, sa obávate toho, že sa stanete obeťou násilného trestného činu? (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená vždy a 4 nikdy). Z výsledkov je zrejme, že najmenšie obavy sme zaznamenali u respondentov v Slovinsku, Nórsku a Dánsku. Respondenti v Slovinsku takmer nepociťovali obavy z násillia. Naopak zvýšené obavy z

násilného trestného činu vykazovali respondenti vo Francúzsku a Portugalsku. Zaujímavé sú pomerne zvýšené obavy respondentov na Slovensku.

Tabuľka 3. Analýza rozptylu priemerných hodnotení otázky Ako často, ak vôbec, sa obávate toho, že sa stanete obeťou násilného trestného činu? v jednotlivých krajinách.

Country -Year	2006	2008	2010	F	Sign.
Slovenia	3,48	3,49	3,59	14,73	0,000
Norway	3,53	3,47	3,49	2,99	0,051
Denmark	3,48	3,42	3,47	3,5	0,030
Switzerland	3,42	3,42	3,46	1,17	0,312
Netherlands	3,42	3,41	3,46	2,19	0,112
Poland	3,25	3,34	3,44	32,47	0,000
Hungary	3,47	3,31	3,39	16,62	0,000
Germany	3,32	3,35	3,37	2,71	0,066
Ireland	3,3	3,3	3,36	3,5	0,030
UK	3,13	3,12	3,29	27,93	0,000
Finland	3,24	3,16	3,25	8,51	0,000
Ukraine	3,1	3,1	3,21	12,42	0,000
Sweden	3,16	3,18	3,2	1,07	0,343
Belgium	3,11	3,14	3,19	3,01	0,049
Estonia	3,13	3,08	3,15	3,21	0,040
Spain	3,01	3,12	3,1	9,47	0,000
France	2,97	3,03	3	2,83	0,059
Portugal	3,14	3,08	2,91	33,6	0,000
Slovakia	2,97	2,96	2,91	1,9	0,150
F	91,781	74,369	112,058		
Sign.	,000	,000	,000		

Objektívne hodnotenie bezpečia

Samostatným spôsobom skúmania objektívneho hodnotenia bezpečia je monitoring osobnej skúsenosti s kriminalitou. Tento typ otázok predstavuje meranie priamej viktimizácie a nie je predmetom sociálnej reprezentácie reality resp. postojov jedincov. Aj napriek tomu, že v prezentovanom príspevku uvádzame tento typ zisťovania po otázkach subjektívneho hodnotenia bezpečia, vo výskume im z metodologických dôvodov predchádza. Problematiku priamej viktimizácie sme sledovali pomocou otázky Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov? (odpovede áno - nie).

Tabuľka 4. Komparácia hodnotení otázky Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov? v jednotlivých krajinách. (Údaje predstavujú podiel kladných odpovedí na otázku)

Country - Year	2006	2008	2010	Chi-Square	Sig.
Slovenia	13,5	11,4	9,2	13,167	0,001
Germany	9,9	9,5	9,6	0,226	0,893
Slovakia	14,6	9,3	10	29,764	0,000
Poland	18,7	14,9	11,1	39,257	0,000
Ireland	20,7	17,4	11,4	72,846	0,000
Ukraine	16,5	13	11,9	18,484	0,000
Hungary	13,8	12,4	13,9	1,896	0,387
Portugal	12,8	13,6	14,8	3,569	0,168
Switzerland	17,6	14,6	16,2	6,08	0,048
Netherlands	18,5	18,8	16,5	3,774	0,152
Norway	22	20,2	18,7	5,649	0,059
UK	22,1	24,3	19,1	18,939	0,000
France	25,9	24,9	20,7	15,005	0,001
Belgium	25	24,1	21,7	5,495	0,064
Estonia	25	25,2	22,6	4,049	0,132
Spain	20,3	19,3	23,5	11,752	0,003
Denmark	25	22,9	24	2,03	0,362
Sweden	24,7	24,2	25,3	0,563	0,755
Finland	29	27,4	27,1	1,871	0,392
Chi-Square	648,099	816,231	815,596		
Sig.	,000	,000	,000		

Z prezentovaných údajov vyplýva odlišná distribúcia odpovedí respondentov v porovnaní s otázkami nepriamej viktimizácie. Najviac skúseností s kriminalitou v piatom kole ESS sme identifikovali v severských krajinách – vo Fínsku a Švédsku, kde viac ako 25% respondentov vykazovalo uvedené skúsenosti. Najbezpečnejšie krajiny sú v tomto kontexte Slovinsko a Nemecko. Aj skúsenosti slovenských respondentov boli obdobné, pretože len každý desiaty respondent sa stal obeťou trestného činu.

Údaje o evidovanej bezpečnosti významne variujú medzi krajinami, čo potvrdzuje vyššie uvedené zistenia. Zároveň sme vo viac ako polovici krajín zaznamenali relatívne stabilné podiely viktimizovaných respondentov. Vo viacerých krajinách evidujeme zlepšenie bezpečnostnej situácie.

Objektívne a subjektívne hodnotenie bezpečia

Na základe vyššie uvedených zistení sme analyzovali súvislosti medzi evidovanou a vnímanou bezpečnosťou. Výsledky korelačnej analýzy potvrdili paradox predchádzajúcich výsledkov. Ako vyplýva z tabuľky 4, osobná skúsenosť respondentov s kriminalitou na Slovensku je relatívne nízka. Iba 9 až 15% respondentov vykazovalo osobnú skúsenosť s

vlámaním alebo s fyzickým útokom, kým v európskom priemere uvedená evidencia dosahuje hodnoty 17-19%.

Paradoxným zistením je súvislosť medzi osobnou skúsenosťou s kriminalitou a hodnotením bezpečnostnej situácie v jednotlivých krajinách. Z hodnotení konkrétneho bezpečnostného prostredia vyplýva, že Slovensko v tomto parametri získalo spolu s ďalšími východoeurópskymi krajinami najnižšie hodnotenia vnímanej bezpečnosti, ale zároveň relatívne pozitívne hodnotenia evidovanej bezpečnosti. Vzájomná korelácia oboch premenných vo všetkých krajinách súčasne dosiahla v roku 2006 hodnotu $r = -0,069$, $p < 0.001$, $N = 35\ 259$, v roku 2008 $r = -0,064$, $p < 0.001$, $N = 35\ 776$ a v roku 2010 $r = -0,059$, $p < 0.001$, $N = 35\ 173$.

Z porovnania tabuliek 1 a 4 je zrejmé, že vo viacerých krajinách, kde respondenti zaznamenali oveľa viac kriminálnych incidentov ako na Slovensku, hodnotia konkrétnu bezpečnostnú situáciu pozitívnejšie. Zaujímavým príkladom je v tomto kontexte Fínsko. Z jeho výsledkov vyplýva, že takmer jedna tretina respondentov bola za posledných 5 rokov obeťou násillia alebo fyzického útoku a napriek tomu hodnotia prostredie, v ktorom žijú, ako bezpečné.

Záver

Z prezentovaných údajov vyplýva niekoľko obsahových a metodologických záverov.

Z obsahového hľadiska bolo hodnotenie bezpečnostnej situácie Európanmi podmienené regionálne. Opakovane sa potvrdili relatívne pozitívne hodnotenia respondentov zo severu Európy a naopak negatívnejšie hodnotenia obyvateľov strednej a východnej Európy.

Hodnotenie bezpečnostnej situácie na Slovensku bolo v porovnaní s ostatnými účastníkmi výskumu relatívne nízke. V uvedenej oblasti sa ako zaujímavé javia zistenia o absencii vzťahu medzi osobnou skúsenosťou s kriminalitou a hodnotením bezpečnostnej situácie. Je teda zrejmé, že existujú rozdiely medzi subjektívnymi a objektívnymi hodnoteniami bezpečnostnej situácie. Absencia vzťahu medzi objektívnymi a subjektívnymi mierami nepriamo potvrdzuje existenciu ďalších sprostredkujúcich premenných – facilitátorov a inhibítorov vnímania bezpečia a osobná skúsenosť na nich participuje len čiastkovo. Z pohľadu metodológie výskumu bezpečnosti je uplatnenie tradičného modelu skúmania bezpečnosti obmedzené postojmi a sociálnymi reprezentáciami respondentov. Uvedený predpoklad potvrdzuje diametrálna odlišnosť miery vnímanej a evidovanej bezpečnosti.

Otvorenou v tejto súvislosti zostáva otázka validity tradičných spôsobov merania percepcie bezpečnosti, pretože respondenti si častokrát majú predstaviť situácie, s ktorými sa nestretávajú, alebo vôbec nestretli – napr. používaná prechádzka po zotmení.

Literatúra

Amerio, P., & Roccato, M. (2005). A predictive model for psychological reactions to crime in Italy: An analysis of fear of crime and concern about crime as a social problem. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 15, s. 17-28.

Bannister, J., Ditton, J., Gilchrist, E. (2000). Social Psychology and the fear of Crime. *British Journal of Criminology*, 40, 3, s. 399-413.

Callanan, V., Teasdale, B. (2009). An Exploration of Gender Differences in Measurement of Fear of Crime. *Feminist Criminology*, 4, 4, s. 359-376.

Jackson, J. (2008). Bridging the social and the psychological in the fear of crime. In Lee, Murray and Farrall, Stephen, (eds.) *Fear of crime: critical voices in an age of anxiety*. GlassHouse Press, Abingdon, UK, pp. 143-167. ISBN 9780415436915

Van der Wurff, A., van Staaldunien, L. and Stringer, P. (1989) Fear of crime in residential environments: testing a social psychological model, *Journal of Social Psychology*, 129, 2 s.141-60.

VPLYV SUBJEKTÍVNEJ POHODY, VEKU, RODU, VZDELANIA A ÚMRTIA BLÍZKEJ OSOBY NA STRACH ZO SMRTI

BABINČÁK PETER – babincak@unipo.sk

Inštitút psychológie FF PU v Prešove

MAGEROVÁ DANIELA

Effect of subjective well-being, age, gender, education and loss of a close person to fear of death

The objective of the research was to verify to what degree subjective well-being and other measured variables (gender, age, education, loss of a close person) predicate experiencing fear of death. The research was realized on the sample of 175 adults aged 20 to 89 years. To measure the dependent variable the Fear of Death Scale was used, subjective well-being was measured using Emotional Habitual Subjective Well-Being Scale and Overall Life Satisfaction (OLS) Scale. Multiple hierarchical regression analysis detected a significant influence of OLS on the global fear of death and on two of its components. Significant predictors of fear of death were also gender and age. Other variables which proved significant in the regression model were negative emotions with the „fear of others´ death“. Education or loss of a close person have not proved to be predictors of fear of death. The research confirmed a possible interconnection between OLS and experiencing fear of death.

Key words: *fear of death, subjective well-being*

Grantová podpora: APVV-0374-10 – „Subjektívne hodnotenie kvality života: reliabilita a validita merania“

Zámerom tohto výskumu bolo preveriť, do akej miery možno strach zo smrti predikovať z hodnôt subjektívnej pohody a demografických premenných, zohľadňujúc nedávnu skúsenosť z úmrtia blízkej osoby. Strach zo smrti nemožno považovať za izolovaný fenomén, skladá sa z viacerých súvisiacich obáv a strachov (Cicirelli, 1998). Becker (1973) uvádza, že je spôsobený strachom z neznáameho, strachom z bolesti a utrpenia, existenciálnym strachom z nebytia, strachom zo straty kontroly a strachom o blízke a milované osoby. Zo všeobecnejšieho pohľadu možno diferencovať strach zo smrti aj mimo perspektívu samotnej osoby, pričom možno hovoriť o strachu z vlastnej smrti, strachu z vlastného zomierania, strachu zo smrti iných osôb a strachu z umierania iných (Neimeyer, 1994). V literatúre je popisovaných viacero faktorov, s predpokladaným vplyvom (resp. súvislosťou) na strach zo smrti. Podľa Niemeyera a Wertha (in Vágnerová, 2007) strach zo smrti závisí od veku, rodu, osobnostných vlastností, stupňa ťažkosti súčasného života, vyrovnanosti s vlastným životom, stability hodnôt a identifikácie s určitým životným názorom. Yalom (2006) uvádza ďalšie, ktorými sú viera, strata rodiča v mladom veku, rod a náboženstvo. Podľa Ciccerelliho (1998) to sú lokalizácia kontroly (locus of control), sociálna opora, vek, rod, socioekonomický status a etnicita. Templer (1972) uvádza, že existuje významný vzťah medzi strachom zo smrti a neuroticizmom v Eyesnckovom dotazníku osobnosti, pričom tento vzťah potvrdilo aj mnoho iných výskumov (Frazier & Foss-Goodman, 1988; Loo, 2006). Ďalšie výskumy uvádzajú faktory jednotlivo napríklad v súvislosti vzdelania a strachu zo smrti (Marfil, 2010), vplyvu zvýšenej výučby tém o smrti (McGovern & Barry, 2000) alebo strach zo smrti

u študentov medicíny (Hegedus, Szabo, & Zana, 2008). Pri najčastejšie sledovaných faktoroch strachu zo smrti je zhoda v tom, že so stúpajúcim vekom strach zo smrti klesá (Vymětal, 2003), ženy sa na rozdiel od mužov boja smrti častejšie (napr. Power, & Smith, 2008) a strata blízkeho človeka môže tento strach zvýšiť (Florian & Mikulciner, 1997). Výskumov overujúcich vzťah subjektívnej pohody a strachu zo smrti je pomenej. Kastenbaum a Costa (1977) uvádzajú negatívnu koreláciu strachu zo smrti so životnou spokojnosťou, podľa Langmeiera a Krejčířovej (1998) sa smrti viac boja tí ľudia, ktorí pociťujú prevažne negatívne emócie a absenciu zmyslu života.

V našom výskume sme sa rozhodli overiť, do akej miery vplývajú na strach zo smrti nasledovné premenné: celková spokojnosť so životom, pozitívne a negatívne rozpoloženie, rod, vek, vzdelanie a úmrtie blízkej osoby.

Metóda

Výskum bol realizovaný na vzorke 175 účastníkov výskumu vo veku od 20 do 89 rokov. Respondenti boli podľa veku delení do 2 skupín s hranicou 60 r. Podobne boli dichotomizované premenné vzdelanie (VŠ / nižšie vzdelanie) a úmrtie blízkej osoby (do 2 rokov / viac ako 2 r.)

Tabuľka 1. Charakteristika vzorky z hľadiska veku a rodu, úmrtia blízkej osoby a vzdelania

Rod x Vek	Muži	Ženy	Spolu	Úmrtie blízkej osoby	Vzdelanie		
Do 60 r.	38	55	93	Do 2 r.	77	VŠ	93
Nad 60 r.	49	33	82	Nad 2 r.	98	Bez VŠ	82
Spolu	87	88	175				

Respondentom boli administrované 3 metodiky. Škála strachu zo smrti (The Collet-Lester Fear of Death Scale: Correction, Lester & Abdel -Khalek, 2003) meria 4 oblasti: strach z vlastnej smrti ($\alpha = ,88$), vlastného zomierania ($\alpha = ,90$), smrti iných ($\alpha = ,81$) a zomierania iných ($\alpha = ,85$), pričom metodika umožňuje rátať aj celkové skóre. Škála emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP, Džuka & Dalbert, 2002) meria afektívny komponent subjektívnej pohody. Skladá sa zo subškály pozitívneho rozpoloženia ($\alpha = ,86$) a negatívneho rozpoloženia ($\alpha = ,79$). Škála celkovej životnej spokojnosti (CŽS, Dalbert, in Izdenczyová, 2008) zisťuje kognitívny komponent subjektívnej pohody ($\alpha = ,88$).

Výsledky

Priaznivé zošikmenie premenných umožnilo použitie parametrických štatistík. Výsledky sme overovali za pomoci viacnásobnej hierarchickej lineárnej regresnej analýzy (stepwise) najprv pre prediktory subjektívnej pohody a potom pre prediktory demografických premenných spolu s premennou úmrtie blízkej osoby.

Tabuľka 2. Regresné modely pre ukazovatele subjektívnej pohody ako prediktory a jednotlivé kategórie strachu zo smrti ako kritérium (akceptované modely $p < ,05$)

Prediktor	R	R ² change	b	T	p
Celkový strach zo smrti ($F_{total} (1,173) = 2,286; p < ,05$)					
Spokojnosť (CŽS)	,196	,03*	-,15	-2,270	,024
(Constant)			3,710		
Strach zo smrti u iných ($F_{total} (2,172) = 3,083; p < ,05$)					
Negatívne rozpoloženie	,19	,04*	-,22	-2,367	,019
Spokojnosť (CŽS)	,30	,05*	-,23	-3,170	,002
(Constant)			4,869		
Strach zo zomierania u iných ($F_{total} (1,173) = 4,322; p < ,01$)					
Spokojnosť (CŽS)	,27	,05**	-,23	-3,060	,003
(Constant)			4,479		

Poznámka: * $p < ,05$; ** $p < ,01$; pozitívne rozpoloženie, negatívne rozpoloženie a celková spokojnosť so životom nadobúdajú hodnoty od 1 do 6, vysoká hodnota naznačuje vysokú mieru meraného znaku. Premenné strachu zo smrti nadobúdajú hodnoty od 1 do 5, vysoká miera naznačuje vysokú mieru konštruktu.

Pre závislé premenné strach z vlastnej smrti a strach z vlastného zomierania nebol žiaden z testovaných prediktorov subjektívnej pohody signifikantný. Pre celkové skóre a ďalšie 2 ukazovatele strachu zo smrti vysvetľuje od 3 do 5 % variability miera celkovej životnej spokojnosti a 4% variability strachu zo smrti u iných vysvetľuje negatívne rozpoloženie. Znamená to, že čím viac osoby prežívali spokojnosť so životom, tým bol ich strach zo smrti nižší. Čím častejšie osoby prežívali negatívne emócie, tým bol ich strach zo smrti u iných nižší.

Tab. 3 Regresné modely pre rod, vek, vzdelanie a úmrtie blízkej osoby ako prediktory a jednotlivé kategórie strachu zo smrti ako kritérium (akceptované modely $p < ,05$)

Prediktor	R	R ² change	b	T	p
Celkový strach zo smrti ($F_{total} (2,172) = 18,398; p < ,05$)					
Vek	,38	,15***	-,53	-4,760	,000
Rod	,42	,03*	,27	2,516	,013
(Constant)			3,658		
Strach z vlastnej smrti ($F_{total} (1,173) = 37,841; p < ,000$)					
Vek	,42	,18***	-,85	-5,809	,000
(Constant)			3,523		
Strach z vlastného zomierania ($F_{total} (2,172) = 17,353; p < ,05$)					
Vek	,38	,14***	-,71	-4,763	,000
Rod	,41	,02*	,34	2,315	,022
(Constant)			3,869		
Strach zo smrti u iných ($F_{total} (2,172) = 8,241; p < ,05$)					
Vek	,24	,06**	-,35	-2,635	,009
Rod	,30	,03*	,29	2,218	,028
(Constant)			3,772		
Strach zo zomierania u iných ($F_{total} (1,173) = 5,747; p < ,05$)					
Rod	,25	,04**	,32	2,457	,015
(Constant)			3,466		

Poznámka: * $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$; Premenné strachu zo smrti nadobúdajú hodnoty od 1 do 5, vysoká miera naznačuje vysokú mieru konštruktu. Prediktory sú kódované dichotomicky.

Pre demografické premenné spolu s premennou úmrtie blízkej osoby, ktoré boli prediktormi v regresnom modeli, vykazovali pre všetky závislé premenné signifikantný príspevok k variabilite len rod a vek. Osoby, ktorých vek je vyšší ako 60 rokov, majú celkový strach zo

smrti, strach z vlastnej smrti a zomierania a strach zo smrti u iných nižší ako osoby pod 60 r. (vysvetlená variancia od 6% do 18%, najviac pre strach z vlastnej smrti) . Ženy majú celkový strach zo smrti, strach z vlastného zomierania, strach zo smrti a zomierania u iných väčší ako muži (vysvetlená variancia od 2% do 4%).

Tabuľka 4. Priemerné hodnoty strachu zo smrti pre signifikantné efekty veku a rodu

Priemerné hodnoty:	Do 60 r.	Nad 60 r.	Ženy	Muži
Celkový strach zo smrti	3,27	2,68	3,18	2,81
Strach z vlastnej smrti	2,60	1,75		
Strach z vlastného zomierania	3,35	2,58	3,22	2,76
Strach zo smrti u iných	3,70	3,28	3,68	3,33
Strach zo zomierania u iných			3,46	3,09

Diskusia

Prvá časť analýzy sledovala vplyv prediktorov subjektívnej pohody na hodnoty strachu zo smrti. Opierali sme sa o známu Dienerovu (Diener et al., 1985) konceptualizáciu troch komponentov subjektívnej pohody: spokojnosti so životom, pozitívneho a negatívneho afektu. Len celková spokojnosť so životom vykazovala systematickejší vplyv na hodnoty strachu zo smrti, avšak s nízkym percentom vysvetlenej variability celkového strachu zo smrti a strachu zo smrti/zomierania u iných. Súvislosť so strachom z vlastnej smrti a zomierania sa nepreukázala. Nepotvrdili sme zistenia Scherwitza et al. (2006), ktorí zaznamenali vplyv pozitívnych a negatívnych emócií na strach zo smrti u ošetrovateľov hospicového zariadenia a čiastočne potvrdili zistenia Kastenbauma a Costu (1977) o negatívnej korelácii strachu zo smrti a životnej spokojnosti. Preverenie vzťahu medzi subjektívnou pohodou a strachom zo smrti vyžaduje v kontexte našich zistení ďalšie preskúmanie.

Druhým krokom analýzy bolo preverenie prediktívnej sily vybraných demografických premenných a predchádzajúcej skúsenosti s úmrtím blízkej osoby na ukazovatele strachu zo smrti. Potvrdili sme efekt veku a rodu kde platí, že osoby staršie než 60 rokov vykazujú nižšie hodnoty strachu z smrti ako osoby mladšie a ženy sa smrti obávajú viac ako muži. Väčšiu prediktívnu silu vykazoval vek (6-18% vysvetlenej variability; pre rod platí 2-4% vysvetlenej variability). Zistenia týkajúce sa veku možno interpretovať tak, že starší ľudia sú viac konfrontovaní so smrťou, častejšie o nej hovoria a preto nemajú tak veľkú potrebu ju popierať (Vágnerová, 2000). Ak to dáme do súvislosti s absenciou predchádzajúcej skúsenosti s úmrtím blízkej osoby v zozname signifikantných prediktorov, možno predpokladať, že samotné uvedomovanie si smrti ako faktu prítomného v živote človeka nezvyšuje strach zo smrti. Alebo naopak, to že si človek smrť bežne neuvedomuje a nie je preňho aktuálnou témou nemá vplyv na to, že by sa jej menej bál. Evidencia rodových rozdielov je v zhode s literatúrou (pozri napr. Power a Smith, 2008), konštatovanie o väčšom strachu zo smrti u žien by však bolo potrebné doplniť analýzou kontrolujúcou osobnostné premenné. Je možné predpokladať odlišný výsledok, ak by sa zohľadňovala napríklad premenná neuroticizmu so známymi rodovými diferenciami (Costa, Terracciano, McCrae, 2001).

Obmedzením realizovaného výskumu je príležitostný spôsob výberu vzorky, ktorý navádza k opatrnosti pri interpretácii údajov. Zároveň sa v prípade použitej Škály strachu zo smrti jedná o vlastný preklad nástroja bez známych vlastností jeho adaptácie na slovenské podmienky.

Záver

Výsledky výskumu len naznačujú určitú súvislosť subjektívnej pohody a strachu zo smrti. Priaznivý výsledok by v tomto prípade mohol napomôcť pri intervenciách u osôb, ktoré sú

nejakým spôsobom konfrontované so smrťou a umieraním; táto problematika preto vyžaduje realizáciu ďalších výskumných sond. Zároveň sme potvrdili vekové a rodové rozdiely v ukazovateľoch strachu zo smrti v prospech nižších hodnôt u starších osôb a mužov.

Literatúra

- Becker, E. (1973). *The denial of death: A perspective in psychiatry and anthropology*. New York: Simon & Schuster.
- Cicirelli, V.G. (1998). Personal meaning of death in relation to fear of death. *Death studies*, 22, 713-733.
- Costa, P.T., Terracciano, A., & McCrae, R.R. (2001). Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(2), 322-331.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Džuka, J., & Dalbert, C. (2002). Vývoj a overenie validity škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP). *Československá psychologie*, 46(3), 234-250.
- Florian, V., & Mikukciner, M. (1997). Fear of personal death in adulthood: The impact of early and recent losses. *Death Studies* 21, 1-24.
- Frazier, P.H., & Foss-Goodman, D. (1988). Death anxiety and personality: Are they truly related? *Omega. Journal of death and dying*, 28, 151-164.
- Hegedus, K., Szabó G., & Zana, Á. (2008). Effect of end of life education on medical students' and health care workers' death attitude. *Palliative Medicine* 22, 264-269.
- Izdenczyová, N. (2008). Hodnoty a ciele a dôsledky ich kongruencie a inkongruencie pre subjektívnu pohodu. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, [Citované:2011.12.5]. Dostupné na <<http://www.pulib.sk/elpub/PF/Izdenczyova1/index.html>>.
- Kastenbaum, R., & Costa, P.T (1977). Psychological perspectives on death. *Annual review of psychology*, 28(2), 225-249.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (1998). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
- Lester, D., & Abdel-Khalek, A. M. (2003). The Collet-Lester Fear of Death Scale: A Correction, *Death Studies*, 27, 81-85.
- Loo, R. (2006). Personality correlates of the fear of death and dying scale. *Journal of Clinical psychology*, 40(1), 120-122.
- McGovern, M., & Barry, M. (2000). Death education: Knowledge, attitudes and perspective of Irish parents and teachers. *Death Studies*, 24(4), 325-333.
- Marfil, F. P. (2010). University of Grada; People with a university degree fear death less than those at a lower literacy level. Atlanta: NewsRx.
- Neimeyer, R. A. (1994). *Death anxiety handbook: research, instrumentation and application*. Washington: Taylor & Francis.
- Power, T.L., & Smith, S.M. (2008). Predictors of fear of death and self-mortality: An atlantic canadian perspective. *Death Studies*, 32, 253-272.
- Scherwitz, L., Pullman, M., Mchenry, P., Gao, B., & Ostaseski, F. (2006). A contemplative care approach to training and supporting hospice volunteers: A prospective study of spiritual practice, well-being, and fear of death. *Hospice Volunteers: A Prospective Study*, 2(4), 304-313.
- Templer, D.I. (1972). Death anxiety: Extraversion, Neuroticism, and Cigarette Smoking. *Omega: Journal of death and dying*, 3(1), 53-56.
- Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum.
- Vymětal, J. (2003). *Lékařská psychologie*. Praha: Portál.
- Yalom, I.D. (2006). *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál.

SUBJEKTÍVNA ŠKÁLA ŠŤASTIA - OVERENIE PSYCHOMETRICKÝCH VLASTNOSTÍ

BABINČÁK PETER – babincak@unipo.sk

Inštitút psychológie FF PU

Subjective Happiness Scale - Verification of psychometric properties

The objective of the paper is to verify internal consistency and construct validity of the Subjective Happiness Scale (SHS). The research was realized on a sample of 100 university students aged 18 to 28 years. To verify the validity, the Satisfaction With Life Scale, Emotional Habitual Well-Being Scale, Rosenberg self-esteem scale, Revised Life Orientation Test, Neuroticism and Extraversion EPQ-R Scale, and Beck Depression Inventory were used. The results demonstrated sufficient values of internal consistency of the SHS ($\alpha=.772$), and expected values of correlation of the scale with the variables of life satisfaction ($r=.579$), self-esteem ($.527$), optimism ($.414$), extraversion ($.373$), neuroticism ($-.462$), frequency of positive emotions ($.732$) and depression ($R=-.506$). No gender differences and differences related to one's confession were detected. We consider the verified methodology as a promising instrument utilizable within research in the area of measuring subjective quality of life

Key words: *Subjective Happiness Scale, satisfaction with life, subjective well-being*

Grantová podpora: APVV-0374-10 Subjektívne hodnotenie kvality života: reliabilita a validita merania; za pomoc pri zbere údajov ďakujeme Martine Maršálovej

V oblasti skúmania subjektívnej kvality života je „šťastie“ jedným z často využívaných pojmov. Napriek nejednoznačnosti spôsobenej prelínaním sa odborného a bežného jazyka má v odbornej literatúre svoje miesto a viacerí autori považujú práve šťastie za najlepší indikátor kvality života (Veenhoven, 2000). Celkové subjektívne šťastie predstavuje globálne subjektívne posúdenie toho, do akej miery sa osoba považuje za šťastnú alebo nešťastnú osobu (Luybomirsky, Lepper, 1999). Väčšina autorov zasadzuje pojem šťastie do kontextu subjektívnej pohody. Jej najčastejšou konceptualizáciou je Dienerovo (2000) členenie na 3 zložky, spokojnosť so životom, pozitívny afekt a negatívny afekt. V tejto schéme šťastie predstavuje širšiu a celostnú kategóriu a možno ju stotožňovať so subjektívnym posúdením vlastnej spokojnosti. Haller a Hadler (2006) považujú za zmysluplné spokojnosť so životom a šťastie odlišiť ako samostatné koncepty. Šťastie i spokojnosť sú chápané ako výsledok procesu interakcie medzi individuálnymi charakteristikami a aspiráciami na jednej strane a sociálnymi vzťahmi a makrosociálnymi štruktúrami na strane druhej. Spokojnosť je viac výsledkom hodnotiaceho procesu zahŕňajúceho materiálne a sociálne aspirácie a úspechy, šťastie je výsledkom pozitívnych skúseností, najmä s blízkymi osobnými vzťahmi. Podľa Campbella a kol. (in Gundelach, Kreiner, 2004) je šťastie viac emocionálne a spokojnosť viac kognitívna a vzťahujúca sa na konkrétne hodnotenie špecifických aspektov života. Z psychologickej perspektívy možno k šťastiu pristupovať ako k stabilnej osobnostnej črte alebo ho považovať za výsledok porovnávania s inými skupinami (Haller, Hadler, 2006). Z hľadiska merania šťastia resp. celkovej spokojnosti so životom je diskutovanou otázkou voľba globálnych alebo multidimenzionálnych nástrojov. Podľa Veenhovena (2000) zápasia multidimenzionálne miery s problémom nemožnosti stanovenia vyčerpávajúceho zoznamu oblastí, pokrývajúcich všetky oblasti života osoby. Vhodným východiskom je konštruovanie mier globálneho charakteru, kde osoba hodnotí svoj život ako celok, nie na základe

vybraných špecifických oblastí. K takýmto nástrojom možno zaradiť Subjektívnu škálu šťastia (Lyubomirsky, Lepper, 1999).

Cieľom štúdie bolo overenie reliability a konštruktivej validity metodiky SHS. Pri koncipovaní výskumu sme vychádzali z pôvodnej štúdie autorov (Lyubomirsky, Lepper, 1999) a zamerali sme sa na analogické dôkazy reliability a validity slovenskej verzie SHS oproti validizačnej štúdií. Pre overenie konštruktivej validity sme zisťovali, A) do akej miery skóre metodiky koreluje s mierami subjektívnej pohody; B) do akej miery skóre metodiky súvisí s nasledovnými premennými: rod, vierovyznanie, sebahodnotenie, optimizmus, extravergia, neuroticizmus a depresia.

Metóda

Vzorku účastníkov výskumu tvorilo 100 vysokoškolských študentov vo veku 18-26 rokov (priemer 21,58), z čoho bola polovica žien a polovica mužov. Účastníkom výskumu boli predložené nasledovné metodiky:

Subjektívna škála šťastia (Subjective Happiness Scale – SHS; Lyubomirsky, Lepper, 1999) je 4-položková miera globálneho subjektívneho šťastia. Validizovaná bola na vzorke 2732 respondentov z USA a Ruska pričom autori preukazujú jej veľmi dobré psychometrické vlastnosti. Hodnoty SHS sa nachádzajú v rozpätí od 1 do 7, vyššie skóre predstavuje vyššiu mieru šťastia.

Škála spokojnosti so životom (Satisfaction With Life Scale, SWLS; Diener, Emmons, Larsen, Griffin, 1985) patrí k najpoužívanejším nástrojom na zisťovanie spokojnosti so životom. Podľa Dienera a kol. (1985) predstavuje globálna spokojnosť so životom jeden z troch komponentov subjektívnej pohody a oproti zvyšným dvom (pozitívny a negatívny afekt) sa jedná o skôr kognitívno-usudzovací komponent. Autori metodiky uvádzajú výborné ukazovatele reliability a validity SWLS (v našom výskume $\alpha = ,779$).

Škála emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (Džuka, Dalbert, 2002) je zameraná na afektívny komponent subjektívnej pohody. Položky predstavujú 10 pozitívnych a negatívnych emócií a telesných pocitov, respondent posudzuje frekvenciu, ako často uvedené emócie zažíva (škála negatívneho rozpoloženia: $\alpha = ,768$, škála pozitívneho rozpoloženia: $\alpha = ,841$).

Rosenbergova škála sebahodnotenia (Rosenberg self-esteem scale; Halama, Bieščad, 2006) je v súčasnosti akýmsi zlatým štandardom pri zisťovaní globálneho sebahodnotenia (Rosenberg, 1965, Mruk, 2006). Použili sme jej jednofaktorové hodnotenie ($\alpha = ,805$).

Revidovaný dotazník životnej orientácie (Revised Life Orientation Test; Scheier, Carver, Briggs, 1994) je mierou dispozičného optimizmu a predstavuje tendenciu individua vidieť svet a budúcnosť pozitívnym spôsobom ($\alpha = ,635$).

Škály neuroticizmu a extravergie boli vyňaté z dotazníka EPQ-R (Senka, Kováč, Matejčík, 1992), reliability škály neuroticizmu predstavuje $\alpha = ,784$, reliability extravergie je $\alpha = ,833$.

Na zisťovanie depresivity osoby bola použitá Beckova sebahodnotovacia škála (Beck Depression Inventory; Beck et al., 1961) ($\alpha = ,840$).

Výsledky

Všetky nástroje okrem BDI vykázali priaznivé hodnoty zošikmenia na základe čoho sme použili pri analýze parametrické štatistiky. Reliabilitu SHS sme overovali mierou vnútornej konzistencie Cronbachova α . Pre celkové skóre nadobudla hodnotu ,772.

Tabuľka 1. Reliabilita SHS

	Korelácia s celkovým skóre	Cronbachova α po vylúčení položky
SHS – 1.položka	,723	,661
SHS – 2.položka	,614	,705
SHS – 3.položka	,546	,734
SHS – 4.položka	,499	,778

Korelačnou analýzou sme overovali, ako tesne súvisí skóre metodiky SHS s nástrojmi merajúcimi príbuzný konštrukt – subjektívnu pohodu (SWLS, SEHP). V prípade spokojnosti so životom a pozitívneho rozpoloženia sme zaznamenali pozitívny a silný vzťah, v prípade negatívneho rozpoloženia negatívny stredne silný vzťah premennej so šťastím.

Tabuľka 2. Korelačná analýza pre hodnoty SHS a premenné spokojnosť so životom, pozitívne rozpoloženie, negatívne rozpoloženie, sebahodnotenie, optimizmus, neuroticizmus, extraverziu a depresiu

Pearson r (Spearman R)	Šťastie
Spokojnosť so životom	,579***
Pozitívne rozpoloženie	,732***
Negatívne rozpoloženie	-,390***
Sebahodnotenie	,527***
Optimizmus	,414***
Neuroticizmus	-,462***
Extraverzia	,373***
Depresia	(-,506)***

Poznámka: *** = $p < ,001$

Aj pri ďalších sledovaných premenných sme zaznamenali štatisticky významné vzťahy so šťastím. Sebahodnotenie a depresia silno korelujú so šťastím, pričom v prípade depresie sa jedná o negatívnu koreláciu. Optimizmus, neuroticizmus a extraverzia stredne silno korelujú so šťastím, v prípade neuroticizmu sa jedná o negatívny vzťah.

Tabuľka 3. Porovnanie hodnôt šťastia medzi skupinami na základe rodu a vierovyznania

Skupina	N	Priemer	Odchýlka	t	Sig.
Muži	50	5,000	,996	1,066	,289
Ženy	50	4,775	1,111		
Neveriaci	21	4,762	,944	-,611	,542
Veriaci	79	4,921	1,087		

Keď sme porovnávali osoby zaradená do skupín na základe rodu a vierovyznania, nezaznamenali sme žiadne štatisticky významné rozdiely.

Diskusia

Pre meranie šťastia a spokojnosti bolo doposiaľ vyvinutých viacero nástrojov a mier, pričom viaceré sú len jednopoložkové. S tým súvisí viacero obmedzení pri ich používaní a hodnotení reliability. Z tohto dôvodu je tu potreba vyvíjania viacpoložkových škál merania (Diener et al., 1985), pre konštrukt šťastia je perspektívnym nástrojom škála SHS. Reliabilita tejto 4-položkovej škály zisťovaná cez jej vnútornú konzistenciu dosiahla uspokojivú hodnotu tesne pod hranicou konvenčného štandardu (,800). Lyubomirsky a Lepper (1999) uvádzajú o čosi

vyššiu vnútornú konzistenciu škály na viacerých vzorkách v rozpätí ,79 až ,94 a podobne veľmi dobré hodnoty retest reliability.

Konštruktovú validitu nástroja SHS sme overovali A) porovnaním s príbuznými konštruktami, v našom prípade s ukazovateľmi subjektívnej pohody a B) porovnaním s premennými, ktorých vzťah so šťastím je teoreticky podložený. V súlade s očakávaniami sme zistili tesné vzťahy šťastia s komponentami subjektívnej pohody, šťastie pozitívne súvisí s prežívaním spokojnosti (34% vysvetlenej variability) a frekvenciou pozitívnych emócií (54%), negatívne súvisí s prežívaním negatívnych emócií (15%). Výsledky poukazujú na to, že šťastie, spokojnosť so životom a frekvenciu zažívaných P/N emócií možno považovať za podobné, i keď nie identické konštrukty, pričom má šťastie bližšie k afektívnemu ako kognitívnemu komponentu subjektívnej pohody. Toto zistenie je konzistentné s tvrdením Gundelacha a Kreinera (2004), ktorí považujú spokojnosť so životom za viac kognitívne orientovanú ako šťastie. Podľa Campbella a kol. (in Gundelach, Kreiner, 2004) šťastie poukazuje na zážitok, alebo prežívanie afektu. Keď niekto povie, že je šťastný, je to vyjadrenie celkového cítenia, spokojnosť je viac konkrétna a kognitívne regulovaná. Osoba môže povedať, že je šťastná, ale nie je spokojná s niektorými oblasťami svojho života. Spätosť s práve pozitívnym afektom potvrdzuje tiež Seligman (1998), ktorý uvádza, že šťastní ľudia si spomínajú na väčšie množstvo pozitívnych zážitkov a všeobecne sú schopní vnímať množstvo zážitkov pozitívnejšie. Výsledky nášho výskumu potvrdili vlastnosti meraného konštruktú šťastia v porovnaní s príbuznými premennými spadajúcimi pod pojem subjektívnej pohody.

V súlade s očakávaniami sme potvrdili stredne silné a silné vzťahy šťastia s ďalšími sledovanými premennými. Zaznamenaný tesný pozitívny vzťah so sebahodnotením uvádza taktiež Blatný (2001), podľa ktorého sú ľudia s vyšším sebahodnotením spokojnejší a šťastnejší. Korelácie medzi sebahodnotením a spokojnosťou sa pohybujú v rozmedzí 0,5 a 0,7; nami zaznamenaná korelácia šťastia a sebahodnotenia taktiež spadá do uvedeného rozpätia. Na vzťah šťastia a optimizmu ako životnej orientácie možno nepriamo usudzovať na základe toho, že optimisti majú tendenciu vnímať svet z lepšej stránky, preferovať kladné a príjemné veci a hodnotenie a ignorovať negatívne. Podobne šťastní ľudia si spomínajú na väčšie množstvo pozitívnych zážitkov a všeobecne vnímajú zážitky pozitívnejšie (Seligman, 1998). Zaznamenané údaje potvrdili stredne silný vzťah medzi šťastím a sebahodnotením. V literatúre panuje všeobecná zhoda v tom, že jestvuje súvislosť medzi subjektívnou pohodou resp. spokojnosťou a osobnostnými črtami, a to najmä extravertiou a neuroticizmom (pozri DeNeve, Cooper, 1998). Obdobne sme zaznamenali pozitívny stredne silný vzťah šťastia s extravertiou a negatívny stredne silný vzťah s neuroticizmom. Silný negatívny vzťah bol zaznamenaný aj v súvislosti s depresiou. Depresívna symptomatika sa prejavuje v smútku, sklúčenosti, názorovom pesimizme, negatívnom sebaopínaní a pod. (Vymětal, 2003), čo je predpokladom pre to, že sa osoba cíti menej šťastná. Z hľadiska rodu a vierovyznania sme medzi porovnávanými skupinami rozdiely nezaznamenali. Ani v teórii tieto rozdiely nie sú spoľahlivo potvrdené. Lee (in Lašek, 2004) uvádza, že ženy sú v priemere šťastnejšie, Argyle (in Džuka, 1996) že muži sú zasa spokojnejší. Hill a Pargament (in Kebza, Šolcová, 2003) uvádzajú, že vzťah medzi vierou a prežívaním šťastia nebol jednoznačne preukázaný.

Na základe uvedených zistení možno potvrdiť, že vlastnosti konštruktú meraného metodikou SHS sú konzistentné s teoretickými východiskami. K obmedzeniam výskumu možno zaradiť veľkosť vzorky účastníkov výskumu a to, že sa jednalo výlučne o vysokoškolských študentov. Pre ďalšie využitie metodiky je potrebné potvrdiť jej priaznivé psychometrické vlastnosti na ďalších a väčších vzorkách, prípadne sa zamerať na diskriminačnú validitu SHS (napr. z hľadiska zdravia, materiálneho príjmu).

Záver

Z hľadiska reliability i validity považujeme vlastnosti slovenskej verzie SHS za dobré a metodiku za použiteľnú pre meranie šťastia. Jej výhodou je ekonomickosť vďaka malému

počtu položiek a jednoduchá interpretácia sledovaného znaku. Za nevýhodu považujeme nejasné teoretické ukotvenie meraného konštruktú vzhľadom ku komponentom subjektívnej pohody.

Literatúra

- Beck, A.T., Ward, C.H., Mendelson, M., et al. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry*, 4, 561-571.
- Blatný, M. (2001). Osobnostní determinanty sebahodnocení a životní spokojenosti: mezipohlavní rozdíly. *Československá psychologie*, 45, 385- 392.
- DeNeve, K. M., Cooper, H. (1998). The happy personality: A meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 124, 197-229.
- Diener, E. (2000). Subjective Well-Being. The Science of Happiness and a Proposal for a National Index. *American Psychologist*, 55, 34-43.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Džuka, J. (1996). Subjektívna pohoda v kontexte pojmov šťastie, spokojnosť, duševné zdravie a jej determinácia. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 31, 99- 110.
- Džuka, J. , Dalbert, C. (2002). Vývoj a overenie validity Škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP). *Československá psychologie*, 46, 234- 250.
- Gundelach, P., Kreiner, S. (2004). Happiness and Life Satisfaction in Advanced European Countries. *Cross-Cultural Research*, 38, 359-386.
- Halama, P., Bieščad, M. (2006). Psychometrická analýza Rosenbergovej škály sebahodnotenia s použitím metód klasickej teórie testov(CTT) a teórie odpovede na položku(IRT). *Československá psychologie*, 50, 569- 583.
- Haller, M., Hadler, M. (2006). How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: an international comparative analysis. *Social Indicators Research*, 75, 169-216.
- Kebza, V., Šolcová, I. (2003). Well- being jako psychologický a zároveň mezioborově založený pojem. *Československá psychologie*, 47, 333- 343.
- Lašek, J. (2004). Subjektívni životní spokojenost u tří věkových skupín respondentů. *Československá psychologie*, 48, 215- 224.
- Lyubomirsky, S., Lepper, H.S. (1999). A measure of subjective happiness: preliminary reliability and construct validation. *Social Indicators Research*, 46, 137-155.
- Mruk, C.J. (2006). *Self-Esteem Research, Theory, and Practice Toward a Positive Psychology of Self-Esteem*. New York: Springer.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Seligman, M. (1998). Sila optimizmu, Retrieved 30.2.2011, from <http://www.geo-magazin.sk/ludia-a-kultura/spolocnost/sila-optimizmu>
- Senka, J., Kováč., T., Matejík, M. (1992). *Eysenckove osobnostné dotazníky pre dospelých*. Príručka. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Scheier, M.F., Carver, C.S., Bridges, M.W. (1994). Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): A reevaluation of the life orientation test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1063-1078.
- Veenhoven, R. (2000). The four qualities of life. Ordering Concepts and Measures of the Good Life. *Journal of Happiness Studies*, 1, 1-39.
- Vymětal, J. (2003). *Lekárska psychologie*. Praha: Portál.

Príloha: Subjektívna škála šťastia – slovenská verzia (preklad Babinčák (2008). Spokojnosť so životom ako psychologická dimenzia kvality života. Prešov: PU).

Subjektívna škála šťastia (Subjective Happiness Scale; Lyubomirsky, Lepper, 1999)

Pokyny pre respondentov: Ku každému z nasledovných tvrdení a/alebo otázke prosím zakrúžkujte číslo na stupnici, ktoré vás najlepšie vystihuje:

1. Vo všeobecnosti sa považujem za:

1	2	3	4	5	6	7
nie veľmi			veľmi			
šťastnú osobu			šťastnú osobu			

2. V porovnaní s väčšinou svojich rovesníkov sa považujem za:

1	2	3	4	5	6	7
menej		viac				
šťastného		šťastného/ú				

3. Niektorí ľudia sú vo všeobecnosti veľmi šťastní. Majú radosť zo života bez ohľadu na to, čo sa deje, z každej situácie vyťažia, čo sa dá. Do akej miery Vás vystihuje toto tvrdenie?

1	2	3	4	5	6	7
vôbec		do značnej				
nie		miery				

4. Niektorí ľudia vo všeobecnosti nie sú veľmi šťastní. Hoci nepociťujú depresiu, nikdy nie sú takí šťastní, akí by mohli byť. Do akej miery Vás vystihuje toto tvrdenie?

1	2	3	4	5	6	7
vôbec		do značnej				
nie		miery				

SEBAÚČINNOSŤ A SEBAHODNOTENIE U VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV

BARINKOVÁ KAROLÍNA – karolina.barinkova@gmail.com

VAŠKOVÁ MÁRIA – mvaskova@gmail.com

Katedra psychológie, FF UPJŠ v Košiciach

Self-efficacy and self-esteem in university students

As a result of different views on the Self, different personality constructs such as Self-concept, Self-efficacy and Self-esteem were created. Their relationships are not clearly defined. The purpose of the present study was to examine the relationship between self-esteem and self-efficacy and the differences in their levels by field of study of students. A total of 197 college students were asked to complete the General Self-Efficacy Scale and the Rosenberg Sel- Esteem Scale. Results of the research showed a strong relationship between the variables of interest. Differences in the level of self-esteem and self-efficacy between students of different disciplines not were found. In the study, we attempted to contribute to a better distinction between the notions of self-esteem and self-efficacy.

Key words: *self-efficacy, self-esteem, universtity students*

Úvod

V dôsledku rozchádzajúcich sa názorov na zložky Ja vznikajú rôzne osobnostné konštrukty ako sú sebapoňatie, sebaregulácia, sebaobraz a medzi nimi aj sebahodnotenie, pričom vzťahy medzi nimi navzájom sú nejasne definované a väčšina odborníkov pracuje s vlastnými koncepciami. Zároveň v celej spoločnosti a v dôsledku toho i v psychológii stále viac vzrastá záujem o výkon, ktorý je čiastočne obsiahnutý v ďalšom pojme popisujúcom vzťah k sebe – sebaúčinnosť. Môžeme preto nazdávať, že v oblasti psychológie je definícia a vzťahnosť konštruktov hodnotiacich vlastné Ja zatiaľ nejednotná. V tomto príspevku sa vzhľadom na objasnenie vyššie uvedených predpokladov bližšie zameriame na dva z týchto pojmov – sebahodnotenie a sebaúčinnosť. Pre potreby tohto príspevku sa pokúsime tieto konštrukty presnejšie zdefinovať a zosnímať potenciálne rozdiely, ktoré medzi nimi sú. Vo výskume, ktorý sa bude týkať vzorky vysokoškolských študentov, sa zameriame na ich možný vzťah a následne aj na úroveň, v ktorej sa významne líši podľa študijného odboru, ktorý študenti navštevujú.

Sebahodnotenie a sebaúčinnosť

Autorom pojmu sebaúčinnosť – self-efficacy je Albert Bandura (1997). V príspevku budeme ďalej používať slovenský preklad pojmu – sebaúčinnosť, tak ako ho prekladá Anton Heretik u autorov Halla a kolektívu (1997). „Sebaúčinnosť sa vzťahuje na presvedčenia o vlastných schopnostiach organizovať a realizovať smerovanie činnosti potrebnej k produkcii daných dôsledkov“ (Bong, Skaalvik, 2003), resp ide o ľudské úsudky o ich schopnosti organizovať a realizovať smerovanie činnosti potrebnej k dosiahnutiu daných typov výkonu (Schunk, 1991).

Judge (2009) používa pre pojem sebahodnotenie výraz „core self-evaluation“, podobne ako Steyn a Mynhardt (2008), iní autori (Lane a kol., 2004; Richardson a kol., 2009) sa prikláňajú k pomenovaniu self-esteem. V tomto príspevku budeme využívať preklad pojmu sebahodnotenie ako ho uvádza Blatný (2010). Blatný (2010) definuje sebahodnotenie ako „mentálnu reprezentáciu emočného vzťahu k sebe, resp. predstavu seba z hľadiska vlastnej hodnoty a kompetencie v akejkoľvek oblasti – sociálnej, morálnej alebo výkonovej,“ (str.125).

Autori Greenwald a Pratkanis hovoria o sebahodnotení ako o „afektívnom vodítku kognície“ (Blatný, 2010, str.125).

Ako vyplýva z vyššie uvedených definícií v tejto štúdií, konštrukty sebaúčinnosti a sebahodnotenia, úzko súvisia s poňatím vlastného Ja a sú vyjadrením vzťahu k vlastnej osobnosti na kognitívnej i afektívnej úrovni. Vzhľadom na špecifickosť týchto konštruktov bolo zatiaľ uskutočnených len málo výskumov, ktoré by sa priamo zameriavali na ich vzájomný vzťah. Väčšina výskumov (Betz, Klien, 1996; Stanley, Murphy, 1997; Bong, Skaalvik, 2003; Lane a kol., 2004; Bouffard a kol., 2005; Lightsey a kol., 2007; Hansen, Bubany, 2008; Hullman a kol., 2010), z ktorých vychádzame aj v tejto štúdií, bola uskutočnená na vysokoškolských študentoch, pričom sa autori zaoberali ich celkovým vplyvom na akademický výkon alebo vzťahom k iným premenným. Zistenia nie sú jednotné, zatiaľ čo niektoré výsledky poukazujú na nezávislosť konštruktov (Hansen, Bubany, 2008; Chien a kol., 2004; Betz, Klein, 1996; Lightsey a kol., 2006; Steyn, Mynhardt, 2008), iné sa zhodujú v ich čiastkovom, resp. úplnom prelínaní (Lane a kol., 2004; Stanley, Murphy, 1997; Judge a kol., 2004).

Autori Steyn a Mynhardt (2008) skúmali rozdielnosť sebaúčinnosti a sebahodnotenia a poukázali na to, že zatiaľ čo u sebahodnotenia dominujú informácie získané zo sociálneho porovnávania, sebaúčinnosť využíva hlavne zážitok osobného majstrovstva. Sebahodnotenie považujú sa širší pojem ako je sebaúčinnosť, ktorá je podľa nich jeho časťou. Chien a kolektív (2004) sa pozreli v svojom výskume na vzťah sebaúčinnosti a sebahodnotenia a na základe analýzy výsledkov usúdili, že zatiaľ čo sebaúčinnosť je v užšom vzťahu s motivačnými premennými, sebahodnotenie viac súvisí s afektívnymi premennými a teda sú oba pojmy skôr odlišné.

Výskumný problém

Výskumný cieľ: Výskum, ktorý bol realizovaný, sledoval tri ciele: Prvým cieľom bolo zistenie vzťahu medzi sebaúčinnosťou a sebahodnotením u vysokoškolských študentov. Druhým cieľom bolo preukázanie rozdielov v úrovni sebaúčinnosti u vysokoškolských študentov v závislosti od študijného odboru. Tretím výskumným cieľom bolo preukázanie rozdielov v úrovni sebahodnotenia u vysokoškolských študentov rovnako v závislosti od študijného odboru.

Hypotézy: Vychádzajúc z teórie a výskumných cieľov sme sformulovali nasledovné hypotézy:

1. Predpokladáme, že medzi sebahodnotením a sebaúčinnosťou u vysokoškolských študentov existuje signifikantný pozitívny vzťah.
2. Predpokladáme, že v úrovni sebaúčinnosti medzi vysokoškolskými študentmi rôznych študijných odborov existujú štatisticky významné rozdiely.
3. Predpokladáme, že v úrovni sebahodnotenia u vysokoškolských študentov rôznych študijných odborov existujú štatisticky významné rozdiely.

Hypotéza 2 a 3 boli stanovené na základe existencie malého množstva výskumov zameriavajúcich sa na úroveň týchto dvoch premenných v kontexte zvoleného študijného odboru.

Vzorka

Vo výskume vzorku tvorilo 197 vysokoškolských študentov, pozostávajúcich zo 40 mužov a 157 žien. Vzhľadom na orientáciu vzorky v našom výskume, bol výber vzorky nenáhodný, kvótny s prihliadnutím na zastúpenie všetkých odborov, medzi ktorými sme zisťovali rozdiely. Respondentmi boli študenti vysokých škôl z troch skupín študijných odborov – humanitné odbory, prírodovedné odbory a ekonomické odbory. Priemerný vek bol 21,5 roka, s rozpätím 18 – 30 rokov.

Metóda zhromažďovania údajov

Výskum bol realizovaný prostredníctvom viacerých nástrojov, medzi ktoré patrila Rosenbergova škála sebahodnotenia, ktorá vznikla v roku 1965 pod pôvodným názvom Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES) (Richardson a kol., 2009), na zisťovanie úrovne sebahodnotenia. Reliabilita dotazníka dosahovala hodnoty 0,81 v Cronbachovej alfe. Dotazník obsahoval 10 položiek hodnotiacich vzťah k vlastnému Ja. Autormi českého prekladu škály sú Blatný a Osecká (1994). Druhým výskumným nástrojom bola Škála všeobecnej vnímanej sebaúčinnosti, pôvodne vyvinutá v roku 1981 autormi Schwarzerom a Jerusalemom (Luszczynska a kol., 2005) pod názvom General Self-Efficacy Scale (GSES). V tomto výskume sme použili slovenský preklad škály od autorov Košča a Heftyovej (1993). Hodnoty reliability boli pre Cronbachovu alphu 0,85. Dotazník pozostával z 10 položiek, na ktorých odpoveďou respondenti vyjadrili mieru súhlasu s platnosťou výrokov o ich vzťahu k vlastnej osobe.

Výsledky

Výskum sa zameril na zistenie vzťahu medzi sebaúčinnosťou a sebahodnotením u vysokoškolských študentov. Rovnako sa výskum zameril aj na preukázanie štatisticky významných rozdielov v úrovni sebaúčinnosti a sebahodnotenia vzhľadom na odbor štúdia u vysokoškolských študentov.

Vzťah sebaúčinnosti a sebahodnotenia u vysokoškolských študentov

Medzi sebaúčinnosťou a sebahodnotením bol prostredníctvom korelácií zisťovaný ich vzájomný vzťah. Analýzou výsledkov sa vo výskume potvrdil silný, signifikantný vzťah medzi úrovňou sebaúčinnosti a sebahodnotením študentov ($r = 0,642$, $p = 0,01$). Zistená hodnota poukázala na signifikantný vzťah medzi premennými (tabuľka 1).

Tabuľka 1. Vzťah medzi premennými sebaúčinnosť a sebahodnotenie.

	Pearsonov koeficient korelácie	Hladina významnosti (p)
Sebaúčinnosť a sebahodnotenie	0,642	0,01

Významnosť rozdielov v úrovni sebaúčinnosti vzhľadom na odbor štúdia u vysokoškolských študentov

Pri zisťovaní úrovne sebaúčinnosti sa výskum zameril aj na preukázanie rozdielov v úrovni tejto premennej vzhľadom na odbor vysokoškolského štúdia. Analýza výsledkov nepreukázala nami predpokladané štatisticky významné rozdiely v úrovni sebaúčinnosti podľa študijných odborov u vysokoškolských študentov (0,420, $p = 0,811$) (tabuľka 2).

Tabuľka 2. Výsledná hodnota Kruskal-Wallisovho testu pre viac nezávislých výberov – premenná sebaúčinnosť.

	Chí-kvadrát	Hladina významnosti (p)
Sebaúčinnosť	0,420	0,811

Významnosť rozdielov v úrovni sebahodnotenia vzhľadom na odbor štúdia u vysokoškolských študentov

Pri zisťovaní úrovne sebahodnotenia sa výskum zameril aj na preukázanie rozdielov v úrovni tejto premennej vzhľadom na odbor vysokoškolského štúdia. Analýza výsledkov nepreukázala nami predpokladané štatisticky významné rozdiely v úrovni sebahodnotenia podľa študijných odborov u vysokoškolských študentov (0,836, $p = 0,658$) (tabuľka 3).

Tabuľka 3. Výsledná hodnota Kruskal-Wallisovho testu pre viac nezávislých výberov – premenná sebahodnotenie.

	Chí-kvadrát	Hladina významnosti (p)
Sebahodnotenie	0,836	0,658

Interpretácia a diskusia

Vo výskume sme sa zamerali na preskúmanie vzájomného vzťahu medzi sebahodnotením a sebaúčinnosťou, zároveň aj na zistenie rozdielov v úrovni oboch týchto konštruktov u vysokoškolských študentov vzhľadom na rôzny odbor štúdia. Na základe analýzy výsledkov môžeme konštatovať, že medzi sebahodnotením a sebaúčinnosťou sa potvrdil signifikantný vzťah. Môžeme teda usúdiť, že tieto dva pojmy sú si blízke, čo je podporené aj názorom, ktorý presadzuje Lane (2004), ktorý sa spolu s kolektívom na základe svojej štúdie domnieva, že sebahodnotenie je čiastočne podmienené očakávaniami vyplývajúcimi zo sebaúčinnosti. Bandura (1997b) predpokladal, že tieto očakávania výkonu môžu ovplyvňovať sebahodnotenie, ak súvisia s posúdením vlastnej hodnoty. Stanley a Murphy (1997) dosiahli vysoké korelácie pri skúmaní vzťahu sebahodnotenia a sebaúčinnosti, pričom ich tieto zistenia viedli k záveru, že oba pojmy sú totožné a poznatky o nich by sa mali v literatúre zlúčiť. Ako výsledok spracovania výsledkov výskumu sa zároveň, v nadväznosti na druhý a tretí cieľ výskumu, nepreukázali signifikantné rozdiely v úrovni sebaúčinnosti a sebahodnotenia vzhľadom na študijný odbor vysokoškolských študentov. Tento výsledok môže poukazovať na fakt, že sebahodnotenie a sebaúčinnosť sú konštrukty, ktoré nie sú závislé od zvoleného odboru a jedinci s rôznym životným zameraním a kariérnym smerovaním majú rovnaké predpoklady vyvinúť si silné základy sebaúčinnosti a pozitívne sebahodnotenie. Keďže dosiaľ existuje len málo výskumov zameriavajúcich sa na úroveň týchto dvoch premenných v kontexte zvoleného študijného odboru, nie je možné naše zistenia porovnávať so zisteniami iných autorov. V súvislosti s analýzou a následnou interpretáciou výsledkov získaných realizáciou výskumu sa prihliadalo aj na možné obmedzenia nášho výskumu, ktoré spočívajú najmä v nedostatočnej veľkosti vzorky vzhľadom k populácii a v nerovnomernom rodovom rozložení vo vzorke (20% mužov a 80% žien).

Záver

V článku sme sa pokúsili načrtnúť vzťahovú tématiku sebaúčinnosti a sebahodnotenia u vysokoškolských študentov. Na základe výsledkov sa preukázal ako platný vzťah medzi sebaúčinnosťou a sebahodnotením, ale nepreukázali sa signifikantné rozdiely v úrovni sebaúčinnosti a sebahodnotenia vzhľadom na študijný odbor vysokoškolských študentov. Tieto závery umožnili vo výskume konštatovanie, že to, v akej miere jedinec verí vo svoje schopnosti a ako vníma svoje Ja z hodnotiaceho hľadiska sa nelíši vzhľadom na študijný smer, na ktorý sa orientoval. V súčasnej dobe by bolo prínosné sa tématike sebaúčinnosti a sebahodnotenia venovať aj z hľadiska ich rozvoja prostredníctvom identifikácie ich potenciálnych zdrojov.

Zoznam použitej literatúry

- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Betz, N.E., & Klein, K.L. (1996). Relationships among Measures of Career Self-Efficacy, Generalized Self-Efficacy and Global Self-Esteem. *Journal of Career Assessment*, 4, 3, 285-289.

- Blatný, M., & a kol. (2001). *Psychologie osobnosti: Hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada.
- Blatný, M., & Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: Struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*. 38, 6, 481-488.
- Bong, M., & Skaalvik, E.M. (2003). Academic Self-Concept and Self-Efficacy: How different are they really?. *Educational Psychology Review*. 15, 1, 40.
- Bouffard, T., Bouchard, M., & Goulet, G. (2005). Influence of achievement goals and self-efficacy on students' self-regulation and performance. *International Journal of Psychology*. 40, 6, 373-384.
- Hall, C.S., Lindzey, G., Loehlin, J.C., & Manosevitz, M. *Psychológia osobnosti: Úvod do teórií osobnosti*. Bratislava: Media Trade.
- Hullman, G.A., Planisek, A., & McNally, J.S. (2010). Competence, Personality, and Self-Efficacy: Relationships in an Undergraduate Interpersonal Course. *Atlantic Journal of Communication*. 18, 1, 36-49.
- Chien, G., Gully, S.M., & Eden, D. (2004). General self-efficacy and self-esteem: toward theoretical and empirical distinction between correlated self-evaluations. *Journal of Organizational Behavior*. 25, 3, 375-395.
- Judge, T.A. (2009). Core Self-Evaluations and Work Success. *Current Directions in Psychological Science*. 18, 1, 58-62.
- Judge, T.A., Van Vianen, A.E.M., & De Pater, I.E. (2004). Emotional Stability, Core Self-evaluations, and Job Outcomes: A Review of the Evidence and an Agenda for Future Research. *Human Performance*. 7, 3, 325-346.
- Košč, M., Heftyová, E., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1993). Slovakian Adaptation of the General Self-Efficacy Scale [online]. Dostupné na internete: <http://userpage.fu-berlin.de/~health/slovak.htm>.
- Lane, J., Lane, A.M., & Kyprianou, A. (2004). Self-efficacy, Self-esteem and Their Impact on Academic Performance. *Social Behavior & Personality: An International Journal*. 32, 3, 247-256.
- Lightsey, O.R., & et al. Generalized Self-Efficacy, Self-Esteem, and Negative Affect. *Canadian Journal of Behavioural Science*. 38, 1, 82-90.
- Luszczynska, A., Scholz, U., & Schwarzer, R. (2005). The General Self-Efficacy Scale: Multicultural Validation Studies. *Journal of Psychology*. 139, 5, 439-457.
- Richardson, C., Ratner, P., & Zumbo, B. (2008). Further Support for Multidimensionality Within the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Current Psychology*. 12, 98-114.
- Schunk, D.H. (1991). Self-efficacy and Academic Motivation. *Educational Psychologist*. 26, 3&4, 207-231.
- Snyder, C.R., & Lopez, S.J. (2007). *Positive Psychology: The Scientific and Practical Explorations of Human Strengths*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Stanley, K.D., & Murphy, M.R. (1997). A comparison of general self-efficacy with self-esteem. *Genetic, Social, And General Psychology Monographs*. 123, 1, 81-99.
- Steyn, R., & Mynhardt, J. (2008). Factors that influence the forming of self-evaluation and self-efficacy perceptions. *South African Journal of Psychology*. 38, 3, 563-573.

EMOČNÁ INTELIGENCIA A EFEKTIVITA STRATÉGIÍ ZVLÁDANIA

BAUMGARTNER FRANTIŠEK – baumgartner@psu.cas.cz

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Brno

Emotional Intelligence and Effectiveness of Coping Strategies

In paper the attention is devoted to emotional intelligence and its internal structure and to issue of effectiveness of coping strategies with stressful situations. The empirical research in sample of undergraduates was oriented to relation between emotional intelligence and subjective evaluation of coping routines effectivity. The results outlines that emotional intelligence takes part in subjective rating of coping efficiency. The problem oriented strategies (active coping, planning) are evaluated as more effective in dependency to increasing level of emotional intelligence.

Key words: *emotional intelligence, coping with stress, coping effectiveness*

Grantová podpora: RVO: 68081740 a projekt GA ČR P407/12/2325

Úvod

Emočná inteligencia (EI) môže byť definovaná ako sústava kľúčových kompetencií pre identifikovanie, spracovanie a riadenie emócií (Matthews, Zeidner, Roberts, 2007). Je to schopnosť rozpoznať význam emócií a ich vzťahov a využívať emócie pri premýšľaní a riešení problémov. Ako vyplýva z vyššie formulovaného vymedzenia, pozostáva z viacerých zložiek, ktoré vzájomne súvisia. Štvorzložkový model koncipovali Mayer a Salovey (1997), rozlišujú v ňom identifikáciu emócií, ich využitie v procese uvažovania, ďalej porozumenie a riadenie emócií.

Zvládanie (coping) zahrňuje úsilie človeka regulovať požiadavky tých transakcií medzi osobou a prostredím, ktoré sú posudzované aktérmi ako záťažové (Folkman, 1991). Predpokladá sa, že ľudia s vyššou úrovňou EI majú lepšie predpoklady úspešne sa vysporiadať so záťažovými situáciami. Empirické výskumy ukazujú na určité súvislosti EI a stratégií zvládania (Zeidner, Matthews, Roberts, 2006), aj keď výsledky nie sú jednoznačné.

Výskumný zámer

Medzi diskutované otázky výskumu zvládania záťažových situácií patrí efektivita používaných postupov (Zeidner, Saklofske, 1996). Efektívnymi spôsobmi správania sú tie, ktoré vedú k pozitívnemu výsledku udalostí. Efektivitu zvoleného postupu je potrebné hodnotiť so zreteľom k situačnému kontextu (Lazarus, 1991). Jednou z ciest, ako zisťovať efektivitu zvládania je zamerať sa na subjektívne percipovanie, teda ako ľudia samotní posudzujú mieru účinnosti jednotlivých postupov.

V uskutočnenom výskume sme zaznamenávali subjektívnu efektivitu rôznych spôsobov zvládania záťažových situácií a zisťovali sme emočnú inteligenciu skúmaných osôb. Položili sme si otázku, či sa miera emočnej inteligencie premieta v hodnoteniach účinnosti postupov riešenia, teda, či existuje vzťah medzi nimi. Vyslovili sme predpoklad, že sa vyššia miera EI prejaví v pozitívnejšom hodnotení efektivity postupov zameraných na problém. Zároveň bolo očakávané, že

vyššia miera EI povedie k negatívnejšiemu hodnoteniu efektivity postupov znamenajúcich vyhýbanie sa riešeniu.

Metóda

Vzorka:

Výskumný súbor pozostával zo 62 študentov Ostravskej univerzity v Ostrave s vyrovnaným zastúpením žien a mužov (po 31). Priemerný vek respondentov bol 22,52 rokov (smerodajná odchýlka=1,07).

Nástroje

SREIT (Self Report Emotional Intelligence Test) - škála je sebvýpovedňovou metódou zisťovania emočnej inteligencie. Bola použitá modifikovaná rozšírená verzia (Austin and Saklofske, 2004) pôvodnej škály autorky Schutte et al. (1998). Obsahuje 41 položiek, s.o. odpovedajú vyjadrením miery súhlasu na 5-bodovej Likertovej stupnici. Určuje sa celkové skóre EI, merať sa dá aj skóre subškál emočné porozumenie, využitie emócií v myslení a konaní a emočná regulácia.

COPE (krátka verzia) - skrátená verzia dotazníka COPE (Carver, 1997) bola použitá na zisťovanie postupov zvládania v záťažových situáciách. S.o. majú najprv za úlohu popísať náročnú situáciu, a potom sa vyjadrujú k miere využívania predložených spôsobov riešenia situácie. Dotazník sa skladá z 28 položiek, odpovedá sa na 4-bodovej škále. Určuje sa skóre 14 subškál, ktoré predstavujú nasledovné stratégie zvládania: rozptýlenie, aktívny postup, popieranie, užitie látok (ako alkohol, drogy), emočná opora, inštrumentálna opora, stiahnutie sa zo situácie, ventilovanie emócií, pozitívne reformulovanie, plánovanie, humor, akceptácia, viera v boha, sebaobviňovanie.

Hodnotenie efektivity postupov zvládania - každý z 28 postupov s.o. posúdili na 4-bodovej stupnici podľa toho, do akej miery ho považujú za účinný pre zvládanie záťažovej situácie. Subjektívna efektivita bola vypočítaná pre 14 stratégií zvládania. Obdobný postup použila Moravová (2007), avšak na základe iného dotazníka zvládania.

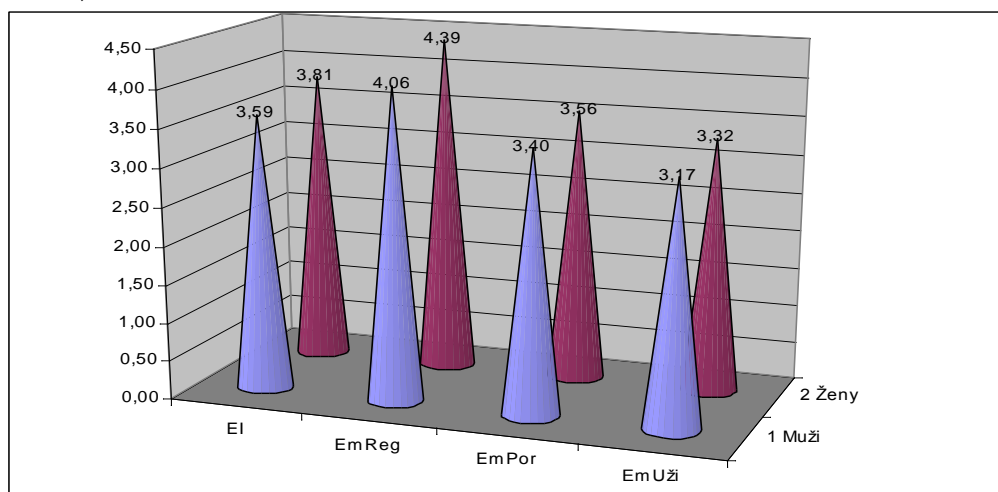
Procedúra a štatistická analýza:

Dáta boli získavané prostredníctvom internetu. Pre matematicko-štatistické spracovanie údajov bol použitý program SPSS 15.0. Využili sme výpočet deskriptívnych štatistík, t-testy pre porovnanie dvoch výberov a regresnú analýzu.

Výsledky

Uvádzame najprv zistenia týkajúce sa emočnej inteligencie a hodnotenia efektivity, potom ich vzťahy. Obrázok 1 prezentuje výsledky EI a jej komponentov u mužov a žien.

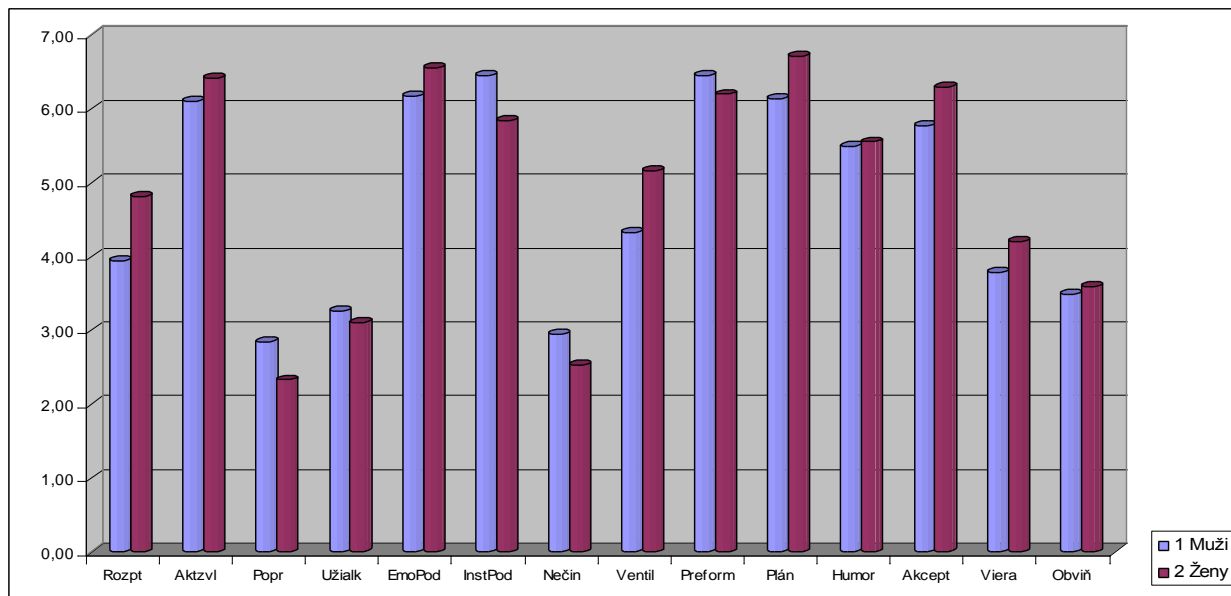
Obrázok 1. Porovnanie priemerov žien a mužov v emočnej inteligencii (EI) a jej komponentoch EmReg (emočná regulácia), EmPor (emočné porozumenie) a EmUži (využitie emócií).

EI – emočná inteligencia, EmReg – emočná regulácia, EmPor – emočné porozumenie, EmUži – využitie emócií

Skóre emočnej inteligencie a jej zložiek, porovnávajúc zároveň mužov a ženy, ukazuje najvyššie hodnoty komponentu emočná regulácia. Naopak najnižšie sú v prípade užitia emócií v myslení či konaní. Zaznamenávame vyššie skóre u žien, pričom významný rozdiel je v emočnej regulácii ($t=3,61$, $p<0,01$) a nadväzne aj v celkovej EI ($t=2,62$, $p<0,05$). Obrázok 2 prináša posudzovanie efektivity postupov zvládania, opäť s rozlíšením mužov a žien.

Obrázok 2. Porovnanie priemerov žien a mužov v posudzovaní subjektívnej efektivity postupov zvládania záťažových situácií

Rozpt – rozptýlenie, Aktzvl – aktívne zvládanie, Popr – popretie, Užialk – užitie alkoholu, EmoPod – emočná podpora, InstPod – inštrumentálna podpora, Nečin – stiahnutie sa, Ventil – ventilovanie emócií, Preform – preformulovanie, Plán – plánovanie, Akcept – akceptovanie, Obviň – sebaobviňovanie

V posudzovaní efektivity stratégií zvládania sa odzrkadľuje dominancia postupov, ktoré sú zväčša zaraďované k adaptívnym a zároveň ich môžeme charakterizovať ako problémovo, vs. emočne orientované. Muži a ženy sa sčasti líšia, ale na prvých miestach sa nachádzajú plánovanie, preformulovanie, hľadanie emočnej a inštrumentálnej opory, aktívny postup a akceptácia. Vo väčšine prípadov vyššiu efektivitu postupom prisudzujú ženy. Štatisticky významný rozdiel je však iba v troch prípadoch. V prospech žien vo ventilovaní pocitov ($t=2,78$, $p<0,01$) a hľadaní rozptýlenia ($t=2,19$, $p<0,05$) a v prospech mužov v prípade inštrumentálnej podpory ($t=2,18$, $p<0,05$).

Nasledujúce tabuľky 1 a 2 vyjadrujú súhrn zistení z regresnej analýzy zameranej na sledovanie vzťahu emočnej inteligencie a jej aspektov k subjektívnej efektivite postupov zvládania.

Tabuľka 1. Výsledky regresnej analýzy efektu emočnej inteligencie na subjektívnu efektivitu postupov zvládania (signifikantné zistenia)

Závislé premenné	R2	F	Beta
Aktívne zvládanie	0,12	8,41	0,35**
Emočná podpora	0,14	9,50	0,37**
Stiahnutie sa	0,13	9,27	0,37**
Ventilovanie	0,07	4,44	0,26*
Plánovanie	0,21	16,0	0,46***

V tabuľke 1 sú uvedené tie stratégie zvládania, u ktorých subjektívne posudzovanie efektivity je v určitej závislosti na emočnej inteligencii. Podľa očakávania pozitívny účinok sa týka aktívneho zvládania, plánovania a hľadania emočnej opory, ktoré sú obvyčajne charakterizované ako adaptívne. Naopak negatívna je súvislosť so stiahnutím sa, teda pasivitou v situácii. Skôr ako neadaptívne býva označované aj ventilovanie emócií v situácii, v našom výskume sme však zistili pozitívne pôsobenie EI.

Ďalšia tabuľka 2 uvádza vplyv troch zložiek EI na posudzovanie stratégií plánovanie a ventilovanie.

Tabuľka 2. Výsledky regresnej analýzy efektu komponentov emočnej inteligencie na subjektívnu efektivitu postupov zvládania plánovanie a ventilovanie emócií

	R2	F	Beta		R2	F	Beta
Plánovanie	0,17	4,09		Ventilovanie	0,16	3,64	
EmReg			0,26	EmReg			0,11
EmPor			0,23	EmPor			0,37*
EmUži			0,01	EmUži			0,08

Použité skratky platia ako na obrázku 1.

V prípade plánovania nezistujeme síce signifikantný vplyv zložiek, tendencie sú však pozorovateľné u emočnej regulácie i porozumenia. V prípade ventilovania sa ako signifikantné javí spojenie emočného porozumenia a expresie emócií. Čiže vyššia miera porozumenia emócií vedie ku kladnejšiemu posudzovaniu účinnosti prejavovania prežívaných emócií navonok.

Celkove sa ukazuje, že efekt emočnej inteligencie sa uplatňuje v posudzovaní efektivity niektorých stratégií, a to výraznejšie pri sledovaní pôsobenia celkovej EI oproti jej jednotlivým komponentom.

Diskusia a záver

Výsledky výskumu umožňujú potvrdiť hypotézu 1, keď hodnotenie efektivity stratégií zameraných na problém je v istej závislosti na úrovni emočnej inteligencie. Toto zistenie je v súlade s výskumami zameranými na vzťah EI a preferencie stratégií zvládania (napr. Zeidner, Matthews, Roberts, 2006). V prípade hypotézy 2 sa výsledky nejavia jednoznačne. Stiahnutie sa, pasivita ako stratégia zvládania je posudzované negatívnejšie s rastom úrovne EI. Naopak je to pri ventilovaní emócií, ktoré je emočne inteligentnejšími percipované ako efektívnejšie. Odreagovanie je zväčša ponímané ako neadaptívne. Ako však upozornil Lazarus (1991) i ďalší autori, tento aspekt je treba posudzovať s ohľadom na kontext situácie. Predovšetkým ženami je odreagovanie hodnotené vcelku pozitívne z pohľadu efektivity, z čoho môže plynúť zistená spojitost EI a ventilovania.

Limitmi výskumu je malá vzorka respondentov, išlo skôr o výskumnú sondu. Ďalším obmedzením je, že neboli sledované iné dôležité premenné, ktoré vplyvajú na to, ako ľudia posudzujú účinnosť spôsobov riešenia náročných situácií (napr. osobnostné charakteristiky).

Literatúra:

Austin, E. J., & Saklofske, D. H. (2004). Measurement of trait emotional intelligence: testing and cross-validating a modified version of Schutte et al.'s (1998) measure. *Personality and Individual Differences*, 36, 555–562.

Carver, C. S. (1997). You want to measure coping but your protocol's too long: Consider the Brief COPE. *International Journal of Behavioral Medicine*, 4, 92-100.

- Folkman, S. (1991). Coping across the lifespan: Theoretical issues. In E. M. Cummings, A. L. Greene, & K. H. Karraker (Eds.), *Life-span developmental psychology: Perspectives on stress and coping* (pp. 3-19). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and Adaptation*. New York: Oxford University Press.
- Matthews, G., Zeidner, M., & Roberts, R. D. (2007). *The science of emotional intelligence*. New York: Oxford University Press.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* (pp. 3-31). New York: Basic Books.
- Moravová, L. (2007). *Zvládání zátěže: Efektivita strategií zvládání a jejich změny v čase* (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova Univerzita, Brno.
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J., & Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25, 167-177.
- Zeidner, M., Matthews, G., & Roberts, R. D. (2006). Emotional intelligence, coping with stress, and adaptation. In Ciarrochi, J., Forgas, J.P., & Mayer, J. D. (Eds.), *Emotional intelligence in everyday life* (pp. 100-125). New York: Psychology Press.
- Zeidner, M., & Saklofske, D. (1996). Adaptive and maladaptive coping. In M. Zeidner, & N. S. Endler (Eds.), *Handbook of coping: Theory, research, applications* (pp. 505-531). New York: John Wiley & Sons.

VYBRANÉ PSYCHOMETRICKÉ VLASTNOSTI ŠKÁLY EMOCIONÁLNEJ SEBAÚČINNOSTI

BOBÁKOVÁ MONIKA – monika.bobakova@gmail.com
Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Selected psychometric attributes of an emotional self-efficacy scale

The paper deals with selected psychometric attributes of an emotional self-efficacy scale by Kirk, Schutte and Hine (2008). The scale reflects Mayer, Salovey and Caruso's (2004) model of emotional intelligence while followed the guidelines concerning self-efficacy provided by Bandura. Developing of the scale reflects the need to separate emotional intelligence and self-efficacy. The research data was gathered from samples of 160 students (100 females, 60 males). There were used Emotional self-efficacy scale, Trait emotional intelligence questionnaire-short form (TEIQ-SF) and Positive and negative affect scale (PANAS). The results indicate adequate psychometrical attributes of emotional self-efficacy scale. High emotional self-efficacy was associated with higher positive mood. The results are comparable to findings of Kirk, Schutte and Hine (2008).

Key words: *emotional self-efficacy, emotional intelligence, positive emotions, negative emotions*

Teoretické východiská

Vyššia sebaúčinnosť (self-efficacy) je dodnes spájaná s mnohými pozitívnymi tendenciami v behaviorálnej, emocionálnej i sociálnej oblasti. Bandura (1997 podľa Banduru 2001) ju definuje ako vieru vo svoje vlastné schopnosti organizovať a uskutočňovať svoje konanie vzhľadom k požiadavkám situácie. V poslednom období sa s týmto konštruktom spája pojem emocionálnej inteligencie. Podľa Mayera a Saloveya (1997) je to schopnosť alebo zručnosť primerane vnímať a vyjadrovať emócie, využívať emócie na podporu kognitívnych procesov, porozumieť emóciám a regulovať ich u seba ako aj u iných. Petrides a Furnham (2001) tieto zručnosti stavajú skôr do kontextu osobnostných vlastností zodpovedných za naše emocionálne reakcie. Tieto dva rôzne pohľady na emocionálnu inteligenciu sa odrážajú hlavne v metóde merania tohto konštruktu. Nabáda to tiež k otázke, ktorá z týchto dvoch druhov emocionálnej inteligencie naozaj napĺňa podstatu tohto pojmu. Z toho dôvodu sa v súčasnosti objavuje snaha bližšie špecifikovať a definovať pojem emocionálnej inteligencie, a to buď prepojením oboch definícií (Wilhelm, 2007), alebo vylúčením emocionálnej inteligencie ako črty a jej redefiníciou. Petrides a Furnham (2003) nazývajú tento konštrukt emocionálnou sebaúčinnosťou (emotional self-efficacy). Kirk, Schutte a Hine (2008) však namietajú, že črtová emocionálna inteligencia zahŕňa aj iné aspekty seba-percepcie a vlastnosti, ktoré nespádajú pod pojem emocionálnej sebaúčinnosti. Emocionálnu sebaúčinnosť považujú za aspekt črtovej emocionálnej inteligencie, ktorý však s týmto konštruktom, ako ho definujú Petrides a Furnham (2003) nie je identický. Na základe toho Kirk, Schutte a Hine (2008) vytvorili Škálu emocionálnej sebaúčinnosti, čím sa snažili tento konštrukt oddeliť od emocionálnej inteligencie. Škála emocionálnej sebaúčinnosti reflektuje štyri dimenzie emocionálnej inteligencie podľa Mayera a Saloveya (1997), drží sa pritom teórie a postupov merania sebaúčinnosti špecifikovanými A. Bandurom.

Vzťah medzi emocionálnou inteligenciou a sebaúčinnosťou skúmalo viacero štúdií, ktoré potvrdili významné pozitívne korelácie medzi týmito premennými (Chan, 2004; Gürol, Özercan, Yalçın, 2010; Rastegar, Memarpour, 2009; Di Fabio, Palazzeschi, 2008). Emocionálna inteligencia tu podľa viacerých uvedených autorov vystupuje ako prediktor, či moderátor sebaúčinnosti. Bandura (2001) však nepovažuje sebaúčinnosť za všeobecnú

vlastnosť, ale za súbor presvedčení súvisiacich z rôznymi oblasťami fungovania. Je preto dôležité prihliadať aj na jednotlivé oblasti sebaúčinnosti, akou je aj emocionálna sebaúčinnosť a tým bližšie objasniť špecifiká vzťahu tohto konštruktú s emocionálnou inteligenciou.

Cieľom nášho výskumu je overiť niektoré psychometrické vlastnosti Škály emocionálnej sebaúčinnosti v jednofaktorovej štruktúre, ktorú Kirk, Schutte a Hine (2008) vo svojej validizačnej štúdii uvádzajú ako najvhodnejšie riešenie v uvádzanej verzii škály. Zamerali sme sa pritom aj na vzťah emocionálnej sebaúčinnosti s prežívanými pozitívnymi a negatívnymi emóciami, ako aj s emocionálnou inteligenciou.

Metóda

Výskumný súbor

Výskumu sa zúčastnilo 160 študentov Prešovskej univerzity v Prešove, z toho 100 žien a 60 mužov vo veku 20 až 24 rokov ($\bar{x} = 21,02$, $SD = 1,17$). Dotazníky boli administrované skupinovo.

Metodiky

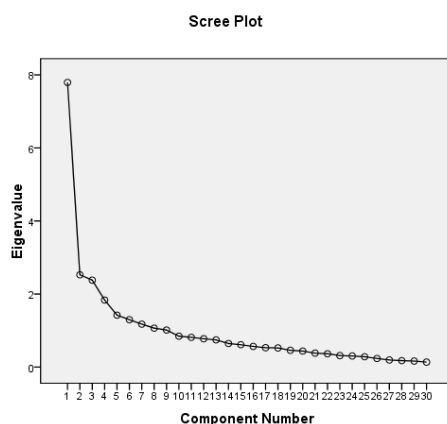
Škála emocionálnej sebaúčinnosti (Kirk, Schutte, Hine, 2008) obsahuje 32 položiek s odpoveďovou škálou od 1 (vôbec nesúhlasím) do 5 (úplne súhlasím). Položky obsahovo sledujú štvorfaktorový model emocionálnej inteligencie Mayera a Saloveya (1997) s nasledujúcimi faktormi: vnímanie emócií, využívanie emócií, porozumenie emóciám a regulácia emócií. Autori škály však uvádzajú ako najvhodnejšie jednofaktorové riešenie.

Positive and Negative Affect Scale (PANAS; Watson, Clark, Tellegen, 1988) zisťuje pozitívnu a negatívnu afektivitu. Škála obsahuje 20 položiek, obsahujúcich názvy emócií (10 pozitívnych a 10 negatívnych), kde sa opýtaní mali vyjadriť do akej miery prežívali uvedené emócie počas posledného týždňa označením hodnoty od 1 (vôbec) po 6 (veľmi silno).

Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQ-short form; Petrides, Furnham, 2006) bola vytvorená za účelom merania emocionálnej inteligencie ako črty. Táto skrátená verzia škály obsahuje 30 tvrdení s odpoveďovou škálou od 1 (vôbec nesúhlasím) do 7 (úplne súhlasím).

Výsledky a Diskusia

Faktorová analýza bola zrealizovaná metódou hlavných komponentov s rotáciou Varimax. Rovnako, ako uvádzajú Kirk, Schutte a Hine (2008) pôvodní autori dotazníka, aj tu sa zdá byť podľa scree-testu najvhodnejšie jednofaktorové riešenie (obr. 1), hoci do úvahy by pripadalo aj troj- či štvorfaktorové riešenie.

Obrázok 1. Screen plot škály emocionálnej sebaúčinnosti

Podľa Kaiserovho pravidla (vlastné hodnoty vyššie než 1) prichádza do úvahy aj možnosť deviatich faktorov. V tabuľke 1 uvádzame faktorové záťaže jednotlivých položiek dotazníka pri jednofaktorovom riešení. Z pôvodnej štruktúry sme vyradili položky 12 („Dokážem ovládať svoje emócie, keď som pod tlakom“) a 20 („Dokážem sa upokojiť sa, keď som nahnevaný/á“) pre ich nízke sýtenie. Uvádzané jednokomponentové riešenie vysvetľovalo 38% rozptylu, čo je hodnota nižšia, avšak blízka výsledkom pôvodných autorov.

Tabuľka 1. Faktorové záťaže položiek škály emocionálnej sebaúčinnosti

Položky	
26. Privodiť emóciu, ktorá pomôže zlepšiť fyzický výkon.	,770
9. Správne identifikovať svoje vlastné pozitívne emócie.	,725
7. Rozpoznať dôvody pozitívnej emócie inej osoby.	,724
15. Rozpoznať dôvody negatívnej emócie inej osoby.	,698
23. Rozumieť dôvodom zmeny emócií u inej osoby.	,687
16. Pomôcť inej osobe regulovať emócie, keď je pod tlakom.	,686
13. Správne identifikovať pozitívnu emóciu inej osoby.	,686
30. Vyvolať správnu emóciu k rozvíjaniu tvorivých nápadov.	,659
31. Rozumieť dôvodom zmiešaných pocitov inej osoby.	,647
18. Využiť pozitívne emócie na vytvorenie nových nápadov.	,642
17. Všimnúť si emóciu, ktorú vyjadruje moja reč tela.	,617
24. Pomôcť inej osobe upokojiť sa, keď cíti hnev.	,616
10. Vyvolať v sebe emóciu, ktorú pociťuje iná osoba.	,606
6. Využiť pozitívne emócie k nájdeniu nových riešení starých problémov.	,602
8. Zmeniť svoju negatívnu emóciu na pozitívnu.	,594
21. Všimnúť si emóciu, ktorú vyjadruje reč tela inej osoby.	,594
1. Správne identifikovať svoje vlastné negatívne emócie.	,586
25. Rozpoznať, ktorú emóciu vyjadruje môj výraz tváre.	,586
22. Navodiť emóciu, ktorá pomôže zlepšiť kognitívny výkon.	,585
2. Pomôcť inej osobe zmeniť negatívnu emóciu na pozitívnu.	,580
3. Privodiť si pozitívnu emóciu, keď prežívam negatívnu emóciu.	,577
4. Vedieť, čo vo mne vyvoláva pozitívne emócie.	,553
5. Viem sa dostať do nálady, ktorá najlepšie vyhovuje danej príležitosti.	,531
19. Rozumieť dôvodom zmeny mojich emócií.	,529
29. Rozpoznať emóciu vo výraze tváre inej osoby.	,529
5. Správne identifikovať negatívnu emóciu inej osoby.	,527
28. Ovládať svoje emócie, keď som blízko k dosiahnutiu cieľa.	,523
32. Pomôcť inej osobe regulovať emócie potom, čo prežil/a stratu.	,503
27. Porozumieť dôvodom mojich zmiešaných pocitov.	,487
11. Vedieť, čo vo mne vyvoláva negatívnu emóciu.	,476

Cronbachova alpha dotazníka dosahovala hodnotu 0,89, čo napovedá o veľmi dobrej vnútornej konzistencii škály. Interkorelácie medzi škálou emocionálnej sebaúčinnosti a emocionálnou inteligenciou, či pozitívnymi a negatívnymi emóciami poukazujú na jej uspokojivú validitu (tabuľka 2).

Tabuľka 2. Korelácie medzi meranými premennými (Pearsonove korelačné koeficienty)

	1.	2.	3.	4.
1. Emocionálna sebaúčinnosť	-	0,396***	-0,020	0,596***
2. Pozitívne emócie	0,396***	-	-0,327**	0,360**
3. Negatívne emócie	-0,020	-0,327**	-	-0,322**
4. Emocionálna inteligencia	0,596***	0,360**	-0,322**	-

Vysvetlivky: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Signifikantný vzťah medzi emocionálnou sebaúčinnosťou a emocionálnou inteligenciou značí vzájomné prepojenie týchto konštruktov, avšak vzhľadom na nie vysoký korelačný koeficient, môžeme konštatovať, že oba dotazníky nemerajú totožný konštrukt. Výsledky podporujú závery Kirkovej, Schutteovej a Hineho (2008), podľa ktorých emocionálna sebaúčinnosť predstavuje časť emocionálnej inteligencie, avšak nie je s ňou totožná. Naše výsledky taktiež potvrdili vzťah emocionálnej sebaúčinnosti a pozitívnych emócií, kde je predpoklad predikcie. Vzťah sa však nepotvrdil v prípade negatívnych emócií (tabuľka 2). Pre zodpovedanie otázky nového konštruktú emocionálnej sebaúčinnosti sme sa pozreli aj na parciálne korelácie medzi emocionálnou sebaúčinnosťou a emóciami zatiaľ čo bola emocionálna inteligencia kontrolovanou premennou. Emocionálna sebaúčinnosť mala vtedy signifikantný vzťah k pozitívnym emóciám ($r = 0,27$, $p = 0,043$), avšak vzťah sa opäť nepreukázal k negatívnym emóciám ($r = -0,12$, $p > 0,05$). Výsledky podporujú závery pôvodných autorov a taktiež predpoklad odlišného konštruktú od emocionálnej inteligencie.

Napokon v tabuľke 3 uvádzame rodové rozdiely v emocionálnej sebaúčinnosti. Ženy tu podľa predpokladov skórovali priemerne vyššie než muži, avšak rozdiely sa nepreukázali ako signifikantné. Pozitívna skutočnosť je, že obe skupiny dosahovali nadpriemerné hodnoty v emocionálnej sebaúčinnosti. Zistenia podporujú závery štúdie Gürol, Özercan, Yalçın (2010), v ktorej taktiež neboli zistené rodové rozdiely v sebaúčinnosti. Prítomnosť rodových rozdielov v sebaúčinnosti však závisí od aplikačnej oblasti. Podobne ani v črtovej emocionálnej inteligencii ako celku rodové rozdiely zistené neboli, avšak boli zistené v jednotlivých subškálach, kde ženy skórujú vyššie prevažne v interpersonálnej dimenzii a muži v dimenzii intrapersonálnej (viď napr. Bar-On a Parker, 2000; Ciarrochi, Chan, Bajgar, 2001). Pre budúci výskum preto odporúčame zohľadniť uvedené dimenzie aj v emocionálnej sebaúčinnosti.

Tabuľka 3. Rodové rozdiely v emocionálnej sebaúčinnosti

rod	N	AM	SD	t	p
muži	60	3,29	0,52	-0,89	0,374
ženy	100	3,38	0,59		

Záver

Výsledky poukazujú na uspokojivé vlastnosti Škály emocionálnej sebaúčinnosti, ďalšie overovanie by však mohlo priniesť efektívnejšie možnosti štruktúry škály blížiaccej sa dimenziám Mayera a Saloveya (1997). Signifikantný vzťah medzi emocionálnou sebaúčinnosťou a emocionálnou inteligenciou značí vzájomné prepojenie týchto konštruktov, avšak vzhľadom na nie vysoký korelačný koeficient, môžeme konštatovať, že oba dotazníky nemerajú totožný konštrukt. V prípade rodových rozdielov, ženy skórovali v emocionálnej sebaúčinnosti priemerne vyššie než muži, avšak rozdiely sa nepreukázali ako signifikantné. Pozitívna skutočnosť je, že obe skupiny dosahovali nadpriemerné hodnoty v emocionálnej sebaúčinnosti. Vlastnosti nami overovanej jednofaktorovej štruktúry škály sú porovnateľné s výsledkami pôvodných autorov. Ďalšie skúmanie vzťahu emocionálnej

inteligencie a emocionálnej sebaúčinnosti by mohlo byť zamerané na ich kauzálne súvislosti, ako aj na súvislosti týchto konštruktov s ohľadom na riadenie a reguláciu negatívnych a pozitívnych emócií osobitne, či na intrapersonálne a interpersonálne aspekty emocionálnych procesov. Lepšie pochopenie týchto vzťahov, ako aj konštruktov samotných môže prispieť k lepšiemu porozumeniu procesov adaptívneho emocionálneho fungovania.

Literatúra

- Bandura, A. (2001) Social cognitive theory: an agentic perspective. *Annual review of psychology*, 52, 1-26
- Bar-On, R., & Parker J. (2000) *The Handbook of Emotional Intelligence*. San Francisco: A Willey Imprint.
- Ciarrochi, J., Chan, A.Y.C., & Bajgar, J. (2001) Measuring emotional intelligence in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 31, 1105-1119.
- Di Fabio, A., & Palazzeschi, L. (2008). Emotional intelligence and self-efficacy in a sample of Italian high school teachers. *Social Behavior and Personality*, 36, 315-326.
- Chan, D.W. (2004). Perceived emotional intelligence and self-efficacy among Chinese secondary school teachers in Hong Kong. *Personality and Individual Differences*, 36, 8, 1781-1795.
- Gürol, A., Özeran, M. G., & Yalçın, H. (2010). A comparative analysis of pre-service teachers' perceptions of self efficacy and emotional intelligence. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 3246-3251
- Kirk, B. A., Schutte, N. S., & Hine, D. W. (2008). Development and preliminary validation of an emotional self-efficacy scale. *Personality and Individual Differences*, 45, 432-436.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is Emotion Intelligence? In P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.), *Emotional Development and Emotional intelligence* (pp. 3-31). New York: Basic Books.
- Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004) Emotional Intelligence: Theory, Findings and Implications. *Psychological Inquiry*, 15, 3, 197- 215.
- Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001) Trait emotional intelligence: psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, 15, 6, 425-448.
- Petrides, K. V., & Furnham, A. (2003) Trait Emotional Intelligence: Behavioural Validation in Two Studies of Emotion Recognition and Reactivity to Mood Introduction. *European Journal of Personality*, 17, 39- 57.
- Petrides, K., & Furnham, A. (2006). The role of trait emotional intelligence in a gender-specific model of organizational variables. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 552-569.
- Rastegar, M., & Memarpour, S. (2009). The relationship between emotional intelligence and self-efficacy among Iranian EFL teachers. *System*, 37, 700-707
- Watson, D., Clark, & L. A., Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1063-1070.
- Wilhelm, O. (2007) Merění emoční inteligence: praxe a standardy. In R. Schulze & R. D. Roberts (Eds.), *Emoční inteligence* (s. 151-174). Praha: Portál.

VPLYV KOGNÍVNEJ ŠTRUKTUROVANOSTI NA RIEŠENIE VHLADOVÉHO PROBLÉMU

BREZINA IGOR – brezina@fphil.uniba.sk

Katedra psychológie, Filozofická fakulta UK v Bratislave

MARKO MARTIN – markorager@gmail.com

Katedra psychológie, Univerzita Cyrila a Metoda v Trnave

The influence of cognitive structures on insightful problem solving

Insight refers to a change of mental seizure in non-routine problem situations. We assume that the fallacy of solving is associated with improper mental representation organized by prevailing cognitive structures. Within this notion, the ability of insight could result from an inhibition of irrelevant cognitive structures as reproductive thinking system components. This assumption was tested in our study. The construct of insight was operationalized by five visual insight problems, one of which has experimental design. The controlled variables were: general intelligence factor, specific visual-constructive factor, need for cognition and the development in specific fields of interest. The results convergently support the hypothesis of cognitive structure (perceptual and conceptual) influence on insight fallacy by means of the organization of problem mental representation. These findings bring further insight into the field of creative cognition.

Key words: *insight, cognitive structures, cognitive processes, perceptual change*

Gratová podpora: VEGA 1/1110/12

1 Úvod

Poznanie kognitívnych funkcií relevantných pre fenomén vhľadu je fragmentárne. Dôvodom je nepochybne (A) markantná komplexnosť a interdisciplinárnosť problematiky myslenia vo všeobecnosti, ktorá deklasuje výskumy do pozície redukcionizmu; no taktiež (B) konceptuálna nejednotnosť vhľadu ako subordinovaného psychologického konštruktú a (C) metodologické rozpory jeho skúmania. Možno predpokladať (A) → (B), t.j. „nezdolný“ charakter oblasti implikuje teoretické problémy. Vlnu optimizmu počiatočne pozdvihli Newell a Simon (1972), ktorí rekonceptualizovali problematiku riešenia problémov ideou problémového priestoru. Neskôr sa však ukázalo, že ich prístup implementovaný do počítačného modelovania síce facilitoval výskum analyticko-konvergentného myslenia (AKM) pri riešení dobre definovaných problémov, no problém vhľadu (VM) zostal naďalej rezistentný. Kritickosť súčasného stavu však ešte lepšie vystihuje vzťah (B) ↔ (C); t.j. neexistencia koherentnej koncepcie vhľadu implikuje využívanie arbitrárnych metód operačného definovania konštruktú. Vzhľadom k tomu jednotlivé výskumy dochádzajú k navzájom rozporným, výsledkom a záverom (napr. Klein, Jarosz, 2011; Ash, Wiley, 2006; Jones, 2003 a i), čo spätne umocňuje počiatočnú nejednotnosť. Otáznou sa stáva samotná validita konštruktú (Davidson, Sternberg, 2003).

1.1 Diferenciálna analýza a definícia konštruktú

Ak existuje vhlad ako dištinktívny konštrukt, musia existovať špecifické definičné atribúty, ktoré ho validizujú. Štruktúru týchto atribútov možno vyprofilovať kontrastom vhladového (VM) a analyticko-konvergentného myslenia (AKM) pri riešení problémov. Diferenciálna analýza na základe zvolenej dichotómie sa ako nástroj osvedčila v našich predošlých výskumoch (Marko, 2010), kde sme zistili nezávislosť VM a AKM, ale taktiež rozdielnosť

kognitívnych funkcií, ktorými možno tieto konštrukty vysvetliť. Ak na VM participuje iná kategória procesov akú sme identifikovali pre AKM, možno konštatovať, že vŕhad je odlišiteľný a nezávislý konštrukt. Ako ho však definovať?

Napriek nejednotnosti sme definície systematizovali do troch úrovní. (1) Fenomenologicky: vŕhad je popísaný ako náhly, prekvapivý moment objavenia sa riešenia vo vedomí („Aha!“ zážitok), predchádzaný iniciálnou (MacGregor, Cunningham, 2008). Uvedené prežívanie je v silnom kontraste s postupným a systematickým približovaním sa k cieľu, typickému pre AKM (Lavric a kol., 2000). (2) Úroveň problému: pri analytických problémoch sa zväčšujúcim problémovým priestorom zvyšuje náročnosť riešenia, pričom vŕhadové problémy sú aj pri malom rozmere náročné; sú zle definované. (3) Nakoľko fenomenologické indikátory nie sú vždy spoľahlivé (pravdepodobne závisia od prežívania - Klein, Jarosz, 2011) a subjektívnu reprezentáciu problémového priestoru pri vŕhadových problémoch nemožno spoľahlivo určiť, ostáva nám zamerať sa na kľúčovú procesnú úroveň. Výsledky našich výskumov poukázali, že schopnosť AKM možno do veľkej miery ($R_{sq} > 75\%$ - Marko, 2010) vysvetliť bežnými kognitívnymi procesmi a fluidnou inteligenciou, ktoré však pre VM nemali žiadnu prediktívnu hodnotu. Táto skutočnosť naznačuje existenciu špecifických procesov pre vŕhad. Vzniká však otázka: o aké procesy ide?

1.2 Kognitívne štruktúry ako konceptuálny rámec

Poznávací systém organizuje chaos reality do poznateľnej podoby prostredníctvom konštrukcie kognitívnych štruktúr (KŠ). KŠ predstavujú systémy transformácií a filtrovania podnetov a významov využívaných pre konceptualizáciu reality. Majú genetický, adaptívny a ekonomický charakter, odrážajú inteligenciu per se (Piaget 1999; Derry 1996 a i.). Rámec KŠ ponúka vhodné priblíženie fenoménu vŕhadu. KŠ považujeme za relatívne rigidné komponenty systému reprodukívneho myslenia. Nakoľko by bolo pre človeka neadaptívne poznávať každú vec vždy unikátne, KŠ predstavujú efektívne nástroje, ktoré sa aktivujú pri reprezentovaní každodenných situácií a problémov. Teda majú reprezentačný vplyv – predpokladáme, že intuitívne prednastavujú reprezentáciu určitej situácie. Vŕhadové problémy však podľa nás predstavujú špecifickú kategóriu nerutinných (až proti-intuitívnych) a viacznačných situácií, ktoré pre svoju neštruktúrovanosť vytvárajú stav kognitívnej neistoty. V týchto situáciách KŠ ako automatizované filtre a transformácie vytvárajú inadekvátne uchopenie problému. Pre úspešné riešenie je teda nutné transformovať reprezentáciu problému - reštruktúrovať. Idea reštruktúracie vychádza z tvarovej tradície a RTC modelu vŕhadu (Ohlsson, 1984), no v literatúre často sa uvádza bez ďalšieho špecifikovania (napr. Sternberg, 2002). Rámec KŠ teoreticky prepája reštruktúraciu s novými pojmami (napr. flexibilita, elaborácia KŠ; schopnosť, resp. potreba tvorby KŠ - Bartal, 2010; aktivácia a decentrácia KŠ a i.), no najmä umožňuje modelovanie reprezentačného vplyvu KŠ v súvislosti s vŕhadovým riešením problémov. Okrem toho umožňujú rozumieť vŕhadu ako novej organizácii porozumenia problému, ktorá je výsledkom inhibície štruktúrujúceho vplyvu KŠ. Predpokladáme, že nie nižšia úroveň kognitívnych funkcií a fluidnej inteligencie, ale KŠ sú zodpovedné za ťažkosti v riešení vŕhadových problémov.

1.3 Výskumný problém a ciele

Existuje uvedené prepojenie medzi kognitívnou štruktúrou a vŕhadovým myslením? Ovplyvňujú perцепčné alebo konceptuálne štruktúry reprezentovanie vŕhadových problémov? Možno ich identifikovať ako činitele spôsobujúce zlyhanie vŕhadu? Cieľom výskumu je overiť uvedené teoretické prepojenie, t.j. (1) zistiť či a akým spôsobom kognitívne štruktúrovanie inhibuje schopnosť vŕhadu; (2) zistiť a vylúčiť alternatívne vplyvy.

(Pre limity rozsahu sme sa takmer výhradne zamerali na vplyv „nižšej“, perцепčnej štruktúracie vizuálnej informácie, konceptuálne štruktúrovanie spomenieme okrajovo.)

2 Metódy

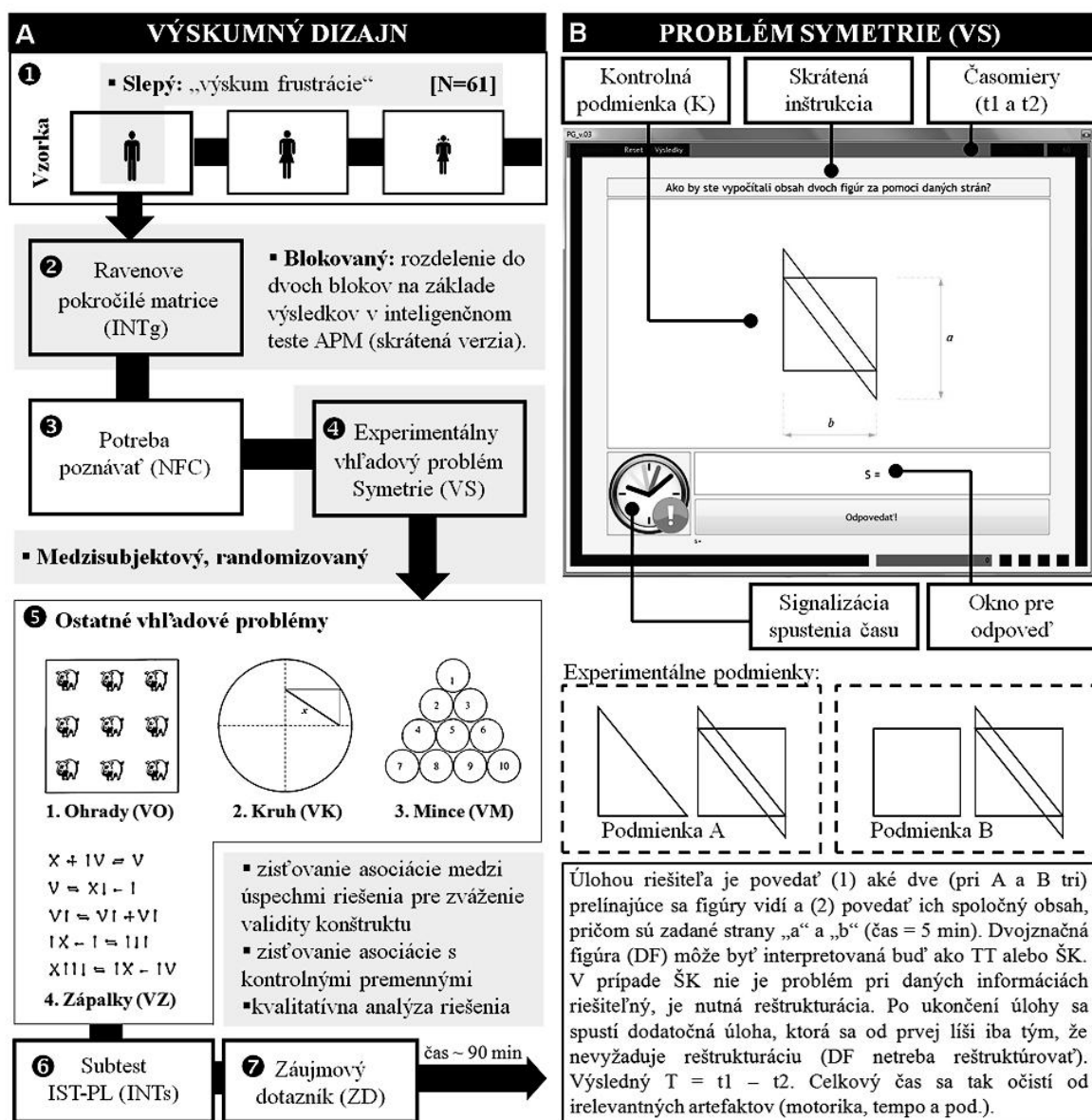
2.1 Výskumná vzorka

Výber bol uskutočnený na základe dostupnosti. Vzorka pozostávala zo súboru 61 osôb vo veku 19 až 29 rokov [N = 61; Mean = 22,7 rokov; 44 žien]. Pri zvolenom súbore vysokoškolákov (rôzne odbory) predpokladáme vyššiu úroveň inteligencie a socioekonomického statusu.

2.2 Konštrukty a operacionalizácia

Konštrukt vŕhľadu bol operacionalizovaný prostredníctvom piatich vŕhľadových problémov (VS, VO, VK, VM, VZ). I keď problémy mali názorový charakter (účelovo, pre elimináciu poznatkového zaťaženia), navzájom boli výrazne heterogénne. Riešenie problému bolo definované binárne úspechom (uR) a metricky časom (tRP) riešenia. VS bol nami programovaný experimentálny problém s tromi podmienkami (A, B + kontrolná K, odrážali mieru vplyvu KŠ). Pri VS sme navyše zisťovali spôsob percepčného uchopenia stimulácie (PU), ktoré mohlo nadobudnúť dve hodnoty - „dva trojuholníky“ (TT) alebo „štvorec a kosodĺžnik“ (ŠK) – odpovedali spôsobu reprezentácie dvojznačnej figúry (viď obr. 1B). Fluidnú inteligenciu (INTg) zachytávali Ravenove APM. Špecifickú funkciu názorno-konštruktívneho myslenia (INTs) operacionalizoval siedmy subtest IST (PL). V súvislosti s intelektom bola meraná potreba poznávať (NFC - Cacioppo, Petty). Záujmový dotazník (ZD) zisťoval rozvinutosť v 29 záujmových oblastiach.

2.3 Dizajn výskumu

Obrázok 1. Štruktúra výskumného dizajnu a experimentálneho problému VS

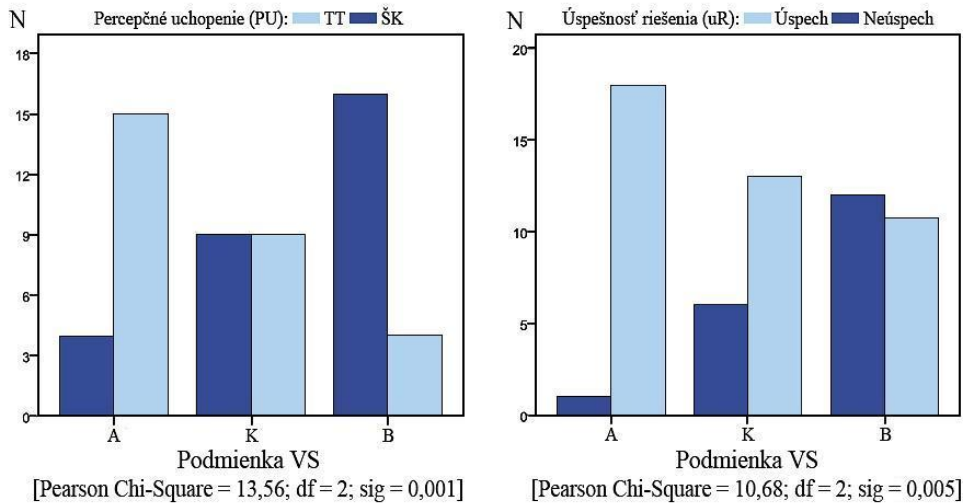
2.4 Pracovné hypotézy

Vzhľadom k teórii sme stanovili tri kategórie hypotéz: (H1): percepčné štruktúrovanie [Podmienka VS] bude sig. ovplyvňovať reprezentáciu [PU], úspešnosť [uR] a čas [tRP] riešenia problému. (H2): podmienka A bude sig. asociovaná s percepčným uchopením kvality TT, vyšším úspechom [uR] a kratším časom [tRP], pričom podmienka B s uchopením ŠT, menšou početnosťou úspechov a dlhším časom riešenia. (H3): neexistuje sig. vzťah medzi úspechom riešenia [uR] vo vŕhľadových problémoch [VS, VO, VK, VM, VZ] a premennými INTg, INTs, NFC a ZD.

3 Výsledky

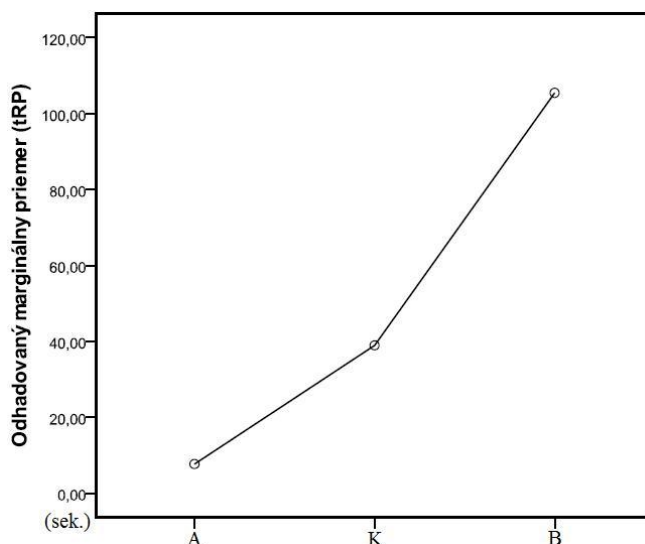
Štatistické testy odpovedali normalite. Pred testovaním experimentálneho vplyvu sme zväzili vyrovnanosť blokov z hľadiska zastúpenia účastníkov v podmienkach a ekvivalentnosť podmienok v kontrolovaných parametroch. Výsledky poukázali na homogénnosť blokov [Pearson Chi-Square: 0,25; df = 2; sig = 0,88], naznačujúc, že sa nevyskytla výberová chyba.

ANOVA nepreukázala rozdiely medzi podmienkami A, B a K v premenných INTg [F = 0,51; df = 2; sig = 0,59], INTs [F = 0,41; df = 2; sig = 0,66] a NFC [Mann-Whitney: Uak = 110; N = 30; sig = 0,983; Uab = 109,5; N = 34; sig = 0,334; Ubk = 156; N = 38; sig = 0,508]. Podmienky sú podľa zvolených kritérií ekvivalentné.

Obrázok 2. Graf efektu podmienky VS na PU a uR

Obrázok indikuje signifikantný rozdiel v PU a uR vzhľadom na podmienku VS. Závislá premenná PU nebola asociovaná s premennými INTg [t = 0,45; df = 50; sig = 0,651], INTs [t = -0,884; df = 54; sig = 0,380] ani NFC [U = 258; N = 47; sig = 0,701]. Prepojenie sa nezistilo ani medzi uR a INTg [t = 1,603; df = 54; sig = 0,115], INTs [t = 0,14; df = 58; sig = 0,889] a NFC [U = 234; N = 51; sig = 0,597].

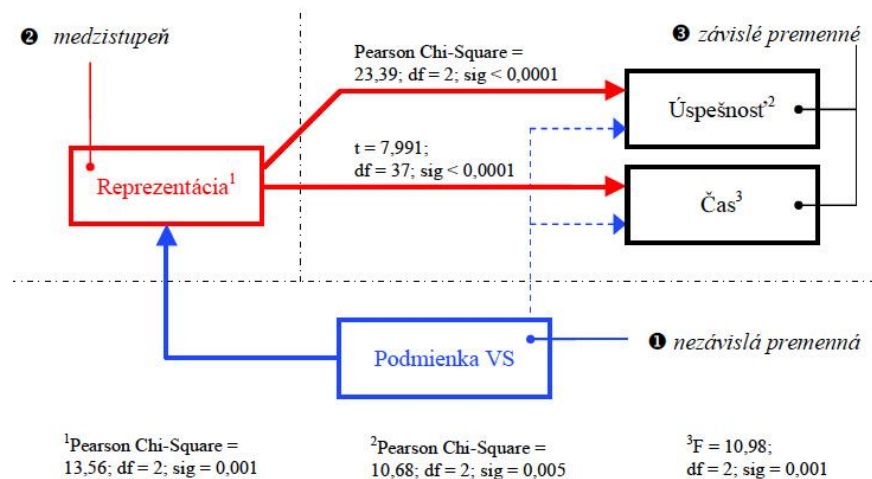
Obrázok 3. Graf odhadovaného tRP podľa podmienky VS

GLM test preukázal signifikantný medzisubjektový efekt na závislú premennú tRP [F = 10,98; df = 2; sig = 0,001; pozorovaná sila = 0,986], pričom kovariácie s premennými INTg, INTs a NFC boli nevýznamné [sig = ~0,7] (korelácie taktiež). Čas (tRP) pri podmienke B bol vyšší [=105,48s] ako K [=38,93] a A [=7,67]. INTg, INTs ani NCF teda nevysvetľovali pozorovaný efekt na závislé premenné PU, uR a tRP. T-testami sme nezistili žiaden rozdiel v

INTg, INTs ani NFC medzi úspešnými a neúspešnými (uR) riešiteľmi vŕadových problémov VO, VK, VM a VZ. Položky ZD boli redukované FA do štyroch faktorov [D = 5,83E-009; Varimax]. Rozdiel sa zistil len vo faktore „vizuálna oblasť“ [Cronbach alfa =0,84] pri probléme VO [t= 2,81; sig = 0,01; n = 55] a VM [t= 3,25; sig = 0,01; n = 55].

4 Diskusia

Vylúčili sme možné skreslenie odozvy na experimentálny zásah vplyvom blokovej nehomogenity a neekvivalencie skupín a zároveň alternatívu vplyvu kontrolných premenných. Dochádzame teda k záveru, že pozorované rozdiely v závislých premenných boli spôsobené experimentálnym zásahom. Výsledky podporujú očakávania hypotéz - ako ich interpretovať? Kognitívny systém obsahuje už na rudimentárnej úrovni statické percepčné štruktúry (Piaget, 1999). Tie predstavujú súbor implicitných mechanizmov, ktoré transformujú vstupné (vizuálne) informácie do organizovaných vnemov (princípy organizácie, napr. Eysenck, Keane, 2008). Možno ich považovať za formy, ktoré vtiskajú svoju štruktúru vstupným informačným obsahom – teda štruktúrujú vnemy a reprezentácie. Na existenciu týchto foriem (poznávacích štruktúr) ako agentov usudzujeme z existencie organizovaných vnemov ako produktov. Rozdiely v percepčnom uchopení (PU) medzi skupinami v je možné vysvetliť týmito mechanizmami štruktúrovania. V prípade podmienky K boli oba spôsoby vnímania dvojznačnej figúry (DF) rovnako časté (obr. 2). Výrazná rozdielnosť nastala v prípade A a B s pridaným kontextuálnym tvarom, ktorý bol symetrický z jednou časťou DF. Predpokladáme, že na základe tejto zhody percepčný mechanizmus vytvoril zo symetrických objektov grupu (zákon symetrie), čo spôsobilo náchylnosť vyčleniť symetrickú časť DF. Po jej vyčlenení tvorí zvyšok DF komplementárny tvar (v podmienke B vznik grupy štvorcov vyčlenil kosodĺžnik). Percepčná štruktúra týmto spôsobom ovplyvňovala reprezentáciu problému. Napriek silnému efektu experimentálnej podmienky predpokladáme, že jej vplyv bol sprostredkovaný reprezentáciou DF ako značí model.

Obrázok 4. Štruktúra závislostí premenných predpokladaného modelu

Problém VS bol riešiteľný iba ak participant reprezentoval DF ako dva trojuholníky. V opačnom prípade z uvedených informácií nebolo možné analyticky odvodiť riešenie, t.j. riešenie predpokladalo reštruktúraciu. Empirickým indikátorom bolo zníženie % úspechu a markantné zvýšenie času riešenia (pri A 7,7s., pri B 105,4s.). Vzájomná kovariácia uR ostatných problémov hovorí v prospech validity konštruktu, ktorý je navyše nezávislý od psychometrickej inteligencie (s tou sa naopak spája AKM. Čiastočný vzťah vŕhľadu s vyšším záujmom o vizuálnu oblasť možno vysvetliť vyššou názornou tvorivosťou týchto ľudí, nakoľko faktor pozostával z položiek „estetika“ a „výtvarné umenie“). Uvedené výsledky

naznačujú možnosť existencie diskkrétnej schopnosti vhľadu, ktorá môže niesť významné teoretické aj praktické implikácie.

Literatúra

- Ash, I.K., Wiley, J. (2006). The nature of restructuring in insight: An individual differences approach. *Psychonomic Bulletin Review*, 13,1,66-73
- Bar-Tal. (2010). When the Need for Cognitive Structure does not Cause Heuristic thinking. *Psychology*, 1,96-105
- Brezina, I. (2007). Simultaneous performance of double controlled tasks and their impact of psychophysiological processes, X. European kongres of psychology, Book of papers, Prague
- Cacioppo, J.T., Petty, R.E. (1982). The Need for Cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42,1,116-131
- Davidson, J.E., Sternberg, J.R. (2003). *The psychology of problem solving*. NY: Cambridge University Press
- Derry, S.J. (1996). Cognitive Schema Theory in the Constructivist Debate. *Educational Psychologist*, 31,3,163-174
- Duncker, K. (1945). *On Problem Solving*. New York: American Psychological Association.
- Eysenck, M.W., Keane, M. (2008). *Kognitivní psychologie*. Praha: Academia
- Jones, G. (2003). Testing two cognitive theories of insight. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 29,5,1017-1027
- Klein, G., Jarosz A. (2011). A Naturalistic Study of Insight. *Journal of Cognitive Engineering and Decision Making*, 5,4,1-17
- Lavric, A. (2000). Differences in working memory involvement in analytical and reative tasks: an ERP study. *Cognitive Neuroscience*, 19,5,97-104
- Marko, M. (2010). *Diferenciálna analýza myslenia v rámci funkcií fluidného systému a kognitívnych štruktúr*. Bakalárska práca. Trnava: UCM, 2010,63s.
- Macgregor, J.N., Cunningham, J.B. (2008). Rebus puzzles as insight problems. *Behavior Research Methods*, 40,1,263-268
- Newell, A., Simon, H. A. (1972). *Human Problem Solving*. Englewood Cliffs:Prentice-Hall
- Ohlsson, S. (1984). Restructuring revisited II. An information processing theory of restructuring and insight. *Scandinavian Journal of Psychology*, 25,2,117-129
- Piaget, J. (1999). *Psychologie Inteligence*. Praha: Portál
- Sternberg, J.R. (2002). *Kognitivní Psychologie*. Praha: Portál

INTEGRATÍVNE PRÍSTUPY K MÚDROSTI AKO PREMOSTENIE VYMEDZENÍ VÝCHODU A ZÁPADU

BREZINA IVAN - expsivan@savba.sk
Ústav experimentálnej psychológie SAV

Bridging east and west: integrative conceptions of wisdom

Current research provides the evidence on cross-cultural differences in folk definitions of basic concepts of modern psychology. Presented article aims to introduce selected theoretical approaches that amplify the traditional cognitive-based conceptualization of wisdom of broader context of variables. Both, works grounded in organicism theories as well as publications that emphasize the integration of personality attributes create a solid backround for approach that eventually features more cultural sensitivity.

Key words: *wisdom, cross-cultural psychology, integrative approach, organicism*

Grantová podpora: VEGA 2/0126/12 Potreba štruktúry v procese rozhodovania a zvládania

Úvod

Sternberg (2000) uvádza, že ľudia, ktorí nadobudnú múdrosť v istom (kultúrnom) kontexte, môžu byť schopní ju dosiahnuť aj v inom kontexte, avšak poznatky potrebné k tomu, aby získali múdrosť, sú v rôznych kontextoch rozličné. Podľa viacerých autorov múdrosť predstavuje kultúrny produkt hodnotený a udržiavaný štruktúrovanou skupinou ľudí (Holliday & Chandler, 1986). Yangová (2001, s. 673) v zhode s presvedčením Staudingerovej (1996) uvádza, že „múdrosti nemožno plne porozumieť bez toho, aby sme do štúdia zahrnuli kultúrne prostredie, v ktorom sa múdrosť prejavuje“.

Za jednu z hlavných línií rozdielov v definovaní psychologických konštruktov všeobecne, ako aj múdrosti špecificky, možno považovať „dichotómiu“ východu a západu, teda na jednej strane populácie historicko-náboženského kontextu južnej a východnej Ázie a na strane druhej nám známejšie populácie Európy a severnej Ameriky.

Odlíšnosť paradigiem

V záujme uviesť čitateľa hlbšie do kontextu ázijských kultúr uvádzame výskumy, ktorých tématickým zameraním nie je samotná múdrosť, ale procesy úzko s ňou súvisiace – myslenie, kultúrne dimenzie a hodnoty. Nisbett (2003), na základe vlastného vyhodnotenia rozsiahleho súboru dát prichádza v známej knihe „The geography of thought“ k záveru, že typický spôsob myslenia, uvažovania a interpretácie skutočnosti je medzi „východom a západom“ v mnohých aspektoch kontrastný. Kým príslušníci východných kultúr majú tendenciu (a.) nahliadať na realitu v perspektíve kruhu, (b.) preferovať dialektickú logiku, (c.) hľadať rovnováhu, (d.) vidieť celok a prikladať dôležitosť kontextu, (e.) prichádzať k záverom typu „aj A – aj B“ resp. „A a B“ – jedinci formovaní hodnotami západnej civilizácie skôr inklinujú k (a.) nahliadaniu na realitu v perspektíve priamky, (b.) preferovaniu lineárnej logiky, (c.) izolovaniu objektu od kontextu, (d.) analýze častí celku, či (e.) záverom typu „buď A, alebo B“.

V inej štúdií Kim et al (1999) identifikoval dimenzie ázijských kultúrnych hodnôt v trojstupňovom výskumnom procese založenom na: (a) skúmaní literatúry o ázijských kultúrnych hodnotách, (b) celonárodnom výskume realizovanom na amerických psychológoch ázijského pôvodu a (c) troch diskusiách fokusových skupín pozostávajúcich z Američanov ázijského pôvodu. Tieto procedúry celkovo generovali štrnásť dimenzií hodnôt s

202 položkami: kolektivismus, skromnosť, sebakontrola, dôležitosť rodiny, úcta k autorite, konformita so spoločenskými normami, rodinou a očakávaniami, úspech vo vzdelaní a práci, rešpekt voči starším, schopnosť riešiť psychologické problémy, zbožšťovanie rodičov, reciprocita, udržanie interpersonálnej harmónie, nadradenosť potrieb druhého nad vlastnými, udržanie pozitívnej reputácie rodiny.

V snahe o výstižné porovnanie jednej múdrosti východu a západu, alebo dvoch múdrostí – východnej a tej západnej, existujú rozličné metafory ohľadom západnej vôle hľadať verbálne odpovede, a východnom úsilí zameranom na dosiahnutie presahujúcej skúsenosti, či západom hnaným túžbou po kontrole prostredia a východom snažiacim sa získať kontrolu nad človekom. Wink a Helson (1997) používajú v danom kontexte porovnanie praktickej múdrosti s múdrosťou transcendentnou. Metodologicky diverzný výskum Takahashiho, Bordiu (2000), Yangovej (2001), aj Takayamu (2002) na vzorkách japonských, čínskych a amerických študentov naznačuje že nie je úplne scestné uvažovať o koncepte západnej múdrosti založenej na dominancii racionality a poznatkov východných prístupov k múdrosti charakteristických dôrazom na emócie, intuíciu, a v neposlednom rade na transcendentálnu oblasť .

Nisbett (2003) potvrdzuje zistenia viacerých výskumníkov syntetizujúcim konštatovaním, že zatiaľčo „západ“ zdôrazňuje individualitu a autonómiu, „východ“ dáva dôraz na vzájomnú prepojenosť (angl. interdependency) a komunitu (pozri Triandis, 1990, Hofstede, 2001, Smith, 2007, Hall, 1988). Integratívnosť, ako základná charakteristika východnej múdrosti definovaná Takahashim a Overtonom (2005) v našom ponímaní taktiež značne konverguje s vyššie uvedenými Nisbettovými zisteniami.

Holistické prístupy

I keď pozícia kognitívnych procesov v rámci západných teórií múdrosti na dominancii nestráca, časť prístupov vzniká na pozadí presvedčenia, že múdrosť predstavuje širšiu integráciu emocionálnych zručností, sociálnych schopností a osobnosti. Tieto prístupy – ak vychádzame z referenčného rámca dnešných medzikultúrnych poznatkov o implicitných teóriách múdrosti – predstavujú teoretický odkaz s relatívne vysokou mierou kultúrnej univerzality. Tak holisticko-organizmický náhľad na skutočnosť, ako aj tri významné teórie osobnosti naznačujú, že východná optika nemusí byť nevyhnutne západnému mysleniu vzdialenou. Nakoniec, prístupy humanistickej filozofie prezentujú názor, že pravdy, ktoré sú známe múdremu človeku, pozná každý (Kekes, 1983), a teda múdrosť v danom ponímaní neidentifikujeme s vyčerpávacími poznatkami, ako skôr so schopnosťou ich správnej interpretácie v kontexte ľudského života.

Holizmus prijíma realitu ako celok reprezentovaný súborom vzájomne prepojených vzťahov, a v protiklade k analytickej tendencii rozdeľovať, jeho perspektíva je založená na syntéze ústiacej do jednoty. Známa slovenská sinologička Marina Čarnogurská (2006) približuje východný koncept bytia ako holistický náhľad na existenciu jedného živého organizmu, ktorého je človek vnútornou súčasťou . Aj keď západný „zvyk rozdeľovať“ niektorí autori spájajú s kresťansko-judaistickou tradíciou (Lilly, 1978), nazdávame sa, že o základných kameňoch európskeho myslenia je vhodné uvažovať (aj) v kontexte gréckej filozofie. Na druhej strane, interpretácie reality so zameraním na celok vyjadrujú jadro organicizmu. Organicizmus definovaný Pepperom (1942) je založený na základnej metafore integrácie. Tá predpokladá vzájomnú závislosť premenných v súvislosti s ich vývinom v priebehu času. Metafora je založená na dialektických teóriách, ktoré postulujú, že všetko poznanie sa rozvíja smerom k zvýšenej integrácii vzájomnou súhrou konfliktu a jeho vyriešenia, keď časti nachádzajú svoje „spojitosti“ (angl. nexusses), a dochádza k zjednoteniu s ich zdanlivými protikladmi do celku, ktorý formuje základy nových tvrdení (poznání). Tento proces pokračuje neurčitý čas, kým sa dosiahne vzájomná závislosť medzi všetkými časťami poznania vo vedomí (Kramer, 1990).

Osobnosť integrujúci prístup

Prístup Orwollovej a Perlmutterovej (1990) vychádzajúci z osobnostných teórií Junga, Eriksona a Kohuta je jednou zo štúdií, ktorá namiesto poznávacích, dáva väčší dôraz na osobnostne-emocionálne aspekty múdrosti. Spojenie troch odlišných prístupov k osobnosti (Eriksonov psychosociálny, Jungov analytický a Kohutov objektový) autorky odôvodňujú tým, že každý z nich poníma vývin self a seba-transcendenciu ako kľúčové funkcie múdrej osobnosti. V spojitosti so spomínanými funkciami Ruisel (2005, s. 142) uvádza, že „naznačujú nezvyčajne integrovanú a zrelú štruktúru osobnosti, ktorá prekračuje bežnú orientáciu na seba a reguluje vzťahy so sebou, s inými, i s vonkajším svetom“. U Junga vedie cesta k múdrosti cez individuáciu. Jeho teória (in Orwoll, Perlmutter, 1990) umiestňuje zdroj múdrosti do ľudskej psyché, kde pôsobí v konfrontácii s hlbšími aspektmi kolektívneho nevedomia. Jungove presvedčenie o tom, že múdrosť je založená na sociálnom dialógu, nie je úplne nekompatibilné s názorom Eriksona (1982), ktorý múdrosť identifikoval v úspešnom zvládnutí posledného, ôsmeho štádia ľudského vývinu. Podľa Eriksona (1982), „ja“ resp. ego vyplýva z vyjednávania medzi konfliktmi typickými pre dané životné obdobie – v prípade múdrosti, konečného životného stupňa, vychádzajúceho zo zodpovednej akceptácie života, tak ako bol prežívaný – teda pozitívnu adaptáciu na fyzický úpadok a hroziacu smrť. Ruisel (2005) uvádza, že k vymedzeniu osobnostnej zložky múdrosti u Eriksona prispieva najmä vývin self, Erikson (1982) zastáva názor, že múdrosť sa týka expanzie kontextu, v ktorom je subjektívne self umiestnené do rozšírenej, globálnejšej a viac filozofickej perspektívy. V súvislosti s našou témou je na mieste uviesť Eriksonove (1982) presvedčenie o tom, že univerzálne črty múdrosti (viazané na úspešné zvládnutie vývinových štádií) ostávajú medzi jednotlivými kultúrami nemenné.

Kohutova teória (1977, in Orwoll, Perlmutter, 1990) postuluje skúsenostný obraz seba ako zdroja múdrosti. Jeho zameranie akcentuje najmä rané vzťahy medzi rodičmi a deťmi, ktoré v predĺžení do neskorších fáz vývinu self autor v súvislosti s múdrosťou spája so vzťahom k narcizmu.

Orwollová s Perlmutterovou (1990) uvádzajú, že tri prezentované teórie, z ktorých vychádza ich vlastný koncept, sú vytvorené na základoch konštruktivistického prístupu k vývinu osobnosti, v ktorom aktívny, organizujúci obraz seba participuje na dynamickom procese, zahŕňajúcom vedomé i nevedomé vplyvy. Múdrosť, či už považovaná za postupný s vekom súvisiaci vývin ega (Erikson), individuáciu (Jung), alebo transformovaný narcizmus (Kohut), v sebe obsahuje nezvyčajné úrovne uvedomenia seba a psychologického rastu.

Psychológia osobnosti v tejto súvislosti častejšie operuje s pojmom zrelý človek. Zrelosť je podľa Rogersa (1961) založená na otvorenosti voči skúsenostiam, ktoré prináša prítomnosť, Fromm (1956, in Ruisel, 2005, s.210) zastáva názor, že „zrelá osobnosť prejavuje produktívnu orientáciu a kapacitu na prežívanie zrelej lásky“. Podľa Allporta (1937, in Orwoll, Perlmutter, 1990) aj ďalší autori v súvislosti s prejavmi psychologickéj zrelosti zdôrazňujú rozvíjanie seba dosahované vyhľadávaním významných cieľov a záujmov, objektivitu voči sebe zahŕňajúcu vhľad a zmysel pre humor, a istý druh životného štýlu. Orwollová a Perlmutterová (1990) vyjadrujú presvedčenie, že spomínané kvality opisujúce múdre (zrelé) osoby, nie sú samé o sebe pri definovaní osobnostnej zložky múdrosti postačujúce. Autorky zastávajú názor, podľa ktorého je potrebné ďalej uvažovať o tendencii jednotlivca presahovať svoje vlastné limity (angl. self-transcendence), čo je vnímané ako jeden z dôsledkov pokročilého osobnostného vývinu jedinca a v skratke „znamená prenesenie sa od individualistického prístupu k sociálnemu alebo univerzálnemu chápaniu sveta“ (1990, s. 162).

Záver

Markus a Kitayama (1998) v článku s názvom „Kultúrna psychológia osobnosti“ poukazujú na skutočnosť, že väčšina akademických koncepcií osobnosti zdôrazňuje nezávislosť a

autonómiu, jednotlivec je tu vymedzený ako súbor samostatných rysov a schopností. Na druhej strane v ázijských kultúrach je dôležitosť vzťahov a ich vzájomného prepojenia zakorenená v samotnej definícii konceptu self, ktorý nereprezentuje oddelenú entitu, ale je v podstate spojený s ostatnými. Triandis (1990) uvádza, že v kolektivistických kultúrach je self definované ako súčasť skupiny (in-group), zatiaľ čo v individualistických kultúrach je ponímané ako separovaná a odlišná entita. V kultúrach Ázie je, podľa Markusa a Kitayamu (1991), osobnosť (nie odlišne od múdrosti) prežívaná a chápaná ako správanie, ktoré charakterizuje osobu vo vzťahu k iným, odvíjajúc sa od konkrétnych sociálnych kontextov. Tieto presvedčenia úzko nadväzujú na teóriu Orwollovej s Perlmutterovou (1990). Autorky identifikujú dva indikátory „osobnostnej zložky múdrosti“ (angl. personality-based wisdom, s. 160): výnimočný vývin self a sebatranscendenciu, a nielen voľbou týchto dvoch premenných sa teóriou podľa nášho názoru viac približujú univerzálnemu vymedzeniu múdrosti, kladúc väčší dôraz na interfunkčné vzťahy, kontext, osobnú transcendenciu a vzájomnú prepojenosť. Podobne ako filozofický smer organicizmu.

Literatúra

- Čarnogurská, M. (2003). Čínska filozofia cez prizmu euro-čínskych filozofických vzťahov od minulosti až po dnes. In: Slobodník, M., Pirický G., (Eds.), Fascinácia a (ne)poznatie: Kultúrne stretý západu a východu, Chronos, Bratislava.
- Erikson, E, Erikson J.,M. (1982). The Life Cycle Completed. New York: Norton.
- Holliday, S. G., Chandler, M. J. (1986). Wisdom: explorations in adult competence. Basel, Switzerland: Karger.
- Kekes, J. (1983). Wisdom. American Philosophical Quarterly, 20, 277-286.
- Kim, B.S.K., Atkinson, D. R., Yang, P. H. (1999). The Asian Values scale: Development, factor analysis, validation, and reliability. Journal of Counseling Psychology, 46, 342-352.
- Lilly, J.C., Lilly, A. (1978). The dyadic cyclone, Paladin Books, London.
- Markus, H. R, Kitayama, S. (1998). The Cultural Psychology of Personality. Journal of Cross Cultural Psychology, Vol. 29, No. 1, 63-87 (1998)
- Nisbett, Richard (2003). The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently and Why. The Free Press: New York.
- Orwoll, Perlmutter (1990). A study of wise persons: integrating a personality perspective. In: Sternberg, R.J. (Ed.), Wisdom: Its nature, origins and development. New York: Cambridge University Press.
- Pepper, S.C., (1942). World Hypotheses: A study of evidence, University of California Press, Berkeley, Los Angeles and London.
- Radhakrishnan, S. (1991). Eastern religions and western thought, Oxford University press, Oxford India Paperback, Dehli.
- Ruisel, I. (2005). Múdrost v zrkadle vekov, Pegas, Bratislava.
- Rogers, Carl. (1961). On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. London: Constable.
- Staudinger, U. M. (1996). Wisdom and the social-interactive foundation of the mind. In P.B. Baltes and U.M. Staudinger (Eds.), Interactive minds (pp. 276-315). New York: Cambridge University Press.
- Sternberg, R. J. (2000). Úspešná inteligencia, SOFA, Bratislava
- Takahashi, M., Bordia, P. (2000). The concept of wisdom: A cross-cultural comparison. International journal of psychology, 35 (1), 1-9.
- Watts, W. A. (1951). The wisdom of insecurity, Vintage books, New York
- Watts, W. A. (1995). Cesta Zenu. Votobia. Olomouc, 1995
- Wink, P., Helson, R. (1997). Practical and transcendent wisdom: Their nature and some longitudinal findings. Journal of Adult Development, 4, 1-15.

DEONTOLOGICKÝ A TELEOLOGICKÝ PŘÍSTUP K MORÁLNÍM DILEMATŮM

CIEŠLAROVÁ DANKA – jarni.den@gmail.com

KLIMUSOVÁ HELENA - klim@mail.muni.cz

Psychologický ústav, FF Masarykova univerzita Brno

Ethical Dilemma: Deontological and Teleological Approach

In the article, an overview of possible approaches to ethical decision-making within the frame of ethical dilemmas that helping professionals may encounter is presented. Variety of approaches (articles and published literature) recommended for effective ethical decision are offered. Particular procedures and guidelines to ethical decision-making are discussed by authors and put into relation to general principles, such as deontological (process is emphasized) and teleological (consequences are emphasized) approaches.

Key words: *Professional Ethics, Deontological and Teleological Approaches, Ethical Dilemma, Ethical Decision-Making*

1. Přístupy k morálnímu rozhodování

V rámci uvažování o morálních dilematech je třeba si uvědomit, že ani legislativa, ani etický kodex neposkytují dostatečná vodítka pro rozhodování. Podle čeho se tedy pracovník v pomáhající profesi může rozhodnout?

Přístupy k řešení etických konfliktů se neustále vyvíjely a měnily, počínaje antickými filozofy, dnešními autory konče. I dnes můžeme najít různé přístupy k etickým otázkám, etiky je však možné podle Hartsella (2006) i Mattison (2000) rozdělit v podstatě na dvě skupiny: na teleology nebo také relativisty (to co je správné je vztaženo k důsledkům) a deontology či absolutisty (důraz je kladen na prostředek, na proces, který může být dobrý nebo špatný, a který je potřeba dodržet, i kdyby měl vést ke špatnému důsledku, účel nesvětí prostředky). První skupina má za to, že rozhodnutí je etické, pokud má dobrý výsledek, druhá tvrdí, že výsledek bude dobrý, jen pokud k němu dospějeme dobrým procesem. Podobné dimenze můžeme najít i v přístupu pracovníků pomáhajících profesí k řešení morálních dilemat.

2. Není návod jako návod

Zaměřme se nyní na různé postupy, pomocí nichž lze, dle různých autorů, dojít k morálnímu rozhodnutí. Thiroux (podle Meacham 2007) uvádí, že dobrý přístup, návod k morálnímu rozhodování by měl mít následující charakteristiky:

1. Racionálně založený, avšak beroucí v potaz emoce.
2. Logicky konzistentní, přesto umožňující flexibilitu.
3. Obecně aplikovatelný, stejně jako aplikovatelný na konkrétní jedince a situace.
4. Je možné se jej naučit.
5. Umožňuje řešit konflikty.

Reamer (podle Meacham 2007) uvádí principy jednoho z možných systematických přístupů k morálnímu rozhodnutí. Jednotlivé body zní například takto: „Podmínky „akceschopnosti“ jednoho jsou nadřazeny právu na svobodu druhého.“ nebo „Jedincovo právo na svobodu je nadřazeno jeho právu na základní „well being“ - pohodu.“ Takový přístup k morálnímu rozhodování je problematický především proto, že nám v podstatě předkládá hodnoty tak, „jak by měly být“. Autor se nejspíš domnívá, že nám tak zjednoduší rozhodování.

Jiný systém předkládá Lowenberg et al. (2000, podle Meacham 2007):

1. Identifikuj své relevantní hodnoty vztahující se k dilematu.
2. Identifikuj jakékoliv společenské hodnoty vztahující se k rozhodnutí.
3. Identifikuj relevantní profesní hodnoty.
4. Identifikuj alternativní možnosti.
5. Která alternativa chrání v největší možné míře klientova práva a blaho stejně jako práva a blaho ostatních.
6. Která alternativa ochrání v nejvyšší možné míře společenská práva a zájmy.
7. Co můžeš udělat k minimalizování konfliktu mezi body 1, 2 a 3?
8. Co můžeš udělat k minimalizování konfliktu mezi body 5 a 6?
9. Která alternativní akce povede k co nejmenší škodě?
10. Do jaké míry bude alternativa efektivní a etická?
11. Vzal jsi v potaz jak krátkodobé, tak dlouhodobé důsledky rozhodnutí?

Tento systém je proti Reamerovu více zaměřen na úsudek jedince, který se rozhoduje, klade důraz nejen na hodnoty jeho, ale i hodnoty společnosti. Přesto, v bodech 7 a 8 se opět dostáváme do potíží. Právě otázka, co můžeme udělat k minimalizování konfliktu mezi různými systémy hodnot, je otázkou, na kterou by pracovník rád znal odpověď.

Koocher a Keith-Spiegel (1998) nabízí podobný postup, který je adaptací procedur vytvořených autory Tymchuk (1981) a Haas a Malouf (1989):

1. Definuj, jaké povahy je etický konflikt, zda se jedná o etické dilema či o etický problém.
2. Zjisti, zda už někde existují vodítka, která by mohla být aplikována na tuto specifickou situaci.
3. Prozkoumej tak důkladně, jak je jen možné, všechny zdroje, které by mohly mít vliv na tvé rozhodnutí (vlastní postoje, hodnoty, minulé zkušenosti, možné zdroje předsudků. Roli hraje pohlaví a způsob emočního reagování, ale také výběr etického přístupu k řešení morálních dilemat).
4. Najdi důvěryhodného kolegu, se kterým bys mohl problém konzultovat.
5. Zvaž práva, odpovědnost a zranitelnost jednotlivých zainteresovaných stran.
6. Vytvoř alternativní řešení.
7. Zvaž následky jednotlivých rozhodnutí.
8. Učiň rozhodnutí.
9. Uskutečni jej.

Tento postup obsahuje několik důležitých apelů. Prvním je hned na začátku vymezit situaci jako etický problém, či etické dilema. Jestliže konflikt shledáme etickým problémem, pak zde asi dojde k nepříjemným pocitům, které takové rozhodnutí doprovázejí, ale budeme pravděpodobně vědět, co máme dělat, jak se v situaci zachovat. Pokud však bude konflikt shledán etickým dilematem, pak nemá „správné“ řešení. Dilema je situace, kdy se před námi vynoří dvě stejně nepříjemné možnosti řešení.

Dalším důležitým apelem je prozkoumat vlastní přístup k etickým dilematům. Zde se opět dostáváme k filozofickým přístupům naznačeným na začátku, k přístupu teleologickému a deontologickému. Holland a Kilpatrick (1991) dokumentují řadu osobnostních proměnných spojených s individuálním rozhodovacím stylem. Autoři naznačují, že někteří sociální pracovníci se spíše přiklánějí ke konzistentnímu dodržování zákonů či pravidel, které se vážou k dané situaci. Zatímco ostatní zdůrazňují spíše důsledky, podle kterých volí, jak se zachovají. Někteří sociální pracovníci si více cení klientova práva na sebeurčení než beneficence (dobročinnosti). Priority sociálního pracovníka ovlivňuje i jeho role v organizaci, zda jsou pracovníci v přímém kontaktu s klientem, či v administrativě a ve vedoucích

pozicích. Mattison (2000) uvádí příklad 14leté těhotné dívky, která chce nechat své těhotenství v utajení do chvíle, kdy existuje právní limit na přerušení těhotenství, ke kterému by ji mohli nutit její rodiče. Dívka si chce dítě nechat. Očekává však, že jí za to matka s otcem vyhodí z domu, pak by mohla žít u své tety. Proší tedy sociálního pracovníka, aby její těhotenství neprozradil do doby, kdy si bude moci dítě nechat. Dle Mattison (2000) není pochyby, že pracovníci princip důvěrnosti a klientovo právo na sebeurčení považují za základní. V tomto případě se může na pravidla orientovaný deontologický pracovník cítit povinován dodržet klientovo právo na sebeurčení. To znamená, že porušení tohoto pravidla nepřichází v úvahu. Pro tohoto sociálního pracovníka porušení důvěrnosti a práva na sebeurčení je inherentně špatně. Fakt, že je klientce 14 let, na tom nic nemění. Pro sociálního pracovníka, který vidí situaci z relativistické perspektivy, jsou důležité důsledky, které mohou nastat. Tento sociální pracovník se pokusí najít rovnováhu mezi riziky a zajímá se o to, jaký výsledek může mít ta která možná akce. Tento pracovník s teleologickou perspektivou váží důsledky pro adolescenta, pro nenarozené dítě, pro rodinný systém, pro sociálního pracovníka a pro společnost, ale také pro další potenciální strany (jako třeba otec dítěte).

Předestřené přístupy pro nás mohou být vodítkem v situacích, kdy máme dost času zvažovat, uvádět do souvislostí, porovnávat, zkoumat pocity, konzultovat s kolegy. Ne vždy však máme dostatek času, například při práci se suicidálním klientem (zde obzvlášť).

Hartsell (2006) tyto přístupy kritizuje, protože se příliš nehodí do situací, kdy rozhodnutí musí být rychlé, navíc se domnívá, že valná část autorů se staví k etice jako k otázce konsenzu: „Pokud etika není nic jiného než konsenzus, není se co divit, že jsou sociální pracovníci zmatení. Vždyť rozdílné skupiny lidí mohou dojít k rozdílnému konsenzu, etické chování se může dramaticky měnit místo od místa a v čase.“ Proto volá po jednoduchém, snadno naučitelném a pochopitelném a navíc snadno a co nejrychleji aplikovatelném postupu etického rozhodování. Problematickým vidí právě různé hierarchizování hodnot, které vyvolávají morální konflikty. Pokud to nelze jinak, doporučuje snížení množství hodnot, které s konfliktem souvisejí na minimum. Jako nejlepší postup pro zjednodušení celého procesu však navrhuje brát v potaz pouze tři elementy: život, volbu, a vztah. Tyto tři elementy považuje za nezbytné pro to, aby etické dilema vyvstalo, ale také, aby bylo rozhodnutí etické. Protože jejich řazení však vyvolává více problémů než řeší, nedoporučuje jejich hierarchizaci (nepoužitelné, pokud např. musíme volit mezi více životy). Má tedy za to, že všechny tři zmíněné elementy jsou jádrem etického dilematu, a že jediné jsou-li všechny tři brány v potaz jakožto kontext dilematu, mohou vytvořit systém, který pracovníky povede. Hartsell (2006) navrhuje v případě vystoupení etického dilematu maximalizovat všechny tři elementy. Maximalizací má na mysli udržení všech tří elementů v rovnováze do té míry, jak je to jen možné, bez nutnosti kompromisu.

Shrnutí

Předložené přístupy a navržená schémata se snaží do procesu rozhodování vnést prvek racionality. Zachovat si chladnou hlavu a zvažovat všechna pro a proti je pro etické rozhodnutí důležité. Není však všespásné. Henriksen a Vetlesen (2000) se domnívají, že pracovník nemusí mít modely a etické principy v „hlavě“, aby se dokázal rozhodnout morálně. Proto kladou důraz i na intuici, přestože z ní etické rozhodování nemusí a nemělo by vždy vyplývat. Mattison (2000) poznamenává, že rozhodování není ani cosi přísně diskrétního, ani přísně logický a vědecký úkol, věda pomáhá, ale pro definitivní užití v praxi je nutně omezená. Domníváme se, že člověk nemůže být na úrovni hodnot neutrální, proto nelze etické konflikty řešit pouze čistě racionálně, naše hodnoty se budou vždy hlásit o slovo. Důraz na sebeuvědomění, který zde Mattison (2000) klade, je právě tím, co je mimo vědecký kontext. Ten, kdo se rozhoduje, přináší do procesu svoje předsudky a preference, což má vliv na všechny části procesu rozhodnutí, systematický přístup k rozhodování poskytuje jen „kostru“, „berličku“, způsob, jak utřídit fakta potřebná k rozhodnutí.

Vraťme se ještě jednou k Hartsellově nespokojenosti s pojmáním etiky jako otázky konsensu (Hartsell 2006). Dosáhnout konsensu na úrovni hodnot je, domníváme se, nemožné. Proto je každé rozhodování tak těžké, proto je kolem hraničních témat tolik ruchu, vždyť jakékoli rozhodnutí o hodnotách, které nebude souznít s mým, vyžaduje, abych se za určitých podmínek dané situace chovala nekonzistentně. Meacham (2007) v takové situaci vidí ještě jiné nebezpečí. Jakékoli z vnějšku (či autoritou) dávané hodnoty nepovažuje za vhodné, protože to přispívá k takzvané „robopatii“. Jedná se o mentální netečnost, která vzniká v důsledku nedostatečné motivace ke změně v dané oblasti, člověk se chová podle daných pravidel a jedná automaticky. Jsou-li pak hodnoty pevně hierarchizovány vzniká dojem, že odpovědnost nenesou pracovníci, ale autorita či kolektiv, který pravidla vytvořil. Pracovník není nucen o řešení etických problémů přemýšlet. Tím dochází k chybám, které jdou na vrub nejen sníženému pocitu zodpovědnosti za řešení dané situace, ale také nedostatečné motivaci utvářet vlastní hodnotový systém a vztah k danému problému. Pevně daná hierarchizace a vyžadování jejího uplatnění je navíc, dle našeho názoru, vnucením deontologického (absolutistického) přístupu, který vyžaduje uplatnění hodnot v předem daném pořadí a tak strhává pozornost spíše na proces a jeho správné naplnění, než na důsledky, které takové jednání může mít. Taková struktura sice poskytuje jistotu, ale časem vede nutně k vyprázdnění. V té chvíli dochází k relativizaci, k volání po novém přístupu. Relativistický nebo také teleologický, na důsledky zaměřený, přístup hledá nové možnosti. Relativizuje hodnoty, aby je mohl znovu postavit. Riziko takového přístupu je však ve velké zranitelnosti, protože se zde více než jindy mohou uplatnit osobnostní vlivy, předsudky, zkušenosti apod. Navíc není jistota, že nové uspořádání bude lepší, než to staré, nový přístup a relativizace mohou přinést horší důsledky, než stará hierarchizace. Jednostranné zaměření na důsledky navíc přináší nejistotu v tom, že dopředu se situace nikdy nedá dokonale odhadnout. Opět zůstává otázka, co jsou žádoucí a co nežádoucí důsledky, navíc k žádoucím důsledkům nakonec dojít nemusí, situace se často vyvíjejí různě. Je dobré si však uvědomit, že v morálním rozhodování bývají do určité míry oba přístupy přítomny, navíc u každého jedince dochází v průběhu života ke změnám v příklonu od jednoho přístupu k druhému v neustálé dynamice.

Závěrem už jen několik slov Henriksena a Vetlesena (2000, 199): „Osobnost, vědomá si etické i morální dimenze profesní praxe, se nikdy „neschovává“ za druhé, neuhýbá svému dílu odpovědnosti za to, jak pracuje škola, jak funguje nemocnice, stát nebo obecní úřad. A to je možná jádro veškeré profesní etiky: Jde o to, jak jsme schopni nasadit svůj talent na pomoc těm, se kterými se na naší cestě setkáváme.“.

Literatura

- Banks, S. (1995). *Ethics and values in social work*. Houndmills: Macmillan.
- Hartsell, B. (2006). A Model for Ethical Decision-Making: The Context of Ethics. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 2006, 3/1. Retrieved February 8, 2008, from <http://www.socialworker.com/jswve/content/view/26/44/>
- Henriksen, J.-O., & Vetlesen, A. J. (2000). *Blízke a vzdálené: Etické teorie a princípy práce s lidmi*. Boskovice: Albert.
- Holland, T. P., Kilpatrick, A. C. (1991). Ethical Issues in Social Work: Toward a Grounded Theory of Professional Ethics [Electronic version]. *Social Work*, Mar 1991, 36/2, 138-144
- Koocher, G. P., & Keith-Spiegel, P. (1998). *Ethics in psychology: Professional standards and cases* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Mattison, M. (2000). Ethical decision making: The person in the process [Electronic version]. *Social Work*, 2000, 45/3, 201-212.

- Meacham, M. (2007). Ethics and Decision Making for Social Workers. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 2007, 4/3. Retrieved February 8, 2008, from <http://www.socialworker.com/jswve/content/view/70/54/>
- Pope, K. S., & Vasquez, M. J. T. (1998). *Ethics in psychotherapy and counseling: A practical guide* (2nd ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
- Reamer, F. (1998). The evolution of social work ethics [Electronic version]. *Social Work*, November 1998, 43/6, 488-500.
- Thompson, M. (2004). *Přehled etiky*. Praha: Portál.

VZŤAHOVÁ VÄZBA A KVALITA PARTNERSKÉHO VZŤAHU

CVIKOVÁ VIERA – cvikova@fphil.uniba.sk

Katedra psychológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

KOVANIČOVÁ VIERA – viera.kovanicova@gmail.com

Attachment and relationship quality

The present study examines the link between individual's attachment and both spouses' attachments with perception of marital quality at the individual and dyadic level among married couples (N = 37; average length of marriage: 13,19 y., SD = 8,97). Slovak version of Experience in Close Relationship-Revised and Relationship Questionnaire were used to assess attachment. Marital quality was assessed by Slovak translation of Dyadic Adjustment Scale (DAS). High attachment anxiety and avoidance were linked to perceived low marital quality (in dyadic adjustment and some subscales of the DAS) ($p < 0,05$). Individual's high anxiety and avoidance were linked to low marital quality perceived by spouse, in the overall score and some subscales of the DAS ($p < 0,05$). When combined with secure husbands, secure wives perceived their relationships as more adjusted and more satisfied ($p < 0,05$). Results are consistent with prior international findings and provide evidence for dyadic approach.

Key words: *attachment, attachment anxiety, attachment avoidance, combination of attachments, marital quality*

Úvod

Vzťahová väzba je často vnímaná ako individuálna charakteristika, ktorá významne súvisí s fungovaním jednotlivcov v partnerských vzťahoch (Mikulincer, Shaver, 2007). Zistilo sa, že bezpečná väzba, ako aj nízka úroveň úzkosti a vyhýbania v rámci vzťahovej väzby pozitívne súvisia so spokojnosťou a kvalitou partnerského vzťahu (napr. Meyers, Landsberger, 2002). Naopak, neistá väzba súvisí napr. s distresom a nižšou manželskou spokojnosťou (Meyers, Landsberger, 2002).

Menej rozšírený prístup nazerá na vzťahovú väzbu ako na dyadickú charakteristiku v rámci kontextu konkrétneho vzťahu a dynamiky vyplývajúcej z kombinácie vzťahových väzieb partnerov (Mikulincer, Shaver, 2007). Zistilo sa napr., že kombinácia dvoch bezpečných väzieb partnerov (Berman, Marcus, Berman in Sperling, Berman, 1994; Senchak, Leonard, 1992, ako cituje Selcuk, Zayas, Hazan, 2010) alebo bezpečnej a neistej väzby (Senchak, Leonard, 1992, ako cituje Selcuk, Zayas, Hazan, 2010), či podobnosť väzieb partnerov (Frazier a kol., 1996, ako cituje Banse, 2010) pozitívne súvisí s partnerskou spokojnosťou. Navyše, vzťahová väzba partnera/-ky má významný efekt na vnímanie kvality vzťahu jednotlivcom (Banse, 2010).

Cieľom našej štúdie bolo preskúmať, na súbore domácich participantov, súvislosť vzťahovej väzby s vnímaním kvality manželského vzťahu u jednotlivcov, ako aj prispieť k objasneniu súvislosti vzťahovej väzby jednotlivca s vnímaním kvality manželského vzťahu jeho partnerom/-kou a súvislosti kombinácie typov vzťahových väzieb s vnímaním kvality manželského vzťahu. Na základe preštudovanej literatúry sme predpokladali, že (a) bude existovať negatívny vzťah medzi dimenziami vzťahovej väzby jednotlivca a kvalitou manželstva vnímanou jednotlivcom; (b) bude existovať negatívny vzťah medzi dimenziami vzťahovej väzby manžela a manželkou vnímanou kvalitou manželstva; (c) bude existovať negatívny vzťah medzi dimenziami vzťahovej väzby manželky a manželom vnímanou kvalitou

manželstva; (d) jednotlivci s odlišnými typmi vzťahovej väzby sa budú vzájomne líšiť vo vnímaní kvality manželstva v závislosti od typu vzťahovej väzby manžela/-ky.

Metóda

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 37 manželských párov. Priemerná dĺžka trvania manželstva bola 13,19 rokov (SD = 8,97). Spodnú hranicu sme stanovili na jeden rok. Predpokladali sme, že manželstvá s kratším trvaním sa vyznačujú výrazne nižšou mierou adjustácie. Využili sme metódu snehovej gule a samovýber participantov. Zo spracovania dát sme vylúčili jednotlivcov bez páru, páry s chybne vyplnenými dotazníkmi, chýbajúcimi údajmi a pár v manželstve trvajúcim pol roka. Priemerný vek mužov bol 40,65 rokov (SD = 9,65), žien 37,4 rokov (SD = 8,84). Väčšina párov bývala v meste (64,9%) a mala deti (78,4%). Participanti boli celkovo vyššie vzdelaní a pre väčšinu bolo aktuálne manželstvo prvým.

Použité metódy

Dotazník „Ako prežívam blízke vzťahy“ (Bieščad, Hašto, 2009) hodnotí skóre na dvoch dimenziách vzťahovej väzby, úzkosť a vyhýbanie. Je slovenskou verziou dotazníka „Experience in Close Relationships - Revised“ (Fraley, Waller, Brennan, 2000, ako cituje Shaver, Fraley, 2010). Obsahuje 36 výrokov, na každú dimenziu odkazuje 18 z nich. Participanti/-tky hodnotia mieru súhlasu s uvedenými výroky na sedembodovej Lickertovej škále. Skóre pre dimenzie je priemerom jednotlivých odpovedí. Položky sme administrovali v pôvodnom poradí.

„Vzťahový dotazník“ je našim prekladom pôvodného „Relationship Questionnaire“ (Bartholomew, Horowitz, 1991). Obsahuje 4 odseky, charakterizujúce fungovanie vo vzťahoch štyroch typov vzťahovej väzby (bezpečná, obávajúca sa, ustarostená a odmietavá väzba). Respondenti/-tky si volia odsek, ktorý ich najlepšie vystihuje. Dotazník je dostupný voľne na internete.

„Škála dyadickej adjustácie“, pôvodne „Dyadic Adjustment Scale“ (DAS) (Spanier, 1976) zisťuje mieru kvality manželského alebo partnerského vzťahu. Obsahuje 32 položiek. Je možné dosiahnuť skóre 0 až 151 bodov u jednotlivca. Párové skóre dostaneme zrátaním skóre manžela a manželky. Obsahuje štyri subškály: dyadický konsenzus (miera zhody v rôznych oblastiach života), dyadická spokojnosť (interpersonálne správanie, vnímaná miera šťastia, smerovanie vzťahu), dyadická kohézia (spoločné aktivity) a prejavovanie náklonnosti (psychická a fyzická interakcia).

Procedúra

Výskum bol realizovaný od januára do apríla 2012. Anglické verzie dotazníkov boli podrobené viacnásobnému prekladu do slovenčiny, spätnému prekladu a vytvoreniu výsledného prekladu do slovenčiny s prihliadnutím na predchádzajúce verzie prekladov, s následnou kontrolou gramatiky a štylistiky. Metódy boli zlúčené do jedného dotazníka, ktorý bol administrovaný najskôr v tlačenej podobe (s návratnosťou 64%), od konca februára 2012 aj prostredníctvom internetu. Hypertextový odkaz na dotazník bol odosielaný prostredníctvom emailu, sociálnej siete facebook.com, zverejnený na danej sociálnej sieti a webových stránkach diva.sk a mimibazar.sk. Elektronická aj tlačенá verzia si vzájomne zodpovedali, zachovávali anonymitu, obsahovali identifikačný kód a poučenie.

Výsledky

V programe SPSS 8.0 sme na vyhodnotenie dát použili Shapiro-Wilk test normality, ktorý nepotvrdil normálnu distribúciu dát, preto sme ďalej používali Mann-Whitney neparametrický test a Spearmanov korelačný koeficient. Vykonali sme tiež čistenie dát (cca do 5%) pričom sme odstránili najextrémnejšie hodnoty, ktoré by mohli skresľovať výsledky analýzy. Stanovili sme 5% hladinu štatistickej signifikancie.

Analýzu dát sme realizovali najskôr na súbore jednotlivcov (N = 74). Výsledky preukázali signifikantne negatívnu koreláciu miery úzkosti s dyadickou adjustáciou ($\rho = -0,445$, $p < 0,01$), dyadickým konsenzom ($\rho = -0,379$, $p < 0,01$), prejavovaním náklonnosti ($\rho = -0,237$, $p < 0,05$) a dyadickou spokojnosťou ($\rho = -0,449$, $p < 0,01$). Miera vyhýbania signifikantne negatívne korelovala s dyadickou adjustáciou ($\rho = -0,628$, $p < 0,01$), dyadickým konsenzom ($\rho = -0,338$, $p < 0,05$), prejavovaním náklonnosti ($\rho = -0,338$, $p < 0,01$), dyadickou spokojnosťou ($\rho = -0,635$, $p < 0,01$) a dyadickou kohéziou ($\rho = -0,489$, $p < 0,01$). Viď. Tab. 1.

Tabuľka 1. Korelácia dimenzií vzťahovej väzby s premennými individuálne vnímanej kvality manželstva

		Dyadická adjustácia	Dyadický konsenzus	Prejavovanie náklonnosti	Dyadická spokojnosť	Dyadická kohézia
Miera úzkosti	Korel. koef.	-,445**	-,379**	-,237*	-,449**	-,072
	Sig. (2-tailed)	,000	,001	,048	,000	,550
	N	71	72	70	70	71
Miera vyhýbania	Korel. koef.	-,628**	-,338**	-,338**	-,635**	-,489**
	Sig. (2-tailed)	,000	,004	,004	,000	,000
	N	70	70	69	69	69

Korel. koef.- korelačný koeficient, Sig.- signifikancia

** Korelácia je významná na hladine signifikancie 0,01 (2-tailed).

* Korelácia je významná na hladine signifikancie 0,05 (2-tailed).

Následne sme dáta analyzovali na súbore manželských párov (N = 37). Z hľadiska vzťahovej väzby mužov sa preukázala signifikantne negatívna korelácia miery úzkosti s dyadickou adjustáciou žien ($\rho = -0,376$, $p < 0,05$), dyadickým konsenzom žien ($\rho = -0,342$, $p < 0,05$) a dyadickou spokojnosťou žien ($\rho = -0,481$, $p < 0,01$). Miera vyhýbania mužov signifikantne negatívne korelovala s dyadickou adjustáciou žien ($\rho = -0,341$, $p < 0,05$). Korelácia s dyadickou spokojnosťou žien dosahovala hraničnú hodnotu signifikancie ($\rho = -0,321$, $p = 0,056$). Z hľadiska vzťahovej väzby žien sa preukázala signifikantne negatívna korelácia miery úzkosti s dyadickou adjustáciou mužov ($\rho = -0,419$, $p < 0,05$), dyadickým konsenzom mužov ($\rho = -0,371$, $p < 0,05$) a dyadickou spokojnosťou mužov ($\rho = -0,437$, $p < 0,01$). Miera vyhýbania žien signifikantne negatívne korelovala s dyadickou adjustáciou mužov ($\rho = -0,590$, $p < 0,01$), dyadickým konsenzom mužov ($\rho = -0,410$, $p < 0,05$), prejavovaním náklonnosti mužov ($\rho = -0,439$, $p < 0,01$), dyadickou spokojnosťou mužov ($\rho = -0,618$, $p < 0,01$) a dyadickou kohéziou mužov ($\rho = -0,527$, $p < 0,01$). Viď. Tab. 2.

Tabuľka 2. Korelácia dimenzií vzťahovej väzby s premennými vnímanej kvality manželstva medzi partnermi

		Dyadická adjustácia žien	Dyadický konsenzus žien	Prejavovanie náklonnosti žien	Dyadická spokojnosť žien	Dyadická kohézia žien
Miera úzkosti mužov	Korel. koef.	-,376*	-,342*	-,298	-,481**	-,118
	Sig. (2-tailed)	,026	,044	,087	,003	,506
	N	35	35	34	35	34
Miera vyhýbania mužov	Korel. koef.	-,341*	-,268	-,193	-,321	-,158
	Sig.(2-tailed)	,042	,114	,266	,056	,365
	N	36	36	35	36	35
		Dyadická adjustácia mužov	Dyadický konsenzus mužov	Prejavovanie náklonnosti mužov	Dyadická spokojnosť mužov	Dyadická kohézia mužov
Miera úzkosti žien	Korel. koef.	-,419*	-,371*	-,278	-,437**	-,055
	Sig. (2-tailed)	,014	,026	,100	,009	,752
	N	34	36	36	35	36
Miera vyhýbania žien	Korel. koef.	-,590**	-,410*	-,439**	-,618**	-,527**
	Sig. (2-tailed)	,000	,014	,008	,000	,001
	N	33	35	35	34	35

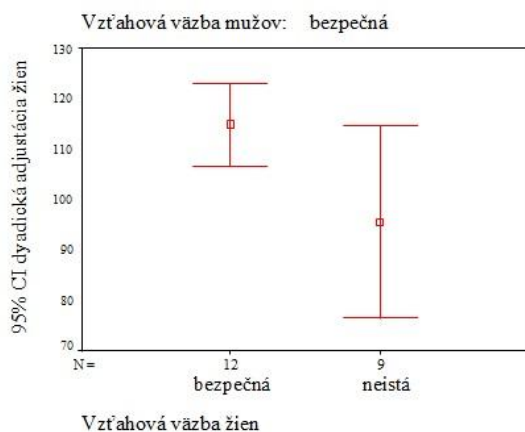
Korel. koef.- korelačný koeficient, Sig.- signifikancia

** Korelácia je významná na hladine signifikancie 0,01 (2-tailed).

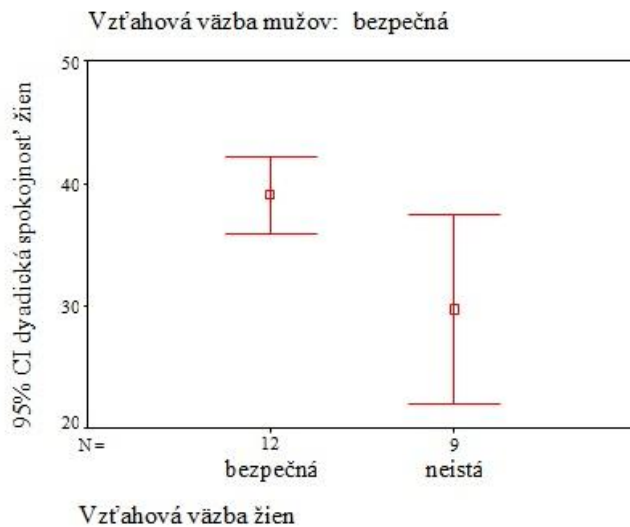
* Korelácia je významná na hladine signifikancie 0,05 (2-tailed).

Pre porovnanie kombinácie typov vzťahových väzieb v premenných škály DAS, vyjadrujúcich kvalitu manželstva, sme súbor manželských párov rozdelili na dva oddelené súbory podľa vzťahovej väzby mužov, potom podľa väzby žien. Keďže tri typy neistej vzťahovej väzby mali nízku početnosť, zlúčili sme ich všeobecne pod neistú väzbu. Signifikantné výsledky sa preukázali iba v oddelenom súbore mužov s bezpečnou vzťahovou väzbou, kde ženy s bezpečnou väzbou vykazovali vyššiu mieru dyadickej adjustácie ($U = 24,500$, $p < 0,05$) a vyššiu mieru dyadickej spokojnosti ($U = 20,000$, $p < 0,05$) než ženy s neistou väzbou. Viď. Obr. 1 a Obr. 2. V súbore žien s bezpečnou väzbou sa na hranici signifikancie preukázalo, že muži s bezpečnou väzbou vykazovali vyššiu mieru kvality manželstva a dyadickej spokojnosti v porovnaní s mužmi s neistou väzbou.

Obrázok 1. Rozdiel v dyadickej adjustácii vnímanej ženami s bezpečnou a neistou vzťahovou väzbou, v súbore mužov s bezpečnou väzbou

Obrázok 2. Rozdiel v dyadickej spokojnosti vnímanej ženami s bezpečnou a neistou vzťahovou väzbou, v súbore mužov s bezpečnou väzbou

Diskusia

Výsledky štúdie naznačujú, že vnímanie kvality manželstva jednotlivcom súvisí so vzťahovou väzbou jednotlivca, vzťahovou väzbou jeho partnera/-ky ale aj kombináciou vzťahových väzieb oboch partnerov.

Vysoká miera úzkosti aj vyhýbania negatívne súviseli s vnímaním kvality manželstva jednotlivcom. Predpokladáme, že úzkostní jednotlivci majú hyperaktivovaný systém vzťahovej väzby, v dôsledku čoho intruzívne vyžadujú blízkosť partnera/-ky (Cassidy, Kobak, 1988, ako cituje Mikulincer, Shaver, 2005). Nesplnené prehnane nároky na partnera/-ku sa potom môžu negatívne prejavovať na vnímaní kvality manželstva. Vyhýbaví jednotlivci sa v intímnych vzťahoch cítia neprijemne, v snahe ochrániť sa pred zranením zo strany druhých deaktivujú systém vzťahovej väzby a dištancujú sa (Mikulincer, Shaver, 2003, ako cituje Mikulincer, Shaver, 2005). Znemožňujú tak naplnenie svojich aj partnerových/-kiných potrieb bezpečia a blízkosti (Pistole, 1994, ako cituje Lavy, Mikulincer, Shaver, 2010), čo môže vyústiť v zníženie vnímanej kvality manželstva.

Ďalej sa preukázalo, že vysoká miera úzkosti a vyhýbania jednotlivca tiež negatívne súvisí s vnímaním vzťahu jeho/jej manželom/-kou. Z hľadiska teórie vzťahovej väzby je spokojnosť jednotlivca s partnerským vzťahom určovaná tým, do akej miery partner/-ka umožňuje napĺňanie potrieb blízkosti, opatery a explorácie jednotlivca (Mikulincer, Florian, Cowan, Cowan, 2002). Predpokladáme, že manželia/-ky vnímajú vzťahy ako menej kvalitné, pretože vyhýbaví jednotlivci svojou odťažitosťou neuspokojujú manželove/-kine potreby blízkosti a opatery (Pistole, 1994, ako cituje Lavy, Mikulincer, Shaver, 2010) a úzkostní jednotlivci svojím neodbytným a kontrolujúcim správaním neumožňujú naplniť potreby po autonómnej explorácii (Berman, Marcus, Berman, in Sperling, Berman, 1994).

Výsledky vo vnímaní kvality manželstva u žien štatisticky významne potvrdili a u mužov naznačili, že ak je jednotlivec kombinovaný s manželom/-kou s bezpečnou väzbou, vníma vzťah ako kvalitnejší a spokojnejší, ak má sám/sama bezpečnú väzbu než keby mal/-a väzbu neistú. Čo je v súlade so zisteniami napr. Senchaka a Leonarda (1992, ako cituje Selcuk, Zayas, Hazan, 2010), ktorí predpokladajú protektívny vplyv vzťahovej väzby.

Limitom výskumu bol najmä nižší počet manželských párov tvoriacich výskumný súbor, čo sa pravdepodobne odrazilo na chýbajúcich koreláciách a hraničných hodnotách signifikancie. Tiež máme podozrenie na nedostatočnosť subškál dyadickej kohézie a prejavovanie náklonnosti v rámci DAS, v prípade ktorých najčastejšie chýbali korelácie. Výskum poskytuje iba čiastkové výsledky, ktoré plánujeme rozšíriť o skúmanie súvislosti s

dĺžkou trvania manželstva a regresnú či mediačnú analýzu, ktoré by nám umožnili jednoznačnejšie určiť smer súvislosti vzťahovej väzby s vnímaním kvality manželstva.

Napriek limitom sa nám podarilo poukázať na to, že na fungovaní jednotlivca v partnerských vzťahoch a na jeho vnímaní týchto vzťahov sa pravdepodobne nepodieľajú iba charakteristiky vzťahovej väzby jednotlivca ale aj charakteristiky väzby partnera/-ky. Čo podporuje dyadický prístup.

Literatúra

Banse, R. (2004). Adult attachment and marital satisfaction: evidence for dyadic configuration effects [Elektronická verzia]. *Journal of Social and Personal Relationships*, 21(2), 273-282.

Bartholomew, K., Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model [Elektronická verzia]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.

Berman, W. H., Marcus, L., Berman, E. R. (1994). Attachment in marital relations. In: M. B. Sperling, W. H. Berman (Ed.), *Attachment in adults* (s. 204-231). New York: The Guilford Press.

Bieščad, M., Hašto, J. (2009). Dotazník na typológiu vzťahovej väzby (attachment) v dospelosti [Dátový súbor]. Získané 15. februára 2010 z <http://vydavatelstvo-f.sk/category/5-strukturovane-interview-a-dotazniky>

Lavy, S., Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2010). Autonomy-proximity imbalance: an attachment theory perspective on intrusiveness in romantic relationships [Elektronická verzia]. *Personality and Individual Differences*, 48(5), 552-556.

Meyers, S. A., Landsberger, S. A. (2002). Direct and indirect pathways between adult attachment style and marital satisfaction. *Personal Relationships*, 9(2), 159-172. Získané 18. novembra 2011 z EBSCO Host, Academic Search Complete.

Mikulincer, M., Florian, V., Cowan, P. A., Cowan, C. P. (2002). Attachment security in couple relationships: a systemic model and its implications for family dynamics. *Family Process*, 41(3), 405-434. Získané 25. marca 2012 z EBSCO Host, MEDLINE with Full Text.

Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2005). Attachment theory and emotions in close relationships: exploring the attachment-related dynamics of emotional reactions to relational events. *Personal Relationships*, 12(2), 149-168. Získané 22. novembra 2011 z EBSCO Host, Academic Search Complete.

Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood*. New York : The Guilford Press. Dostupné z: http://books.google.sk/books?id=BDF6Pdc_7LQC&pg=PR3&dq=correlation+of+attachment+and+neuroticism&source=gbs_selected_pages&cad=5#v=onepage&q=bowlby&f=false

Selcuk, E., Zayas, V., Hazan, C. (2010). Beyond satisfaction: the role of attachment in marital functioning. *Journal of Family Theory & Review*, 2(4), 258-279. Získané 25. novembra 2011 z Wiley Online Library.

Shaver, P. R., Fraley, R. CH. (2010). Self-report measures of adult attachment. Získané 10. októbra 2011 z <http://internal.psychology.illinois.edu/~rcfraley/measures/measures.html>

Spanier, G. B. (1976). Measuring dyadic adjustment: new scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 38(1), 15-28. Získané 11. októbra 2011 z EBSCO Host, Academic Search Complete.

OSOBNOSŤ MANAŽÉRA A TAKTIKY VYJEDNÁVANIA

FRANKOVSKÝ MIROSLAV – miroslav.frankovsky@unipo.sk

Fakulta manažmentu PU v Prešove, Katedra manažérskej psychológie

JANKANIČOVÁ JAROSLAVA - j.jankanicova@gmail.com

Breva, Prešov

LAJČIN DANIEL – lajcin@dti.sk

Dubnický technologický inštitút v Dubnici nad Váhom

Personality of a Manager and Negotiation Tactics

Negotiation is almost an everyday part of managerial work. The point of negotiation is to promote the interests of two involved parties for the purpose of establishing a mutual agreement. The successfulness of a manager in negotiation is related to their personality characteristics as well as the situational conditions in which the negotiation is taking place. In the report we present the analysis of the interconnections between the selected personality characteristics of managers and the assessment of the preference of various possible negotiation tactics. The results of the conducted analyses verified the existence of these interconnections and, simultaneously, they became the starting point for promoting the use of negotiation tactics which increase the effectivity of this process.

Key words: *personality, manager, negotiation*

Grantová podpora: VEGA č. 1/0637/12

Úvod

Vyjednávanie je prirodzenou súčasťou každodenných životných situácií v interpersonálnych vzťahoch doma, v práci, v obchode, či pri stretnutí s priateľmi. Je prirodzené, že podstatná časť manažérskej práce je spätá s procesom vyjednávania, výsledky ktorého sú významným indikátorom efektívnosti celej manažérskej práce. V konečnom dôsledku aj efektívnosti organizácie, v ktorej manažér pôsobí. Tento druh komunikácie je jedným zo základných postupov riešenia situácií, ktoré zvyčajne majú zároveň aj konfliktný charakter. Úspech manažéra pri vyjednaní súvisí s jeho osobnostnými charakteristikami, ako aj so situačnými podmienkami, v ktorých sa vyjednávanie uskutočňuje. To, čo determinuje úspech procesu vyjednávania, je preto vo významnej miere ovplyvnené využívaním vhodných stratégií a taktík vyjednávania. Výber konkrétneho postupu pri vyjednaní je podmienený množstvom faktorov, ako sú osobnostné charakteristiky zúčastnených, predmet vyjednávania, jeho význam pre zúčastnených, skúsenosti a prax s vyjednaním a mohli by sme, zrejme, takto vymenovať ešte ďalšie charakteristiky v kontexte už uvedených osobnostných a situačných podmienok vyjednávania.

Vyjednávanie

Termínom vyjednávanie označujeme proces presadzovania záujmov zainteresovaných strán za účelom dosiahnutia vzájomnej dohody. Aj napriek tomu, že počet účastníkov vyjednávania nie je obmedzený, najčastejšie študovaným typom je vyjednávanie medzi dvoma stranami. Vyjednávanie je v psychologickej literatúre najčastejšie konceptualizované na základe teórie hier alebo na základe simulovaných interakcií (Lulofs, Cahn, 2000, Frankovský, Kentoš, 2008). V tomto kontexte sú sledované rozličné charakteristiky, ako napr., či je dohoda uzavretá, čas potrebný na dosiahnutie dohody, množstvo výhod

získaných každou stranou, spoločné výhody, príčiny neúspešného vyjednávaní a pod. (Carnevale, Pruitt, 1992, Thompson, 1990).

Nevyhnutnosť vyjednávaní súvisí s existenciou protichodných požiadaviek, záujmov a návrhov zúčastnených strán, ale zároveň s prítomnosťou, alebo aj nevyhnutnosťou dohody medzi týmito stranami. Za účelom dosiahnutia dohody účastníci vyjednávaní používajú rozličné postupy. Medzi najznámejšie stratégie vyjednávaní možno zaradiť (Frankovský, Kentoš, 2008):

- Zmena vlastných záujmov.
- Zmena požiadaviek druhej strany.
- Vyjednávanie založené na záujmoch.

Zmena vlastných záujmov, inak povedané ustupovanie, predstavuje posun, akceptovanie požiadaviek druhej strany, alebo zníženie vlastných požiadaviek o určitú úroveň. Tieto požiadavky však nesmú klesnúť pod určitú minimálnu úroveň, v opačnom prípade hrozí, že k dohode nedôjde.

Zmena požiadaviek druhej strany predstavuje súhrn postupov, ktorých cieľom je, aby druhá strana ustúpila, alebo zmiernila svoje požiadavky. Najrozšírenejšími postupmi v tejto oblasti sú presvedčanie, pozíčné vyjednávanie a hrozby (Wilmot, Hocker, 2004). Pozíčné vyjednávanie sa javí ako úspešná taktika, ak má vyjednávač dostatok informácií o minimálnych nárokoch druhej strany (Kelley, 1966).

Vyjednávanie založené na záujmoch je zamerané na alternatívy, ktoré uspokojujú požiadavky všetkých zúčastnených strán. Ich základom je spolupráca, ktorá generuje obojstranné výhody. Rubin, Pruitt a Kim (1994) zdôrazňujú v tomto kontexte aktívne presadzovanie vlastných záujmov s ohľadom k potrebám druhej strany, ako aj flexibilitu pri koncipovaní konečnej dohody. Fisher, Ury a Patton (1991) ako najdôležitejšie uvádzajú oddeľovanie problému od ľudí, zabránenie osobným útokom voči druhej strane, aktívne počúvanie, vcítenie sa do potrieb druhej strany a brainstorming možných riešení. Viaceré výskumy v tejto oblasti potvrdili význam výmeny informácií pre uzatvorenie obojstranne výhodnej dohody (Kemp, Smith, 1994, Thompson, 1991). Často pri vyjednávaní dochádza k zámernému zatajovaniu vlastných záujmov, najmä z dôvodu ich možného zneužitia druhou stranou, čo celý proces vyjednávaní predlžuje, alebo vedie aj k jeho neúspechu.

Veľká pozornosť v rámci vyjednávaní bola venovaná otázkam výberu postupu vyjednávaní. V tomto kontexte bola preukázaná spojitosť medzi situačnými, resp. osobnostnými charakteristikami vyjednávača a výberom stratégie vyjednávaní. Ak napr. vyjednávač disponoval dostatočnou mocou, používal pri vyjednávaní viac stratégiu zmeny požiadaviek druhej strany pomocou hrozieb, či pozíčného vyjednávaní (Michener et al., 1975). McGillicuddy, Welton a Pruitt (1987) upozornili na všeobecnú tendenciu vyjednávačov na začiatku používať stratégiu zmien požiadaviek druhej strany a neskôr uplatniť vyjednávanie založené na záujmoch.

Základné postupy vyjednávaní sú väčšinou charakterizované ako imitácia a kompenzácia. Imitácia predstavuje kopírovanie správania, požiadaviek a ústupkov druhej strany. Ak jedna zo strán nastolí požiadavku, opačná strana na ňu reaguje protipožiadavkou. Kompenzácia naopak, neutralizuje správanie druhej strany. Ak jedna strana vo vyjednávaní postupuje veľmi rýchlo, druhá strana ho zámerne spomaľuje. Na začiatku vyjednávaní, kedy sa zúčastnené strany testujú vo svojich reálnych a minimálnych požiadavkách, je viac využívaná kompenzácia. V ďalšej časti vyjednávaní, keď už strany disponujú dostatkom informácií, sa najviac uplatňuje imitácia stratégií vyjednávaní. Imitácia má v tomto štádiu dôležitý význam pre predvídanie správania druhej strany. Ak jedn zo strán ustúpi, očakáva, že aj druhá strana zareaguje rovnakým spôsobom. V tomto štádiu je optimálny priestor pre uzatvorenie dohody. Ak však k dohode nedôjde, v záverečnej časti vyjednávaní, najmä pod časovým tlakom, sa opäť využíva kompenzácia ako nástroj pre zmenu požiadaviek druhej strany.

Vlastnosti manažérov do značnej miery ovplyvňujú spôsob vyjednávania, ktorý používajú v rámci svojej praxe. Z tohto hľadiska Matějka (2007) špecifikoval tri skupiny manažérov:

- Tvrdý vyjednávač zo zásady neustupuje, razantne zastáva a vyžaduje svoje pozície, ide mu výhradne o dosiahnutie vlastného profitu aj na úkor všetkých zúčastnených. S takýmito jedincami sa najčastejšie stretáme na pozíciách vyšších a vysokých manažérov.
- Mäkký vyjednávač naopak, nemá svoje vlastné vyhrotené požiadavky a nezastáva kategorické pozície vo vyjednávaní. S týmto typom ľudí sa môžeme stretnúť vo vede a výskume, školstve, prípadne medicíne a často v štátnej a verejnej správe.
- Principiálny vyjednávač sa snaží o nájdenie kompromisu, ktorý zahŕňa ako rozumné materiálne podmienky, tak kvalitu interpersonálnych väzieb a zohľadňuje dlhodobosť vyjednaných dohôd.

V nadväznosti na prezentované poznatky z oblasti skúmania procesu vyjednávania, sústredili sme v príspevku pozornosť na analýzu súvislostí medzi vybranými osobnostnými charakteristikami manažérov a posúdením preferencie viacerých možných taktík vyjednávania.

Metóda

Vo výskume bolo úlohou respondentov vyplniť dva dotazníky. Východisko koncipovania prvého dotazníka bola metodika, ktorú popísal Konvit (2009). Pomocou tohto dotazníka, v ktorom respondenti posudzovali vybrané formy postupov v situácii, ak je potrebné niekoho presvedčiť o niečom, sme identifikovali päť postupov vyjednávania. V nadväznosti na prístup Konvita (2009) sme tieto postupy charakterizovali ako:

1. postup – „profesionálny vyjednávač“. Vyjednávanie týmto štýlom prináša dobré výsledky spravidla v prípadoch, kedy sa stretnú partneri s približne rovnakým počtom es v rukáve.
2. postup – „dominátor“. Respondenti, ktorí sa zaradili do pozície „dominátor“ sa zvyčajne správajú tak, ako by vedeli všetko najlepšie a najpresnejšie. Ako osobnosti zvyčajne dominujú. Ovplyvňovanie týmto štýlom sa dá s úspechom aplikovať na ľudí zvyknutých poslúchať, laikov v danej oblasti, resp. neskúsenejších.
3. postup – „partner“. Vyjednávač začlenený do roly „partner“ sa snaží byť ústretový a predovšetkým počúva druhú stranu. Jeho cieľom je dosiahnuť stav, kedy sa obe strany cítia byť víťazom.
4. postup – „pochlebovač“. Ten, kto používa tento štýl má najväčšiu šancu na úspech v prípadoch, kedy si môžeme dovoliť určitý ústupok v mene dosiahnutia dlhodobých cieľov.
5. postup – „taktický ústup“. Pri aplikácii štýlu taktického ústupu odídeme z bojiska namiesto toho, aby sme za každú cenu dotiahli boj do konca. Tým získavame čas na prehodnotenie situácie, prípravu novej ponuky, analýzu ponuky druhej strany a podobne.

Matějkov (2007) koncept špecifikácie troch skupín manažérov na základe ich vlastností, ktoré ovplyvňujú vyjednávanie, bol východiskom koncipovania druhého dotazníka použitého v prezentovanom výskume. Pomocou tohto dotazníka boli identifikované tri skupiny respondentov (tvrdý vyjednávač, mäkký vyjednávač a principiálny vyjednávač) v obsahovom kontexte, ako sme už uviedli.

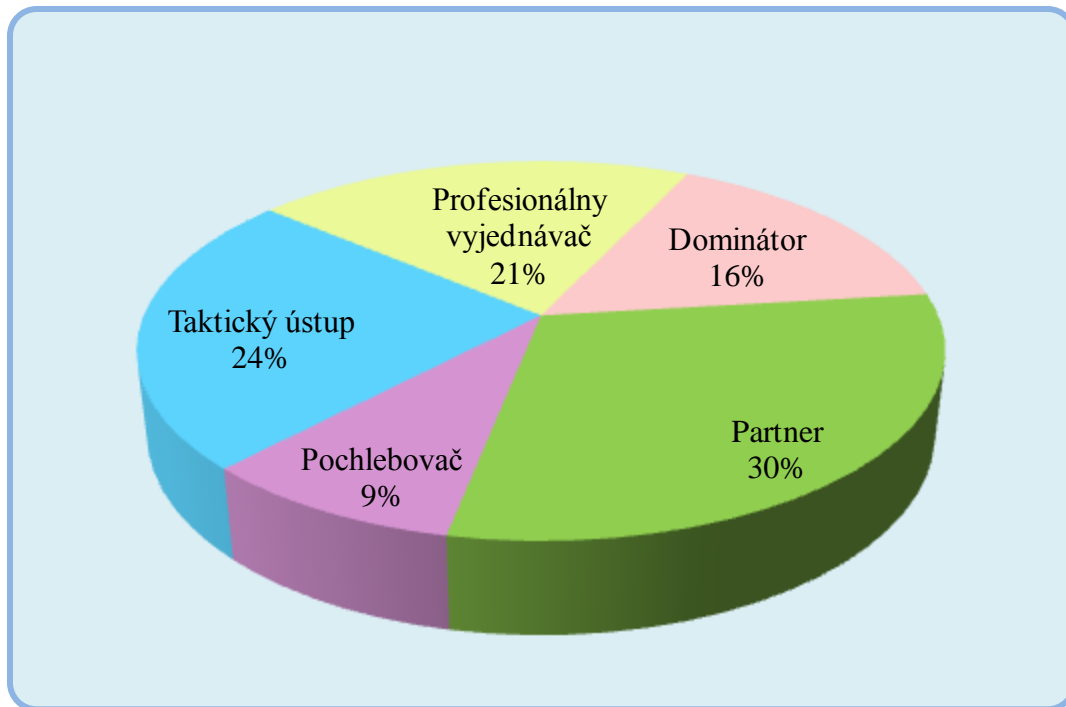
Metodologickým východiskom obidvoch dotazníkov je dispozičný prístup k zisťovaniu a predikcii správania.

Výskumnú vzorku tvorilo 106 žien a 39 mužov, študentov Fakulty manažmentu Prešovskej univerzity v Prešove, študujúcich v dennej aj externej forme. Vekový priemer našich respondentov bol približne 24 rokov.

Výsledky

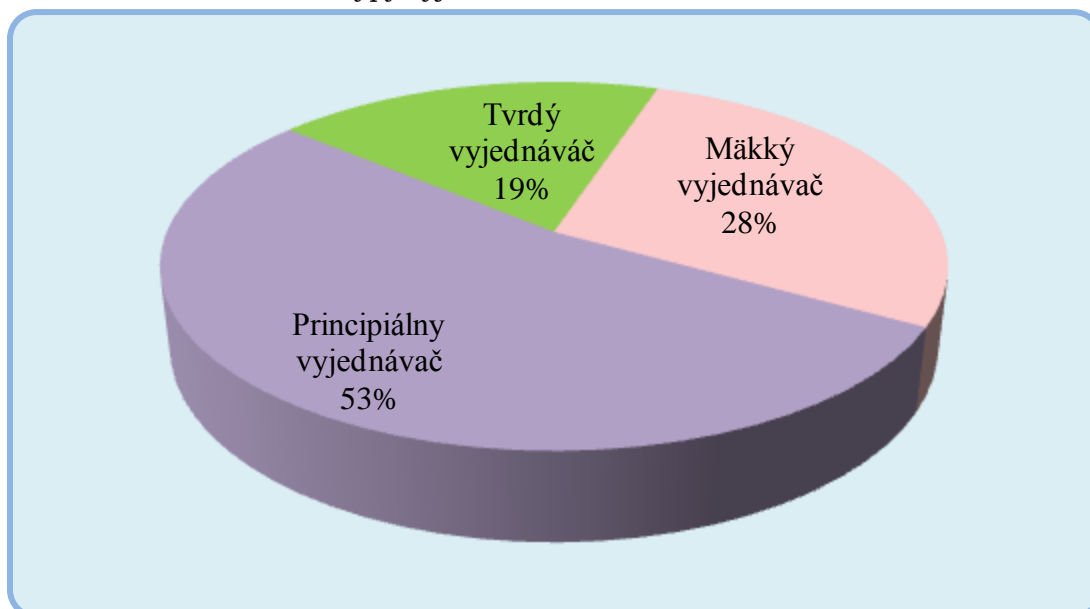
Vstupná analýza získaných údajov poukázala na skutočnosť, že v našej výskumnej vzorke bolo možné identifikovať rôzne typy postupov vyjednávania (obrázok 1), s prevahou typu charakterizovaného ako partner (snaha byť ústretový, počúva druhú stranu, dosiahnuť riešenie, s ktorým sú obe strany spokojné).

Obrázok 1. Identifikované typy taktík vyjednávania

Zároveň sme na tejto úrovni analýzy identifikovali rôzne typy vyjednávačov (obrázok 2), s prevahou typu, ktorý je charakterizovaný ako principiálny vyjednávač (snaha nájsť kompromis, ktorý zahŕňa materiálne zisky, ale aj kvalitu interpersonálnych väzieb a zohľadňuje dlhodobosť vyjednaných dohôd).

Obrázok 2. Identifikované typy vyjednávačov

Ďalšia analýza potvrdila štatisticky významné súvislosti medzi vybranými osobnostnými charakteristikami vyjednávačov a postupmi, taktikami vyjednávania (tabuľka 1).

Tabuľka 1. Súvislostí medzi typmi vyjednávačov a typmi postupov vyjednávania

Typ vyjednávača	Profesionálny vyjednávač	Dominátor	Partner	Pochlebovač	Taktický ústup
Tvrдый vyjednávač	-0,135	0,444**	-0,164*	-0,205*	-0,140
Mäkký vyjednávač	-0,007	-0,219**	-0,020	-0,008	0,405**
Principiálny vyjednávač	0,124	-0,193*	0,319**	0,065	-0,234**

Typ tvrdý vyjednávač pozitívne koreloval s typom vyjednávania dominátor a záporne koreloval s typom vyjednávania pochlebovač. Pre tvrdého vyjednávača je typický postup nekompromisného presadzovania vlastných záujmov, naopak nepočúva druhú stranu, nie je ústretový k partnerovi, v žiadnom prípade neustupuje.

Typ mäkký vyjednávač pozitívne koreloval s typom vyjednávania taktický ústup a záporne s typom vyjednávania dominátor. Mäkký vyjednávač radšej volí pri konflikte ústup, získava čas na prehodnotenie ďalších krokov. Nepresadzuje vlastné záujmy za každú cenu, netlačí tvrdo na partnera.

Typ principiálny vyjednávač pozitívne koreloval s typom vyjednávania partner a záporne s typmi vyjednávania dominátor a taktický ústup. Principiálny vyjednávač neustupuje v procese vyjednávania, nesnaží sa oddialiť riešenie, ale je ústretový, počúva druhú stranu. Snaží sa, aby obidve strany vyjednávania boli maximálne spokojné s prijatým riešením.

Záver

Prezentované zistenia potvrdzujú možnosť identifikovať v procese vyjednávania určité typy vyjednávačov a zároveň aj určité typy postupov vyjednávania. Zároveň naše výsledky potvrdili existenciu štatisticky významných súvislostí medzi vybranými typmi vyjednávačov a určitými typmi postupov vyjednávania. Tvrдый vyjednávač sa v procese vyjednávania prejavuje predovšetkým ako dominátor. Mäkký vyjednávač využíva pri vyjednaní najčastejšie taktický ústup. Principiálny vyjednávač pri presadzovaní svojich záujmov a snahe dosiahnuť dohodu najčastejšie postupuje ako partner.

Literatúra

- Carnevale, P.I., & Pruitt, D.G.(1992). Negotiation and mediation. *Annual Review of Psychology*, 43, 531–582.
- Fisher, R., & Ury, W., & Patton, B.(1991). *Getting to yes: Negotiating agreement without giving in* (2nd ed.). Boston: Houghton-Mifflin.
- Frankovský, M., & Kentoš, M. (2008). Sociální konflikty. In J. Výrost & I. Slaměník (Eds.), *Sociální psychologie* (s. 303-318). Praha : Grada Publishing.
- Kemp, K.E., & Smith, W.P. (19994). Information exchange, toughness, and integrative bargaining: The roles of explicit cues and perspective-taking. *International Journal of Conflict Management*, 5, 5–21.
- Lulofs, R.S., & Cahn, D.D.(2000). *Conflict: from theory to action*. Boston: Allyn and Bacon.
- Matějka, M. (2007). *Vše o přijímacím pohovoru: jak poznat druhou stranu*. Praha: Grada Publishing.
- McGillicuddy, N.B., & Welton, G.L., & Pruitt, D.G.(1987). Third party intervention: A field experiment comparing three different models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 104–112.

- Michener, H.A., & Vaske, J.J., & Schleiffer, S.L., & Plazewski, J.G., & Chapman, L.J. (1975). Factors affecting concession rate and threat usage in bilateral conflict. *Sociometry*, 38, 62–80.
- Rubin, J.Z., & Pruitt, D.G., & Kim, S.H.(1994). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Thompson, L.L.(1990). Negotiation behavior and out-comes: Empirical evidence and theoretical issues. *Psychological Bulletin*, 108, 515–532.
- Thompson, L.L.(1991). Information exchange in negotiation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 27, 161-179.
- Wilmot, W.W., & Hocker, J.L.(2004). *Interpersonálny konflikt*. Bratislava: Ikar, 2004.

RODIČOVSKÁ VZŤAHOVÁ VÄZBA A SENZITIVITA VOČI NESPRAVODLIVOSTI: ÚZKOSŤ AKO MEDIÁTOR

HALAMA PETER – peter.halama@savba.sk

MATEJKOVÁ MÁRIA

Katedra psychológie, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity

Parental attachment and sensitivity towards injustice: anxiety as a mediator.

The study focused on the question how parental attachment is related to sensitivity towards injustice and also whether anxiousness could be considered as a mediator of this relationship. The sample consisted of 263 university students, mean age 22.07 years, 188 were males and 75 females. Parental attachment was measured by Hazan and Shaver's Attachment History Paragraphs, sensitivity toward injustice by Lovaš's SVN questionnaire, and anxiousness by Spielberger's STAI. The results showed that cognitive dimension of sensitivity toward injustice (frequency of perception of unjust event) is negatively correlated with secure attachment and positively with disorganised attachment. The mediation analysis confirmed that anxiety acts as a partial mediator of these relationships.

Key words: *attachment, sensitivity towards injustice, anxiety*

Grantová podpora: VEGA č. 1/0250/12

Teória vzťahovej väzby vznikla ako klinicko-vývinová teória opisujúca interakcie dieťaťa a jeho primárnych opatrovateľov a ich dôsledky pre fungovanie dieťaťa vo svete. Pôvodný autor tejto teórie J. Bowlby (napr. 1969) stanovil existenciu evolučne podmienenej potreby dieťaťa vytvoriť si vzťahovú väzbu ku svojmu primárnemu opatrovateľovi, ktorá je pre dieťa zdrojom bezpečia a istoty. Bowlby spolu so svojou nasledovateľkou M. Ainsworthovou (Ainsworth et al., 1978) významným spôsobom prispeli k tomu, že sa v rámci vzťahovej väzby začalo reflektovať to, ako sa primárny opatrovateľ (najčastejšie matka, neskôr aj otec) správa a interaguje s dieťaťom. Dieťa si totiž na základe tohto správania vytvára vnútorné predstavy o fungovaní rodičov či opatrovateľov, vo forme tzv. vnútorných pracovných modelov, ktoré reprezentujú skúsenosti dieťaťa s týmto správaním. Veľmi skoro sa identifikovali rozdiely medzi jednotlivými ľuďmi v charakteristikách týchto vnútorných modeloch, t.j. typy či štýly vzťahovej väzby. Ainsworthová identifikovala pôvodne tri, neskôr štyri takéto štýly (bezpečný, ambivalentný, odmietavý, neskôr pridaný aj dezorganizovaný) a diagnostikovala ich pomocou prostredníctvom špeciálnej experimentálnej procedúry nazvanej Strange situation (Ainsworth et al., 1978).

Postupne, ako sa teória stávala známejšou a rozšírenejšou, začala byť používaná ako interpretačný rámec aj pre psychologické správanie a prežívanie v neskoršom veku, t.j. v adolescencii a dospelosti. Mnohé výskumy ukázali, že vzťahová väzba voči rodičom súvisí s rôznymi aspektmi optimálneho fungovania, napr. osoby s bezpečnou vzťahovo väzbou majú nižšiu mieru depresívnych a neurotických symptómov v porovnaní s ostatnými (Mikulincer, Shaver, 2007), vyššiu mieru sebaúčinnosti a realistikosti pri kariérom rozvoji (O'Brien, 1996) atd. Množstvo výskumov sa zameralo na súvis vzťahovej väzby s interpersonálnym správaním a prežívaním. Napr. Kenny (1987) zistil, že bezpečná vzťahová väzba súvisí s vyššou subjektívne percipovanou asertivitou, v druhej štúdii (Kenny, Donaldson, 1991) potvrdil, že neistá vzťahová väzba (iné typy ako bezpečná) súvisí s ťažkosťami v sociálnych kompetenciách. Čo sa týka partnerských vzťahov, Hazan a Shaver (1987) poukázali, že bezpečná vzťahová väzba voči rodičom súvisí s prežívaním bezpečnej

vzťahovej väzby v partnerskom vzťahu, a retrospektívne vnímanie rodičov koreluje s viacerými dôležitými aspektmi fungovania v dospelých vzťahoch.

V našej štúdií sme sa zamerali na otázku, či rodičovská vzťahová väzba a jej jednotlivé štýly (bezpečný, vyhýbavý, ambivalentný, dezorganizovaný) majú vzťah s úrovňou senzitivity voči nespravodlivosti. Senzitivita voči nespravodlivosti sa chápe ako konštrukt vyjadrujúci intenzitu vnímania porušenia oprávnených práv alebo požiadaviek jednotlivca (Mikula, 1993), či vnímania situácií takým spôsobom, kedy je jednotliviec presvedčený, že vzhľadom na jeho postavenie, alebo na to, čo urobil, sa iná osoba nesprávala voči nemu tak, ako by si to zaslúžil (Lovaš, 1995). Keďže viaceré výskumy potvrdili súvislosť senzitivity s hnevivosťou, arogantnosťou, úzkostlivosťou, nízkou sebaúctou (Lovaš, Pirháčová, 1996, Lovaš, Wolt, 2002, Ďuroška, Lovaš, 2002), môžeme predpokladať pozitívny súvis senzitivity voči nespravodlivosti s neistou vzťahovou väzbou, a negatívny súvis s bezpečnou vzťahovou väzbou. V prípade, že sa potvrdí existencia týchto vzťahov, pokúsime sa zistiť, či miera úzkosti sprostredkováva vzťah medzi vzťahovou väzbou a senzitivitou voči nespravodlivosti, to znamená, či úzkosť pôsobí ako mediátor tohto vzťahu.

Meracie nástroje

Na meranie rodičovskej vzťahovej väzby bol použitý dotazník s názvom História vzťahovej väzby (Hazan, 1990, in Granqvist, Kirkpatrick, 2004). Ten meria rodičovskú vzťahovú väzbu voči otcovi aj matke prostredníctvom štyroch odstavcov opisujúcich jednotlivé štýly vzťahovej väzby:

- 1) bezpečný - milujúci, chápaní a nápomocný rodič
- 2) vyhýbavý - nie veľmi milujúci, skôr vedúci k nezávislosti a samostatnosti
- 3) ambivalentný - vo všeobecnosti milujúci ale málo chápaní, nedokáže sa dobre priblížiť dieťaťu
- 4) dezorganizovaný - nepredikovateľný a niekedy zraňujúci, majúci vlastné problémy, ktoré mu nedovoľujú sa starať o dieťa

Respondent na 7-bodovej škále posudzuje rodičov, vzhľadom na to, do akej miery sa jednotlivé odstavce sa na nich hodia.

Senzitivita voči nespravodlivosti bola meraná dotazníkom SVN (Lovaš, 1995). Ide o 32 položkový seba-výpovedový dotazník s dvomi dimenziami reprezentujúcimi kognitívnu aj emocionálnu zložku senzitivity voči nespravodlivosti. Kognitívna zložka znamená mieru vnímania frekvencie nespravodlivých situácií, a emocionálna zložka vyjadruje mieru hnevu ako reakcie na prežívané nespravodlivé situácie.

Tretím dotazníkom bol Spielbergov STAI - State-Trait Anxiety Inventory (slovenská verzia Müller, Ruisel, Farkaš, 1980). Ide o známy 40 položkový dotazník pre meranie úzkosti ako stavu a črty, pričom my sme v analýze použili premennú úzkostnosť, teda úzkosť ako črtu.

Súbor

Výskumný súbor tvorilo 263 vysokoškolských študentov s priemerným vekom 22,07 rokov. Ich vek sa pohyboval od 18 až 26 rokov. 188 z nich bolo žien a 75 mužov. Vzhľadom na skúmané fenomény ešte uvádzame, že výrazná väčšina z nich bola slobodných (259) a zo študijných odborov prevládali spoločenskovedné disciplíny (psychológia, právo, ekonomika). Zber dát sa uskutočnil prostredníctvom on-line formulára kombináciou príležitostného a lavínového výberu. Dotazníková batéria v podobe hypertextového odkazu na webovú stránku bola pomocou mailovej komunikácie a sociálnej siete rozposlaná osobám spĺňajúcim kritérium štúdia na vysokej škole. Spolu bolo vyplnených 278 dotazníkov, 15 z nich bolo vyradených kvôli chýbajúcim alebo zjavne skresleným údajom.

Spôsob analýzy

Získané údaje sme v prvom kroku analyzovali prostredníctvom korelačnej analýzy s využitím Pearsonovho korelačného koeficientu. V druhom kroku sme previedli mediačnú analýzu na

základe postupu stanoveného Baronom a Kennym (1986), ktorý obsahuje nasledovné kroky mediačnej analýzy:

- 1) Dôkaz o vzťahu nezávislej premennej (v našom prípade štýly vzťahovej väzby) so závislou premennou (senzitivita voči nespravodlivosti)
- 2) Dôkaz že nezávislá premenná musí korelovať s mediátorom (úzkostnosť)
- 3) Dôkaz, že mediátor predikuje závislú premennú pri súčasnom kontrolovaní nezávislou premennou
- 4) Zhodnotenie, či sa jedná o úplnú mediáciu (efekt nezávislej premennej sa po kontrole mediátorom zníži na hodnotu blízku nule) alebo len čiastočnú

V našom prípade sme v prvých dvoch krokoch stanovili kritérium štatisticky signifikantnej korelácie s veľkosťou nad 0,2, v treťom a štvrtom kroku sme previedli viacnásobnú regresnú analýzu, kde prediktormi boli nezávislá premenná a mediátor a závislou premennou SVN. Samotnú štatistickú významnosť mediácie sme overovali Sobelovým testom.

Výsledky

Výsledky korelačnej analýzy sú uvedené v tabuľke 1. Ako vidieť, bezpečná aj dezorganizovaná vzťahová väzba k oboj rodičom koreluje signifikantne s kognitívnou dimenziou senzitivity voči nespravodlivosti, pričom bezpečná vzťahová väzba koreluje negatívne a dezorganizovaná pozitívne. S emocionálnou dimenziou SVN koreluje signifikantne bezpečná väzba oboch rodičov, avšak iba na veľmi nízkej úrovni (menej ako 0,2). Vyššie korelácie sú pre vzťahovú väzbu k matke než k otcovi. Bezpečná vzťahová väzba k oboj rodičom koreluje negatívne aj s úzkostnosťou, pozitívne s ňou korelujú aj dezorganizovaná vzťahová väzba oboch rodičov a ambivalentná u matky.

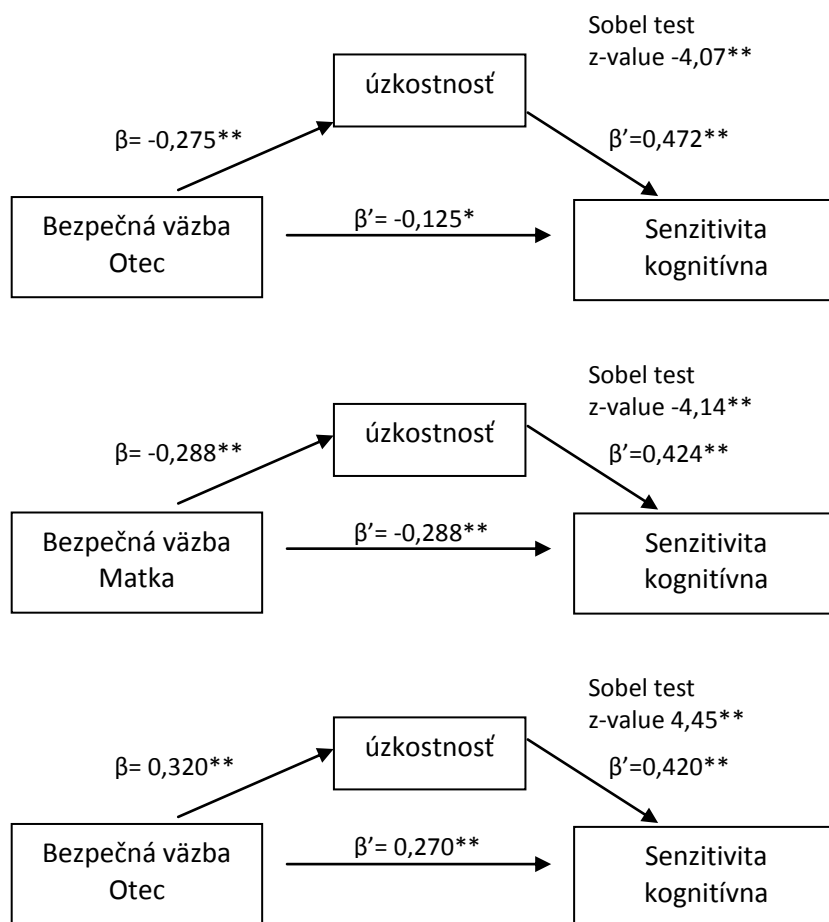
Tabuľka 1. Korelácie medzi štýlmi rodičovskej vzťahovej väzby, senzitivitou voči nespravodlivosti a úzkosťou

Vzťahová väzba	Senzitivita kognitívna	Senzitivita emocionálna	Úzkosť
<i>Otec</i>			
bezpečná	-0,255**	-0,189**	-0,275**
vyhýbavá	-0,018	-0,037	-0,048
ambivalentná	-0,051	0,032	-0,009
dezorganizovaná	0,207**	0,119	0,162**
<i>Matka</i>			
bezpečná	-0,410**	-0,139*	-0,288**
vyhýbavá	0,040	-0,076	0,044
ambivalentná	0,094	-0,018	0,167**
dezorganizovaná	0,405**	0,103	0,320**

** p<= 0,01, * p<= 0,05

Na základe korelačnej analýzy môžeme konštatovať, že hore stanovené podmienky pre uvažovanie o mediácii splnili tri vzťahy: vzťah bezpečnej väzby otca aj matky s kognitívnu dimenziou SVN, a vzťah dezorganizovanej vzťahovej väzby matky tiež ku kognitívnej dimenzii senzitivity voči nespravodlivosti. V ďalšom kroku sme teda previedli mediačnú analýzu pomocou viacnásobnej regresnej analýzy a Sobelovho testu. Jej výsledky sú znázornené na obrázku 1. Ako vidieť, vo všetkých troch prípadoch sa potvrdilo, že úzkosť pôsobí ako mediátor medzi stanovenými štýlmi vzťahovej väzby a kognitívnu dimenziou voči nespravodlivosti. Z analýzy regresných koeficientov uvedených na obrázku, najmä z parciálnych regresných koeficientov štýlov vzťahovej väzby na senzitivitu, je však zrejmé, že nejde o úplnú mediáciu, pretože tieto koeficienty sú signifikantné a nenulové. V každom prípade však došlo po kontrole mediátorom k zníženiu predikcie, čo je viditeľné z porovnania korelačných a parciálnych regresných koeficientov. V prípade bezpečnej vzťahovej väzby k otcovi došlo k zníženiu z -0,255 na -0,125, v prípade bezpečnej väzby k matke -0,410 na -0,288 a v prípade dezorganizovanej väzby k matke z 0,405 na 0,270.

Obrázok 1. Výsledky mediačnej analýzy vzťahu medzi štýlmi vzťahovej väzby a kognitívnou dimenziou SNV pomocou Sobelovho testu s úzkosťou ako sprostredkujúcou premennou

Diskusia

Výsledky korelačnej analýzy čiastočne potvrdili naše predpoklady o súvisi štýlov rodičovskej vzťahovej väzby a senzitivity voči nespravodlivosti. S kognitívnou dimenziou senzitivity voči nespravodlivosti korelovali signifikantne len dva štýly vzťahovej väzby, bezpečná a dezorganizovaná vzťahová väzba a to o niečo vyššie pre matku než pre otca. S emocionálnou dimenziou SVN korelovala signifikantne len bezpečná vzťahová väzba (tak u matky ako aj u otca) avšak len na veľmi nízkej úrovni (korelácie pod 0,2). Ukázalo sa teda, že vzťahová väzba primárne súvisí skôr s mierou vnímania frekvencie nespravodlivých situácií, teda tým, čo tvorí kognitívnu dimenziu senzitivity voči nespravodlivosti. Tento fakt je zrozumiteľný v kontexte kognitívneho chápania vzťahovej väzby ako vnútorného kognitívneho modelu, ktorý človek používa ako rámec pre interpretáciu správania iných ľudí, teda v hodnotiacom procese toho, ako sa druhý človek k danej osobe správa (Mikulincer, Shaver, 2007). Emócie prichádzajú sekundárne, a môžu zahrňať či viesť k širšej škále prejavov, než je hnev, ktorý tvorí jadro emocionálnej dimenzie senzitivity voči nespravodlivosti (Lovaš, 1995), ako napr. úzkosť, pocitu bezmocnosti a pod.

Čo sa týka smeru korelácie, potvrdili sa naše predpoklady, že bezpečná vzťahová väzba súvisí s nižšou mierou vnímania situácií ako nespravodlivých. Dá sa predpokladať, že pozitívny model iných osôb, ktorý je súčasťou takejto vzťahovej väzby (Hazan, Shaver, 1987), ovplyvňuje interpretáciu interpersonálnych situácií v pozitívnom smere, t.j. človek s pozitívnym rámcom neprisuduje iným osobám zlé úmysly a nespravodlivé zaobchádzanie

v takej miere ako človek s negatívnym rámcom. Práve korelácie kognitívnej dimenzie SVN s dezorganizovanou vzťahovou väzbou poukazujú na vplyv negatívneho modelu iných na interpretáciu interpersonálnych situácií v negatívnom svetle. Človek s touto vzťahovou väzbou očakáva v zvýšenej miere negatívne správanie voči iným a to ho vedie k častejšej interpretácii správania iných ako negatívneho, t.j. aj nespravodlivého.

Prostredníctvom mediačnej analýzy sme sa pokúsili identifikovať, či je úzkosť ako črta tá premenná, ktorá môže sprostredkovať vplyv medzi štýlmi vzťahovej väzby a intenzitou vnímania interpersonálnych situácií ako nespravodlivých. Vychádzali sme z predpokladu, že vzťahová väzba súvisí s úzkosťou, t.j. bezpečná vzťahová väzba znižuje úzkosť, a neistá ju zvyšuje (Mikulincer, Shaver, 2007). Na druhej strane sa potvrdilo, že úzkosť môže byť v pozadí senzitivity voči nespravodlivosti, keďže úzkostnejší ľudia majú vyššie mieru skóre v dotazníku SVN (Lovaš, Pirháčová, 1996). Naše výsledky potvrdili, že úzkosť je čiastočným mediátorom vzťahu medzi bezpečným a dezorganizovaným štýlom vzťahovej väzby a kognitívnou dimenziou senzitivity voči nespravodlivosti. Dá sa preto uvažovať, že vplyv vzťahovej väzby na vnímanie nespravodlivosti prebieha tak, že vzťahová väzba ovplyvňuje mieru úzkostnosti (bezpečná vzťahová väzba znižuje a dezorganizovaná zvyšuje), ktorá následne ovplyvňuje mieru vnímania nespravodlivosti.

V mediácii sa však ukázalo, že sa v tomto prípade jedná len o čiastočnú mediáciu (primárny efekt sa neznižil na nulu), čo naznačuje ďalšie možné mediátory. V našom výskume sme teda čiastočne potvrdili predpokladané vzťahy, avšak ostávajú ďalšie otázky, ktoré môže riešiť budúci výskum. Limitom nášho výskumu bol súbor vysokoškolákov (otázne je nakoľko môžu byť uvedené zistenia platné napr. pri fungovaní komplexnejšieho partnerského vzťahu) a prevaha žien, ale aj simplexnejší spôsob merania štýlov vzťahovej väzby (odstavcová metóda).

Literatúra

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., Wall, S. (1978). *Patterns of attachment*. Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates.
- Baron R.M., Kenny D.A. (1986) The moderator–mediator variable distinction in social psychological research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Bowlby, J. (1969) *Attachment and loss*. Vol. 1 Attachment. London: Pimlico.
- Ďuroška, T., Lovaš, L. (2002) Senzitivita voči nespravodlivosti a interpersonálne črty správania. *Československá psychologie*, 46, 404 – 419.
- Hazan, C., Shaver, P. R. (1987) Romantic love conceptualized as an attachment. *Journal of Personality and Social Psychology* 52, 511–524.
- Kenny, M.E. (1987) The extent and function of parental attachment among first-college students. *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 17–29.
- Kenny, M.E., Donaldson, G.A. (1991) Contributions of parental attachment and family structure to the social and psychological functioning of first-year college students. *Journal of Counseling Psychology*, 38, 479–486.
- Lovaš, L. (1995). Nespravodlivosť v interpersonálnych vzťahoch. *Československá psychologie*, 39, 203–212.
- Lovaš, L., Pirháčová, I. (1996). Anxieta, hnevivosť a senzitivita voči nespravodlivosti. *Československá psychologie*, 40, 248–255.
- Lovaš, L., Wolt, R. (2002). Sensitivity to injustice in the context of some personality traits. *Studia Psychologica*, 44, 125–131.
- Mikula, G. (1993). On the experience of injustice. *European Review of Social Psychology*, 4, 223–244.
- Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. New York: Guilford Press.
- O'Brien, K.M. (1996) The influence of psychological separation and parental attachment on the career development of adolescent women. *Journal of Vocational Behavior*, 48, 257–274.

NEVEDOMÉ MYSLENIE ČI INTUÍCIA? HĽADANIE VZŤAHU MEDZI KONCEPTMI

HARENČÁROVÁ HANA – h.harencarova@gmail.com

STRÍŽENEC MICHAL - +421239006772@orangemail.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV

Unconscious thinking or intuition? Quest for relationships between the concepts.

Several authors use two similar terms in their works about the different types of thinking in decision making processes without an exact definition of their connection - unconscious thinking and intuitive thinking.

In our paper we offer a brief look on this issue. Unconscious thinking is defined as an active cognitive and/or affective process, during which the information is weighted, organized and integrated in an optimal fashion. This process is oriented on an object or a task, while the focus of the conscious attention is elsewhere. Intuition is usually perceived as an ability to acquire knowledge without deliberate thinking. Klein (2004) considers intuition as an important component of decision making; he defines it as a set of hunches, impulses and good feelings which comes from former life events. This paper was based on literature review and personal statements (Stríženec, 2012). Intuition can be perceived as an outcome of unconscious processes.

Key words: *unconscious thinking, intuition, unconscious knowledge*

Grantová podpora: Centrum strategických analýz SAV – CESTA

Intuitívne myslenie

Jeho vymedzenia sa značne odlišujú. Pokúsime sa ich stručne zhrnúť. Najprv však k popisom intuície. Bežne sa ňou rozumie spôsobilosť získavať poznatky bez vplyvu alebo použitia zámerného myslenia, bezprostredné pochopenie, vŕhad do faktov alebo vzťahov medzi objektmi. Novšie prístupy kognitívnej vedy ukazujú, že tieto procesy nepatria do oblasti iracionality a paranormality, ako sa v minulosti domnievali aj viacerí vedci.

A. Glöckner a G. Witteman (2010) popísali štyri komplementárne typy kognitívnych procesov, ktoré sú základom intuície. Asociačná intuícia súvisí s jednoduchým učením a vybavením informácie. Získanie prototypov a ich vybavenie sa využíva pri porovnávačej intuícii. Akumulačná intuícia využíva pamäťové stopy na nahromadenie evidencie. Pri konštruktívnej intuícii sa vytvárajú mentálne reprezentácie vstupujúce do vedomia.

Za hlavnú charakteristiku intuitívnych procesov považujú T. Betsch a A. Glöckner (2010) ich malú obmedzenosť množstvom kódovanej informácie a kognitívnou kapacitou.

Intuícii možno chápať v dvojakom zmysle: ako proces a ako výsledok. V rámci teórie usudzovania bola vypracovaná zjednotená teória usudzovania (zahŕňajúcu intuitívne i zámerné posudzovanie).

D. Kahneman (2002) umiestňuje intuitívne posudzovanie do stredu medzi automatickými operáciami percepcie a zámernými operáciami usudzovania. V rámci modulárnej koncepcie mysle sa rozlišuje intuitívna a reflexívna inferencia. Intuitívne procesy sa považujú za len okrajovo obmedzené kognitívnou kapacitou a za silne závislé od predchádzajúcej skúsenosti, extenzívne. Intuitívne a analytické procesy možno integrovať do konekcionistického modelu rozhodovania. Z uvedeného stručného pohľadu na intuitívne myslenie vyplýva, že napriek značnému úsiliu tu chýba jednotná koncepcia intuitívneho myslenia. Toto myslenie autori objasňujú prevažne pomocou porovnania so zámerným myslením. Pri intuitívnom myslení

sa dávajú do popredia dojmy, tušenia o vlastnostiach a vzťahoch objektov, pričom proces prebieha prevažne na nevedomej úrovni.

Za podstatnú zložku rozhodovania považuje intuíciu G. Klein (2004), tvorca koncepcie naturalistického rozhodovania (podrobne toto rozhodovanie popisujú J. Gurnňáková a kol., 2011).

Autor uvádza veľa konkrétnych príkladov takéhoto rozhodovania u požiarnikov, v priemysle a armáde. Vymedzil intuíciu ako súbor tušení, impulzov, vŕhadov, dobrých pocitov, anticipácií a posudkov pochádzajúcich z predošlých udalostí v živote. Podal tiež návody na intuitívne rozhodovanie.

G. Klein (2004) uznáva aj potrebu analytického prístupu a podáva návod na zlepšenie intuície využitím analýzy (tabuľka 1).

Tabuľka 1. Návod na zlepšenie intuície využitím analýzy:

1.	situáciu treba začať riešiť pomocou intuície, nie analýzy
2.	akceptovať zónu indiferentnosti (pri existencii viacerých „dobrých“ volieb nezdržovať sa a vybrať jednu)
3.	zmapovať sily a slabosti volieb bez ich číselného ohodnotenia
4.	porovnať postupne voľby po dvoch (lepšiu potom porovnať s ďalšou voľbou)
5.	na kontrolu intuície využiť aj iného odborníka
6.	i keď sú procedúry nutné, nesnažiť sa nimi nahradiť intuíciu

Zistilo sa, že využitie dobrého pocitu je odlišné v rôznych oblastiach. Intuíciu treba využívať opatrne a menej často v stabilnom prostredí a opačne. Intuitívna syntéza je vhodnejšia pri strategickom než pri rutinnom rozhodovaní. Výskum ukázal, že optimálne okolnosti pre použitie intuície manažérmi boli pri vyššej neurčitosti, menšom počte vedecky predikovateľných premenných a pri existencii viacerých prijateľných alternatívnych riešení. Bol vypracovaný dotazník REI (Rational Experiential Inventory) na meranie dvoch nezávislých štýlov myslenia – racionalitu a intuíciu.

Nevedomé myslenie

Nevedomé myslenie je skúmané pod rôznymi názvami (implicitné učenie, nevedomá znalosť/kognícia, nevyslovená znalosť, nevedomé procesy, automatické získavanie informácií). Spoločný znak týchto pojmov je, že sa vzťahujú na prípady, kedy subjekty prejavujú istú znalosť, ku ktorej nemajú vedomý prístup (Augusto, 2011). V posledných 20tich rokoch sa výskumníci v kognitívnej psychológii zhodujú, že tak ako intuícia i nevedomé myslenie patrí do systému 1, ktorý je afektívny, paralelný, asociatívny a holistický (Usher a kol., 2011).

Lewicky Hill a Czyzewska (1992) tvrdia, že nevedomé procesy získavania informácií sú nielen rýchlejšie, ale ich štruktúra je sofistikovanejšia v tom zmysle, že sú schopné efektívneho spracovávania multidimenzionálnych a interaktívnych vzťahov medzi premennými. V experimente o kovariáciách bola participantom sľúbená vysoká finančná odmena v prípade, že sa im podarí odhaliť nevedome naučený vzor. Nikomu z participantov sa to nepodarilo. To znamená, že nevedomý vzor v prezentovaných dátach bol priveľmi komplexný a komplikovaný (skryté kovariácie) na odhalenie, a to aj v prípade, že naň boli participantí upozornení a motivovaní ho odhaliť. Myers (2010) uvádza ako výsledky nevedomého procesu zovšeobecňovania kovariácií neurózy, fóbie a poruchy.

Podľa Lewického, Hilla a Czyzewskej (1992) nevedomé získavanie informácií o kovariáciách vedie k tvorbe základných funkčných komponentov kognitívneho systému, ktoré determinujú spôsob, akým jedinci interpretujú informácie, usudzujú, vytvárajú preferencie. Rovnaké vzory odhalili autori i u detí, najmä s učením sa jazyka.

Keďže jednou z definícií nevedomého myslenia a procesov je práve to, že si ich subjekt nie je vedomý, je dôležitá otázka subjektívneho merania nevedomých znalostí. Touto problematikou sa podrobne zaoberá Dienes (2010). Podľa neho je nevedomá znalosť taká, ktorú máme a môžeme ju aj používať, ale nie sme si toho vedomí. V článku poskytuje výskumníkom rôzne nástroje na subjektívne merania v širokej škále výskumných podmienok. Meria ich „guessing“ kritériom a „zero-correlation“ kritériom. Upozorňuje na fakt, že v danej situácii môžu ľudia disponovať vedomou i nevedomou znalosťou zároveň.

V paradigme Teórie nevedomého myslenia (bližšie popísané v Harenčárová, 2012) je nevedomé myslenie definované ako aktívny proces, počas ktorého sú informácie organizované, je im prisúdená váha a sú integrované optimálnym spôsobom (Newell a kol., 2009) a zároveň ako kognitívny a/alebo afektívny myšlienkový proces, zameraný na objekt alebo na úlohu, zatiaľ čo je vedomá pozornosť orientovaná inde, pričom netrpí limitovanou kapacitou (Dijksterhuis & Nordgren, 2006). Experimentálne sa nevedomé myslenie operacionalizovalo ako proces, kedy sa participant rozhoduje po stanovenej dobe odvedenia pozornosti od problému inou úlohou. Tento proces nazývajú intuíciou, nevedomým myslením alebo aj intuitívnym myslením.

Prienik nevedomého a intuitívneho myslenia

Niektorí autori implicitne stotožňujú oba tieto termíny, iní však medzi nimi rozlišujú. Zhodujú sa však na tom, že tak ako intuícia i nevedomé myslenie patrí do skúsenostného módu (podľa Epsteina „experiential mode“), ktorý spracováva informácie automaticky, asociatívne, holisticky, neverbálne a rýchlo (Betsch, 2008).

Napriek tomu, že Myers (2010) vidí intuíciu ako jednoduchý, okamžitý a bezdôvodný pocit pravdy (vieme, že vieme, bez toho, aby sme vedeli ako to vieme), nazýva intuíciou dobré aj zlé rozhodnutia - intuitívne chyby môžu byť vedľajším produktom mentálnych skratiek, napríklad predsudok je skôr bezmyšlienkovitá intuitívna odpoveď ako úmyselné rozhodnutie. Predsudky podľa neho teda fungujú ako intuitívny návyk.

Zaujímali nás aj názory vybraných vedcov (tabuľka 2).

Tabuľka 2. Názory vybraných vedcov na vzťah nevedomého myslenia a intuície

autor	vyjadrenie
D. Kahneman D.Sperber	vzťah je veľmi zložitý intuitívne myslenie ako proces je vždy nevedomé, ale výstup môže byť vedomý alebo nevedomý
B. Aczel	pri nevedomej intuícii v procese rozhodovania je horší výkon než pri vedomej pamäti
T. L. Queen	nevedomé myslenie súvisí s experimentálnou manipuláciou a intuitívne myslenie so všeobecným spôsobom spracovania informácie
B. Aczel	nepotvrdilo sa, že experimentálna manipulácia s distrakciou vedie k nevedomému mysleniu
H. Mercier, D. Sperber	jedným z výstupov mechanizmu intuitívneho vyvodzovania o vzťahu premisa - záver sú argumenty
T. Betsch, A. Glöckner	intuícia je schopná zaoberať sa s komplexnými úlohami prostredníctvom extenzívneho spracovania informácie bez badateľného úsilia; procesy intuície fungujú bez vedomej kontroly
A. Dijksterhuis	intuícia ako pocit v prospech určitého rozhodnutia môže byť výsledkom buď rýchlych automatických procesov alebo zdĺhavého procesu nevedomého myslenia. Intuícia teda môže byť výsledkom nevedomého myslenia.
P. Lewicky	nevedome získané znalosti podnecujú ľudskú intuíciu v dvoch smeroch - k presným, ale i k úplne nesprávnym predikciám

Z odpovedí vidíme, že Aczel a Queen sa vyjadrujú priamo k experimentom v paradigme Teórie nevedomého myslenia. V tejto paradigme autori nerobia rozdiel medzi nevedomým a intuitívnym myslením.

V experimente skúmajúcom kovariácie Lewicky Hill a Czyzewska (1992) v inštrukcii participantov žiadali o interpretáciu sekvencie stimulov „na základe intuície“. To by znamenalo, že pre týchto autorov je intuícia označenie výsledkov i procesov nevedomého rozmýšľania, ktoré je ľahšie uchopiteľné širšou spoločnosťou. V tomto prípade teda intuícia slúžila ako všeobecné pomenovanie nevedomých procesov. Rovnako Myers (2010) označuje proces nevedomého zovšeobecňovania za intuíciu a tvrdí, že uvedomenie si možnosti korigovať intuíciu, nám umožňuje jej cieľavedomejšie využívanie. Keď vieme odkiaľ pramení, môžeme redukovať chyby z nej prameniace.

Podľa Myersa (2010) skúsenosť informuje našu intuíciu, avšak niekedy je naša skúsenosť skreslenou vzorkou skutočnosti.

Betsch (2008) poukazuje na to, že rôzne druhy vrodenných procesov (ako napríklad reflexy alebo inštinktívne spôsoby správania) nie sú intuíciou, keďže nie sú informované na základe predošlej znalosti z dlhodobej pamäte. Do nevedomých automatických procesov patria aj činnosti ako napríklad jazda na bicykli alebo šoférovanie auta, tie však nie sú považované za intuíciu, podľa Betschovho prístupu.

Podľa Simona (1992) nie je intuícia nič viac a nič menej ako rozpoznávanie vzorov (Simon, 1992). Podľa Lewického a kol. (1992) zažíva subjekt pri kódovacích algoritmoch získaných nevedome iba výstup týchto nevedomých procesov. Tento výstup býva nazývaný i intuíciou. O intuícii sa teda hovorí ako o výsledku alebo ako procese:

- ako výsledok nevedomých procesov – vtedy sú tieto dva pojmy odlišené,
- ako nevedomé procesy – vtedy oba pojmy splývajú.

Napriek nevyhraneným, respektíve odlišným názorom rôznych autorov na nami nastolený problém možno konštatovať, že nevedomie a intuícia predstavujú rozdielne roviny prístupu ku kognitívnym procesom. Intuícia predstavuje len časť nevedomých procesov a výsledok intuitívneho myslenia má výstup do vedomia. Podrobnejšie objasnenie týchto otázok by si však vyžadovalo hlbší teoretický a experimentálny rozbor.

Literatúra

Augusto, L. M. (2011). Unconscious knowledge: A survey. *Advances in cognitive psychology University of Finance and Management in Warsaw*, 6, 116–141.

Betsch, T. (2008). The nature of intuition and its neglect in research on judgment and decision making. In H. Plessner, C. Betsch, & T. Betsch (Eds.), *Intuition in judgment and decision making* (pp. 3-22). Lawrence Erlbaum Associates.

Betsch, T., & Glöckner, A. (2010). Intuition in Judgment and Decision Making: Extensive Thinking Without Effort. *Psychological Inquiry*, 21(4), 279-294.

Bor, D., & Seth, A. K. (2012). Consciousness and the Prefrontal Parietal Network: Insights from Attention, Working Memory, and Chunking. *Frontiers in Psychology*, 3(March), 1-14. Frontiers Media SA.

Dienes, Z. (2008). Subjective measures of unconscious knowledge. *Progress in Brain Research* (Vol. 168, pp. 49-64). Elsevier.

Dijksterhuis, A., & Nordgren, L. F. (2006). A Theory of Unconscious Thought. *Perspectives on Psychological Science*, 1 (2), 95 – 109.

Gurňáková, J. a kol. (2010). *Naturalistické rozhodovanie: Uvod do problematiky*. Bratislava: Ustav experimentálnej psychológie SAV.

- Harenčárová, H. (2012). Vedomé a nevedomé aspekty v procesoch komplexného rozhodovania. In V. Bačová, (Eds.), *Rozhodovanie a usudzovanie III: Aspekty, javy, aplikácie*. (pp. 135-159). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie.
- Kahneman, D. (2002). Maps of bounded rationality: A perspective on intuitive judgment and choice. (T. Frangsmyr, Ed.) *Nobel Prize Lecture*, 8 (December), 449-489. Citeseer.
- Klein, G. (2004). *The power of intuition*. New York: Currency Books.
- Lewicki, P., Hill, T., & Czyzewska, M. (1992). Nonconscious acquisition of information. *American Psychologist*, 47(6), 796-801. American Psychological Association.
- Glöckner, A., & Witteman, C. (2010). Beyond dual-process models: A categorisation of processes underlying intuitive judgement and decision making. *Thinking Reasoning*, 16(1), 1-25. Psychology Press.
- Gregory, R. L. (1987). Consciousness. In *The Oxford Companion to the Mind*. (160-164) Oxford:Oxford University Press,.
- Myers, D. G. (2010). Intuition's Powers and Perils. *Psychological Inquiry*, 21(4), 371-377.
- Newell, B. R., Wong, K. Y., Cheung, J. C., & Rakow, T. (2009). Think, blink or sleep on it? The impact of modes of thought on complex decision making. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 62 (4), 707-732.
- Simon, H. A. (1992). What Is an "Explanation" of Behavior? *Psychological Science*, 3(3), 150-161. SAGE Publications.
- Stríženec, M. (2012). Intuitívne myslenie a možnosti jeho využitia pri rozhodovaní. In V. Bačová, (Eds.), *Rozhodovanie a usudzovanie III: Aspekty, javy, aplikácie*. (pp. 109-134). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie.
- Usher, M., Russo, Z., Weyers, M., Brauner, R., & Zakay, D. (2011). The Impact of the Mode of Thought in Complex Decisions: Intuitive Decisions are Better. *Frontiers in psychology*, 2(March), 13. Frontiers Research Foundation.

TVORBA TESTU PROSTOROVÉ PŘEDSTAVIVOSTI - METODICKÁ STUDIE

JELÍNEK MARTIN – jelinek@psu.cas.cz

KVĚTON PETR – kveton@psu.cas.cz

VOBOŘIL DALIBOR – vobo@psu.cas.cz

Psychologický ústav AVČR, v.v.i.

Building a spatial ability test – methodical study

In the presented study we analyzed data from Test of learning potential (years 2011 and 2012), more specifically from the Spatial ability subtest. The total number of twenty item principles was evaluated using different approaches. Common psychometrical analysis was based on a large dataset with more than a thousand persons for each test form in both years. Further we performed a qualitative analysis of inquiry from 15 persons focused on solving strategies (with respect to the share of verbal-analytic and visual-analogue processes). The outcome from quantitative and qualitative item analyses is a selection of most relevant item principles which will constitute a base ground for practice-relevant test of spatial ability.

Key words: *spatial ability, test, cognition*

Grantová podpora: P407/11/2397 GA ČR „Klasické a počítačem podporované metody v testování prostorové představitosti“.

Úvod

Koncept prostorové představitosti je obtížné definovat. Obecně řečeno, prostorová představitost umožňuje řešení problémů nebo úloh, které vyžadují schopnost odhadnout, předvídat nebo posuzovat vztahy mezi různými objekty v různých kontextech (Eliot, Smith, 1983). Snahy o nalezení specifických faktorů v rámci konceptu prostorové představitosti lze zaznamenat již od počátku 20. století a jsou spojeny s význačnými teoretiky v oblasti zkoumání inteligence, jako jsou Thurstone, Guilford, nebo Zimmerman. Tito autoři dospívali k poměrně rozmanitým závěrům. Důvod lze pravděpodobně nalézt v rozdílnosti principů položek používaných v různých testech a také v povaze v té době převažující faktorově analytické procedury. Pro lepší orientaci v dosavadním stavu poznání je bezesporu nejvýhodnější využít metaanalytické studie, jako je např. zřejmě nejcitovanější práce McGeeho z roku 1979, která dokládá, že na základě dostupných faktorově analytických studií lze předpokládat existenci nejméně dvou prostorových faktorů, a to prostorovou vizualizaci a prostorovou orientaci. Vizualizace v sobě zahrnuje schopnost mentálně manipulovat s obrazově prezentovanými stimuly, tedy je rotovat, převracet, otáčet nebo invertovat. Prostorová orientace vyžaduje porozumění struktuře rozložení prvků ve vizuálním stimulu a schopnost nenechat se zmást změnou orientace prostorového rozložení prvků. I v pozdější literatuře je stále vedena diskuse o faktorech prostorové představitosti. Lze se setkat např. s názorem, že existují tři základní faktory – prostorová percepce, prostorová vizualizace a mentální rotace (Linn, Petersen, 1985), případně pět komponent - prostorová percepce, prostorová vizualizace, mentální rotace, chápání prostorových vztahů a prostorová orientace (Maier, 1994).

Prostorová percepce je schopnost určit prostorové vztahy s ohledem na orientaci vlastního těla navzdory zavádějícím vizuálním informacím. Typické úlohy testující prostorovou

percepci představují položky Rod & Frame Testu. Prostorová vizualizace vyžaduje schopnost mentální představy a mentální manipulace s částmi objektu, jeho rozložení či složení. Typickou úlohou je například nalezení korespondujícího zobrazení rovinného řezu trojrozměrného objektu. Mentální rotace je schopnost otáčet či natáčet vizuální představu objektu plošného či prostorového. Chápání prostorových vztahů představuje schopnost porozumět prostorovému uspořádání objektů nebo částí objektu a jejich vzájemným vztahům. Typické úlohy obsahují různé pohledy na prostorový objekt, jehož strany jsou označeny různými symboly, přičemž cílem je získat komplexní představu o uspořádání daného objektu. Prostorová orientace je schopnost orientovat se v prostoru s ohledem na pozici pozorovatele. Typicky tyto úlohy obsahují náhledy na konkrétní scénu z různých úhlů.

Prostorová představivost bývá pokládána za analogový proces, v rámci kterého mentální aktivity zrcadlí skutečnou fyzickou manipulaci s objekty (Embretson, 2007). V rámci řešení úloh prostorové představivosti nemusí však být uplatňovány vizuálně-analogové (v odborných pramenech se lze setkat také s termínem vizuálně-holistické strategie řešení, viz např. Tapley, Bryden, 1977) procesy vztahované přímo ke schopnosti prostorové představivosti, ale také verbálně-analytické strategie řešení (více viz Jelínek, Květon, Vobořil, 2012). Můžeme si to představit na příkladu turistu, který chce během dne dojít do určitého cíle. Pokud má dobrou prostorovou představivost, může si pohledem do mapy vytvořit mentální obraz krajiny a podle něho se při pochodu orientovat. V případě, že touto schopností nedisponuje v dostatečné míře, může to kompenzovat vytvořením propozic (Paivio, 2009) definujících navzájem navazující jasně určené úseky.

Pokud se z praktického uvažování přesuneme do oblasti testování prostorové představivosti, můžeme o analogově-analytické dimenzi uvažovat v souvislosti s osobami i úlohami. Nejde tedy pouze o to, jakou strategii řešení preferuje testovaná osoba, ale i o charakteristiky samotných položek. Může se stát, že položky, jejichž cílem je vyvolat a změřit mentální procesy založené na prostorové představivosti, přestanou tento cíl naplňovat. V testové situaci, kdy je vyžadována naprosto přesná odpověď, přestává být manipulace s celostní mentální představou dostatečně citlivým nástrojem pro určení správné odpovědi a pokud to charakter položky umožňuje, může být výhodnější řešit položku s využitím verbálně-analytických (ve své podstatě striktně algoritmizovaných) procesů. Takové řešení je sice obvykle pomalejší, ale výrazně výhodnější z hlediska subjektivní jistoty správnosti řešení a jeho kontroly.

Cílem předložené studie bylo zhodnocení souboru položek tvořících subtest Prostorová představivost Testu studijních předpokladů, a to ze tří hledisek – hlediska obtížnosti, poměru zapojení verbálně-analytických a vizuálně-analogových mentálních procesů, a z hlediska pokrytí základních komponent konceptu prostorové představivosti. Na základě tohoto hodnocení byly vybrány položkové typy, které budou tvořit základ připravovaného originálního testu prostorové představivosti.

Metoda

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořili uchazeči o studium na Masarykově univerzitě, kterým byl v rámci přijímacího řízení administrován Test studijních předpokladů. Analyzována byla data z let 2011 a 2012. V roce 2011 jsme měli k dispozici data od 22874 osob (průměrný věk 19,83; 59 % žen) a v roce 2012 od 23887 osob (průměrný věk 19,71; 61 % žen). Každá varianta testu byla administrována více než tisíci osobám.

Instrument

Test studijních předpokladů (TSP) zkoumá schopnosti uchazeče úspěšně studovat na Masarykově univerzitě. Skládá se ze 70 otázek členěných do 7 subtestů po 10 otázkách, z pěti nabízených možností je vždy právě jedna správná. Za správnou odpověď se přičítá jeden bod, za nesprávnou odpověď se odečítá 0,25 bodu; položka bez odpovědi znamená nula bodů. Jedná se o testování verbálního, symbolického, numerického a kritického myšlení, analytického myšlení a úsudků, prostorové představivosti a kulturního přehledu. Délka trvání TSP je 100 minut. Pro účely této studie jsme vybrali subtest Prostorová představivost z ročníků 2011 a 2012. V každém ročníku bylo obsaženo 10 typů položek zachycujících různé aspekty konceptu prostorové představivosti. Každý tento typ se vyskytoval v osmi různých variacích obsažených v jednotlivých variantách TSP.

Procedura

Analýza získaných dat probíhala ve třech krocích. Cílem prvního kroku bylo pro každý typ úlohy získat reprezentativního zástupce z osmi možných variant. Výběr byl proveden na základě parametru obtížnosti. Hodnota tohoto parametru je srovnatelná napříč jednotlivými variantami, neboť skupiny osob, kterým byly administrovány různé varianty TSP, lze považovat za náhodné výběry z populace uchazečů o studium na MU. Varianty položek jednotlivých typů byly seřazeny podle obtížnosti vyjádřené jako podíl osob, které položku vyřešily správně. Ze dvou variant, které byly nejbližší mediánové hodnotě obtížnosti, byla metodou náhodného výběru zvolena jediná z nich. Tímto způsobem vznikl soubor dvaceti typově odlišných položek.

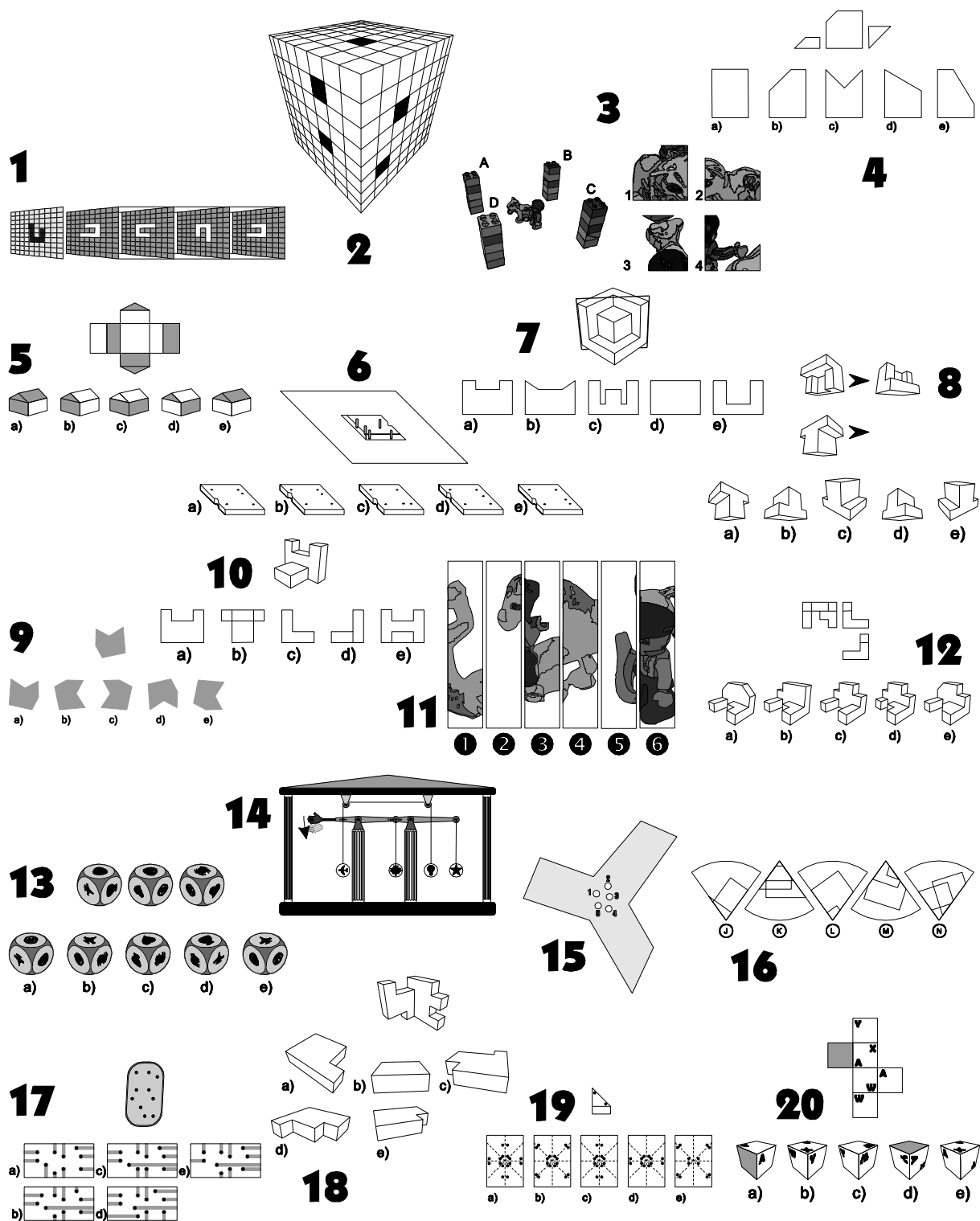
Ve druhém kroku byl soubor položek administrován skupině patnácti osob, které verbalizovaly svou strategii řešení každé z těchto úloh. Cílem byl eliminovat ty položky, u nichž jsou převážně užívány verbálně-analytické strategie řešení.

Ve třetím kroku byly zbývající položky podrobeny expertnímu posouzení. V tomto kroku bylo posouzeno, které komponenty prostorové představivosti se konkrétně uplatňují při řešení jednotlivých položek.

Výsledky

Subtest Prostorová představivost tvořilo v každém z ročníků 2011 a 2012 celkem deset typů položek, dohromady tedy dvacet položkových typů, každý v osmi různých variantách. Podle postupu popsaného v Proceduře bylo v prvním kroku vybráno 20 konkrétních položek s mediánovou obtížností. V tabulce 1 uvádíme konkrétní hodnoty obtížností a na obrázku 1 grafické zadání položek (položky 1 až 10 pochází z ročníku 2011, položky 11 až 20 z ročníku 2012). Kompletní znění položek včetně správných odpovědí lze nalézt na internetových stránkách Masarykovy univerzity <http://www.muni.cz/tsp>.

Obrázek 1. Položkové typy z Testu studijních předpokladů

Tabulka 1. Deskriptivní statistiky vybraných položek

Položka	Varianta	Chybně řešeno	Neřešeno	Správně řešeno	Počet osob
1	1	11	27	62	2047
2	4	23	36	41	1874
3	4	15	25	61	1874
4	1	37	13	50	2047
5	6	64	9	27	2261
6	1	34	9	57	2047
7	3	36	43	21	2119
8	2	32	16	52	1999
9	7	31	26	43	1840
10	3	27	15	59	2119
11	1	14	30	56	2012
12	7	25	26	49	1793
13	2	18	23	59	1755
14	7	29	29	43	1793
15	6	23	30	47	2076
16	3	14	54	31	2190
17	6	19	23	58	2076
18	7	26	44	31	1793
19	1	17	34	49	2012
20	1	20	27	53	2012

Na základě verbalizovaného postupu řešení jednotlivých úloh získaného od 15 osob byly identifikovány položky, u nichž převažuje verbálně-analytický postup řešení. Vzhledem k tomu, že se u verbálně-analytického postupu řešení neuplatňují komponenty prostorové představivosti, byly tyto položky z dalšího uvažování směřujícího k vytvoření testu prostorové představivosti vyřazeny.

V tabulce 2 uvádíme seznam položek, u nichž převažoval verbálně-analytický postup řešení.

Tabulka 2. Položky s převažujícím verbálně-analytickým postupem řešení

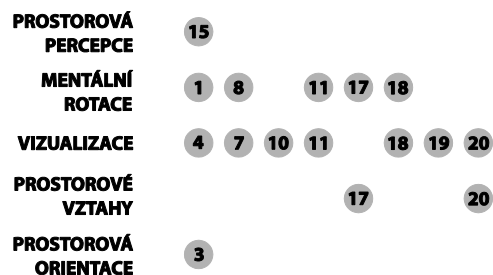
položka	Typický postup řešení
2	Testovaná osoba spočítá celkový počet kostek krychle, od nich odečítá celkový počet chybějících kostek v tunelech a vezme přitom v úvahu počet křížujících se tunelů.
6	Namísto mentální rotace objektů zobrazených v jednotlivých variantách odpovědi si testované osoby verbalizovaly rozložení prvků v objektu („správně odpověď je a), protože čtyři z pěti kolíků jsou přímo v rozích a pátý kolík není naproti výřezu“)
13	Namísto vytvoření celkové mentální představy objektu (kostky) byla úloha řešena na základě verbalizovaných vztahů mezi symboly na objektu s využitím jejich asymetrie. („správně je a), protože ufon v zadání kouká na letadlo, zatímco v áčku kouká od letadla pryč“)
16	Testované osoby jednoduše využívaly informaci o počtu protnutí hrany výseče, čímž eliminovaly nutnost mentální rotace objektů.

Kromě vyřazení čtyř položek z důvodu převažujícího verbálně-analytického charakteru řešení byly vyřazeny také položky č. 5 a 9. U položky č. 5 bylo zjištěno, že nízká úspěšnost respondentů (viz tabulka 1) pravděpodobně odrážela nepochopení instrukce, kdy se osoby mylně domnívaly, že předloha v zadání má oboustranný tisk. K tomuto omylu došlo u deseti osob z celkového počtu patnácti osob, jejichž výpovědi jsme analyzovali. U položky č. 9 docházelo ke snaze využívat alternativní postupy řešení, jako je otáčení papíru, porovnávání díky průsvitnosti papíru, apod.

Zbývajících čtrnáct položek bylo podrobena expertnímu posouzení. Cílem bylo popsat soubor položek z hlediska pokrytí pěti komponent konceptu prostorové představivosti vymezených v úvodu. Položka č. 12 nebyla brána v úvahu, neboť koncepčně je identická s položkou č. 10.

Dále byla vyřazena položka č. 14, neboť tato položka spíše odráží úroveň chápání mechanických vztahů, čímž jde mimo rámec námi uvažovaného konceptu prostorové představivosti. Na obrázku 2 je uvedeno, které komponenty prostorové představivosti se uplatňují při řešení zbývajících dvanácti položek.

Obrázek 2. Uplatňované komponenty prostorové představivosti při řešení jednotlivých položek

Závěr

Výsledný soubor dvanácti položek pokrývá celé spektrum komponent prostorové představivosti. V další fázi vývoje komplexního testu prostorové představivosti bude pro každý typ navrženo několik obtížnostně odlišených variant. Vytvořený test tak bude obsahově vyvážený a bude dostatečně pokrývat všechny úrovně schopnosti prostorové představivosti.

Literatura

- Eliot, J., & Smith, I.M. (1983). An international directory of spatial tests. Windsor: NFER-NELSON.
- Embretson, S. E. (2007). Mixed rasch models for measurement in cognitive psychology. In M. von Davier & C. H. Carstensen (Eds.), *Multivariate and mixture distribution. rasch models: Extensions and applications*, pp. 235-253. New York: Springer.
- Jelínek, M., Květon, P., Vobořil, D. (2012, v recenzním řízení). Skryté aspekty v testování prostorové představivosti: rozbor uplatňovaných stylů řešení položek. *Československá psychologie*.
- Lynn, M.C., Petersen, A.C. (1985). Emergence and characterization of sex differences in spatial ability: A meta analysis. *Child Development*, 56, 1479-1498.
- Maier, P.H. (1994). *Räumliches Vorstellungsvermögen: Komponenten, geschlechtsspezifische Differenzen, Relevanz, Entwicklung und Realisierung in der Realschule*. Frankfurt am Main: P. Lang.
- McGee, M.G. (1979). Human spatial abilities: Psychometric studies and environmental, genetic, hormonal, and neurological influences. *Psychological Bulletin*, 5, 889-918.
- Paivio, A. (2009). *Imagery and verbal processes*. New York, Hove: Psychology Press.
- Tapley, S.M., Bryden, M.P. (1977). An investigation of sex differences in spatial ability: Mental rotation of three-dimensional objects. *Canadian Journal of Psychology*, 31, 122-130.

MOŽNOSTI UPLATNENIA EMOČNEJ INTELIGENCIE V KONTEXTE OŠETROVATEĽSTVA

JUHÁSOVÁ INGRID – ingrid.juhasova@truni.sk

Katedra ošetrovateľstva, FZ a SP, Trnavská univerzita v Trnave, SR

ILIEVOVÁ ĽUBICA

Katedra ošetrovateľstva, FZ a SP, Trnavská univerzita v Trnave, SR

BAUMGARTNER FRANTIŠEK

Katedra psychologie a aplikovaných sociálnych vied, FF, Ostravská univerzita v Ostravě, ČR

ROJKOVÁ ZUZANA

Katedra psychológie, FF, Univerzita Cyrila a Metoda v Trnave, SR

Opportunities for emotional intelligence in the context of nursing

The use of emotional intelligence (EI) is seen today as an important requirement in the nursing care of a patient. In the study of EI, there are two streams which differ depending on whether they associate EI with abilities or personality traits. In the research conducted in a sample of nursing students (n = 86), the both of them were observed. We used a scale of SIT-EMO (Situational Test of Emotional Understanding) for the detection of EI as a skill and SEIS (Schutte Emotional Intelligence Scale), which measures EI as a trait. In the context of nursing, we investigated emotional self-efficacy relating to the care of geriatric patients (ESE-GP). TEIQue-SF (Trait Emotional Intelligence Questionnaire - short form) is a methodology which inspired us when creating the questionnaire of our own design. The results can be seen as a contribution to the verification of a created psychometric methodology ESE-GP, its reliability and validity.

Keywords: *emotional intelligence, nursing students, relationship, geriatric patients*

Úvod

Človek vo svojom každodennom živote potrebuje schopnosti ako sú sebazpoznanie, sebauvedomenie, poznanie a ovládanie vlastných emócií, schopnosť motivácie, empatie, ako aj schopnosť optimálneho fungovania v oblasti medziľudských vzťahov. Emočná inteligencia (EI) je schopnosť poznať a ovládať vlastné emócie, ako aj emócie druhých ľudí. Zahŕňa také kvality, ako je poznanie vlastných citov, schopnosť vcítiť sa do druhých ľudí a usmerňovať city tak, aby sa zlepšila kvalita ich života. Pre bežné, ale aj špecifické fungovanie osobnosti potrebujeme nielen rozumové schopnosti (rozhodovanie na základe logiky), ale aj schopnosti, ktoré spadajú pod EI (Salbot et al., 2011, s. 8).

Vzťah medzi emóciou a rozumom bol často považovaný za konflikt. V 60. rokoch sa do popredia dostáva humanistická psychológia, ktorá okrem iného tvrdí, že veľmi dôležitou ľudskou potrebou je: „mať zo seba dobrý pocit, priamo prežívať vlastné emócie a emočne rásť“ (Molčanová, Baumgartner, 2008, s. 163).

Skôr ako nastala zhoda názorov na to, čo je EI, bolo navrhnutých niekoľko rôznych modelov, tieto možno klasifikovať do dvoch skupín, teda ako modely schopností a črtové modely, prípadne zmiešané modely (Schulze, Roberts, 2007, s. 54). Baumgartner et al. (2010, s. 188) konštatujú, že teória Mayera, Saloveya a Carusa predkladá jasnú a logickú koncepciu EI. Spojením termínov emócií a inteligencie vytvárajú špecifický psychologický konštrukt uplatniteľný vo vymedzenej oblasti života človeka, na rozdiel od všemocnej teórie Golemana a príliš širokej teórie Bar-Ona.

Petrides, Peréz a Furnham vymedzujú konceptuálny rámec EI ako osobnostnej črty (Schulze, Roberts, 2007, s. 19). Salbot a kol. (2011, s. 79) vyjadrujú, že črtová EI, sa podľa zahraničných, ale aj ich výskumov javí byť zmysluplným, relatívne samostatným osobnostným konštruktom opodstatneným v rámci výskumno-diagnostickej praxe. Preferujú termín vlastná emocionálna účinnosť, resp. emocionálna seba-pôsobnosť (emotional self-efficacy) podobne ako Baumgartner, Zacharová (2011). V tomto termíne je naznačený potenciál pre vnímanie a spracúvanie emócií u seba aj iných, ako aj potenciál pre kontrolu a reguláciu emócií.

V komplexnej profesii, akou ošetrovateľstvo (OSE) jednoznačne je, kompetencie EI sú v intrapersonálnom a v interpersonálnom vzťahu uplatňované paralelne s kompetenciami kognitívnymi. Emočné kompetencie sa navzájom pri svojom uplatňovaní ovplyvňujú a podmieňujú. Nedostatok kompetencií EI sa stáva prekážkou reálneho uplatnenia nielen odborných vedomostí, ale aj intelektuálnych schopností (Ilievová et al., 2009). Podobne aj McCobe, Timmins (2006, s. 8; Moss, 2005) hovoria o kombinácii kognitívnych a afektívnych procesov, ktoré pomáhajú v interakcii sestra – pacient. V publikačnej práci Ilievovej (2009, 2010) nachádzame paralelu emócií, EI, ktoré v teoretickej rovine dáva do kontextu s komunikáciou, empatiou ako významnými súčasťami kvalitnej ošetrovateľskej starostlivosti. Upriamuje pozornosť na sociálnu inteligenciu a možnosti jej využitia v ošetrovateľskej starostlivosti a taktiež vo vzdelávaní študentov OSE. Vychádza z aktívneho sociálneho učenia. Je prvou, ktorá hovorí o zavedení a realizovaní sociálno-psychologického výcviku (SPV) u študentov OSE na Slovensku. Podľa Dobšoviča, Ilievovej, Bekö (2009, s. 46-47) si študenti prostredníctvom výcviku založenom na vytvorení encounterovej skupiny rozširujú schopnosti komunikácie, majú možnosť osobnostne rásť, rozvíjať svoje osobnostné kvality, odkrývať a hľadať vlastné komunikačné bariéry a zvyšovať sociálne kompetencie. Ilievová (2009) konštatuje, že profesia sestry je pomáhajúcim povoláním, ktorej náročnosť sa prejavuje v oblasti fyzickej, duševnej a emocionálnej a z pohľadu prípravy na povolanie a zvládnutie profesionálneho výkonu patrí medzi najnáročnejšie povolania.

Por et al. (2011) vyjadrujú, že v súčasnosti sú nejednoznačné dôkazy a je málo empirických štúdií skúmajúcich priamy vzťah medzi EI a ošetrovateľskou starostlivosťou.

Cieľ práce

Cieľom práce bolo zhodnotiť mieru EI u študentov OSE a analyzovať ju z hľadiska jej chápania (črta, schopnosť), následne overiť psychometrické vlastnosti metodiky vlastnej konštrukcie zisťujúcej emočnú sebaúčinnosť, vzťahujúcu sa k starostlivosti o geriatrických pacientov (ESE-GP).

Súbor a metodika

Dáta boli získané na vzorke 86 respondentov. Skúmanými osobami boli študenti OSE na Trnavskej univerzite v Trnave (1., 2., 3. ročník v dennej forme, Bc. stupeň). 4 muži, 82 žien. Vek: $M = 21$ ($SD = 2,23$). Študenti v priebehu každého semestra absolvujú 40 hodín SPV. Dáta boli získané vo februári 2012, pričom metodiky boli administrované študentom v šiestich skupinách. Participácia bola anonymná a založená na dobrovoľnom súhlase s účasťou v štúdiu. Respondenti boli informovaní o účele štúdie.

EI bola zisťovaná dotazníkmi reprezentujúcimi cieľ výskumu.

SIT-EMO (Situational Test of Emotional Understanding) je koncipovaný ako výkonová skúška. Skúmaným osobám sa predkladajú popisy životných situácií, ktoré obsahujú emočne ladenú informáciu.

SEIS (Schutte Emotional Intelligence Scale), zisťuje črtovú EI na základe sebaopisovania. Použili sme modifikovanú 41 položkovú verziu. Obsahuje viacej položiek s obráteným skórovaním a zameriava sa na faktor „využitia emócií“, čo predchádzajúca verzia čiastočne opomínala (Austin et al., 2004, s. 555-562).

Metodika vlastnej konštrukcie zisťujúca emočnú sebaúčinnosť vzťahujúcu sa ku geriatrickým pacientom (ESE-GP), táto sebvýpovedná metodika má potenciál priniesť informácie o vnútorných procesoch či skúsenostiach a o typickom správaní sa respondentov ku geriatrickým pacientom, čo je postavené na introspekcii a sebapoznani. Metodiku tvorí 27 položiek, respondenti vyjadrujú mieru súhlasu resp. nesúhlasu prostredníctvom 5-bodovej Likertovej škály. Pri jej tvorbe sme sa inšpirovali TEIQue-SF (Trait Emotional Intelligence Questionnaire). Vychádza z modelu EI ako osobnostnej črty, najnovšia dlhá verzia obsahuje 153 položiek, meria skóre v 15-tich dimenziách, 4 faktory a celkovú EI. Skrátená verzia má 30 položiek, taktiež delených na 4 faktory: well-being, schopnosť sebaovládania, emocionalita, sociabilita.

Údaje boli spracované v štatistickom softvéri SPSS 15.0. Pri spracovaní dát boli využité deskriptívna štatistika, korelačná analýza, porovnanie priemerov, faktorová analýza, analýza reliability.

Výsledky

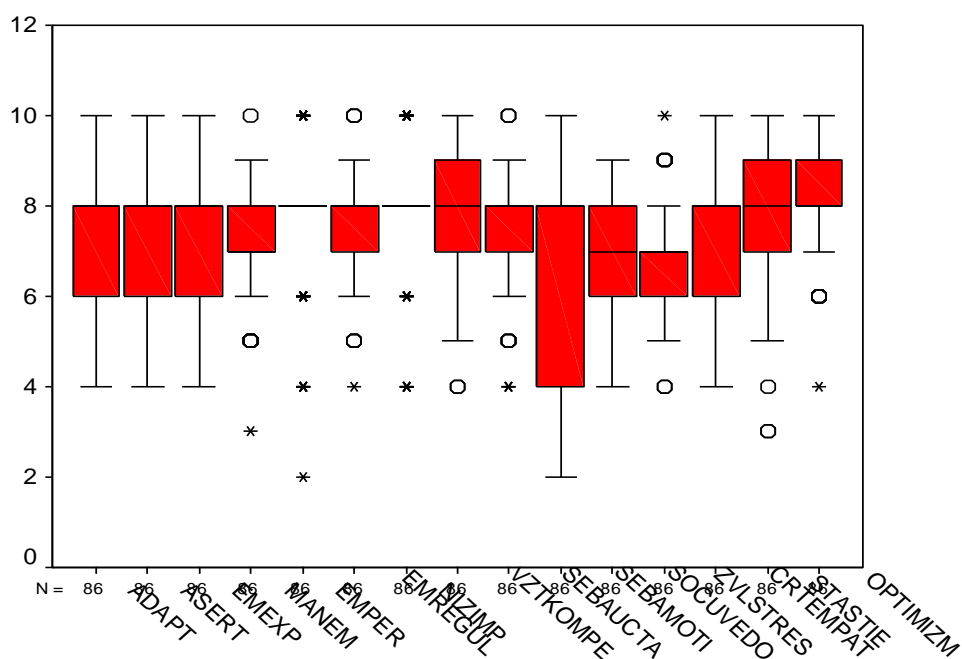
Deskriptívne charakteristiky celkového skóre využitých metodík zobrazuje tabuľka 1.

Tabuľka 1. Deskriptívne charakteristiky premenných (N=86)

Skóre v metodikách	Minimum	Maximum	Priemer	SD	Medián
SIT-EMO	7	18	12,94	2,88	13
SEIS	109	186	154,23	14,56	153,5
ESE-GP	71	117	97,26	8,45	98,5
Vek respondentov	19	35	21,02	2,23	21

Poz.: SD – štandardná odchýlka

Graf 1 zobrazuje deskriptívne charakteristiky premenných dimenzií ESE-GP. Na základe stredných hodnôt možno konštatovať, že nižšie skóre vykazuje dimenzia zvládanie stresu, sociálnej uvedomelosti a manažmente emócií (medián je 7). Na základe analýzy rozdelení dimenzionálnych premenných získaných prostredníctvom ESE-GP konštatujeme, že v porovnaní s normálnym rozdelením je skóre týchto dimenzií vychýlené smerom k vyšším hodnotám (tzv. ľavostranné zošikmenie). Výnimku tvorí dimenzia zvládania stresu – je pravostranne zošikmená.

○ okrajové hodnoty * extrémne hodnoty ■ priemery so SD

Graf 1. Jednotlivé premenné dimenzií v ESE-GP (box plot)

Celkové skóre ESE-GP, na základe výpočtu použitím Kolmogorov-Smirnovho testu normality, možno považovať za normálne rozdelené ($p > 0,05$).

Vnútná konzistencia pre všetkých 27 pôvodných položiek v metodike vlastnej konštrukcie zisťujúcej emočnú sebaúčinnosť vzťahujúcu sa ku geriatrickým pacientom, bola $\alpha = 0,722$. Vnútnú konzistenciu výrazne znižovala položka č. 20, túto sme do ďalších výpočtov nezradili. V ESE-GP s 26 položkami bola $\alpha = 0,756$ (vysoká vnútorná konzistencia). Korelačný koeficient medzi 27 a 26 položkovou verziou ESE-GP je $r = 0,974$, $\text{sig} < 0,001$. Vnútná konzistencia 15 dimenzií na základe výpočtu Cronbachovho α koeficientu je taktiež vysoká s hodnotou $\alpha = 0,752$.

V tabuľke 2 sú výsledky faktorovej analýzy 13 dimenzií (vynechané sú adaptabilita a sebamotivácia (ako uvádza aj Salbot a kol., 2011), avšak tieto faktory nesúhlasia s ich zistením).

Tabuľka 2. Faktorová analýza ESE-GP

Dimenzie	Faktory ESE-GP			
	1	2	3	4
Asertivita	0,007	-0,102	0,001	0,847
Emočná expresia	0,194	0,244	0,300	0,246
Manažment emócií	0,524	0,104	0,051	0,411
Emočná percepcia	-0,512	0,227	0,506	0,342
Emočná regulácia	0,121	0,723	-0,107	0,301
Nízka impulzivita	0,084	-0,085	0,843	-0,037
Vzťahová kompetencia	0,073	0,636	-0,070	-0,034
Sebaúcta	0,752	0,078	0,320	0,076
Sociálna uvedomelosť	0,656	0,055	-0,128	0,095
Zvládanie stresu	0,368	0,243	0,074	0,499
Črtová empatia	-0,053	0,632	0,333	0,010

Črtové šťastie	0,446	0,601	0,323	-0,262
Optimizmus	0,547	0,312	0,441	0,051
% vysvetleného rozptylu	17,18	15,34	12,39	11,48

Poz.: Faktorové záťaže dimenzií sytých získanými faktormi sú v stĺpci príslušných faktorov podčiarknuté; 1 = sociabilita, 2 = emocionalita, 3 = well-being, 4 = sebakontrola.

Validitu sme overovali zisťovaním vzťahu medzi SEIS a našou metodikou ESE-GP (tab. 3). Na vzorke 86 respondentov sme vyhodnotili Pearsonov korelačný koeficient s výsledkom $r = 0,469$, sig. $< 0,001$, ktorý vyjadruje stredne silný vzťah.

Medzi SIT-EMO, ktorý zisťuje EI ako schopnosť a ESE-GP neboli zistené žiadne vzťahy (sig. $> 0,05$).

Tabuľka 3. Vzťahy medzi skóre použitých metodík

Pearsonov korelačný koeficient rho	Sig.
SIT-EMO – SEIS	-0,006 0,955
SIT-EMO – ESE-GP (26 položiek)	0,030 0,786
SEIS – ESE-GP (26 položiek)	*0,469 0,000
ESE-GP (7stupň.) – ESE-GP (26 položiek 5stupň.)	*0,974 0,000

* $p < 0,001$

Diskusia

V našej metodike, ktorej tvorba bola inšpirovaná TEIQue-SF, sa nepotvrdila štvorfaktorová štruktúra. Výsledky faktorovej analýzy našej metodiky podporujú zistenia autorov, ktorí sa prikláňajú k ponímaniu črtovej EI ako celku a nie ako faktorovému konštruktú. Baumgartner, Molčanová a Chylová (2010, s. 194) uvádzajú, že výsledky faktorových analýz z rôznych výskumov neposkytujú jasný obraz o vnútornej štruktúre dotazníka (napr. Petrides, Furnham, 2001; Brackett, Mayer, 2003). Ako nesporné možno tak hodnotiť len stanovenie celkového skóre EI prostredníctvom SEIS. Nábělková (2011, s. 40) tvrdí na základe štatistickej analýzy jej štúdie, že faktory EI (emocionalita, sociabilita a sebakontrola pri nástroji TEIQue) aj celkovú globálnu EI možno pokladať za normálne rozdelené. Výnimku tvorí faktor well-beingu, ktorý vykazuje ľavostranné zošikmenie. Faktory v našej metodike neboli zistené, preto vychádzame len z 15 dimenzií delených podľa Salbota a kol. (2011). Na základe stredných hodnôt konštatujeme, že nižšie skóre v ESE-GP bolo zistené v dvoch dimenziách: sociálna uvedomelosť a manažment emócií. Tieto dimenzie podľa Salbota a kol. (2011, s. 16-21) sýtia faktor sociabilita, ktorý zdôrazňuje sociálne vzťahy a sociálny vplyv, zameriava sa na jedinca ako agens v sociálnych kontaktoch. Naše zistenia naznačujú, že študenti vo vzťahu s geriatrickými pacientmi sú presvedčení o obmedzenejších sociálnych zručnostiach. V neznámom sociálnom prostredí – zdravotníckeho zariadenia (oddelenia) sa cítia úzkostne, pretože nie sú si istí, ako sa majú správať. Ich interpersonálne zručnosti sú nedostatočné, nemajú taký vplyv na geriatrických pacientov.

Dimenzia manažment emócií (druhých) sa týka sebestripísanej schopnosti zvládať emocionálne stavy druhých. V našej štúdií sú to stavy geriatrických pacientov. Dosaiahnuté nižšie skóre vyjadruje, že študenti nevedia až tak ovplyvniť a zvládať city geriatrických pacientov (napr. upokojiť ich, motivovať ich, utešiť ich). Nevedia dosiahnuť to, aby sa geriatrickí pacienti cítili lepšie, keď to potrebujú.

Nižšie skóre v dimenzii zvládanie stresu nám umožňuje charakterizovať, že študenti majú menej rozvinuté stratégie zvládania stresu v rámci interakcie s geriatrickými pacientmi, môžu uprednostňovať vyhýbanie sa situáciám, ktoré sú potenciálne vystupňované.

Naopak, najvyššie dosaiahnuté skóre študentov bolo v dimenziách optimizmus, črtové šťastie a vzťahová kompetencia. Prvé dve dimenzie sýtia podľa Salbota a kol. (2011, s. 16-21) faktor well-being, čo by mohlo naznačovať, že študenti prežívajú pohodu v kontexte s geriatrickými

pacientmi, čo siaha od úspechov v minulosti až po ich očakávania do budúcnosti. Cítia sa pri nich naplnene, šťastne, pozitívne. Dimenzia optimizmus by mala konkrétne vyjadrovať, že študenti sa pozerajú na svetlé stránky vzťahu s geriatrickými pacientmi a očakávajú pozitívne udalosti v práci s nimi.

Črtové šťastie, táto dimenzia sa týka príjemných emocionálnych stavov smerovaných viac k prítomnosti, než k minulosti. Študenti sú pozitívne ladení, majú zo seba dobrý pocit pri vzťahoch s geriatrickými pacientmi. Salbot a kol. (2011, s. 18) vyjadrujú, že dimenzia vzťahová kompetencia je o vytváraní a udržiavaní emocionálnych pút s druhými. Respondenti dosiahli jedno z vyšších skóre, čo by mohlo vyjadrovať, že vo vzťahu s geriatrickými pacientmi vedia ako počúvať a reagovať.

Metodiky merania črtovej EI vzájomne korelujú dosť silno (Bracket, Geher, 2006). V našej štúdii bola metodika SEIS s našou metodikou ESE-GP v stredne silnom vzťahu, potvrdila sa ich špecifickosť. Podobné zistenie bolo vo výskume Baumgartnera, Molčanovej a Chýlovej (2010, s. 186-204). Štatisticky významný rozdiel zistili v črtovej EI meranej SEIS, a to v prospech zdravotníckych pracovníkov ($n = 105$). Nimi zistená úroveň EI u študentov ($n = 134$) bola nad stredom priemerov stupníc premenných. Respondenti našej štúdie mali rovnako namerané skóre EI nad priemerom stredov stupníc nami využitých metódik. Podobne Por et al. (2011) prostredníctvom SEIS zistili priemerné skóre EI vo vzorke študentov OSE ($n = 130$) 124,9 (SD = 11,6).

Záver

Naše zistenia možno chápať ako príspevok k psychometrickému overeniu vytváranej metodiky ESE-GP. Potvrdili sme jej konštruktívnu validitu, ktorá je považovaná za podstatnú psychometrickú vlastnosť diagnostického nástroja, lebo odpovedá na otázku do akej miery je používaný nástroj opodstatnený. Pokúsili sme sa zistiť mieru EI u študentov OSE a analyzovať ju z hľadiska jej chápania ako črty, schopnosti a emočnej sebaúčinnosti vo vzťahu s geriatrickým pacientom. Prostredníctvom ESE-GP sme zistili u študentov OSE nižšie skóre v dimenziách sociálna uvedomelosť, manažment emócií a zvládanie stresu. Naše zistenia môžu byť podnetom pre zvyšovanie a rozvíjanie vlastnej emočnej účinnosti študentov OSE vo vzťahu s geriatrickými pacientmi rôznymi metódami, napr. aj SPV. Zároveň upozorňujeme na možnosti vplyvu EI na skvalitnenie vzdelávania študentov, na ich etické rozhodovanie, kritické myslenie, na poznatky a vedomosti využívané v ošetrovateľskej praxi.

Prikláňame sa k návrhu Freshwater a Stickley (2004), ktorí hovoria o potrebe zahrnutia rozvoja EI do študijných predmetov OSE, k čomu ich viedol vzťah zistený medzi mierou EI a ošetrovateľským výkonom.

Domnievame sa, že práve vzdelávacie inštitúcie by mali mať dlhodobý záujem o rozvoj schopností obsiahnutých v ktoromkoľvek modeli EI. Uvedomujeme si, že metodiky využité v našom výskume umožňujú získať len čiastkový pohľad, čo je potrebné mať na pamäti pri hodnotení zistení. Ďalším problémom je, ako sa zistenia tejto štúdie blížia k realite a či by pri výbere iných metódik boli výsledky zhodné. Výsledky vyššie prezentovanej štúdie poskytujú argumenty, ale aj podnety k ďalším výskumným zisťovaniam, prispievajú k vytvoreniu meracieho nástroja, ktorý bude vyhovovať psychometrickým požiadavkám a nárokom ošetrovateľskej praxe.

Literatúra

Austin, E. J., Saklofske, D. H., Huang, S. H. S., McKenney, D. (2004). Measurement of trait emotional intelligence: Testing and cross-validating a modified version of Schutte et al.'s (1998) measure. *Personality and Individual Differences*. 2004 (36), p. 555-556.

- Bracket, M. A., Geher, G. (2006). Measuring Emotional Intelligence: Paradigmatic Diversity and Common Ground. In Ciarrochi J., Forgas J. P., Mayer, J. D. (Eds) *Emotional Intelligence in Everyday Life*. Psychology Press, New York, p. 27-50.
- Dobšovič, L., Ilievová, L., Bekő, L. (2009). Humanistická psychológia v práci sestry (2. časť). *Sestra*. ISSN 1335-9444, 8 (5-6), s. 46-47.
- Baumgartner, F., Molčanová, Z., Chylová, M. (2010). Emočná inteligencia vo vzťahu ku copingu. In: Ruisel, I., Prokopčáková, A. (Eds.) *Kognitívny portrét človeka*. Bratislava : ÚEP s SAV, 2010. 186-204 s. ISBN 978-80-88910-29-9.
- Baumgartner, F., Zacharová, Z. (2011). Emocionálna a sociálna inteligencia vo vzťahu k zvládaniu v ranej adolescencii. *E – psychologie* [online], 5 (1), 1-15 [cit. 2012-08-03]. Dostupný z WWW: <<http://e-psycholog.eu/pdf/baumgartner-etal.pdf>>. ISSN 1802-8853.
- Freshwater, D., Stickley, T. (2004). The heart of the art: emotional intelligence in nurse education. *Nursing Inquiry*. 2004. 11 (2), p. 91-98.
- Ilievová, L., Bekő, L., Dobšovič, L. (2009). Humanistická psychológia v práci sestry (3. časť). *Sestra*. ISSN 1335-9444, 8 (7-8), s. 47-48.
- Ilievová, L., Lajdová, A., Jakubeková, J. (2010). Qualifications for exercising the profession of nurse In M. Ryska. (Ed.) *Assisting professions in the context of university education/1*. 1. vyd. Prague : Otto printing Office, 2010. 11-21 s. ISBN 978-80-254-8014-4.
- Molčanová, Z., Baumgartner, F. (2008). Emočná inteligencia – teória, metodológia, možnosti výskumu. In Ruisel, I. et al. (Eds.) *Myslenie – osobnosť – múdrosť*. Bratislava : ÚEP s SAV, Slovak Academic Press, 2008. 163-188 s. ISBN 978-80-88910-25-1.
- Moss, M. T. (2005). *The emotionally intelligent nurse leader*. San Francisco : Published by Jossey-Bass A Wiley Imprint, 2005. 328 p. ISBN 0-7879-5988-X.
- McCobe, C., Timmins, F. (2006). *Communication Skills for Nursing practice*. New York : Palgrave Macmillan. 2006. 206 p. ISBN 978 1 403904985 1.
- Nábělková, E. (2011). Dotazník „črtovej emocionálnej inteligencie“ pre dospelých – jeho štatistická deskripcia a psychometrické vlastnosti. In Salbot, V. a kol. (Ed.) *Črtová emocionálna inteligencia a psychometrické vlastnosti nástrojov na jej meranie*. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, PF, 2011. 23-46 s. ISBN 978-80-557-0303-9.
- Por, J., Barriball, L., Fitzpatrick, J., Roberts, J. (2011). Emotional intelligence: Its relationship to stress, coping, well-being and Professional performance in nursing students. *Nurse Education Today*. 2011. 31(8), 855-60.
- Salbot, V. a kol. (2011). *Črtová emocionálna inteligencia a psychometrické vlastnosti nástrojov na jej meranie*. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2011. 79 s. ISBN 978-80-557-0303-9.
- Schulze, R., Roberts, D. R. (Eds.). (2007). *Emoční intelligence : přehled základních přístupů a aplikací*. Praha : Portál, 2007. 368 s. ISBN 978-80-7367-229-4.

KONCEPT BOHA A VYBRANÉ OSOBNOSTNÉ CHARAKTERISTIKY AKO PREDIKTORY KVALITY ŽIVOTA SENIOROV

KAČMÁROVÁ MONIKA – kacmarm0@unipo.sk

Inštitút psychológie FF PU v Prešove

The concept of God and selected personality characteristics as a predictors of quality of life of seniors

The aim of the research was to verify the relationship between the concept of God, personality and seniors' quality of life and to determine how the researched variables are involved in the overall variance of their quality of life (QoL). The concept of God was measured by two questionnaires: 'Emotions towards God' and 'Images of God', and personal characteristics were measured by two scales of the NEO-FFI, viz. neuroticism and extraversion. The QoL was surveyed by the Older People's Quality of Life Questionnaire (OPQOL). 82 respondents aged 65-75 years participated in the survey. The results of correlation analysis showed a significant positive relationship between extraversion, emotions of closeness and security towards God, images of God as mystical, protection/order, creation/sense, and also a significant negative relationship between neuroticism and the QoL of seniors. Linear regression analysis revealed that the studied variables represent 57% of the variance of the QoL of seniors.

Key words: *concept of God, personality characteristics, quality of life, seniors*

Grantová podpora: APVV-0374-10: Subjektívne hodnotenie kvality života: reliabilita a validita merania.

Súčasný výskum stále viac poukazuje na spojitosť psychológie a religiozity, pričom sa hovorí o nesmiernom význame religiozity pre duševný život človeka. Tá zároveň patrí k dôležitým aspektom kvality života, a to nielen v seniorskom veku. Kvalita života, ako aj religiozita, sa pripisuje multidimenzionálny, kultúrne podmienený, dynamický a značne subjektívny charakter, v dôsledku čoho je ťažké nájsť jednotný teoretický základ pri ich definovaní. Podľa nášho názoru najvýstižnejšiu definíciu religiozity (náboženskosti) z pohľadu psychológie ponúka Striženec (2001). O religiozite hovorí ako o osobnom a kladnom vzťahu človeka k náboženstvu (Bohu), ktorý zahŕňa komplex rôznych foriem myslenia (dimenzia poznatkov), prežívania (náboženské city) a konania (náboženská aktivita), prejavujúcich sa v individuálnom hodnotovom systéme človeka. Ako uvádza Hatoková (2006), mimo kontextu religiozity nemožno pochopiť ani koncept Boha, ktorý ju významne ovplyvňuje. V našej štúdií sa opierame o koncept Boha podľa Petersena (1993) zahŕňajúci aspekty: predstavy o Bohu, city ako aj vzťah k Bohu, s dôrazom na konkrétne charakteristiky, ktoré osoba „svojmu“ Bohu pripisuje (ako cituje Hatoková, 2006). Výskumne sa venujeme prvým dvom aspektom a ich stručný opis sa nachádza pri prezentácii použitých výskumných nástrojov.

Prvým, kto začal v slovenskej odbornej verejnosti presadzovať komplexný model vývinu osobnosti s jeho bio-psycho-socio-kultúrno-duchovnými aspektami je Kováč (2001). Podľa tohto autora religiozita, ako prejav duchovného aspektu, patrí k obrazu slovenského staršieho človeka, patrí tiež do jadra zmyslu života a prináša mnohé pozitíva pre osobnosť (pozri Kováč, 2001), a to nielen pre religióznych, ale aj pre laxných a agnostikov. Na opodstatnenosť skúmania vzťahu medzi osobnosťou a kvalitou života poukazujú mnohé výskumy (napr. Hagberg, Hagberg, Saveman, 2002; Wrosch, Scheier, 2003; Brett et al.,

2012; Bobić, 2012). Najfrekventovanejšie skúmanými osobnostnými charakteristikami v seniorskom veku sú extravézia a neuroticizmus pochádzajúce z päťfaktorového modelu osobnosti, ktorého autormi sú McCrae a Costa (1991, ako cituje Hagberg et al., 2002).

Na Slovensku sa v rokoch 1999-2006 konceptom Boha zaoberali napríklad Oravcová, Kunová, Hatoková, Adamovová, Stríženec. Tieto výskumy boli realizované u vysokoškolských študentov so zameraním napr. na mapovanie predstáv o Bohu pomocou sémantického výberu, na kvalitatívnu analýzu eseí na danú tému, na súvislosť medzi zvládaním náročných životných situácií a vzťah k Bohu, na skúmanie miery depresivity v prepojení na koncept Boha, na vzťah k fundamentalizmu, k spiritualite a pod. Podľa dostupných informácií však v zahraničí ako aj v našich podmienkach absentujú výskumy, ktoré by sa venovali skúmaniu daného konceptu vo vzťahu ku kvalite života v spojení s osobnosťou, obzvlášť u skupiny seniorov.

METÓDA

Cieľom je overiť vzťah medzi konceptom Boha (predstavy a city voči Bohu), vybranými osobnostnými charakteristikami (extravézia, neuroticizmus) a kvalitou života seniorov v období ranej staroby. Ďalším cieľom je zistiť, akou mierou sa skúmané premenné podieľajú na celkovej variancii kvality života. Kontrolnými premennými boli: rod, rodinný stav, bývanie, zdravotný stav.

Formulovali ste tieto hypotézy:

H1: Predpokladáme, že city voči Bohu vnímané ako blízkosť a bezpečie, tiež mystické predstavy, predstavy o Bohu ako o ochrane/poriadku, zdôrazňujúce zmysel života a extravézia budú významne pozitívne prispievať ku kvalite života seniorov.

H2: Predpokladáme, že neuroticizmus, odmietavé pocity a pocity obavy/viny voči Bohu, a tiež predstavy o Bohu ako vzdialenom/abstraktnom sa budú významne negatívne odrážať na kvalite života seniorov.

VÝSKUMNÁ VZORKA

Tvorilo ju 82 respondentov vo veku 65-75 rokov (priemerný vek 68,37; SD = 3,01). Opis vzorky z hľadiska rodu a rodinného stavu uvádzame v tabuľke 1. Účastníci pochádzali z miest a dedín na východnom Slovensku a do výskumu realizovaného v januári a februári 2012 boli zaradení pomocou príležitostného a lavínového výberu.

Tabuľka 1. Opis výskumnej vzorky z hľadiska rodu a rodinného stavu (N = 82)

	muži	ženy	SPOLU
ženatý/vydatá	26	27	53
vdovec/vdova	14	15	29
SPOLU	40	42	82

VÝSKUMNÉ NÁSTROJE

Sociodemografický dotazník zisťoval: vek, rod, rodinný stav, bývanie (osamote/s niekým), subjektívne hodnotenie zdravotného stavu (od 1 = veľmi zlý do 4 = veľmi dobrý).

Kvalita života – dotazník OPQOL (The Older People's Quality of Life Questionnaire, Bowlingová, 2009) (pozn.: z pôvodného anglického do slovenského jazyka bol preložený multilingvistou s psychologickým vzdelaním), tvorený 35 položkami patriacimi do 8 subškál. Osoby odpovedali na 5-stupňovej Likertovej škále (od 1 = vôbec nesúhlasím po 5 = úplne súhlasím). Nástroj umožňuje pracovať s hrubým skóre jednotlivých subškál, ale aj s hrubým skóre celého dotazníka, čo sme využili aj v nami realizovanom výskume. Test vnútornej konzistencie poukázal na dostatočnú reliabilitu dotazníka, Cronbachova $\alpha = ,86$.

Koncept Boha – použité dva nástroje, ktorých autorom je Petersen (pozn.: administrovali sme slovenské verzie nástrojov preložené Strížencom). Prvým bol dotazník City voči Bohu,

tvorený 3 dimenziami citov: blízkosť/bezpečie ($\alpha = ,94$), odmietavé pocity ($\alpha = ,82$) a obava/vina ($\alpha = ,76$). Pozostáva z 24 položiek a úlohou osoby je vyjadriť mieru pociťovania uvedených citov alebo túžob voči Bohu, a to na 5-stupňovej škále (od 1 = vôbec nepociťujem po 5 = veľmi silno pociťujem). Druhým nástrojom bol dotazník Predstavy o Bohu. Tvori ho 21 položiek zoskupených do 4 subškál: mystický (týka sa intuitívneho chápania Boha; $\alpha = ,80$), vzdialený/abstraktný Boh (v popredí je jeho nepochopiteľnosť a neosobný vzťah; $\alpha = ,80$), ochrana/poriadok (Boh ako zdroj ochrany a spravodlivého poriadku; $\alpha = ,93$), tvorenie/zmysel (zdôrazňuje zmysel života a tvorivú existenciu; $\alpha = ,92$). Úlohou respondenta je odhadnúť na 5-stupňovej škále (od 1 = vôbec nesúhlasím po 5 = úplne súhlasím) nakoľko sa daný obraz či myšlienka zhoduje s jeho predstavami o Bohu.

Osobnosť – použité dve škály dotazníka NEO-FFI (NEO-Five Factor Inventory, Hřebíčková, Čermák, 1996) – neuroticizmus a extraverzia. Okrem nami skúmaných charakteristík meria tiež: otvorenosť voči skúsenosti, privetivosť a svedomitosť. Každá z piatich škál obsahuje 12 položiek a respondenti vyjadrujú mieru svojho súhlasu, resp. nesúhlasu s nimi na 5-bodovej škále (od 1 = vôbec nesúhlasím po 5 = úplne súhlasím). Cronbachova alfa bola zhodná pre obidve subškály ($\alpha = ,80$).

VÝSLEDKY

Získané údaje boli spracované štatistickým programom SPSS. Normalita ich rozloženia bola testovaná pomocou skewness, všetky údaje boli normálne rozložené.

Na overenie stanovených hypotéz sme použili korelačnú analýzu a viacnásobnú hierarchickú lineárnu regresnú analýzu (metóda stepwise).

Tabuľka 2. Výsledky korelačnej analýzy skúmaných nezávislých premenných a kvality života

		Kvalita života (QoL)	
		r	Sig.
City voči Bohu	blízkosť/bezpečie	,383	,000
	odmietavé pocity	-,080	,473
	obava/vina	,138	,217
Predstavy o Bohu	mystický	,258	,019
	vzdialený/abstraktný	-,002	,987
	ochrana/poriadok	,416	,000
	tvorenie/zmysel	,224	,040
Extraverzia		,565	,000
Neuroticizmus		-,431	,000

Výsledky korelačnej analýzy potvrdili štatisticky významný pozitívny vzťah medzi citmi blízkosti a bezpečia voči Bohu, predstavami o Bohu ako mystickom, ochrane/poriadku, tvorení/zmysle, extraverziou, ako aj významný negatívny vzťah medzi neuroticizmom a kvalitou života seniorov. U troch premenných predpokladaný významný vzťah nebol preukázaný (viď tab.2).

Za účelom zistenia, ktoré nami skúmané, a tiež kontrolné premenné sa vo významnej miere podieľajú na celkovej variancii kvality života sme použili regresnú analýzu. Premenné do nej vstupovali takto: 1. blok – rod, rodinný stav, bývanie (osamote/s niekým), subjektívne hodnotenie zdravotného stavu, 2. blok – neuroticizmus, extraverzia, 3. blok – city voči Bohu (blízkosť/bezpečie, odmietavé pocity, obava/vina), predstavy o Bohu (mystický, vzdialený/abstraktný, ochrana/poriadok, tvorenie/zmysel).

Tabuľka 3. Regresný model pre rod, rodinný stav, bývanie (sám/s niekým), subjektívne hodnotenie zdravotného stavu, blízkosť/bezpečie, odmietavé pocity, obavu/vinu, mystickú predstavu Boha, vzdialenosť/abstraktnosť, ochranu/poriadok, tvorenie/zmysel, neuroticizmus a extraverziu ako prediktory a kvalitu života ako kritérium (akceptované modely; $p < ,05$)

Prediktor	R	R ² -change	b	T	p
Kvalita života (Ftotal (5, 76) = 20,150; $p < ,000$)					
Bývanie (sám/s niekým)	,36	,13***	9,80	3,757	,000
Zdravotný stav	,44	,07**	3,90	2,306	,024
Extraverzia	,71	,30***	,92	5,431	,000
Neuroticizmus	,73	,03*	-,40	-2,398	,019
Ochrana/poriadok	,76	,04**	,70	2,759	,007
(Constant)			39,83		

Poznámka: * $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$. Kódovanie premenných: bývanie (sám = 0, s niekým = 1). Kvalita života nadobúda hodnoty 0 až 4, subjektívne hodnotenie zdravotného stavu nadobúda hodnoty 1 až 4, extraverzia a neuroticizmus nadobúdajú hodnoty 1 až 5, Boh ako ochrana/poriadok nadobúda hodnoty 1 až 5: vysoké hodnoty indikujú silnú mieru konštruktov a nízke hodnoty indikujú slabú mieru konštruktov.

Z výsledkov v tabuľke 3 vyplýva, že z 13 testovaných prediktorov bolo signifikantných päť premenných, ktoré spolu vysvetlili 57% celkovej variancie kvality života. Čím boli seniori subjektívne spokojnejší so zdravotným stavom, viac preferujúci predstavu Boha ako ochrany/poriadku a extravertovanejší, tým vyššia bola ich kvalita života. Podobne vyššiu kvalitu života vykazovali seniori bývajúci v domácnosti s niekým. A naopak, čím vyššiu úroveň neuroticizmu seniori vykazovali, tým nižšia bola ich kvalita života.

DISKUSIA A ZÁVER

Korelačná analýza potvrdila predpokladané vzťahy medzi skúmanými premennými, s výnimkou pocitov odmietania, obavy/viny a predstavy o Bohu ako vzdialenom/abstraktnom. Najvýznamnejší podiel na variancii kvality života seniorov mala extraverzia, ktorá rovnako v štúdií Oerlemansa, Bakker, Veenhoven (2011) bola dôležitým osobnostným faktorom ovplyvňujúcim aktivitu vedúce k zvýšeniu šťastia a kvality života seniorov. Neuroticizmus bol naopak negatívnym prediktorom, čo sa potvrdilo aj vo výskume Bobičovej (2012), tiež Bretta a kol. (2012). Ako uvádza Šimová (2004), dôležitý je aj fakt, ako senior prijíma samotný proces starnutia, nepochybne škodlivé je podľahnutie bezmocnosti a pasívnemu čakaniu na koniec. Potrebné je naopak zvýšenie vlastnej zodpovednosti za tempo a kvalitu svojho starnutia.

Z kontrolných premenných bol významným prediktorom subjektívne hodnotený zdravotný stav, ktorého skúmanie má najmä v seniorskom veku svoje opodstatnenie a pripisuje sa mu dôležitý význam, čo potvrdzujú mnohé výskumy. Rovnako ako v štúdií Bretta a kol. (2012) patrilo bývanie osamote/s niekým k významným prediktorom vysvetľujúcim značnú časť variancie kvality života seniorov.

V rámci dimenzií skúmajúcich predstavu a city voči Bohu k signifikantným prediktorom patrila len predstava o Bohu ako ochrane a poriadku. Hatoková (2006) v tejto súvislosti uvádza zistenia Greelyho, podľa ktorých sú náboženské predstavy centrálné pri pochopení náboženstva a následne ovplyvňujú všetky aspekty života. Podobne aj Bauer (1997) konštatuje, že z psychologického hľadiska má viera – v zmysle dôvery v Božiu moc – svoj terapeutický význam. Nie je to iba placebo efekt, ale ďaleko explicitnejšia duševná stabilita a vyrovnanosť, ktorá plynie z úplného spoľahnutia sa na Boha. V nadväznosti na uvedené Řičan (2004) sumarizuje, že viera môže u starších ľudí prispieť k vyrovnanému postoju k vlastnej starobe a k rozličným problémom, ktoré sú s ňou spojené, harmonizovať vzťahy seniora k jeho najbližším, prehľbovať porozumenie pre ich problémy či neúspechy a zvyšovať jeho sociálnu hodnotu pre okolie (Řičan, 2004). Uvedený autor ďalej píše, že starší človek,

ktorý sa v rámci dlhodobej náboženskej praxe naučil rozjímať či meditovať, býva psychicky vyrovnanejší a pozitívnejšie naladený a lepšie znáša samotu. To prispieva jednak k jeho zdraviu, ale aj celkovo ku kvalite jeho života. Zistenie týkajúce sa predstavy Boha ako ochrany a poriadku korešponduje aj s etnologickou štúdiou Beňuškovvej (2004) poukazujúcou na patriarchálne usporiadanie slovenskej rodiny, ktoré sa odráža v antropomorfnom kresťanskom paternalistickom obraze Boha – Otca, ktorý je hlavou a ochrancom rodiny (ako cituje Hatoková, 2006). A uvádza tiež, že už pri formovaní konceptu Boha sa kladie väčší dôraz na morálnu a legalistickú stránku náboženstva a menej sa buduje emocionálna stránka vzťahu k Bohu.

Prezentovaný výskum a zistenia považujeme len za prvotnú sondu do tejto problematiky, keďže sa jedná o špecifickú vekovú kategóriu osôb a výskumy s daným zameraním u nás aj v zahraničí absentujú. Zaujímavé výsledky by mohol priniesť ďalší výskum porovnávajúci vzťah medzi danými premennými v rôznych vývinových obdobiach či v rámci rôznych fáz staroby, keďže bol tento výskum zameraný len na seniorov ranej fázy starnutia. Vhodné by bolo realizovať tiež detailnejšiu analýzu skúmaných premenných vo vzťahu k jednotlivým subškálam administrovaného dotazníka, čo však rozsah tohto príspevku neumožňuje. Obdobou by mohol byť výskum s použitím iného nástroja na meranie kvality života či so zapojením ďalších premenných (napr. vierovyznanie, ďalšie osobnostné faktory), ktoré v prezentovanom výskume neboli zisťované.

LITERATÚRA

- Bauer, J. (1997). Religiozita v psychológii. *Československá psychologie*, 41, 466-471.
- Bobić, J. (2012). Subjective estimation of the quality of life in relation to neuroticism. *Neuroticism and Quality of Life*, 63, 17-22.
- Bowling, A. (2009). The psychometrics properties of the older people's quality of life questionnaire, compared with the CASP-19 and the WHOQOL-OLD. *Current Gerontology and Geriatrics Research*. Získané 9.9.2011, z <http://www.hindawi.com/journals/cggr/2009/298950>
- Brett, C. E., Gow, A. J., Corley, J., Pattie, A., Starr, J. M., & Deary, I. J. (2012). Psychosocial factors and health as determinants of quality of life in community-dwelling older adults. *Quality of Life Research*, 21, 505-516.
- Hagberg, M., Hagberg, B., & Saveman, B-I. (2002). The significance of personality factors for various dimensions of quality among older people. *Ageing and Mental Health*, 6, 178-185.
- Hatoková, M. (2006). Koncept osobného Boha. In P. Halama, L. Adamovová, M. Hatoková, & M. Stríženec (Eds.), *Religiozita, spiritualita a osobnosť* (pp. 104-140). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Hřebíčková, M., & Čermák, I. (1996). Vnitřní konzistence české verze dotazníka NEO-FFI. *Československá psychologie*, 40, 208-216.
- Kováč, D. (2001). Kvalita života – naliehavá výzva pre vedu nového storočia. *Československá psychologie*, 45, 34-44.
- Oerlemans, W. G. M., Bakker, A. B., & Veenhoven, R. (2011). Finding the key to happy ageing: A day reconstruction study of happiness. *Journal of Gerontology Series B: Psychological Science and Social Science*, 66, 665-674.
- Řičan, P. (2004). *Cesta životem*. Praha: Portál.
- Stríženec, M. (2001). *Súčasná psychológia náboženstva*. Bratislava: IRIS.
- Šimová, E. (2004). Kvalita života seniorov. In J. Džuka (Ed.), *Psychologické dimenzie kvality života* (pp. 128-137). Získané 21.11.2011 z <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Dzuka3/index.htm>
- Wrosch, C., & Scheier, M. F. (2003). Personality and quality of life: The importance of optimism and goal adjustment. *Quality of Life Research*, 12, 59-72.

KVALITA VZŤAHOVEJ VÄZBY ADOLESCENTOV

KONRÁDOVÁ ĽUBICA – luba.konradova@gmail.com

GENDIAROVÁ MIRIAM – miriam.gendiarova@gmail.com

RYBÁROVÁ KRISTÍNA – kristy.rybarova@gmail.com

Katedra psychológie FF UK, Bratislava

The quality of adolescents attachment

Adolescence is a transit period full of changes, including emancipation from parents. The changes are related to attachment: an adolescent is no longer only a receiver of care - s/he is becoming an independent individual with the capacity to give care. The aim of the study is to discover the frequency of types and characteristics of attachment in slovak adolescents. The research sample included 237 adolescents (aged 14 to 20 years) – elementary (primary) school, gymnasium and specialized high school students. The data was collected through 3 questionnaires in february to june 2012: ECR-R (Experiences in close relationships scale) and IPPA (Inventory of Parent and Peer Attachment) - grading relationships of adolescents with parents and peers. We have recorded a lower frequency of secure type of attachment (about 30 %). We have found out good reliability coefficients for scales of slovak version of questionnaire ECR-R. Cronbach coefficient α was 0,834 for anxiety, 0,917 for avoidance in partner's version and $\alpha = 0,895$ for anxiety, $\alpha = 0,905$ for avoidance in friend's version.

Key words: *attachment, adolescence, peer relationship*

Grantová podpora: VEGA č. 1/0392/11 „Životný štýl, tvorivosť a reziliencia slovenských adolescentov v kontexte adlerovskej psychológie“.

Úvod

Bowlby (2010) charakterizuje vzťahovú väzbu ako špecifický ľudský prvok zdravého vývinu - prítomný od narodenia a sprevádzajúci človeka až do neskorej staroby, ako emocionálne puto, ktoré špecifickým spôsobom spája dvoch ľudí v priestore a čase.

Rané skúsenosti dieťaťa, a s nimi súvisiaci vnútorný pracovný model, pretrvávajú i v obdobiach adolescencie a dospelosti, a formujú charakteristický interpersonálny štýl, ktorý jedinci neskôr prejavujú vo svojich rovesníckych (romantických i priateľských) vzťahoch.

Adolescencia je obdobie vývinu, v ktorom sa z mladého človeka ako prijímateľa starostlivosti stáva postupne samostatný dospelý - potenciálny poskytovateľ starostlivosti pre rovesníkov, romantických partnerov a neskôr vlastných potomkov.

Allan, odvolávajúc sa na spoluprácu s Landovou (Allen, Landa, 1999 in Allan, 2008) uvádza, že v adolescencii ide o odpútanie sa od vzťahových väzieb k rodičom. Tieto emancipačné tendencie je nutné chápať ako prejav vývinového kontextu a nie ako prejav toho, že vzťahová väzba stráca na význame. Naopak, vzťahová väzba hrá významnú úlohu v plnení vývinových úloh tohto obdobia. Je to obdobie prechodu od jedného obdobia s intenzívnymi zážitkami vzťahovej väzby (detstvo), k druhému obdobiu rovnako intenzívnych zážitkov v nových vzťahoch (dospelosť). Adolescencia je podľa Allena (2008) špecifickým obdobím s osobitnými kognitívnymi a emocionálnymi procesmi, týkajúcimi sa vzťahovej väzby. Zásadným problémom vo vzťahu k rodičom je vývin novej rovnováhy medzi attachmentovým správaním týkajúcim sa rodičov a prieskumnými potrebami adolescentov súvisiacimi so širším sociálnym svetom - primárne rovesníkmi.

Podstatným faktom je, že adolescentné rovesnicke vzťahy postupne nadobúdajú kľúčové attachmentové funkcie. Jedným z najdôležitejších konečných cieľov vývinu rovesníckych vzťahov v adolescencii je získanie romantického vzťahu.

Od obdobia strednej adolescencie sa začíname stretávať s romantickými vzťahmi, ktoré občas zodpovedajú všetkým kritériám uvádzaným Ainsworthovou pre attachmentové vzťahy. Romantickí partneri sa navzájom striedajú v tom byť „silnejší a múdrejší“ a tým si vzájomne slúžia ako attachmentové figúry (Ainsworth, 1981, podľa Allan 2008).

Napriek tomu, že s adolescenciou prichádzajú čoraz viac do úvahy partnerské vzťahy, väčšinu rovesníckych vzťahov tvoria vzťahy priateľské, ktoré je možné tiež považovať za paralelu raného pripútania sa, pričom väzbové správanie sa prejavuje podobne ako vo vzťahoch partnerských.

Cieľ

Základným cieľom našej explorácie bolo:

- 1, poskytnúť predbežné zistenia z použitia slovenskej verzie dotazníka ECR-R
- 2, zistiť frekvenciu typov, resp. charakteristiky vzťahovej väzby v súčasnej populácii slovenských adolescentov.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 237 adolescentov (121 mužov a 116 žien) vo veku 14-20 rokov, študentov základnej školy, gymnázií a stredných odborných škôl z Bratislavy, Nitry, a iných slovenských miest v menšinovom zastúpení. Dáta boli získané prostredníctvom 2 dotazníkových metód v 3 nezávislých štúdiách v priebehu mesiacov február - jún 2012. V štúdiách bola použitá jedna, alebo obidve uvedené metódy. Z tohto dôvodu, počty participantov v jednotlivých štatistických analýzach variujú.

Metódy

Škála zážitkov v blízkych vzťahoch ECR – R (The Experiences in Close Relationships-Revised Questionnaire), ktorá zisťuje pocity súvisiace so vzťahovou väzbou v dospelosti, špecificky v partnerskom vzťahu. ECR – R je revidovaný dotazník pôvodného ECR (Brennan et al., 1998; podľa Hašto, Bieščad, 2009). ECR – R obsahuje dve 18 – položkové škály, škálu úzkosti a škálu vyhýbania sa. Ku každej položke sa participant vyjadrujú na 7 – bodovej Likertovej škále, od úplne nesúhlasím (1) po úplne súhlasím (7).

Dotazník Inventory of Parent and Peer Attachment - IPPA bol vyvinutý Armsdenom a Greenbergom (Greenberg, 2009) za účelom hodnotenia vnímaných pozitívnych a negatívnych dimenzií vzťahu adolescentov k svojim rodičom a rovesníkom (nie k romantickým partnerom). Položky dotazníka sa týkajú ich správania - zisťujú do akej miery tieto osoby slúžia ako zdroj psychologického bezpečia. Hodnotenú sú 3 dimenzie: miera vzájomnej dôvery, kvalita komunikácie a miera odcudzenia.

Revidovanú verziu dotazníku IPPA (obsahujúcu verziu pre matku, otca a rovesníkov), použitú v našom výskume, tvorí 25 tvrdení posudzovaných na 5-bodovej Likertovej škále.

Výsledky

Kľúčovou metódou štúdie je ECR-R, ktorú sme použili v dvoch verziách – partnerskej a priateľskej. Kvôli limitovanému rozsahu príspevku predkladáme v časti analýz iba výsledky, týkajúce sa partnerskej verzie. Keďže neboli zistené rozdiely medzi mužmi a ženami, prezentujeme výsledky celého výskumného súboru.

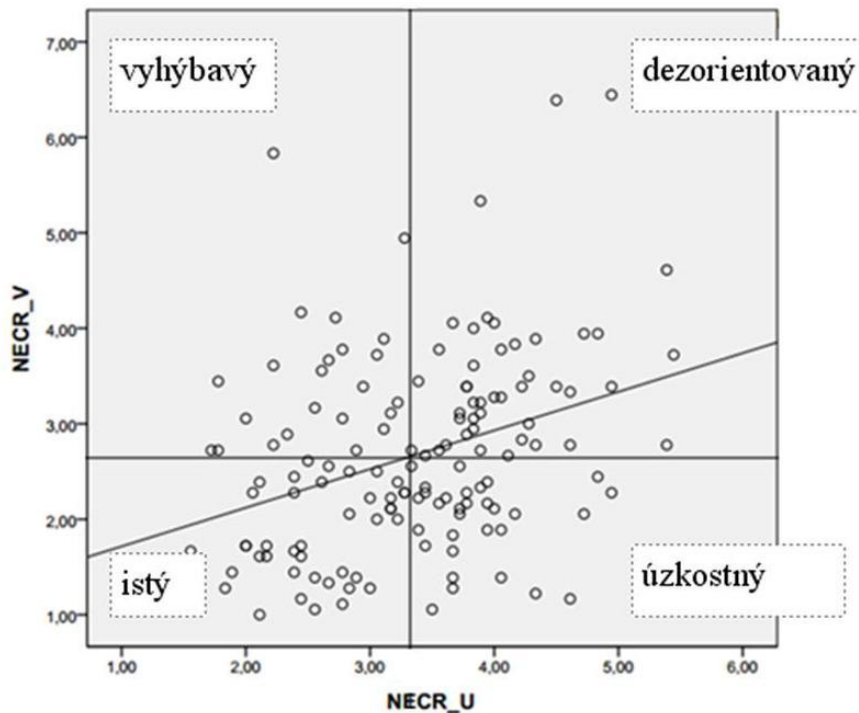
Prvým krokom analýzy dát bolo zistenie reliability škál úzkosti a vyhýbania. Cronbachov koeficient α v partnerskej verzii bol pre úzkosť $\alpha = 0,834$, pre vyhýbanie $\alpha = 0,917$, vo verzii priateľskej $\alpha = 0,895$, $\alpha = 0,905$.

Autori dotazníka uvádzajú koreláciu škál úzkosti a vyhýbania $r = 0,41$ (Fralely, 2005).

Korelačné súvislosti škály úzkosti a vyhýbania sú štatisticky významné: $r = 0,34$ a $p < 0,001$.

Výsledky dokumentuje graf 1.

Graf 1. Korelačný graf škál úzkosti a vyhýbania s označením typov vzťahovej väzby v dotazníku ECR-R vo verzii partnerskej.

Z korelačného grafu je zrejماً početná skupina participantov, ktorých hodnoty skóre sa pohybujú v oboch škálach okolo zisteného priemeru.

Ďalším krokom bolo zistiť, aké typy vzťahovej väzby a v akej frekvencii zaznamenáme v našom výskumnom súbore.

Autori dotazníka ECR-R Brennan et al. (1998, podľa Adamovová, Halama, 2009) pri jeho konštrukcii vychádzali z dvojdimenzionálneho modelu (úzkosť a vyhýbanie). Ich kombináciou vznikajú 4 odlišné typy vzťahovej väzby. Brennan ich nazval:

- bezpečný typ vzťahovej väzby (nízka úzkosť a nízka snaha vyhýbať sa iným)
- úzkostný typ vzťahovej väzby (vysoká úzkosť a nízke vyhýbanie sa)
- vyhýbavý typ vzťahovej väzby (vysoké vyhýbanie a nízka úzkosť)
- dezorientovaný/dezorganizovaný typ vzťahovej väzby (vysoká miera vyhýbania i úzkosti).

Posledné 3 typy sú považované za neisté typy vzťahovej väzby.

Pre potreby nášho výskumu sme participantov zaradili do uvedených typov na základe nimi dosiahnutej miery úzkosti a vyhýbania. Použili sme metódu extrémnych skupín. Výskumný súbor bol rozdelený na základe zaznamenaného skóre v oboch škálach do niektorého z 3 pásiem – dolný extrém, stredné pásmo, horný extrém. Cieľom tejto stratégie bolo zistiť, aké % participantov je možné priradiť k niektorému typu vzťahovej väzby. Na základe výsledkov je možné priradiť 30,4% adolescentov našej výskumnej vzorky ku konkrétnemu typu vzťahovej väzby podľa Brenna:

- k bezpečnému typu vzťahovej väzby 12,1% participantov,

- k úzkostnému typu vzťahovej väzby 3,5 % participantov,
- k vyhýbavému typu vzťahovej väzby 3,5% participantov,
- dezorientovanému typu vzťahovej väzby 11,3 participantov.

Zistenia uvádza Tabuľka 1.

Tabuľka 1. Frekvencia zaradenia participantov do pásiem na základe zaznamenaného skóre v škálach úzkosti a vyhýbania.

			ECR-R vyhýbanie			Celkový počet
			Dolný extrém	Stredné pásmo	Horný extrém	
ECR-R úzkosť	Dolný extrém	Počet	17	12	5	34
		% z celkov.	12,1%	8,5%	3,5%	24,1%
	Stredné pásmo	Počet	13	43	15	71
		% z celkov.	9,2%	30,5%	10,6%	50,4%
	Horný extrém	Počet	5	15	16	36
		% z celkov.	3,5%	10,6%	11,3%	25,5%
Celkový počet		Počet	35	70	36	141
		% z celkov.	24,8%	49,6%	25,5%	100,0%

V strednom pásme sa nachádza 30,5% participantov, ktorých je veľmi ťažko možné jednoznačne zaradiť ku konkrétnemu typu väzby, keďže vykazujú pre obidve škály hodnoty okolo priemeru. Participant z ostatných skupín získali v jednej zo škál (úzkosti, alebo vyhýbania) skóre nachádzajúce sa v strednom pásme. Preto nie je možné zaradiť ich jednoznačne k jednému typu vzťahovej väzby - vždy sa nachádzajú niekde medzi dvoma možnými typmi. Takýchto participantov je v našom výskumnom súbore 39,8% (8,5%, 9,2%, 10,6% a 10,6%). 42,5 % (10,6%, 11,3%, 10,6%) spadá určite do kategórie nejistej väzby, keďže skóre v minimálne v jednej škále dosahuje hodnotu zodpovedajúcu hornému extrému. Na druhej strane, do kategórie istej väzby môže spadať maximálne 29,8% participantov (12,1%, 9,2%, 8,5%), keďže skóre minimálne v jednej škále zodpovedá dolnému extrému.

Okrem frekvencie zastúpenia jednotlivých typov vzťahovej väzby nás zaujímali aj jej ďalšie charakteristiky, typické pre adolescentov nášho výskumného súboru. Pre tento účel sme zisťovali korelačné súvislosti škál dotazníka ECR-R a IPPA (Tabuľka 2).

Tabuľka 2. Korelácie škál dotazníkov ECR-R (verzia pre partnerov aj priateľov) a IPPA (verzia pre rovesníkov).

		ECR-R verzia partnerská		ECR-R verzia priateľská	
		úzkosť	vyhýbanie	úzkosť	vyhýbanie
dôvera	Pearson.kor.	-,185	-,322	-,294	-,459
	Sign.	,097	,004	,010	,000
	N	82	77	75	76
komunikácia	Pearson.kor.	-,117	-,197	-,278	-,565
	Sign.	,298	,087	,014	,000
	N	81	76	77	77
odcudzenie	Pearson.kor.	,393	,223	,411	,431
	Sign.	,000	,055	,000	,000
	N	80	75	76	76

Obidve škály priateľskej verzie ECR-R korelujú so všetkými škálami rovesníckej verzie IPPA, kým z partnerskej verzie korelujú obidve škály iba so škálou odcudzenie, resp. vyhýbanie negatívne koreluje s dôverou vo vzťahu s rovesníkmi. Kvalita komunikácie s rovesníkmi nesúvisí s tendenciou k vyhýbaniu a prežívaniu úzkosti v partnerskom vzťahu.

Vo výskume sme použili aj obidve verzie pre rodičov. Nezaznamenali sme však žiadne štatisticky významné korelácie medzi škálami dotazníkov, s výnimkou odcudzenia vo vzťahu s otcom a prežívanou úzkosťou ($r = 0,360$, $p = 0,026$). Z tohto dôvodu môžeme považovať vzťahy adolescentov nášho výskumného súboru k rovesníkom za prakticky nezávislé od ich vzťahov k rodičom.

Diskusia a záver

1. Testovaním parametrov reliability dotazníka ECR-R, sme overovali použiteľnosť jeho slovenskej verzie v našej populácii. Všetky koeficienty α boli vysoké a porovnateľné s parametrami anglickej verzie, čo potvrdzuje opodstatnenosť jeho použitia pre naše výskumné účely. Rovnako to platí pre zistenú koreláciu medzi škálami úzkosti a vyhýbania.

2. Konštatovali sme pozoruhodné zistenia o proporcionalite zastúpenia typov vzťahovej väzby v našom výskumnom súbore. Do kategórie istej väzby spadá, podľa našich zistení, maximálne 29,8 participantov. Na druhej strane, minimálne 42,5 % participantov je možné zaradiť do kategórie nejistej väzby. Pomerne početná je kategória dezorientovanej vzťahovej väzby. Tento typ vzťahovej väzby je charakterizovaný vysokou mierou vyhýbania (prežívania diskomfortu z blízkosti, dôvernosti a závislosti na iných) a tiež vysokou mierou úzkosti (strachu z odmietnutia a opustenia. Brennan et al. (1998, podľa Adamovová, Halama) videli paralely medzi svojim modelom a modelom, ktorý predstavila Bartholomew. Jej model je tiež dvojdimenzionálny: obraz seba a obraz iných. Ak by sme optikou tohto modelu charakterizovali adolescentov z Brennanovej kategórie dezorientovanej vzťahovej väzby (Bartholomew ju nazýva bojzlivý odmietavý typ), išlo by o jedincov s negatívnym obrazom seba aj iných. Zistenie, že viac ako 40% adolescentov nášho výskumného súboru prežíva svoje blízke vzťahy k rovesníkom negatívne, sme označili za hodné pozornosti.

Nezaznamenali sme prakticky žiadne korelácie s rodičovskou verziou dotazníka IPPA, čo naznačuje, že prežívanie vzťahov s rovesníkmi je nezávislé od vzťahov prežívaných s rodičmi. Medzi základné vývinové úlohy obdobia adolescencie patrí vytváranie a udržiavanie vzťahov s rovesníkmi. Dokonca podľa Maceka (2003) adolescentom ide v týchto vzťahoch o vlastné „zhodnotenie“ – t.j. získanie sebaistoty, sociálnej prestíže a hodnoty pre iných. Naše zistenia to akoby spochybňujú, resp. značná časť našich participantov takýto „zhodnocovací“ proces nezažíva.

Lacinová a Michalčáková z Masarykovej univerzity v posledných rokoch (2007-2011) viedli viaceré záverečné práce, ktoré skúmali vzťahovú väzbu adolescentov v rôznych kontextoch. Opakovane sa im potvrdzuje frekvencia istej vzťahovej väzby u adolescentov vo veku okolo 15 rokov v 40% - 50%.

Vzhľadom na počet participantov a použité metódy môžeme nateraz iba konštatovať doposiaľ zistené výsledky. Vychádzajúc z konceptualizácie adolescencie ako obdobia prechodu od jedného obdobia s intenzívnymi zážitkami vzťahovej väzby (detstvo), k druhému obdobiu rovnako intenzívnych zážitkov v nových vzťahoch (dospelosť), naše zistenia v podstate verifikujú proces tohto prechodu. Je pravdepodobné, že kým si participant z nášho výskumného súboru vytvorí „nové vzťahy“ s charakteristikami vzťahovej väzby potrvá to istý čas, v priebehu ktorého, môžu mať ich vzťahy s rovesníkmi – priateľmi i partnermi - charakter neistých väzieb. Overiť túto úvahu môže opakované zisťovanie kvality vzťahovej väzby v priebehu celého adolescentného obdobia.

Na kvalitu vzťahov adolescenta s rovesníkmi vplýva okrem skúseností so vzťahov s rodičmi aj ďalšie faktory – osobnostné, týkajúce sa fyzického vzhľadu, skúseností z rodinného a školského prostredia, socioekonomický status rodiny, širšie celospoločenské vplyvy, rôzne sekulárne vplyvy. Sem by sme mohli zaradiť pre súčasnú dobu typický fenomén – preferenciu virtuálnej reality pred skutočným životom.

3. Z korelácií škál dotazníkov ECR-R a IPPA vyplynulo, že kvalita prežívania vzťahu s rovesníkom (priateľom) priamo súvisí so vzájomne zdieľanou dôverou v tomto vzťahu, schopnosťou efektívne a citlivo komunikovať svoje názory a prežívanie, negatívne súvisí s

odcudzením – nedostatočným pochopením, spoľahlivosťou, nedostatkom pozornosti a vnímaným nezaujmom.

Záverom konštatujeme, že prvá explorácia priniesla prekvapujúce zistenia, ktoré vyžadujú ďalšie rozsiahlejšie a hlbšie skúmanie, keďže priniesla viac otázok, ako odpovedí.

Literatúra

Adamovová, L., Halama, P. (2009). Vzťahová väzba a religiozita. 1. Vyd.

Bratislava: Slovac Academic Press, 28-53.

Allan, J.P. (2008) The attachment system in adolescence. In Cassidy, J., Shaver, P.R. (Eds) Handbook of attachment. Theory, research and clinical application, 2nd Ed. 419-435, New York: Guilford Press

Bowlby, J. (2010). Vazba: Teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem. Vyd. 1. Praha: Portál, 360

Greenberg, M. T. (2009). Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA) Manual [online]. pp.1-16 [cit. 2011-12-6].

Dostupné na: <<http://prevention.psu.edu/pubs/documents/IPPAmanual0809.pdf>>.

Hašto, J., Bieščad, M. (2009). Dotazník na typológiu vzťahovej väzby (attachment) v dospelosti - Ako prežívam blízke vzťahy – revidovaný dotazník (ECR-R). [online]. Trenčín : Vydavateľstvo F, 3 s. [cit.2011-08-30].

Dostupné na: < <http://vydavatelstvo-f.sk/file/37-ako-prezivam-blizke-vztahy-revidovany-dotaznik-ecr-r>>.

Fraley, R. C. (2005). Information on the Experiences in Close Relationships-Revised (ECR-R) adult attachment questionnaire. [cit. 2012-20-8].

Dostupné na: <<http://www.psych.uiuc.edu/~rcfraley/measures/ecrr.htm>>.

Macek, P. (2003). Adolescence. 2. upr. vyd. Praha: Portál

OSOBNOSŤ, SOCIÁLNA OPORTA A PREFERENCIA ON-LINE KOMUNIKÁCIE U ŠTUDENTOV VYSOKÝCH ŠKÔL

KOPUNIČOVÁ VIKTÓRIA – viktorina.kopunicova@gmail.com

Filozofická fakulta, Katedra psychológie, UPJŠ Košice

OROSOVÁ OLGA - olga.orosova@upjs.sk

GAJDOŠOVÁ BEÁTA - beata.gajdosova1@upjs.sk

Personality, social support and preferences for online communication among university students

The aim of study was to examine the relationship between personality, social support and preferences for online communication among university students.

Method: Collection was conducted in 2011 among 541 university students (82, 5% women, mean age 19, 9 year, SD=1, 98) using personality inventory (TIPI, Gosling et al., 2003), social support scale (Zimet et al., 1988) and Generalized problematic internet use scale (GPIU2, Caplan, 2010).

Results: Significant relationships were found between social support and personality factors (extroversion $r = 0,205^{**}$, agreeableness $r = 0,210^{**}$, emotional stability $r = 0,257^{**}$, openness $r = 0,184^{**}$) a POC $r = -0,153^{**}$. Significant relationship was also found between POC and personality factors (extroversion $r = -0,313^{**}$, emotional stability $r = -0,183^{**}$, openness $r = -0,263^{**}$).

Conclusion: Results support the importance of programs focused on prevention of problematic internet use with an emphasis on affective education.

Key words: *personality, social support, preferences for online communication*

Grantová podpora: APVV – 20 – 038205, APVV-0253-11 a VEGA1/1092/12

Úvod

Cieľom štúdie bolo skúmať vzťah medzi faktormi osobnosti, sociálnou oporou a preferenciou online komunikácie u študentov vysokých škôl. Preferencia online komunikácie je podľa Caplana (2003) jedným z ukazovateľov problematickeho používania internetu. Caplan (2003) popísal problematické používanie internetu, ako multidimenzionálny syndróm, ktorý pozostáva z kognitívnych, emocionálnych a behaviorálnych príznakov, ktoré vedú k problémom s manažovaním života jednotlivcov v reálnom živote. Výskumy (Spad, Langston et al., 2008, Caplan, 2003, LaRose, Lin a Eastin, 2003) priniesli zistenia, že preferencia online komunikácie pred komunikáciou v tvárou tvár, bola významným prediktorom kompulzívneho používania internetu a zároveň používanie internetu slúžilo na redukovanie negatívnych podnetov, oslobodenie sa od stresu, osamelosti, depresie alebo anxiety.

Osobnostné premenné sú silnými prediktormi správania, ako aj dôležitých životných dôsledkov, ako je kvalita medziľudských vzťahov, adaptácia na životné zmeny, šťastie, zdravie a úmrtnosť. Vo vzťahu k problematickému používaniu internetu sa zdôrazňujú osobnostné črty ako nízka sebadôvera, introverzia, deficit v medziľudských vzťahoch – interpersonálnych schopnostiach (Benkovič, 2000, Young, 1998, Hardie, Yi Tee, 2007, Dillon et al., 2007, Orosová et al., 2007). Výskum Hardieho a Ming Yi Tee (2007) potvrdzuje, že respondenti ktorí trávili online aktivitami nadmerné množstvo času, boli viac neurotíckí a menej extrovertní, viac spoločenski, úzkostní a emocionálne osamelí. Získavali väčšiu podporu z internetových sociálnych sietí v porovnaní s priemerným užívateľom internetu.

Nielen faktory osobnosti ale aj osamelosť a nedostatočná sociálna opora offline, významne súvisela s preferenciou online sociálnej interakcie (Leung, 2011, Tsai et al., 2009). Vytvára sa tak priestor pre únik z reality od problémov, redukovanie smútku a stresu (Haddadain et al., 2010). Parks a Floyd (1996) poukázali na niekoľko dôkazov naznačujúcich, že jednotlivci môžu byť schopní získať toľko sociálnej opory z internetovej komunikácie, ako z komunikácie tvárou v tvár. Tí ktorí sú plachí, izolovaní alebo neschopní v niektorých oblastiach, používali internetovú komunikáciu na rozvíjanie sociálnych vzťahov, ktoré by inak neboli schopní alebo ochotní budovať.

Výskumy (Swickert et al., 2010, Russell et al., 1997) skúmali vzťahy medzi osobnostnými faktormi a sociálnou oporou. Ukázalo sa, že nízka miera extroverzie a neuroticizmu bola spájaná s vyššie vnímanou sociálnou oporou bez ohľadu na úroveň otvorenosti.

Skúmanie osobnostných faktorov a sociálnej opory vo vzťahu k preferencii online komunikácie medzi študentmi vysokých škôl, umožňuje lepšie pochopenie a vysvetlenie problematiky používania internetu, ako aj preferencie online komunikácie.

Aké sú vzťahy medzi faktory osobnosti a preferovaním online komunikácie? Existuje vzťah medzi sociálnou oporou a preferovaním online komunikácie u študentov vysokých škôl? Aké sú vzťahy medzi faktory osobnosti a sociálnou oporou?

Cieľ výskumu

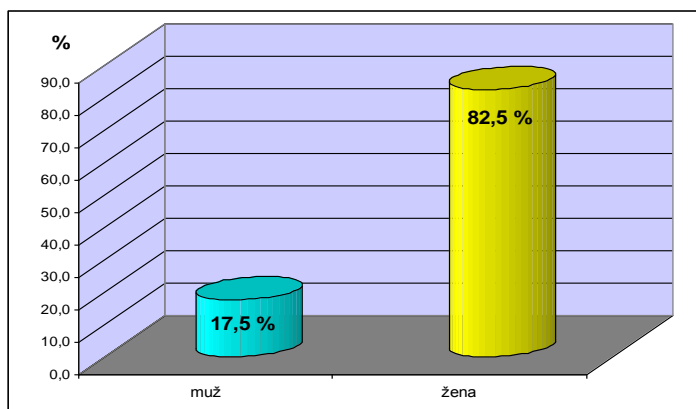
Cieľom štúdie bolo skúmať vzťahy medzi faktormi osobnosti, sociálnou oporou a preferenciou online komunikácie, ako jedným z faktorov problematického používania internetu u študentov vysokých škôl.

Výskumná hypotéza

1. Predpokladáme, že existuje vzťah medzi faktormi osobnosti a sociálnou oporou.
2. Predpokladáme, že existuje vzťah medzi faktormi osobnosti a preferenciou online komunikácie
3. Predpokladáme, že existuje vzťah medzi preferenciou online komunikácie a sociálnou oporou

Vzorka

Vzorku reprezentovalo 541 študentov vysokých škôl na Slovensku (82,5% žien, priemerný vek 19,9 rokov, SD=1,98). Zber bol realizovaný v roku 2011 v rámci projektu SLiCE (Student Life Cohort in Europe – medzinárodná longitudinálna štúdia zameraná na zdravie a so zdravým súvisiaceho správania medzi študentmi vysokých škôl v 13 európskych krajinách, <http://www.slice-study.eu/>).

Graf 1. Deskripcia vzorky

Výskumné nástroje

Osobnosť - TIPI, Gosling et al., 2003. Škála pozostáva z 10 položiek, ktoré sledujú 5 osobnostných faktorov (extroverzia, prívetivosť, svedomitosť, emocionálna stabilita a otvorenosť voči skúsenosti) každý faktor je meraný 2 položkami. Odpovede sú zaznamenávané na 7bodovej Likertovskej škále s možnosťami odpovede silne nesúhlasím po silne súhlasím.

Používanie internetu – škála GPIU2 – Generalized Problematic Internet Use Scale 2 (Caplan, 2010). Škála pozostáva z 15 položiek, ktoré sú zoskupené do 5 komponentov problematického používania internetu. Použili sme subškálu preferencia online sociálnych interakcií. Ďalšie subškály GPIU2 používanie internetu na regulovanie nálady, kompulzívne používanie internetu, kognitívne zaujatie internetom a negatívne dôsledky v dôsledku používania internetu. Odpovede boli zaznamenané na 8bodovej Likertovskej škále od 1 – úplne súhlasím po 8 – úplne nesúhlasím. Cronbach´s Alpha: 0,910.

Sociálna opora – škála Multidimensional Scale of Perceived Social Support (Zimet, Dahlem et al., 1988), pozostáva z 12 položiek, ktoré merajú pociťovanú oporu z troch oblastí – rodina, priatelia a iní významní ľudia. Respondenti odpovedali na položky na 7bodovej Likertovskej škále s možnosťami odpovede od vôbec sa nehodí (1) po veľmi sa hodí (7). Celkové skóre sa pohybuje od 12 po 84, pričom najvyššie skóre predstavuje najvyššiu sociálnu oporu. Cronbach´s Alpha: 0,924.

Štatistické analýzy

Vzťah medzi osobnosťou, sociálnou oporou a preferenciou online komunikácie bol zisťovaný korelačnými analýzami (Spearmanov korelačný koeficient). Všetky analýzy boli robené štatistickým programom SPSS 16.

Výsledky

Preukázal sa štatisticky významný pozitívny vzťah medzi sociálnou oporou a extroverziou, prívetivosťou, emocionálnou stabilitou a otvorenosťou voči skúsenosti (Tab.1). Ďalej bol zistený štatisticky významný negatívny vzťah medzi preferenciou online komunikácie a extroverziou, emocionálnou stabilitou a otvorenosťou voči skúsenosti (Tab.1). Tiež bol zistený štatisticky významný negatívny vzťah medzi sociálnou oporou a preferenciou online komunikácie (Tab. 1).

Tabuľka 1. Vzťah medzi faktormi osobnosti a sociálnou oporou a preferenciou online komunikácie

	<i>Extroverzia</i>	<i>Prívetivosť</i>	<i>Svedomitosť</i>	<i>Emocionálna stabilita</i>	<i>Otvorenosť voči skúsenosti</i>	<i>Sociálna opora</i>
<i>Sociálna opora</i>	,205(**)	,210(**)	0,076	,257(**)	,184(**)	
<i>Preferencia online komunikácie</i>	-,313(**)	-0,087	-0,031	-,183(**)	-,263(**)	-,153(**)

* p<0,05 ** p<0,01 ***p<0,001

Diskusia

Výsledky analýz potvrdzujú vzťah medzi osobnostnými faktormi a preferenciou online komunikácie, ako aj vzťah medzi sociálnou oporou a preferenciou online komunikácie medzi študentmi vysokých škôl. Ukazuje sa, že čím vyššia je miera extroverzie, tým nižšia je preferencia problematického používania internetu. Toto zistenie je odlišné od skúmania látkových závislostí (Terraciano, Costa, 2004, Orosová et. al., 2007, Zuckerman, Kuhlman, 2000) kde sa zvýšená extroverzia predstavuje rizikový faktor. Štúdie zamerané na

problematiku internetu (Haddadain, et al. 2010, Young, 1998, Caplan et al., 2003, Morahan-Martin, Schumacher, 2000, Demetrovics et al., 2008) naznačujú, že komunikáciu cez internet využívajú ľudia, ktorí sú viac plachí, introvertní, so slabými sociálnymi schopnosťami. Rovnako negatívny vzťah bol zistený, medzi emocionálnou stabilitou a preferovaním online komunikácie. Čím vyššia je miera emocionálnej stability, tým nižšie je preferovanie online komunikácie. Potvrdzujú sa teoretické základy (Young, 1998, Ceyhan, Ceyhan, 2007, Benkovič, 2007, Caplan, 2010, Haddadain, et al., 2010, Spada, Langston, et al., 2008), ktoré naznačujú, že k problematickým užívateľom internetu patria emocionálne nestabilné osoby, ktoré často využívajú internet na regulovanie nálady.

Otvorenosť voči skúsenosti negatívne korelovala s preferovaním online komunikácie. Očakáva sa, že ľudia s touto črtou budú skúšať nové veci, ako aj používať nové technológie. Otvorenosť voči skúsenosti predstavuje tendenciu byť kreatívny, nápaditý, vnímavý a premýšľavý (Judge, Bono, 2000). Pre lepšie vysvetlenie tohto faktora, je vhodné vykonať ďalšie kvalitatívne analýzy.

Negatívny vzťah sa preukázal aj medzi prívetivosťou a preferenciou online komunikácie, čo môže byť vysvetlené tým, že ľudia s vyššou mierou prívetivosti sú charakterizovaní ako prosociálni a verejne orientovaní voči druhým, so vzťahmi antagonistickej povahy (John, Srivastava, 1999). U jedincov, ktorí sú prívetiví je menej pravdepodobné, že budú vykazovať nejaké problematické správanie (Amiel, Sargent, 2004).

Ďalšie zistenie, ktoré priniesol náš výskum, bol vzťah medzi sociálnou oporou a preferenciou online komunikácie. Čím vyššiu mieru sociálnej opory vysokoškooláci pociťujú, tým nižšia je u nich preferencia online komunikácie. Ako naznačujú niektoré štúdie (Young, 1998, Ceyhan, Ceyhan, 2007, Benkovič, 2007, Hardie, Ming Yi Tee, 2007), medzi tých, ktorí využívajú internet na nadväzovanie vzťahov a regulovanie emócií patria tí, ktorí nemajú dostatočné sociálne spôsobilosti, nemajú dostatočnú sociálnu oporu a potrebujú tento deficit kompenzovať vytváraním virtuálnych vzťahov.

Potvrdil sa vzťah medzi osobnostnými faktormi a sociálnou oporou. Ukázalo sa, že čím vyššia miera extroverzie, prívetivosti, emocionálnej stability a otvorenosti voči skúsenosti, tým vyššia bola aj miera sociálnej opory. Sociálna opora tak predstavuje dôležitý prvok, pri skúmaní problematiky internetu.

Záver

Výsledky a závery štúdie podporujú dôležitosť vytvárania programov orientovaných na prevenciu problematického používania internetu s dôrazom na rozvoj sociálnych zručností. Sociálna opora, ako aj niektoré osobnostné črty môžu znižovať úroveň preferencie používania internetu na online komunikáciu. Zároveň sa vytvára priestor pre hlbšie skúmanie danej problematiky.

Literatúra

- Amiel, T., Sargent, S.L. (2004). Individual differences in Internet usage motives. *Computers in Human Behavior*, 20, 711–726.
- Benkovič, J. (2007). Novodobé nelátkové závislosti. *Psychiater. Prax*, 8, 6, 263–266.
- Caplan, S. E. (2010). Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach. *Computers in Human Behaviour*, 24, 1089–1097.
- Caplan, S. E. (2003). Preference for online social interaction: A theory of problematic internet use and psychosocial well-being. *Communication Research*, 30, 6, 625–648.
- Ceyhan, A., Ceyhan, E. (2007). Loneliness Depression and Computer Self-Efficacy as Predictors of Problematic Internet Use. *Cyber Psychology & Behavioral*, 11, 699–701.
- Demetrovics, Z., Szeredi, B., Rósa, S. (2008). The three-factor model of Internet addiction: The development of the Problematic Internet Use Questionnaire. *Behavior Research Methods*, 40, 2, 563–574.

- Dillon, L., Chivite-Matthews, N., Grewal, et al. (2007). Risk, protective factors and resilience to drug use: Identifying resilient young people and learning from their experiences Home Office Online Report, 4. Dostupné na internete: <www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs07/rdsolr0407.pdf>.
- Gosling, S. D., Rentrofrow, P. J., Swann, W. B. Jr. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37, 504-528.
- Haddadain, F., Abedin, A., Monirpoor, N. (2010). Appraisal of personality, family structure and gender in predicting problematic use of Internet. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 850-854.
- Hardie, E., Ming Yi TEE. (2007). Excessive Internet Use: The Role of Personality, Loneliness and Social Support Networks in Internet Addiction. *Australian Journal of Emerging Technologies and Society*, 5, 1, 34-47.
- John, O.P., Srivastava, S. (1999). The Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Theoretical Perspectives. In L. Pervin and O.P. John (eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research* (2ed.), New York, Guilford Press.
- Judge, T. A., Bono, J. E. (2000). Five-factor model of personality and transformational leadership. *Journal of Applied Psychology*, 85, 5, 751-765.
- LaRose, R., Lin, C. A., Eastin, M. S. (2003). Unregulated internet usage: Addiction, habit, or deficient self-regulation? *Media Psychology*, 5, 225-253.
- Leung, L. (2011). Loneliness, social support, and preference for online social interaction: the mediating effects of identity experimentation online among children and adolescents. *Chinese Journal of Communication*, 4, 4, 381-399.
- Morhan, M., Schumacher, P. (2000). Incidence and correlates of Pathological Internet use among college students. *Computers in Human Behaviour*, 16, 13-29.
- Orosová, O., Gajdošová, B., Salonna, F. (2007). *Prevenia a prediktívne faktory užívania drog. Košice : Harlequin quality. ISBN 978-80-969814-0 3.*
- Parks, M. R., Floyd, K. (1996): Making friends in cyberspace. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 1 (4). Dostupné na internete: <<http://jcmc.indiana.edu/vol1/issue4/parks.html>>
- Russell, D.W., Booth, B. et al. (1997). Personality, social networks, and perceived social support among alcoholics: a structural equation analysis. *Journal of Personality*, 65, 649-692.
- Spada, M. M., Langston, B., Nikcevic, A. V., et al. (2008). The role of metacognitions in problematic internet use. *Computers in Human Behaviour*, 24, 2325-2335.
- Swickert, R.J., Hittner, J.B., Foster, A. (2010). Big Five traits interact to predict perceived social support. *Personality and Individual Differences*, 48, 736-741.
- Terraciano, A., Costa, P.T. Jr. (2004). Smoking and Five-Factor Model of Personality. *Addiction*, 99, 472-481.
- Tsai, H., Cheng, S. H. Shih, C., Yang, Y. (2009). The Risk Factors of Internet Addiction a Survey of University Freshman. *Psychiatry Research*, 167, 299-299.
- Young, K. S., Rogers, R. C. (1998). The relationship between depression and internet addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 1, 25-28.
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52, 30-41.
- Zuckerman, M., & Kuhlman, M. (2000). Personality and risk-taking: Common biosocial factors. *Journal of Personality*, 68, 6, 999-1029.

OSOBNOSTNÁ TYPOLOGIA MANAŽÉROV V MALÝCH FIRMÁCH

KRÁLOVIČOVÁ ALEXANDRA – a.kralovicova@gmail.com

Ústav aplikovanej psychológie, FSEV UK

Personality typology of managers in small firms

The paper deals with description of personality typology of managers in small firms. Jungian personality typology is reflected in research through the use of a questionnaire GPOP. Attention is also focused on the added value of the new questionnaire, Tense/Calm dimension, which is used as a complement to the findings about inferior function behaviour of participants.

Key words

GPOP, personality, Jungian typology, managers, inferior function, Tense/Calm

Príspevok sa prostredníctvom Jungovej typológie (1971), neskôr prepracovanej Myers-Briggsovou a Briggsovou zaoberá opisom stresu manažérov pri využití dimenzie Napätie/Pokoj dotazníka GPOP a opisanim inferiornej funkcie typov (Quenk, 2002) u manažérov v malých firmách.

Podľa Junga (1971) sa jednotlivé typy delia podľa toho aké získavajú informácie o svete, a to buď pociťovaním alebo intuíciou; či ako dochádzajú k riešeniam na základe opozitných spôsobov usudzovania – myslenia a cítenia; a podľa zdroja energie, ktorý používajú - extraverziu alebo introverziu. Myers-Briggsová a Briggsová neskôr pridali dimenzie posudzovanie a vnímanie ako samostatné dimenzie orientácie voči svetu. Tieto dimenzie tvoria základ dotazníka MBTI. Goledn (2005) neskôr pridal dimenziu Napätie/Pokoj, ktorá sa zaoberá práve reakciou ľudí na stres. Vychádzajúc z tejto teórie a nástrojov, jednotlivci zapadajú do jedného zo 16 typov, ktoré sú definované preferenciami jednotlivých dimenzií. Výskum sa zaoberá inferiornou, najmenej preferovanou funkciou jednotlivých typov a porovnáva ju s preferenciou piatej dimenzie dotazníka GPOP – Napätie/Pokoj.

Piata dimenzia dotazníka GPOP, inferiorna funkcia a stres

Dimenzia Napätie/Pokoj meria úroveň prežívania stresu a bola pridaná do konceptu neskôr, Jung (1971) a jeho nasledovníci ešte hovoria o štyroch funkciách. Podľa Junga (1971) sa o „netradičnom“ správaní jednotlivcov dozvedáme práve z častí osobnosti, ktorá je vedomiu bežne skrytá. Tú predstavuje koncept nevedomých inferiorných funkcií, ktoré sa prejavujú v čase, keď jednotlivci nevyberajú svoju reakciu vedome. Na základe definovaného typu jednotlivca definujú 4 dimenzie, ktoré sú hierarchicky zoradené podľa preferencie. Dominantná, sekundárna, terciárna a tzv. inferiorna funkcia. O „netradičnom správaní“, ku ktorému dochádza v čase stresu, únavy, choroby, či napríklad po užití alkoholu, hovoríme vtedy, keď jednotlivca ovláda nepraktizovaná, najmenej preferovaná inferiorna funkcia (Quenk, 2002).

Použité metódy

V kvantitatívnej časti výskumu bol distribuovaný dotazník GPOP (Golden, 2005) zamestnancom malých súkromných spoločností z rôznych oblastí, predovšetkým na úrovni stredného manažmentu. Celkovo sa výskumu zúčastnilo 18 zamestnancov. Do ich náplne práce patrí kontakt s dodávateľmi, klientmi i spotrebiteľmi. V letných mesiacoch tohto roka prebiehal primárny zber dát spolu s nasledovnou fázou výskumu, hĺbkovými interview. Kvalitatívna časť teda predstavovali pološtruktúrované na kompetenciách založené rozhovory.

Výsledky výskumu a diskusia

Výsledkom analýzy sú opisy zážitkov z pôsobenia inferiórnej funkcie jednotlivých typov ako i situácie, ktoré sú spúšťačom tejto funkcie. Zážitky sú porovnávané s opismi typov podľa GPOP a MBTI.

Typy medzi manažérmi

Z dostupnej literatúry usudzujeme na dominantnejšie zastúpenie niektorých typov v konkrétnych profesiách. Medzi manažérmi sa podľa doterajších výskumov najčastejšie vyskytujú typy ESTJ, ENTJ – extravertné mysliace typy, ENTP – extravertný intuitívny typ a ISTJ – introvertný zmyslový typ (Carr, 2006).

72% participantov nášho výskumu patrí medzi uvedené typy. Najčastejšie sa vyskytujú typy ESTJ a ISTJ, nasledované typmi ENTJ a ESFJ.

Tabuľka 1. Inferiórna funkcia typu ESTJ (Quenk, 2002)

ESTJ
Inferiórna funkcia
<ul style="list-style-type: none">• Precitlivosť na vnútorné stavy• Výbuchy emócií• Obavy z citov

Tabuľka 2 Inferiórna funkcia typu ENTJ (Quenk, 2002)

ENTJ
Inferiórna funkcia
<ul style="list-style-type: none">• Precitlivosť na vnútorné stavy• Výbuchy emócií• Obavy z citov

ESTJ & ENTJ a ich spúšťače IF:

Medzi participantmi sme našli 5 typov ESTJ a 3 ENTJ. Oba typy patria podľa Jungových párov preferencií do extravertných mysliacich typov (Jung, 1971). Medzi všeobecný spúšťač inferiórnej funkcie, ktorý sme podorili aj v rozhovoroch so slovenskými manažérmi patrí obvinenie z nedostatku záujmu a pozornosti voči druhým, či bezohľadné sa správanie (Quenk, 2002). Karol, ESTJ (34): „Celkom ma vyvádza z miery, keď si ľudia myslia, že som hrubý. Pritom sa len snažím posunúť nás niekam ďalej“.

Z vyjadrení participantov sme však nenašli podporu pre spustenie inferiórnej funkcie na základe ignorovania druhými pre nich vážených hodnôt (Quenk,2002).

ESTJ & ENTJ a ich spúšťače IF v pracovnom prostredí

Pre oba typy je veľmi stresujúcou práca na jednej strane s nekooperatívnymi a na druhej strane s príliš kontrolujúcimi typmi. Okrem toho je pre nich nekomfortná práca s ľuďmi, ktorých správanie považujú za nelogické (Quenk, 2002). Rudo, ENTJ (37) sa sám vyjadruje smerom k svojmu bývalému tímlídovi: „Nikdy mi nedal zadanie tak, aby bolo jasné, čo ním

chceme docieľiť. Nezmysluplné malé úlohy, ktoré boli dokonca často kontraproduktívne. Tak sa nedalo pracovať... situácie sa potom vyhrocovali.“ Tomáš, ENTJ (29) je príkladom, keď sa prejavy inferiórnej funkcie typu v našom výskume podporili: „Nerobilo mi to dobre, zaoberal som sa len tým prečo mi nedôveruje, prečo ma nevie oceniť a nevedel som sa sústrediť na zákazníka.“ Vo výskume sme podporili aj predpoklad, že ESTJ stresuje aj nedostatočne definovaná zodpovednosť (Quenk, 2002). Zuzana, ESTJ (27) podporuje tento predpoklad, ako sa u nej aj prejavujú typické prvky inferiórnej funkcie svojho typu: „V tíme je nás viac, každý si robíme svoje.. no akoby nikto nebol zodpovedný za výsledok. Je to pre mňa veľmi neprijemná pozícia, keď neviem kto čo za čo.. sama sa potom neviem sústrediť na úlohu, neviem ju uchopiť, zdefinovať si priority a posúvať sa, či ostatných v riešení..“

Tabuľka 3. Inferiórna funkcia typu ESFJ (Quenk, 2002)

<p>ESFJ</p> <p>Inferiórna funkcia</p> <ul style="list-style-type: none"> • Excesívna kritika • Prekrútená logika • Kompulzívne hľadanie pravdy

Tabuľka 4. Inferiórna funkcia typu ENFJ (Quenk, 2002)

<p>ENFJ</p> <p>Inferiórna funkcia</p> <ul style="list-style-type: none"> • Excesívna kritika • Prekrútená logika • Kompulzívne hľadanie pravdy

ESFJ & ENFJ a ich spúšťače IF:

Medzi participantmi sme mali 4 typy ESFJ a 1 ENFJ. Podľa Jungových párov preferencií oba typy patria medzi extravertné cítiace typy (Jung, 1971). Michal, ESFJ (39) podporuje príklady všeobecných spúšťačov stresu: „Neznášam to, keď mi niekto nedôveruje, núti ma podriaďiť sa a neberie môj názor vážne. Vždy sa snažím argumentovať, netvrdím nič len tak.. i keď si neskôr uvedomím, že som na argumenty tlačil možno príliš“. Participant nezmienil, že by ich stresovala situácia, keď majú problém riešiť bez podpory a rád iných, čo sa v literatúre ako stresor vyskytuje.

ESFJ & ENFJ a ich spúšťače IF v pracovnom prostredí:

Oba typy stresuje dôraz na pracovné hodnoty, ktoré sú v rozpore s ich vnútornými. U Ivana, ESFJ (32) sa inferiórna funkcia spúšťa vo chvíli, keď idú do konfliktu požiadavky od jeho šéfov: „Môj priamy nadriadený uznáva celkom iné princípy ako ja, väčšinu času sa im musím prispôbovať, akoby ani neuznával moju osobu preto sme sa často hádali, necítil som sa dobre a rozmýšľal som o inej práci... Odkedy rozhoduje o veciach aj ďalšia nadriadená, s ktorou máme podobnejšie názory, dýcha sa mi ľahšie a nevznikajú také konflikty.“ Ivan má aj typické prejavy IF svojho typu: tendencia hovoriť skôr ako myslieť, pesimistické nastavenie a kritika (Quenk, 2002).

ISTJ a jeho spúšťače IF:

Medzi manažermi v našej vzorke sme identifikovali piatich typu ISTJ. Tento introvertný pociťovací typ (Jung, 1971) manažerov prevažuje v technických disciplínach (Carr, 2006). Jozef (42) predstavil príklad spúšťača inferiórnej funkcie: „Naozaj nerozumiem tomu, čo tým chce kolega povedať, keď vidí, že termín nestíhame, celý projekt je tak ohrozený, tým pádom aj naše hodnotenie.. a on to zhodnotí tým, že „všetko bude v pohode, vyrieši sa“. V tej chvíli sa naozaj neviem už na nič sústrediť.“ ISTJ sú teda citliví na popieranie faktov, zľahčujúce konštatovania a neznámo (Quenk, 2002).

ISTJ a jeho spúšťače IF v pracovnom prostredí:

Pavol (35) predstavuje typického ISTJ v pracovnom procese: „Nedokážem sa sústrediť na svoju prácu, keď je naokolo chaos a som nútený robiť na viacerých projektoch naraz. Prirodzene inklinujem k dotiahnutiu jednej veci, no zároveň sa neviem sústrediť.. pretože pokiaľ máme kritické časy, už ma čaká ďalší projekt, na ktorý by som sa rád tiež sústredil naplno.“ Pre ISTJ je podľa Quenk (2002) typické spustenie inferiórnej funkcie pri zmenách a chaose v organizácii, príliš častému vyrušovaniu, či už stretnutiami alebo rozhovormi s kolegami. Nemožnosť dokončiť kvalitne prácu je pre ISTJ jedným z najväčších stresorov.

Napätie/Pokoj a prejavy inferiórnej funkcie

Zo všetkých participantov, len 2 preferovali funkciu Napätie. U zvyšných účastníkov výskumu prevažovala dimenzia Pokoj a preto z daných výsledkov neusudzujeme na vzťahy medzi inferiornou funkciou a piatou dimenziou GPOP. Zaujímavým však je, že v oboch prípadoch sa preferencia Napätia prejavila pri type ISTJ.

Záver

Naše zistenia v mnohom podporujú prejavy inferiórnej funkcie opísané v literatúre. Vzťah medzi piatou dimenziou a štvrtou preferovanou funkciou na základe tohto výskumu nemožno opísať. Pri participantoch s preferenciou A/Napätia však z kvalitatívnej časti možno usudzovať, že ich pracovné prostredie nie je ideálne a dlhodobo sa nachádzajú v stresujúcich podmienkach. Pri väčšine typov sa potvrdil nástup sekundárnej a terciárnej funkcie ako cesty návratu do ekvilibria

Bibliografia

- Carr, M. (2006). How managers and non-managers differ in their MBTI personality type. *People Management*, May, 48.
- Golden, J. (2005). *Golden Personality Type Profiler - Technical Manual*. San Antonio: Harcourt Assessment Inc.
- Jung, C. G. (1971). *Psychological types*. Princeton: Princeton University Press.
- Lisá, E., Letovancová, E., & Pavlíková, K. (2009). *Goldenov osobnostný profil*. Praha: Hogrefe-Testcentrum.
- Quenk, N. (2009). *Was that really me?* London: Nicholas Braeley Publishing.

SEBAKONTROLA A MOTIVÁCIA U NADANÝCH ŠTUDENTOV

LORINCOVÁ TATIANA – tatiana.lorincova@gmail.com

Katedra psychológie, FF, UPJŠ

Self-control and motivation among gifted students.

The theme of the study is an analysis of the relationship between self-control and motivation with regard to specific research files that are gifted high school students. The aim is to provide a comprehensive overview of the theoretical constructs and clarified the relationships between them. The author tries to connect concept of self-control with motivation through SDT-theory and also dealing with a strenght model of self-control. The author looks at the giftedness through models of giftedness- Monks triadic model, Gagne differential model and current approaches to giftedness. In the study is presented an outline of research and author tries to provide proof search context. Key constructs are connected on related research studies.

Key words: *self-control, motivation, giftedness and models of giftedness*

V tomto príspevku by sme chceli charakterizovať kľúčové slová, konkrétne sebakontrola vo vzťahu k motivácii, ktoré vo významnej miere ovplyvňujú celý budúci výskum, ktorý sme sa rozhodli realizovať na vzorke nadaných študentov. Pojmy sebakontrola a motivácia sme sa rozhodli charakterizovať prostredníctvom sebadeterminačnej teórie, ktorá poukazuje na vnútornú motiváciu individua vo vzťahu k jeho sebaregulácii.

Motivácia

V úvode nášho príspevku by sme chceli vo všeobecnosti charakterizovať motiváciu a motív, ktorý niektorí autori chápu ako „vrodenu alebo získanu psychofyzickú dispozíciu, ktorá jej nositeľa robí spôsobilým vnímať určité predmety a venovať im pozornosť, vďaka vnímaniu týchto predmetov prežívať emocionálne vzrušenie špecifickej kvality a na základe toho konať určitým spôsobom, resp. prinajmenšom prežívať impulz ku konaniu“ (Schneider, Schmalz, 1994, s. 14). Pintrich a Schunk uvádzajú, že predchádzajúce pohľady konceptualizovali motiváciu ako dynamický a komplexný fenomén, obsahujúci veľa kognitívnych, afektívnych a sociálnych procesov, ktoré podnecujú, usmerňujú a energizujú akciu. Kľúčové motivačné procesy zahŕňajú ciele, očakávania, atribúcie, hodnoty, emócie a skupinovú dynamiku (Urdan, 2002). Morgan a kol. uvádzajú, že napriek rôznym teoretickým pohľadom na pojem motivácia a tiež rozdielom v terminológii (napr. kompetenčná motivácia, majstrovská motivácia, výkonová motivácia), existuje všeobecná zhoda, že motivácia je sila, ktorá energizuje, usmerňuje a udržuje na cieľ orientované správanie (Morgan a kol. 1990; Stipek 1997; Pintrich & Schunk 2002), a že individuálne rozdiely v motivácii sú spojené s akademickými, sociálnymi a emocionálnymi výsledkami (Gottfried a kol. 1994; Wentzel & Wigfield 1998; Broussard & Garrison 2004). Väčšina príspevkov, ktoré boli publikované a týkali sa motivácie nadaných sú zhodné vo vysokej vnútornej motivácii nadaných a to v tej konkrétnej oblasti, ktorá súvisí s ich nadaním, pričom sú takmer posadnutí v miere svojej energie, ktorú do činnosti vkladajú (Winner, 2000; Amabile, 1996). Csikszentmihalyi (1996) chápe vnútornú motiváciu ako osobnostnú charakteristiku, ktorá prispieva ku tvorivosti. Uvádza, že vysoký stupeň vnútornej motivácie, sprevádzaný relatívne nízkym stupňom vonkajšej motivácie, môže napomáhať tvorivému jednotlivcovi byť viac nezávislým.

Sebakontrola

Na pojem sebakontrola sme sa rozhodli nazerať prostredníctvom odlišenia tohto pojmu od pojmu sebaregulácia a tiež prostredníctvom silového modelu sebakontroly. Baumeister a kol. (2007) uvádzajú, že sebakontrola sa týka kapacity, ktorou je človek schopný zmeniť vlastnú reakciu, najmä snahy uviesť tieto reakcie do súladu so štandardmi ako sú ideály, hodnoty, morálne a sociálne očakávania a tiež slúži na podporu udržania dlhodobých cieľov. Veľa výskumníkov poukazuje na zhodu medzi pojmami sebakontrola a sebaregulácia, ale tí ktorí rozlišujú medzi týmito pojmami, považujú sebakontrolu ako úmyselnú, vedomú, zámernú časť sebaregulácie. Baumeister (2002) uvádza, že sebaregulácia vo všeobecnosti znamená širší pojem, zahŕňajúci tak vedomé ako aj nevedomé procesy a niekedy odkazuje na celé správanie človeka sprevádzané cieľmi alebo štandardmi, zatiaľ čo sebakontrola užšie odkazuje na vedomé úsilie, najmä na obmedzovanie impulzov a odolávanie pokušeniu. Na vysvetlenie pojmu sebakontroly sme sa rozhodli využiť silový model sebakontroly, kde Baumeister a kol. (2007) uvádzajú, že pojem vyčerpanie ega odkazuje na stav, kde dochádza k zmenšeniu zdrojov, ktoré nasledujú hneď po namáhaní sebakontroly. Efekty vyčerpania ega nie sú zmenšené vzhľadom na význam sebaúčinnosti alebo vtedy, keď dochádza ku strate sebakontroly. Vyčerpanie ega teda súvisí s kapacitou sebakontroly, ktorá je pod vplyvom vyčerpania znížená a teda dochádza ku zmene správania u konkrétneho jedinca.

Sebadeterminačná teória

Na pojem sebakontroly sme sa rozhodli nazerať aj cez sebadeterminačnú teóriu, ktorá vo svojej štruktúre prepája kľúčový moment kontroly nad sebou s motivovaným správaním (z vonku motivované správanie a z vnútra motivované správanie). Deciho a Ryanova sebadeterminačná teória (1985) poskytuje rozsiahly a multidimenzionálny pohľad na motiváciu, zameranú na reguláciu, energizáciu a sociálny kontext. Na základe tejto teórie je možné motiváciu chápať ako špecifické správanie, ktoré je regulované buď vnútornou voľbou alebo vonkajšou silou. Správanie je rozdelené do dvoch komponentov, vrátane správania, ktoré je sebadeterminované a správania, ktoré je kontrolované. Keď je správanie sebadeterminované, miesto príčinnosti je vnútorné a keď je správanie kontrolované, miesto príčinnosti je vonkajšie. Sebadeterminačná teória rozdeľuje motiváciu do troch kategórií, vrátane amotivácie, vonkajšej (extrinsic) motivácie a vnútornej (intrinsic) motivácie (Young a kol., 2011). Predpoklady Deciho a Ryana (1985) týkajúce sa významu internej motivácie vo vzťahu k sebaurčeniu boli overované viacerými výskumami aj v oblasti edukácie (Grolnick, Ryan, 1987; Ryan, Connell, 1989), ktoré potvrdili pozitívny vzťah medzi vysokou úrovňou sebadeterminácie, pozitívnym prežívaním situácie a školskou úspešnosťou. Sebadeterminačná teória obsahuje tri podstatné potreby, konkrétne potrebu kompetencie, potrebu začlenenosti a potrebu autonómie, ktoré súvisia s kauzálnou orientáciou a jednotlivými orientáciami. Podľa autorov SDT- teórie Deciho a Ryana (1985) je základom sebadeterminácie, ktorou vysvetľujú dynamiku ľudskej motivácie, rozvoja osobnosti, celkovej životnej spokojnosti a osobnej pohody, snaha človeka o naplnenie týchto troch potrieb – potreby autonómie, potreby kompetencie a potreby príslušnosti. Deci a Ryan (2008) uvádzajú, že kauzálna orientácia je všeobecná motivačná orientácia, ktorá odkazuje na spôsob, akým sa ľudia orientujú na životné prostredie týkajúce sa informácií, ktoré sa týkajú začatia a regulácie správania a teda miera, v akej sú vo všeobecnosti sebadeterminovaní cez situácie a domény. Kauzálna orientácia sa skladá z troch orientácií: autonómna, kontrolovaná a impersonálna. Vývoj silnej kontrolovanej orientácie vyplýva zo satisfakcie potreby kompetencie a začlenenosti, ale do úvahy sa neberie potreba autonómie. Vývoj impersonálnej orientácie vyplýva zo všeobecného marenia všetkých troch potrieb. Na základe SDT- teórie majú ľudia určitý stupeň zo všetkých troch orientácií, a jedna alebo viac z týchto orientácií je možné použiť na predikciu rôznych psychologických a behaviorálnych výsledkov.

Nadanie

Nadanie je možné zaradiť do skupiny pojmov, ktoré sú ťažko definovateľné, keďže existuje obrovské množstvo definícií, ktoré sa od seba odlišujú na základe prístupu k danému pojmu, teda ako s ním autori pracujú a aké kritéria si volia pri jeho definovaní. Lucito v 60-tých rokoch minulého storočia vydal 113 definícií nadania a rozdelil ich do skupín: ex post facto definície, sociálne, percentuálne, kreatívne a definície opierajúce sa o Guilfordov model štruktúry inteligencie (Hříbková, 2005). „Nadanie je asynchrónny vývoj, v ktorom sa predčasne rozvinuté kognitívne schopnosti veľkej intenzity kombinujú a vytvárajú vnútorné skúsenosti a vedomie, ktoré sú kvalitatívne odlišné od normy. Táto asynchrónnosť vzrastá s vyššou intelektuálnou kapacitou“ (Jurášková, 2006). Podľa Marlandskej správy je možné za nadaných študentov považovať tých, u ktorých odborníci vypozerovali vynikajúce talenty a skutočnú aj potencionálnu spôsobilosť podávať mimoriadne výkony a to v jednej alebo niekoľkých z nasledujúcich oblastí: všeobecná intelektová schopnosť, špecifická akademická kompetencia, kreatívne myslenie, vodcovské kvality, umelecké či psychomotorické schopnosti (Landau, 2007). Podľa Landaua (2007) je nadanie systém, ktorý je ovplyvňovaný vnútorným svetom dieťaťa a jeho prostredím. Správnym pôsobením tohto systému sa posilňuje Ja nadaného dieťaťa a spolu s tým v dieťati vzrastá odvaha riskovať, motivácia angažovať sa a dosiahnuť v určitej oblasti vytrvalosť.

Modely nadania

Nadanie sa pokladá za mnohorozmernú charakteristiku, preto sa veľká pozornosť venuje vedeckému skúmaniu osobnostných faktorov a črt, ktoré sú podstatnými zložkami nadania (Duchovičová, 2005). K jedným z najznámejších modelov nadania patrí Renzulliho model (1997), ktorý do štruktúry nadania zaradil inteligenciu, tvorivosť a motiváciu zameranú na úlohy. Pôvodný Renzulliho model rozpracoval Mönks (1992), ktorý vo svojom triadickom modeli interdependencie rozšíril Renzulliho model o ďalšie faktory, ktoré ovplyvňujú nadanie a sú to: rodina, škola a rovesnícke skupiny. Podľa Mönksa a Ypenburga (2002) tento model odráža to, že vlohy dieťaťa by mali byť sledované a podporované, aby sa mohli rozvinúť. V modeli zohľadňuje faktory individuálne a faktory sociálneho prostredia. O vysokom nadaní je možné hovoriť len vtedy, keď do seba zapadá všetkých 6 faktorov. Schopnosť sociálneho kontaktu, teda sociálna kompetencia je dôležitým spojovacím článkom. Tvorí základ účinnej interakcie medzi jednotlivcom a jeho prostredím. Gagneho diferenciálny model vychádza z postulátu, že nadanie predstavuje schopnosti, ktoré sú prirodzené, nesystematicky rozvíjané a ktoré následne vytvárajú odbornosť v určitej ľudskej činnosti. Tieto schopnosti sa rýchlejšie rozvíjajú prostredníctvom tzv. intrapersonálnej katalýzy (motivácia, sebadôvera) a katalýzy prostredia (škola, rodina, spoločnosť) cez systematické učenie a získavanie schopností (Portešová, 2005). Na základe toho je možné usudzovať, že nadaní by mali disponovať vysokou vnútornou motiváciou, ktorá im umožní rozvinúť svoje schopnosti, pričom ďalšou dôležitou zložkou je aj vysoká miera sebakontroly, prostredníctvom ktorej sú nadaní schopní zvládať svoje pocity a udržiavať ich pod kontrolou a na základe toho sú schopní zotrvať pri náročnej úlohe.

V našej prehľadovej štúdii sme sa snažili v krátkosti priblížiť problematiku sebakontroly cez silový model sebakontroly a naznačiť prepojenie sebakontroly s motiváciou prostredníctvom sebadeterminačnej teórie, konkrétne cez vnútorné motivované správanie. Nadanie sme charakterizovali na základe modelov nadania, pričom sme sa zamerali na Mönksov triadický model a Gagneho diferenciálny model. Nadanie chápeme ako druh špecifickej vzorky, ktorú sme sa v krátkosti snažili charakterizovať a ktorou sa budeme zaoberať v budúcom výskume.

Záver

Prostredníctvom tejto prehľadovej štúdie sme sa pokúsili načrtnúť problematiku prepojenia dvoch kľúčových pojmov, motivácie a sebakontroly, so zreteľom na nadaných študentov,

ktorých je možné chápať ako druh špecifickej vzorky, ktorá zohrá podstatnú rolu v budúcom výskume vnútornej motivácie a sebakontroly. Sebadeterminačná teória tvorí odrazový mostík v súvislosti s prepojením motivácie a sebakontroly, ktorá nám umožňuje ich jasné zadefinovanie a na základe tejto teórie sa pokúsime formulovať výskumné otázky a hypotézy v špecifickom kontexte nadania študentov v období adolescencie. V prehľadovej štúdií sme si veľmi všeobecne zadefinovali kľúčové pojmy a teórie, ktoré poslúžia ako teoretické východiská v našom budúcom výskume.

Literatúra

- Amabile, T. M. (1996). *Creativity in context*. Colorado: Westview Press.
- Baumeister, F. R. (2002). Ego Depletion and Self-Control Failure: An Energy Model of the Self's Executive Function. *Self and Identity*, 1, pp. 129-136.
- Baumeister, F. R., Vohs, D. K., Tice, M. D. (2007): The strength model of self-control. *Psychological Science*, 16, pp. 351- 355.
- Broussard S. C. & Garrison M. E. B. (2004). The relationship between classroom motivation and academic achievement in elementary-school-aged children. *Family and Consumer Sciences Research Journal*. 33, pp. 106–20.
- Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity*. New York: HarperCollins Publisher.
- Deci, E. L., Ryan, R. M (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press.
- Deci, L. E., Ryan, M. R. (2008). Self-determination theory: A Macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology*, 49, pp. 182–185.
- Duchovičová, J. (2005). Nadaný žiak – žiak so špeciálnymi edukačnými potrebami. *Multidimenzionálne aspekty výchovy a vzdelávania*. Nitra : PF UKF, s. 301-343.
- Gottfried A. E., Fleming J. S. & Gottfried A. W. (1994): Role of parental motivational practices in children's academic intrinsic motivation and achievement. *Journal of Educational Psychology*, 86, pp. 104–13.
- Grolnick, W. S, Ryan, R. M. (1987). Autonomy in children's learning: An experimental and individual difference investigation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, pp. 890-898.
- Hříbková, L. (2005). *Nadání a nadání*. Praha: Grada Publishing.
- Jurášková, J. (2006). *Základy pedagogiky nadaných*. Praha: IPPP ČR.
- Landau, E. (2007). *Odvaha k nadání*. Praha: Akropolis.
- Morgan G. A., Harmon R. J. & Maslin-Cole C. A. (1990). Mastery motivation: definition and measurement. *Early Education and Development*. 1, pp. 318–39.
- Mönks, F. J. (1992). Development of gifted children: The issue of identification and programming. In: Mönks, F., Peters, W. (Eds.): *Talent for the future* (pp.191-202) Assen/Maastricht: van Gorcum.
- Mönks, F. J., Ypenburg, I. H (2002). *Nadané dítě*. Praha: Grada.
- Pintrich P. R., Schunk D. H. (2002). *Motivation in Education: Theory, Research and Applications*, 2nd edn. Merrill Prentice Hall, Upper Saddle River: NJ.
- Portešová, Š. (2006). Jak definovat talent a nadání? Některé možné sociální a emocionální problémy nadaných dětí. Retrieved April.
- Renzulli, J. S. (1997). Five dimensions of differentiation. Keynote presentation at the 20th Annual Confratute Conference, Storrs, CT.
- Ryan, R. M., Connell, J. P. (1989). Perceived locus of causality and internalization: Examining reasons for acting in two domains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, pp. 749- 761.
- Schneider, K, Schmalt, H. D. (1994). *Motivation*. Stuttgart

- Stipek D. J. (1997) Success in school– for a head start in life. In: S. Luthar, J. A. Burack, D. Cicchetti & J. R. Weisz (Eds.), *Developmental Psychopathology: Perspectives on Adjustment, Risk, and Disorder* (pp. 75–92). Cambridge: Cambridge University Press.
- Urdu, C. T. (2002). *Academic motivation of adolescence*. Greenwich: Information Age Publishing.
- Young, A., Johnson, G., Hawthorne, M., Pugh, J. (2011). Cultural predictors of academic motivation and achievement. A Self-deterministic approach. *College student Journal*, 45, pp.
- Wentzel K. R., Wigfield A. (1998). Academic and social motivational influences on students' academic performance. *Educational Psychology Review*. 10, pp. 155–75.
- Winner, E. (2000). The Origins and Ends of Giftedness. *American Psychologist*, 55, pp. 159-169.

UŽÍVANIE HORMONÁLNEJ ANTIKONCEPCIE A VYBRANÉ OSOBNOSTNÉ ČRTY

LUMTZEROVÁ EVA – eva.lumtzerova@gmail.com

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

JAKUBEK MARTIN – jakubek@fphil.uniba.sk

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

CELEC PETER – petercelec@gmail.com

Ústav molekulárnej biomedicíny a Ústav patologickej fyziológie, Lekárska fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

PAULIS ĽUDOVÍT – ludo@lfuk.sk

Ústav patologickej fyziológie a Ústav normálnej a patologickej fyziológie, Lekárska fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Hormonal contraception usage and selected personality traits

The aim of our study was to investigate, whether changes in testosterone levels caused by hormonal contraception (HC) usage were associated with selected personality traits. The Big Five personality traits, psychological femininity/masculinity according to questionnaire SPIDO/DOZ, actual salivary testosterone levels and 2D:4D ratio (marker of prenatal testosterone exposure) in young HC users (n=10) and non-users (n=11) were determined. We observed that women on HC showed higher psychological masculinity, lower neuroticism and higher extraversion ($p < 0.05$, for all), while there were no differences in prenatal testosterone exposure. The cross-correlation of psychological and physiological parameters revealed an association only between extraversion and salivary testosterone level ($p < 0.05$). Alternative explanations for the observed associations are suggested.

Key words: *Hormonal contraception, testosterone, 2D:4D ratio, Big Five, femininity/masculinity*

Grantová podpora: VEGA 1-0831/11

Úvod

Osobnostné črty sú často spájané s variáciami vo fyziologických črtách a boli identifikované dva dobre študované fyziologické mechanizmy, ktoré by v tom mohli hrať rozhodujúcu rolu. Predpokladá sa, že sú to jednak procesy spojené s odpoveďou na stres (Korte, Koolhaas, Wingfield, McEwen, 2005) a jednak procesy zahŕňajúce androgény, vrátane testosterónu (Newman, Josephs, 2009). Množstvo štúdií ukázalo, že hladiny testosterónu súvisia so získavaním a udržiavaním dominancie a niektoré práce špekulujú o teoretickom vzťahu medzi testosterónom a dominanciou ako osobnostnou črtou (napr. Josephs, Newman, Brown, Beer, 2003). Hladiny testosterónu dokonca hovoria o potrebe dominancie lepšie ako výpoveď subjektu o sebe (Josephs, Sellers, Newman, Mehta, 2006). Sellers, Mehl a Josephs (2007) demonštrovali relatívnu stabilitu hladín testosterónu v čase a jeho konvergentnú a diskriminačnú validitu a ukázali tým, že hladiny testosterónu môžu slúžiť ako ukazovateľ individuálnych rozdielov.

Cashdanová skúmala tieto vzťahy u žien a ukázala, že ženy s nízkou hladinou celkového testosterónu menej pravdepodobne otvorene vyjadrovali svoje súťaživé pocity spojené s agresiou (Cashdan, 2003) a ženy s vysokými hladinami testosterónu častejšie prejavovali dominanciu neverbálne absenciou úsmevu (Cashdan, 1995).

Vplyv testosterónu na psychologické charakteristiky je možný už počas prenatálneho vývinu. Za marker prenatálnych hladín testosterónu sa považuje pomer dĺžok druhého a štvrtého prsta pravej ruky v dospelosti (Lutchmaya, Baron-Cohen, Raggatt, Knickmeyer, Manning, 2004). Najpravdepodobnejší mechanizmus vysvetľujúci toto zistenie je, že dva génové klastre, Hoxa a Hoxd, ovplyvňujú obe charakteristiky – formáciu článkov prstov aj urogenitálneho systému (Kondo, Zakany, Innis, Duboule, 1997). Aj v našej štúdii využívame tieto zistenia na odhad prenatálnych hladín testosterónu účastníčok.

Vychádzame z predpokladu, že osobnostné črty sú stabilné a relatívne nemenné charakteristiky (Costa, McCrae, 1988), ktoré nevariujú ani počas menštruačného cyklu žien. Zriedkavo sa ale objavujú aj štúdie skúmajúce posun niektorých osobnostných črt počas menštruačného cyklu (Hromatko, Tadinac, Vranič, 2008, Berlin, Raju, Schmidt, Adams, Rubinow, 2001). Ak by zmena osobnostných črt počas menštruačného cyklu bola možná, je vysoko pravdepodobné, že užívanie hormonálnej antikoncepcie, ktoré dramaticky mení hormonálne prostredie ženského organizmu, by rovnako mohlo viesť k posunu v niektorých osobnostných črtách.

Cieľom našej štúdie bolo posúdiť, či prenatálna expozícia testosterónu, ako je indikovaná 2D:4D pomerom a užívanie hormonálnej antikoncepcie spojené so zmenami hladín testosterónu súvisia s vybranými osobnostnými črtami.

Metódy

Výskumná vzorka

Inkluzívne kritériá pre zaradenie do štúdie hodnotené na podklade anamnestického dotazníka boli: vek 20-31 rokov, normálna hmotnosť podľa noriem Svetovej zdravotníckej organizácie (Body Mass Index, BMI 18.5-24.9, World Health Organization, 2000), bez predchádzajúcich gynekologických ochorení a operácií, bez predchádzajúcich tehotenstiev, bez medikácie ovplyvňujúcej hladiny pohlavných hormónov alebo pozornosť, s prebiehajúcim alebo ukončeným vysokoškolským vzdelaním.

Účastníčky tvorili dve skupiny: Skupinu žien s prirodzeným ovariálnym cyklom (NC) tvorili ženy neužívajúce žiadnu hormonálnu antikoncepciu (n=11), druhú skupinu (HC) tvorili ženy užívajúce kombinovanú nízкодávkovú hormonálnu antikoncepciu (n=10) aspoň počas posledných troch mesiacov.

Feminita/maskulinita ako osobnostné črty

Tieto osobnostné črty sme testovali dotazníkom SPIDO/DOZ (Mikšik, 1991) ako dva faktory: Faktor FM vyjadruje tendenciu skôr prežívať než riešiť problémové situácie, tzv. feminínne emocionálne rysy vs. riešiacie, racionálne, tzv. maskulínne prístupy k životným situáciám. Faktor P-4 zastupuje feminitu resp. maskulinitu, čo znamená tendenciu v záťažových situáciách sa správať v súlade so „ženskou“ resp. „mužskou“ rolou.

Osobnostné črty podľa koncepcie osobnosti Big Five

Neurotizmus, extraverti, otvorenosť, priateľnosť a svedomitosť sme zisťovali NEO päťfaktorovým osobnostným inventárom (Ruisel, Halama, 2007).

Hladiny slinného testosterónu

Testosterón sme stanovili zo slín, ktoré obsahujú iba jeho voľnú - biologickú aktívnu formu. Táto sa môže metabolizovať v cieľových tkanivách vrátane mozgu (Vermeulen, Verdonck, 1972). Vatóvý tampón (Salivette, Sarstedt, Nümbrecht, Nemecko) bolo potrebné žuvať po dobu dvoch minút a vzorky boli po odobratí zmrazené a uskladnené pri -20C. Hladina testosterónu bola stanovená použitím komerčne dostupných ELISA kitov SLV-3013 (DRG Diagnostics, Marburg, Nemecko). Hladinu testosterónu sme zisťovali v dvoch fázach ovariálneho cyklu a vypočítali priemernú hodnotu z týchto dvoch meraní.

2D:4D pomer

Pravé dlane účastníčok sme oskenovali dvakrát použitím plošného skenera. Dĺžku druhého a štvrtého prsta sme odmerali na dlani použitím softvéru na obrazovú analýzu (ImageJ, v1.36b, National Institutes of Health, USA). Dĺžku sme merali od spodnej ryhy po konček prsta (v prípade viacerých rýh na spodku prsta sme využili ryhu najvzdialenejšiu od končeka prsta) (Falter, Arroyo, Davis, 2006). Dĺžka druhého prsta bola vydelená dĺžkou štvrtého prsta. Pre vyššiu reliabilitu merania sme skeny zväčšili na 200%, merali trikrát a použili medián pomeru z týchto troch meraní. Za 2D:4D pomer sme považovali priemer pomerov získaných z dvoch skenov.

Štatistické spracovanie

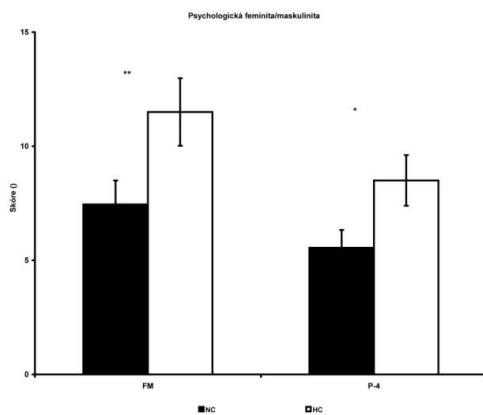
Normálne rozdelenie testovaných charakteristík vo vzorke sme overili testom podľa Kolmogorova-Smirnoffa. Rozdiel medzi skupinami v meraných premenných sme testovali dvojstranným nepárovým t-testom resp. Mann-Whitneyho testom v prípade nesplnenia predpokladu normálneho rozdelenia vo vzorke. Navzájom sme korelovali priemernú hladinu testosterónu a 2D:4D pomer s jednotlivými osobnostnými črtami (Spearmanov test). Za štatisticky významné sme výsledky považovali ak $p < 0.05$.

Výsledky

Feminita/maskulinita ako osobnostné črty

V skupine užívateľiek hormonálnej antikoncepcie sme zistili signifikantne vyššie skóre v charakteristike FM ($p=0.0091$, $t=2.903$, $df=19$) a signifikantne vyššie skóre v charakteristike P-4 ($p=0.0142$, $t=2.699$, $df=19$) ako u žien bez hormonálnej antikoncepcie (nepárový dvojstranný t-test) (Obr. 1).

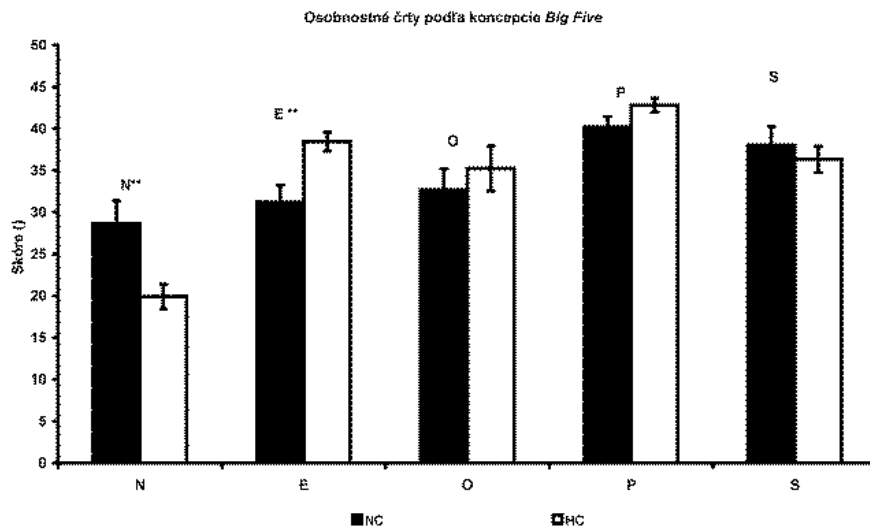
Obrázok 1. Psychologická feminita/maskulinita

Osobnostné črty podľa koncepcie osobnosti Big Five

Skupina žien užívajúcich hormonálnu antikoncepciu mala nižšie skóre neurotizmu ($p=0.006$, $U=15.5$, $U'=94.5$) a vyššie skóre extravenzie ($p=0.0075$, $t=2.99$, $df=19$), ako ženy neužívajúce hormonálnu antikoncepciu. V ostatných faktoroch sme medzi skupinami nepozorovali rozdiel (Obr. 2).

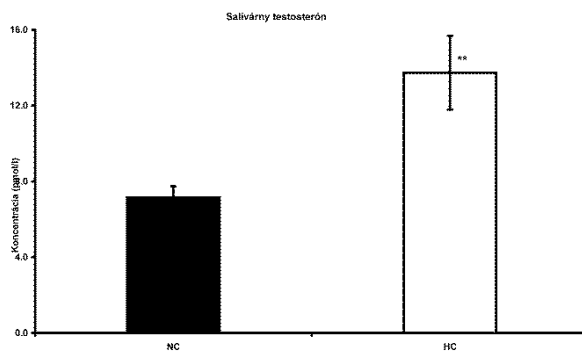
Obrázok 2. Osobnostné črty podľa koncepcie Big Five

Slinný testosterón

Užívateľky hormonálnej antikoncepcie mali vyššie hladiny salivárneho testosterónu ($p=0.0032$, 3.377 , $df=19$) ako ženy bez hormonálnej antikoncepcie (Obr. 3).

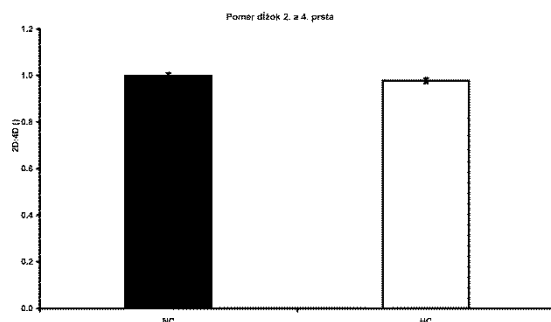
Obrázok 3. Salivárny testosterón

2D:4D pomer

Skupiny sa nelíšili v pomere dĺžok druhého a štvrtého prsta pravej ruky (Obr. 4).

Obrázok 4. Pomer dĺžok 2 a 4 prsta

Fyziologické vs. psychologické parametre

Vzájomnou koreláciou slinných a prenatálnych (odhadnutých 2D:4D pomerom) hladín testosterónu so zisťovanými osobnostnými črtami sme zaznamenali jedine signifikantnú koreláciu slinného testosterónu so skóre extravenzie ($r=0.49$, $p=0.026$).

Diskusia

V našej štúdií sme zisťovali vybrané osobnostné črty, hladiny slinného testosterónu a 2D:4D pomer u skupiny žien užívajúcich a neužívajúcich hormonálnu antikoncepciu. Zistili sme vyššiu psychologickú maskulinitu, nižší neurotizmus, vyššiu extravenziu a vyššie hladiny slinného testosterónu u užívateľiek hormonálnej antikoncepcie. Skupiny sa nelíšili v otvorenosti, prívetivosti, svedomitosti a 2D:4D pomere. Hladiny slinného testosterónu navyše korelovali so skóre extravenzie.

Zistenie vyššej psychologickú maskulinitu u užívateľiek hormonálnej antikoncepcie je v súlade so štúdiou Jacobssona, Solheima a von Schultza (1984), ktorí v populácii žien s históriou umelého prerušenia tehotenstva potvrdili hypotézu, že ženy, ktoré sú menej tradičné vo svojej rodovej role a teda psychologicky maskulinnejšie, majú tendenciu preferovať hormonálnu antikoncepciu. Položková analýza dotazníka SPIDO/DOZ, ktorým sme testovali feminitu/maskulinitu u našich účastníčok, ukázala, že najviac sa skupiny líšili v položkách, ktoré po obsahovej stránke zodpovedajú neurotizmu, čo potvrdzuje vzťah nižšieho neurotizmu u užívateľiek hormonálnej antikoncepcie zistený NEO päťfaktorovým osobnostným inventárom.

Vzhľadom na korelačný dizajn štúdie zistený vzťah užívania hormonálnej antikoncepcie s rozdielmi v osobnostných črtách môže mať rôzne podoby. Prvou alternatívou je, že rozdiely v osobnostných črtách môžu ovplyvňovať rozhodnutie pre hormonálnu antikoncepciu. Napríklad femininnejšie ženy môžu citlivejšie reagovať na nežiadúce účinky hormonálnej antikoncepcie a preto radšej volia inú antikoncepčnú metódu. Druhou možnosťou je, že samotné užívanie hormonálnej antikoncepcie ovplyvňuje osobnostné črty. Túto možnosť ale nepotvrdzuje spomínaná štúdia Jacobssona a kol. (1984), v ktorej zisťovali psychologickú feminitu/maskulinitu u žien v čase, keď podstúpili umelé prerušenie tehotenstva a neskôr po roku zisťovali, akú antikoncepčnú metódu sa za tento čas rozhodli používať. No a nakoniec vzťah medzi osobnostnými črtami a užívaním hormonálnej antikoncepcie môže byť sprostredkovaný ďalšími neznámymi faktormi. Hoci sme sa niektoré z nich pokúsili zmapovať (existencia partnerského vzťahu, študentka vs. ukončené VŠ vzdelanie, typ vzdelania, 2D:4D pomer), nenašli sme medzi skupinami rozdiel v týchto charakteristikách a teda sa nám nepodarilo nájsť faktor, ktorý by mohol byť za uvedený rozdiel zodpovedný.

Zaujímavým je aj vzťah hladín slinného testosterónu a skóre extravenzie. Hoci väčšina výskumov v tejto oblasti bola uskutočnená na mužských vzorkách (Josephs a kol., 2003), existujú výskumy, ktoré aj u žien potvrdzujú tento pozitívny vzťah. Napríklad hladiny testosterónu boli u žien v pozitívnom vzťahu k meraniu dominancie ako osobnostnej črty (Grant, France, 2001) alebo absencii usmievania, ktorá bola považovaná za neverbálny indikátor dominancie (Cashdan, 1995). Z prehľadu literatúry vyplýva, že osobnostné črty, ktoré majú pozitívnu súvislosť s testosterónom u žien, sú ukazovateľom základnej osobnostnej črty – dominancie (Grant, France 2001). Newman a Josephs (2009) dokonca uvažujú o hladinách testosterónu ako o osobnostnej premennej, ktorá spĺňa kritériá stability v čase a konvergentnej a diskriminačnej validity.

Uzatvárame, že skupina žien užívajúcich hormonálnu antikoncepciu vykazovala vyššiu psychologickú maskulinitu, nižší neurotizmus a vyššiu extravenziu ako ženy bez hormonálnej antikoncepcie. Zároveň sme u týchto žien zaznamenali vyššie hladiny slinného testosterónu, ktoré v oboch skupinách korelovali so skóre extravenzie. Rozdiel v osobnostných črtách medzi sledovanými skupinami je zaujímavým fenoménom, ktorý si vyžaduje hlbšie preskúmanie.

Literatúra

- Berlin, R.E., Raju, J.D., Schmidt, P.J., Adams, L.F., & Rubinow, D.R. (2001). Effects of the menstrual cycle on measures of personality in women with premenstrual syndrome: A preliminary study. *Journal of Clinical Psychiatry*, 62, 337-342.
- Cashdan, E. (1995). Hormones, sex and status in women. *Hormones and Behavior*, 29, 354-366.
- Cashdan, E. (2003). Hormones and competitive aggression in women. *Aggressive Behavior*, 29, 107-115.
- Costa, P.T., & McCrae, R.R. (1988). Personality in adulthood: A six-year longitudinal study of self-reports and spouse ratings on the NEO Personality Inventory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 853-863.
- Falter, C.M., Arroyo, M., & Davis, G.J. (2006). Testosterone: Activation or organization of spatial cognition? *Biological Psychology*, 73, 132-140.
- Grant, V.J., & France, J.T. (2001). Dominance and testosterone in women. *Biological Psychology*, 58, 41-47.
- Hromatko, I., Tadinac, M., & Vranič, A. (2008) Feminity and masculinity across the menstrual cycle: A relation to mate value. *Collegium Antropologicum*, 32, 81-86.
- Jacobsson, L., Solheim, F., & von Schultz, B. (1984). Aspects of the choice of contraceptives after legal abortion in relation to psychological masculinity: Femininity and psychosocial functions. *Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology*, 3, 53-58.
- Josephs, R.A., Newman, M.L., Brown, R.P., & Beer, J.M. (2003). Status, testosterone, and human intellectual performance: Stereotype threat as status concern. *Psychological Science*, 14, 158-163.
- Josephs, R.A., Sellers, J.G., Newman, M.L., & Mehta, P.H. (2006). The mismatch effect: When testosterone and status are at odds. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 999-1013.
- Kondo, T., Zakany, J., Innis, J.W., & Duboule, D. (1997). Of fingers, toes and penises. *Nature*, 390, 185-198.
- Korte, S.M., Koolhaas, J.M., Wingfield, J.C., & McEwen, B.S. (2005). The Darwinian concept of stress: Benefits of allostasis and costs of allostatic load and the trade-offs in health and disease. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, 29, 3-38.
- Lutchmaya, S., Baron-Cohen, S., Raggatt, P., Knickmeyer, R., & Manning, J.T. (2004). 2nd to 4th digit ratios, fetal testosterone and estradiol. *Early Human Development*, 77, 23-28.
- Mikšik, O. (1991). Zjišťování struktury a dynamiky psychické odolnosti a integrovanosti osobnosti: Dotazníky řady IHAVEZ – SPIDO - VAROS. Bratislava : Psychodiagnostika.
- Newman, M.L., & Josephs, R.A. (2009). Testosterone as a personality variable. *Journal of Research in Personality*, 43, 258-259.
- Ruisel, I. & Halama, P. (2007). NEO päťfaktorový osobnostný inventár. Praha: Testcentrum Hogrefe.
- Sellers, J.G., Mehl, M.R., & Josephs, R.A. (2007). Hormones and personality: Testosterone as a marker of individual differences. *Journal of Research in Personality*, 41, 126-138.
- Vermeulen, A., & Verdonck, L., 1972. Some studies on the biological significance of free testosterone. *Journal of Steroid Biochemistry*, 3, 421-426.
- World Health Organization. (2000). Obesity: Preventing and managing the global epidemic: Report of a WHO consultation. Geneva.

SKÚMANIE VZŤAHU MEDZI DYNAMICKÝMI PRACOVNÝMI OSOBNOSTNÝMI CHARAKTERISTIKAMI A SEBA-ÚČINNOSŤOU, SEBA-OCENENÍM A VNÍMANOU KONTROLOU

MACEJKA MARIÁN – marian.macejka@gmail.com

Ústav aplikovanej psychológie, FSEV UK v Bratislave

Investigation of the relationship between work-related personal characteristics and self-efficacy, self-esteem, locus of control and learning agility

This study is concerned with the relationships of social learning constructs of self-efficacy, self-esteem, locus of control and learning agility and work-related personal characteristics. We used work domain-specific measures and mostly found significant correlations between the constructs and personal characteristics. The strongest relationships were found in the cases of self-efficacy and learning agility. Only these two variables predicted work-related personal characteristics. Self-efficacy predicted performance oriented characteristics and learning agility predicted relationship and innovation oriented characteristics. Self-esteem and especially locus of control failed to show significant relationships in most of the cases which supports their lasting inconsistent nature in organizational research. Thus, self-efficacy and learning agility seem to be promising complementary tools in work personality assessment for talent identification and development and overall career success.

Key words: *self-efficacy, self-esteem, locus of control, learning agility, work, personality, leadership potential*

Grantová podpora: Granty mladým UK

Úvod

V súčasnom dynamickom prostredí organizácie neustále hľadajú cesty k dosiahnutiu vyššieho výkonu svojich zamestnancov, čo možno zároveň považovať za ústredný záujem v pracovnej psychológii. Z toho dôvodu sa množstvo výskumných smerov zameralo na vysvetlenie organizačného správania a hodnotenie individuálnych (osobnostných) prediktorov pracovného výkonu. Hoci v súčasnom výskume osobnostných vlastností v organizačnom prostredí existuje niekoľko úspešne aplikovaných teórií osobnosti (napr. Big Five model) mnoho autorov poukazuje aj na ďalšie osobnostné premenné, ktoré nie sú tak často explicitne zaužívané v praxi, hoci disponujú veľmi sľubnými vlastnosťami.

Vnímanie kontroly

Vnímanie kontroly Rotter (1966) predstavuje mieru do akej sú jednotlivci vedomí svojej schopnosti vplyvať na okolité udalosti. Prakticky to znamená, že niektorí ľudia veria, že majú určitý vplyv na smer udalostí prostredníctvom vlastných schopností (interne vnímaná kontrola - internalisti), kým ostatní sú si istí svojou nízkou schopnosťou ovplyvniť danú situáciu v dôsledku nadradeného vplyvu náhody, šťastia, či vplyvu silnejšieho subjektu (externe vnímaná kontrola - externalisti).

Seba-účinnosť (self-efficacy)

Konštrukt seba-účinnosti je ústrednou ideou spomínanej Bandurovej teórie sociálneho učenia. Bandura (1977) opisuje jeho koncept ako vnímané presvedčenie jednotlivca o vlastnej schopnosti dosiahnuť požadované správanie. Jednotlivci s vysokým stupňom vnímanej seba-účinnosti budú tak častejšie vstupovať do náročných behaviorálnych situácií

a naopak, jednotlivci s nízkou úrovňou svojej istoty úspešného výkonu sa budú častejšie vyhýbať takýmto situáciám.

Seba-ocenenie

Podľa Rosenberga (1965) je seba-ocenenie chápané ako pozitívny alebo negatívny postoj k určitému objektu, teda k vlastnému ja. Zahŕňa v sebe dva komponenty, kde jeden predstavuje zmysel osobnej účinnosti alebo seba-istoty a spôsobuje, že osoba sa vníma ako kompetentná. Druhý aspekt predstavuje zmysel osobnej hodnoty alebo „seba-rešpekt“, ktorý spôsobuje, že osoba sa vníma ako hodnotná (Branden, 2001).

Agilné učenie

Koncept agilného učenia v pracovnom prostredí logicky vzišiel ako odpoveď na identifikáciu takéhoto manažérskeho potenciálu súčasnom dynamickom prostredí. Autori Lombardo a Eichinger (2000) ho definujú ako snahu a schopnosť učiť sa zo získaných skúseností a následne tieto skúsenosti aplikovať na nové, nezažité alebo náročné situácie.

Autori Mitchinson a Morris (2012) na základe najnovšieho výskumu poukazujú na to, že agilní jednotlivci napredujú piatimi spôsobmi:

- inovatívnosť – neobávajú sa zmeniť zaužívané status quo.
- výkonnosť – nevzdávajú svoju snahu v ťažkých situáciách.
- reflektovanie – venujú dostatok času na reflexiu svojich skúseností.
- riskovanie – zámerne sa vystavujú náročným situáciám.
- obrana (frustrujúci faktor) – sú otvorení pre učenie a odolávajú pokušeniu stať sa defenzívnymi pri neprijemných udalostiach.

Prvé štyri faktory umožňujú formovanie agilného učenia, posledný mu zabráňuje. Autori ďalej poukazujú na to, že agilní jednotlivci sú častejšie sociálni, kreatívni, sústredenejší a odolnejší. Nemajú záujem sa prispôbovať druhým a neboja sa napadnúť zaužívané normy. Takíto ľudia sa potom zaujímajú o ľudí, myšlienky a mnoho ďalších vecí za účelom učenia sa. Podľa DeMeuse-a (2011) sa agilné učenie stalo najlepším prediktorom vodcovského úspechu, presnejším ako všeobecná inteligencia, emocionálna inteligencia, úroveň vzdelania či dokonca vodcovské kompetencie. V tomto zmysle by sme ho potom mohli nazvať i „učiacia inteligencia“ a jeho skóre „kvocient učenia sa“.

Osobnosť v práci

Za teóriou osobnosti možno za najvplyvnejšiu v súčasnosti považovať teóriu Big Five. Hoci mnoho organizačných výskumníkov poukázalo na jej užitočnosť v testovaní osobnosti (Judge, Ilies, 2002), iní autori poukazujú na určité obmedzenia (Ashton, 1998) alebo zdôrazňujú metodologické nedostatky takýchto štúdií (Kepes a kol., 2011). Tito autori ďalej navrhujú použitie užších osobnostných premenných (napr. subškál Big Five) a ďalších, konkrétnejších osobnostných črt. Podobe Sharpley (2011) tvrdí, že črtovo-založené modely ponúkajú iba čiastočné vysvetlenie správania v práci, keďže neskúmajú potreby, motívy, kontext či ich interakciu. Na základe toho nemožno považovať model Big Five za univerzálny prediktor pracovného výkonu. Použitím širšieho spektra osobnostných premenných, rovnako ako aj dynamickejších osobnostných charakteristík v posudzovaní osobnosti potom možno zachytiť dôležité aspekty správania v práci, obzvlášť vhodných pre následný individuálny rozvoj. Navyše súčasný výskum (Judge, Ilies, 2002) naznačuje, že najlepšie prediktory pracovného výkonu z Big Five modelu (svedomitosť a emocionálna stabilita) súvisia s výkonovou motiváciou sprostredkovanou premennými ako určovanie cieľov (goal settings), očakávania alebo seba-účinnosť. Tieto výsledky naznačujú, že existuje prepojenie medzi osobnosťou a výkonom prostredníctvom motivačných faktorov.

Hypotézy

Cieľom tejto štúdie je teda preskúmať vzťahy medzi doménovo-špecifickou seba-účinnosťou, vnímanou kontrolou, seba-ocenením a agilným učením s vybranými osobnostnými premennými vzťahujúcimi sa k práci.

H1: Predpokladáme pozitívne vzťahy medzi doménovo-špecifickou seba-účinnosťou, vnímanou kontrolou, seba-ocenením a agilným učením s osobnostnými premennými vzťahujúcimi sa k práci.

H2: Predpokladáme, že úroveň doménovo-špecifickej seba-účinnosti, vnímanej kontroly, seba-ocenenia a agilného učenia bude predikovať úroveň osobnostných premenných vzťahujúcich sa k práci.

H3: Predpokladáme, že doménovo-špecifická seba-účinnosť a agilné učenie budú najsilnejšími prediktormi osobnostných premenných vzťahujúcich sa k práci.

Metódy

Participanti a Procedúra

Vzorku tvorilo 57 žien a 40 mužov ($N = 95$) s priemerným vekom 29,4 rokov ($SD = 4,19$) pracujúcich na plný úväzok v oblastiach práce s prevažne mentálnym charakterom činnosti. Všetky dotazníky boli preložené z anglického jazyka a administrované online v priebehu štyroch mesiacov.

Nástroje merania

Dôležitým faktom, ktorý je treba mať na vedomí pri aplikovaní konštruktov sociálneho učenia je ich globálna alebo špecifická povaha, preto všetky škály majú priamy vzťah s pracovným prostredím.

Seba-účinnosť bola hodnotená prostredníctvom Škály Profesionnej seba-účinnosti (OCCSES; Schyns, vonCollani, 2002) pozostávajúcej z 20 položiek.

Seba-ocenenie bolo hodnotené prostredníctvom Škály organizačného seba-ocenenia (OBSE; Pierce a kol., 1989), ktorá pozostávala z 10 položiek týkajúcich sa hodnotenia súčasnej práce.

Vnímaná kontrola bola hodnotená na Škále vnímania kontroly v práci (WLOC; Spector, 1988) vytvorenej zo 16 položiek.

Agilné učenie bolo hodnotené na jednodimenzionálnej Škále agilného učenia (Bedford, 2011).

Všetky vyššie uvedené škály boli merané pomocou Likertovej škály na stupnici od 1 (výrazne nesúhlasím) do 6 (výrazne súhlasím).

Dotazník je dizajnovaný k použitiu bez odvolania sa na teóriu osobnosti, hoci je samozrejmé, že osobnostné charakteristiky vplývajú na výsledný profil. Možno ho využiť pri výberoch a hodnoteniach jednotlivcov, individuálne kariérové poradenstvo, tímový rozvoj a efektívne riadenie zmeny. Pre účely výskumu bol modifikovaný a skrátený. Pozostáva z 66 párov otázok rozdelených do 8 subškál (vodcovská orientácia – VO, budovanie vzťahov a sietí – BVS, organizovaný a systematický prístup – OSP, inovatívnosť a orientácia na zmenu – IOZ, orientácia na výsledky – OV, dôraz na detaily – DD, seba-kritické myslenie – SKM, vnímavosť k druhým – VD). Jednotlivé subškály boli merané pomocou Likertovej škály na stupnici od 1 (výrazne nesúhlasím) do 5 (výrazne súhlasím).

Výsledky

Keďže všetky dotazníky boli preložené z anglického jazyka, v prvom kroku nás zaujímala vnútorná konzistencia položiek. Ako uvádza tabuľka č. 1, všetky škály dosahovali veľmi dobré hodnoty koeficientu Cronbachovho α a ani v jednom prípade sme nemuseli pristúpiť k redukcii počtu položiek.

Tabuľka 1. Priemerné skóre, štandardné odchýlky a koeficienty vnútornej konzistencie škál a subškál

	OCCSES	LAS	OBSE	WLOC	VO	BVS	OSP	IOZ	VO	DD	SKM	VD
<i>Priemer</i>	4,73	4,96	4,84	3,86	3,40	3,51	3,67	3,48	3,89	3,69	3,21	3,68
<i>SD</i>	0,66	0,68	0,80	0,74	0,79	0,88	0,79	0,66	0,64	0,70	0,59	0,57
<i>a</i>	,892	,909	,810	,874	,923	,901	,867	,767	,828	,772	,763	,817

Korelačná analýza potvrdila pozitívne vzťahy vo väčšine skúmaných prípadov. Iba seba-účinnosť a agilné učenie pozitívne korelovali takmer so všetkými premennými. Mierne hodnoty korelácie sme zistili pri seba-ocenení avšak vnímaná kontrola slabo korelovala iba s premennou orientácia na výsledky. Tá ako jediná súvisela so všetkými štyrmi premennými (tab. 2).

Tabuľka 2. Korelácie medzi skúmanými škálami a subškálami.

	VO	BVS	OSP	IOZ	VO	DD	SKM	VD
OCCSES	,442***	,145	,500***	,251*	,566***	,429***	-,189	,364***
<i>p</i>	,000	,162	,000	,014	,000	,000	,067	,000
LAS	,362***	,333**	,307**	,370***	,503***	,265**	,057	,576***
<i>p</i>	,000	,001	,002	,000	,000	,010	,581	,000
OBSE	,217*	,102	,281**	-,011	,370***	,296**	-,213*	,096
<i>p</i>	,035	,324	,006	,917	,000	,004	,038	,356
WLOC	,145	,033	,047	,093	,216*	-,023	-,045	,164
<i>p</i>	,162	,749	,653	,370	,035	,823	,668	,113

*p < ,05. **p < ,01. *** p < ,001

V hierarchickej regresnej analýze sme zisťovali prediktívne vlastnosti štyroch skúmaných premenných. V prvom kroku sme zaradili vek a pohlavie ako kontrolné premenné. Výsledky ukázali, že ani jedna z nich nevysvetľuje významný podiel variácie. V druhom kroku sme pridali všetky štyri premenné. Výsledky ukázali, že iba seba-účinnosť a agilné učenie sa podieľajú na predikcii jednotlivých osobnostných premenných vzťahujúcich sa k práci (okrem seba-kritického myslenia). Konkrétne škála seba-účinnosti predikovala vodcovskú orientáciu, organizovaný a systematický prístup, orientáciu na výsledky a dôraz na detaily. Škála agilného učenia predikovala premenné budovanie vzťahov a sietí, inovatívnosť a orientácia na zmenu a vnímavosť k druhým (tab.3).

Tabuľka 3. Hierarchická regresná analýza skúmaných premenných.

Prediktor	VO		BVS		OSP		IOZ	
	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β
1.krok	,01		,04		,04		,04	
pohlavie		,03		-,06		-,06		,14
vek		,11		-,12		,20		-,16
2.krok	,20***		,11*		,24***		,18**	
OCCSES		,34*		-,02		,48***		,14
LAS		,18		,36**		,03		,39**
OBS		-,04		,01		,03		-,20
WLOC		,02		-,11		-,08		-,06

*p < ,05. **p < ,01. *** p < ,001

Diskusia

Úlohou tohto výskumu bolo preskúmať vzájomné vzťahy medzi seba-účinnosťou, seba-ocením, vnímanou kontrolou, agilným učením a osobnostnými premennými vzťahujúcim sa k práci. Výskum potvrdil čiastočnú empirickú podporu stanoveným hypotézam. Vo vzťahu k prvej hypotéze sme zistili najsilnejšie korelácie pre seba-účinnosť a agilné učenie, čo potvrdzuje teoretický predpoklad, že tieto konštrukty predstavujú významné faktory vo výskume organizačného správania. Seba-ocenenie a najmä vnímaná kontrola vo väčšine prípadov nedosahovali významné korelácie. Pôvod slabých korelácií vnímanej kontroly môžeme hľadať už v relatívne nízkych priemerných skóre v porovnaní s ostatnými premennými. Participanti teda dosahovali vo všeobecnosti nízku úroveň istoty svojej schopnosti ovplyvňovať svoju prácu.

Ďalším cieľom výskumu bolo preskúmať prediktívne vlastnosti týchto konštruktov. Znova sa ukázalo, že iba seba-účinnosť a agilné učenie predikujú určité pracovné osobnostné charakteristiky. Tieto dva konštrukty si (s výnimkou seba-kritického myslenia) jednoznačne „rozdelili“ predikcie na dve resp. tri rozdielne oblasti. Zdá sa teda, že ľudia s vysokou úrovňou seba-účinnosti sú silne výkonovo orientovaní, chcú viesť druhých a vo svojom prístupe k pracovnej činnosti sú dôslední, organizovaní a systematickí. Naopak agilne učiaci sa jednotlivci radi komunikujú, sú orientovaní na budovanie blízkych sociálnych väzieb a sú motivovaní vstupovať do sociálnych situácií. Navyše uprednostňujú inovatívne prístupy v práci a prejavujú väčšiu orientáciu k zmenám v ich pracovnom prostredí. Zistené výsledky tak poukazujú, že seba-účinnosť a agilné učenie by mohli slúžiť ako veľmi užitočné komplementárne nástroje v posudzovaní osobnosti v práci, obzvlášť vhodné pre identifikáciu líderského potenciálu, rozvojových potrieb a celkového kariérového úspechu. Práve motivačná, učiacia a experienciálna zložka charakterizujúca tieto konštrukty je to, čo poháňa jednotlivca smerom k jeho cieľom a úspechom počas svojho celoživotného rozvoja. Navyše, škály pozostávajú z relatívne malého počtu položiek, čo umožňuje hodnotiacemu ich administrovať väčšiemu počtu respondentov v krátkom čase.

Použitá literatúra

- Ashton, M. (1998). Personality and job performance: the importance of narrow traits. *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 19, No. 3, 289-303
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, Vol. 84, No. 2, 191-215
- Bandura, A. (2006). Guide for constructing self-efficacy scales. In F. Pajares & T. Urdan (Eds.). *Self-efficacy beliefs of adolescents*, Vol. 5, (pp. 307-337). Greenwich, CT: Bedford, C.L. (2011). *The Role of Learning Agility in Workplace Performance and Career Advancement*. (Doctoral dissertation). Dostupné na <http://purl.umn.edu/109995>
- Branden, N. (2001). *The Psychology of Self-Esteem: A Revolutionary Approach to Self-Understanding That Launched a New Era in Modern Psychology*. San Francisco: Jossey-Bass
- DeMeuse, K. (2011). *What's Smarter than IQ? Learning Agility. It's No.1 – above intelligence and education – in predicting leadership success*. Los Angeles: Korn/Ferry International
- Judge, T.A., Ilies, R. (2002). Relationship of Personality to Performance Motivation: A Meta-Analytic Review, *Journal of Applied Psychology*, Vol. 87, No. 4, 797–807
- Kepes, S., McDaniel, M.A., Banks, G.C., Hurtz, G.M., Donovan, J.J. (2011). Big Five Validity and Publication Bias: Conscientiousness Worse than Assumed. Paper presented at Society for Industrial and Organizational Psychology, Chicago, IL
- Lombardo, M.M., Eichinger, R.W. (2000). High potentials as high learners. *Human Resource Management*, Vol. 39, No. 4, 321–330
- Mitchinson, A., Morris, R. (2012). *Learning About Learning Agility*. [White paper]. Dostupné na <http://www.ccl.org/leadership/pdf/research/LearningAgility.pdf>

- Pierce, J.L, Gardner, D.G., Cummings, L.L., Dunham, R.B. (1989) Organization-Based Self-Esteem: Construct Definition, Measurement, and Validation. *The Academy of Management Journal*, Vol. 32, No. 3, 622-648
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. NJ: Princeton University Press
- Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies of internal versus external control of reinforcements. *Psychological Monographs*, Vol. 80, 1-28
- Sharpley, D. (2000). *PRISM: Profile report on individual style and motivation – User’s manual*. UK: Development Strategy and Assessment Ltd
- Sharpley, D. (2011). *Finding the Star Performers*. England: Pario Innovations Ltd
- Schyns, B., von Collani, G. (2002), A new occupational self-efficacy scale and its relation to personality constructs and organisational variables, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol. 11, 219-241
- Spector, P.E. (1988). Development of the work locus of control scale. *Journal of Occupational Psychology*, Vol. 61, No.4, 335-340

ANALÝZA SOCIÁLNYCH POTRIEB A ICH SATURÁCIE SENIOROV

MAJEROVÁ SOŇA – sona.majerova@gmail.com

IPs FF PU v Prešove

Analysis of the social needs seniors and their saturation

The paper aimed the social needs of the elderly, the need for the social relations. Just as physiological needs may be socially necessary frustrated, deprived in chronic deficit and satisfied (saturated). Satisfying these needs is done through functional social network, individual and social good social support. Ageing does not change the content of human social needs, but the intensity and subjective feeling of the importance of the needs. The social needs of seniors and their specifics are much theorizing. Empirical confirmations of previous findings on Slovakian populations are incomplete or absent. Often research is covered by another department (like psychology). The paper deals with social needs, with an emphasis on extracting preferred needs, analyzing the degree of saturation (or lack of saturation) those needs and finding ways to meet satisfied these needs of seniors.

Key words: *seniors, saturation of social needs*

Grantová podpora: VEGA 1/0124/12

Úvod

Príspevok je sondou a predvýskumom do analýzy sociálnych potrieb slovenských seniorov. Rok 2012 vyhlásila Európska komisia za Európsky rok seniorov (aktívneho starnutia a solidarity medzi generáciami). Nielen z tohto dôvodu považujeme záujem o vedecké skúmanie aj v budúcnosti problematiky a špecifik jednotlivých členských štátov za primárnu spoločenskú doménu. Sociálne potreby a ich uspokojovanie má v každom vývinovom období jedinca svoje špecifiká – nemenia sa potreby, ale ich intenzita, dôležitosť a spôsob uspokojovania. Podľa štatistickej ročenky (2010) sa priemerný starobný dôchodok slovenských seniorov najviac približuje pobaltským štátom, ktorý je najnižší. Vek dĺžky života sa predlžuje, ale sociálna politika často tento fakt nezohľadňuje. Podobne, predlžovaný odchod do poproduktívneho veku sa prejavuje následným znížením adaptačnej úrovne na dôchodok a kvality života seniorov. Príspevok sa zaoberá sociálnym zdravím seniorov s víziou možností aplikácie zistení na slovenskej populácii seniorov.

Metóda

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 143 nepracujúcich seniorov poberajúcich starobný dôchodok zo štyroch slovenských krajov (žilinského, banskobystrického, prešovského a košického). Z toho 71 žien (priemerný vek 69,3) a 72 mužov (priemerný vek 66,1). V pôvodnom domácom prostredí ich býva 64 a 69 seniorov žije v domovoch sociálnych služieb.

Nástroj

Dotazník sociálnej saturácie seniorov DSSS

Nástroj je nepublikovaný dotazník autorky Búgelovej, ktorý bol vytvorený z pološtruktúrovaných rozhovorov s následným overením konštruktivej validity. Dotazník obsahuje 39 položiek zisťujúcich saturáciu sociálnych potrieb. Každá položka vystihuje nejakú sociálnu potrebu (frekvenciu kontaktov, funkčnosť sociálnej siete, osamelosť, voľnočasové aktivity, nezávislosť), resp. situácie súvisiace s možnosťou naplňovania sociálnych potrieb (zdravotný stav, finančná situácia). Respondent odpovedá na otázky áno alebo nie a

následne vyjadruje, či ho súčasný stav uspokojuje alebo neuspokojuje (napr. 2. Máte s kým ísť na prechádzku, ak sa sami rozhodnete?). Položky zisťujú jednak objektívne ukazovatele sociálnej izolácie (napr. 3. Máte aspoň dvoch priateľov, s ktorými sa stýkate?) a taktiež zisťujú subjektívne ukazovatele sociálnej izolácie (napr. 16. Často prepadáte pocitu, že ste svojim blízkym na obtiaž?). Vnútorňá konzistencia nástroja zisťovaná Cronbachovou alphou v predvýskume (N = 85) je pre časť zisťujúcu naplnenie potreby .82 a pre časť zisťujúcu spokojnosť s daným stavom .82. Na základe predvýskumu bol nástroj revidovaný a 3 položky preformulované (19., 24. a 26).

Údaje boli štatisticky spracované prostredníctvom konfiguračno-frekvenčnej analýzy. Vo výsledkovej časti z dôvodu limitu rozsahu príspevku uvádzame len významné zistenia, tj. s hodnotami štandardizovaných reziduí ≥ 2 ($p < .05$); $\geq 2,6$ ($p < .01$); $\geq 3,3$ ($p < .001$).

Výsledky a diskusia

Viac ako polovica skúmaných seniorov (61%) nemá dvakrát denne telefonáty a zároveň s týmto stavom nie sú spokojní ($p < .05$). Niekoľko seniorov taktiež nebolo spokojných s tým, že tieto telefonáty mávajú ($p < .01$). Keďže po konfiguračno-frekvenčnej analýze nebolo prevedené kvalitatívne šetrenie, je diskutabilné, či by ich chceli viac, alebo naopak menej – sú pre nich vyrušujúce. Ako uvádza Pacovský (1990) seniori majú sociálnu potrebu vnútornej blízkosti s vonkajšou dištanciou (intimita s odstupom) – prajú si pravidelné kontakty, ale s primeranou priestorovou vzdialenosťou. Takmer všetci seniori majú s kým ísť na prechádzku, ak sa sami rozhodnú (92%). Napriek tomu 30% z nich táto skutočnosť neuspokojuje ($p < .001$). Za možné interpretácie tohto faktu by sme mohli považovať zdravotné problémy, dĺžka vzdialenosti, neochota iniciovať kontakt... Viac ako dve tretiny seniorov má aspoň dvoch priateľov, s ktorými sa stýkajú, ale zároveň 10% z nich to neuspokojuje ($p < .001$). Tí, čo priateľov nemajú, sú nespokojnejší ($p < .001$). Necelá polovica seniorov má s kým tráviť víkendy. Zároveň 72% výskumného súboru nie je s daným stavom spokojný ($p < .001$). Znamená to, že niektorí víkendovú spoločnosť, aj keď ju majú – nechcú ju (je možno pre nich zaťažujúca). Vzhľadom na mortalitu rovesníkov je možné, že senior už nemá priateľa, ktorého ale kompenzuje bežnými a zároveň postačujúcimi sociálnymi interakciami. V inom predvýskume (Majerová, 2012) bol zistený významný vzťah v mieste bývania – seniori žijúci na dedine boli viac sociálne saturovaní, pretože túto sociálnu rolu nahrádzali susedia. Seniori, ktorí majú blízku osobu, na ktorú sa môžu bez zábran obrátiť sú spokojní ($p < .01$) a je ich väčšina (92%). Napriek tomu, aj pri nespokojnosti je hodnota vyššia ako očakávaná ($p < .001$). Rodina je najvýznamnejšou sociálnou skupinou, ktorá môže zahrňovať spolužitie nielen s partnerom, ale i kontakt s rodinami detí a súrodencov (Vágnerová, 2008). Taktiež, ako uvádza Sýkorová (2007), zmena sociálnej integrácie iniciovaná vdovstvom je vysvetľovaná buď v zmysle redukcie sociálnych rolí a znížení počtu priateľov alebo kompenzačne ako substitúcia a zvýšenie času tráveného s priateľmi a príbuznými. Viac ako dve tretiny respondentov má niekoho, kto sa o neho postará, s kým môže počítať a všetci sú preto spokojní ($p < .05$). Všetci ostatní, ktorí takú osobu nemajú, sú samozrejme nespokojní ($p < .01$). Samotu počas dňa a následný nepokoj pociťujú viac ako dve tretiny seniorov ($p < .001$), napriek tomu polovica z nich to neoznačila za nespokojnosť ($p < .001$), ale za spokojnosť. Výsledok opäť môžeme považovať za prirodzený – možná strata partnera, súrodencov, priateľov; fyzické zdravie a celkovo odolnosť priebehu seniorských zmien.

Významné sviatky (Vianoce a pod.) má s kým tráviť takmer celá výskumná vzorka, napriek tomu až 34% toto zistenie neuspokojuje ($p < .001$). Predpokladáme, že sa jedná najmä o klientov domovov sociálnych služieb, ktorí nezostanú sami, ale v spoločnosti ostatných klientov a personálu DSS. Návštevu prijímajú aspoň raz do týždňa dve tretiny súboru. Signifikantne ($p < .001$) sú menej spokojní tí, ktorí návštevu nemajú. Iniciatívnych pri vyhľadávaní sociálnych kontaktov je približne 60% seniorov a sú s tým spokojní ($p < .01$) a

naopak, ktorí nie sú iniciatívni, sú nespokojní (p<.01). Tí, ktorí napriek iniciatíve úspešní v nadväzovaní vzťahov nie sú, sú nespokojní (p<.001).

Všetci seniori (približne tretina), ktorí sa museli vzhľadom k veku a zdravotnému stavu vzdať záujmov a aktivít, ktorým sa pred rokmi ešte venovali sú s tým spokojní (p<.01). A takmer všetci, ktorí sa ich vzdať nemuseli sú nespokojní (p<.001). Týmto výsledkom vzniká otázka, či správne pochopili položku. Predpokladáme, že aktivity pochopili v širšom zmysle ako povinnosti. Seniori, ktorí sa nevenujú pravidelným záujmom sú nespokojnejší (p<.001), avšak, nebolo potvrdené, že tí, ktorí sa záujmom venujú sú spokojnejší. Tí, ktorí sa dodnes venujú záujmom, ktoré mali aj pred rokmi (desiatimi, dvadsiatimi) sú spokojnejší (p<.01), nespokojnejší sú tí, ktorí sa ich už nemajú (p<.001). Napríklad, ak sa museli vzdať chovu a pestovateľstva z rôznych dôvodov. Tretina respondentov pravidelne vykonáva telesnú aktivitu a sú spokojní (p<.01). Nespokojných s danou skutočnosťou je len polovica tých, ktorí pravidelnú telesnú aktivitu nevykonávajú (p<.05). 112 (N=143) seniorov si myslí, že vzhľadom na vek by sa nemal zabávať a hrať (p<.001), ale sú s daným stavom spokojní. Len 31 seniorov a zároveň sú s tým nespokojní (p<.001).

Pocity strachu, úzkosti a neistoty, keď sú sami uvádza 61% seniorov. Zaujímavým zistením je, že aj tí seniori (všetci), ktorí tieto pocity nemajú, sú nespokojní (p<.001). Pravdepodobne sa zamerali v otázke na osamelosť, nie pocity. Časté pocity opustenosti a osamelosti má polovica respondentov a sú preto nespokojní (p<.001). Spokojnejší sú tí, ktorí tieto pocity nemajú (p<.001). Dve tretiny sa cítia obvykle v psychickej pohode (p<.01) a sú spokojní. Všetci, ktorí sa takto obvykle necítia sú nespokojní (p<.001). Za posledný týždeň sa z chuti zasmialo 80% seniorov. Zvyšných 20% sú s tým, že sa nesmiali nespokojní (p<.001).

Viac ako dve tretiny seniorov sa cítia, že sú svojim blízkym na obtiaž a sú s daným stavom spokojní (p<.01) a seniori, ktorí sa necítia ako príťaž sú paradoxne nespokojní (p<.001). Možno bude vhodné preskúmať zrozumiteľnosť položky. Prípadne by mohlo byť dané zistenie chápané ako saturácia potreby spolupatričnosti a tradície.

Taktiež seniori, ktorí majú pocit, že ich najbližší využívajú (80%) sú spokojní (p<.001), tí ktorí nemajú tento pocit, uvádzajú nespokojnosť (p<.01). Pokiaľ tento výsledok nespôsobila chyba meracieho nástroja, môžeme uvažovať o syndróme pomáhajúcich, ktorý je častejší u žien a taktiež môže súvisieť so syndrómom prázdneho hniezda. 85% seniorov si nemyslia, že by ich najbližší označili za „inventár“ a sú tak pochopiteľne spokojní (p<.001). Takmer 30tim % seniorov zabúdajú blízky na sviatky (narodeniny, meniny) (p<.001). Ku dátam na komparáciu s inými generáciami sme sa nedostali.

Seniori, ktorí niekoho finančne podporujú a zároveň sa musia kvôli tomu obmedzovať sú spokojní (p<.01). Keď niekto podporuje finančne ich, pretože sú na to odkázaní, sú taktiež spokojní (p<.001). Finančne nezávislí seniori sú spokojnejší ako finančne podporovaní (p<.01). Súvislosť saturácie sociálnych potrieb, spokojnosti so životom a sociálnou oporou sa nám nepotvrdil ani v predchádzajúcej výskumnej sodne (N=85).

Približne polovica výskumného súboru je odkázaná na pravidelnú lekársku alebo ošetrovateľskú pomoc, ale zároveň je spokojná (p<.01). Takmer celá druhá polovica nie je odkázaná na ošetrovateľskú pomoc a zároveň s tým nie je spokojná (p<.001). Možno by chceli o seba väčšiu starostlivosť. Opäť možno nebola položka správne pochopená a respondenti hodnotili skôr kvalitu služieb slovenského zdravotníctva. V predchádzajúcej výskumnej sodne (N=85) sme zistili významný vzťah medzi spokojnosťou so zdravotným stavom a sociálnou saturovanosťou seniorov. Oxman et al. (1992) zistili, že ľudia, ktorí nemali dôverné vzťahy, mali horší zdravotný stav, ako tí, ktorí dôverného priateľa či priateľku mali. Jediní, ktorí sú dobre integrovaní vo svojej osobnej sociálnej sieti, žijú dlhšie, z ochorení sú

schopní lepšie a rýchlejšie sa zotaviť. Taktiež naopak – sociálna izolácia predstavuje zdravotný rizikový faktor.

Nadváhu má 65% seniorov, ale zároveň sú spokojní ($p<.01$). Respondenti bez nadváhy sú nespokojní ($p<.01$). Polemizovať môžeme o prípadnej seniorskej podváhe (resp. podvýžive) spôsobenej zdravotným stavom, ktorá je fyzicky náročná. Sebestační seniori (vedia si bez pomoci zabezpečiť životné potreby – nákupy, stravu, poriadok) sú spokojní ($p<.05$), nesebestační (tretina súboru) sú s touto skutočnosťou nespokojní ($p<.001$). Nespokojnejší sú seniori, ktorí nemajú pevný denný režim (vstávanie, hygiena, program, stravovanie) ($p<.001$).

Podceňovanie okolím nepociťujú dve tretiny respondentov a sú spokojní ($p<.001$).

Približne polovica skúmaných seniorov má pocit, že ich názor a mienku neberie okolie vážne ($p<.001$) a nie sú spokojní. Spokojní sú tí, ktorí tento pocit nemajú ($p<.001$). Otázka ageizmu je stále veľmi závažná aj keď nie je témou príspevku. Takmer nikto by sa neoznačil za človeka, ktorý nemá pre ostatných cenu ($p<.05$) a samozrejme sú s tým spokojní.

Záver

Príspevok je bazálnou sondou do zisťovania špecifik sociálnych potrieb seniorov. Je predvýskumom k hlbšiemu bádaniu na rozsiahlejšom výskumnom súbore a následným rozvinutím konfiguračno-frekvenčnej analýzy na kvalitatívny výskum. Taktiež upozorňuje na možnosť úpravy meracieho nástroja. Výsledky by mohli byť použité na komparáciu so sociálnymi potrebami seniorov žijúcich v iných štátoch a následnou aplikáciou zistení do praxe.

Literatúra

- Majerová, S. (2012). Sociálne potreby slovenských seniorov. In 7. medzinárodná konferencia doktorandov odborov psychológia a sociálna práca [elektronický zdroj] : zborník príspevkov. Nitra. 89-96.
- Oxman, T.E. et al. (1992). Social support and depressive symptoms in the elderly. *American Journal of Epidemiology*, 135(4), 356-368.
- Pacovský, V. (1990). O stárnutí a stáří. Praha: Avicenum.
- Sýkorová, D. (2007). Autonomie ve stáří. Praha: Sociologické nakladatelství Slon.
- Štatistická ročenka SR 2010 (2010). Štatistický úrad Slovenskej republiky. Bratislava: Veda.
- Vágnerová, M. (2008). Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum.

PREMENNÁ SOCIÁLNEJ ŽIADÚCOSTI V KONTEXTE VÝSKUMU REZILIENCIE U UCHÁDZAČOV O ŠTÚDIUM PSYCHOLÓGIE

MESÁROŠOVÁ BARBORA – mesarosova@fphil.uniba.sk

HERETIK ANTON, JR. – aheretik@fphil.uniba.sk

Katedra psychológie FFUK, Gondova 2, Bratislava

Social desirability variable in the context of research on resilience of applicants in Psychology

The study aims to provide a picture of the level of resilience among high school students during their transition to university (N = 609.) The applicants were administered Resilience Scale (Wagnild, Young, 1993), among the items of which were incorporated the items of the modified version of the Social desirability scale (Stöber, 2001). In accordance with the previous results, the study is intended to identify applicants with a high level of resilience and low level of social desirability. Preliminary research results indicate that about 13.2% of the sample achieved a high degree of resilience. About 15% of applicants, according to preliminary results seems to be "really resilient". Although gender and age differences of applicants were not confirmed, we achieved significantly higher scores of the resilience for admitted applicants with low material significance (Cohen's d), t-test (90.519) = 2.139, p = 0.033, d = 0.24 .

Key words: *resilience, social desirability, transition*

Grantová podpora: VEGA 1/0392/11 - „Životný štýl, tvorivosť a reziliencia slovenských adolescentov v kontexte adlerovskej psychológie“

O štúdium v odbore „Psychológia“ býva spravidla veľký záujem, preto i pri príprave testov na tento odbor sa popri vedomostnej skúške orientujeme i na zisťovanie niektorých výkonových a osobnostných charakteristík. Pre budúceho psychológa je dôležité, aby bol odolný voči nepriazni a zvládal adaptáciu na náročné situácie v pracovnej i súkromnej sfére. V podobných súvislostiach, ako uvádza Skodol (2010), je prediktorom odolnosti jednotlivca jeho rezilientná osobnosť, ktorá chráni pred rozvojom psychopatologických sklonov v podmienkach nepriazne.

Rezilientná osobnosť ako prediktor adaptívneho účinkovania

Prvotný výskum reziliencie, ako uvádza Gartlandová a kol. (2011) ju identifikoval ako charakteristiku jednotlivca a považoval rezilientných ľudí za výnimočných vo svojej schopnosti čeliť nepriazni. Súčasný výskum chápe rezilienciu prevažne ako proces, pomocou ktorého jednotlivci využívajú osobnostné charakteristiky a zdroje v prostredí, aby dokázali úspešne zložiť nepriaznivé okolnosti. Základný rozdiel medzi oboma konceptami je v tom, že ego - reziliencia nevyžaduje prítomnosť nepriaznivých okolností, zatiaľ čo reziliencia ako proces predpokladá, že jedinec je im vystavený a úspešne sa na ne adaptuje

Ako vyplývalo z výskumov Mastenovej a kol. (2004), boli identifikované viaceré kompetencie ako sa úspešne adaptovať, ktoré sa viažu na rezilientnú osobnosť a predpovedajú zdarné účinkovanie študujúcej mládeže v početných doménach.. Výkony v akademickom prostredí a úspech a spoľahlivosť v práci sú silne späté s črtou motivácie smerom do budúcnosti, autonómie a zručnosťami ako zvládať stres.

Meranie rezilientných čŕt a kontrola sociálnej žiadúcnosti

Za účelom merania reziliencie boli vyvinuté viaceré škály, ale ako uvádza Skodal (2010), žiadna z nich nie je komplexná a ani nedosahuje široké uplatnenie. Pre účely nášho výskumu sme použili The Resilience Scale od Wagnilda a Youngovej, ktorá meria čŕty rezilientnej osobnosti.

Častým fenoménom v podmienkach testovania schopností a predpokladov je snaha respondentov javiť sa v lepšom svetle. Situácia v rámci prijímacích skúšok je jej výstižným príkladom. Už klasické osobnostné inventáre obsahovali kontrolu tejto tendencie s trochu zavádzajúcim označením „lži skóre“. Dnes sa tento koncept zvykne skôr označovať ako „sociálna žiadúcnosť“. Aby sme dokázali kontrolovať túto nežiadúcu tendenciu, zrodilo sa niekoľko meracích nástrojov, ktoré sú priamo zamerané na jej kontrolu. Spôsob jej merania spočíva v tom, že respondentom predostrieme sériu vysoko spoločensky oceňovaných položiek, ktoré sú však kategoricky formulované, pomocou vyjadrení typu „vždy“, „nikdy“, „zakaždým“, napr. „Nikdy som nemeškal na schôdzku, či do práce“, alebo „Vždy hovorím, čo si myslím“. Takéto výroky jednak odzrkadľujú spoločenský ideál, ale v realite ich každý aspoň občas nedodržiava. Ak respondent odpovedá opakovane pozitívne na takéto položky, prináša to pochybnosť, či sa podobne neštylizuje aj v samotných odpovediach na vlastné položky dotazníka, ktorý je škálou sociálnej žiadúcnosti kontrolovaný. Príklad uvádza Stöber (2001), keď približuje príspevok Weinbergera, Schwartza a Davidsona. Cieľom štúdie bolo s využitím škály sociálnej žiadúcnosti odlišiť potlačované od nízkoanxiózných kopingových štýlov. Osoby, ktoré dosahujú nízku úroveň manifestovanej úzkostlivosti a vysokú úroveň sociálnej žiadúcnosti sú považované za „represorov“, kým osoby s nízkou úrovňou manifestovanej a nízkou úrovňou sociálnej žiadúcnosti sú považované za skutočne „nízko“ úzkostných jedincov. Obdobné využitie je možné uplatniť aj v prípade merania sociálne žiadúcich odpovedí pri meraní reziliencie. V prípade testovania reziliencie v skúškovvej situácii sme sa rozhodli využiť Škálu sociálnej žiadúcnosti (Stöber, 2001). Škála je postavená na teoretickom základe existencie dvoch faktorov sociálnej žiadúcnosti – Robenia dojmu a Sebaklamu, pričom položky SDS by mali zámerne sýtiť práve prvý faktor.

Reziliencia v kontexte prijímacieho pokračovania

V rámci prijímacích skúšok na FFUK v Bratislave na štúdium v odbore „Psychológia“ sme medzi vedomostné a výkonové úlohy zaradili i Resilience Scale od Wagnilda a Youngovej. Naším zámerom bolo zistiť, či úspešní uchádzači o štúdium psychológie (prijatí na základe celkového skóre na pohovoroch) budú vykazovať aj vyššiu priemernú úroveň reziliencie, pri kontrole faktora sociálnej žiadúcnosti.

Medzi položky Resilience Scale sme zakomponovali 10 položiek modifikovanej verzie Social desirability scale (Stöber, 2001), aby sme sa pokúsili identifikovať uchádzačov s vysokou úrovňou reziliencie a vysokou úrovňou sociálnej žiadúcnosti, tých, ktorí mali snahu javiť sa v lepšom svetle a tých s vysokou úrovňou reziliencie a nízkou úrovňou sociálnej žiadúcnosti – skutočne rezilientných.

Pri vyhodnocovaní skóre reziliencie v rámci prijímacích pohovorov bolo od skóre počtu pozitívnych odpovedí odčítané skóre modifikovaného SDS ako penalizácia za tendencie javiť sa v lepšom svetle.

Výskumné ciele

Cieľom našej pilotnej štúdie bolo poskytnúť obraz o úrovni reziliencie u maturantov v tranzitnom období na vyšší stupeň vzdelávania, ktorí sa uchádzali o štúdium psychológie. Chceli sme zistiť, či prijatí uchádzači dosiahli vyššiu úroveň reziliencie ako neprijatí. Ďalej nás zaujímalo, ako chápali položky zaradené do Škály reziliencie a ako reagovali na položky SDS-17. Zaujímali nás aj prípadné rodové a vekové rozdiely v reziliencii medzi uchádzačmi.

Výskumné metódy

Škála reziliencie autorov Wagnileda a Youngovej obsahuje 25 položiek. Škála zahŕňa dva faktory: osobnú kompetenciu a akceptáciu seba a života. V dotazníku respondenti odpovedajú na 7-bodovej Likertovej škále. Získané skóre sa pohybuje od 25 do 175. Reliabilita dotazníka bola testovaná mnohými autormi. Autori Wagniled a Youngová (podľa Lundman et al., 2007) uvádzajú Cronbachovo alfa 0,76.

Na kontrolu sociálnej žiadúcnosti odpovedí v dotazníku reziliencie sme využili 10 položiek zo škály sociálnej žiadúcnosti (ďalej skrátaná SDS), ktorej autorom je Stöber (2001). Spomedzi nami vybraných položiek je 6 formulovaných negatívne (položky 2,3,5,8,9, 10) a 4 (položky 6, 11, 15, 17) pozitívne voči výslednému skóre v škále SDS.

Výskumný súbor

Výsledný výskumný súbor tvorilo 609 uchádzačov, ktorí sa reálne zúčastnili prijímacích pohovorov. Podľa schváleného počtu študijných miest vedením FF UK rátať sa s prijatím približne 90 uchádzačov. Ostatných 519 uchádzačov buď bolo prijatých na iný študijný odbor alebo nebolo prijatých vôbec. Bližšie charakteristiky výskumného súboru uvádzame v tabuľke 1.

Z vekového hľadiska môžeme celý výskumný výber rozdeliť na tri kategórie: čerstvých maturantov (N1 = 331, vek=18-19), tých, ktorých radíme do veku vynárajúcej sa dospelosti (N2 = 236, vek=20-21) a tých, ktorí sa zvolený študijný odbor prihlásili vo vyššom veku (N3 = 42, vek >22 rokov).

Tabuľka 1. Základné charakteristiky uchádzačov o bakalárske štúdium v odbore Psychológia v r. 2012

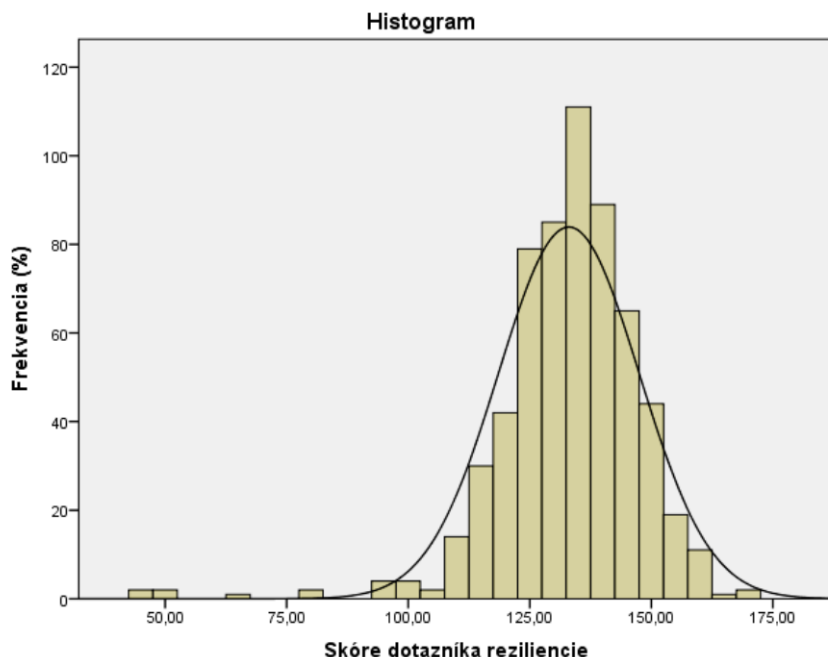
Pohlavie	Ženy, N=467 (76,7%)	Muži, N=142 (23,3%)	Celkovo, N=609
Vek	M=19,8	SD=1,65	Rozsah 18-39 rokov

Výskumné otázky

V našej štúdií sme sa zamerali na hľadanie odpovedí na viacero výskumných otázok, ktoré súvisia so zameraním i cieľmi výskumného projektu. Vzhľadom k priestoru ich budeme uvádzať priebežne aj s dosiahnutými výsledkami.

Aké je rozloženie v skóre dotazníka reziliencie uchádzačov na odbor Psychológia?

Graf 1. Rozloženie skóre v dotazníku reziliencie v celom súbore (N=609)

Priemerné skóre uchádzačov bolo 133 bodov (SD=14,5), skóre sa pohybovalo v rozsahu 45-169 bodov (možný rozsah skóre v dotazníku reziliencie je 25-175 bodov). Výsledky výskumu naznačujú, že približne 13,2 % vzorky dosahuje vysokú mieru reziliencie. Približne 15 % uchádzačov spomedzi vysoko rezilientných sú skutočne rezilientní. graf 1.

Ako sa líšia uchádzači v miere reziliencie s ohľadom na rodové a vekové rozdiely?

Tabuľka 2. Rozdiely v skóre dotazníka reziliencie medzi pohlaviami a troma vekovými kategóriami

Pohlavie	N	M	SD
Ženy	467	133,3	14,3
Muži	142	132,3	15,0
Vek			
18-19	331	132,7	13,6
20-21	236	134	13,9
>22	42	130	22,6

Analýza pomocou t-testu pre nezávislé výbery ukázala, že medzi mužmi a ženami neboli rozdiely v priemernom skóre v dotazníku reziliencie, t-test (142,476)=-,716, p=0,474, d=,0,7. Analýza variancie (ANOVA) neukázala štatisticky významné rozdiely medzi stanovenými vekovými skupinami (F(2)=1,133, p=,323), tab. 2.

Ďalej si kladieme tri navzájom prepojené otázky: Možno očakávať, že prijatí uchádzači dosiahnu vyššiu úroveň reziliencie ako neprijatí? Možno očakávať, že prijatí uchádzači zaznamenajú nižšiu mieru sociálnej žiadúcnosti ako neprijatí? Aký je podiel uchádzačov,

ktorých možno zaradiť do kategórie skutočne rezilientných v porovnaní s tými, ktorí majú snahu javiť sa v lepšom svetle, s využitím penalizačnej schémy, tab 3.

Tabuľka 3. Rozdiely medzi prijatými v skóre dotazníka reziliencie, skrátenej SDS a modifikovaného skóre dotazníka reziliencie

Kritérium	Prijatí N=90, M (SD)	Neprijatí N=519, M (SD)
Skóre v dotazníku reziliencie	136,0 (11,2)	132,5 (14,9)
Skóre v skrátenej SDS	6,6 (2,11)	6,7 (1,93)
Modifikované skóre v dotazníku reziliencie podľa prijímacej schémy	13,7 (3,19)	11,6 (3,26)

Prijatí uchádzači dosahujú štatisticky významne vyššie skóre v dotazníku reziliencie pri nízkej vecnej signifikancii (Cohenovo d), $t\text{-test}(90,519)=2,139$, $p=,033$, $d=0,24$. V skóre skrátenej SDS nie sú významné rozdiely medzi (ne)prijatými $t\text{-test}(90, 519)=0,559$, $p=0,576$, $d=0,06$. V modifikovanom skóre dotazníka reziliencie dosiahli prijatí vyššie skóre, pričom vecná signifikancia sa blíži stredným hodnotám, $t\text{-test}(90, 519)= -4,132$, $p<0,001$, $d=0,47$.

Diskusia

Pretože v období vynárajúcej sa dospelosti zažívajú mladí ľudia najmenej reštrikcií v podobe pôsobenia spoločenských noriem a viac slobody ako v ktorejkoľvek inej etape svojho života, sú podľa Lueckenovej a Gressovej (2010) vystavení najväčšej miere rizikového správania a vyhroteniu okolností v súvislosti s výskytom veľkých depresí (Arnett, 2000). Z tohto dôvodu je dôležité získať poznatky o ich reziliencii, najmä ak si ako svoju budúcu profesiu vybrali odbor Psychológia.

Podľa Skodola (2010) sa rezilientná osobnosť vyznačuje črtami, ktoré odrážajú silný, dobre diferencovaný a integrovaný zmysel pre self a črtami, ktoré vyzdvihujú silné, recipročné interpersonálne vzťahy s inými.

O vysokej významnosti vlastného self svedčí podľa Mastenovej a kol. (2004) miera sebaúcty, sebadôvery, sebaúčinnosti a sebachápania, pozitívna orientácia do budúcnosti a schopnosť usmerniť negatívne správanie a emócie. Tieto vlastnosti možno považovať za opačné hodnoty k poruchám osobnosti, rigidným a maladaptívnym vzorcom kognitívneho pôsobenia a vzťahových súvislostí. Z tohto dôvodu je pre nás pozitívne konštatovanie, že rozloženie reziliencie u uchádzačov o štúdium psychológie a výška skóre, ktorú dosiahli v Škále reziliencie je v zhode s výsledkami podobných štúdií v zahraničí. Dosiahnuté priemerné skóre reziliencie v našom súbore bolo 133 bodov, pričom skóre označujúce hranicu nízkych a vysokých hodnôt bolo 119 a 147. Tento výsledok konvenuje s výsledkami Lundmana a kol. (2007), ktorí v tomto teste na svojej vzorke stanovili ako vysokú rezilienciu skóre nad 147 a za nízku skóre pod 121. Podľa našich výsledkov sa z celkovej vzorky uchádzačov javí ako skutočne rezilientných asi 15 %.

Hoci náš výskum nepreukázal rozdiely v reziliencii vzhľadom na vek a pohlavie, ukázali sa významné rozdiely medzi uchádzačmi, ktorí boli na štúdium Psychológie prijatí a tými, ktorí v silnej konkurencii neuspeli. Takýto výsledok sa preukázal aj po odrátaní penále za

sociálne žiaduce odpovede v modifikovanej verzii Škály reziliencie. Môžeme teda konštatovať, že prijatí uchádzači majú aj po osobnostnej stránke niektoré vlastnosti, dôležité pre vykonávanie povolania psychológ. Dumont a Provost (1999) zistili, že rezilientní adolescenti majú lepšie predpoklady pre zdarné riešenie problémov ako vulnerabilní jedinci. Majú tiež lepší vhľad do svojej motivácie, svojich emócií, poznajú svoje silné a slabé stránky. Sebachápanie im dodáva silný zmysel osobnej identity, vnímajú sa ako koherentné osobnosti, pripisujúce svojim životom zmysel (Alim a kol., 2008).

V ďalších štúdiách v rámci výskumného projektu sa chceme zamerať na analýzu vzťahov medzi rezilienciou a skóre výkonových testov použitých pri prijímacom konaní. Dotazník reziliencie chceme ďalej analyzovať pomocou faktorovej analýzy a konceptu teórie odpovede na položku a ďalších charakteristík, ktoré prispedia k objasneniu validity a reliability dotazníka a jeho položiek.

Literatúra

- Alim, T.N., Feder, A., Graves, R.E., Wang, Y., Weaver, J., Westphal, M. et al. (2008). Trauma, resilience, and recovery in a highrisk African-American population. *American Journal of Psychiatry*, 165, 1566-1575.
- Arnett, J.J. (2000). Emerging adulthood: a theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- Dumont, M., Provost, M.A. (1999). Resilience in Adolescents: Protective role of social support, coping strategies, self-esteem, and social activities on experience of stress and depression. *Journal of youth and adolescence*, 28 (3), 343-363.
- Gartland, D. et al. (2011). Development of a multi-dimensional measure of resilience in adolescents: the Adolescent Resilience Questionnaire. *BMC Medical Research Methodology*, pp.1-10. <http://www.biomedcentral.com/1471-2288/11/134>
- Lundman, B. et al. (2007). Psychometric properties of the Swedish version of the Resilience Scale. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*. 21(2), 229 – 237. Dostupné na: <http://search.ebscohost.com/>. Databáza Academic Search Complete. AN:25276139
- Luecken, L.J., Gress, J.L. (2010). Early adversity and resilience in emerging adulthood. In J.W. Reich, A.J. Zautra, J.S. Hall (Eds.), *Handbook of adult resilience* (pp.238-257). New York, USA: The Guilford Press.
- Masten, A.S., Burt, K.B., Roisman, G.I., Obradovic, J., Long, J.D. and Tellegen, A. (2004). Resources and resilience in the transition to adulthood: Continuity and change. *Development and Psychopathology*, 16, 1071-1094.
- Skodal, A.E. (2010). The Resilient Personality. In J.W. Reich, A.J. Zautra, J.S. Hall (Eds.), *Handbook of adult resilience* (pp.112-125). New York, USA: The Guilford Press.
- Stöber, J. (2001). The Social Desirability Scale-17 (SDS-17): Convergent validity, discriminant validity, and relationship with age. *European Journal of Psychological Assessment*, 17, 222-232.
- Wagnild, G.M. and Young, H.M. (1993). Development and psychometric validation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measures*, 1, 165-178.

POSÚDENIE POJMU DOBRÝ ŽIVOT ADOLESCENTMI

MIKULÁŠKOVÁ GABRIELA – mikulaskova@gmail.com

Inštitút psychológie FF PU v Prešove

Assessment of concept of good life in adolescence

The objective of the study is to verify the existence of the differences between groups of adolescents in their use of the concept of 'good life'. The research was conducted on the sample of 160 adolescents. The concept of 'good life' was assessed by means of semantic differential. The acquired data were processed using the SPSS programme (Mann-Whitney U test and t-test for two independent selections). The assumption that younger adolescents and adolescents from incomplete families assess the concept of 'good life' more negatively has been confirmed. Adolescents from incomplete families assess 'good life' as less active. Younger adolescents assess 'good life' as more active. Statistically significant age differences in the potency dimension and cross-gender differences in activity and potency dimensions have not been confirmed. In the potency dimension the group of adolescents from incomplete families acquired statistically significantly lower score.

Key words: *quality of life, good life, semantic differential, adolescence*

Grantová podpora: APVV-0374-10 - Subjektívne hodnotená kvalita života: reliabilita a validita merania.

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Tematika dobrého života bola centrom záujmu mnohých filozofov, a neskôr psychológov, ktorí prezentovali svoje stanoviská. Babinčák (2008) uvádza niekoľko významov, ktoré vyplývajú z filozofických koncepcií. Koncepcie obvykle zahŕňajú zmyslovú slasť, rozkoš, radosť, ďalej neprítomnosť bolesti, či nepokoja duše, následne nezávislosť a sebaovládanie, užitočnosť života, slušnosť, potláčanie túžob v sebe samom, rovnosť medzi ľuďmi a v neposlednom rade harmóniu. Diener a Suh (1997) uvádzajú, že východní filozofi prizvukovali nutnosť kontrolovať svoje individuálne túžby, a zastávali ideológiu, ktorá propagovala rovnocenné prerozdelenie zdrojov medzi ľuďmi. Veenhoven (2003) prezentuje dva bazálne pohľady na dobrý život. Prvý uhol pohľadu poukazuje na to, že život je tým lepší, čím viac sa pridrižiava morálnych pravidiel, ide teda o moralistickú optiku. Pokiaľ umenie žiť vnímame ako schopnosť dodržiavať morálne princípy, či presadzovanie žitia podľa pravidiel, vyvstáva otázka, čo tieto princípy vlastne sú. Striktne definované behaviorálne princípy sú typické predovšetkým pre náboženstvá. Pre ich dodržiavanie je ale nutné ich poznať a rozumieť im. Dobrý život môže byť vnímaný aj ako snaha o dosiahnutie ideálu, napríklad podieľanie sa na vytvorení lepšej spoločnosti, kedy príkladom je protestantská etika, ktorá vyžaduje konanie dobrých skutkov. V tomto ponímaní je umenie žiť napĺňaním tohto poslania, čo v prvom rade vyžaduje pretransformovanie abstraktných morálnych princípov do konkrétnych behaviorálnych cieľov. V súčasnosti, kedy dochádza k pluralizácii hodnôt, ponímanie dobrého života spočíva v napĺňaní vlastného životného plánu, kde dobrý život by mal byť predovšetkým autentický, unikátny, originálny. Ide o cieľavedomý život. Výskumne sa koncepcia dobrého života overovala zriedkavejšie. Bronk (2008) sa venoval skúmaniu pojmu dobrý život u dospievajúcich a zistil, že adolescenti uvádzali starostlivosť a podporu rodiny, dobré zdravie, pomoc iným, odovzdávanie podpory, zabezpečenie materiálnymi a finančnými prostriedkami (zdrojom obživy rodiny, či pomocou pre iných). Dobrý život bol definovaný netradične aj ako „vyhnutie sa problémom“. Na základe doterajších poznatkov konštatujeme, že skúmaniu predstavy o tom, čo dobrý život

znamená sa venuje nedostatočná pozornosť (poznatky sú skôr teoretického než empirického charakteru).

VÝSKUMNÝ CIEĽ

Výskum overuje nasledujúce výskumné ciele:

1. Zistiť vplyv veku adolescentov na posúdenie pojmu dobrý život v hodnotiacej dimenzii, v dimenzii aktivity a v dimenzii potencie v sémantickom priestore.
2. Zistiť vplyv úplnosti rodiny adolescentov na posúdenie pojmu dobrý život v hodnotiacej dimenzii, v dimenzii aktivity a v dimenzii potencie v sémantickom priestore.
3. Zistiť vplyv rodu na posúdenie pojmu dobrý život v hodnotiacej dimenzii, v dimenzii aktivity a v dimenzii potencie v sémantickom priestore.

VÝSKUMNÁ VZORKA

Vzorku v predvýskume tvorilo 50 študentov gymnázia, výskumnú vzorku v ďalšej fáze výskumu tvorilo spolu 160 študentov a študentiek gymnázia. Vzorka bola vyvážená z hľadiska veku (80 raných adolescentov vo veku 13 – 14 rokov, 80 neskorých adolescentov vo veku 17 – 18 rokov, v texte ďalej pre čitateľnosť textu označení i pojmami – mladší a starší adolescenti), rodu a úplnosti rodiny (úplná rodina zahŕňala rodiny s oboma rodičmi, neúplná rodinu len s jedným rodičom). Vzorka bola vyberaná príležitostným nenáhodným výberom. Merný nástroj bol administrovaný v priebehu vyučovania.

Priebeh výskumu

Vo fáze predvýskumu bola študentom administrovaná jedna otvorená nedokončená veta „Dobrý život si predstavujem....“. Respondenti bolo požiadaní, aby doplnili nedokončenú vetu tak, ako to sami považujú za vhodné. Cieľom predvýskumu bolo identifikovať najfrekvencovanejšie pojmy súvisiace s pojmom dobrý život, ktoré neskôr tvorili adjektíva vo výskumnom nástroji.

VÝSKUMNÝ NÁSTROJ

Pomocou sémantického diferenciálu je možné zistiť umiestnenie pojmov v sémantickom priestore, resp. v priestore významu (Ferjenčík, 2000). V nami realizovanom výskume, osoby posudzovali pojem dobrý život rovnako na sedembodovej škále, pričom 1 je charakteristická najvyššou pozitivitou a s pribúdajúcimi hodnotami bolo posúdenie skúmaného pojmu negatívnejšie. Nižšie skóre znamená pozitívnejšie posúdenie skúmaného pojmu, resp. priklon k pozitívne ladeným adjektívam jednotlivých bipolárnych párov. Na základe predvýskumu bol vytvorený sémantický diferenciál, ktorý tvorilo 21 párov bipolárnych adjektív, obsahoval 3 dimenzie: hodnotiacu dimenzia (cronbachova alpha- 0,717, tvorí 10 párov a to: plný dôvery – nedôverčivý, rodinne viazaný – rodinne neviazaný, neuznávaný inými – uznávaný inými, obetavý – zameraný na seba, odmietajúci – prijímajúci, radostný – smutný, svedomitý – ľahkovážny, ustarostený – bezstarostný, láskyplný – chladný a márnोtrný – šetrný), dimenziu aktivity (cronbachova alpha- 0,718, 7 párov adjektív. Dimenziu aktivity tvoria páry: spoločensky angažovaný – spoločensky neangažovaný, jednoduchý – komplexný, pasívny – aktívny, sexuálne aktívny – sexuálne pasívny, statický – dynamický, stimulovaný – nudný a ľúbostný – platonický), dimenziu potencie (cronbachova alpha – 0,573, 4 páry adjektív). Dimenziu potencie reprezentujú 4 páry bipolárnych adjektív, v ktorých sme ako ústredný aspekt videli výkon. Jedná sa o páry: neorientovaný na vzdelanie – na vzdelanie orientovaný, neambiciózny – ambiciózny, lenivý – pracovitý a dlhodobý – krátkodobý. Smékal (1990) o potencii uvažuje ako o vykazovaní úsilia, prevažne svalového, no v tejto práci pôjde o úsilie vo vzdelaní, či pracovitosti.

ŠTATISTICKÉ SPRACOVANIE ÚDAJOV

Údaje boli spracované pomocou programu SPSS verzia 16. Hodnota skeewness pre hodnotiacu dimenziu 1,144, pre dimenziu aktivity 1,038 - použitý Mann – Whitney U test. Hodnota skeewness pre dimenziu potencie 0,926 – použitý t – test pre dva nezávislé výbery. Štatisticky významné rozdiely overované na hladine významnosti $p < 0,05$.

VÝSLEDKY VÝSKUMU

Vek ako faktor posúdenia pojmu dobrý život

Výskum overoval predpoklad, že vek adolescentov súvisí s ich posúdením pojmu dobrý život v hodnotiacej dimenzii, dimenzii aktivity ako aj v dimenzii potencie. Konkrétne sme predpokladali, že mladší adolescenti budú posudzovať pojem dobrý život viac v negatívnejších pojmoch, menej v pojmoch potencie, ale zároveň viac v pojmoch aktivity ako starší adolescenti. Výsledky v tab. 1 a 2.

Tabuľka 1. Výsledky Mann-Whitney U testu a priemerné hodnoty pre hodnotiacu dimenziu, dimenziu aktivity ako závislú premennú a vek ako nezávislú premennú (N=160)

	n	M	SD	Mean Rank	U	sign.
Hodnotiacia dimenzia						
Raní adolescenti	80	29,83	8,00	88,40	2568,000	0,031
Neskori adolescenti	80	27,00	5,51	72,60		
Dimenzia aktivity						
Raní adolescenti	80	18,65	6,57	89,49	0,002481	0,014
Neskori adolescenti	80	16,36	5,74	71,51		

Poznámka: n – počet osôb v skupine, M – priemer, SD – štandardná odchýlka, Mean Rank – priemerné poradie, U – Mann – Whitney U test, sign. – hladina významnosti

Tabuľka 2. Výsledky t-testu a priemerné hodnoty pre dimenziu potencie ako závislú premennú a vek, úplnosť rodiny a rod ako nezávislé premennú (N = 160)

	n	M	SD	F	T	Df	sign.
Raní adolescenti	80	11,60	4,41	0,004	1,029	158	0,305
Neskori adolescenti	80	10,88	4,33				
Úplná rodina	83	10,09	4,04	0,622	-3,565	158	0,000
Neúplná rodina	77	12,48	4,41				
Adolescenti	80	11,60	4,32	0,011	0,848	158	0,398
Adolescentky	80	10,88	4,44				

Poznámka: n = počet respondentov, M = priemer, SD = štandardná odchýlka, F = testovacie kritérium, df = stupne voľnosti, t = testovacie kritérium t-testu, sign.= hladina významnosti

Potvrdili sme, že mladší adolescenti posudzujú pojem dobrý život viac v negatívnych pojmoch a viac v pojmoch aktivity ako starší adolescenti. Predpoklad odlišného posúdenia v dimenzii potencie sa nepotvrdil.

Úplnosť rodiny ako faktor posúdenia pojmu dobrý život

Výskum overoval predpoklad, že úplnosť rodiny adolescentov súvisí s ich posúdením pojmu dobrý život v hodnotiacej dimenzii, dimenzii aktivity ako aj v dimenzii potencie. Konkrétne sme predpokladali, že adolescenti z neúplnej rodiny budú posudzovať pojem dobrý život viac v negatívnych pojmoch a menej v pojmoch potencie a aktivity než adolescenti z úplnej rodiny. Výsledky v tabuľke 2 a 3.

Tabuľka 3. Výsledky Mann-Whitney U testu a priemerné hodnoty pre hodnotiacu dimenziu, dimenziu aktivity ako závislú premennú a typ rodiny ako nezávislú premennú (N=160)

	n	M	SD	Mean Rank	U	sign.
Hodnotiacia dimenzia						
Úplná rodina	83	27,19	7,52	68,55	2204,00	0,001
Neúplná rodina	77	29,74	6,15	93,38		
Dimenzia aktivity						
Úplná rodina	83	16,34	6,20	70,08	0,0023	0,003
Neúplná rodina	77	18,75	6,11	91,73		

Poznámka: n – počet osôb v skupine, M – priemer, SD – štandardná odchýlka, Mean Rank – priemerné poradie, U – Mann – Whitney U test, sign. – hladina významnosti

Potvrdili sme, že adolescenti z neúplnej rodiny skórovali vyššie v hodnotiacej dimenzii, čo znamená, že pojem dobrý život posudzujú viac v negatívnych pojmoch. Zároveň sme potvrdili, že adolescenti z neúplných rodín posudzujú dobrý život menej v pojmoch aktivity. Predpoklady týkajúce sa odlišného hodnotenia v dimenzii potencia sa nepotvrdil. Zistili sme, že adolescenti z neúplných rodín hodnotili pojem dobrý život v dimenzii potencia častejšie ako adolescenti z úplných rodín.

Rod ako faktor posúdenia pojmu dobrý život

Predpokladali sme, že rod adolescentov súvisí ich posúdením pojmu dobrý život v hodnotiacej dimenzii, dimenzii aktivity ako aj v dimenzii potencia. Konkrétne sme predpokladali, že adolescenti posudzujú dobrý život viac v negatívnejších pojmoch a viac v pojmoch aktivity a potencia ako adolescentky. Výsledky v tab. 2 a 4.

Tabuľka 4. Výsledky Mann-Whitney U testu a priemerné hodnoty pre hodnotiacu dimenziu, dimenziu aktivity ako závislú premennú a rod ako nezávislú premennú (N=160)

	n	M	SD	Mean Rank	U	sign.
Hodnotiacia dimenzia						
Adolescenti	80	29,33	6,24	89,29	2496,50	0,016
Adolescentky	80	27,50	7,60	71,71		
Dimenzia aktivity						
Adolescenti	80	17,62	6,20	81,45	0,003124	0,795
Adolescentky	80	17,38	6,34	79,55		

Poznámka: n – počet osôb v skupine, M – priemer, SD – štandardná odchýlka, Mean Rank – priemerné poradie, U – Mann – Whitney U test, sign. – hladina významnosti

Výsledky potvrdili rodové rozdiely len v hodnotiacej dimenzii. Adolescenti majú tendenciu hodnotiť pojem dobrý život viac v negatívnych pojmoch ako adolescentky. Štatisticky významný rodový rozdiel sa v dimenzii aktivity a potencia nepotvrdil.

INTERPRETÁCIA VÝSLEDKOV A DISKUSIA

Výskum prebiehal v dvoch etapách, pričom vo fáze predvýskumu sa naše výsledky zhodujú s mienkou Veenhovena (2003), ktorý ako jeden z pohľadov na dobrý život chápe možnosť seberealizácie a originality, dobrý život ako moralistický princíp sa v tomto výskume nepotvrdil. Výsledky druhej etapy výskumu poukazujú na to, že mladší adolescenti posudzujú pojem dobrý život negatívnejšie než starší adolescenti, potvrdil sa názor Vágnerovej (2005), ktorá v ranej adolescencii opisuje emočne zaťažený úsudok kombinovaný s hormonálnymi zmenami a psychologickou záťažou. Skupina mladších adolescentov

posudzovala pojem dobrý život ako aktívnejší viac než skupina starších adolescentov. Menší dôraz na aktivitu v živote potvrdzujú zistenia Adamoviča (in Čačka, 2000), ktorý u neskorých adolescentov uvádza túžbu mať skôr pokojný život, než aktívny život. Vekový rozdiel sa pri hodnotení v dimenzii potencia nepotvrdil - výsledky sa nezhodujú s výsledkami Sejščovej (2006), ktorá uvádza vplyv veku na posúdenie výkonovej kvality života. Výskum ďalej overoval súvislosť medzi úplnosťou rodiny a posúdením pojmu dobrý život. Zistili sme, že adolescenti z neúplných rodín posudzujú dobrý život viac v negatívnych pojmoch ako adolescenti z úplných rodín - potvrdili sa poznatky Hlaváčkovej et al. (2010), že vyššia spokojnosť s kvalitou života bola identifikovaná u adolescentov z úplných rodín a z rodín, kde sú bezproblémové vzťahy. Výskum potvrdil súvislosť úplnosti rodiny a hodnotením aktivity pri posúdení pojmu dobrý život. Adolescenti z neúplných rodín spájajú dobrý život menej s pojmami aktivity než adolescenti z úplných rodín - nepriamo výsledok potvrdzuje mienku Satirovej (2006), ktorá uvádza, že dieťa z neúplnej rodiny od narodenia až po dospelosť prechádza viacerými prostrediami, ktoré si vyžadujú zvýšenú pohyblivosť, na ktorú dieťa môže reagovať pasivitou. Adolescenti z neúplných rodín posudzovali dobrý život viac v pojmoch potencia/sily než adolescenti z úplných rodín, potvrdili sa zistenia Sejščovej (2006), ktorá uvádza, že adolescenti z neúplných rodín si väčšmi cenia hodnotu vzdelania a túžia po spoločenskom postavení ako adolescenti z rodín úplných. Pri overovaní súvislosti rodu a posúdením pojmu dobrý život sme zistili, že rod má vplyv na posúdenie pojmu dobrý život len v hodnotiacej dimenzii, chlapci hodnotia pojem dobrý život viac v negatívnych pojmoch ako dievčatá. Rodový rozdiel v dimenzii aktivita a potencia sa nepreukázal - vnímanie chlapcov ako aktívnejších a viac zameraných na výkon sa v tomto výskume javí skôr ako rodový stereotyp. Macek (2003) zároveň uvádza, že život adolescentov bez ohľadu na rod smeruje k pasívnejšiemu tráveniu voľného času. Výsledky výskumu môžu byť ovplyvnené typom výberu (príležitostný výber), výberom adjektív (v predvýskume boli generované pozitívne ladené adjektíva vzhľadom na požiadavku posúdenia pojmu dobrý život, ktorý sa jednoznačne, spoločensky akceptovane, viaže k pozitívnosti), spôsobom administrácie (neprítomnosťou výskumníka pri administrácii merného nástroja) a spôsobom analýzy (vo výskume nebola použitá faktorová analýza na identifikáciu dimenzií sémantického diferencálu). Výsledky výskumu je možné ďalej overiť kvalitatívnou sondou, ktorá by spresnila individuálne chápanie toho, čo ľudia považujú za dobrý život nielen v skupine adolescentov, ale aj v iných vekových skupinách prípadne v rôznych komunitách.

LITERATÚRA

- Babinčák, P. (2008). Spokojnosť so životom ako psychologická dimenzia kvality života. Prešov, FF PU.
- Bronk, K.C. (2008). Early adolescents' conceptions of the good life and the good person. *Adolescence*, 43 (172), 713-732.
- Čačka, O. (2000). Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace. Brno, Doplněk.
- Diener, E., & Suh, E. (1997). Measuring quality of life: economic, social and subjective indicators. *Social Indicators Research*, 40, 189-216.
- Ferjenčík, J. (2000). Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Praha, Portál.
- Hlaváčková, E., Hodačová, L., Csémy, L., Šmejkalová, J., & Čermáková, E. (2010). Kvalita života českých dětí. *Československá psychologie*, 54 (2), 138-146.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha, Portál.
- Satirová, V. (2006). *Kniha o rodině*. Praha, Práh.
- Sejščová, L. (2006). *Pohľad na kvalitu života dospievajúcich*. Bratislava, Album.
- Vágnerová, M. (2005). *Vývojová psychologie I., Dětství a dospívání*. Praha, Karolinum.
- Veenhoven, R. (2003). Arts – of – living. *Journal of Happiness Studies*, 4, 373-384.

OVPLYVŇUJE ÚZKOSTLIVOSŤ EFEKTIVITU INHIBIČNÝCH PROCESOV?

MOSKALOVÁ DANIELA – moskalova3@st.fphil.uniba.sk

BREZINA IGOR – brezina@fphil.uniba.sk

SOLÁRIKOVÁ PETRA – solarikova1@st.fphil.uniba.sk

Katedra psychológie, FF UK Bratislava

Does anxiety affect inhibition?

Trait anxiety is associated with typical processing of emotional stimuli, and with individual differences in cognition. Cognitive function which efficiency trait anxiety directly affect, is the ability to deliberately inhibit dominant, and automatic responses, or distractors. The aim of this study was to examine, how, and in what situation trait anxiety affects this cognitive function. Our results indicated, that trait anxiety impairs inhibition only in situation, when the task required suppression of reflexive responses (anti-saccade response). High-anxious participants took significantly longer than the low-anxious ones to make the first correct antisaccade on the antisaccade task. High-anxious participants did not exhibit switching benefit, whereas low-anxious did. There was no main effect of anxiety on antisaccade error rate. We used the antisaccade task, saccade-antisaccade task, and Wisconsin card sorting test.

Key words: *trait anxiety, cognitive performance, inhibition, WCST*

Grantová podpora: VEGA č. 1/1110/12 : „Monitoring a analýza psychofyziologických korelátov ako ukazovateľov emocionálnych stavov a osobnostných premenných.“

Úvod

Inhibíciu, ako mechanizmus ktorý redukuje, prípadne tlmí neurálne, mentálne, alebo behaviorálne aktivity, teda schopnosť zamietat informácie ktoré sú v danej situácii irelevantné, možno považovať v kontexte modelu Normana a Shalliceho (1986) za jednu z primárnych exekutívnych funkcií. Miyake et al. (2000), však v tejto súvislosti zdôrazňuje, že ju za exekutívnu funkciu možno považovať iba v prípade, ak ide o potláčanie – inhibíciu dominantných, alebo automatických reakcií, ktorá je vedomá. Tvrdí, že v sebe zahŕňa minimálne dva komponenty. Inhibíciu dominantných odpovedí a rezistenciu voči interferencii vyvolávanej distraktormi (Friedman, Miyake, 2004). Zároveň ju považuje za jednu z troch primárnych funkcií centrálnej exekutívy Miyake et al. (2000). V súvislosti s úzkostlivosťou ako osobnostnou črtou, ktorá súvisí s individuálnou náchylnosťou k prežívaniu úzkosti, predstavuje inhibícia jednu z dvoch funkcií centrálnej exekutívy, ktorá by mala byť podľa Teórie kontroly pozornosti (Eysenck et al, 2007), úzkostlivosťou priamo ovplyvnená. Podľa predmetnej teórie úzkostlivosť ovplyvňuje efektivitu, resp. účinnosť kontroly pozornosti, čo vedie k deficitu v kognitívnom výkone v úlohách, ktoré zahŕňajú centrálnu exekutívu. Toto tvrdenie zakladá Eysenck (2010) na predpoklade, že je pozornosť kontrolovaná dvoma pozornostnými systémami. Systémom pozornosti, ktorý je riadený podnetmi (SdAS) a systémom pozornosti, ktorý vyjadruje jej zameranie (GdAS), podľa konceptu Colbertta a Shulmana (2002). V súvislosti s týmto konceptom Eysenck (Eysenck et al. 2007) predpokladá, že úzkostlivosť ovplyvňuje rovnováhu medzi týmito dvoma systémami a že zvýšená hladina úzkosti a úzkostlivosti zvyšuje vplyv pozornostného systému riadeného podnetmi na úkor zamerania pozornosti. Práve táto nerovnováha spôsobuje kognitívny deficit, čo má dva zásadné dôsledky pre vysoko úzkostných jedincov: je pre nich náročnejšie

presúvať pozornosť podľa meniacich sa požiadaviek úloh a je pre nich náročnejšie nevenovať pozornosť prítomným distraktorom. V súvislosti s týmito dvomi kľúčovými dôsledkami vplyvu úzkostlivosti na kognitívny výkon, pristupuje Eysenck (2010), k systému pozornosti GdAS a SdAS, ako k systému pozitívnej a negatívnej kontroly pozornosti. Kým „negatívny systém“ zahŕňa funkciu inhibície a jeho úlohou je zamedziť vplyvu irelevantných podnetov, t. j. distraktorov na procesy spracovania informácií, „pozitívny systém“ zabezpečuje flexibilitu pozornosti v súvislosti s meniacimi sa požiadavkami úlohy (funkciu shifting).

Ciele

Predpokladajúc negatívny vplyv úzkostlivosti na schopnosť efektívnej inhibície, bolo cieľom našej práce posúdiť, či úzkostlivosť ovplyvňuje schopnosť inhibície v závislosti od typu úlohy, resp. jej konkrétnych požiadaviek. Tento vplyv sme v nadväznosti na východiská „teórie kontroly pozornosti“ hodnotili vo vzťahu ku kvalite výkonu (Performance Effectiveness), teda ako presnosť odpovedí v antisakadickej úlohe a ako celkový počet správnych odpovedí a počet ukončených kategórií vo Wisconsinskom teste triedenia kariet (WCST). A vo vzťahu k zhodnoteniu efektivity procesu spracovania informácií (Processing Efficiency), t. j. rýchlosti správnych odpovedí v antisakadickej úlohe a sakadicko-antisakadickej úlohe a ako rozdiel v rýchlosti správnych antisakadických odpovedí v sakadicko-antisakadickej úlohe a antisakadickej úlohe, t. j. prostredníctvom tzv. „switching benefitu“. „Switching benefit“ v tejto súvislosti reprezentuje paradoxné zrýchlenie latencií odpovedí na sakadické a antisakadické odpovede (v našom prípade v zhode s cieľom práce výlučne antisakadické) podnety v podmienkach, ak je proband nútený „prepínať“ medzi týmito dvoma typmi odpovede (resp. ak musí riešiť sakadickú a antisakadickú úlohu simultánne) v porovnaní s latenciou správnych sakadických a antisakadických odpovedí v separovaných úlohách. V rámci WCST sme efektivitu procesu spracovania informácií hodnotili vo vzťahu k počtu perseveračných chýb a celkovému počtu perseveračných odpovedí.

Na základe teoretických východísk sme predpokladali, že úzkostlivosť negatívne ovplyvní parametre hodnotiace efektivitu spracovania informácií. Predpokladali sme, že vplyv úzkostlivosti bude významnejší, resp. že k väčším rozdielom medzi skupinami dôjde v úlohách ktoré si vyžadujú potláčanie do značnej miery reflexívnych odpovedí (antisakadická úloha) ako vo WCST.

V tejto súvislosti nás zaujímalo, či sa väčší vplyv úzkostlivosti na efektívne potláčanie reflexívnych (antisakadických) odpovedí prejaví aj na kvalite výkonu. Zároveň sme predpokladali, že úzkostlivosť nebude mať vplyv na kvalitu výkonu vo WCST.

Metóda

Výskumu sa zúčastnilo 34 nízko a 26 vysoko úzkostlivých probandov vo veku 18 až 32 rokov. Úroveň úzkostlivosti bola posúdená prostredníctvom časti X2, Dotazníka na meranie úzkosti a úzkostlivosti (Müllner, Ruisel, Farkaš, 1980). Do skupiny nízko úzkostlivých boli zaradení probandi s hrubým skóre ≤ 40 bodov a do skupiny vysoko úzkostlivých probandi s hrubým skóre ≥ 50 bodov.

Inhibíciu sme vo vzťahu ku kvalite výkonu, ako aj efektivite procesu spracovania informácií hodnotili Wisconsinským testom triedenia kariet (Grant, Berg, 1948), antisakadickou úlohou a sakadicko-antisakadickou úlohou.

Kým podstatou WCST bolo pomocou spätnej väzby vypovedajúcej o správnej, resp. nesprávnej odpovedi odhaliť aktuálne platné pravidlo pre triedenie 128 kariet a čo najskôr sa prispôbiť novým podmienkam, podstatou antisakadickej úlohy bolo potlačiť reflexívnu reakciu na prezentovaný podnet. Úlohou probanda tu bolo po odprezentovaní fixačného bodu v strede podnetového poľa, prejsť pohľadom na opačnú stranu, ako je prezentovaný cieľový podnet (čierny bod s priemerom 5mm, prezentovaný v intervale 1500 ms, laterálne v štyroch alternatívnych pozíciách od stredu monitora). Úloha probanda v sakadicko-

antisakadickej úlohe bola obdobná - potlačiť reflexívnu reakciu na prezentovaný podnet, ak tomuto predchádzal fixačný podnet reprezentujúci požiadavku na antisakadickú odpoveď, alebo reagovať prosakadickou odpoveďou na cieľový podnet, ak mu predchádzal prosakadický fixačný bod. Antisakadickej a sakadicko-antisakadickej úlohe predchádzala prosakadická úloha, ktorá slúžila zamedzeniu vplyvu novosti s podobným typom úloh a limitov inštrumentálnej techniky (napr. nutnosti čo najväčšej eliminácie pohybov hlavy probanda počas úlohy a podobne).

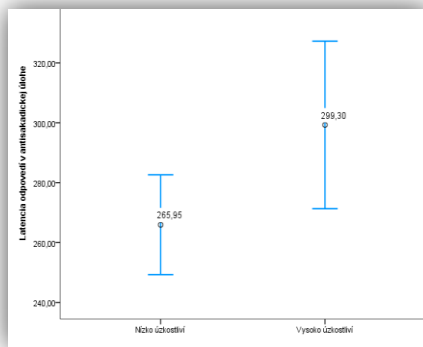
Výsledky

Podľa očakávaní úzkostlivosť ovplyvnila efektivitu spracovania informácií v antisakadickej úlohe, resp. schopnosť efektívne inhibovať reflexívne reakcie. Nízko a vysoko úzkostliví probandi sa významne líšili v rýchlosti správnych antisakadických odpovedí ($t = -2.259$; $p = .029$; $r_m = .34$, čo ilustruje graf 1). Nízko úzkostliví probandi potrebovali na správnu antisakadickú odpoveď v priemere 265.95 ms (SD = 39.49), kým vysoko úzkostliví probandi 299.30 ms (SD = 56.24).

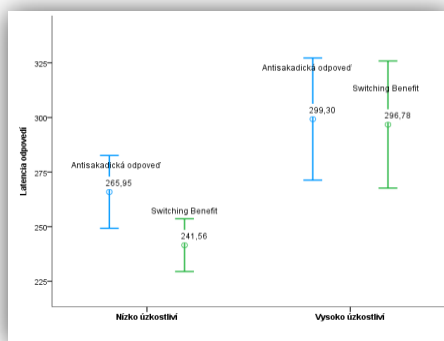
Úzkostlivosť však napriek našim očakávaniam nemala vplyv na efektivitu spracovania informácií vo Wisconsinskom teste triedenia kariet. Nízko a vysoko úzkostliví probandi sa významne nelíšili ani v počte perseveračných chýb ($t = -1.057$; $p = .295$), a ani v počte perseveračných odpovedí ($t = -1.519$; $p = .134$). Malá bola v oboch prípadoch aj korelačná miera vecnej významnosti. Nízko úzkostliví probandi vykazovali v priemere $M = 15.38$ (SD = 5.66) perseveračných chýb a celkovo v priemere $M = 38.65$ perseveračných odpovedí (SD = 8.28). Vysoko úzkostliví probandi vykazovali v priemere 17.04 perseveračných chýb, (SD = 6.46) a 41.54 (SD = 5.77) perseveračných odpovedí. V rámci testovania intraskupinových rozdielov (párový t-test) v čase potrebnom na správnu antisakadickú odpoveď v antisakadickej úlohe a čase potrebnom pre správnu antisakadickú odpoveď v sakadicko-antisakadickej úlohe, naše výsledky naznačujú, že aj keď nízko a aj vysoko úzkostliví probandi ťažili pri rýchlosti správnych antisakadických odpovedí zo „switching benefitu“, významné boli rozdiely priemerov iba u skupiny nízko úzkostlivých probandov ($t = -2.596$; $p = .016$; $r_m = .48$), čo ilustruje graf 2. Rozdiel v latenciách odpovedí u nízko úzkostlivých probandov predstavoval v priemere 22.73 ms, t. j. zlepšenie z 265.95 ms v antisakadickej úlohe na 243.22 ms v sakadicko-antisakadickej úlohe. Intraskupinové rozdiely v skupine vysoko úzkostlivých probandov však neboli štatisticky významné ($t = -.981$; $p = .340$, $r_m = .23$). Rozdiel v latenciách odpovedí u vysoko úzkostlivých probandov predstavoval v priemere 6.966 ms, t. j. zlepšenie z 299.297 ms v antisakadickej úlohe, na 292.331 ms v sakadicko-antisakadickej úlohe.

Napriek významným rozdielom medzi skupinami v rýchlosti správnych antisakadických odpovedí a efektívnom využívaní „switching benefitu“, úzkostlivosť nemala významný vplyv na kvalitu výkonu v žiadnom z hodnotených parametrov v jednotlivých úlohách. Skupiny sa významne nelíšili v presnosti antisakadických odpovedí ($t = 1.813$; $p = .077$; $r_m = .28$) a ani v počte správnych odpovedí vo Wisconsinskom teste triedenia kariet ($t = -.373$; $p = .711$) a ani v počte ukončených kategórií vo Wisconsinskom teste triedenia kariet ($t = 1.348$; $p = .183$). V oboch posledných prípadoch bola malá aj korelačná miera vecnej významnosti. Obe skupiny boli porovnateľne úspešné v presnosti antisakadických odpovedí: nízko úzkostliví ($M = 11.58$; SD = 2.67); vysoko úzkostliví ($M = 10.0$; SD = 2.97). Obe skupiny boli porovnateľne úspešné aj v počte ukončených kategórií (Wisconsinsky test triedenia kariet): nízko úzkostliví ($M = 8.03$; SD = 1.45); vysoko úzkostliví ($M = 7.54$, SD = 1.33), a aj v počte správnych odpovedí: nízko úzkostliví ($M = 97.59$, SD = 10.01); vysoko úzkostliví ($M = 98.58$; SD = 10.39).

Graf 1. Interskupinové rozdiely v latencii správnych antisakadických odpovedí

Graf 2. „Switching benefit“ – porovnanie skupín

Závery

Vysoko a nízko úzkostliví probandi sa v našom výbere signifikantne líšili v tom, ako efektívne dokázali inhibovať do značnej miery reflexívne odpovede na vizuálne signály, v podobe antisakadických odpovedí. To potvrdzuje aj ich znížená schopnosť profitovať zo „switching benefitu“. Napriek tomu, že sa signifikantne nelíšili v presnosti antisakadických odpovedí, potrebovali na ne v priemere dlhší čas, ako nízko úzkostliví probandi. Nízko a vysoko úzkostliví probandi sa však nelíšili v tom, ako efektívne (vo vzťahu k procesu, aj kvalite výkonu) dokázali inhibovať odpovede, ktoré nemali reflexívny charakter. Vo WCST boli schopní porovnateľne efektívne potláčať v danej situácii nežiaduce reakcie, resp. odpovede.

Za rozhodujúci faktor deficitu vysoko úzkostlivých probandov v čase potrebnom na antisakadickú odpoveď, možno podľa nášho názoru považovať práve reflexívny charakter odpovedí, ktoré je proband nútený potláčať. Tento záver podporuje diskrepancia výsledkov v schopnosti efektívne inhibovať medzi administrovanými typmi úlohy. Ako je z výsledkov zrejme, vysoko úzkostliví probandi nemali výraznejší problém dosahovať porovnateľný výkon ako probandi nízko úzkostliví vo WCST. Táto úloha totiž predstavuje z pohľadu požiadaviek na jej vyžiadané tempo relatívnu nenáročnú situáciu. Aj keď úloha z inštrukcie požadovala čo najrýchlejšie tempo odpovedí, konštrukcia testu probandov k „rýchlym“ odpovediam nenútila, keďže sme v ňom neuplatnili žiadne časové limity. Tento faktor, spolu s prítomnosťou spätnej väzby (ktorá absentovala v anisakadickej aj sakadicko-antisakadickej úlohe), mohol prispieť k tomu, že úloha predstavovala v konečnom dôsledku dobre štruktúrovanú situáciu, ktorej požiadavky neboli pre vysoko úzkostlivých probandov stresujúce a natoľko náročné, aby v nich zlyhávali.

Naše výsledky sú v tomto smere v zhode s tvrdením Matthews (1997) ako aj Eysencka a Calva (1992), podľa ktorých sú vysoko úzkostliví probandi v dobre štruktúrovanom

prostredí, ktoré ponúka jasné postupy vďaka svojmu zvýšenému úsiliu schopní kompenzovať predpokladaný kognitívny deficit. Naše zistenia naznačujú, že úzkostlivosť nemusí mať vyslovene negatívny dopad na schopnosť efektívne inhibovať nevhodné mentálne, alebo behaviorálne reakcie. Tento dopad v našom výbere závisel od typu a požiadaviek kognitívnej úlohy.

Literatúra

- CORBETTA, M., SHULMAN, G. L.,(2002). Control of goal-directed and stimulus-driven attention in the brain. *Nature Reviews Neuroscience*, 3,(3), pp.201–15.
- EYSENCK, M. W. (2010). Attentional Control Theory of Anxiety: Recent Developments. In Gruszka, A., Matthews, G., Szymura, B.: *Handbook of Individual Differences in Cognition*. Springer.
- EYSENCK, M. W., CALVO, M. (1992). Anxiety and performance: The processing theory. *Cognition and Emotion*, 6, pp.409–434.
- EYSENCK, M. W., DERAKSHAN, N., SANTOS, R., CALVO, M. G. (2007). Anxiety and cognitive performance: Attentional control theory. *Emotion*, 7, pp.336–353.
- FRIEDMAN, N. P., MIYAKE, A. (2004). The relations among inhibition and interference control functions: A latentvariable analysis. *Journal of Experimental Psychology: General*, 133,pp. 101–135.
- GRANT, D. A., BERG, E. A. (1948). A behavioral analysis of degree of reinforcement and ease of shifting to new responses in a Weigl-type card-sorting problem. *Journal of Experimental Psychology*, 38, pp.04–411.
- MATTHEWS, G. (1997). *Cognitive Science Perspectives on Personality and Emotion*, 124, Elsevier Science. Series: *Advances in Psychology Series*.
- MIYAKE, A. FRIEDMAN, N. P., EMERSON, M.J., WITZKI, A., HOWERTER, A., WAGER, T.D. (2000). The unity and diversity of executive functions and their contributions to complex “frontal lobe” tasks: A latent variable analysis. *Cognitive Psychology*, 41, pp.49–100.
- MÜLLNER, J., RUISEL, I., FARKAŠ, G. (1980). *Príručka pre administráciu, interpretáciu a vyhodnocovanie dotazníka na meranie úzkosti a úzkostlivosti*. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy.
- MOSKALOVÁ, D., SOLARIKOVÁ, P., BREZINA, I., (2011). Vplyv úzkostlivosti na kapacitu pracovnej pamäte. *Psychologica* 41, Bratislava: Stimul, 2012 S. 513-522. pp.49
- NORMAN, W., SHALICCE, T.(1986).Attention to action. In Davidson R. J., Schwartz,G. E., Shapiro, D. (Eds.), *Consciousness and self regulation: Advances in research and theory*, New York: Plenum, 4, pp.1–18.

VÝVOJOVÉ TRENDY V ÚROVNI PREŽÍVANIA KONFLIKTU PRÁCA-RODINA VO VYBRANÝCH KRAJINÁCH EURÓPSKEJ ÚNIE

NASER KATARÍNA – naser@saske.sk
Spoločenskovedný ústav SAV

Trends in levels of work-family conflict in selected European Union countries

In recent decades, there has been a lot of attention in the research of work-family conflict. But there are only a few studies, which dealt with trends in levels of this conflict. The purpose of this study was to fill that gap by using data from European Social Survey from 2nd Round (year 2004) and 5th Round (year 2010). In our analysis we contained 21 European countries. The sample consisted of respondents who had a paid job, were living with husband/wife/partner at that time and had at least one child living with them in the household. In general, we noticed increasing trends in levels of both types of work-family conflict. The results also point on gender differences.

Key words: *work-to-family conflict, family-to-work conflict, trends, gender differences*

Prelínanie pracovného a rodinného života môže mať pozitívny aj negatívny dopad na obe tieto oblasti. V tejto práci sa budeme zaoberať iba negatívnym aspektom prelínania práce a rodiny, v odbornej literatúre nazývaným aj konflikt práca-rodina. Prvá a zároveň najcitovanejšia definícia popisuje konflikt práce a rodiny ako „formu medzirolového konfliktu, v ktorom sú tlaky pracovných a rodinných rolí po istej stránke vzájomne nekompatibilné.“ (Greenhaus, Beutell, 1985, 77).

Časom sa ukázalo dôležité odlišiť dva typy resp. dimenzie tohto konfliktu. Konkrétne ide o:

- konflikt medzi prácou a rodinou (zasahovanie práce do rodiny), ktoré nastáva vtedy ak sú požiadavky v pracovnej oblasti také vysoké, že bránia adekvátnemu napĺňaniu požiadaviek v rodinnej sfére.
- konflikt medzi rodinou a prácou (zasahovanie rodiny do práce) je v podstate opakom predchádzajúceho konfliktu, kedy má človek pocit, že rodinné povinnosti mu prekážajú pri napĺňaní pracovnej roly (Gutek, Searle, Klepa, 1991).

Hoci zasahovanie práce do rodiny a rodiny do práce sú dvoma odlišiteľnými dimenziami, zároveň spolu do istej miery súvisia. Niektoré štúdie naznačujú, že práca viac zasahuje do rodinného života ako rodina do života pracovného (Williams, Alliger, 1994; Eagle, Miles, Icenogle, 1997; Fox, Fonesca, Bao, 2011).

Môžeme sa stretnúť s názormi, že vyvažovanie práce a rodiny sa stáva v posledných rokoch čoraz náročnejším, ale je to naozaj tak? Hoci existuje množstvo štúdií zaoberajúcich sa konfliktom práca-rodina, veľmi málo z nich sa venovalo trendom v miere prežívania tohto konfliktu. Jedna z mála štúdií, ktorá skúmala trendy v prežívaní konfliktu medzi prácou a rodinou, pochádza od americkej autorky Winslowovej (2005). Zistila, že medzi rokmi 1977 a 1997 vzrástlo prežívania konfliktu práca-rodina, avšak významný nárast sa vyskytol iba u mužov. Trendy v Európe skúmali napr. Scherer a Steiberová (ako cituje Gallie a kol., 2011). Zistili, že od polovice 90tych rokov bola úroveň konfliktu práca-rodina rovnaká alebo v niektorých krajinách poklesla. Autori výskumu si to vysvetľujú redukciou pracovného času.

Ciele výskumu

Hlavným cieľom nášho výskumu je zistiť, či vzrástla miera prežívaného konfliktu medzi prácou a rodinou a rodinou a prácou v rokoch 2004 až 2010 v zúčastnených krajinách ESS. Čiastkovým cieľom bolo sledovať rozdiely medzi mužmi a ženami v prežívaní oboch konfliktov v jednotlivých európskych krajinách.

Metódy

Pre účely tejto práce boli použité údaje z Európskej sociálnej sondy (ESS, European Social Survey) z 2. kola z roku 2004 a z 5. kola z roku 2010. Využili sme údaje z hlavného a doplnkového dotazníka, ale aj z rotujúceho modulu s názvom „Rodina, práca a subjektívna pohoda“. Tento modul sa zameriava na vzájomné vzťahy medzi sférou práce, rodiny a subjektívnou pohodou. Modul si kladie za cieľ prispieť k poznaniu kvality pracovného zaradenia a sociálnej kohézie kombinovaním „objektívnych“ indikátorov postihujúcich pracovné charakteristiky, štruktúru rodiny a úroveň sociálneho zabezpečenia a subjektívnych charakteristík, ako sú postoje a životná spokojnosť (Výrost a kol., 2006).

Účastníci výskumu

Pre účely analýzy sme vybrali iba tie krajiny, ktoré sa zúčastnili oboch kôl (celkovo 21 krajín). Do výskumu boli zahrnutí respondenti, ktorí v čase zberu dát vykonávali platenú prácu, bývali s manželom/manželkou/partnerom a mali aspoň jedno dieťa žijúce s nimi v domácnosti. Do tejto vzorky bolo po zohľadnení kritérií výberu zaradených 15 519 respondentov (8 334 mužov, 7 185 žien). Priemerný vek mužov bol 43,79 rokov (SD=8,83), priemerný vek žien 42,02 rokov (SD=8,20).

Premenné

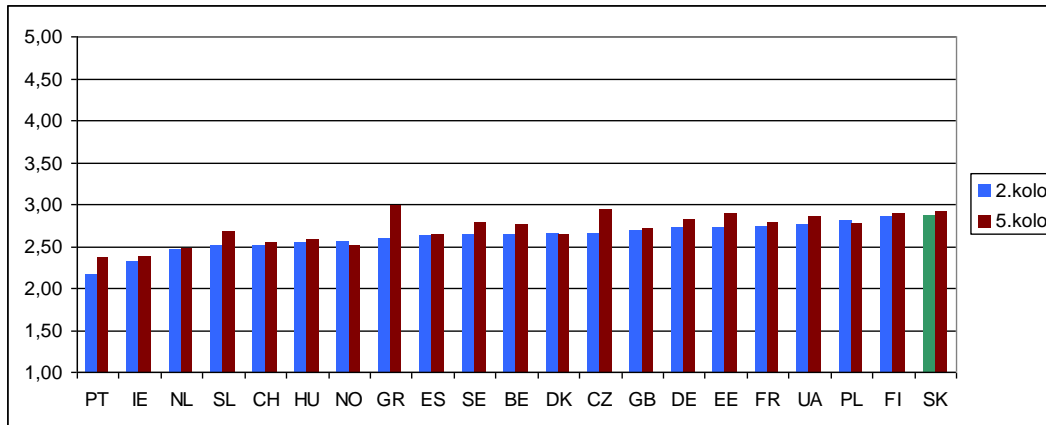
Konflikt medzi prácou a rodinou sme zisťovali 4 nasledujúcimi položkami: „Ako často vás trápia pracovné problémy, aj keď nie ste v práci?“, „Ako často sa cítite po práci príliš unavený na to, aby ste mali radosť z vecí, ktoré by ste doma radi robili?“, „Ako často si uvedomujete, že vám práca bráni venovať toľko času, koľko by ste chceli, svojmu partnerovi alebo rodine?“, „Ako často si uvedomujete, že váš partner alebo rodina majú plné zuby tlaku, ktorý prináša vaša práca?“. Respondenti mohli odpovedať na 5-bodovej škále (1- nikdy, 5-stále). Z týchto štyroch otázok sme vytvorili škálu zasahovania práce do rodiny (škála KPR). Reliabilita škály (Cronbachova alfa) bola 0,74.

Konflikt medzi rodinou a prácou sme zisťovali položkou: „Ako často si uvedomujete, že vaše rodinné povinnosti vám bránia venovať práci toľko času koľko by ste chceli?“. Respondenti mohli odpovedať na 5-bodovej škále (1- nikdy, 5-stále).

Výsledky výskumu

Rovnaké otázky týkajúce sa konfliktu medzi prácou a rodinou zahrnuté v 5. kole sa vyskytli aj v 2. kole, čo nám umožnilo sledovanie trendov jeho prežívania. Zaujímalo nás teda ako sa zmenila miera prežívaného konfliktu medzi prácou a rodinou s odstupom šiestich rokov. Z grafu 1 je zrejmé, že úroveň tohto konfliktu vzrástla skoro vo všetkých krajinách s výnimkou Poľska, Nórska a Dánska. Avšak pokles v týchto troch krajinách nebol významný. Štatisticky významné zvýšenie úrovne konfliktu medzi prácou a rodinou sa preukázalo v Českej republike ($p < 0,001$), Grécku ($p < 0,001$), Portugalsku ($p < 0,001$), Estónsku ($p < 0,01$), Slovinsku ($p < 0,01$), Švédsku ($p < 0,05$) a Nemecku ($p < 0,05$). Celkovo však z grafu 1 môžeme vidieť, že práca nezasahovala do rodinného života respondentom takmer nikdy alebo iba niekedy.

Graf 1. Hodnoty priemerného skóre škály konfliktu medzi prácou a rodinou v 2. a 5. kole

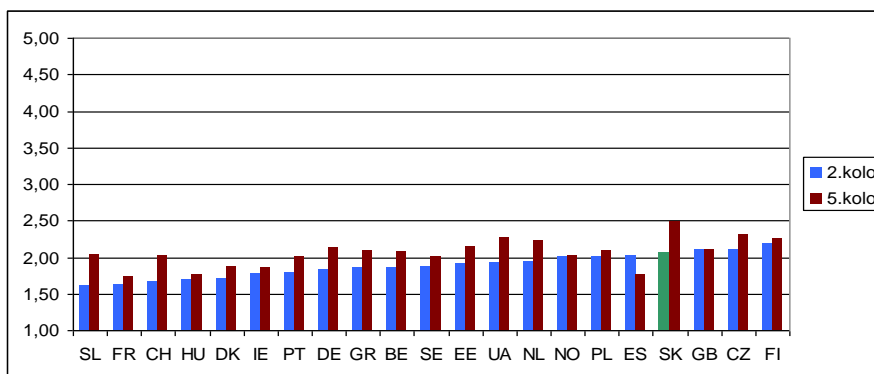

Následne sme sa pozreli na rodové rozdiely v prežívaní konfliktu medzi prácou a rodinou. Celkovo sa v 2. kole preukázali významné rozdiely medzi mužmi a ženami v tomto konflikte ($t=4,64$, $p<0,001$). Výsledky naznačujú, že muži prežívali signifikantne vyššiu mieru konfliktu ako ženy. Čo sa týka konkrétnych krajín, muži dosahovali významne vyššiu mieru konfliktu v porovnaní so ženami v nasledujúcich krajinách: Česká republika ($p<0,01$), Nemecko ($p<0,01$), Veľká Británia ($p<0,001$), Švajčiarsko ($p<0,05$), Írsko ($p<0,05$), Nórsko ($p<0,01$).

V 5. kole sa taktiež preukázali významné rodové rozdiely. Celkovo muži prežívali štatisticky významne vyššiu mieru konfliktu ako ženy ($t=6,29$, $p<0,001$). Čo sa týka konkrétnych krajín, muži dosahovali významne vyššiu mieru konfliktu v porovnaní so ženami v nasledujúcich krajinách: Nemecko ($p<0,001$), Veľká Británia ($p<0,001$), Španielsko ($p<0,05$), Švajčiarsko ($p<0,01$), Nórsko ($p<0,05$), Poľsko ($p<0,05$), Slovensko ($p<0,05$).

Zaujímalo nás aj ako sa zmenila miera prežívaného konfliktu medzi rodinou a prácou počas šiestich rokov. Mieru tohto konfliktu sme skúmali prostredníctvom položky „Ako často je vám ťažko sústrediť sa na prácu kvôli vašim rodinným povinnostiam?“. Z grafu 2 je zrejmé, že miera konfliktu medzi rodinou a prácou vzrástla vo všetkých uvedených krajinách, okrem Španielska, kde nastal signifikantný pokles ($p<0,001$). Štatisticky významný nárast sa preukázal v Nemecku ($p<0,001$), Grécku ($p<0,001$), Švajčiarsku ($p<0,001$), Slovinsku ($p<0,001$), Slovensku ($p<0,001$), Ukrajine ($p<0,001$), Portugalsku ($p<0,01$), Belgicku ($p<0,01$), Holandsku ($p<0,01$), Estónsku ($p<0,01$), Českej republike ($p<0,01$) a Dánsku ($p<0,01$).

Graf 2. Hodnoty priemerného skóre v položke „Ako často je vám ťažko sústrediť sa na prácu kvôli vašim rodinným povinnostiam?“ v 2. a 5. kole

Celkovo sa v 2. kole nepreukázali štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami v odpovediach na otázku „Ako často je vám ťažko sústrediť sa na prácu kvôli vašim rodinným povinnostiam?“ ($t=0,54$, $p<0,59$). Keď sme sa pozreli bližšie na rodové rozdiely v jednotlivých krajinách, významné rozdiely sa potvrdili vo Veľkej Británii ($p<0,01$), Írsku ($p<0,01$), Nórsku ($p<0,05$), kde muži častejšie prežívali daný konflikt. Opačná situácia nastala na Ukrajine, kde ženy v porovnaní s mužmi uvádzali, že majú väčšie ťažkosti so sústredeníím sa na prácu kvôli rodinným povinnostiam ($p<0,001$).

V 5. kole sa naopak potvrdili signifikantné rozdiely medzi mužmi a ženami v odpovediach na otázku „Ako často je vám ťažko sústrediť sa na prácu kvôli vašim rodinným povinnostiam?“ ($t=-6,34$, $p<0,001$). Ženy v porovnaní s mužmi prežívali zasahovanie rodiny do práce vo väčšej miere. Keď sme sa pozreli bližšie na rodové rozdiely v jednotlivých krajinách, štatisticky významné rozdiely sa potvrdili v Belgicku ($p<0,01$), Českej republike ($p<0,01$), Nemecku ($p<0,001$), Španielsku ($p<0,001$), Fínsku ($p<0,05$), Švajčiarsku ($p<0,001$), Holandsku ($p<0,01$), Nórsku ($p<0,05$), Portugalsku ($p<0,05$). Aj v týchto krajinách ženy častejšie ako muži uvádzali, že majú ťažkosti so sústredeníím sa na prácu kvôli rodinným povinnostiam.

Diskusia

S využitím dát z ESS sme sa zamerali na zisťovanie trendov v miere konfliktu práca-rodina s odstupom šiestich rokov (2004 až 2010). Problematika vyvažovania pracovného a rodinného prostredia bola zahrnutá do modulu s názvom „Práca, rodina a subjektívna pohoda“. Autori zahrnuli do tohto modulu otázky týkajúce sa oboch smerov konfliktu a to konflikt vychádzajúci zo zasahovania práce do rodiny a konflikt vychádzajúci zo zasahovania rodiny do práce. Výsledky analýz poukazujú na rastúci trend v miere zasahovania práce do rodiny. Najväčší nárast nastal v Českej republike, Grécku a Portugalsku. Slovensko patrilo medzi krajiny s vyššou mierou prežívania konfliktu medzi prácou a rodinou. Celkovo však respondenti vo všetkých zúčastnených krajinách uvádzali, že im práca do rodiny nezasahuje skoro nikdy resp. iba niekedy.

Výraznejší nárast však nastal v miere zasahovania rodiny do práce a to vo všetkých krajinách okrem Španielska. Na Slovensku štatisticky významne vzrástlo prežívanie konfliktu medzi rodinou a prácou. Navyše Slováci v 5.kole dosiahli najvyššiu priemernú hodnotu spomedzi všetkých krajín. Z našich analýz ďalej vyplýva, že práca zasahovala do rodinného života vo väčšej miere ako rodina do života pracovného, čo sa zhoduje s výsledkami mnohých iných štúdií (Williams, Alliger, 1994; Eagle, Miles, Icenogle, 1997; Fox, Fonesca, Bao, 2011).

Otázka rodových rozdielov v prežívaní konfliktu práca-rodina nie je jednoznačná, výskumy sa vo výsledkoch mnohokrát nezhodujú. V našej štúdií sa potvrdil štatisticky významný rozdiel medzi mužmi a ženami v miere prežívania konfliktu medzi prácou a rodinou a to aj v 2. aj v 5. kole. Vo väčšine krajín, vrátane Slovenska, prežívali zasahovanie práce do rodiny viac muži ako ženy.

Čo sa týka zasahovania rodiny do práce, výsledky boli menej jednoznačné. V niektorých krajinách zasahovala rodina do práce viac mužom, v iných krajinách zas ženám. V roku 2004 sa nepreukázali signifikantné rodové rozdiely, avšak s odstupom šiestich rokov už áno. V roku 2010 ženy častejšie uvádzali, že majú ťažkosti so sústredeníím sa na prácu kvôli rodinným povinnostiam. K rovnakému poznaniu dospeli napríklad aj Watai, Nishikido a Murashima (2008). Vyššie uvedené výsledky sa zhodujú s názorom Plecka (1977) ktorí tvrdí, že hranice medzi prácou a rodinou sú asymetricky priepustné, teda sú rôzne pre mužov a ženy. U mužov sú rodinné hranice priepustnejšie ako pracovné hranice, napr. u mužov je pravdepodobnejšie, že si prenesú svoje pracovné povinnosti a pocity z práce domov. U žien sú naopak pracovné hranice priepustnejšie ako rodinné. Z toho teda vyplýva, že práca

zasahuje do rodiny častejšie u mužov ako u žien, pričom u žien zasahuje rodinný život do práce viac ako u mužov.

Na problematiku konfliktu práca-rodina sme sa pozreli zoširoka. Do budúcnosti by bolo potrebné zistiť, aké faktory spôsobili nárast v prežívaní konfliktu.

Použitá literatúra

Eagle, B. W., Miles, E. W., Icenogle, M. L. (1997). Interrole Conflicts and the Permeability of Work and Family Domains: Are There Gender Differences? *Journal of Vocational Behavior*, 50, 168-184.

Fox, M. F., Fonesca, C., Bao, J. (2011). Work and family conflict in academic science: Patterns and predictors among women and men in research universities. *Social Studies of Science*, 41(5), 715-735.

Gallie, D., Dieckhoff, M., Russell, H., Steiber, N., Tahlin, M. (2011). European Social Survey. Round 5 Module on Work, Family and Well-being - Final Question Design Template. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University London.

Greenhaus, J. H., Beutell, N. J. (1985): Sources of Conflict between Work and Family Roles. In: *The Academy of Management Review*, 10(1), 76-88.

Gutek, B. A., Searle, S., Klepa, L. (1991). Rational versus gender role explanations for work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 76, 560-568.

Pleck, J. H. (1977). The work-family role system. *Social Problems*, 24, 417-427.

Výrost, J. (2006). Projekt Európska sociálna sonda (European Social Survey, ESS). In: J. Výrost a kol. (Ed.). *Európska sociálna sonda (ESS) 2. kolo na Slovensku*. Prešov: Universum, (s. 5-62).

Watai, I., Nishikido, N., Murashima, S. (2008). Gender Difference in Work-Family Conflict among Japanese Information Technology Engineers with Preschool Children. *Journal of Occupational Health*, 50, 317-327.

Williams, K. J., Alliger, G. M. (1994). Role Stressors, Mood Spillover, and Perceptions of Work-Family Conflict in Employed Parents. *The Academy of Management Journal*, 37(4), 837-868.

Winslow, S. (2005). Work-Family Conflict, Gender, and Parenthood, 1977-1997. *Journal of Family Issues*, 26(6), 727-755.

SOCIÁLNA A EMOCIONÁLNA INTELIGENCIA VO VZŤAHU K ANTICIPOVANÝM DÔSLEDKOM PREPOJENIA PRÁCE A RODINY

OČENÁŠOVÁ LENKA – ocenasova.lenka@gmail.com

VÁCLAVIKOVÁ IVANA – vaclavikova.ivana@gmail.com

Katedra psychológie, Filozofická Fakulta Univerzity Sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Social and emotional intelligence in relation to anticipated consequences on work/family interface

The article discusses the social and emotional intelligence in relation to anticipated work/family conflict on the sample of university students (N = 103, M = 20.46 yrs.). The methods used included Social intelligence scale, Trait Emotional Intelligence Questionnaire, Multidimensional Measure of Work-Family Conflict, Work-family enrichment scale. Social intelligence negatively correlated with anticipated work/family conflict in the direction work to family and vice versa ($r_1 = -.223$, $p = .023$, $r_2 = -.266$, $p = .007$), positively correlated with the anticipated work-family enrichment ($r = .311$, $p = .001$). Emotional intelligence correlates negatively with anticipated conflicts in both directions ($r_1 = -.282$, $p = .004$ and $r_2 = -.262$, $p = .008$) and positively correlated with the anticipated enrichment in both directions ($r_1 = .395$, $p = .000$, $r_2 = .256$, $p = .009$). Social and emotional intelligence can be considered as predictors of successful balancing demands of work and family roles.

Key words: *social intelligence, emotional intelligence, work role, family role, conflict, enrichment*

Sociálna a emocionálna inteligencia

D. H. Silvera, M. Martinussen, T. I. Dahl (2001) uvádzajú, že i napriek normálnemu (i vyššiemu) intelektu je možné nájsť medzi ľuďmi markantné rozdiely v úspešnosti v sociálnych situáciách. Tieto rozdiely predpokladajú existenciu sociálnej inteligencie, ktorú autori definovali ako schopnosť pochopiť druhých ľudí a predvídať ich správanie. Niektoré zahraničné zistenia poukazujú na sociálnu inteligenciu ako na jedného z prediktorov úspešnosti v živote (Barchard, 2003). Sociálna inteligencia sa teda môže javiť ako zásadná pri vyvažovaní nárokov prepojenia práce a rodiny.

Emocionálna inteligencia býva definovaná ako schopnosť vnímať, rozumieť a zvládať emócie (Brackett, Mayer, 2003). Mnohé výskumy zisťujúce emocionálnu inteligenciu u osôb v adolescentom veku pri jej meraní využívali psychometrický prístup, prípadne hodnotenie rovesníkmi či rodičmi. Menej výskumov využíva sebahodnotiace škály, pravdepodobne zohľadňujúc limity tohto spôsobu merania, avšak K. V. Petrides et al. (2006) zdôrazňujú, že subjektívna podstata emocionálneho prežívania podmieňuje tvorbu väčšieho množstva emocionálnych odpovedí ako je možné postihnúť objektívnymi kritériami. Emocionálnu inteligenciu definujú ako osobnostnú črtu, ktorá je zodpovedná za interindividuálne rozdiely v spracovaní emocionálnych informácií a popisujú tieto komponenty emocionálnej inteligencie: emocionalita, sebakontrola, sociabilita a osobná pohoda.

Ako sa ukázalo vo výskumoch, spomínané konštrukty a ich komponenty majú spojitosť s adaptívnymi copingovými stratégiami, negatívnu súvislosť s depresívnymi myšlienkami, somatickými problémami (Mavroveli, et al., 2007), ako i deviantným správaním v škole (Petrides, et al., 2006). Spomínané empirické zistenia naznačujú, že ako sociálna (v zmysle interpersonálnej oblasti), tak i emocionálna inteligencia (v zmysle intrapersonálnej oblasti prežívania) môžu byť facilitátormi v zvládaní pracovných a rodinných rolí a vyvažovaní

nárokov vznikajúcich medzi prácou a rodinou, zároveň môžeme predpokladať, že bránia negatívnym následkom konfliktu práca/rodina a vice versa.

Prepojenie práce a rodiny

Zahraničné zistenia demonštrujú, že obojsmernosť vzťahu medzi rodinným a pracovným životom existuje tiež v anticipovanom konflikte (Cinamon, 2010). Definícia konfliktu práce a rodiny ako „formy medzirolového konfliktu, kedy sú tlaky rodinných a pracovných rolí v niektorých ohľadoch vzájomne nekompatibilné“ (Greenhaus, Beutell, 1985, s. 77) je teda uplatniteľná aj v rovine očakávaní.

Empirické dôkazy poukazujú na deštruktívne behaviorálne a emocionálne následky konfliktu práca/rodina na obe oblasti, pracovnú i rodinnú (Frone, 2003). Jeho obojsmernosť naznačuje, že jednotlivec môže prežívať konflikt práca-rodina a súčasne konflikt rodina-práca, pričom výskumy konzistentne preukazujú, že u pracujúcich dospelých s rodinami má práca zvyčajne negatívnejší dopad na rodinu ako naopak (Frone, 2003; Sobotková a kol., 2011).

Univerzitní študenti, rovnako ako zamestnaní v predošlých štúdiách, diferencujú medzi dvomi typmi konfliktu – rodina zasahuje do práce a práca zasahuje do rodiny. Negatívne vplyvy anticipovaného konfliktu práca/rodina môžu študentov viesť k redukcii profesionálnych aspirácií v prospech rodiny alebo naopak, za účelom vyhnúť sa jeho následkom (Cinamon, 2010).

Podobne, ako anticipovaný konflikt môže viesť k redukcii aspirácií v pracovnej alebo rodinnej oblasti, anticipované pozitívne dôsledky prepojenia práce a rodiny môžu viesť k efektívnejšiemu zvládaniu a vyvažovaniu uvedených rolí.

Obohacovanie práca/rodina definujú J. H. Greenhaus a G. N. Powell (2006, s. 73) ako „mieru, do akej skúsenosti v jednej role zlepšujú kvalitu života v ostatných rolách“. Pri posudzovaní kvality života sa autori sústredia na dva komponenty: vysoký výkon a pozitívne emócie. Autori predpokladajú, že zdroje vytvorené v role A môžu podporiť vysoký výkon a pozitívne emócie v role B.

Koncept obohacovania práca/rodina zahŕňa oba typy pozitívnych aspektov prepojenia práce a rodiny, ktoré pôsobia podobne ako konflikt práca/rodina v oboch smeroch: 1. obohacovanie v smere práca-rodina a 2. obohacovanie v smere rodina-práca. V zhode s definovaním obohacovania práca/rodina ako obojsmerného procesu niektorí autori (napr. Greenhaus, Powell, 2006, Carlson et al., 2006) uprednostňujú metodologický prístup, ktorý obohacovanie práca/rodina skúma prostredníctvom dvoch nezávislých škál.

Metóda

Skúmané sú aspekty sociálnej a emocionálnej inteligencie vo vzťahu k anticipovanému konfliktu a obohacovaniu práce a rodiny. Výskum bol realizovaný na vzorke vysokoškolských študentiek (N = 103; 19 - 27 rokov, M = 20,46).

Pre zisťovanie sociálnej a črtovej emocionálnej inteligencie boli použité Škála sociálnej inteligencie TSIS (Tromso social intelligence scale, Silvera, Martinussen, Dahl, 2001; slovenská verzia: Baumgartner, Vasiľová, 2006) a Dotazník črtovej emocionálnej inteligencie TEIQue-SF (Trait Emotional Intelligence Questionnaire – Short Form, Petrides, Furnham, 2001). TSIS je 21 položková sebahodnotovacia škála tvorená 3 oblasťami sociálnej inteligencie (spracovanie sociálnych situácií, sociálne schopnosti a sociálna vnímavosť). TEIQue-SF je 30 položková sebahodnotovacia škála črtovej emocionálnej inteligencie, postihuje jej štyri oblasti (emocionalita, sebakontrola, sociabilita, osobná pohoda).

Pre zisťovanie anticipovaného konfliktu a obohacovania práce a rodiny boli použité Multidimenzionálny dotazník konfliktu práca/rodina, (Multidimensional Measure of Work-Family Conflict, Carlson et al., 2000) a Škála obohacovania práca/rodina (Work-family enrichment scale, Carlson et al., 2006). Multidimenzionálny dotazník konfliktu práca/rodina je 18 položková škála; pozostáva z dvoch nezávislých škál určených na

zistovanie konfliktu práca-rodina a konflikt rodina-práca, so zohľadnením aspektov konfliktu založeného na čase, napätí a správaní. Škála obohacovania práca/rodina je tvorená škálami zisťujúcimi vnímané obohacovanie v smere z práce do rodiny a z rodiny do práce. Celkovo pozostáva z 18 položiek, ktoré reprezentujú šesť dimenzií obohacovania práca/rodina: tri v každom smere. Jednotlivé položky boli preformulované do budúceho času.

Výsledky a diskusia

Výskumné zistenia preukázali predpokladaný vzťah sociálnej (SI) a emocionálnej inteligencie (EI) k anticipovaným dôsledkom prepojenia práce a rodiny. Ako znázorňujú výsledky, uvedené v tabuľke 1. nízka SI a rovnako i EI súvisia s anticipovaným konfliktom v oboch smeroch ($r_{SI1} = -,223$, $p = ,023$; $r_{SI2} = -,266$, $p = ,007$; $r_{EI1} = -,282$, $p = ,004$; $r_{EI2} = -,262$, $p = ,008$).

Tabuľka 1. Skúmané korelačné vzťahy medzi aspektmi sociálnej a črtovej emocionálnej inteligencie a anticipovanými dôsledkami práce a rodiny

	Spracovanie sociálnych informácií	Sociálna vnímavosť	Sociálne spôsobilosti	Sociálna inteligencia	Emocionalita	Sebakontrola	Sociabilita	Osobná pohoda	Črtová emocionálna inteligencia
Konflikt práca rodina	-,027 ,790	-,270** ,006	-,129 ,196	-,223* ,023	-,250* ,011	-,261** ,008	-,188 ,057	-,197* ,046	-,282** ,004
Konflikt rodina práca	-,181 ,067	-,208* ,035	-,176 ,076	-,266** ,007	-,217* ,028	-,291** ,003	-,075 ,449	-,128 ,197	-,262** ,008
Obohacovanie práca rodina	,377** ,000	,189 ,056	,116 ,244	,311** ,001	,326** ,001	,275** ,005	,291** ,003	,398** ,000	,395** ,000
Obohacovanie rodina práca	,186 ,060	,123 ,217	,013 ,897	,150 ,131	,156 ,115	,168 ,089	,286** ,003	,347** ,000	,256** ,009

Uvedený negatívny vzťah SI k anticipovanému konfliktu práca-rodina i rodina-práca vzniká v práve v oblasti sociálnej vnímavosti ($r_1 = -,270$, $p = ,006$; $r_2 = ,208$, $p = ,035$), ktorá je charakterizovaná schopnosťou predikovať reakcie, ktoré človek v sociálnej interakcii vyvoláva svojím správaním. Vnímaný nedostatok v tejto oblasti naznačuje určitú mieru frustrácie vznikajúcej v sociálnych interakciách, ktorá sa ďalej prejavuje znížením odolnosti voči nárokom rodinných a pracovných rolí v oboch smeroch. Osoby vnímajúce sa ako málo sociálne vnímavé sa nehodnotia ako málo sociálne spôsobilé, čo vedie k záveru, že ich vnímaná sociálna inteligencia je vo všeobecnosti primeraná. Avšak vzhľadom na zníženú schopnosť anticipácie správania sociálneho okolia sú nútení k väčšej snahe o sociálne uspokojivé vzťahy, často hodnotia svoje vzťahy ako namáhavé, čo sa preukazuje i v konfliktnosti vzťahu práca-rodina a vice versa.

Pozitívny vzťah SI a obohacovania práca/rodina sa preukázal len v jednom smere, a to v obohacovaní plynúcom z prostredia práce do prostredia rodiny ($r = ,311$, $p = ,001$). Konkrétne je uvedený vzťah založený na oblasti spracovanie sociálnych informácií ($r = ,377$, $p = ,000$), čo vedie k predpokladu, že jedinci úspešní práve v tejto oblasti dokážu vďaka dobrej orientácii v rozličných situáciách zo svojich pracovných rolí a prostredia práce vyťažiť benefity uplatniteľné aj v prostredí rodiny.

Záporný vzťah črtovej EI k anticipovanému konfliktu je sýtený faktormi emocionality ($r_1 = -,250$, $p = ,011$; $r_2 = -,217$, $p = ,028$) a sebakontroly ($r_1 = -,261$, $p = ,008$; $r_2 = -,291$, $p = ,003$).

Emocionalita je sýtená položkami vzťahujúcimi sa k pochopeniu vlastného emocionálneho sveta a vzťahovej kompetencie, osoby hodnotiace sa týmto spôsobom sa prirodzenejšie vyrovnávajú s potencionálnymi nárokmi pracovno-rodinných rolí. Zvýšená odolnosť voči stresu a adaptivnosť, ktorými je typická sebakontrola EI, rovnako napomáha pri znížení obáv z anticipovaných konfliktov práca-rodina a rodina-práca.

Je možné predpokladať, že vyššia SI a EI vedú k lepšiemu vyvažovaniu rodinných a pracovných rolí, tento poznatok podporujú i zistené súvislosti EI s adaptivnosťou na požiadavky kladené na človeka (Brackett, Mayer, 2003) a SI s adekvátnymi copingovými stratégiami (Montes-Berges, Augusto, 2007). Obohacovanie v oboch smeroch v súvislosti s EI ($r_1 = ,395$, $p = ,000$; $r_2 = ,256$, $p = ,009$) tiež podporuje tento záver.

Anticipované obohacovanie plynúce z práce do rodiny pozitívne koreluje so všetkými štyrmi oblasťami EI: emocionalita ($r = ,326$, $p = ,001$), sebakontrola ($r = ,275$, $p = ,005$), sociabilita ($r = ,291$, $p = ,003$) a osobná pohoda ($r = ,398$, $p = ,000$). Osoby, ktoré sa hodnotia ako empatické a vzťahovo kompetentné (emocionalita), asertívne a sociálne uvedomelé (sociabilita), optimistické, šťastné, s vysokou sebaúctou (osobná pohoda) a schopné regulovať emócie a zvládať stres (sebakontrola), teda vo všeobecnosti emocionálne inteligentné (Petrides, 2009), predpokladajú, že vzhľadom na schopnosť abstrahovať negatívne aspekty nárokov pracovných a rodinných povinností, budú vnímať a využívať pozitívne dôsledky prepojenia práce a rodiny, plynúce z pracovného prostredia.

Pozitívny vzťah EI a obohacovania plynúceho z rodiny do práce sa naopak objavuje len v dvoch zo štyroch oblastí, konkrétne v škále sociability ($r = ,286$, $p = ,003$) a osobnej pohody ($r = ,347$, $p = ,000$). Manažment emócií (druhých), asertivita a sociálna uvedomelosť (sociabilita) a optimizmus, črtové šťastie a sebaúcta (osobná pohoda) sa preto z konštruktu EI javia ako najdôležitejšie predpoklady pre vybalancovanie nárokov viacnásobných rolí v zmysle maximalizovania pozitívnych dôsledkov prepojenia práce a rodiny pre jednotlivca. Významný súvis uvedených konštruktov potvrdil i výskum D. Fedákovej a kol. (2012), kde bol zistený významný pozitívny vzťah medzi psychickou pohodou a vnímaným obohacovaním práca/rodina v oboch smeroch.

Záver

Zistenia výskumu naznačujú, že úroveň sociálnej a emocionálnej inteligencie môžu slúžiť ako potenciálne prediktory pre zvládanie konfliktu vyplývajúceho z prepojenia práce a rodiny a vnímanie pozitívnych dôsledkov v zmysle obohacovania práca/rodina. Takýto výskum môže zvýšiť porozumenie vývinu kariérnych a rodinných plánov a aspirácií a môže podporovať včasnú kariérnu intervenciu s cieľom minimalizovať negatívne následky a maximalizovať pozitívne následky prepojenia práce a rodiny pre realizovanie pracovných a rodinných cieľov. Realizovaný výskum by bolo vhodné rozšíriť i na vzorku pracujúcich rodičov, mužov i žien, s cieľom identifikovať reálne prežívaný konflikt alebo obohacovanie práca/rodina.

Literatúra

- Barchard, K. A. (2003). Does Emotional Intelligence Assist in the Prediction of Academic Success. *Educational and Psychological Measurement*, 63, 840-858.
- Baumgartner, F., Vasiľová, K. (2006). K problematike merania sociálnej inteligencie. In *Sociální procesy a osobnost* (pp. 8-16). Brno: Psychologický ústav AVČR.
- Brackett, M. A., Mayer, J. D. (2003). Convergent, Discriminant, and Incremental Validity of Competing Measures of Emotional Intelligence. *Personality and social psychology bulletin*, 29, 1-12.
- Carlson, D. S., Kacmar, K. M., Williams, L. J. (2000). Construction and Initial Validation of a Multidimensional Measure of Work-Family Conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 56, 249-276.

- Carlson, D. S., Kacmar, K. M., Wayne, J. H., Grzywacz, J. G. (2006). Measuring the positive side of the work-family interface: Development and validation of a work-family enrichment scale. *Journal of Vocational Behavior*, 68, 131-164.
- Cinamon, R. G. (2010). Anticipated Work-Family Conflict: effects of role salience and self-efficacy. *British Journal of Guidance & Counselling*, 38, 1, 83-99.
- Fedáková, D., Torbová, Z., Tomková, J. (2012). Vnímanie pozitívnych a negatívnych aspektov prelinania práce a rodiny vo vzťahu k psychickej pohode. *Psychológia práce a organizácie*. Košice, v tlači.
- Frone, M. R. (2003). Work-family balance. In *Handbook of occupational health psychology*. Washington: American Psychological Association.
- Greenhaus, J. H., Beutell, N. J. (1985). Sources of Conflict Between Work and Family Roles. *Academy of Management Review*, 10, 1, 76-88.
- Greenhaus, J. H., Powell, G. N. (2006). When Work and Family Are Allies: A Theory of Work-Family Enrichment. *Academy of Management Review*, 31, 1, 72-92.
- Mavroveli, S., Petrides, K. V., Rieffe, C., Bakker, F. (2007). Trait emotional intelligence, psychological well-being and peer-rated social competence in adolescence. *British Journal of Developmental Psychology*, 25, 263-275.
- Petrides, K. V., Sarangeau, Y., Furnham, A., Frederickson, N. (2006). Trait Emotional Intelligence and Children's Peer Relations at school. *Social development*, 15, 3, 537-547.
- Petrides, K. V. (2009). *Trait Emotional Intelligence Questionnaire*. Technical manual. London: London Psychometric Laboratory.
- Silvera, D. H., Martinussen, M., Dahl, T. I. (2001). The Tromso Social Intelligence Scale, a self report measure of social intelligence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42, 313-319.
- Sobotková, I., Reiterová, E., Hurníková, K. (2011). Rozdíly mezi otci a matkami v pohledu na fungování rodiny, v životní spokojenosti a rovnováze mezi prací a rodinou. *Československá Psychologie*, 55, 139-151.

STRES, SOCIÁLNA OPORA A POUŽÍVANIE INTERNETU MEDZI VYSOKOŠKOLÁKMI

OROSOVÁ OLGA – olga.orosova@upjs.sk

Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, FF UPJŠ v Košiciach

ŠEBEŇA RENÉ – rene.sebena@upjs.sk

Katedra psychológie, FF UPJŠ v Košiciach

GAJDOŠOVÁ BEÁTA – beata.gajdosova1@upjs.sk

Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, FF UPJŠ v Košiciach

KOPUNIČOVÁ VIKTÓRIA – viktorina.kopunicova@gmail.com

Katedra psychológie, FF UPJŠ v Košiciach

Stress, social support and internet use among university students

To explore the impact of stress and social support on problematic internet use among university students was the aim of this study. The following methods The Perceived Stress Scale (Cohen, Williamson, 1988), Multidimensional Scale of Perceived Social Support (Zimet et al., 1988), Generalized Problematic Internet Use Scale 2 (Caplan, 2010) were used among 807 students (74.5% females; 19.6 mean age). Three groups (low-, mid-, and high-level) of perceived stress, as well as social support were identified using Visual Binning procedure. The outputs were produced using SPSS 15, GLM, Tukey HSD post hoc test. There was a statistically significant main effect for perceived stress and social support. The interaction effect between perceived stress and social support was not statistically significant. Priorities for future research directions in problematic internet use prevention are discussed.

Key words: *stress, social support, problematic internet use, university students*

Grantová podpora: APVV – 20 – 038205, APVV-0253-11 a VEGA 1/1092/12

Úvod

Naše skúmanie problematického používania internetu medzi vysokoškolákmi je súčasťou záujmu výskumníkov o problematické a excesívne používanie internetu a iných technológií (textových správ). Používanie internetu robí náš život jednoduchším, je zdrojom informácií, uľahčuje a urýchľuje komunikáciu, predmetom záujmu výskumníkov je však nefukčné, problematické, excesívne používanie internetu (Odaci, Kalkan, 2010). Problematické používanie internetu (PIU) je vážnym problémom, ako uvádzajú Hetzel-Riggin, Pritchard (2011) v špecifickej skupine vysokoškolákov.

Významný nárast výskumov orientovaných na problematické používanie internetu je zaznamenaný v období posledných 10 až 15 rokov (Buckner, Castille, Sheets, 2012, Milani, Osualdella, Di Blasio, 2009). Určitým potvrdením skutočnosti, že rozsah skúmania problematického používania internetu nemá dlhú históriu je počet výsledkov vygenerovaných v databáze Web of Science. Pri zadaní kľúčových slov “problematic internet use” bolo vygenerovaných 394 výsledkov; pri zadaní kľúčových slov “problematic internet use” a “stress” bolo vygenerovaných 13 výsledkov; pri zadaní kľúčových slov “problematic internet use” a “stress” a “social support” boli vygenerované 3 výsledky. V databáze PsychInfo pri zadaní kľúčového slova “problematic internet use” bolo vygenerovaných 57 výsledkov; po zadaní kľúčových slov “problematic internet use” a “stress” bol vygenerovaný 1 výsledok; po zadaní kľúčových slov “problematic internet use” a „social support“ bolo vygenerovaných 0 výstupov. Prezentované výskumné výsledky podporujú dôležitosť

skúmania úrovne percipovaného stresu a sociálnej opory vo vzťahu k problematickému používaniu internetu (PIU) v kontexte uvedených, ako následných výskumných výsledkov.

Buckner, Castille, Sheets (2012) akcentujú dôležitosť skúmania osobnostných a situačných faktorov excesívneho používania internetu, dôležitosť longitudinálneho skúmania a identifikovania faktorov, ktoré prispievajú k rozvoju problematického a excesívneho používania internetu, dôležitosť skúmania možných mediátorov uvedeného procesu, ku ktorým patrí používanie internetu ako copingovej stratégie zvládania stresu. Wang et al. (2011) zistili pri skúmaní so školu súvisiacich rizikových faktorov PIU, že so štúdiom súvisiaci stres a chudobné vzťahy adolescentov so spolužiakmi, s učiteľmi mali vzťah k vyššej pravdepodobnosti problematického používania internetu. Milani, Osualdella, Di Blasio (2009) potvrdili vzťah medzi PIU a nižšou úrovňou kvality interpersonálnych vzťahov adolescentov, ako aj copingovými stratégiami vyhýbania sa zdroju stresu.

Ozcan, Buzlu (2007) potvrdili negatívny vzťah medzi PIU a percipovanou sociálnou oporou medzi vysokoškólákmi. Vzťah medzi používaním internetu a percipovanou sociálnou oporou skúmali a potvrdili Swickert, Hittner, Harris, et al (2002). Beutel, Braehler, Glaesmer et al. (2011) zistili, že v prípade excesívneho používania internetu, ako copingovej stratégie zvládania negatívnych afektívnych vzťahov a redukovania alternatívnych prostriedkov copingu (tzn. sociálnej opory, so zdravým súvisiaceho správania), riziko závislosti od internetu narastá so stresom a spoliehaním sa na posilňujúce vlastnosti určitých online aktivít.

Naším zámerom bolo skúmať percepciu stresu a sociálnu oporu, tzn. faktory, ktoré patria k významným aktivitám a sociálnym zdrojom prevencie so zdravým súvisiaceho správania založenej na reziliencii (Meschke, Patterson, 2003; Small, Memmo, 2004) medzi vysokoškólákmi. Je potrebné zdôrazniť, že rozvoj prevencie nelátkových závislostí založenej na výskumných dátach je naliehavou výzvou súčasnosti. Skúmať simultánny hlavný efekt, ako aj interakčný efekt percepcie stresu a sociálnej opory na problematické používanie internetu medzi vysokoškólákmi bolo cieľom predkladanej štúdie.

Metóda

Výskumná vzorka

Výskumu sa zúčastnilo 807 vysokoškólákov košických univerzít (74, 5 % žien; priemerný vek 19,6), prvých ročníkov štúdia. Výskum bol súčasťou medzinárodnej longitudinálnej štúdie SLiCE (Student Life Cohort in Europe), <http://www.slice-study.eu/>, koordinujúcim pracoviskom ktorej je Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia a Katedra psychológie Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.

Použité metódy

Percepcia stresu

The Perceived Stress Scale (PSS) (Cohen, Williamson, 1988). Škála pozostávala zo 4 položiek s 5 bodovou škálou odpovedí. Hodnota Cronbach's Alpha PSS bola 0,73. Procedúrou Visual Binning boli vytvorené skupiny vysokoškólákov s (Tabuľka 1):

nízkou úrovňou stresu: 1 = "<= 9,00"

strednou úrovňou stresu: 2 = "10,00 - 12,00"

vysokou úrovňou stresu: 3 = "13,00+"

Sociálna opora

Multidimensional Scale of Perceived Social Support (Zimet, Dahlem, Zimet & Farley, 1988). Škála pozostávala z 12 položiek so 7 bodovou škálou odpovedí. Hodnota Cronbach's Alpha škály bola 0,94. Procedúrou Visual Binning boli vytvorené skupiny vysokoškólákov s (Tabuľka 1):

nízkou úrovňou sociálnej opory: 1 = "<= 69,00"
 strednou úrovňou sociálnej opory: 2 = "70,00 - 78,00"
 vysokou úrovňou sociálnej opory: 3 = "79,00+"

Tabuľka 1. Výsledky deskriptívnej štatistiky (Visual Binning)

	n	%
Percipovaná úroveň stresu		
nízka	299	36,7
stredná	300	36,8
vysoká	196	24,0
Úroveň sociálnej opory		
nízka	237	29,1
stredná	205	25,2
vysoká	215	26,4

Používanie internetu

Generalized Problematic Internet Use Scale 2 (Caplan, 2010). Škála pozostávala z 15 položiek (preferencia online sociálnych interakcií, používanie internetu pre regulovanie nálady, kompulzívne používanie internetu, kognitívne zaujatie internetom a negatívne dôsledky v dôsledku používania internetu) s 8 bodovou škálou odpovedí. Vyššie skóre znamenalo vyššiu úroveň problematického používania internetu. Hodnota Cronbach's Alpha škály bola 0,91.

Štatistické analýzy

Analýzy boli realizované v SPSS 15 použitím GLM a Tukey HSD post hoc testu.

Výsledky

Zistený bol štatisticky významný hlavný efekt percipovaného stresu (Tabuľka 2, Graf 1) a sociálnej opory (Tabuľka 2, Graf 2) na problematické používanie internetu, pričom interakčný efekt percipovaného stresu a sociálnej opory na problematické používanie internetu nebol štatisticky významný (Tabuľka 2).

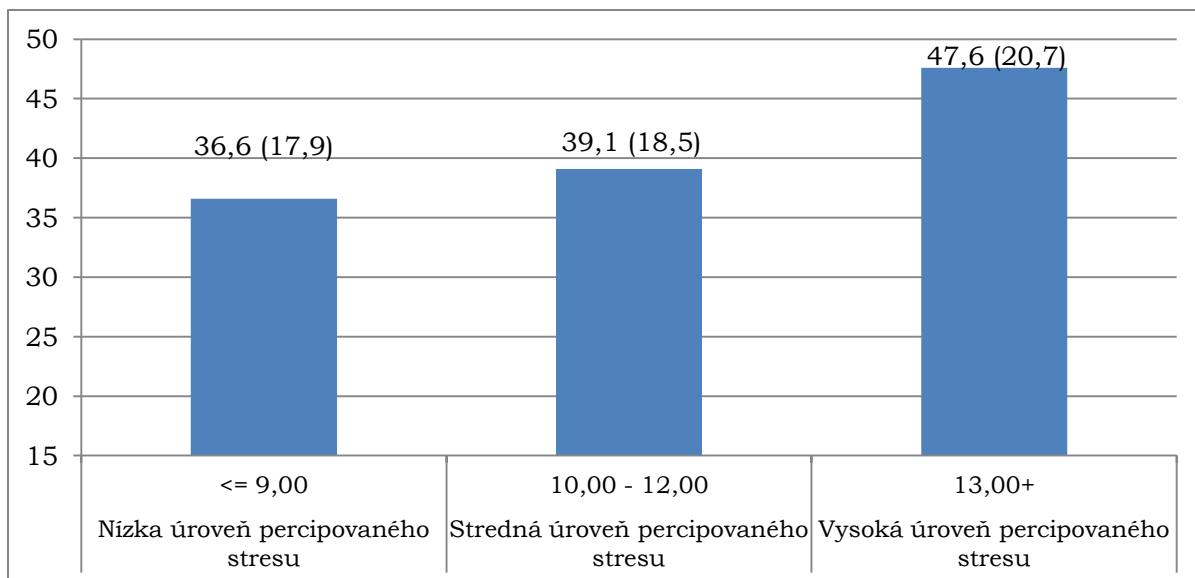
Tabuľka 2. Výsledky dvojfaktorovej analýzy variácie problematického používania internetu medzi vysokoškólákmi

	SS	df	MS	F	Tukey post hoc test ¹
Percepcia stresu	7028,7	2	3514,3	9,80***	1-2*** 1-3***
Sociálna opora	3639,5	2	1819,8	5,08**	1-3**
Percepcia stresu x sociálna opora	2712,1	4	678,0	1,89	

** p<0,01 ***p<0,001

¹nízka úroveň (1), stredná úroveň (2), vysoká úroveň (3)

Štatisticky významné rozdiely v problematickom používaní internetu boli zistené medzi vysokoškólákmi s nízkou úrovňou percipovaného stresu a vysokoškólákmi so strednou, ako aj vysokou úrovňou percipovaného stresu (Tabuľka 2). Štatisticky významné rozdiely v problematickom používaní internetu boli zistené medzi vysokoškólákmi s nízkou a vysokou úrovňou sociálnej opory (Tabuľka 2).

Graf 1. Priemerné hodnoty (SD) používania internetu medzi vysokoškolákmi s nízkou, strednou, vysokou úrovňou percipovaného stresu

Graf 2. Priemerné hodnoty (SD) používania internetu medzi vysokoškolákmi s nízkou, strednou, vysokou úrovňou sociálnej opory

Diskusia a záver

Získané výsledky podporujú dôležitosť sociálnej opory a reflektovania percipovania a zvládania stresu v prevencii problematickeho používania internetu medzi vysokoškolákmi. Výskumné výsledky štúdie korešpondujú s existujúcim stavom poznania faktorov PIU. K rizikovým faktorom PIU patrí osamelosť a alebo nedostatok sociálnej opory (Ang, Chong, Chye et al., 2012, Hetzel-Riggin, Pritchard, 2011, Tokunaga, Rains, 2010, Davis, 2001), životná udalosť (stres) (Davis, 2001), sociálna anxieta, komunikačná anxieta (Lee, Stapinski, 2012, Hetzel-Riggin, Pritchard, 2011, Tokunaga, Rains, 2010).

Ďalšie skúmanie PIU predpokladá longitudinálne analýzy protektívnych /rizikových faktorov PIU v kontexte rizikového modelu PIU a odhaľovanie faktorov a mechanizmu pôsobenia vnútorných aktív a sociálnych zdrojov PIU v kontexte modelu prevencie založeného na reziliencii (Orosová a kol., 2012). Okrem skúmaných faktorov percepcie stresu a sociálnej opory majú k PIU vzťah ďalšie faktory. V skupine vysokoškolákov bola zistená vyššia prevalencia PIU medzi mužmi (Hetzel-Riggin, Pritchard, 2011, Odaci, Kalkan, 2010) rozdielne psychologické príčiny excesívneho používania internetu boli zistené medzi mužmi a ženami, ku ktorým patria typy psychologického distressu a copingové štýly (Hetzel-Riggin,

Pritchard, 2011), zistený bol pozitívny vzťah internetovej sebaúčinnosti, vyhľadávania senzácií k PIU, negatívny vzťah vnútornej motivácie vyhľadávania informácií k PIU (Shi, Zhuo, 2011), pozitívny vzťah deficitu seba-regulácie k PIU (Caplan, 2010). Výskumné zistenia potvrdzujú dôležitosť moderačných a mediačných analýz vzťahu PIU a percipovaného stresu, stresogenných životných udalostí (Li, Zhang, Li et al., 2010), sociálnej opory a ďalších uvedených rizikových faktorov PIU, ktoré umožnia identifikovať mechanizmus PIU s ohľadom na rodové zvláštnosti. Realizácia výskumov v tomto smere v podmienkach slovenských škôl je dôležitým predpokladom rozvoja na výskumných dátach založenej prevencie a identifikácie efektívnych stratégií prevencie nefunkčného používania internetu.

Literatúra

- Ang, R. P., Chong, W. H., Chye, S., & Huan, V. S. (2012). Loneliness and generalized problematic internet use: Parents' perceived knowledge of adolescents' online activities as a moderator. *Computers in Human Behavior*, 28, 4, 1342-1347.
- Beutel, M. E., Brähler, E., Glaesmer, H., Kuss, D. J., Wölfling, K., & Müller, K. W. (2011). Regular and Problematic Leisure-Time Internet Use in the Community: Results from a German Population-Based Survey. *Cyberpsychology behavior and social networking*, 14, 5 291-29.
- Buckner, J. E., V; Castille, Ch. M., & Sheets, T. L. (2012). The Five Factor Model of personality and employees' excessive use of technology. *Computers in human behaviour*, 28, 5, 1947-1953.
- Caplan, S. E. (2010). Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach. In *Computers in Human Behavior*, 24, 1089-1097.
- Cohen, S., & Williamson, G. M. (1988). Perceived stress in a probability sample of the United States. In S. Spacapan & S. Oscampe (Eds.), *The Social Psychology Of Health* (pp. 31-67). Newbury Park, CA: Sage.
- Davis, R. A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological Internet use. *Computers in human behaviour*, 17, 2, 187-195.
- Hetzel-Riggin, M. D., & Pritchard, J. R. (2011). Predicting Problematic Internet Use in Men and Women: The Contributions of Psychological Distress, Coping Style, and Body Esteem. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14, 9, 519-525.
- Lee, B. W., & Stapinski, L. A. (2012). Seeking safety on the internet: Relationship between social anxiety and problematic internet use. *Journal of Anxiety Disorders*, 26, 1197-205.
- Li, D., Zhang, W., Li, X., Zhen, S., & Wang, Y. (2010). Stressful life events and problematic Internet use by adolescent females and males: A mediated moderation model. *Computers in Human Behavior*, 26, 5, 1199-1207.
- Meschke, L. L., & Patterson, J. M. (2003). Resilience as a theoretical basis for substance abuse prevention. *The Journal of Primary Prevention*, 23, 4, 483-514.
- Milani, L., Osualdella, D., & Di Blasio, P. (2009). Quality of interpersonal relationships and problematic Internet use in adolescence. *Cyberpsychology & Behavior*, 12, 681-684.
- Odaci, H., & Kalkan, M. (2010). Problematic Internet use, loneliness and dating anxiety among young adult university students. *Computers & Education*, 55, 3, 1091-1097.
- Orosová, O., Janovská, A., Kopuničová, V., & Vaňová, M. (2012). *Základy prevencie užívania drog a problematickeho používania internetu v školskej praxi*. Košice: Univerzita P. J. Šafárika.
- Ozcan, N. K., & Buzlu, S. (2007). Internet use and its relation with the psychosocial situation for a sample of university students. *CyberPsychology & Behavior*, 10, 767-72.
- Shi, J. Ch., & Zhuo, T., M. (2011). Internet self-efficacy, the need for cognition, and sensation seeking as predictors of problematic use of the Internet. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14, 4, 231-234.

- Small, S. A., & Memmo, M. (2004). Contemporary models of youth development and problem prevention: Toward an integration of terms, concepts, and models. *Family Relations: Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 53, 1, 3-11.
- Swickert, R. J., Hittner, J. B., Harris, J. L. & Herring, J. A. (2002). Relationships among Internet use, personality, and social support. *Computers in Human Behavior*, 18, 437-51.
- Tokunaga, R. S., & Rains, S. A. (2010). An evaluation of two characterizations of the relationships between problematic Internet use, time spent using the Internet, and psychosocial problems. *Human Communication Research*, 36, 4, 512-545.
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G. & Farley, G. K. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 52, 30-41.
- Wang, H., Zhou, X., Lu, C., Wu, J., Deng, X., & Hong, L. (2011) Problematic Internet Use in High School Students in Guangdong Province, China. *PLoS ONE* 6(5): e19660. doi:10.1371/journal.pone.0019660.

ADAPTÁCIA NA STAROBU A JEJ SÚVISLOSŤ SO ZMYSLOM ŽIVOTA

PAVLUVČÍKOVÁ ELENA – elena.pavluvcikova@unipo.sk

Inštitút psychológie FF PU v Prešove

Adaptation to old age and its connection to the meaning of life

The goal of the research was to identify connection of adaptation strategies to old age (constructive, dependant, defensive, hostile and self-hating) with cognitive, affective and motivational components of the meaning of life. Constructive strategy is mildly positively connected with the cognitive, affective and motivational component of the meaning of life. Dependent strategy is positively connected with the cognitive component only. Defensive and self-hating strategy is negatively connected with the affective and motivational component. Hostile strategy is mildly positively connected to the cognitive component. The more the seniors are experiencing the meaning of life in all three components (cognitive, affective and motivational), the more possible is their adaptation to old age in a constructive way.

Key words: *adaptation strategies to old age, meaning of life, old age*

Grantová podpora: VEGA MŠ SR a SAV č. 1/0124/12 – Životné perspektívy, zmysel života, spokojnosť a sociálna saturácia seniorov žijúcich na Slovensku a v zahraničí.

ÚVOD

V starobe je dôležité vytvárať fyzickú, psychickú, sociálnu a ekonomickú pohodu ľudí tak, aby nepredstavovala bolesť a choroby, smútok zo samoty a strach z budúcnosti. Vo veľkej miere to môže človek ovplyvniť sám. Súvisí to s adaptáciou na starobu, prípravou na ňu, nájdeným a prežívaným zmyslom života.

V našom výskume pracujeme so stratégiami adaptácie na starobu a so zmyslom života. Adaptácia na starobu vo veľkej miere súvisí s tým, ako človek prežíval detstvo a dospelosť, ako sa uplatnil v práci, či viedol uspokojivý rodinný život, či zažíval pocity spokojnosti, úspechu a pod., teda aký zmysel života hľadal a nachádzal v tomto období. Zaujímalo nás ako súvisí spôsob adaptácie na starobu s rebríčkom hodnôt, s vnímaním sveta a svojej pozície v ňom, s kladením si reálnych cieľov. Rovnako nás zaujímalo ako človek prežíva zmysel života v starobe, či ešte hľadá a nachádza nové radosti, kladie si nové ciele, a v čom spočívajú jeho pocity spokojnosti, alebo naopak smútku, beznádeje.

Na základe prispôsobovania sa problémom staroby rozlišujú (Langmeier, Krejčířová, 2006) päť stratégií vyrovnávania sa so starobou:

1. Konštruktívna stratégia – človek vyrovnávajúci sa s realitou vyššieho veku pomocou tejto stratégie je stále aktívny a má s pribúdajúcimi rokmi radosť zo života. Prechováva blízke a vrelé citové vzťahy k svojim blízkym. Je si vedomý toho čo ešte zvládne, aké sú jeho hranice aj jeho vyhliadky do budúcnosti. Vo vzťahu k smrti nepocituje strach ani zúfalstvo a smrť chápe ako prirodzenú súčasť života. Aj v tomto veku je veľmi znášanlivý, pružný v myslení a v prispôsobovaní sa novým okolnostiam. Má rád humor, vie si vychutnávať jedlo a pitie, zároveň má radosť z práce a z rekreácie. Rozvíja svoje záujmy a koníčky. Má schopnosť presadzovať sa bez agresie. Samozrejme nebol ušetreňý ťažkosťami, ale snažil sa ich zvládať. V anamnéze týchto ľudí nachádzame väčšinou šťastné detstvo a spokojne prežitú i neskoršiu dospelosť, spokojné manželstvo a rodičovstvo.

2. Stratégia závislosti – ľudia tohto typu majú sklon k pasivite a závislosti od druhých ľudí. Spoliehajú sa na nich viac ako na vlastné sily. Nestanovujú si väčšie ciele, zodpovednosť a

povinnosti prenechávajú radšej na mladších. Uchyľujú sa častejšie do svojho súkromia. Táto stratégia sa považuje za menej priaznivú, aj keď je sociálne rovnako prijateľná.

3. Stratégia obranná – u človeka sa prejavuje síce prehnanou aktivitou, tá sa ale chápe ako viac negatívna. Prostredníctvom jednotlivých aktivít sa snaží potlačiť myšlienky na smrť a na ťažkosti čakajúce v starobe.

4. Stratégia hostility – považuje sa tiež za stratégiu nepriateľstva a hnevu voči iným. Ľudia tohto typu majú sklon zvažovať vinu za svoje nezmary na druhých alebo na nepriaznivé okolnosti. Často sú agresívni a podozrievaví voči iným. Neustále sa na niečo sťažujú.

5. Stratégia sebanenávisti – Je veľmi podobná agresívnej stratégii, avšak tu človek nie je agresívny voči iným ale voči sebe. Títo ľudia sú voči sebe nadmerne kritickí, svoj doterajší život vnímajú ako úplné zlyhanie. Nemajú túžbu zažiť život znovu taký, aký bol. V anamnéze sa vyskytujú často ambivalentné vzťahy voči rodičom, neuspokojivý manželský život, pocit vlastnej neužitočnosti a osamelosti. Smrť chápu ako milosrdné vyslobodenie z neuspokojivého života.

Málokedy sa vyskytuje u seniora čistá stratégia, hovoríme skôr o prevládajúcej stratégii, alebo o kombinácii viacerých.

Vo výskume pracujeme i s trojkomponentovým modelom zmyslu života (Halama, 2002), ktorý chápe zmysluplnú činnosť ako interakciu nasledujúcich troch komponentov:

- kognitívny komponent – kognitívny rámec situácie sveta aj seba samého. Patrí sem systém presvedčení, hodnôt a predpokladov týkajúcich sa sveta, seba a svojho života. Ide tu o to, ako sa človek dokáže vyrovnáť so svojimi existenčnými okolnosťami. Umožňuje človeku pochopiť zmysel rôznych životných udalostí a dáva ich do usporiadaného rámca. Prostredníctvom tohto komponentu si človek stanovuje svoj životný cieľ a svoje poslanie.

- motivačný komponent – z vnímania súčasného sveta vyplýva aj to, ako by svet mal vyzeráť, o čo sa máme usilovať, do čoho sa vyplatí vložiť energiu a naopak čomu sa treba vyhnúť. Rozvinutý motivačný komponent je charakterizovaný prítomnosťou rôznych hodnôt a cieľov, vysokým stupňom záväzku a snahy o ich naplnenie a tiež schopnosťou usilovať sa o ciele napriek prekážkam a neúspechom.

- afektívny komponent – priblíženie sa k cieľu je sprevádzané kladnými emóciami a vzdialenie sa od cieľa je spojené s negatívnymi emóciami. Silne rozvinutý afektívny komponent sa dá identifikovať cez pozitívne pocity týkajúce sa života, ako sú šťastie, optimizmus, spokojnosť. Slabo rozvinutý afektívny komponent sa prejavuje pocitmi nespokojnosti, nešťastia, depresie a smútku, ako aj úzkosti a pesimizmu (Halama, 2002).

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť ako nachádzanie a prežívanie zmyslu života ovplyvňuje adaptáciu na starobu. Ako súvisia stratégie adaptácie na starobu (konštruktívna, závislá, obranná, hostilná a sebanenávistná) s kognitívnym, afektívnym a motivačným komponentom zmyslu života.

H 1. Predpokladali sme, že čím vyššie bude skóre konštruktívnej stratégie, tým vyššie bude skóre kognitívneho, afektívneho a motivačného komponentu zmyslu života.

H 2. Predpokladali sme, že čím bude vyššie skóre závislej stratégie, tým vyššie bude skóre kognitívneho a afektívneho komponentu zmyslu života a nižšie skóre v motivačnom komponente zmyslu života.

H 3. Predpokladali sme, že čím vyššie bude skóre obrannej stratégie, tým nižšie bude skóre kognitívneho, afektívneho a motivačného komponentu zmyslu života.

H 4. Predpokladali sme, že čím bude vyššie skóre hostilnej stratégie, tým vyššie bude skóre v kognitívnom a afektívnom komponente zmyslu života a tým nižšie bude skóre v motivačnom komponente zmyslu života.

H 5. Predpokladali sme, že čím vyššie bude skóre stratégie sebanenávisti, tým nižšie bude skóre kognitívneho afektívneho i motivačného komponentu zmyslu života.

Výber do výskumnej vzorky, ktorú tvorilo 58 seniorov (20 mužov, 38 žien) bol nenáhodný.

METÓDA

Na zisťovanie zmyslu života sme použili Škálu životnej zmyslupnosti (Halama, 2002). Vychádza z trojkomponentového modelu chápania zmyslu života. Cronbachova alfa bolo 0,87. Druhá použitá metodika bol nami zostrojený dotazník Adaptácie na starobu (DAS). Vytvorili sme testovaciu verziu dotazníka obsahujúcu 35 otázok. Každú stratégiu vystihovalo 7 otázok. Počet otázok sme volili podľa vzorky a zároveň kvôli faktorovej analýze. Uvedomovali sme si, že do faktorovej analýzy je potrebný väčší počet položiek ale vzhľadom k špecifickosti našej vzorky sme zmenšili počet otázok. Pri väčšom počte otázok by stúpalo riziko kvôli únave. Zozbieraný materiál sme podrobili faktorovej analýze, ktorá nám otázky zoradila do 5 faktorov - stratégií. Ešte pred samotnou faktorovou analýzou sme zisťovali normálne rozloženie položiek dotazníka, pričom všetky výroky spĺňali normálne rozloženie a pohybovali sa v rozmedzí -1 až 1. Dotazník obsahoval 35 výrokov, ku ktorým sa respondent mal vyjadriť na 5 - bodovej škále od silného nesúhlasu až po silný súhlas. Vnútoraná reliabilita dotazníka DAS Cronbachova alfa dosahovala hodnotu 0,860. Reliabilita jednotlivých stratégií dosahovala pre konštruktívnu stratégiu adaptácie 0,514, pre stratégiu závislosti 0,585, pre hostilnú stratégiu 0,747, pre stratégiu sebanenávisti 0,881 a pre obrannú stratégiu 0,712.

VÝSLEDKY

Predpoklad v H1 sme potvrdili. Konštruktívna stratégia adaptácie na starobu pozitívne súvisí s kognitívnym, afektívnym i motivačným komponentom zmyslu života.

Z výsledkov overovania H2 je zrejmé, že v závislej stratégii je vyšší kognitívny komponent zmyslu života, nepotvrdil sa vyšší afektívny, ani nižší motivačný komponent zmyslu života. V našom výskume závislá stratégia súvisí len s kognitívnym komponentom zmyslu života.

V H3 sme predpokladali, že čím vyššie bude skóre obrannej stratégie, tým nižšie bude skóre kognitívneho, afektívneho a motivačného komponentu zmyslu života. Potvrdila sa nám len súvislosť s afektívnym a motivačným komponentom zmyslu života.

V H4 sa potvrdil len súvis s kognitívnym komponentom zmyslu života. Je zaujímavé, že afektívny a motivačný komponent s hostilnou stratégiou v našom výskume nesúvisel. I keď sme v H5 predpokladali, že sebanenávistná stratégia sa premietne do nízkeho hľadania a prežívania zmyslu života vo všetkých troch zložkách, potvrdilo sa to len v afektívnom a motivačnom komponente. Kognitívny komponent zmyslu života nesúvisel so sebanenávistnou stratégiou adaptácie na starobu.

Tabuľka 1. Korelácie medzi jednotlivými stratégiami adaptácie na starobu a kognitívnym, afektívnym a motivačným komponentom zmyslu života

Komponenty zmyslu života		Stratégie adaptácie na starobu				
		Konštruktívna	Závislá	Obranná	Hostilná	Sebanenávistná
Kognitívny	r	0,384**	0,450**	0,161	0,360**	0,110
	sign.	0,003	0,000	0,228	0,006	0,410
Afektívny	r	0,361**	0,207	-0,405**	-0,137	-0,590**
	sign.	0,005	0,120	0,002	0,304	0,000
Motivačný	r	0,274*	0,019	-0,387**	-0,082	-0,590**
	sign.	0,038	0,887	0,03	0,542	0,000

* Korelácia je signifikantná na hladine významnosti 0,05 (2-tailed).

** Korelácia je signifikantná na hladine významnosti 0,01 (2-tailed).

DISKUSIA

Konštruktívnu stratégiu adaptácie na starobu vnímame ako pozitívnu. Seniori si udržiavajú zmysel pre humor a zdravý náhľad na život, prežívajú viac kladných emócií, pozitívne pocity ako šťastie, radosť, optimizmus a spokojnosť. Prežívajú i vrelý vzťah k svojim blízkym. Majú

cieľ a snahu niečo dokázať, zároveň si uvedomujú, do čoho sa im ešte oplatí vložiť energiu a kde by sa už nedostavili želané výsledky. Konštruktívna adaptácia na starobu je pre človeka prínosná, pomáha mu udržiavať si reálny pohľad na seba aj proces starnutia. V závislej stratégii sa nám potvrdila pozitívna súvislosť s kognitívnym komponentom zmyslu života. Seniori, ktorí používajú túto stratégiu na vyrovnanie sa so starobou zároveň majú vytvorený systém hodnôt a presvedčení a tými sa riadia vo svojom živote. V našom výskume však u nich absentuje afektívny a motivačný komponent, takže pravdepodobne neprežívajú zvlášť silne pozitívne ani negatívne emócie a kladú si menej reálnych životných cieľov. Predpoklady vzhľadom k prežívaniu zmyslu života sa nám pri obrannej stratégii nepotvrdili. Kým my sme očakávali nižšie kognitívne konštrukty, výskum nepreukázal žiadne súvislosti.

Medzi obrannou stratégiou a afektívnym komponentom nám vyšiel negatívny vzťah, teda seniori s prevládajúcou obrannou stratégiou prežívajú viac negatívnych emócií. Obranná adaptácia na starobu zároveň predstavuje nízku motiváciu k vykonávaniu jednotlivých aktivít, absentujú reálne ciele.

Agresívna (hostilná) stratégia adaptácie na starobu sa vyznačuje nepriateľskou náladou, hnevom zameraným voči iným ľuďom, podozrievavosťou a obviňovaním druhých zo svojich nezdarov. Predpokladali sme, že ľudia s prevládajúcou hostilnou stratégiou majú vytvorený pevný systém hodnôt a presvedčení, na základe ktorého potom konajú voči iným hnevivo, čo sa nám potvrdilo. Títo seniori majú vytvorený rámec sveta okolo seba aj rámec fungovania seba posilňujúci tento druh stratégie adaptácie na starobu. Je zaujímavé, že v hostilnej stratégii sa nepotvrdil vzťah k negatívnemu prežívaniu emócií, čo považujeme za niečo, čo sa vymyká logickým predpokladom i skúsenostiam a bolo by to potrebné overiť na väčšej výskumnej vzorke. Rovnako sa nepotvrdil žiadny vzťah k motivačnému komponentu zmyslu života.

Predpokladali sme, že medzi sebanenávistnou stratégiou a kognitívnym komponentom zmyslu života je negatívny vzťah. Teda ak sa u človeka prejaví v silnej miere sebanenávistná stratégia, tak kognitívny komponent sa u neho prejaví v menšej miere. Chýba teda u nich pevný systém hodnôt a presvedčení. Vo výskume sa nepotvrdil žiadny vzťah medzi kognitívnym komponentom a prevažujúcou sebanenávistnou stratégiou. Táto je charakterizovaná tiež agresiou a hnevom, ale ten je zameraný na samotného človeka. Človek má pocit, že mohol svoj život prežiť oveľa lepšie. Kritizuje seba a svoje konanie. Má pocit, že vo svojom živote úplne zlyhal.

Mnoho výskumov sa zaoberá problematikou adaptácie na starobu. Tento konštrukt ale ponímajú inak ako my v našom výskume. Štúdie Koženého a Tišanskej (2005) skúmali adaptáciu v rámci modelu životnej spokojnosti, kde sa ju snažili vyjadriť cez osobnosť a sociálnu podporu. Nenašli sme štúdiu ponímajúcu adaptáciu na starobu v rámci stratégií. Na osobnosť seniorov, ich manželský stav a subjektívnu pohodu sa zamerala vo svojom výskume Kačmárová (2007). Cieľom bolo overiť vzťah medzi vekom, rodom, manželským stavom, osobnostnými charakteristikami a jednotlivými komponentami subjektívnej pohody. Vek ani manželský stav neboli v signifikantnom vzťahu k celkovej životnej spokojnosti.

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť súvis stratégií adaptácie na starobu (konštruktívna, závislá, obranná, hostilná a sebanenávistná) s kognitívnym, afektívnym a motivačným komponentom zmyslu života. Konštruktívna stratégia, ktorá bola v našej výskumnej vzorke najviac zastúpená pozitívne súvisí s kognitívnym, afektívnym aj motivačným komponentom zmyslu života. Závislá pozitívne koreluje len s kognitívnym komponentom. Obranná a sebanenávistná stratégia negatívne koreluje s afektívnym a motivačným komponentom. Hostilná stratégia koreluje stredne silno pozitívne s kognitívnym komponentom. Čím viac seniori prežívajú zmysel života vo všetkých troch komponentoch (kognitívnom, afektívnom a motivačnom), tým je väčšia pravdepodobnosť ich konštruktívnej adaptácie na starobu. Prevládajúca konštruktívna stratégia adaptácie na starobu by mala byť dlhodobým cieľom života človeka už od rannej dospelosti, zvyšuje si tak šancu prežiť plnohodnotnú starobu, prežiť ju zmysluplne.

LITERATÚRA

Halama, P. (2002). Vývin a konštrukcia škály životnej zmyslupnosti. *Československá psychologie*, 46, 3, 265 - 276.

Kačmárová, M. (2007). Osobnosť, manželský stav a subjektívna pohoda seniorov. *Československá psychologie*, 51, 5, 530 - 539.

Kožený, J., & Tišanská, L. (2005). Model adaptace institucionalizovaných seniorek na stárnutí. *Československá psychologie*, 49, 3, 211- 221.

Křivohlavý, J. (2000). *Psychologie zmyslupnosti existence*. Praha: Grada.

Langmeier, J., Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.

MOŽNOSTI VYUŽITIA TOBINOVHO DOTAZNÍKA COPINGOVÝCH STRATÉGIÍ

POLŤÁKOVÁ ZUZANA – zuzkapoltakova@gmail.com

KARASOVÁ JANA – janka.karasova@gmail.com

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

The possibilities of using Tobin coping strategies inventory

This paper focuses on the verification of psychometric properties of the Tobin coping strategies inventory (CSI, Coping Strategies Inventory, Tobin et al., 1989). Possibilities for using it on the Slovak population are tested on a sample of university students (N = 176), 150 women and 26 men. The average age of participants is 20.7 years. The Slovak translation of the Czech inventory was used in this paper (Blatný, 2012). The values of internal consistency for the whole questionnaire is satisfactory (.830). The factor analysis with Varimax rotation confirmed seven of the original eight factors, the internal consistency values of subscales are acceptable ($\geq .700$). Some items of the questionnaire (especially for the factors of avoiding the problem and social isolation) need further adjustment, or replace with new items, if necessary. After these modifications, the inventory can be used in research to measure eight primary coping strategies according to Tobin.

Key words: *questionnaire, coping strategies, psychometric properties*

Úvod

Významní teoretici v oblasti stresu a copingu S. Folkmanová a R. S. Lazarus (1986 in: Baumgartner, 2001) charakterizujú zvládanie ako behaviorálne, kognitívne alebo sociálne odpovede vzťahujúce sa k úsiliam osoby regulovať vnútorné alebo vonkajšie tlaky vyplývajúce z transakcií osoby a prostredia. Rovnakí autori predstavili aj základnú koncepciu copingových stratégií (1987 in: Frankovský, 2001), keď rozdelili stratégie na dve skupiny: orientované na problém a orientované na emócie. Zameranie na problém je charakteristické aktívnym prístupom, úsilím pôsobiť či zmeniť prostredie. Naopak, zameranie na emócie znamená sústredenie sa na vlastné prežívanie a snahu vplyvať na vlastné emocionálne prežívanie v zmysle prijatia situácie.

Na tento koncept nadviazali viacerí autori a v súčasnosti existuje už viacero odlišných spôsobov delenia copingových stratégií, pričom ich celkový počet môže variovať v závislosti od prístupu konkrétneho autora. Napríklad J. H. Amirkhan (1990 in: Baumgartner, Frankovský, 1999) popísal 3 copingové stratégie, menovite inštrumentálnu stratégiu zameranú na problém, stratégiu vyhľadávania sociálnej opory a stratégiu vyhýbania sa. K trojfaktorovému modelu dospeli aj napr. N.S. Endler, J. D. A. Parker (1990 in: Frankovský, 2001), ktorí identifikovali tri typy copingových štýlov: úlohovo orientovaný, emocionálne orientovaný a únikovo orientovaný coping. Až trinásť copingových stratégií popísali C.S. Carver, M. F. Scheier a J. K. Weintraub (1989), ku ktorým dospeli podrobnejšou analýzou trojfaktorového modelu, pričom popísali 5 stratégií zameraných na problém (aktívny coping, plánovanie, stiahnutie sa, vyhľadávanie inštrumentálnej opory a rozptylenie), 5 stratégií orientovaných na emócie (vyhľadávanie emocionálnej sociálnej opory, pozitívna reinterpretácia, akceptácia, popieranie, obrat k Bohu a viere), a 3 neefektívne stratégie (ventilovanie emócií, behaviorálne uvoľnenie a emocionálne uvoľnenie).

Zaujímavý a pomerne komplexný prístup ku copingovým stratégiám predstavil D. L. Tobin so spolupracovníkmi (Tobin et al., 1989), ktorí skúmali štruktúru zvládania prostredníctvom hierarchickej faktorovej analýzy. Výsledkom ich práce je trojürovňový hierarchický model

copingu, pričom identifikovaných bolo osem primárnych, štyri sekundárne a dva terciárne faktory. Na najvyššej úrovni sa copingové stratégie delia na stratégie príklonu a odklonu. Príklonové stratégie sa vyznačujú aktívnym prístupom, naopak odklonové vyhýbaním sa problému, izoláciou. Tieto stratégie sa ďalej delia podľa orientácie na problém alebo orientácie na emócie, čím vznikajú štyri rôzne alternatívy. Napokon na najnižšej úrovni je osem faktorov: riešenie problému a kognitívna reštrukturalizácia (príklonové stratégie zamerané na problém), vyjadrenie emócií a vyhľadávanie sociálnej opory (príklonové stratégie zamerané na emócie), vyhýbanie sa problému a fantazijný únik (odklonové stratégie zamerané na problém) a sebaobviňovanie a sociálna izolácia (odklonové stratégie zamerané na emócie). Ponúkaný model je na sekundárnej úrovni podporou pre základnú koncepciu copingu v zmysle delenia na coping zameraný na problém a coping zameraný na emócie, a na terciárnej úrovni podporou pre prístupy deliace copingové stratégie na prístupové (aktívne) a vyhýbavé. Na primárnej úrovni pritom poskytuje konkrétnejšie možnosti delenia stratégií (Tobin et al., 1989):

- Riešenie problému - táto stratégia je charakterizovaná ako aktívne úsilie o zmenu stresovej situácie, ktoré napomáha eliminovať zdroj stresu, pričom má behaviorálny aj kognitívny charakter.
- Kognitívna reštrukturalizácia - charakteristickou črtou tejto stratégie je zmena významu stresovej situácie na kognitívnej úrovni s cieľom znížiť jej potenciálne ohrozujúce dopady (napr. získanie iného uhlu pohľadu na situáciu, hľadanie a nachádzanie pozitívnych stránok situácie a pod.).
- Vyjadrenie emócií - pre túto stratégiu je charakteristické hľadanie spôsobov na uvoľnenie a expresiu emócií, ktoré vznikajú v súvislosti s prežívaním stresovej situácie.
- Sociálna opora - predstavuje aktívne vyhľadávanie emocionálnej podpory, najmä od blízkych ľudí, pričom je v súčasnej literatúre bohato rozpracovaná ako samostatný konštrukt.
- Vyhýbanie sa problému - stratégia, ktorej cieľom je dištancovať sa od problému, prísť na iné myšlienky či odpútať sa od činnosti, ktorá môže pripomínať stresovú udalosť.
- Fantazijný únik - je svojim spôsobom kognitívna stratégia, ktorej využívanie nastáva v prípade, že jedinec nie je schopný alebo ochotný adaptovať sa na stresovú situáciu, prípadne ju zmeniť vo svoj prospech.
- Sociálna izolácia - je opakom vyhľadávania sociálnej opory, využívaná s cieľom vyhnúť sa najmä blízkym ľuďom. Dôvodom pre takúto stratégiu môžu byť napr. obavy z emocionálnych reakcií druhých.
- Sebaobviňovanie - obsahuje položky, ktoré sa vzťahujú ku kritike vlastnej osoby, obviňovaniu seba samého za vznik a pôsobenie stresovej situácie.

Bez ohľadu na spôsob delenia copingových stratégií, viacerí autori (napr. Baumgartner, Bačová, 1995) zdôrazňujú, že jednotlivé stratégie zvládania sa navzájom nevyklučujú, viaceré môžu byť v konkrétnej situácii využívané súčasne, pričom však môže dôjsť k znižovaniu účinnosti jednotlivých stratégií. Z toho dôvodu je potrebné sledovať u konkrétneho jedinca celú škálu využívaných stratégií. Z metodologického hľadiska to znamená, že jedinec by nemal v dotazníku voliť iba jednu možnosť (jednu konkrétnu stratégiu), ale všetky, ktoré za daných okolností využíva (napr. Gelhaar et al., 2007; Seiffge-Kranke et al., 2010; Hanžlová, Macek, 2008).

Tobinov dotazník copingových stratégií - CSI sa vo výskumoch zameraných na zisťovanie copingových stratégií veľmi často využíva v ČR (napr. Blatný, Osecká, 1998; Blatný, Kohoutek, Janušová, 2002) a svojou štruktúrou a vlastnosťami predstavuje vhodný nástroj na meranie stratégií zvládania stresu. Keďže v súčasnosti nie je tento dotazník v podmienkach slovenskej populácie štandardizovaný, cieľom predkladanej štúdie je tak overiť možnosti použitia Tobinovho dotazníka copingových stratégií v slovenskej populácii analýzou psychometrických vlastností preloženej verzie dotazníka.

Participanti

Výskum sme realizovali na vzorke 176 vysokoškolských študentov prvého a druhého ročníka bakalárskeho stupňa štúdia. Z celkového množstva probandov sa výskumu zúčastnilo 150 žien a 26 mužov priemerného veku 20,7 roka.

Metódy zberu dát

Pre potreby výskumu sme použili Tobinov dotazník copingových stratégií (CSI), konkrétne upravenú a preloženú českú verziu (Blatný, 2012; od autora). Dotazník pozostáva zo 72 tvrdení, konkrétnych opisov copingového správania, pričom participant má za úlohu označiť, do akej miery výrok vystihuje jeho správanie. V úvode dotazníka participanti popisujú konkrétnu stresovú situáciu, ktorú prežili v posledných dvoch mesiacoch. Z tohto dôvodu radíme Tobinov dotazník CSI medzi interakčné metódy. Pre potreby nášho výskumu však neboli dáta o stresovej situácii analyzované. Získané dáta sme spracovali prostredníctvom štatistického programu SPSS 17.

Výsledky a diskusia

Kvalitný nástroj merania musí spĺňať určité požiadavky. Jednou z nich je aj reliabilita, ktorá poskytuje základné informácie o spoľahlivosti testovej metódy (Ferjenčík, 2000). Pri posúdení psychometrických vlastností Tobinovho dotazníka copingových stratégií sme sa zamerali na hodnotenie vnútornej konzistencie pomocou Cronbachovho koeficientu alfa. Hoci hodnoty nameranej reliability, vnútornej konzistencie, môžu nadobúdať hodnoty v rozmedzí od 0 do 1, v ideálnom prípade by však hodnota empirického odhadu reliability mala byť čo najbližšia k 1 (Urbánek, Denglerová, Širůček, 2011), P. Kline (1993 in Urbánek, Denglerová, Širůček, 2011) upozorňuje, že jej minimálna hodnota by mala byť aspoň .70.

V tomto kontexte môžeme povedať, že merania uskutočnené v nami zvolenej vzorke (N=176) poskytli uspokojivé hodnoty koeficientu vnútornej konzistencie pre dotazník ako celok, a zároveň pre väčšiu časť jeho jednotlivých škál. Hodnoty vnútornej konzistencie pre celý dotazník dosiahli hodnotu α .830. Pre jednotlivé subškály sú hodnoty Cronbachovho koeficientu alfa uvedené v tabuľke (tab. 1).

Tabuľka 1. Hodnoty vnútornej konzistencie pre jednotlivé škály

Škála - faktor	Cronbachova α
Sebakritika	.889
Vyjadrenie emócií	.833
Sociálna opora	.858
Riešenie problému	.798
Sociálna izolácia	.756
Kognitívna reštrukturalizácia	.727
Fantazijný únik	.587
Vyhýbanie problému	-

Pre škály „sebakritika“, „vyjadrenie emócií“, „riešenie problému“, „sociálna izolácia“ a „kognitívna reštrukturalizácia“ sú hodnoty vnútornej konzistencie uspokojivé. Aj z výsledkov faktorovej analýzy vyplýva, že uvedené škály/faktory sú sýtené všetkými pôvodnými položkami (tab. 2 a 3). Výnimku tvorí škála „sociálna izolácia“, pre ktorú platí, že vnútorná konzistencia je v poriadku, i keď je sýtená iba piatimi položkami z pôvodných deväť.

Vnútorná konzistencia škály „fantazijný únik“, sýtenej šiestimi pôvodnými položkami je nedostatočná. Pri opakovanom zisťovaní vnútornej konzistencie, zahŕňajúc iba 6 sýtiacich položiek je Cronbachova α .724. Z uvedeného dôvodu je nutné položky pre škálu „fantazijný únik“ upraviť, príp. doplniť o nové položky.

Problémovou sa taktiež ukazuje aj škála „vyhýbanie problému“, ktorú sýti iba jedna pôvodná položka. Zaujímavé je, že spolu s ňou sú v poslednom faktore zastúpené štyri položky zo škály „sociálna izolácia“. Z tohto dôvodu sme nerealizovali zisťovanie vnútornej konzistencie pre faktor „vyhýbanie problému“.

V ďalšej časti výskumu sme zrealizovali faktorovú analýzu pre potvrdenie existencie ôsmich primárnych faktorov. Zrealizovaná faktorová analýza s rotáciou Varimax s voľbou osem faktorového riešenia vysvetľuje 47,711% z celkovej variancie. Spodnú hladinu sýtenia faktorov jednotlivými položkami sme stanovili na .300.

Z tabuliek (tab. 2, 3) vyplýva, že niektoré položky sýtia súčasne dva faktory, a zároveň z nich možno vidieť, že niektoré položky nesýtia pôvodné faktory (sociálna izolácia, fantazijný únik a vyhýbanie problému).

Tab. 2 Faktorová analýza – príklonové stratégie

	sebakritika	vyjadrenie emócií	sociálna opora	riešenie problému	kognitívna reštrukturalizácia	sociálna izolácia	fantazijný únik	vyhýbanie problému
3		,361						
11		-			,439			
19		,777						
27		,756						
35		,682						
43		,818						
51		,708						
59		,715						
67		,641						
4			,568					
12			,637			-,384		
20			,642			-,380		
28			,465					
36			,730					
44			,683					
52			,725					
60			,711					
68			,593					
1				,483				
9				,645				
17				,645				
25				,433				
33				,751				
41				,504				
49				,347			,319	
57				,724				
65				,713			,334	
2					,506			
10					,658			
18					,505			
26					,716			
34				,358	,319	-,320		
42					,459			
50		-,371		,387	,347			
58					,597			
66					,561			

Tabuľka 3. Faktorová analýza - odklonové stratégie

	sebakritika	vyjadrenie emócií	sociálna opora	riešenie problému	kognitívna reštrukturalizácia	sociálna izolácia	fantazijný únik	vyhýbanie problému
7	,624							
15	,792							
23	,818							
31	,814							
39	,595							
47	,645							
55	,678							
63	,748							
71	,669							
8						,537		
16						–		,649
24						–		,536
32						–		,543
40			–,481			,499		
48						–		,714
56			–,458			,452		,308
64						,503		
72						,623		
6				–,360				
14							,494	
22	,310						,634	
30							,580	
38							,618	
46							,592	
54					,504		–	–,365
62							,555	
70						,316	–	
5								–
13						,535		–
21								–
29					,348	,306		–
37								–
45			,311			,399		,322
53		,303	,357					–
61					,505			–
69				–,406	,363	,327		–

Deskriptívnou analýzou získaných dát sme zistili, že najviac používanou stratégiou v sledovanom súbore vysokoškolských študentov (N=176) sú „sociálna opora“, „riešenie problému“ a „kognitívna reštrukturalizácia“, teda stratégie priklonové. Veľmi podobné hodnoty výskytu dosahuje aj odklonová stratégia „fantazijný únik“ (tab. 4). Medzi najmenej využívané stratégie patria „sociálna izolácia“ a „vyhýbanie problému“. K podobným výsledkom dospeli autori v Čechách (napr. Millová, Blatný, Kohoutek, 2008).

Tabuľka 4. Deskriptívna štatistika copingových stratégií

	minimum	maximum	priemer	sm. odchylka
riešenie problému	10	44	30,2	6,99
kognitívna reštrukturalizácia	12	43	29,6	6,78
vyjadrenie emócií	12	44	23,5	8,02
sociálna opora	10	45	30,3	8,29
vyhýbanie problému	9	38	21	5,24
fantazijný únik	10	44	29,1	5,74
sebakritika	9	45	24,8	9,27
sociálna izolácia	9	35	19,2	6,35

Fakt, že niektoré položky sýtia viaceré faktory si vysvetľujeme možným skreslením významu položiek, ktoré mohlo vzniknúť prekladom z českého do slovenského jazyka. Na jednej strane mohli vzniknúť nepresnosti v pôvodnom význame položky, na strane druhej samotný spôsob vnímania a porozumenia správania popísaného v niektorých položkách môže byť v slovenskej populácii iný. Zároveň si však uvedomujeme, že sledovaná vzorka nepredstavuje reprezentatívny výber, a preto je nutné získané výsledky doplniť. Napriek uvedeným skutočnostiam, predbežne získané výsledky naznačujú potrebu úpravy niektorých položiek dotazníka, ako aj nutnosť nahradiť v niektorých škálach pôvodné položky novými.

Literatúra

- Baumgartner, F. (2001). Zvládanie stresu – coping. In: Výrost, J., Slaměnik, I. (eds.): Aplikovaná sociální psychologie II. Praha: Grada publishing.
- Baumgartner, F., Bačová, V. (1995). Sociálnopsychologické súvislosti preferovania stratégií zvládania ťažkostí. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 30, 1, s. 63 – 67.
- Baumgartner, F.; Frankovský, M. (1999). Stratégie zvládania vo vzťahu k dimenziám hodnotenia náročných situácií. *Človek a spoločnosť, internetový časopis*, č. 2.
- Blatný, M., Kohoutek, T., Janušová, P. (2002). Situačne kognitívni a osobnostní determinanty chování v záťažovej situaci. *Československá psychologie*, 46, 2, s. 97 – 108.
- Blatný, M., Osecká, L. (1998). Zdroje sebahodnocení a životní spokojenosti: osobnost a strategie zvládání. *Československá psychologie*, 42, 5, s. 385 – 394.
- Carver, C. S., Scheier, M. F., Weintraub, J. K. (1989). Assessing Coping Strategies: a Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 56, No. 2., s. 267 – 283.
- Ferjenčík, J. (2000). Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Jak skoumat lidskou duši. Praha: Portál.
- Frankovský, M. (2001). Stratégie správania v náročných životných situáciách. In Výrost, J., Slaměnik, I. (Eds.). Aplikovaná sociální psychologie II. Praha: Grada publishing.
- Gelhaar, T. et al. (2007). Adolescent Coping with Everyday Stressors: A Seven Nation Study of Youth From Central, Eastern, Southern and Northern Europe. *European Journal of Developmental Psychology*, 4, s. 129 – 156.
- Hanzlová, M., Macek, P. (2009). Vztah mezi styly zvládání, přesvědčením o vlastním vlivu a problémy dospívajících. *E – psychologie*, 3, 1. Dostupné online: http://e-psycholog.eu/pdf/hanzlova_etal.pdf.
- Millová, K., Blatný, M., Kohoutek, T. (2008). Osobnostné aspekty zvládania záťaže. *E – psychologie*, 2, 1. Dostupné online: <http://e-psycholog.eu/pdf/millova-etal.pdf>
- Seiffge – Krenke, I. et al. (2009). Competence in Coping with Future – related Stress in Adolescents from France, Italy, Great Britain and Germany. *Journal of Happiness Studies*, 11, s. 703 – 720.
- Tobin, D.L., Et Al. (1989). The Hierarchical Factor Structure of the Coping Strategies Inventory. *Cognitive Therapy and Research*, Vol. 13, s. 343 – 361.
- Urbánek, T., Denglerová, D. & Širůček, J. (2011). *Psychometrika, měření v psychologii*. Praha: Portál.

STATICKÉ A DYNAMICKÉ TESTOVANIE SCHOPNOSTI UČIŤ SA U DETÍ ZO SOCIÁLNE ZNEVÝHODŇUJÚCEHO PROSTREDIA

REICHELOVÁ EVA – evareichelova@gmail.com

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Inštitút psychológie

Static and dynamic ability to learn in children from socially disadvantaging environment testing

The paper deals with the „ability to learn“ construct in static and dynamic approach of testing. Basic dynamic assessment and dynamic testing is presented followed by a presentation of differences between dynamic and static testing within the common attribute – the ability to learn given. Intention is not to treat dynamic testing as a replacement of static testing, but to find out its appropriate application and ways how it could enhance static testing, especially in groups of children from socially disadvantaging environment where early cognitive stimulation absents. The paper concludes that dynamic ability to learn testing instruments report higher predictive validity in comparison with static testing.

Key words: *static testing, dynamic testing, ability to learn, socially disadvantaging environment*

Inteligencia ako konštrukt je dodnes zisťovaná tradičnými (statickými) testmi inteligencie, na základe teórií o všeobecných schopnostiach a ich štruktúre. Tvorbu statických testov ovplyvňovalo formovanie teórií o inteligencii, napr. teórií genetických, faktorových, (Spearman, Thurstone) hierarchických teórií (Vernon, Cattell), štruktúrálnych (Guilford) a mnoho ďalších. Pojem statický test sa odvoláva na meracie procedúry, v ktorých výskumník prezentuje položky skúmanej osobe zväčša s odstupňovanou náročnosťou, zaznamenáva jej odpovede, bez pokusov o intervenciu, zmenu, vedenie alebo vylepšenie daného momentálneho výkonu dieťaťa (Tzurriel, 2001). Avšak pod zdanlivo statickým výkonovým prejavom, vyjadreným prostredníctvom g - faktora, mentálneho veku a obdobných konštruktov, existuje latentná dynamika, ktorú možno identifikovať vďaka rozvíjajúcim sa postupom dynamických testových procedúr (Džuka, Kovalčíková, 2008). Vo vzťahu k dynamickému zisťovaniu inteligencie a kognitívnych schopností sa používajú pojmy dynamické testovanie (DT) a dynamické hodnotenie (DH), ktoré nemožno považovať za synonymá.

Dynamické hodnotenie

H. C. Haywood (2002) definoval dynamické hodnotenie (DH) ako podskupinu interaktívneho hodnotenia, ktoré zahŕňa premyslené a plánované sprostredkované učenie a hodnotenie efektov takéhoto učenia a jeho neskoršieho vývinu; je to interaktívny spôsob vedenia diagnostiky v oblastiach psychológie, reči a jazyka alebo vzdelávania, ktorý sa zameriava na schopnosť učiaceho sa odpovedať na intervenciu (www.dynamicassessment.com).

Dynamické testovanie

R. J. Sternberg, E. L. Grigorenková a kol. (2002) uvádzajú, že dynamické testovanie (DT) je len časťou obsiahlejšieho procesu nazývaného dynamické hodnotenie. Dynamické testovanie je jednou z procedúr, ktoré sa využívajú pri hodnotení. Cieľom DT je odhaliť, či a ako sa osoba mení, ak je jej poskytnutá príležitosť. Dynamické testovanie je alternatívnym diagnostickým prístupom, ktorý je zameraný na odkrytie reálneho potenciálu testovanej

osoby, usiluje sa o zmysluplné prepojenie s intervenciou a diagnostické zistenia využíva k podpore rozvoja daného jedinca (Chuchutová, 2008).

Prístupy v dynamickom testovaní je napríklad odstupňovaná pomoc, ktorú uvádza Campione, ďalej testovanie limitov Carlsona a Wiedla z roku 1992, ktoré sa odvoláva na hodnotenie techniky použitej pre vystihnutie maximálnej úrovne detského výkonu v stanovenom čase (podľa Grigorenkovej, 2009), alebo testovanie učebného potenciálu, ktoré poukazuje na to, čo dieťa dokáže vykonať za poskytnutia primerane vhodnej podpory (Resing, 2000). Učebné testy (Learning tests – Guthke et al., 2002) hodnotia učebný potenciál, sú rozdelené na dlhotrvajúce (vyžadujú tréning študentov v relevantnej úlohe medzi pretestom a posttestom – Resing, 2000) a krátkodobé (poskytujú asistenciu priamo v priebehu testovania). Dynamické testovanie využívajúce model pretest – intervencia – posttest označujú R. J. Sternberg a E. L. Grigorenková (2001) termínom „sendvičový formát“, čo vyjadruje navrstvenú inštrukciu obalenú testovaním. Napriek terminologickej rôznorodosti sa metodologická paradigma test – tréning – posttest používa vo väčšine dynamických prístupov.

Statické a dynamické testovanie - rozdielne a spoločné

Dynamické testovanie sa zásadne líši od tradičných testov inteligencie tým, že odmieta zásadu nezasahovať do riešenia úloh počas testovania. Táto zásada je pri DT porušená intervenciou alebo mediáciou (sprostredkovaním riešenia) zo strany testujúceho a kvantifikovaná je odpoveď testovaného na použitý druh intervencie. Rozdiel medzi DT a DH je v spôsobe intervencie pri riešení úloh; v prípade DT ide o štandardizované zasahovanie a výsledkom je štandardizovaný produkt, v prípade DH to môže byť neštandardizovaný alebo čiastočne štandardizovaný zásah, no výsledkom nie je štandardizovaný produkt, ale dynamická transakcia medzi testujúcim a testovaným (Džuka, 2010).

Na rozdiel od dynamických testov merajú statické intelligenčné testy to, čo osoba vie v danom časovom bode, a menej to, čo sa dokáže naučiť. Merajú teda produkt skúsenosti a v menšej miere proces, na ktorom sa skúsenosti (vedomosti) zakladajú. Dynamické testovanie inteligencie sa od tradičného testovania líši v tom, že DT odhaľuje latentné, skryté učebné kapacity osoby. Oba prístupy poskytujú odlišnú informáciu, preto nemožno povedať, že DT môže tradičné testovanie nahradiť. DT informuje o kognitívnej modifikovateľnosti, s úsilím o elimináciu asymetrie vzťahu medzi testujúcim a testovaným, spolu s využitím spätnej väzby a špecifickej intervencie (pomoci) počas administrácie testu (Džuka, Kovalčíková, 2008). Asistovaná pomoc pri dynamickom testovaní empiricky dokázateľne odhaduje prítomnosť učebného potenciálu citelne viac, než pri výkone v konvenčných neasistovaných meraniach (Fabio, 2005; Grigorenko et al., 2006; Sternberg, Grigorenko, 2002).

Dynamické a tradičné prístupy merania inteligencie pritom odhadujú mieru toho istého znaku – schopnosti osoby učiť sa. A tak cieľom nie je považovať dynamické testovanie schopnosti učiť sa za náhradu tradičného statického testovania, ale považovať jeho aplikáciu za vhodné rozšírenie a doplnenie k statickému testovaniu, a to predovšetkým v skupinách detí zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia, u ktorých absentuje kognitívna stimulácia v útlom veku. Ako bolo naznačené, vo výsledku tradičného intelligenčného testu sa odráža v minulosti pôsobiaca schopnosť učiť sa, ktorá je podľa stúpcov tradičného testovania inteligencie najlepším prediktorom budúcej schopnosti učiť sa. Tento prístup však nemožno uplatniť pri testovaní osôb, ktoré nemali alebo nemajú regulérne podmienky pre učenie. Dynamické testovanie vníma meraný znak (schopnosť učiť sa) odlišne. Kým v tradičnom testovaní sú kvantifikované schopnosti naučené, podmienené explicitným učením, dynamické testovanie meria samotnú implicitnú schopnosť učiť sa a prináša tak odlišnú informáciu, ktorá je potrebná pri osobách, ktorým explicitné učenie nebolo umožnené. Napriek tomu môžu disponovať dostatočnými všeobecnými aj špecifickými schopnosťami a kognitívnymi spôsobilosťami.

Hessels (2009) hodnotí dynamické testovanie ako lepší prediktor školského výkonu, v porovnaní so statickým testovaním v špecifických skupinách detí. Porovnávaním predikčnej schopnosti dynamického a statického testovania v rôznych rizikových skupinách študentov sa zaoberala aj Caffreyho štúdia (2008). V skupinách detí z nami uvádzaného znevýhodňujúceho prostredia tak poukázala Fabio (2005) ako Guthke a Beckmann (2003), ktorí považujú dynamické testy za lepšie prediktory školského výkonu práve u detí zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia.

Žiaci zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia sú identifikovaní na základe Komparatívnej analýzy slovenskej legislatívy a štatistických údajov s prístupmi v piatich európskych krajinách, konkrétne definíciou pre potreby rozvojových projektov (2010, s.12).

Podľa výzvy ministerstva školstva za žiaka zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia považujeme žiaka, ktorý spĺňa minimálne tri z nasledujúcich kritérií súčasne:

- Pochádza z rodiny, ktorej sa poskytuje pomoc v hmotnej núdzi a príjem rodiny najviac vo výške životného minima
- Aspoň jeden z rodičov alebo osoba, ktorej je dieťa zverené do osobnej starostlivosti, patrí do skupiny znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie
- Najvyššie ukončené vzdelanie rodičov je základné, alebo aspoň jeden z rodičov nemá ukončené základné vzdelanie
- Podštandardné bytové a hygienické podmienky rodiny (napr. žiak nemá vyhradené miesto na učenie, nemá vlastnú posteľ, nie je zavedená elektrická prípojka a pod.)
- Vyučovací jazyk školy je iný než jazyk, ktorým hovorí dieťa v domácom prostredí

Ak vychádzame z predpokladu, že isté percento detí, ktoré navštevujú špeciálnu základnú školu a sú tam zaradené na základe diagnostikovanej mentálnej retardácie, ktorá je jediným zákonným dôvodom pre toto zaradenie, by zvládlo podmienky bežnej základnej školy, je zmysluplné uvažovať o validnejšom meraní ich skutočného učebného potenciálu a validnejšom predikovaní ich budúceho reálneho výkonu. Tieto súbory, napríklad deti pochádzajúce z ústavnej výchovy, totižto môžu aj napriek nepriaznivým podmienkam a nedostatočnému explicitnému učeniu disponovať latentnými učebnými schopnosťami, adekvátnym potenciálom k učeniu sa, induktívnym usudzovaním a primeranou úrovňou kognitívnej modifikovateľnosti, ktoré tradičné testy inteligencie neodhalia. Dynamické testovanie môže priniesť dopĺňajúcu informáciu o ich kognitívnych spôsobilostiach, ako i možnosť nastaviť inštrukcie kognitívneho tréningu, resp. odporúčanie ročného odkladu, prípadne posunutie do tzv. špecializovanej triedy na základnej škole. Preto vnímam opodstatnenosť otázky čo najvalidnejšej predikcie a prognózy budúceho výkonu dieťaťa v systéme vzdelávania už počas jeho hodnotenia v materskej škole. Možnosti využitia takéhoto zisťovania všeobecných schopností žiakov sú v konkrétnej podobe uvedené v nasledujúcej časti.

Prístup dynamického hodnotenia:

Batéria kognitívnej modifikovateľnosti (CMB – The Cognitive Modifiability Battery, Tzuriel, 1995)

Dynamické testy:

Testovanie učenia sa a transferu detí prostredníctvom osvojovania pravidiel induktívneho usudzovania (Ferrara, Brown, Campione, 1986)

Test učebného potenciálu pre etnické menšiny (LEM- The learning potential test for ethnic minorities, Hessels, 1993)

Meranie učebného potenciálu v induktívnom usudzovaní detí (LIR - The learning potential for inductive reasoning in young children, Resing, 1998)

Učebné testy (Lern test, Guthke a kol., 1994)

Dynamický test vyvinutý na Slovensku:

Dynamický test latentných učebných schopností 6 – 8 ročných detí (DTLUS 6 – 8, Džuka, 2009)

Záver

Ako bolo uvedené, dynamické testovanie je vhodné indikovať zvlášť pre znevýhodnené súbory detí s negatívnou prognózou a informácia plynúca z dynamického testovania má byť stále len doplnujúcou k statickému testovaniu. Údaje získané pomocou dynamického testovania okrem lepšej predikcie budúceho výkonu vedú možno k ešte významnejšej informácii, a to informácii o špecifických stratégiách a učebných procesoch. Daná forma testovania je síce veľmi komplexná, časovo náročná a vyžaduje obrovské množstvo údajov, ktoré je neraz komplikované zozbierať a analyzovať, no počítačové dynamické testovanie, obzvlášť spojené s elektronickými digitálnymi multimédiami (electronic tangibles) môže dopomôcť prekonať tieto obtiaže (Resing et al., 2011).

Literatúra

- Caffrey, E., Fuchs, D., Fuchs, L. S. (2008). The Predictive Validity of Dynamic Assessment: A Review. *The Journal of Special Education*, 41(1), 254- 270.
- Džuka, J. (2010). Dynamické postupy zisťovania inteligencie a kognitívnych funkcií. Praha: Hogrefe- Testcentrum.
- Džuka, J., Kovalčíková, I. (2009). Teória a model dynamického testu latentných učebných schopností pre deti zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia. *Československá psychologie*, 53 (3), 291-301.
- Džuka, J., Kovalčíková, I. (2008). Dynamické testovanie latentných učebných schopností. *Československá Psychologie*, 52 (4), 366- 377.
- Fabio, R. A. (2005). Dynamic Assessment of Intelligence Is a Better Reply to Adaptive Behavior and Cognitive Plasticity. *The Journal Of General Psychology*, 132(1), 41- 64.
- Gažovičová, T., Kadlečíková, J., Kontseková, J., Košťál, C., Kubán, J., Kubánová, M. (2010). Žiaci zo znevýhodneného prostredia v Slovensku a v zahraničí: Komparatívna analýza slovenskej legislatívy a štatistických údajov s prístupmi v piatich európskych krajinách. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, s.12.
- Grigorenko, E. L. (2009). Dynamic assessment and response to intervention: Two sides of one coin. *Journal of Learning Disabilities*, 42(2), 111-132.
- Grigorenko, E., Sterneberg, J. L., Jukes, M., Alcock, K., Lambo, J., Ngrosho, D., et.al. (2006). Effects of antiparasitic treatment on dynamically and statistically tested cognitive skills over time. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 27, 499-526.
- Guthke, J., Klauer, Ch., Vahle, H. (2002). Prüfung der inneren Validität bei adaptiven Kurzzeit-Lerntests durch probabilistische Testmodelle. *Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie*, 23(2), 113-127.
- Haywood, H. C. (2002). New concepts of intelligence are needed: New methods of assessment will be required. Paper given at the Vanderbilt Conference on the Futures of Assessment. Nashville, TN: Vanderbilt University.
- Hessels, M. G. P. (2009). Estimation of the predictive validity of the HART by means of a dynamic test of geography. *Journal of Cognitive Education and Psychology*, 8(1), 5-21.
- Chuchutová, K. (2008). Dynamické hodnocení a jeho využití u předškolních dětí. *Psychologie, elektornický časopis ČMPS*, 2, 2.
- Lidz, C. S., Haywood, H. C. (2007). *Dynamic Assessment in Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Resing, W. C., Xenidou-Dervou, I., Steijn, W. M. P., Elliot, J. G. (2011). A "picture" of children's potential for learning: Looking into strategy changes and (working) memory by means of dynamic testing. Manuscript submitted for publication.
- Resing, W. C. M. (2000). Assessing the learning potential for inductive reasoning in young children. In Lidz, C.S., Elliott, J.G. (Eds.), *Advances in cognition and educational practice*, Vol. 6. *Dynamic assessment: Prevailing models and applications*, New York: Elsevier, 229-262.

Sternberg, R. J., Grigorenko, E. L., Ngorosho, D., Tantufuye, E., Mbise, A., Nokes, C., Jukes, M., Bundy D. A. (2002). Assessing intellectual potential in rural Tanzanian school children *Intelligence*, 30(2), 141-162.

Sternberg, R. J., Grigorenko, E. L. (2001). All testing is dynamic testing. *Issues in Education*, 7, 137-170.

Tzuriel, D. (2001). Dynamic Assessment Is Not Dynamic Testing. *Issues in Education*, 7(2), 237- 250.

Tzuriel, D. (1995). *The Cognitive Modifiability Battery (CMB): Assessment and Intervention-Instruction manual*. School of Education. Bar Ilan University.
www.dynamicassessment.com

VYBRANÉ KOGNITIVNÍ A OSOBNOSTNÍ CHARAKTERISTIKY VE VZTAHU K CHOVÁNÍ SPOJENÉMU SE ZDRAVÍM

ŘEZÁČOVÁ IVA – 215509@mail.muni.cz

Psychologický ústav FF MU

Selected cognitive and personality characteristics in relation to health-promoting behaviours

Health is valued in all human cultures, as it contributes a lot to people's well-being. Health status is a result of interaction between individual and his environment. Lifestyle plays an important role in this interaction. Many studies indicate that certain personality characteristics can affect choosing a particular lifestyle. The most discussed personality characteristics having positive effect on health-promoting behaviours are self-efficacy, internal locus of control, conscientiousness and emotional stability. As to the cognitive characteristics, optimism is often mentioned as contributing significantly to health promotion (trait optimism, optimism as an explanatory style, strategic optimism).

Key words: *health-promoting behaviours, personality, optimism*

ÚVOD

Zdraví představuje ve všech lidských kulturách důležitou hodnotu. Umožňuje nejen naplnění života, dosažení a udržení stavu spokojenosti a štěstí, ale též plnohodnotné uplatnění ve společnosti (Křivohlavý, 2001). Počátkem 20. století představovaly ohrožení dobrého zdravotního stavu především bacily a viry, tedy nakažlivé nemoci. V 21. století ohrožují zdraví lidí nemoci, které souvisejí s životním stylem. V čele statistických údajů o příčinách smrti v ČR v roce 2005 stojí kardiovaskulární onemocnění (především ischemická choroba srdeční a ateroskleróza), nádory (zejména dýchacích cest, u žen nádory prsu) a úrazy (Daňková, 2007). Mnohým z těchto příčin úmrtí se dá předcházet. Proč se ale někteří lidé nevěnují podpoře zdraví, zatímco jiní ano? Jednou z možných odpovědí je vliv osobnostních a kognitivních charakteristik na chování související se zdravím. V dalším textu uvedeme přehled současných poznatků z dané oblasti.

OSOBNOSTNÍ CHARAKTERISTIKY

Self-efficacy

Self-efficacy, do češtiny překládaná jako osobní zdatnost, je jedním z ústředních pojmů teorie sociálního učení A. Bandury (Kebza, 2008). Self-efficacy představuje důvěru ve vlastní schopnosti. Ovlivňuje myšlenkové vzorce, prováděné aktivity, emocionalitu, motivaci vytrvat tváří v tvář překážkám. V řadě studií se ukázalo, že self-efficacy je mimořádně dobrým obranným faktorem proti stresu, souvisí s užitím aktivních strategií zvládnání stresu. Kladně koreluje s kvalitou života, úspěšným zvládnáním těžkostí a kognitivních úkolů; s volbou zdraví podporujícího životního stylu (Jackson, Tucker, Herman, 2007), konkrétně např. s vyšší četností fyzické aktivity (Martin et al., 2008), i s udržením návyků podporujících zdraví v budoucnosti (Kreutz, Ginsborg, Williamon, 2009).

Locus of control

Autorem koncepce lokalizace kontroly (locus of control, LOC) je Julian Rotter (1966). Podle přesvědčení o způsobu determinace chování a jeho důsledcích rozlišujeme jedince s interním a externím LOC (Křivohlavý, 2001). Lidé s interním LOC vycházejí ze sebe, z vlastních schopností a ze své vlastní iniciativy. Lidé s externím LOC se naopak domnívají, že těžká situace se vyřeší sama, např. v důsledku zásahu jiných osob, osudu nebo náhody

(Rotter, 1990). Interní LOC je spojeno s aktivním přístupem k životu a s větší dostupností sociální opory (Martínez García, García Ramírez, Maya Jariego, 2002). Internalisté se s větší pravděpodobností věnují podpoře zdraví (Steptoe, Wardle, 2001), konkrétně cvičení či zvládání stresu, a pocíují odpovědnost za své zdraví (Lucas, Orshan, Cook, 2000). Všímají si více své váhy, jsou aktivnější ve své snaze kontrolovat ji a věří, že se jim to podaří (Furnham, Greaves, 1994). Oproti tomu externí LOC souvisí s nízkým sebevědomím, depresí a používáním maladaptivních copingových strategií (Myers, Newman, Enomoto, 2004).

Svědomitost

Svědomitost odráží individuální rozdíly v tendenci dodržovat společensky předepsané normy a pravidla. Konkrétně se jedná o kontrolu impulzů, zaměřenost na úkol a cíl, plánování chování a odkládání uspokojení (Bogg, Roberts, 2004). Svědomitost je v odborné literatuře spojována s menším počtem zdravotních problémů – jak tělesných, tak duševních; s lepším zdravotním stavem, lepší kognitivní výkonností a celkově s dlouhověkostí (Hill, Turiano, Hurd, Mroczek, Roberts, 2011). Kladně koreluje s fyzickou aktivitou, s dodržováním zdravé životosprávy, pozitivním vztahem k vlastnímu tělu a vnímavostí k tělesným procesům. Naopak negativní vztah můžeme najít mezi svědomitostí a užíváním drog, nadměrným požíváním alkoholu, riskantním řízením a násilím.

Neuroticismus

Neuroticismus odráží individuální rozdíly v emocionální stabilitě a pocitech úzkosti. Je jednou z pěti osobnostních dimenzí typologie Big Five. Nízká míra neuroticismu koreluje s dodržováním zásad zdravého životního stylu. Vyšší míra neuroticismu souvisí s méně častou fyzickou aktivitou, vyšší konzumací cukrů a tuků, nižší konzumací ovoce a s náruživějším kouřením (De Bruijn, Brug, Van Lenthe, 2009). V pozdějším věku můžeme najít souvislost s neuroticismem a mírou sociální opory, hodnocením svého zdravotního stavu a funkčními omezeními (Steunenbergh, Twisk, Beekman, Deeg, Kerkhof, 2005). Je také významným prediktorem (nízké) osobní pohody.

Kognitivní charakteristiky

Dispoziční optimismus

Charles S. Carver a Michael F. Scheier definují optimismus jako generalizované příznivé očekávání o naší budoucnosti (Carver, Scheier, Segerstrom, 2010). Optimismus a pesimismus jsou podle nich zobecněné verze důvěry a pochybnosti. Optimisté jsou méně reaktivní na stres než pesimisté, volí adaptivnější strategie zvládání problémů (Arndt, Routledge, Goldenberg, 2006). Menší tělesná stresová reakce může mít v průběhu let za následek menší tělesné opotřebení, což může vést k lepšímu tělesnému zdraví a dokonce i k delšímu životu. Dále je optimismus nepřímo úměrný beznaději, rizikovému faktoru rozvoje depresivních poruch. Pokud se optimisté dostanou do zdravotních obtíží, zjistí si informace o rizikových faktorech a snaží se minimalizovat další zdravotní komplikace (Carver, Scheier, Segerstrom, 2010). U optimistů je proto nižší pravděpodobnost rozvoje aterosklerózy a opětovné hospitalizace po bypassu srdeční tepny. Také vykazují lepší imunitní odpověď po lékařském zákroku.

Optimismus jako explanační styl

V souvislosti s pojetím optimismu jako explanačního stylu se nejčastěji setkáváme se jmény Martina Seligmána a Christophera Petersona, kteří vychází z teorie atribucí a teorie naučené bezmocnosti (Zullow, Oettingen, Peterson, Seligman, 1988). Zásadní rozdíly mezi optimisty a pesimisty vidí ve způsobu, jakým si vysvětlují příčiny negativních událostí. Pesimisté je považují za interní, stabilní a obecné. Pesimista si tedy myslí, že na špatných událostech má svou vinu, že se budou vyskytovat i v budoucnu, a to v různých kontextech. Optimisté na ně nahlíží jako na externí, přechodné a specifické. Podle nich může za špatné události situační

kontext nebo někdo jiný, v budoucnu se vyskytnout nemusí a tyto komplikace se týkají konkrétních situací. Pesimisté si navíc myslí, že nad budoucími událostmi nemají kontrolu, a proto se chovají pasivně před jakoukoliv výzvou. Pesimistický explanační styl je také nazývaný depresivní, to pro souvislost s rizikem rozvoje deprese. Pesimismus je prediktorem horšího zdravotního stavu v pozdějším věku a častějších návštěv lékaře. Zdravotní stav ovlivňuje pravděpodobně prostřednictvím imunitního systému – u pesimistů bylo zjištěno jeho horší fungování (Isaacowitz, Seligman, 2001). Dále souvisí se stresujícími životními událostmi, špatnými zdravotními návyky a sníženým pocitem self-efficacy v souvislosti se změnou těchto návyků.

Defenzivní pesimismus a strategický optimismus

Autorkami teorie defenzivního pesimismu a strategického optimismu jsou Nancy Cantor a Julie K. Norem. Podle nich se využití určité strategie mění podle situace – jednou je výhodné použít defenzivní pesimismus, jindy zase strategický optimismus. Navzdory dvěma předchozím pojetím pesimismu se defenzivní pesimismus zdá v mnohém adaptivnější strategií (Yamawaki, Tschanz, Feick, 2004). Defenzivní pesimismus představuje strategii zvládnání úzkosti před nadcházejícím výkonem. Defenzivní pesimista sníží své očekávání, aby se připravil na nejhorší, a prochází si všechny možné potíže či komplikace. Výsledný výkon je pak srovnatelný s výkonem optimistů. Navíc byl zjištěn významný vztah mezi defenzivním pesimismem a zdravím podporujícím chováním (Norem, Illingworth, 1993). Navzdory adaptivní hodnotě defenzivního pesimismu pro ty, kteří ho používají, bývá spojován s nízkou či nestabilní sebeúctou, depresí a neuroticismem. Oproti tomu strategický optimismus využívají především lidé, kteří netrpí úzkostí (Norem, Chang, 2002). Stanoví si vysoké cíle a aktivně se vyhýbají přemýšlení nad tím, co by se eventuálně mohlo pokazit. Daná situace v nich nezbuzuje úzkost, naopak mají pocit jistoty a vědí, že ji zvládnou. Strategií optimisté mají lepší náladu a jsou spokojenější se svým výkonem než defenzivní pesimisté.

ZÁVĚR

Výzkumy, které se zaměřují na vztah osobnostních a kognitivních dimenzí a chování souvisejícího se zdravím, nám mohou ukázat směr, jakým se vydat při tvorbě programů na podporu veřejného zdraví. V zahraničí nejsou programy tohoto typu ojedinělé (Kobau et al., 2011). Zaměřují se na regulaci negativních emocí a podporu těch kladných, na identifikování kladných vlastností jedince, změnu explanačního stylu jedince, podporu sociálních interakcí a sociální opory, na používání dovedností založených na naučeném optimismu, atd. Z některých intervenčních programů jsou již k dispozici povzbudivé výsledky. Tyto programy se mohou realizovat např. na školách a pracovištích a v nejrůznějších centrech (pro mládež, rodinných, mateřských, pro seniory, atd.).

LITERATURA

- Arndt, J., Routledge, C., Goldenberg, L. (2006). Predicting proximal health responses to reminders of death: the influence of coping style and health optimism [Elektronická verze]. *Psychology and Health*, 21, 593-614.
- Bogg, T., Roberts, B. W. (2004). Conscientiousness and health-related behaviors: a meta-analysis of the leading behavioral contributors to mortality [Elektronická verze]. *Psychological Bulletin*, 130, 887-919.
- Carver, Ch. S., Scheier, M. F., Segerstrom, S. C. (2010). Optimism [Elektronická verze]. *Clinical Psychology Review*, 30, 879-889.
- Daňková, Š. (2007). Analýza: Na co umíráme? [Elektronická verze]. *Demografie*. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=463
- De Bruijn, G.-J., Brug, J., Van Lenthe, F. J. (2009). Neuroticism, conscientiousness and fruit consumption: Exploring mediator and moderator in the theory of planned behaviour [Elektronická verze]. *Psychology and Health*, 24, 1051-1069.

- Friedman, H. S., Kern, M. L., Reynolds, Ch. A. (2010). Personality and health, subjective well-being, and longevity [Elektronická verze]. *Journal of Personality*, 78, 179-216.
- Furnham, A., Greaves, N. (1994). Gender and locus of control correlates of body image dissatisfaction [Elektronická verze]. *European Journal of Personality*, 8, 183-200.
- Hill, P. L., Turiano, N. A., Hurd, M. D., Mroczek, D. K., Roberts, B. W. (2011). Conscientiousness and longevity: An examination of possible mediators [Elektronická verze]. *Health Psychology*, 30, 536-541.
- Isaacowitz, D. M., Seligman, M. E. P. (2001). Is pessimism a risk factor for depressive mood among community-dwelling older adults? [Elektronická verze]. *Behaviour Research and Therapy*, 39, 255-272.
- Jackson, E. S., Tucker, C. M., Herman, K. C. (2007). Health value, perceived social support and health self-efficacy as factors in a health-promoting lifestyle [Elektronická verze]. *Journal of American College Health*, 56, 69-74.
- Kebza, V. (2005). *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia.
- Kobau, R., Seligman, M. E. P., Peterson, Ch., Diener, E., Zack, M. M., Chapman, D., et al. (2011). Mental health promotion in public health: Perspectives and strategies from positive psychology [Elektronická verze]. *American Journal of Public Health*, 101, e1-e9.
- Kreutz, G., Ginsborg, J., Williamon, A. (2009). Health-promoting behaviours in conservatoire students [Elektronická verze]. *Psychology of Music*, 37, 47-60.
- Křivohlavý, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- Lucas, J. A., Orshan, S. A., Cook, F. (2000). Determinants of Health-Promoting Behavior Among Women Ages 65 and Above Living in the Community [Elektronická verze]. *Scholarly Inquiry for Nursing Practice: An International Journal*, 14, 77-100.
- Martin, M. Y., Person, S. D., Kratt, P., Prayor-Patterson, H., Kim, Y., Salas, M., et al. (2008). Relationship of health behavior theories with self-efficacy among insufficiently active hypertensive African-American women [Elektronická verze]. *Patient Education and Counseling*, 72, 137-145.
- Martínez García, M. F., García Ramírez, M., Maya Jariego, I. (2002). Social support and locus of control as predictors of psychological well-being in Moroccan and Peruvian immigrant women in Spain [Elektronická verze]. *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 287-310.
- Myers, L. B., Newman, S. P., Enomoto, K. Coping. (2004). In Kaptein, A. A., Weinman, J. (Eds.). *Health psychology* (str. 141-157). Oxford: The British Psychological Society and Blackwell Publishing Ltd.
- Norem, J. K., Chang, E. C. (2002). The positive psychology of negative thinking [Elektronická verze]. *Journal of Clinical Psychology*, 58, 993-1001.
- Norem, J. K., Illingworth, K. S. S. (1993). Strategy-Dependent Effects of Reflecting on Self and Tasks: Some Implications of Optimism and Defensive Pessimism [Elektronická verze]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 822-835.
- Rotter, J. B. (1990). Internal versus external control of reinforcement: A case study of a variable [Elektronická verze]. *American Psychologist*, 45, 489-493.
- Steptoe, A., Wardle, J. (2001). Locus of control and health behaviour revisited: A multivariate analysis of young adults from 18 countries [Elektronická verze]. *British Journal of Psychology*, 92, 659-672.
- Steunenberg, B., Twisk, J. W. R., Beekman, A. T. F., Deeg, D. J. H., Kerkhof, A. J. F. M. (2005). Stability and change of neuroticism in aging [Elektronická verze]. *The Journals of Gerontology*, 60B, 27-33.
- Yamawaki, N., Tschanz, B. T., Feick, D. L. (2004). Defensive pessimism, self-esteem instability, and goal strivings [Elektronická verze]. *Cognition and Emotion*, 18, 233-249.
- Zullo, H. M., Oettingen, G., Peterson, Ch. Seligman, M. E. P. (1988). Pessimistic explanatory style in the historical record [Elektronická verze]. *American Psychologist*, 43, 673-682.

INDIVIDUÁLNE PREDIKTORY PRACOVNEJ SPOKOJNOSTI

ROŠKOVÁ EVA – roskova@fphil.uniba.sk

Filozofická fakulta, UK Bratislava

POLÁKOVÁ DENISA

Individual predictors of job satisfaction

Aim of the present study was to determine the relationship between selected personality and demographic variables and job satisfaction. To measure job satisfaction, we used the Job Satisfaction Survey (Spector, 1994), personality characteristics were measured by NEO-FFI questionnaire (Ruisel, Halama, 2007) and Generalized Self-Efficacy Scale (Košč, Heftyová, 1993). There were 157 employed participants in the study, aged from 20 to 57 years. Data collection was conducted electronically. We found that significant personality predictors of job satisfaction were the traits of extraversion, neuroticism and conscientiousness. Using regression analyzes we identified self- efficacy as the strongest predictor of job satisfaction. The study did not confirm the influence of age, gender and education on the global job satisfaction level.

Key words: *job satisfaction, the five-factor model of personality, self- efficacy, demographic variables*

Úvod

Koncept pracovnej spokojnosti patrí medzi veľmi často skúmaný fenomén v oblasti Pracovnej/Organizačnej psychológie (Judge, Church, 2000). Výsledky extenzívnych výskumov v tejto oblasti jednoznačne spájajú pracovnú spokojnosť s mentálnym a fyzickým zdravím, životnou spokojnosťou, ale aj absentizmom, neskorými príchodmi do práce, nehodovosťou (Judge, Klinger, 2007).

Modely pracovnej spokojnosti

Lock (1976) definuje pracovnú spokojnosť ako príjemný alebo pozitívny emocionálny stav, ktorý vychádza z ocenenia práce alebo pracovných skúseností jednotlivca. Podľa Spector (1997) pracovná spokojnosť odráža pocity ľudí voči ich práci a jej rozličným aspektom. Bernstein a Nash (2008) charakterizujú pracovnú spokojnosť ako postoj voči rozličným aspektom práce a identifikujú jeho kognitívny, emocionálny aj behaviorálny komponent.

V súčasnej literatúre nachádzame tri dominujúce paradigmy pracovnej spokojnosti: situačné, dispozičné, interakčné. Situačné modely vychádzajú z toho, že pracovná spokojnosť je derivovaná charakteristikami samotnej práce (Hackam, Oldman, 1976). Dispozičné modely predpokladajú, že určité, relatívne stále charakteristiky jedinca ovplyvňujú pracovnú spokojnosť, a to nezávisle na vlastnostiach práce a situácii (napr. Judge a kol, 1988). Interakčné modely reflektujú kongruenciu medzi individuálnymi a firemnými hodnotami. (Person-Environment-Fit) (Chapman, 1989).

Päť-faktorový model osobnosti a pracovná spokojnosť

Judge et al. (2002) uskutočnili meta-analýzu viac ako tisíc štúdií, v ktorej sa zamerali na vzťah pracovnej spokojnosti a charakteristík Big Five. S pracovnou spokojnosťou najviac koreloval neuroticizmus, nasledovaný extraverziou a svedomitosťou. Črty prívetivosť a otvorenosť k zážitkom ukázali relatívne nízke korelácie.

Sebaúčinnosť a pracovná spokojnosť

Sebaúčinnosť je presvedčenie ľudí o ich schopnosti mať kontrolu nad úrovňou ich fungovania a nad udalosťami, ktoré ovplyvňujú ich životy. Judge et al. (1997) používa termín všeobecná sebaúčinnosť, ktorú definuje ako schopnosť jedinca mobilizovať svoju motiváciu, kognitívne zdroje a podniknúť akcie, ktoré sú potrebné na to, aby bol jedinec schopný prevziať kontrolu nad udalosťami vo svojom živote. Podľa autorov Judge, Kluger, Lock a Durham (1998) vnútorné sebahodnotenie jedinca má výrazný vplyv na pracovnú spokojnosť, pričom faktormi, ktoré majú najväčší podiel na utváraní sebahodnotenia jedinca je práve sebaúčinnosť a sebavedomie.

Pohlavie, vzdelanie, vek a pracovná spokojnosť

Vzťahu pohlavia a pracovnej spokojnosti podľa výskumných zistení nie je jednoznačný. Najviac štúdií uvádza, že medzi pohlavím a pracovnou spokojnosťou neexistujú žiadne významné rozdiely (napr. Eskildsen et al., 2004). Niektoré výskumy však dokazujú, že ženy uvádzajú vyššiu pracovnú spokojnosť ako muži.

Výskumy zamerané na vplyv vzdelania na pracovnú spokojnosť vo všeobecnosti ukazujú, že vyššia úroveň zručností je v pozitívnom vzťahu s lepšou prácou, čo vedie k vyššej pracovnej spokojnosti. (Pichler, Wallace, 2008). Viacerí autori však vzdelanie spájajú so znižovaním pracovnej spokojnosti, pričom predpokladajú, že vzdelanie, ktoré nevedie k externým odmenám (peniaze, prestíž, autorita a autonómia) bude viesť k nespokojnosti s prácou kvôli nenaplneným očakávaniam a aspiráciám (Franěk, Večeřa, 2008).

Štúdie zaoberajúce sa vzťahom veku a pracovnej spokojnosti dokumentujú pozitívne a lineárne korelácie s vekom, t.j., že starší zamestnanci sú pracovne spokojnejší ako mladší (napr. Rhodes, 1983; podľa Franěk, Večeřa, 2008). Novšie výskumy naznačujú, že vzťah veku a pracovnej spokojnosti nie je lineárny, ale má tvar písmena U. Podľa tohto modelu zamestnanci nad 40 rokov vykazujú nižšiu pracovnú spokojnosť a dôvodom sú procesy pracovnej akomodácie a rezignácie (Clark, 1996).

Cieľom prezentovanej štúdie bolo zistiť súvislosti medzi vybranými osobnostnými a demografickými premennými a pracovnou spokojnosťou.

Výskumná vzorka

Štúdie sa zúčastnilo 157 participantov, vo veku od 20 do 57 rokov, 76 mužov a 81 žien, a priemerný vek v štúdií je 35,8 rokov. Kritériom účasti vo výskume bol trvalý pracovný pomer participantov s minimálnou odpracovanou dobou 3 mesiace. Výber do výskumnej vzorky bol účelový, oslovení respondenti pracovali v rôznych spoločnostiach a na rôznych pozíciách. 96 participantov malo skončené vysokoškolské vzdelanie 1. alebo 2.stupňa, 4 postgraduálne, 52 stredoškolské vzdelanie, z čoho 2 bez maturity. Zber dát sme uskutočnili elektronicky.

Použité metodiky

Na meranie pracovnej spokojnosti sme použili slovensky preklad Dotazníka pracovnej spokojnosti (Job Satisfaction Survey - JSS), ktorého autorom je Paul E. Spector (1997). Dotazník meria 9 aspektov pracovnej spokojnosti a celkovú pracovnú spokojnosť. Proband hodnotí výroky na 6 stupňovej škále od veľmi nesúhlasím po veľmi súhlasím. Aspekty pracovnej spokojnosti, ktoré dotazník zachytáva sú: plat, príležitosť na povýšenie, supervízia, sociálne výhody, podmienené odmeny (finančné aj nefinančné), pracovné podmienky, spolupracovníci, podstata práce, komunikácia v rámci organizácie. Cronbachova alfa bola pre všetky škály, ako aj pre celkové skóre bola akceptovateľná (od 0,72 do 0,79).

Osobnostné charakteristiky sme merali päť-faktorovým osobnostným inventárom NEO-FFI (podľa NEO Five-Factor Inventory, P.T. Costa a R.R. McCrae) od autorov Ruisel a Halama (2007). Test obsahuje 60 výrokov, ktoré participantí hodnotia na 5 stupňovej škále od 1 (neplatí to pre mňa vôbec) po 5 (platí to pre mňa úplne). Výsledky dotazníka udávajú skóre

pre päť veľkých faktorov osobnosti a to: neuroticizmus, extraverziu, otvorenosť, privetivosť a svedomitosť.

Na meranie sebaúčinnosti sme použili Dotazníka všeobecnej sebaúčinnosti od autorov Košč a Heftyová (podľa Generalized Self-Efficacy, Schwarzer, Jerusalem, 1993). Dotazník pozostáva z 10 výrokov, z ktorých každý sa vzťahuje k úspešnému riešeniu problémov a zahŕňa vnútorne stabilné prisudzovanie úspechu. Participanti mali zaznačiť, nakoľko súhlasia s uvedenými výroky na škále od 1 (vôbec nesúhlasím) po 4 (úplne súhlasím). Cronbachova alfa sa pohybovala v rozmedzí od 0,76 do 0,90.

Na spracovanie získaných kvantitatívnych údajov bol použitý štatistický program SPSS.

Hypotézy

Predpokladáme významný vplyv individuálnych premenných – vek, vzdelanie, pohlavie na úroveň pracovnej spokojnosti.

Predpokladáme významné súvislosti medzi dispozičnými osobnostnými faktormi (päťfaktorový model), sebaúčinnosťou a pracovnou spokojnosťou.

Výsledky

Vek a pracovná spokojnosť

Predpokladaný vzťah veku a celkovej pracovnej spokojnosti sa nepotvrdil. Pracovná spokojnosť má tendenciu byť so stúpajúcim vekom takmer rovnaká, pričom vo veku 50-54 rokov sme zaznamenali jej pokles a následný vzrast na pôvodnú úroveň, avšak výsledky testovania boli nevýznamné. Zistili sme štatisticky významné korelácie veku s čiastkovými aspektmi pracovnej spokojnosti, s platom (-0,19) a supervíziou (-0,307) a prácou samotnou (0,189), pričom supervízia je s vekom v najsilnejšom vzťahu.

Pohlavie a pracovná spokojnosť

Výsledky testovania ukázali rozdiel medzi mužmi a ženami len v spokojnosti so sociálnymi výhodami ($p < 0,05$), s ktorými sú ženy nespokojnejšie. V ostatných aspektoch ako aj v celkovej pracovnej spokojnosti sme významné rozdiely nezistili.

Vzdelanie a pracovná spokojnosť

Priemerné hodnoty pracovnej spokojnosti naznačujú, že celková pracovná spokojnosť má tendenciu s vyšším vzdelaním stúpať až po úroveň vysokoškolského vzdelania 1. stupňa, pričom pri probandoch s postgraduálnym vzdelaním spokojnosť následne klesne takmer na úroveň participantov so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Tento vzťah nebol štatisticky významný. Významný vzťah sme zistili pri spokojnosti s platom ($p < 0,05$), a to medzi skupinou so stredoškolským vzdelaním s maturitou a vysokoškolským vzdelaním 2. stupňa.

Dispozičné faktory a pracovná spokojnosť

Na zistenie vzťahu medzi dispozičnými faktormi a pracovnou spokojnosťou sme použili korelačný dizajn, výsledky uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1. Korelácie osobnostných črt a sebaúčinnosti s pracovnou spokojnosťou (N=157)

		Neuroticizmus	Extraverzia	Otvorenosť	Prívetivosť	Svedomitosť	Sebaúčinnosť
Plat	Pearson kor.	-,405**	,460**	,066	-,040	,314**	,510**
	Sig.	,000	,000	,412	,623	,000	,000
Povýšenie	Pearson kor.	-,466**	,460**	-,039	-,001	,316**	,496**
	Sig.	,000	,000	,625	,988	,000	,000
Supervízia	Pearson kor.	-,380**	,292**	-,004	,136	,112	,443**
	Sig.	,000	,000	,963	,089	,163	,000
Soc. výhody	Pearson kor.	-,372**	,281**	,135	-,100	,231**	,351**
	Sig.	,000	,000	,093	,213	,004	,000
	Počet	157	157	157	157	157	157
Závislé odmeny	Pearson kor.	-,374**	,342**	-,114	-,023	,185*	,491**
	Sig.	,000	,000	,154	,772	,020	,000
Prac. podmienky	Pearson kor.	-,309**	,113	-,058	,122	,183*	,304**
	Sig.	,000	,160	,471	,128	,022	,000
Spolupracovníci	Pearson kor.	-,188*	,072	-,096	,264**	,111	,268**
	Sig.	,018	,373	,234	,001	,165	,001
Podstata práce	Pearson kor.	-,464**	,445**	-,188*	-,009	,399**	,496**
	Sig.	,000	,000	,019	,914	,000	,000
Komunikácia	Pearson kor.	-,366**	,302**	-,092	-,083	,260**	,416**
	Sig.	,000	,000	,253	,300	,001	,000
Celkovo	Pearson kor.	-,560**	,474**	-,060	,053	,357**	,640**
	Sig.	,000	,000	,452	,509	,000	,000

Na preskúmanie vzťahu celkovej pracovnej spokojnosti a osobnostných faktorov sme okrem korelačnej metódy použili aj viacnásobnú lineárnu regresiu, metódu forward. Lineárna regresia ako faktory s najsilnejším a štatisticky významným vzťahom určila sebaúčinnosť ($\beta = ,479$) a neuroticizmus ($\beta = -,245$) (tabuľka 2).

Tabuľka 2. Regresný model celkovej pracovnej spokojnosti

Model	B	β	Sig	F	R ²
1 Sebaúčinnosť	1,786	,479	,000	61,475	,444
2 Neuroticizmus	-,587	-,245	,003		

Z regresného modelovania pracovnej spokojnosti boli vylúčené premenné svedomitosť ($\beta = ,070$) a extravéria ($\beta = ,057$). Napriek tomu, že samostatne majú s pracovnou spokojnosťou vysoké korelácie (tabuľka 1) v kombinácii s ďalšími premennými v regresnom modeli sa ukázali ako nevýznamné.

Diskusia

Zistenia naznačujú, že signifikantný vzťah medzi vekom a celkovou pracovnou spokojnosťou na našej vzorke participantov prítomný nie je. Čo sa týka súvislosti veku s čiastkovými aspektmi práce, výsledky nášho výskumu ukázali signifikantný negatívny vzťah veku a spokojnosti s platom a priamym nadriadeným (supervíziou). Spokojnosť ľudí s platom má s narastajúcim vekom tendenciu klesať, čo je v rozpore napríklad so zisteniami Clarka et al. (1996), ktorý zistil pozitívny lineárny vzťah. Je možné, že finančné ohodnotenie v našich podmienkach nespĺňa očakávania starších participantov, ktorí svojej práci venovali veľa úsilia, získali prax a cenné skúsenosti a tak očakávajú vyššie platové ohodnotenie. Pozitívny

vzťah sme zistili medzi vekom a prácou samotnou, čo je v súlade so zisteniami napr. Clarka et al. (1996).

Genderové rozdiely v pracovnej spokojnosti sme v súlade so zahraničnými štúdiami (napr. Eskildsen, 2004) v našom výskume nezistili. Jediným aspektom práce, s ktorým boli muži spokojnejší ako ženy bola spokojnosť so sociálnymi výhodami.

Vzťahu medzi úrovňou vzdelania a celkovou pracovnou spokojnosťou taktiež nebol štatisticky významný. Signifikantné rozdiely sme zistili pri spokojnosti s platom, a to medzi skupinou so stredoškolským vzdelaním s maturitou a vysokoškolským vzdelaním 2. Stupňa. Naše zistenia sú v súlade s výsledkami výskumov napr. Barli et al. (2005).

Testovanie vzťahov osobnostných premenných a pracovnej spokojnosti potvrdilo zistenia autorov Judge et al. (1998). Celková pracovná spokojnosť najviac korelovala s neuroticizmom, kde sme zistili negatívny vzťah. Extraverzia a svedomitosť korelovali so spokojnosťou pozitívne. Neuroticizmus sa ukázal ako najsilnejší a najkonzistentnejší negatívny korelát pracovnej spokojnosti. Črta svedomitosti regresná analýza nepotvrdila ako signifikantný faktor. Podľa Ruisela a Halamu (2007) je svedomitosť najspoľahlivejším kritériom pracovnej výkonnosti, ktorá však predmetom nášho skúmania nebola. Sebaúčinnosť pozitívne korelovala so všetkými aspektmi pracovnej spokojnosti. Regresná analýza ju spolu s neuroticizmom určila za najsilnejší prediktor. Ľudia, ktorí sú schopní zmobilizovať svoju motiváciu a prevziať kontrolu nad svojou situáciou sa dokážu efektívnejšie vysporiadať nielen so životnými, ale aj s pracovnými úlohami, čo ich vedie k väčšej životnej i pracovnej spokojnosti.

Záver

V prezentovanej štúdií sme identifikovali sme nasledovné signifikantné individuálne prediktory celkovej pracovnej spokojnosti: nízky neuroticizmus, extraverzia, svedomitosť, sebaúčinnosť. Štúdia nepotvrdila vplyv veku, pohlavia a vzdelania na celkovú pracovnú spokojnosť.

Literatúra

- Barli, O., Kurt, S., Cabuk, Y. (2005). The effects of education level and working in self training field on job satisfaction [online]. Ebsco Host [cit.20.02.2012]. Dostupné na: <http://web.ebscohost.com/>
- Bernstein, D. A., & Nash, P. W. (2008). *Essentials of psychology* (4th ed.). Boston: Cengage Learning. <http://books.google.com/books?id=4Do-bFrt9tUC>
- Clark, A., Oswald, A., Warr, P. (1996). Is job satisfaction U-shaped in age? *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 69, 57-81.
- Eskildsen, J. K., Kristensen, K., Westlund, A. (2004). Work motivation and job satisfaction in the Nordic countries. *Employee Relations*, 26, 2, 122 – 136.
- Franěk, M., Večeřa, J. (2008). Personal characteristics and job satisfaction. *Ekonomika a management*, 4, 63-78.
- Hackman, J. R., Oldham, G. R. (1976). Motivation through the Design of Work: Test of a Theory. *Organizational behavior and human performance*, 16, 250 – 279.
- Chatman, J.A. (1989). Improving interactiobal organizational research: A model of person – organization fit. *Academy of Management Review*, 14, 333 – 349.
- Judge, T. A., Church, A. H. (2000). Job satisfaction: Research and practice. In C. L. Cooper & E. A. Locke (Eds.), *Industrial and organizational psychology: Linking theory with practice*(pp.166-198). Oxford, UK: Blackwell.
- Judge, T. A., Klinger, R. (2007) Job satisfaction: Subjective well-being at work. In M. Eid, & R. Larsen (Eds.), *The science of subjective well-being* (pp. 393-413). New York: Guilford Publications.

- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C., Kluger, A.N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. In *Journal of Applied Psychology*, 83, 1, 17 – 34.
- Košč, M., Heftyová, E., Schwarzer, R., Jerusalem. M.(1993). Slovakian Adaptation of the General Self-Efficacy Scale. <http://userpage.fu-berlin.de/~health/slovak.htm>
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M. D. Dunnette (Eds.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (pp. 1297-1349). Chicago: Rand McNally.
- Pichler, F., Wallace, C. (2008). What are the Reasons for Differences in Job Satisfaction across Europe? Individual, Compositional, and Institutional Explanations. *European Sociological Review*, 25, 5, 535 – 549.
- Ruisel, I., Halama, P. (2007). NEO päťfaktorový osobnostný inventár. Praha: Testcentrum Hogrefe.
- Spector, P. E. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, cause and consequences*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

OSOBNOSTNÉ DIMENZIE A ALKOHOLOVÁ BEZMOCNOSŤ U LIEČENÝCH ALKOHOLIKOV

SCHRAGGEOVÁ MILICA – schraggeova@fphil.uniba.sk

Katedra psychológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

DRŽKOVÁ JANA

Personal dimensions and alcohol helplessness in alcoholics with different stages of addiction

The study deals with personal differences of alcoholics in the acute phase and in the phase of abstaining. The research sample: abstaining alcoholics (N=51) and alcoholics in acute phase (N=34), in age 25 to 66 years. The method included alcohol helplessness scale (AHS), Visual Analogue scale (VAS), NEO-FFI. The group in the acute phase was tested at the beginning and at the end of the treatment process. As for results, addicts in the acute phase achieved significantly higher scores on Neuroticism against the normative average ($p < 0,05$) and as well against the group of abstaining alcoholics ($p < 0,05$). Abstaining alcoholics scored significantly higher on Conscientiousness against the norm and against the group in the acute phase ($p < 0.05$). Between the first and second testing, there was no significant difference in beliefs of future abstinence. Abstaining alcoholics scored higher on the VAS ($p < 0.01$) and lower on the AHS ($p < 0,01$). The relations between alcoholism and personality were confirmed.

Keywords: *alcohol addiction, alcohol helplessness, VAS, NEO-FFI*

Grantová podpora: Vega 1/1110/12

Závislosť od alkoholu je multifaktoriálne podmienený fenomén, ktorý má svoje biologické, psychologické, spoločenské súvislosti. Počas rozvoja závislosti dochádza k typickým osobnostným zmenám, avšak longitudinálne výskumy potvrdili, že existujú aj trvalé odchýlky v prealkoholickej osobnosti (Barnes, 1983, podľa Nociar, 1990). Výsledky genetických výskumov u rizikových populácií poskytujú dôkaz heritability určitých osobnostných dispozícií u rôznych typov alkoholizmu (Bohman et al., 1987, podľa Nociar, 1990), ale zároveň nepodceňujú úlohu psychologických a sociálnych činiteľov. Otázka osobnostnej štruktúry ľudí závislých na alkohole bola kľúčovou vo viacerých výskumoch. (Eshbaugh, Tosi, Hoyt, 1978, Zikos, Gill, Charney, 2010). Nordholm a Nielsen (2007) uvádzajú vyšší výskyt depresívnych a úzkostných symptómov u alkoholikov oproti bežnej populácii. Výsledky Hagua, Bottlenderovej a Soyka (2005) naznačili, že vyššie skóre v „neurotizme“ a nižšie vo „svedomitosti“ sa spája s častejším relapsom. Mezquitová, Stewartová a Ruipérezová (2010) sa venovali skúmaniu vnútorných pohnútok k pitiu vo vzťahu k osobnostným dimenziám. Motívy, ktoré sa spájali so zvládaním depresie boli predikované vyšším neurotizmom, motívy spojené so zvládaním úzkosti boli tiež predikované vyšším neurotizmom, ale zároveň nižším skóre svedomitosti. Motívy „odviazania sa“ boli predikované extravertiou a nízkym skóre svedomitosti.

Existencia vzťahu medzi naučenou bezmocnosťou a závislosťou od alkoholu bola potvrdená viacerými výskumami. Pocity nízkej osobnej kontroly a straty sebavedomia boli v priamej súvislosti so vznikom adolescentnej závislosti od alkoholu a drog (Jessor, 1977, Newcomb, Harlow, 1986, podľa: Thornton, 2003). O tom, že recidíva u závislých od alkoholu môže nastať práve po situáciách spojených s úzkosťou, informujú Barrick a Connors (2002). Thornton a kol. (2003) zistili, že pacienti, ktorí vykazovali nižšiu mieru naučenej bezmocnosti,

reagovali lepšie na menej štrukturované, facilitujúce poradenstvo. Na druhej strane pacienti, ktorí vykazovali vyššiu mieru naučenej bezmocnosti dosahovali lepšie výsledky pri behaviorálnom, vysoko štrukturovanom prístupe. Naučená bezmocnosť sa teda ukazuje ako klinicky dôležitá premenná s potenciálom optimalizovať odpoveď na rôzne terapeutické prístupy.

Vychádzajúc z vyššie uvedených výskumných poznatkov, formulujeme naše výskumné ciele:

1. Zistiť, v ktorých osobnostných vlastnostiach sa alkoholici v akútnej fáze závislosti a abstinujúci alkoholici, líšia v osobnostných dimenzách NEO –FFI od normatívnych priemerov a medzi sebou.
2. Zistiť v oboch skupinách alkoholikov mieru presvedčenia o budúcej abstinencii a mieru subjektívne vnímanej bezmocnosti voči alkoholu
3. Zistiť vzťah medzi mierou alkoholovej bezmocnosti a mierou presvedčenia o abstinencii v budúcnosti a ako sa tieto charakteristiky menia v procese liečby u alkoholikov v akútnej fáze závislosti.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 51 abstinujúcich alkoholikov, z toho 37 (72,5%) mužov a 14 (27,5%) žien, vo veku od 33 do 66 rokov (priemerný vek 53,65), ktorí navštevujú Kluby abstinentov. Za abstinujúceho alkoholika v našom výskume považujeme človeka, ktorý v období posledných štyroch týždňov nepožil žiaden alkoholický nápoj a jeho abstinencia je de facto potvrdená jeho pravidelnými návštevami Klubu abstinentov. Výskumná vzorka alkoholikov v akútnej fáze závislosti pozostávala z 34 pacientov, z toho 25 (73,5%) mužov a 9 (26,5%) žien vo veku od 25 do 62 rokov (priemerný vek 44,26), ktorí boli aktuálne liečení pre závislosť od alkoholu na Psychiatrickej klinike Fakultnej nemocnice v Trenčíne. Za alkoholika v akútnej fáze závislosti považujeme človeka, ktorý aktuálne absolvuje protialkoholickú liečbu.

Metódy a priebeh výskumu

1. Osobnostný dotazník NEO FFI - skrátaná verzia, pozostáva zo 60 položiek, ktoré poskytujú všeobecnú mieru v dimenziách Päťfaktorového modelu: 1. Otvorenosť voči skúsenosti 2. Svedomitosť 3. Extraverzia 4. Prívetivosť 5. Neurotizmus. Štandardizácia inventára a overenie jeho psychometrických vlastností boli na Slovensku realizované Ruiselom a Halamom (2007).

2. Visual Analogue Scale (VAS) sa používa na meranie charakteristiky alebo postoja, o ktorom sa predpokladá, že sa nachádza na istom kontinuu a nedá sa inak priamo zmerať. (Pitchard, 2010). Probandi mali na 100 mm dlhej horizontálnej úsečke vyznačiť, do akej miery sú presvedčení, že v budúcnosti budú schopní úspešne abstinovať. Krajné póly úsečky boli slovne označené: Vôbec nie som presvedčený/á – Som úplne presvedčený/á.

3. Škála alkoholovej bezmocnosti (Alcohol Helplessness Scale – AHS) (Sitharthan, G., Sitharthan, T., Hough, M. J., Kavanagh, D.J., 2001). Vzniku škály predchádzalo obdobie, keď autori generovali väčšie množstvo položiek, ktoré boli založené na ich klinických skúsenostiach. Tieto položky boli neskôr poskytnuté psychológom a odborníkom v oblasti liečby alkoholovej závislosti a desiatim problémovým užívateľom alkoholických nápojov. Výsledkom je 6- položková škála reflektujúca očakávania bezmocnosti vzhľadom k alkoholu. Proband má na 4 - bodovej škále označiť, do akej miery s predloženým výrokom súhlasí. Internú reliabilitu škály sme overili pomocou Cronbachovho koeficientu α , ktorý sa pohyboval v rozmedzí 0,836 - 0,905, teda škála má dostatočnú vnútornú reliabilitu.

Liečebný program PAL na Psychiatrickej klinike FN v Trenčíne pozostáva z absolvovania 15 skupinových sedení. V rámci sledovania zmeny u pacientov v akútnom štádiu, sme preto administrovali prvú sériu dotazníkov v priebehu 1 – 5 skupinového sedenia, druhú sériu sme administrovali po 10. skupinovom sedení.

Výsledky

Na zisťovanie štatistickej významnosti rozdielov v jednotlivých dimenziách NEO FFI, oproti normám sme využili priemerné hodnoty T-skóre, ktoré dosiahli participanti v jednotlivých skupinách. Normatívny priemer T-skóre je 50 a štandardná odchýlka 10. V skupine abstinujúcich alkoholikov sme zistili signifikantne vyššie skóre v dimenzii svedomitosti (Tab.1). Skupina akútne závislých alkoholikov preukázala signifikantne vyššie skóre v neurotizme (Tab. 2).

Tabuľka 5. Dosiahnuté výsledky v NEO – FFI - abstinujúci alkoholici

ABSTINENTI	Priemerné T-skóre	Štandardná odchýlka	Sig.
Neurotizmus	51,94	11,33	> 0,05
Extraverzia	48,84	9,05	> 0,05
Otvorenosť	43,90	7,69	< 0,05
Prívetivosť	52,31	10,45	>0,05
Svedomitosť	57,45	9,75	< 0,05

Tabuľka 2. Dosiahnuté výsledky v NEO – FFI – akútne závislí alkoholici

ZÁVISLÍ	Priemerné T-skóre	Štandardná odchýlka	Sig.
Neurotizmus	57,68	8,68	< 0,05
Extraverzia	48,91	9,44	> 0,05
Otvorenosť	46,88	9,04	< 0,05
Prívetivosť	50,09	8,19	> 0,05
Svedomitosť	52,56	8,49	> 0,05

Rozdiely medzi dvoma skupinami alkoholikov boli významné v dimenzii svedomitosti a neurotizmu (tab. 3).

Tabuľka 3. Porovnanie skupín z hľadiska dosiahnutého výsledku v NEO – FFI

	Priemerné T-skóre		Štandardná odchýlka		Sig.
	Abstinenti	Závislí	Abstinenti	Závislí	
Neurotizmus	51,94	57,68	11,33	8,68	< 0,05
Extraverzia	48,84	48,91	9,05	9,44	> 0,05
Otvorenosť	43,90	46,88	7,69	9,04	> 0,05
Prívetivosť	52,31	50,09	10,45	8,19	> 0,05
Svedomitosť	57,45	52,56	9,75	8,49	< 0,05

Na skúmanie rozdielu v dosiahnutom skóre na škálach AHS a VAS medzi dvoma testovaniami v skupine akútne závislých alkoholikov sme použili Mann-Whitneyho test. Ani na jednej škále sme nezistili štatisticky významný rozdiel, hoci sme zaznamenali určitý pokles skóre AHS a nárast VAS. Výsledky v tabuľke 4 naznačujú signifikantný rozdiel v skóre na škálach AHS a VAS medzi prvým ako aj druhým testovaním alkoholikov v akútnej fáze závislosti a abstinujúcimi alkoholikmi.

Tabuľka 4. Porovnanie AHS a VAS akútne závislí alkoholici – 1.a 2. meranie a abstinujúci alkoholici

	Priemerné HS		Štandardná odchýlka		Medián		Sig.
	Závislí 1.meranie	Abstinenti	Závislí	Abstinenti	Závislí	Abstinenti	
AHS	6,88	3,63	3,61	4,00	55,32	34,78	< 0,01
VAS	81,65	89,65	18,21	21,78	32,56	49,96	< 0,01
	Závislí 2.meranie	Abstinenti	Závislí	Abstinenti	Závislí	Abstinenti	Signif.
AHS	5,44	3,63	3,28	4,00	51,78	37,15	< 0,05
VAS	82,26	89,65	14,69	21,78	30,03	51,56	< 0,01

Medzi skóre VAS a AHS sme zistili štatisticky významnú negatívnu koreláciu v skupine abstinujúcich alkoholikov ($r = -0,297$, $p < 0,05$) a v druhom testovaní v skupine akútne závislých od alkoholu ($r = -0,468$, $p < 0,05$). V prvom testovaní v skupine akútne závislých sa hodnota približovala k štatisticky významnej korelácii ($r = -0,319$, $p = 0,06$). Zistovali sme aj vzájomný vzťah škály VAS a AHS s počtom recidív a dĺžkou absencie v celom súbore. Pomocou Spearmanovho korelačného koeficientu sme zistili, že počet recidív súvisí negatívne so škálou VAS ($r = -0,279$, $p < 0,01$) a pozitívne s AHS ($r = 0,415$, $p < 0,001$). Dĺžka abstinencie pozitívne korelovala s mierou VAS ($r = 0,411$, $p < 0,001$) a negatívne so skóre AHS ($r = -0,424$, $p < 0,001$).

Diskusia

Naše výsledky indikujú vyšší neurotizmus v skupine akútne závislých alkoholikov. Domnievame sa, že zvýšený neurotizmus súvisí so závislosťou ako takou. Môžeme sa pýtať, či sú neurotickí ľudia náchylnejší na vznik závislosti, alebo naopak – závislosť podporuje u ľudí neurotické prejavy. Toto je však otázka, na ktorú zatiaľ neexistuje jediná správna odpoveď (Hroncová, Prunner, 2009). Prístupné sú výskumy, ktoré poukazujú na vzťah neurotizmu a nejakého druhu závislosti, napr. závislosť na online hrách (Mehroof, Griffiths, 2010), závislosť na nikotíne (Terracciano, Costa Jr., 2004) aj závislosť na opiátoch (Kornor, Nordvik, 2007, Vink et al., 2007). Na to, aby sme mohli vyhlásiť, že vyšší neurotizmus predikuje akúkoľvek závislosť, by bolo potrebné preštudovať väčšie množstvo výskumov, ale je zrejmé, že takýto predpoklad má svoje opodstatnenie. Na rozdiel od výsledkov zahraničných výskumov (Bottlender, Soyka, 2005) sme nezistili znížené skóre svedomitosti, v skupine abstinujúcich alkoholikov bolo dokonca priemerné vážené skóre signifikantne vyššie ako normatívny priemer. Mohlo by to znamenať, že abstinujúci alkoholici podstúpili istú formu liečby, ktorá zahŕňa zvýšenie svedomitosti. To je však v rozpore s predpokladom o stabilite tejto dimenzie ako uvádza Ruisel a Halama (2007). Iným možným vysvetlením je, že tí alkoholici, ktorí vydržia abstinovať majú vyššiu mieru svedomitosti. Svedomitosť by potom mohla vystupovať ako dôležitý osobnostný zdroj pre dodržanie abstinencie. Na potvrdenie tohto vysvetlenia by bola potrebná prospektívna štúdia, ktorá by sledovala dĺžku abstinencie v závislosti od miery svedomitosti. V miere extravenzie sa neukázal žiadny signifikantný rozdiel v jednotlivých výskumných skupinách. Predpoklad, že alkoholici sú extravertnejší môže vychádzať z klamného presvedčenia, že sú veselí a družní. Mezquitová, Stewartová a Ruipérezová (2010) zistili, že v prípade, ak pitie bolo vyvolané motívmi „odviazania sa“, spájalo sa s vyšším skóre extravenzie. Zaujímavé sa ukázali výsledky na dimenzii otvorenosti voči skúsenostiam. Obe skupiny participantov skórovali signifikantne nižšie oproti normatívnemu priemeru. Možným vysvetlením môže byť, že ľudia s vyššou otvorenosťou majú viac pozitívnych zážitkov vďaka prirodzene vyššiemu záujmu o veci a radosti z experimentovania, zatiaľ čo participantí v našom výskume skôr rigidne zotrývajú

pri jednom osvedčenom „zdroji“ radosti zo života - alkohole. Tento výsledok nasvedčuje, že ak sa alkoholik dostane do situácie, ktorú sa naučil riešiť pozitívom alkoholického nápoja, prispôbi sa tejto stratégii a nebude hľadať iné východisko.

Hoci sa nepotvrdil štatisticky významný rozdiel v skóre na škále AHS a VAS medzi prvým a druhým testovaním v skupine akútne závislých, zistili sme signifikantný rozdiel medzi akútne závislými a abstinujúcimi alkoholikmi. Tiež sme zistili významný negatívny vzťah medzi dĺžkou abstinencie a skóre AHS, a pozitívny vzťah s počtom recidív. Oba tieto výsledky naznačujú opodstatnenosť konceptu alkoholovej bezmocnosti a roly, ktorú zohráva pri dodržaní abstinencie. K zmenám vo vnímaní vlastnej schopnosti abstinovať a v pociťovaní bezmocnosti voči alkoholu teda nepochybne dochádza minimálne po absolvovaní liečby. Poslednou našou otázkou, bola otázka vzájomnej súvislosti presvedčenia o abstinencii a miery alkoholovej bezmocnosti. Medzi uvedenými veličinami je naznačená významná negatívna korelácia. Tento výsledok signalizuje, že pri správnom terapeutickom pôsobení zameranom na zvyšovanie presvedčenia o vlastnej schopnosti jedinec abstinovať, bude klesať jeho presvedčenie, že je voči alkoholu bezmocný.

Literatúra

- Barrick, Ch., Connors, G. J. (2002). Relaps prevention and maintaining abstinence in older adults with alcohol – use disorders. *Drugs Aging*, 19, 583 – 594.
- Bottlender, M., Soyka, M. (2005). Impact of different personality dimensions (NEO Five-Factor Inventory) on the outcome of alcohol-dependent patients 6 and 12 months after treatment. *Psychiatry Research*, 136, 61- 67
- Eshbaugh, D. M., Tosi, D. J., Hoyt, Ch. (1978). Some personality patterns and dimensions of male alcoholics: A multivariate description. *Journal of personality assessment* 42, 409-417.
- Hague, W. H., Donovan, D. M., O’Leary , M. R. (1976). Personality characteristics related to treatment decisions among inpatient alcoholics : a non – relationship. *Journal of Clinical Psychology*, 32, 476-479.
- Hroncová, J., Prunner, P. (2009). Pedagogické a psychologické aspekty patologického hráčstva. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta UMB – Občianske združenie PEDAGÓG, 239s.
- Kornor, H., Nordvik, H. (2007). Five-factor model personality traits in opioid dependence. *BMC Psychiatry* ,7, 31-37.
- Nociar, A. (1990). Alkoholová závislosť – skrining a osobnostné premenné. Bratislava: FF UK. 24 s.
- Mehroof, M., Griffiths, M., D. (2010). Online Gaming Addiction: The Role of Sensation Seeking, Self Control, Neuroticism, Aggression, State Anxiety, And Trait Anxiety. *CyberPsychology, Behavior & Social Networking*,, 13, 313-316.
- Mezquita, L., Stewart, S. H., Ruipérez, M. A. (2010). Big-five personality domains predict internal drinking motives in young adults. *Personality and Individual Differences*, 49, 240-245.
- Nordholm, D., Nielsen, B. (2007). Personality Disorders among Danish Alcoholics Attending Outpatient Treatment. *European Addiction Research*, 13, 222-229.
- Pritchard, M. (2010). Measuring anxiety in surgical patients using a visual analogue scale. *Nursing Standard*, 25, 40-44.
- Ruisel, I., Halama, P. (2007). NEO päťfaktorový osobnostný inventár. Praha: Testcentrum – Hogrefe. 45s.
- Sitharthan, G., Sitharthan, T., Hough, M. J., Kavanagh, D.J. (2001). The alcohol helplessness scale and its prediction of depression among problem drinkers. *Journal of Clinical Psychiatry*, 57, 1445 – 1457.

- Terracciano, A., Costa Jr., P. T. (2004). Research report Smoking and the Five-Factor Model of personality. *Addiction*, 99, 472-481.
- Thornton, C., et al. (2003). High- and Low-Structure Treatments for Substance Dependence: Role of Learned Helplessness. *American Journal of Drug & Alcohol Abuse*, 29, 567-584.
- Vink, J., M., Nawjin, L., Boomsma, D. I., Willemsen, G. (2007). Personality differences in monozygoti twins discordant for cannabis use. *Addiction*, 102, 1942-1947.
- Zikos, E., Gill, K., Charney, D. A. (2010). Personality disorders among alcoholic outpatients prevalence and course in treatment. *The Canadian Journal of Psychiatry* 55, 65 – 73.

POROVNANIE TVORIVOSTI A REZILIENCIE HUDOBNE NADANÝCH ADOLESCENTOV A GYMNAZISTOV

SZOBIOVÁ EVA – szobiova@fphil.uniba.sk

BOLEKOVÁ VERONIKA – veronika.bolekova@gmail.com

HARAZINOVÁ VERONIKA – veronika.harazinova@gmail.com

Katedra psychológie, FF UK, Bratislava

Comparing creativity and resilience between musically gifted adolescents and gymnasium students

This paper focuses on the issue of resilience and creativity of musically talented adolescents. The aim of the present research was to find out any differences in these constructs between musically gifted adolescents and gymnasium students. The research sample consisted of 141 students of a conservatory and 218 students of a standard gymnasium. Mean age of participants was 17.26 years. The level of creativity and resilience was identified by Urban's Test of Creative Thinking (TSD-Z) and The Child and Youth Resilience Measure (CYRM). Analysis of the results pointed out statistically higher level of figural creativity ($d=0.64$), overall ($r_m=0.17$) and cultural resilience ($r_m=0.27$) among musically gifted adolescents. Girls acquired significantly higher score in the resilience scale and in the relationship factor. These results confirm an indispensable role of creative thinking and resilience in the life of musically gifted young people.

Key words: *creativity, resilience, giftedness, adolescence*

Grantová podpora: VEGA 1/0392/11 - „Životný štýl, tvorivosť a reziliencia slovenských adolescentov v kontexte adlerovskej psychológie“

Koncept reziliencie sa začal objavovať v sedemdesiatych rokoch 20. storočia v súvislosti s výskumom detí vystavených nepriaznivým životným situáciám, ktoré napriek tomu dokázali prekonať a zvládajú tieto záťažové udalosti a prospievať. V úplných počiatkoch skúmania tohto konštruktu nachádzame zistenie, že v premorbídnej histórii schizofrenikov s menej závažným priebehom ochorenia sa častejšie vyskytovali uspokojivé sociálne vzťahy, trvalé partnerstvá či zamestnanie. Štúdium detí schizofrenických matiek sa tak stalo kľúčovým v rozvíjaní teoretického i empirického konceptu reziliencie (Garmezy, 1970).

Reziliencia

Pojem reziliencie nám umožňuje posúdiť mieru emocionálnej výdrže, čiže schopnosti jednotlivca zvládnuť stres a záťaž, rásť a napredovať aj za nepriaznivých okolností (Connor, 2006). Philippe a kol. (2011) rozdeľujú teoretické koncepcie reziliencie do troch oblastí:

- a) Proces pozitívnej adaptácie napriek nepriazni osudu, ktorej výsledkom je pozitívny výstup.
- b) Skúmanie protektívnych faktorov, ktoré chránia pred škodlivými účinkami nepriazne.
- c) Črta osobnosti alebo miera flexibility psychologických procesov, ktorá vedie k rezilientným prejavom v správaní. Nevyžaduje prítomnosť nepriazne.

Vo výskume zvládania stresu u adolescentov je potrebné prihliadať na vývinové zmeny a možné riziká, ktoré sú pre toto obdobie charakteristické. Určitá miera reziliencie sa zdá byť nevyhnutná pre zvládanie stresu, riešenie problémov a úspešný prechod do fázy dospelosti. Fayombová (2010) na základe zhrnutia viacerých výskumných zistení charakterizuje

rezilientných adolescentov ako sociálne kompetentných mladých ľudí, schopných stanoviť si ciele do budúcnosti a s využitím silných stránok riešiť problémy, ktoré život prináša.

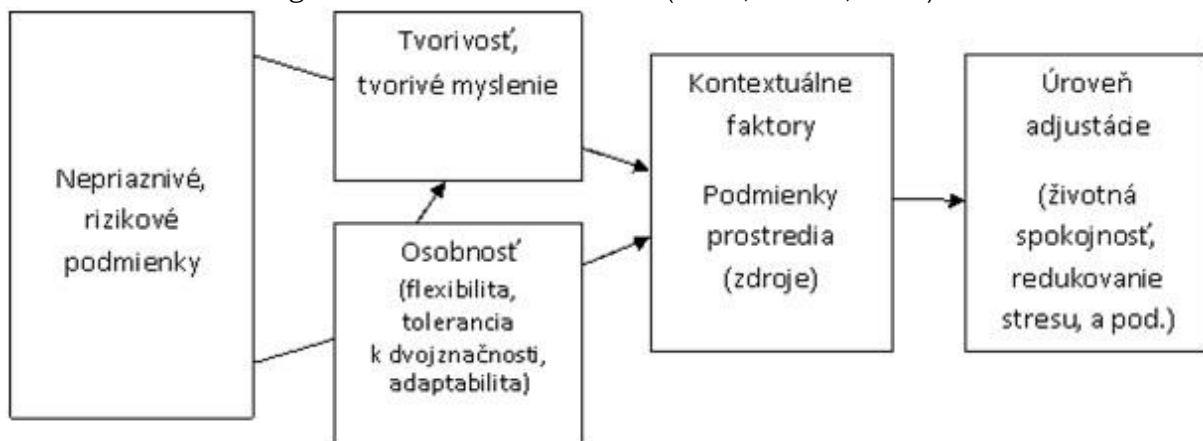
Náš príspevok sa zameriava na tvorivosť a rezilienciu ako hudobne nadaných adolescentov, tak študentov gymnázií. Chceme zdôrazniť, že vývin nadaných jednotlivcov je do určitej miery atypický - ich myslenie i predstavivosť pri riešení problémov sú na odlišnej úrovni oproti bežnej populácii, čo zapríčiňuje rozdielne prežívanie stresových situácií. Nadaní s vyššou úrovňou tvorivých schopností však môžu preferovať aktívnejšie copingové stratégie a tak efektívnejšie riešiť sociálne situácie (Kováč, Benkovič, 2001). Pri pôsobení negatívnych a nepriaznivých situácií môže nadanie pôsobiť ako protektívny faktor, vďaka ktorému sa jednotlivec stáva rezilientnejším (Ballam, 2009).

Tvorivosť

V adolescencii je tvorivosť ovplyvňovaná najmä motivačnými faktormi vyplývajúcimi z konfliktov dospievajúcich a ich vývinovými úlohami. Neistota, tlak k samostatnosti a k nezávislosti vedú mladého človeka v období prechodu z detstva do dospelosti k väčšej všímavosti, k flexibilnejšiemu mysleniu a k snahe preskúmať viaceré možnosti, čím sa zvyšuje pravdepodobnosť vytvorenia nového nápadu či produktu.

V zhode s viacerými teoretickými poznatkami považujeme tvorivosť za prejav istého systému osobnostných charakteristík, schopností a motivačných tendencií človeka v sociálnom kontexte, ktorý je nový, objavný, nezvyčajný a zároveň akceptabilný (Szobiová, 2004). V súlade so zameraním nášho výskumu ju tiež možno definovať ako pružnú reakciu na nešťastie, ktorá podporuje liečenie a rast (Corley, 2010). Schopnosť tvorivej činnosti pomáha v podpore prinavrátania rovnováhy. Metzlová a Morrellová (2008) považujú tradičné atribúty tvorivosti (flexibilita, iniciatíva, spontánnosť, vynaliezavosť či originalita) za nevyhnutné pre úspešné riešenie problémov a navrhujú model reziliencie, ktorého integrálnou súčasťou je práve tvorivosť.

Obrázok 1. Model integrácie reziliencie a tvorivosti (Metzl, Morrel, 2008).

Činnosti typické pre hudobne nadaných jednotlivcov - komponovanie, improvizovanie, aranžovanie a interpretovanie hudby sú považované za komplexné tvorivé funkcie ľudského mozgu (Ukkola et al., 2009). Gorger (1980; podľa: Running, 2008) popisuje u hudobne nadaných adolescentov rozdielne schopnosti v hudobnej fluencii (produkovanie hudby z poskytnutých hudobných podnetov), flexibilita (produkcia hudby, ktorá sleduje zmeny v hudobnom charaktere, staccato, legato), originalite (vytváranie hudby zriedkavo sa vyskytujúcej v populácii), elaborácii (spracovanie hudby, dôraz na detail a celok) a kvalite (produkcia hudobne žiaducej tvorby).

Výskumný súbor

Výskum zameraný na zisťovanie úrovne tvorivých schopností a reziliencie hudobne nadaných adolescentov sme realizovali v mesiacoch január a február 2012 v piatich slovenských konzervatóriách v Banskej Bystrici, v Bratislave, v Košiciach, vo Zvolene a v Žiline. Výskumný súbor tvorilo 141 adolescentov (67 chlapcov a 74 dievčat), ktorí boli študentmi druhého a tretieho ročníka hudobného odboru konzervatória. S cieľom porovnať skúmané konštrukty u hudobne nadaných konzervatoristov a gymnazistov sme oslovili 218 žiakov Gymnázia Janka Jesenského v Bánovciach nad Bebravou. Kontrolnú skupinu tvorilo 76 chlapcov a 142 dievčat. Priemerný vek participantov bol 17,26 roka.

Metódy

Urbanov figurálny test tvorivého myslenia

Figurálny test tvorivého myslenia (TSD-Z) umožňuje skriningovým postupom rozpoznať jednotlivcov s vysokým potenciálom tvoriť a zároveň identifikovať ľudí s podpriemernými tvorivými schopnosťami. Metóda je reliabilným a objektívnym nástrojom posúdenia úrovne tvorivosti. Výskumne bola overená súbežná reliabilita ($\alpha = .62 - 70$), inter-rater reliabilita ($\alpha = .87$) a test-retest reliabilita ($r = .81$) hodnotená s časovým odstupom 8-12 týždňov (Urban, 2005). TSD-Z vysoko signifikantne koreloval s originalitou figurálnej verzie Torranceových testov tvorivosti (Kováč, 1995) a s výkonom v Shoppovom verbálnom teste tvorivosti ($r = 0,36$, $p < 0,5$) (Urban, Jellen, Kováč, 2002).

CYRM (Child and Youth Resilience Measure)

Dotazník CYRM bol zostavený v rámci medzinárodného výskumného projektu (Ungar, Liebenberg, 2009) s cieľom posúdiť zdroje zvládania u adolescentov, ktorí prežívajú záťažové situácie a nachádzajú sa v období prechodu z detstva do dospelosti. Dotazník obsahuje 28 položiek a zachytáva štyri faktory reziliencie v oblasti individuálnej, vzťahovej, spoločenskej a kultúrnej. Hodnoty Cronbachovej alphy pre jednotlivé škály sa v pilotnej štúdií pohybovali v rozmedzí $\alpha = .66 - .84$ (tamtiež). V slovenskom výskume študentov architektúry (Szobiová, Kuklišová, 2012) bola zistená $\alpha = .783$ pre celý dotazník.

Cieľ výskumu

- Zistiť úroveň reziliencie gymnazistov a hudobne nadaných adolescentov v nami skúmanej vzorke.
- Porovnať rozdiely v úrovni reziliencie a tvorivosti u gymnazistov a konzervatoristov.

Výskumné otázky

- O1: Existujú štatisticky významné rozdiely v úrovni reziliencie medzi adolescentmi navštevujúcimi konzervatóriá a gymnáziá?
- O2: Existujú štatisticky významné rozdiely v miere tvorivosti medzi adolescentmi navštevujúcimi konzervatóriá a gymnáziá?
- O3: Existujú štatisticky významné rozdiely medzi pohlaviami v úrovni reziliencie a tvorivosti?

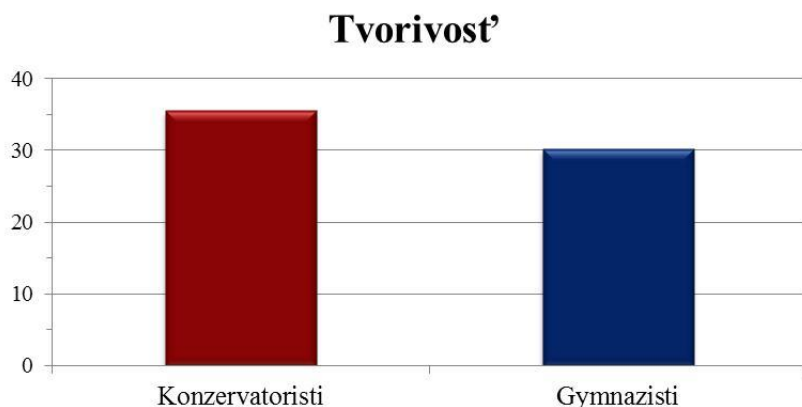
Výsledky a diskusia

Kvantitatívna analýza výsledkov výskumu reziliencie a tvorivosti adolescentov navštevujúcich konzervatóriá a gymnáziá priniesla viacero pozoruhodných zistení. Frekvenčnou analýzou sme zistili, že hudobne nadaní adolescenti v našej výskumnej vzorke dosiahli v 16,3% vysokú úroveň reziliencie a nízku úroveň reziliencie v 17,7%. Zistili sme tiež rovnaké zastúpenie vysoko a nízko rezilientných gymnazistov (16,51%). Odborné štúdie dokumentujú, že približne 1/3 dosahuje vysokú úroveň reziliencie (Tusaie et al., 2007). V našej výskumnej štúdií sa podobný trend neobjavil. Vo výskumnom súbore sa nachádzalo

pomerne málo vysoko rezilientných adolescentov. Úroveň reziliencie adolescentov by bolo potrebné overiť aj pomocou použitia ďalších dotazníkových i kvalitatívnych metód.

Z analýzy výsledkov výskumu vyplynula štatisticky významne vyššia úroveň figurálnej tvorivosti ($t(357) = 5,782$; $p < .001$; $d = .64$). Grafické znázornenie výsledkov uvádzame v Grafe 1.

Graf 1. Porovnanie celkového skóre v TSD-Z medzi skupinou konzervatoristov a žiakov gymnázia.

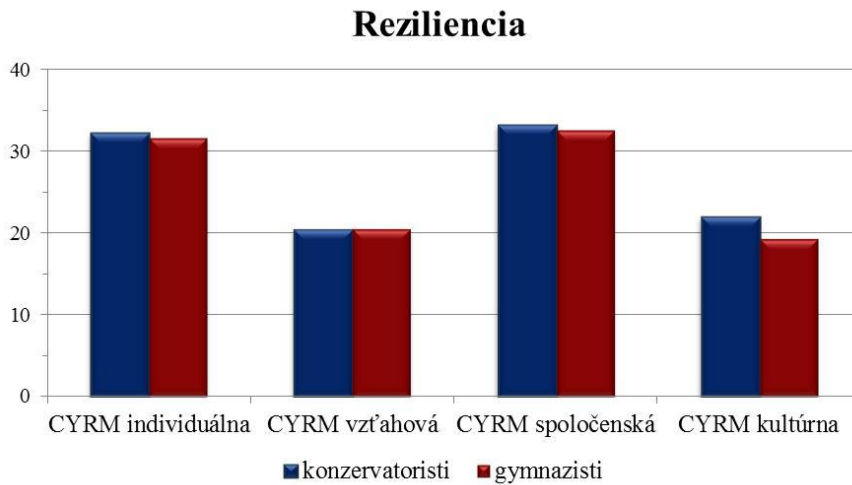
Výskumná štúdia autoriek Szobiovej a Koutnej (2006) nepreukázala vyšší výskyt tvorivosti u umelecky zameraných adolescentov. Hamman a kol. (1990; podľa: Running, 2008) naopak zistili, že hudobné odbory sú signifikantnejšie viac tvorivé ako nehudobné. Dôvod nami získaných výsledkov môže spočívať v rivalite medzi jednotlivými konzervatóriami a tiež umeleckým zameraním a rozvíjaním umeleckých schopností počas štúdia.

Štatisticky významne vyššiu úroveň celkovej ($U = 12292,000$; $p \leq .001$; $r_m = .17$) a kultúrnej reziliencie ($U = 10385,500$; $p < .001$; $r_m = .27$) sme zistili u hudobne nadaných adolescentov v porovnaní s gymnazistami (Tab. 1, Graf 2).

Tabuľka 1. Porovnanie výsledkov dosiahnutých v CYRM-e medzi skupinou konzervatoristov a žiakov gymnázia.

Reziliencia CYRM	Vzdelanie	Počet	Priemer	Štandard. odchýlka
Celkové skóre	konzervatoristi	141	107,60	10,60
	gymnazisti	218	103,74	11,36
Individuálna reziliencia	konzervatoristi	141	32,14	3,67
	gymnazisti	218	31,58	3,55
Vzťahová reziliencia	konzervatoristi	141	20,33	3,10
	gymnazisti	218	20,41	3,31
Spoločenská reziliencia	konzervatoristi	141	33,16	3,72
	gymnazisti	218	32,54	3,96
Kultúrna reziliencia	konzervatoristi	141	21,97	4,11
	gymnazisti	218	19,21	4,64

Graf 2. Grafické znázornenie rozdielov v jednotlivých škálach CYRM medzi skupinou konzervatoristov a žiakov gymnázia.

Meneely a Portillová (2005) naznačujú, že reziliencia môže byť prejavom tvorivej osobnosti. Práve flexibilitu, tvorivú činnosť a divergentné myslenie považujú za predpoklad pre rezilientnú osobnosť. Výskumne bol overený i pozitívny efekt tvorivej, najmä umeleckej činnosti, na vyrovnávanie sa s nepriazňou osudu (Corley, 2010). Hudobne nadaní adolescenti sa denne venujú hre na hudobný nástroj a často pochádzajú z hudobníckych rodín. Pravdepodobne z tohto dôvodu sme u nich zistili vyššiu úroveň kultúrnej reziliencie, ktorá v sebe tiež spája prácu na sebe, kultúrnu identifikáciu, ukotvenie a tradície.

Rozdiely medzi pohlaviami sa ukázali len v úrovni vzťahovej reziliencie v prospech dievčat ($U = 11984,500$; $p < .001$). Významne vyššiu úroveň reziliencie žien v porovnaní s mužmi vo veku 20,91 roka zaznamenali v celkovom skóre v CYRM aj Szobiová a Kuklišová (2012). Viaceré výskumy naopak informujú, že v adolescencii sú chlapci viac rezilientní ako dievčatá (Tusaie et al., 2007; Novotný, 2009). Medveďová (1996) zistila, že pozitívny emocionálny vzťah priaznivo podporuje chlapcov aj dievčatá, hoci tie vo väčšej miere. Usudzujeme, že dievčatá pripisujú väčší vplyv vzťahom v rodinnom prostredí ako chlapci, čo však nemusí znamenať, že pre nich tieto vzťahy nie sú rovnako dôležité.

Záver

Z analýzy výsledkov nášho výskumu vyplynulo, že hudobne nadaní adolescenti dosahujú vyššiu úroveň tvorivosti, celkovej a kultúrnej reziliencie v porovnaní s adolescentmi navštevujúcimi gymnáziá. Dievčatá dosiahli vyššie skóre vo vzťahovom faktore reziliencie. Výskumné zistenia potvrdzujú, že tvorivosť môže byť prediktorom reziliencie. Flexibilné myslenie a s ním spojené rozšírené možnosti správania pravdepodobne umožňujú tvorivým jednotlivcom lepšie sa prispôsobiť meniacim sa podmienkam a zvoliť adekvátnu stratégiu zvládania záťaže. V budúcom výskume by bolo vhodné rozšíriť výskumné metódy o kvalitatívne interview, testy hudobnej tvorivosti a zhodnotenie tvorivosti študentov vyučujúcimi a spolužiakmi, vďaka čomu by výskumná štúdia nadobudla ešte komplexnejší charakter a viac prispela k skúmaniu mechanizmov a stratégií vyrovnávania sa s problémami.

Literatúra

- Ballam, N. (2009). Gifted and growing up in a low income family: Mindsets, resilience, and interventions, Tauranga: University of Waikato at Tauranga.
- Connor, K.M. (2006). Assessment of Resilience in the Aftermath of Trauma. *Journal of Clinical Psychiatry*, 67, 46-49.
- Corley, C. (2010). Creative Expression and Resilience Among Holocaust Survivors. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 20, 542-552.
- Fayombo, G. (2010). The Relationship between Personality Traits and Psychological Resilience among the Caribbean Adolescents. *International Journal of Psychological Studies*, 2, 105-116.
- Garnezy, N. (1970). Process and Reactive Schizophrenia: Some Conceptions and Issues. *Schizophrenia Bulletin*, 1, 30-74.
- Kováč, T. (1995). Urbanov test tvorivosti – figurálna verzia. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 30, 47-50.
- Kováč, T., & Benkovič, A. (2001). Kvalita života, subjektívna pohoda a stratégie zvládania v kontexte osobnosti. Bratislava: Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, s. 336-344.
- Medvedová, L. (1996). Štruktúry sebaocenenia a lokalizácia kontroly ako moderátory zvládania stresu u pubescentov. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 31, 120-134.
- Meneely, J., & Portillo, M. (2005). The Adaptable Mind in Design: Relating Personality, Cognitive Style, and Creative Performance. *Creativity Research Journal*, 17, 155-166.
- Metzl, E. S., & Morrell, M. A. (2008). The Role of Creativity in Models of Resilience: Theoretical Exploration and Practical Applications. *Journal of Creativity in Mental Health*, 3, 303-318.
- Novotný, J. S. (2009). *Obraz resilience adolescentů v prostředí ústavní péče. Rigorózní práce.* Brno: Masarykova Univerzita.
- Philippe, F. L. et al. (2011). Ego-Resiliency as a Mediator Between Childhood Trauma and Psychological Symptoms. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 30, 583-598.
- Running, D.J. (2008). Creativity Research in Music Education A Review (1980-2005). *Applications of Research in Music Education*, 27, 41-48.
- Szobiová, E. (2004). *Tvorivosť. Od záhady k poznaniu.* Bratislava : STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FIF UK.
- Szobiová, E., & Kuklišová, M. (2012). Reziliencia, tvorivosť a komponenty rodinného života z pohľadu vysokoškolákov. In A. Heretik & E. Rošková (Eds.), *Psychologica XLI (2012)*. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, pp. 911-928. Bratislava: Stimul FiFUK.
- Szobiová, E., Koutná, J. (2006). Intelektové a osobnostné aspekty úspešnosti umelecky zameraných adolescentov. Zborník. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV - Slovak Academic Press.
- Tusaie, K. et al. (2007). A Predictive and Moderating Model of Psychosocial Resilience in Adolescents. *Journal of nursing scholarship*, 39, 1, 54-60.
- Ukkola, L.T., et al. (2009). Musical Aptitude Is Associated with AVPR1A-Haplotypes. *PLoS ONE*, 4, 11.
- Ungar, M., & Liebenberg L (2009). *The Child and Youth Resilience Measure-28: User Manual.* Halifax, NS: Resilience Research Centre, Dalhousie University.
- Urban, K. K. (2005). Assessing Creativity: The Test for Creative Thinking – Drawing Production (TCT-DP). *International Education Journal*, 6, 272-280.
- Urban, K. K., Jellen, G. H., Kováč, T. (2002). *Urbanov figurálny test tvorivého myslenia (TSD-Z) - príručka.* Bratislava: Psychodiagnostika, a.s.

ZAŤAŽUJÚCE SPRÁVANIE RODIČOV A PROBLÉMY V SOCIÁLNYCH VZŤAHOCH POTOMKOV V RANEJ ADOLESCENCII

ŠTEFÁNKOVÁ ZUZANA – stef@pf.jcu.cz
PF JČU České Budějovice

Parental stressful behavior and problems in social behavior of the offsprings in early adolescence

The paper introduces the concept of parental stressful behavior and its relationship with conduct disorder and social problems of children. The study includes 121 adolescents (10 - 13 years, 74 without and 47 with conduct disorder). Stress in parental behavior was assessed using scales from Interview of attachment in early adolescence (BISK, Zimmermann, Scheuerer-Englisch, 2003).

Results suggest a negative effect of parental stressful behavior on adolescents dealing with their social relationships. Adolescents with conduct disorder are significantly more stressed by their parents than adolescents free of diagnosis. Mothers stress children (without and with conduct disorder) more than fathers in both affective and educational area. Parental stressful behavior has a significant correlation with problems in social relationships, but is not related significantly to the school achievement of children.

Key words: *parental stressful behavior, problems in social relationships*

Výskumy ukazujú, že neprimerané či zaťažujúce výchovné prístupy významne prispievajú k rozvoju anxiety, externálnych psychických porúch detí, zvlášť agresívnych a opozičných foriem, depresie, problémov v sociálnych vzťahoch, delikvencie a antisociálnych porúch (napr. Dodge a kol., 2006; Baumrindová a kol., 2010; Bor & Sanders, 2004; Morrell & Murray, 2003; Petit a kol., 2001).

Cieľom tohto príspevku je predstavenie rodičovskej záťaže v kontexte poruchy správania adolescentov. Predpokladáme, že rodičia adolescentov s poruchami správania častejšie zaťažujú svojich potomkov ako rodičia detí bez diagnózy (hypotéza 1). V ranej adolescencii je zvlášť dôležitou témou začlenenie sa do skupiny a kompetencia v komunikácii s rovesníkmi ako cesta k vybudovaniu autonómie (Macek, 2003). Deti, ktoré sú viac zaťažované výchovnými opatreniami, zažívajú menej pozitívnych interakcií s rodičmi a majú tak menej možností k utvoreniu pozitívneho sebaobrazu a sociálnej kompetencie. Naopak deti pravidelne vystavené výchovnej záťaži pravdepodobne dlhodobo prežívajú vyššiu mieru úzkosti, majú nižšiu dôveru vo vlastné schopnosti, môžu si osvojiť agresívne formy komunikácie. Toto sú významné faktory negatívne ovplyvňujúce komunikáciu s rovesníkmi (napr. Schreyer-Mehltop & Petermann, 2011) a kognitívny výkon (napr. Stuchlíková, 2002; Pomerantz a kol., 2012). Predpokladáme teda, že miera rodičovskej záťaže súvisí a) s intenzitou problémov potomkov v kontakte s rovesníkmi (hypotéza 2) a b) aj s ich prospechom v ranej adolescencii (hypotéza 3).

Metódy

Záťaž dieťaťa správaním rodičov

Tvorí doplnkovú škálu metódy - Interview o citovej väzbe v pozdním detství (BISK, Zimmermann & Scheuerer-Englisch, 2003; český preklad: Štefánková, 2004). Je určené pre deti od 8 do 13 rokov. Tematické okruhy rozhovoru mapujú rôzne oblasti významné pre deti tohto veku. Analýza prebieha z videozáznamov rozhovorov. Primárnym cieľom je určiť organizáciu citovej väzby k rodičom. Problematika rodičovskej záťaže sa skúma ako

doplnenie obrazu dynamiky vzťahov rodičia – deti. Zisťuje sa miera záťaže rodičov, ktorú dieťa vníma a komunikuje. Sú to formy správania, ktorými rodičia a) odopierajú svojim deťom porozumenie a podporu, alebo b) aktívne, svojim správaním, emóciami alebo očakávaniami vyvolávajú v dieťati neistotu, pocity viny, strach alebo smútok. Rozlišovaná je záťaž afektívna, výchovno-reštriktívna a výchovno-emocionálna. V každej kategórii sa hodnotí správanie oboch rodičov zvlášť (spolu 6 hodnôt). Výchovná záťaž je hodnotená vtedy, keď v správaní rodiča dominujú výchovné nároky. Pri výchovno-reštriktívnej záťaži udeľujú rodičia dieťaťu príliš prísne tresty až po telesné tresty alebo zneužitie, aby presadili svoje očakávania. Za výchovno-emocionálnu záťaž sa považuje správanie vyvolávajúce na dieťa tlak v emocionálnej oblasti, aby sa správalo tak, ako si rodič želá (napr. hrozby odňatím lásky, opustením dieťaťa). Afektívna záťaž je hodnotená, keď dominujú emocionálne potreby rodiča. Napr. rodič sa správa k dieťaťu podľa nálady, jeho správanie je nevypočítateľné, zaťažuje dieťa svojimi negatívnymi emóciami, vyžaduje od neho, aby mu bolo emočne k dispozícii; dieťa trpí zraňujúcimi manželskými konfliktami apod.

Záťaž detí hodnotili dve školené posudzovateľky na päťstupňovej škále („1 Žiadne aktívne spôsoby správania rodiča, ktoré by dieťa zaťažovali“ až „5 Minimálne dva pravidelne sa opakujúce zaťažujúce spôsoby správania“). Vzájomná pozorovateľská zhoda je uspokojivá (kappa v rozmedzí 0,79 až 0,94). Interrater-zhoda jednej z pozorovateľiek s autorom metódy je dostačujúca pre záťaž otca (kappa=0,76), ale nižšia pre záťaž matky (kappa=0,64). Toto pravdepodobne súvisí s menej jasnou formuláciou škál záťaže (najmä výchovno-emocionálnej).

V analýze dát používame konkrétne formy záťaže (výchovno-reštriktívna, výchovno-emocionálna a afektívna) a priemernú záťaž (celková záťaž) matky a otca.

Sociálne problémy

Na posúdenie miery problémov vo vzťahov s rovesníkmi sme použili upravenú škálu sociálnych problémov z dotazníkov T. M. Achenbacha & C. Edelbrocka: Child Behaviour Check List (CBCL) a Teacher's Report Form (TRF, Achenbach, 1991 a, b). Posudzovateľ (rodič a učiteľ) uvádza, či v priebehu posledných šiestich mesiacov mohol u adolescenta pozorovať uvedenú vlastnosť vo veľkej miere alebo často (2), v menšej miere alebo niekedy (1), alebo túto vlastnosť vôbec nepozoroval (0).

Päťpoložková škála pre učiteľov má reliabilitu $\alpha = 0,71$, vysvetlená variabilita vo faktorovej analýze je 47%. Verzia pre rodičov má reliabilitu $\alpha = 0,72$, vysvetlená variabilita je 49,1%. Uvedené psychometrické údaje sú mierne nižšie, čo zohľadňujeme pri interpretácii výsledkov.

Výkon v matematike a českom jazyku

Priemerný výkon v oboch predmetoch určovali učitelia na základe výkonov adolescentov za posledný polrok na stupnici 1 (výborne) až 5 (nedostatočne).

Výskumná vzorka

Výskumná vzorka zahrňuje 121 adolescentov vo veku 10 až 13 rokov (priemer 12 rokov). „Neklinickú“ časť vzorky (tj. skupinu bez diagnostikovanej poruchy správania) tvoria žiaci základných škôl v Č. Budějoviciach (31 chlapcov a 43 dievčat, priemerný vek 11,3 rokov). Do „klinickej“ časti sme zaradili adolescentov (37 chlapcov a 10 dievčat, priemerný vek 12,06 rokov) s diagnostikovanou poruchou správania (rôzne formy, niektorí aj diagnóza ADHD), ktorí boli klientmi Strediska výchovné péče v Č. Budějoviciach (SVP) alebo Dětského diagnostického ústavu v Č. Budějoviciach (DDU). Probandi boli vybraní tzv. „samovýberom“ (kontaktovanie pomocou letákov v školách a prostredníctvom pracovníkov SVP a DDU).

Výsledky

Rodičia zaťažujú adolescentov s diagnostikovanou poruchou správania významne viac ako adolescentov bez diagnózy vo výchovnej i afektívnej oblasti (tabuľka 1), čo je v súlade s našimi predpokladmi. Z údajov tiež vyplýva, že matky (v klinickej i neklinickej skupine) spôsobujú svojim potomkom intenzívnejšiu záťaž než otcovia.

Tabuľka 1. Rozdiely v zaťažujúcom správaní rodičov adolescentov s poruchou a bez poruchy správania

		Celkom	S poruchou správania	Bez poruchy správania	t	p
Výchovno-restr. záťaž - matka	Počet	118	45	73		
	Priemer	2,39	2,8	2,137	3,12	0,002
	SD	1,162	1,272	1,018		
Výchovno-restr. záťaž - otec	Počet	113	43	70		
	Priemer	2,195	2,605	1,943	2,876	0,005
	SD	1,156	1,294	0,991		
Výchovno-emoc. záťaž- matka	Počet	118	45	73		
	Priemer	2,178	2,578	1,932	2,286	0,025
	SD	1,465	1,574	1,347		
Výchovno-emoc. záťaž- otec	Počet	113	43	70		
	Priemer	1,92	2,279	1,7	2,482	0,015
	SD	1,158	1,315	0,998		
Afektívna záťaž - matka	Počet	118	45	73		
	Priemer	2,373	2,689	2,178	2,162	0,033
	SD	1,266	1,362	1,171		
Afektívna záťaž - otec	Počet	113	43	70		
	Priemer	2,212	2,605	1,971	2,81	0,006
	SD	1,137	1,256	0,992		
Celková záťaž - matka	Počet	118	45	73		
	Priemer	2,314	2,689	2,082	3,101	0,002
	SD	1,07	1,162	0,944		
Celková záťaž- otec	Počet	113	43	70		
	Priemer	2,109	2,496	1,871	3,91	0,000
	SD	0,876	0,941	0,745		

Ukázali sa významné rozdiely v prítomnosti sociálnych problémov medzi adolescentmi zažívajúcimi v priemere malú, strednú a intenzívnu rodičovskú záťaž (Chi=6,23, df=2, p=0,044). Adolescenti zaťažovaní rodičmi intenzívne majú častejšie sociálne problémy (v 63,6 percentách, tabuľka 2). Z probandov, ktorí nevnímali žiadnu alebo len malú rodičovskú záťaž, malo sociálne problémy 30,6 percent.

Tabuľka 2. Rozdiely v sociálnych problémoch adolescentov podľa priemernej rodičovskej záťaže

priemerná celková záťaž oboch rodičov *	bez sociálnych problémov **	so sociálnymi problémami **
malá záťaž	69,40%	30,60%
stredná záťaž	46,20%	53,80%
silná záťaž	36,36%	63,63%

* Premenná vznikla ako priemer celkovej záťaže matky a celkovej záťaže otca
Dichotomizovaná premenná: sociálne problémy podľa rodičov

**

Rodičia oproti učiteľom vnímali sociálne problémy svojich detí (hlavne tých s poruchou správania) ako väčšie. Zaujímavé sú i rozdiely v koreláciách sociálnych problémov potomkov a rodičovskej záťaže vzhľadom k informátorom (rodičia a učitelia, tabuľka 3). Pre priemer učiteľských a rodičovských hodnotení sociálnych problémov sa potvrdila signifikantná korelácia len s celkovou záťažou otca a tiež s reštriktívnymi spôsobmi záťaže matky i otca. Očakávaný vzťah prospechu s celkovou mierou rodičovskej záťaže (tabuľka 3) sa ukázal ako nevýznamný.

Tabuľka 3. Súvislosti záťaže matky a otca so sociálnymi problémami a prospechom ich potomkov

	Sociálne problémy - učitelia	Sociálne problémy - rodičia	Sociálne problémy - priemer	Český jazyk	Matematika
Celková záťaž - matka	-0,025	0,237*	0,158	0,010	0,079
Celková záťaž- otec	0,023	0,254*	0,207*	-0,067	-0,047
Afektívna záťaž - matka	-0,128	0,084	-0,053	-0,169	-0,125
Afektívna záťaž - otec	-0,107	0,133	0,015	-0,217*	-0,208*
Výchovno-emoc. záťaž- matka	-0,007	0,182	0,145	0,110	0,166
Výchovno-emoc. záťaž- otec	-0,051	0,193	0,124	0,093	0,123
Výchovno-restr. záťaž - matka	0,080	0,310*	0,297*	0,088	0,151
Výchovno-restr. záťaž - otec	0,206*	0,218*	0,296*	-0,011	-0,007

Tabuľka 3 obsahuje Pearsonovy korelační koeficienty, označenie štatistickej významnosti: * $p < 0,05$, ** $p < 0,001$

Diskusia

Súvislosť zatažujúceho správania rodičov s externálnymi psychickými problémami ich potomkov je opakovane potvrdzovaná (napr. Petit a kol., 2001; Gershoff, 2002; Dodge a kol., 2006; Kochanska a kol., 2009). Podobne v našej vzorke vnímajú adolescenti s poruchou správania záťaž matiek a otcov ako intenzívnejšiu než ich rovesníci bez poruchy. Toto je pravdepodobne podmienené jednak únavou rodičov z pretrvávajúcich problémov a ich chýbajúcou kompetenciou využívať menej zatažujúce výchovné prostriedky, ale aj hostilnejším a impulzívnym správaním adolescentov z klinickej vzorky. Dôležitými determinujúcimi faktormi, ktoré sme nesledovali, sú bezpochyby osobnosť rodiča, temperament dieťaťa, ich vzťahová história, atď. (Dodge a kol., 2006; Štefánková, 2011).

Pravdepodobným vysvetlením, prečo zatažujú otcovia deti v priemere menej často než matky, je ich obvykle nižšia zaangažovanosť do výchovy. Popritom je otcovská záťaž vo významnom vzťahu so sociálnymi problémami detí.

Intenzívne zatažovaní probandi v našej vzorke majú častejšie sociálne problémy. V najsilnejšom vzťahu so sociálnymi problémami je výchovno-reštriktívna záťaž rodičov. Adolescenti zvyknutí na necitlivé spôsoby zasahovania do vlastnej autonómie a negatívne reakcie na svoje správanie od svojich najbližších, majú pravdepodobne obavy z reakcií i v iných sociálnych kontextoch, alebo sa chcú presadiť agresívne (Dodge a kol., 2006). Podobne početné výskumy ukazujú, že negatívny vplyv na psychosociálny vývin dieťaťa majú silné/časté fyzické tresty, nepredvídateľnosť výchovných opatrení, krik, psychologická kontrola (Dodge a kol., 2006, Baumrindová a kol., 2010). Naopak „stredná miera“ konfrontatívnych foriem disciplíny (aj fyzických trestov) v kontexte pozitívnych výchovných štýlov neprispieva podľa Baumrindovej a kol. (2010) k rozvoju psychopatológie.

Rodičia a učitelia vidia adolescentov v skupine rovesníkov v odlišných kontextoch a prirodzene ich správanie rôzne hodnotia. Stojí za povšimnutie, že rodičia posudzujú svoje deti (bez i s poruchou správania) negatívnejšie ako ich učitelia. Myslíme si, že vyššia kritickosť bude skôr charakteristikou rodičov s vyššími nárokmi voči deťom a tiež mocenským presadzovaním výchovných cieľov. Predpoklad, že zaťažujúci spôsob výchovy sa môže odzrkadliť i v školskom výkone, táto štúdia nepotvrdila. Okrem skutočnosti, že školská úspešnosť je v značnej miere vysvetlená faktormi ako je IQ, motivácia, apod. (napr. Pomerantz a kol., 2012), berieme do úvahy aj nižší počet dát (údaje o prospechu k dispozícii len pre 65 probandov).

Záveru tejto štúdie majú niekoľko obmedzení. Cross-sectional dizajn neumožňuje predikciu sociálnych problémov. Nekontrolovali sme možný vplyv pohlavia, socioekonomického statusu a ďalších faktorov (napr. výchovný štýl, osobnosť rodiča, citová väzba, temperament). Opatrnosť v interpretácii výsledkov určuje i nižší počet dát a nižšia reliabilita upravovaných metód. Prínosom štúdie je komplexné ponímanie rodičovskej záťaže a využitie dát z rôznych zdrojov (rodičia, učitelia, adolescenti). Výsledky prezentujú súvislosť rodičovskej záťaže so sociálnymi problémami detí a môžu inšpirovať pri príprave preventívnych intervencií pre rodiny s deťmi s potenciálne problémovým správaním. Výskum by bolo vhodné replikovať po úprave metód s vyšším počtom probandov, zohľadniť výchovné štýly a citovú väzbu, ktoré sú považované za moderátory vplyvu záťaže rodičov na adaptáciu dieťaťa (napr. Kochanska, 2009).

Literatúra

- Achenbach, T. M. (1991a). Manual for the child behaviour check list/4-18 and 1991 profiles. Burlington: VT University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Achenbach, T. M. (1991b). Manual for the Teachers Report Form and 1991 profiles. Burlington: VT University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Baumrind, D., Larzelere, R. E., Owens, E. B. (2010). Effects of Preschool Parents' Power Assertive Patterns and Practices on Adolescent Development. *Parenting: Science and Practice*, 10, 157–201. [Retrieved 10 Februar 2011 from EBSCO HOST].
- Bor, W., & Sanders, M. R. (2004). Correlates of self-reported coercive parenting of preschool-aged children at high risk for the development of conduct problems. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 38, 738–745. [Retrieved 24 August 2012 from EBSCO HOST].
- Dodge, K. A., Coie, J. D., Lynam, D. (2006). Aggression and antisocial behaviour in youth. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds.). *Handbook of child Psychology*. Vol. 3. Social, emotional and personality development (pp.719-788). NY: Wiley.
- Gershoff, E. T. (2002). Corporal punishment by parents and associated child behaviors and experiences: A meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 128, 539-579. [Retrieved 15 Februar 2011 from EBSCO HOST].
- Kochanska, G., Barry, R. A., Stellern, S. A., O'Bleness, J. J. (2009). Early Attachment Organization Moderates the Parent-Child Mutually Coercive Pathway to Children's Antisocial Conduct. *Child Development*, 4, 1288-1300. [Retrieved 20 Januar 2011 from EBSCO HOST].
- Macek, P. (2003). *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál.
- Morrell, J., & Murray, L. (2003). Parenting and the development of conduct disorder and hyperactive symptoms in childhood: a prospective longitudinal study from 2months to 8 years. *Morrell, Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44, 489–508. [Retrieved 24 August 2012 from EBSCO HOST].
- Petit, G. S., Laure, R. D., Dodge, K. A., Bates, J. E., Criss, M. M. (2001). Antecedents and behaviour problem outcomes of parental monitoring and psychological control in early

- adolescence, *Child Development*, 72, 583-598. [Retrieved 24 August 2012 from EBSCO HOST].
- Pomerantz, E. M., Moorman Kim, E., Sin-Sze Cheung, C. (2012). Parent's Involment in Children's Learning. In K. R. Harris, S.Graham, T. Urdan (Eds.) *APA Educational Psychology Handbook*. Vol. 2. Individual Differences and Cultural and Contextual Factors (pp. 417-440). Washington D.C.: APA.
- Schreyer – Mehltop, I., & Petermann, U. (2011). Muetterliche Erziehungspraktiken und Verhaltensauffaelligkeiten von Kindern mim Vorschulalter. *Entwicklungspsychologie und Paedagogische Psychologie* 43 (1), 39-48.
- Stuchlíková, I. (2002). *Základy psychologie emocí*. Praha: Portál.
- Štefánková, Z. (2004). Interview o citové vazbě v pozdním dětství (BISK). Překlad metody. Nепublikovaný materiál. PF JU České Budějovice.
- Štefánková, Z. (2011). Citová vazba a sociální adaptace v rané adolescenci. Disertační práce, FSS MU Brno. [online]. [Dostupné na [http:// is.muni.cz/thesis/](http://is.muni.cz/thesis/)].
- Zimmermann, P.,& Scheuerer-Englisch, H. (2003). BISK: Das Bindungsinterview für die späte Kindheit. In Scheuerer-Englisch, H., Suess, G.J., Pfeiffer, K.W. (Eds.). *Wege zur Sicherheit*. Giessen: Psycho-Sozial.

VÝZNAM SEBAÚČINNOSTI VO VZŤAHU KU KONFLIKTU A OBOHACOVANIU PRÁCE A RODINY

VÁCLAVIKOVÁ IVANA – vaclavikova.ivana@gmail.com
FF UCM Trnava, Katedra psychológie

The role of self-efficacy in relation to the work/family conflict and work/family enrichment

Internationally, the research of last decades has often been focused on the work/family interface. Stressful consequence of the roles combination is a work/family conflict, which is a form of interrole conflict when the pressures of family and work roles are incompatible. A positive result of interface is work/family enrichment, contributing to higher quality and efficiency of the individual in a variety of roles. These suggest the need to examine conflict and enrichment as a results of linking work and family environment, including potential predictors. The aim of this theoretical paper is to present the importance of self-efficacy in relation to the perceived consequences of work/family interface. Based on the findings of international research (eg, Cinamon, 2006), it describes the relationship of self-efficacy to perceived consequences of linking work and family and the importance of self-efficacy for conflict management and for increasing the perceived enrichment between work and family roles.

Key words: *self-efficacy, work/family conflict, work/family enrichment*

Grantová podpora: Fond na podporu výskumu UCM (FPPV - 16-2012)

Práca a rodina zohrávajú hlavnú úlohu v živote väčšiny dospelých ľudí v západnej spoločnosti, ktorí rozdeľujú svoj čas a energiu medzi tieto dve náročné sféry. Demografické zmeny na pracovnom trhu ako jeden z dôsledkov meniacich sa modelov rodiny a posunov v rodových rolách spolu so zvyšujúcimi sa životnými očakávaniami viedli k podstatnému zvýšeniu počtu dvojpríjmových domácností. Nárast počtu zamestnaných žien je sprevádzaný zvýšeným záujmom výskumníkov o ich život, účasť v pracovnej sfére, o spôsob, akým organizujú pracovné a rodinné povinnosti a o problematiku prepojenia práce a rodiny (work/family interface); napr. Berridge, Penn, Ganjali, 2009; Johnstone, Lucke, Lee, 2011; Powell, Greenhaus, 2010; Výrost, 2011; Fedáková, 2011.

Podľa Fedákovvej (2011), na Slovensku problematika prepojenia práce a rodiny zatiaľ nie je v psychologickom zameraní dostatočne rozpracovaná. V zahraničí je následkom prepojenia prostredia práce a rodiny v posledných desaťročiach venovaná intenzívna pozornosť, pričom jedným z výskumných cieľov je preskúmanie a porozumenie spôsobom, akými sa pracovné a rodinné roly navzájom ovplyvňujú.

Sebaúčinnosť vo vzťahu k prepojeniu práce a rodiny

Viacerými autormi je zdôrazňovaná potreba skúmať osobnostné dispozície a sebaregulačné charakteristiky ako antecedenty konfliktu práca/rodina (napr. Cinamon, 2006, 2010; Frone, 2003; Gröpel, 2006), jedného z dôsledkov prepojenia pracovnej a rodinnej sféry. Hennessy (2007) sumarizuje výskumne identifikované premenné, ktoré súvisia s úrovňou tohto konfliktu: počet a vek detí, dĺžka pracovného času, miera kontroly, ktorú jednotlivec má nad svojim pracovným časom, nakoľko je pracovný čas flexibilný. Autorka zároveň konštatuje, že uvedené premenné zvyčajne nevysvetľujú podstatnú časť variancie v úrovni prežívaného

konfliktu. Preto považuje za dôležité sústrediť pozornosť na súvislosť konfliktu práca/rodina s vnímanou sebaúčinnosťou.

Sebaúčinnosť (self-efficacy) je definovaná ako presvedčenie o vlastnej schopnosti splniť špecifické úlohy, ktoré spoluurčuje ochotu jednotlivca iniciovať špecifické správanie, rovnako ako jeho stálosť a emocionálne reakcie v konfrontácii s prekážkami a konfliktami (Bandura, 2006). Pre ľudskú činnosť má kľúčovú úlohu: správanie ovplyvňuje nielen priamo, ale aj prostredníctvom súvislosti s inými determinantmi, ako sú životné ciele a aspirácie, očakávania, afektívne sklony, vnímanie prekážok a príležitostí v sociálnom prostredí. V najvyššej miere sa prejavuje v konatívnej zložke sebapoňatia a priamo predikuje výkon – ľudia s vysokou mierou presvedčenia o vlastnej účinnosti si stanovujú náročnejšie ciele, sú flexibilnejší pri ich dosahovaní, pri ťažkostiach zvyčajne nepoľavujú v úsilí a tým, že majú pocit kontroly nad situáciou, redukujú i svoje negatívne emocionálne stavy (Blatný, 2010).

Podľa sociálne kognitívnej kariérovej teórie (Social Cognitive Career Theory; Lent, Brown, Hackett, 2002), sebaúčinnosť je osobnostná premenná, ktorá sa aj v špecifických, situačných kontextoch ukazuje ako silný prediktor vytrvalosti a dosiahnutia úspechu; napr. rodičovská sebaúčinnosť pozitívne koreluje s dobrou adaptáciou na rodičovskú rolu.

Sebaúčinnosť vo zvládaní konfliktu práca/rodina

Greenhaus a Beutell (1985, s. 77) definovali konflikt práce a rodiny (work/family conflict) ako „formu medzirolového konfliktu, kedy sú tlaky rodinných a pracovných rolí v niektorých ohľadoch vzájomne nekompatibilné“; pričom poukazujú na tri možné zdroje konfliktu: 1. konflikt založený na čase, 2. na napätí a 3. na správaní.

Konflikt môže vzniknúť ako v prostredí práce, tak aj v rodine: 1. práca zasahuje do rodiny (work interfering with family) a 2. rodina zasahuje do práce (family interfering with work) (Gutek, 1991). Jeho obojsmernosť naznačuje, že jednotlivec môže prežívať konflikt práca-rodina a súčasne i konflikt rodina-práca, pričom výskumy preukazujú, že práca má zvyčajne negatívnejší dopad na rodinu ako naopak (Frone, 2003; Sobotková a kol., 2011).

Rozlišujeme rôzne typy predpokladov vzniku konfliktu práca/rodina (Polťáková, 2011): pracovné (pracovný čas, pracovná spokojnosť, sociálne vzťahy na pracovisku, organizačná kultúra), nepracovné (prítomnosť detí v rodine, kvalita manželského vzťahu, sociálna opora, časové požiadavky rodiny) a osobnostné (vek, pohlavie, vzdelanie a jednotlivé osobnostné charakteristiky). Za kľúčovú v príspevku považujeme osobnostnú charakteristiku – konkrétne mieru vnímanej vlastnej účinnosti (sebaúčinnosti).

Sebaúčinnosť vo zvládaní konfliktu práca/rodina (work/family conflict self-efficacy) je definovaná ako „presvedčenie jednotlivca o svojej schopnosti zvládnuť konflikt práca-rodina a rodina-práca“ (Cinamon, 2006).

Erdwins et al. (2001) skúmali sociálnu oporu, rolovú spokojnosť a sebaúčinnosť vo vzťahu ku konfliktu práca/rodina a rolovému preťaženiu na vzorke 129 vydatých žien, ktoré mali minimálne jedno dieťa v predškolskom veku. Výsledky podporili predpoklad o vzťahu sebaúčinnosti v pracovnej a rodinnej role s prežívaným konfliktom práca/rodina, rolovým preťažením a spokojnosťou matiek. Sebaúčinnosť v pracovnej a rodinnej role sa teda javí byť významným prediktorom konfliktu práca/rodina u žien; výsledky výskumu preukázali medzi uvedenými konštruktmi negatívny vzťah.

Hennessy a Lent (2008) zisťovali vzťah medzi sebaúčinnosťou vo zvládaní konfliktu práca/rodina a konfliktom práca/rodina. Výskum bol realizovaný vo vzorke 159 pracujúcich žien, ktoré mali minimálne jedno dieťa vo veku do 18 rokov; a to so zameraním na celkovú škálu i subškály zisťujúce sebaúčinnosť vo zvládaní konfliktu práca/rodina. Výsledky preukázali významné negatívne korelácie ($r = -.52$ a $r = -.44$) medzi celkovým skóre sebaúčinnosti vo zvládaní konfliktu práca/rodina (ktoré zahŕňa sebaúčinnosť vo zvládaní konfliktu v smere práca-rodina aj v smere rodina-práca) a dvomi formami konfliktu

práca/rodina (konflikt práca-rodina a rodina-práca), čím podporujú vzťah medzi uvedenými konštruktmi.

Vzťah sebaúčinnosti k vnímaniu konfliktu práca/rodina sa prejavuje aj na anticipovanej úrovni. Na vzorke 358 študentov Cinamon (2006) zistila negatívne korelácie oboch subškál sebaúčinnosti vo zvládaní konfliktu práca/rodina s očakávaním tohto konfliktu ($r = -.38, p < .001$; $r = -.33, p < .001$).

Sebaúčinnosť vo vzťahu k obohacovaniu práca/rodina

Novšie štúdie upriamujú pozornosť aj na pozitívnu stránku prepojenia pracovných a rodinných rolí. Obohacovanie práca/rodina (work/family enrichment) definujú Greenhaus a Powell (2006, s. 73) ako „mieru, do akej skúsenosti v jednej role zlepšujú kvalitu života v ostatných rolách“. Pri posudzovaní kvality života sa autori sústredia na dva komponenty: vysoký výkon a pozitívne emócie. Autori predpokladajú, že zdroje vytvorené v role A môžu podporiť vysoký výkon a pozitívne emócie v role B. Model identifikuje päť typov zdrojov, ktoré rola môže vytvárať:

1. zručnosti a vhľad (perspektíva) – široká škála kognitívnych a interpersonálnych zručností, copingových stratégií, poznanie a vedomosti získané prostredníctvom rolových skúseností. Vhľad vypovedá o spôsoboch vnímania a riešenia rôznych situácií, napr. rešpektovanie individuality, ocenenie kultúrnych odlišností, pochopenie problémov iných, poznanie hodnoty dôvery.
2. psychické a fyzické zdroje – pozitívne sebahodnotenie, napr. sebaúčinnosť, sebaúcta, nezdolnosť. Patria sem i pozitívne emócie vo vzťahu k budúcnosti (napr. optimizmus a nádej) a fyzické zdravie.
3. sociálny kapitál – benefity, prameniace v sociálnych vzťahoch, ktoré môžu byť mobilizované s cieľom facilitovať akciu. Model zahŕňa dva zdroje sociálneho kapitálu, a to vplyv a informácie.
4. flexibilita – vzťahuje sa k schopnosti plánovať načasovanie, tempo a miesto tak, aby boli splnené požiadavky roly.
5. materiálne zdroje zahŕňajú finančný príjem a dary získavané v prostredí práce a rodiny.

Koncept obohacovania práca/rodina zahŕňa oba typy pozitívnych aspektov prepojenia práce a rodiny, ktoré pôsobia podobne ako konflikt práca/rodina v oboch smeroch: 1. obohacovanie v smere práca-rodina (work to family enrichment) a 2. obohacovanie v smere rodina-práca (family to work enrichment).

Greenhaus a Powell (2006) predpokladajú, že psychologické a fyzikálne zdroje, vznikajúce v jednej role môžu zlepšiť kvalitu prežívania druhej roly. Sebaúčinnosť je považovaná za psychologický zdroj; Bandura (2006) ju popisuje ako kľúčový determinant psychologickéj premeny, voľby prostredia a aktivít, kvality výkonu v špecifických doménach a úrovne vytrvalosti aj v prípade negatívnych skúseností. Uvedené funkcie sebaúčinnosti sú aplikovateľné aj v problematike obohacovania práca/rodina.

Pozitívne aspekty prepojenia pracovných a rodinných rolí sú skúmané vo výrazne menšej miere ako negatívne aspekty (konflikt práca/rodina). Hennessy (2007) uvádza sumarizované zistenia naznačujúce, že sebaúcta, sebaúčinnosť a sebadôvera zvyšujú výkon v určitej role, pretože môžu stimulovať motiváciu, zameranie na cieľ, vynaložené úsilie a vytrvalosť.

Ruderman et al. (2002) skúmali vzťah viacnásobných rolí, osobnej pohody a manažérskych zručností vo vzorke 61 manažérov a riadiacich pracovníčok. 23% účastníčok kvalitatívneho výskumu uviedlo, že psychologické benefity prameniace v ich osobnom živote, ako sebaúčinnosť a sebadôvera, zvyšujú ich schopnosť byť efektívnymi manažérkami.

Záver

Vzhľadom na uvedené zahraničné zistenia sa skúmanie vzťahu sebaúčinnosti ku kognitívnym, afektívnym a behaviorálnym dôsledkom v doméne prepojenie práca/rodina zdá byť odôvodnené aj v našom prostredí. Hodnotenie sebaúčinnosti vo zvládaní konfliktu práce

a rodiny môže poskytnúť unikátny pohľad na to, čo by mohlo v konečnom dôsledku prispieť k zníženiu negatívnych následkov prepojenia práce a rodiny (napríklad pokles životnej a pracovnej spokojnosti). Sebaúčinnosť v jednej doméne jednotlivcovho života môže mať pozitívny dopad na to, ako je prežívaná iná doména. Vzhľadom na pozitívny vzťah vnímanej sebaúčinnosti v určitej role k výkonu a úspechu v tejto role môžeme predpokladať, že špecifikovaná sebaúčinnosť vo zvládaní konfliktu práca/rodina je dôležitým prediktorom rovnováhy medzi pracovným a rodinným prostredím.

Literatúra

- Bandura, A. (2006). Guide for constructing self-efficacy scales. In *Self-Efficacy Beliefs of Adolescents* [online], p. 307-337 [cit. 2012-03-16]. Dostupné na internete: <http://www.ravansanji.ir/files/ravansanji-ir/21655425BanduraGuide2006.pdf>
- Berridge, D., Penn, R., Ganjali, M. (2009). Changing Attitudes to Gender Roles : A Longitudinal Analysis of Ordinal Response Data from the British Household Panel Study. In *International Sociology*, vol. 24, no. 3, p. 346-367.
- Blatný, M. a kol. (2010). *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada Publishing. 304 s. ISBN 978-80-247-3434-7.
- Cinamon, R. G. (2006). Anticipated Work-Family Conflict: Effects of Gender, Self-Efficacy, and Family Background. In *The Career Development Quarterly*, vol. 54, p. 202-215.
- Cinamon, R. G. (2010). Anticipated Work-Family Conflict: effects of role salience and self-efficacy. In *British Journal of Guidance & Counselling*. vol. 38, no. 1, p. 83-99.
- Erdwins, C. J. et al. (2001). The relationship of women's role strain to social support, role satisfaction, and self-efficacy. In *Family Relations*, vol. 50, no.3, p. 230-239.
- Fedáková, D. (2011). *Pracovné a rodinné prostredie zamestnaných*. Prešov: Universum. 99 s. ISBN 978-80-89046-70-6.
- Frone, M. R. (2003). Work-family balance. In *Handbook of occupational health psychology*. Washington: American Psychological Association.
- Greenhaus, J. H., Beutell, N. J. (1985). Sources of Conflict Between Work and Family Roles. In *Academy of Management Review*, vol. 10, no. 1, p. 76-88.
- Greenhaus, J. H., Powell, G. N. (2006). When Work and Family Are Allies: A Theory of Work-Family Enrichment. In *Academy of Management Review*, vol. 31, no. 1, p. 72-92.
- Gröpel, P. (2006). Rovnováha životných oblastí vo vzťahu k naplnenosti potrieb a spokojnosti so životom. In *Československá psychologie*, roč. 50, s. 71-83.
- Gutek, B. A., Searles, S., Klepa, L. (1991). Rational versus gender role expectations for work-family conflict. In *Journal of Applied Psychology*, vol. 76, p. 566-568.
- Hennessy, K. D. (2007). Work-Family Balance: An Exploration of Conflict and Enrichment for Women in a Traditional Occupation [online]. [cit. 2012-03-16]. Dostupné na internete: <http://drum.lib.umd.edu/bitstream/1903/7269/1/umi-umd-4669.pdf>
- Hennessy, K. D., Lent, R. W. (2008). Self-efficacy for Managing Work-Family Conflict: Validating the English Language Version of a Hebrew Scale. In *Journal of Career Assessment*, vol.16, no.3, p. 370-383.
- Johnstone, M., Lucke, J., Lee, Ch. (2011). Influences of Marriage, Motherhood, and Other Life Events on Australian Women's Employment Aspirations. In *Psychology of Women Quarterly*, vol. 35, no. 2, p. 267-281.
- Lent, R. W., Brown, S. D., Hackett, G. (2001). *Social Cognitive Career Theory*. In Brown, D. et al. *Career Choice and Development*. San Francisco: John Wiley & Sons. 534 p. ISBN 0-7879-5741-0.
- Polťáková, Z. (2001). Konflikt pracovnej a rodinnej roly. In *Sociální procesy a osobnost*. Kroměříž. ISBN 978-80-263-0029-8, S. 338-342.

Powell, G. N., Greenhaus, J. H. (2010). Sex, Gender and The Work-to-Family Interface: Exploring Negative and Positive Interdependencies. In *Academy of Management Journal*, Vol. 53, No. 3, p. 513–534.

Ruderman, M. N. et al. (2002). Benefits of multiple roles for managerial women. In *Academy of Management Journal*, vol. 45, p. 369-386.

Sobotková, I., Reiterová, E., Hurníková, K. (2011). Rozdíly mezi otci a matkami v pohledu na fungování rodiny, v životní spokojenosti a rovnováze mezi prací a rodinou. *Československá psychologie*, roč. 55, č. 2, s. 139-151.

Výrost, J. (2011). Postoje k zamestnaniu žien – matiek v dátach International Social Survey Programme. In *Sociální procesy a osobnost*. Kroměříž. ISBN: 978-80-263-0029-8.

PERCEPCIA OCHORENIA A ZVLÁDANIE U RODIČOV DETÍ S DETSKOU MOZGOVOU OBRNOU

VAVRICOVÁ MONIKA – vavricova.monika@gmail.com

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach

ŠALAPKOVÁ JANA

Perception of illness and coping in parents of children with cerebral palsy

The aim of the study was to explore the nature of coping, related self-care and subjective perception of cerebral palsy (CP) of 35 parents (21 women and 14 men) of children with cerebral palsy. We used Responses to Stress Questionnaire, Revised Illness Perception Questionnaire and our Questionnaire of self-care. We found that parents perceived CP as relatively serious $M = 15.86$ (max 20), but understandable $M = 12.77$ (max. 15). Parents preferred controlled and automatic coping strategies. For example: problem-solving, emotional expression, acceptance and rumination.

Key words: *coping, illness perception, self-care*

Grantová podpora: VEGA 1/1258/12 (Psychologické kontexty starostlivosti o seba)

V súčasnosti narastá počet detí s detskou mozgovou obrnou (DMO), ktorá sa odhaľuje v čoraz mladšom veku, takmer už po narodení. Je to následok rozvoja moderných medicínskych, ale psychologických diagnostických metód. Detská mozgová obrna je vážne postihnutie pohybového vývinu podmienené prenatálnym, perinatálnym alebo skorým postnatálnym poškodením mozgu najčastejšie vplyvom hypoxie, intrakraniálneho krvácania či mechanickými vplyvmi pôrodu.

DMO je záťažou pre celú rodinu. Je to skúška, na ktorú nie sú často rodičia vôbec pripravení. Samotné priznanie, že dieťa má vážne problémy, pôsobí ako šok sprevádzaný frustráciou, beznádejou a stratou istoty napriek tomu, že rodičia mohli pred tým pozorovať mierne odchýlky a nápaditosti vo vývine dieťaťa. Aj následná liečba a korekcia postihnutia so sebou prináša ďalšiu radu prekážok a stresujúcich situácií. Deti s hendikepom kladú zvýšené nároky na čas, fyzickú námahu a tiež finančný rozpočet, čo do rodiny prináša napätie a záťaž, ktorá môže pretrvávať aj dlhé obdobie (Matejček, 2001). V prípade, že je dieťaťu diagnostikovaná DMO je rodinná situácia ešte náročnejšia. Pre úspešnosť liečby je nevyhnutné navštevovať celý rad odborníkov a denne s dieťaťom rehabilitovať.

Z týchto dôvodov je určite zaujímavé a prínosné, zaoberať sa špecifikom zvládania a príbuzných procesov u rodičov detí s DMO.

Zvládanie

Zvládanie a jeho anglický ekvivalent coping je v psychológii už niekoľko desaťročí často skúmaným a diskutovaným konceptom. Napriek tomu, je jednou z tých tém, ktorá je naďalej v centre odborného záujmu. Najvýstižnejšiu a všeobecne rešpektovanú definíciu ponúkol Lazarus spolu s Folkmanovou už v roku 1984. Táto definícia je napriek svojmu veku stále aktuálna, a aj u nás naďalej citovaná. Avšak po roku 2000 sa v zahraničnej odbornej literatúre objavujú nové trendy, medzi ktoré Folkmanová, Moskowitsová (2004) a Skinnerová s Zimmer-Gembeckovou (2007) zaradili zvládanie ako duálny proces.

Chápanie zvládania ako duálneho procesu inkorporuje najpoužívanejšie stratégie zvládania a duálne ponímanú reguláciu (Skinnerová, Zimmer-Gembecková, 2007), čím konfrontuje kontrolované a automatické stratégie zvládania. Automatické zvládacie stratégie predstavujú

okamžité psychologické, fyziologické a behaviorálne odpovede na záťaž. Kontrolované sú naopak zamerané na vedomé usmernenie kognitívnych, emocionálnych a fyziologických reakcií na stres. Jedným z autorov, ktorý využíva túto myšlienku je Compas a jeho kolektív (napr. Compas et al., 2001). Na jej základe vytvorili vlastnú teóriu s názvom Duálny model zvládania a dotazník Responses to Stress Questionnaire (RSQ) - Reakcie na stres, ktoré sa snažia výskumne overiť.

Zvládanie rodičov detí s DMO

V odbornej literatúre nachádzame len zlomok, prevažne zahraničných výskumných zistení poukazujúcich na charakter zvládania rodičov detí s DMO. Výskumné zistenia upozorňujú, že rodičia detí s DMO prežívajú zvýšený stres a záťaž, pri ktorých je zvládanie nevyhnutné (napr. Barlow, Cullen, Cheshire, 2006; Britner et al., 2003), avšak minimálne sa pojednáva o jeho konkrétnych podobách.

Andrikopoulou a Loumakou (2011) uvádzajú, že rodičia detí s DMO používajú viacero stratégií zvládania. Britner et al. (2003) spresňuje, že dominuje zvládanie v podobe riešenia problému a Pianta et al. (1996) poukazuje na význam sociálnej opory. Na druhej strane sa snažia vysporiadať s emóciami, ktoré prežívajú (Beresford, 1994), čo odráža stratégie emocionálnej regulácie. Okrem toho stále u nich prebieha dlhodobý proces zmierenia sa s diagnózou dieťaťa, čo u viacerých rodičoch môže viesť k preferencii únikových a iných automatických, maladaptívnych stratégií zvládania (Pianta et al., 1996). Hirose, Ueda (1990) upozorňujú ešte na koreláciu zvládania s vnímaním ochorenia DMO rodičmi, čo odráža Model percepcie ochorenia navrhnutý Leventhalom a jeho kolektívom. Model percepcie ochorenia hovorí o pacientovom subjektívnom vnímaní a poňatí ochorenia a od toho sa odvíjajúcej regulácie správania a prežívania.

Cieľ výskumu

Cieľom predloženého výskumu bolo preskúmať charakter zvládania rodičov detí s DMO. Avšak problematika zvládania je naviazaná aj na to, ako rodičia subjektívne vnímajú ochorenie dieťaťa a tiež ako sa o seba starajú, preto sme sa zamerali aj na odhalenie týchto premenných.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 35 rodičov detí s DMO. Z toho 21 žien a 14 mužov. Priemerný vek všetkých respondentov bol 42,91. Respondentom boli dotazníky predkladané v písomnej forme spolu s informovaným súhlasom.

Metódy

Responses to Stress Questionnaire (RSQ) – Odpovede na stres (Connor-Smith et al., 2000). Tento dotazník reprezentuje sebaopisovú metódu kontrolovaného zvládania a automatických reakcií zoskupených do 57 položiek vychádzajúc z teoreticky navrhnutého Duálneho modelu zvládania. Následne rozdeľuje jednotlivé reakcie na stres do piatich faktorov: primárne kontrolované zvládanie, sekundárne kontrolované zvládanie, kontrolovaný odklon, automatický príklon, automatický odklon a devätnástich subškál.

Pôvodná anglická verzia dotazníka bola so súhlasom autorov preložená do slovenského jazyka dvoma nezávislými slovenskými prekladateľmi hovoriacimi plynule po anglicky. Diskrepancia alebo nejasnosť prekladu vybraných položiek bola následne prediskutovaná s rodeným Angličanom. V našom výskume bola Cronbachova alfa celého dotazníka 0,86. Pre kontrolované reakcie dosiahla alfa hodnotu 0,74 a pre automatické $\alpha = 0,86$. Vnútorňá konzistencia jednotlivých piatich faktorov sa pohybovala od $\alpha = 0,62$ po 0,85. Cronbachova alfa devätnástich subškál tvorila kontinuum od $\alpha = 0,30$ po 0,73.

Úlohou rodičov bolo, aby sa zamysleli nad ťažkosťou, ktorá ich trápila v poslednom období v súvislosti s postihnutím ich dieťaťa. Následne mali na 4-bodovej škále vyjadriť nakoľko si mysleli, robili alebo prežívali uvedené v danej situácii.

Pre potreby snímania subjektívneho vnímania ochorenia sme použili metodiku Revised Illness Perception Questionnaire (IPQ-R) – Revidovaný dotazník percepcie ochorenia (Moss-Morrisová et al., 2002).

Nakoľko nás zaujímal predovšetkým subjektívny pohľad rodičov na zdravotné ťažkosti ich detí, rozhodli sme sa použiť len B časť dotazníka IPQ-R. V našich podmienkach preložili a adaptovali dotazník IPQ-R do českého jazyka Mareš a jeho spolupracovníci. Na základe konfirmačnej a exploračnej faktorovej analýzy zistili odlišnú štruktúru B časti než prezentuje originál a ťažšiu zrozumiteľnosť dotazníka pre pacientov (Mareš, Ježek, 2010). Mareš, Ježek (2010) redukovali pôvodných 38 položiek B časti na 20, ktoré rozdelili do piatich faktorov: 1. Závažnosť ochorenia, 2. Možnosť ovplyvnenia, 3. Porozumenie ochoreniu, 4. Negatívne emócie a 5. Sociálne dopady.

Úlohou každého respondenta bolo, aby sa na 5-bodovej škále vyjadril, nakoľko tvrdenia vystihujú jeho stanovisko k ochoreniu. Cronbachova alfa celého dotazníka bola $\alpha = 0,81$. Pre faktor 1. sme namerali $\alpha = 0,91$, pre faktor 2. $\alpha = 0,59$, pre faktor 3. $\alpha = 0,68$, pre faktor 4. $\alpha = 0,90$ a pre faktor 5. $\alpha = 0,82$.

Na snímanie charakteru starostlivosti o seba sme použili Dotazník sebahodnotenia starostlivosti o seba (Lovaš, 2010). Tvorí ho 16 položiek, ktoré sa týkajú starostlivosti o zdravie, telo, vzhľad a bezpečie. Úlohou rodičov bolo sa na 5-bodovej škále vyjadriť nakoľko položky vystihujú ich stanovisko k jednotlivým podobám starostlivosti o seba. Nami nameraná vnútorná konzistencia dotazníka bola $\alpha = 0,95$.

Výsledky

V prvom kroku analýz sme sa zamerali na charakter preferencie kontrolovaného a automatického zvládania rodičmi detí s DMO. Priemerné hodnoty kontrolovaných a automatických reakcií na stres naznačujú, že rodičia používajú tak kontrolované, ako aj automatické stratégie, avšak dominuje kontrolované zvládanie. Ako môžeme vidieť v tabuľke 1, najviac preferované kontrolované reakcie na stres boli: riešenie problémov, prejavenie emócií a akceptácia. Naopak najviac preferované automatické stratégie boli (tabuľka 2): intruzívne myšlienky, ruminácia a fyzické vzrušenie.

Tabuľka 1. Priemerné hodnoty, štandardné odchýlky a poradie preferovaných KONTROLOVANÝCH stratégií zvládania dotazníka RSQ rodičmi

Subškály RSQ	M	SD	PORADIE
FAKTOR 1. PRIMÁRNE ZVLÁDANIE			
Riešenie problému	9,54	1,55	1.
Emocionálna regulácia	8,11	1,95	4.
Prejavenie emócií	9,28	1,58	2.
FAKTOR 2. SEKUNDÁRNE ZVLÁDANIE			
Kognitívna reštruktúrácia	8,00	2,19	5.
Pozitívne myslenie	7,85	2,46	6.
Akceptácia	8,80	2,33	3.
Rozptýlenie	7,45	1,93	7.
FAKTOR 3. KONTROLOVANÝ ODKLON			
Vyhýbanie	6,05	2,19	10.
Popieranie	6,54	2,25	9.
Zbožné pranie	6,60	2,61	8.

RSQ = Dotazník Odpovede na stres, M = priemer, SD = štandardná odchýlka

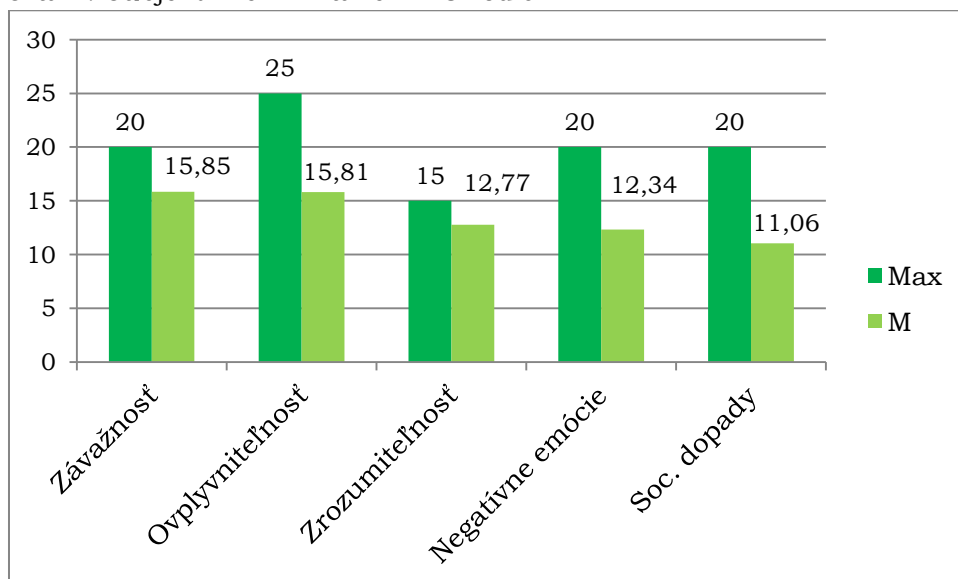
Tabuľka 2. Priemerné hodnoty, štandardné odchýlky a poradie preferovaných AUTOMATICKÝCH stratégií zvládania dotazníka RSQ rodičmi

Subškály RSQ	M	SD	PORADIE
FAKTOR 4. AUTOMATICKÝ PRÍKLON			
Ruminácia	6,05	1,96	3.
Intruzívne myšlienky	7,22	2,54	1.
Emocionálne vzrušenie	5,29	1,52	9.
Fyzické vzrušenie	6,22	2,31	2.
Impulzivita	5,74	2,25	5.
FAKTOR 5. AUTOMATICKÝ ODKLON			
Emocionálne znečitlivenie	6,02	1,99	4.
Kognitívna interferencia	5,42	2,13	8.
Nečinnosť	5,47	2,48	7.
Únik	5,58	2,69	6.

RSQ = Dotazník Odpovede na stres, M = priemer, SD = štandardná odchýlka

V druhom kroku analýz sme sa zamerali na to, ako rodičia subjektívne vnímajú DMO svojich detí. Výsledky uvádzame v grafe 1. Rodičia vnímajú DMO ako pomerne závažné (M = 15,86, SD = 3,33), avšak aj ako celkom dobre ovplyvniteľné (M = 15,81, SD = 5,19) a zrozumiteľné (M = 12,77, SD = 2,78). Rodičia dosiahli pomerne vysoké skóre v prežívaní negatívnych emócií v súvislosti s postihnutím (M = 12,34, SD = 4,33).

Graf 1. Subjektívne vnímanie DMO rodičmi

V poslednom kroku analýz sme sa pozreli ako sa o seba rodičia detí s DMO starajú. Výsledky položiek starostlivosti o seba s najvyšším a najnižším priemerom prezentované v tabuľke 3 ukázali, že rodičia sa zameriavajú hlavne na starostlivosť o svoje zdravie (hygiena, chrup, choroba) a bezpečnosť. Naopak pomenej sa starajú o svoje telo (hmotnosť, postava, kondícia), ale aj duševnú pohodu .

Tabuľka 3. Charakter starostlivosti o seba u rodičov detí s DMO

Položky z najvyšším priemerom	M (SD)
9. Starostlivosť o hygienu tela	4,80 (0,47)
13. Starostlivosť o chrup	4,54 (0,70)
14. Starostlivosť, aby neochorel	4,04 (0,95)
16. Starostlivosť o bezpečnosť	3,97 (1,01)
Položky z najnižším priemerom	M (SD)
3. Starostlivosť o kondíciu	2,71 (1,25)
4. Starostlivosť o postavu	2,77 (1,26)
10. Starostlivosť o hmotnosť	2,95 (1,27)
11. Starostlivosť o duševnú pohodu	3,17 (1,28)

Diskusia a záver

Cieľom realizovaného výskumu bolo objasniť charakter zvládania rodičov detí s DMO. Tiež odhalenie charakteru vnímania tohto postihnutia rodičmi a ich starostlivosť o seba. Štúdie zaoberajúce sa touto problematikou nachádzame hlavne v zahraničí.

Výsledky ukázali, že rodičia detí s DMO preferujú kontrolované, ako aj automatické stratégie zvládania. Z kontrolovaných reakcií na stres dominovala predovšetkým snaha o riešenie situácie, teda subškála riešenie problému, a tiež prejavenie emócií. To korešponduje so zisteniami Britnera et al. (2003), ktorí dodávajú, že uvedené spôsoby zvládania umožňujú rodičom primerane sa adaptovať na stres. Z automatických stratégií rodičia preferovali predovšetkým intruzívne myšlienky, fyzické vzrušenie a rumináciu. Únikové zvládanie bolo na rozdiel od zahraničných zistení (Pianta et al., 1996) našimi rodičmi menej preferované. Môžeme to vysvetliť tým, že zvládanie sme snímali bez ohľadu na časové relácie od prvotného oznámenia diagnózy, preto rodičia mali čas sa s novou situáciou vyrovnáť. Potvrzuje to aj vyššia preferencia akceptácie ako stratégie zvládania.

Výsledky tiež naznačili, že rodičia vnímajú DMO ako pomerne závažné postihnutie, avšak dobre ovplyvniteľné a zrozumiteľné. To korešponduje so zisteniami Hirose, Ueda (1990), že rodičia vyhľadávajú a sledujú stále nové možnosti liečby. V starostlivosti o seba rodičia preferovali hlavne starostlivosť o zdravie, pomenej starostlivosť o telo. V rozhovore uvádzali, že zdravie je pre nich veľmi dôležité, aby sa čo najdlhšie vedeli postarať o svoje deti.

Výsledky, ku ktorým sme dospeli v realizovanom výskume, majú svoje obmedzenia. Za hlavný nedostatok považujeme najmä veľkosť vzorky, s ktorou sme pracovali. Je možné, že pri vyššom počte respondentov by bolo možné hovoriť o viac zovšeobecniteľných zisteniach. V budúcnosti by bolo určite prínosné zamerať sa aj na hlbšiu kvalitatívnu analýzu problémov a spôsobov zvládania rodičov detí s DMO, a tiež snímanie stratégií zvládania priamo v období oznámenia diagnózy dieťaťa rodičom.

Rodina zohráva najdôležitejšiu úlohu v živote dieťaťa. Býva ale často oslabená viacerými vonkajšími, aj vnútornými činiteľmi, medzi ktoré môžeme zaradiť aj postihnutie dieťaťa.

Literatúra

- Andrikopoulou, A., Loumakou, M. (2011). Anxiety, coping strategies and support networks of parents having children with cerebral palsy. *Psychology and Health*, 26,78.
- Barlow, J. H., Cullen, L. A., Cheshire, A. (2006). Psychological well-being of mothers of children with cerebral palsy. *Early Child Development and Care*, 176, 421–428.
- Beresford, B. A. (1994). Resources and strategies: How parents cope with the care of a disabled child. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 171–209.
- Britner, P., Morog, M., Pianta, R., & Marvin, R. (2003). Stress and coping: A comparisons of self-report measures of functioning in families of young children with cerebral palsy or no medical diagnosis. *Journal of Child and Family Studies*, 12, 335–348.

- Compas, B.E., Connor-Smith, J.K, Saltzman, H, Thomsen, A.H., Wadsworth, M.E. (2001) Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 127, 87-127.
- Connor-Smith, S. et al. (2000). Responses to stress in adolescence: Measurement of coping and involuntary responses to stress. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 976-992.
- Folkman, S., Moskowitz, J.T. (2004). Coping: Pitfalls and promise. *Annual Review of Psychology*, 55, 745-774.
- Hirose, T., Ueda, R. (1990). Long-term follow up study of cerebral palsy children and coping behavior of parents. *Journal of Advanced Nursing*, 15, 762-770.
- Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer,.
- Lovaš, L. (2010). Sebahodnotenie a sebakontrola v oblasti starostlivosti o seba. *Psychologica XL*, s. 445-452.
- Mareš, J., Ježek, S. (2010). Česká verze dotazníku IPQ-R. In J. Mareš, E. Vachková (Eds.), *Pacientovo pojetí nemoci* (pp. 1-17) II. Brno: MSD.
- Matejček, Z. (2001). *Psychologie nemocných a zdravotne postižených dětí*. Praha: HH.
- Moss-Morriss, R., Weinman, J., Petrie, K.J., Horne, R., Cameron, L.D., Buick, D. (2002). The revised illness perception questionnaire (IPQ-R). *Psychology and Health*, 7, 1-16.
- Pianta, R. C., Marvin, R. S., Britner, P. A., Borowitz, K. C. (1996). Mothers' resolution of their children's diagnosis: Organized patterns of caregiving representations. *Infant Mental Health Journal*, 17, 239-256.
- Skinner, E.A., Zimmer-Gembeck, M.J. (2007). The development of coping. *Annual Review of Psychology*, 58, 119-144.

OVERENIE FAKTOROVEJ ŠTRUKTÚRY ŠKÁL SLOVENSKEJ VERZIE MMPI-A

VAVROVÁ MARTA – martuska31@gmail.com

MÁTHÉ ROBERT - rmathe@ukf.sk

GALOVÁ LUCIA - lgalova@ukf.sk

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra psychologických vied

Verification of factor structure of Slovak MMPI-A scales

This study deals with the verification of content validity of the Slovak version of Minnesota multidimensional personality inventory for adolescents- MMPI-A. Standardization for the Slovak adolescent population started in 2011. Verification of the content validity is an essential step in the process of verifying psychometric properties of the new version. Factor analysis of validity and standard clinical scales of the original inventory identified four factors. Through factor analysis we verified factor structure of scales of the Slovak version of MMPI-A on the sample of 361 girls and 258 boys aged 14 to 18. Results of the analysis confirmed existence of four factors in accordance with the original inventory, and reaffirmed its content validity.

Key words: *MMPI-A, factor analysis, content validity*

Grantová podpora: VEGA 1/0352/11

Úvod

MMPI-A predstavuje v súčasnosti diagnostický nástroj, ktorý tvorí základnú vyšetrovaciu batériu adolescentov v USA, kde bol vytvorený v roku 1992. Poskytuje informácie o osobnosti adolescenta v norme i patológii a je efektívnym prediktorom sociálno-patologických javov. Je určené pre adolescentov vo veku od 14 do 18 rokov. Hlavnými dôvodmi jeho rozšírenia je vysoká validita testovania daná siedmimi validizačnými škálami a šírka diagnostických možností, ktorá vyplýva z počtu 69 škál. Kvalita MMPI-A v zmysle psychometrických a diagnostických vlastností viedla i k jeho štandardizácii pre slovenskú adolescentnú populáciu. Slovenská verzia MMPI-A vznikla v roku 2011. Prvotná verzia prešla jazykovou korektúrou a následne bola podrobená overeniu obsahovej validity prostredníctvom indexu potvrdenia, resp. percentuálneho počtu súhlasných odpovedí na jednotlivé položky (Vavrová, Máthé, 2011). Štúdia viedla k úprave niektorých položiek a opätovnému preverovaniu obsahovej kontinuity s originálom inventória. Overenie obsahovej validity diagnostickej metódy vytvorenej v inej krajine a v inom jazyku je primárnym krokom v procese štandardizácie. Pri preklade nejde len o zachovanie literárnej, ale primárne obsahovej zhody medzi originálom inventória a novou verziou. Je teda nutné zabezpečiť, aby položky obsahovali rovnaký podnetový materiál. K informáciám o obsahovej validite skúmaného testu prispievajú i informácie o jeho faktorovej štruktúre získané faktorovou analýzou. „Faktorová analýza na základe korelácií medzi položkami identifikuje položky sýtené rovnakými latentným premennými, čo umožňuje overiť jeho vnútornú štruktúru“ (Halama, 2005, p. 120). Na základe odhalenia súvislostí medzi pozorovanými premennými identifikuje faktory, ktoré tieto vzťahy vyjadrujú. Faktorová analýza štandardných

klinických škál MMPI spolu so základnými validizačnými škálami: L, F a K identifikovala 4 faktory (Butcher et al., 1992):

- Nadmerná kontrola - sýtený škálami L, K a Hypománia (Ma),
- Sociálna introverzia - sýtený škálou Sociálna introverzia (Si),
- Maskulinita-feminita - sýtený škálou Maskulinita-feminita (Mf),
- Všeobecná maladjustácia - sýtená všetkými ostatnými škálami.

Táto štruktúra bola potvrdená množstvom štúdií realizovaných i v procese štandardizácie MMPI-2 v rôznych kultúrach, (napr. Rissetti et al., 1996; Gillet et al., Chueng et al., 1996 In: Butcher et al. 1996; Netik, 2002). Výsledky faktorovej analýzy MMPI-A (Archer, 1984; Archer, Klinefelter, 1991 In: Butcher et al., 1992) preukázali rovnako existenciu 4 faktorov ako v prípade pôvodnej verzie MMPI i MMPI-2. V procese overovania psychometrických charakteristík slovenskej verzie MMPI-A sme sa taktiež zamerali na faktorovú analýzu škál s cieľom potvrdiť jeho obsahovú kontinuitu s jeho originálom.

Metódy

Ako metódu analýzy pri overovaní obsahovej validity sme uplatnili konfirmačnú faktorovú analýzu. Na jej základe sme analyzovali nakoľko jednotlivé škály sýtia 4 očakávané faktory: Všeobecná maladjustácia, Nadmerná kontrola, Sociálna introverzia, Maskulinita-feminita (Mf). Konkrétne sme skúmali štandardné validizačné škály F, L, a klinické škály Hs - Hypochondria, D - Depresia, Hy - Hystéria, Pd - Psychopatická odchýlka, Mf - Maskulinita-feminita, Pa - Paranoja, Pt - Psychasténia, Sc - Schizofrénia, Ma - Hypománia a Si - Sociálna introverzia.

Analýze sme podrobili normatívny súbor slovenských adolescentov vo veku 14 až 18 rokov, pričom výskumná vzorka spĺňala podmienku reprezentatívnosti pre slovenskú populáciu z hľadiska veku, typu navštevovanej školy a kraja. Súbor dievčat tvorilo 361 osôb a súbor chlapcov 258 osôb.

Výsledky

S cieľom overiť obsahovú validitu slovenskej verzie MMPI-A bola realizovaná faktorová analýza štandardných validizačných a klinických škál.

Faktorová analýza škál F, L, K, Hs -Hypochondria, D - Depresia, Hy - Hystéria, Pd - Psychopatická odchýlka, Mf - Maskulinita-feminita, Pa - Paranoja, Pt - Psychasténia, Sc - Schizofrénia, Ma - Hypománia a Si - Sociálna introverzia v súbore dievčat slovenskej populácie poukázala na existenciu 4 faktorov. Prvý faktor je sýtený škálami Hs - Hypochondria, D - Depresia, Hy - Hystéria, Pd - Psychopatická odchýlka, Pa - Paranoja, Pt - Psychasténia a Sc - Schizofrénia, druhý faktor škálami K, L a Ma - Hypománia, tretí faktor škálou M - Maskulinita-feminita a štvrtý faktor škálou Si - Sociálna introverzia. Škála F sýtala všetky štyri faktory, najsilnejšie však prvý faktor. Výsledky zobrazuje Tabuľka 1.

Tabuľka 1. Faktorová analýza štandardných validizačných a klinických škál pre súbor dievčat (n=361)

Škály	Faktory			
	I Všeobecná maladjustácia	II Nadmerná kontrola	III Makulinita-feminita	IV Sociálna introverzia
F	.479	.339	-.433	.302
L	.195	.661	.410	-.386
K	-.042	-.837	-.226	-.330
Hs	.729	.151	.249	.286
D	.815	-.309	.078	.209
Hy	.860	-.372	.042	-.065
Pd	.782	.308	-.056	-.269
Mf	.141	.004	.937	.156
Pa	.770	.196	.105	.020
Pt	.669	.180	.188	.547
Sc	.518	.028	-.064	-.445
Ma	-.034	.914	.159	-.056
Si	.167	.152	.178	.845
%Var	31.75	18.31	13.80	10.62

Legenda: L- Lži skóre, F- F škála, K- K škála, Hs- Hypochondria, D- Depresia, Hy- Hystéria, Pd- Psychopatická odchýlka, Mf- Maskulinita-feminita, Pa- Paranoja, Pt- Psychasténia, Sc- Schizofrénia, Ma- Hypománia, Si- Sociálna introverzia

Faktorová analýza škál F, L K, Hypochondria, D – Depresia, Hy - Hystéria, Pd – Psychopatická odchýlka, Mf – Maskulinita-feminita, Pa – Paranoja, Pt – Psychasténia, Sc – Schizofrénia, Ma – Hypománia a Si – Sociálna introverzia v súbore chlapcov slovenskej populácie poukázala na existenciu 4 faktorov. Prvý faktor je sýtený škálami F, Hs - Hypochondria, D – Depresia, Hy - Hystéria, Pd – Psychopatická odchýlka, Pa – Paranoja, Pt – Psychasténia a Sc- Schizofrénia, druhý faktor škálami K, L a Ma - Hypománia, tretí faktor škálou Mf – Maskulinita-feminita a štvrtý faktor škálou Si- Sociálna introverzia. Výsledky prezentuje Tabuľka 2.

Tabuľka 2. Faktorová analýza štandardných validizačných a klinických škál pre súbor chlapcov (n=258)

Škály	Faktory			
	I Všeobecná maladjustácia	II Nadmerná kontrola	III Makulinita-feminita	IV Sociálna introverzia
F	.746	-.104	-.049	-.201
L	-0.27	.701	.023	.027
K	-.227	.673	.115	-.538
Hs	.778	.209	.089	.134
D	.504	.480	.267	.320
Hy	.620	.567	.283	-.242
Pd	.792	-.001	.118	-.145
Mf	.186	.049	.952	.066
Pa	.781	-.109	.199	.155
Pt	.712	-.294	.091	.504
Sc	.797	-.372	-.019	.363
Ma	.528	-.682	-.100	-.163
Si	.139	.128	.143	.913
%Var	37.16	21.07	10.69	8.73

Legenda: L- Lži skóre, F- F škála, K- K škála, Hs- Hypochondria, D- Depresia, Hy- Hystéria, Pd- Psychopatická odchýlka, Mf- Maskulinita-feminita, Pa- Paranoja, Pt- Psychasténia, Sc- Schizofrénia, Ma- Hypománia, Si- Sociálna introverzia

Diskusia

MMPI predstavuje celosvetovo používaný diagnostický nástroj vďaka vysokej validite testovania a diagnostickým možnostiam, ktoré poskytuje. Tieto dôvody viedli i k štandardizácii MMPI-2, verzie pre dospelých v roku 2008 a aktuálne i MMPI-A, verzie pre adolescentov pre slovenskú adolescentnú populáciu. V súčasnej dobe, kedy neustále narastá výskyt sociálno-patologických javov. Spoločenské, sociálne i ekonomické zmeny zasahujú všetky oblasti života. Súčasná rodina sa dostáva do krízy, každé tretie manželstvo sa rozpadá. Mimo manželstva sa narodilo až o 100 % detí viac ako v roku 1990. Za obdobie 1989 – 1997 bol nárast kriminality vo veku 6 – 18 rokov 76 %. Prudký je nárast drogovej závislosti vrátane patologického hráčstva. 44 % z nezamestnaných tvorí mládež vo veku do 30 rokov. Každý štvrtý stredoškolač už skúsil drogy. Až 87 % učiteľov tvrdí, že správanie sa žiakov za posledných desať rokov sa zhoršilo najmä na druhom stupni ZŠ a na stredných školách (<http://cps.fns.uniba.sk/dokumenty/MILENIUM.pdf>). Je preto potrebné pracovať s kvalitnými meracími nástrojmi v zmysle psychometrických vlastností. MMPI-A umožňuje hodnotiť osobnosť adolescenta v norme i patológii. Je účinným prediktorom výskytu sociálno-patologických javov. Pri použití jedného nástroja získavame informácie o osobnosti adolescenta a o možných zdrojoch existujúcich problémov. Ako súčasť štandardizačného procesu MMPI-A pre slovenskú adolescentnú populáciu sme sa zamerali na overovanie obsahovej validity slovenskej verzie MMPI-A a skúmali sme jeho faktorovú štruktúru validizačných a štandardných klinických škál. Faktorová analýza základných škál MMPI-A spolu so základnými validizačnými škálami: L, F a K identifikovala 4 faktory: Nadmerná kontrola, Sociálna introverzia, Maskulinita-feminita a Všeobecná maladjustácia, (Archer, 1984; Archer, Klinefelter, 1991 In: Butcher et al., 1992), rovnako ako u verzie MMPI-2 (Butcher et al., 1992). Analýzu sme realizovali zvlášť pre súbor dievčat a chlapcov normatívneho súboru. V súbore dievčat sme zistili, že škály sýtia 4 faktory, v zhode so zahraničnými štúdiami a výsledky podporili predpoklad o existencii 4 faktorovej štruktúry škál slovenskej verzie MMPI-A. V súbore chlapcov sme rovnako potvrdili predpoklad o existencii 4 faktorov. Analýza poskytla dôkazy o obsahovej validite slovenskej verzie MMPI-A na reprezentatívnom súbore slovenskej populácie. Psychometrické vlastnosti slovenskej verzie budú ďalej overované. Potom ako budú získané empirické dôkazy o jeho použiteľnosti v praxi, budú vytvorené normy pre slovenskú adolescentnú populáciu.

Literatúra

- Butcher, J. N. et al. (1992). MMPI- Minnesota Multiphasic Personality Inventory- Adolescent. Manual for administration, scoring and interpretation. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Halama, P. (2005). Princípy psychologickej diagnostiky. Trnava: Vydavateľstvo Trnavskej univerzity. ISBN: 80-8082-032-5.
- Netik, K. (2002). Minnesota Multiphasic Personality Inventory-2. Praha: Testcentrum. ISBN: 80-86471-14-4.
- Gillet, I., Simon, M., Guelfi, J. D., Brun- Eberentz, A., Monier, C. (1996). The MMPI-2 in France. In Butcher, J. N. et al. (Eds.), International adaptations of the MMPI-2: Research and clinical applications. (pp 448- 462). Minneapolis: University of Minnesota Press. ISBN: 0-8166-2632-4.
- Cheung, M. F., Weizheng, S., Zhang, J. (1996). The Chinese MMPI-2: Research and applications in Hongkong and the peoples's Republic of China. In Butcher, J. N. et al. (Eds.), International adaptations of the MMPI-2: Research and clinical applications. Minneapolis: University of Minnesota Press. ISBN: 0-8166-2632-4.
- Koncepcia Rozvoja Výchovy A Vzdelávania V Slovenskej Republike Na Najbližších 15 – 20 Rokov (projekt "MILÉNIUM"). Dostupné na: <http://cps.fns.uniba.sk/dokumenty/MILENIUM.pdf>.

Risetti, F. J., Himmel, E., González-Moreno, J. A. (1996). Use of the MMPI-2 in Chile: Translation and adaptation. In Butcher, J. N. et al. (Eds.), International adaptations of the MMPI-2: Research and clinical applications (pp. 221-305). Minneapolis: University of Minnesota Press. ISBN: 0-8166-2632-4 p. 221- 305.

Vavrová, M., Máthé, R. (2011). Analýza obsahovej ekvivalencie slovenskej verzie MMPI pre adolescentov (I). In Bratská, M. (Ed.), Cesty k múdrosti – 29. psychologické dni (pp. 582-587). Bratislava: Stimul, 2011.

VÝZNAM SLOVA KLAMSTVO: VERIFIKÁCIA PRÁCE COLEMANOVEJ A KAYA

VICIANOVÁ MARTINA – martina.vici@gmail.com
Fakulta humanitných vied, Žilinská univerzita

Meaning of the word „lie“: Verification of Coleman and Kay study

In an effort to better understand and integrate the view of „lie“ defined as a behavioural expression, we attempted to integrate and verify the work of authors Coleman and Kay (1981) who created a semantic prototype analysis for the word lie. The aim of the article was to define the elements that should be present in the situations to rate lies. The authors defined so called "true lies" which should contain three essential elements: first, an objective falsity; second, speaker's belief about the falsity of the statement; third, speaker's intention to deceive.. In our study the prototype was verified on a sample of 163 university students who rated a presence of a lie in eight stories with the varying presence of particular elements of a lie using a 7-point Likert scale. In the end, we compared results with a study by Hardin (2010) to identify any intercultural differences in the perception of lies.

Key words: *lie, semantic prototype, elements of lie*

1. Úvod

Colemanová a Kay (1981) navrhli prototyp sémantickej analýzy anglického slova "klamstvo" (lie). Podľa autorov tzv. "správne klamstvo" by malo obsahovať tri základné prvky: 1. výrok je nepravdivý 2. hovoriaci verí, že výrok je nepravdivý 3. vo vyslovenom výroku má hovoriaci úmysel klamať adresáta . V rámci našej štúdie sme sa pokúsili aplikovať danú štúdiu v prostredí slovenskej populácie. Zamerali sme sa na určenie základných prvkov, ktoré respondenti vnímali ako najdôležitejšie pri hodnotení príbehov ako klamstva, pričom sme predpokladali, že príbehy obsahujúce aspoň dva z prvkov budú považované vo väčšej miere za klamstvo.

2. Definícia klamstva

Proces definovania a vymedzenia klamstva je pomerne komplikovaný. Napríklad snaha definovať klamstvo v zmysle hovoriť niečo nepravdivé má svoje nedostatky, nepokrýva situácie v rámci ktorých ľudia, veria, že to čo hovoria je pravda aj napriek skutočnosti, že to pravda nie je (napríklad opýta sa vás niekto koľko je hodín, vy si myslíte, že vaše hodinky nemeškajú aj napriek opaku, podáte teda nepravdivú informáciu, ktorej veríte). Je možné vymedziť viacero podobných prípadov, v rámci ktorých je problematické hovoriť o klamstve. Williamsova definícia klamstva hovorí (in Hardin, 2010): „ o klamstvo sa jedná ak zoberieme nejaké tvrdenie, ktoré je klamstvom a jeho hovorca verí, že neplatí; a pritom toto tvrdenie je vytvorené s úmyslom klamať poslucháča vzhľadom na obsah.“

Masip (2004) prichádza s rozsiahlejšou definíciou: „ dobre premyslený pokus, či už úspešný alebo nie, verbálnymi alebo neverbálnymi prostriedkami zamlčať, vykonštruovať alebo akýmkoľvek spôsobom manipulovať faktografickými alebo emocionálnymi informáciami, za účelom vytvoriť alebo podporiť u druhých presvedčenie, ktoré komunikátor sám považuje za nepravdivé“. Táto definícia sa zdá byť komplexná, využili sme však aj lingvistický pohľad. Etymológia slova klamstvo je utvorená na základe podstatného mena klam, ktoré je odvodené od slovesa klamať. Východiskom tohto slovesa je praslovanské sloveso „klamati“, ktorého pôvod však nie je dostatočne jasný (Jazykovedný ústav, 2012). Iný, lingvisticky zameraný pohľad prinášajú autori Colemanová a Kay (1981). V ich práci vidíme možnosť

aplikovať teoretické lingvistické poznatky do sociálnej sféry. Autori sa odvolávajú na sémantický prototyp slova klamstvo, ktorý vytvorili. Tento pohľad na zmysel slova sa pokúša preukázať fakt, že sémantické kategórie majú častokrát nejasné okraje a umožňujú rôzne stupne prislusnosti do jednotlivých kategórii. Z tohto pohľadu použiteľnosť slova pre označenie vecí nie je záležitosťou „áno alebo nie“, ale skôr záležitosťou „viac či menej“. Dokazujú to aj výsledky experimentov zamerané na farby (Berlin, Kay 1969; Kay, McDaniel, 1978 in Castelfranchi & Poggi, 1994). Experimenty sémantických prototypov sa zaoberali výhradne priamo vnímateľnými fyzickými objektmi, preto práca Colemanovej a Kaya (1981) medzi prvými priniesla priblíženie prototypového javu v sémantike slova, ktoré neodkazuje na konkrétny percepčne vnímaný objekt – klamstvo. Tento sémantický prototyp spája slovo alebo frázu s predlingvistickou, kognitívnou schémou, v rámci ktorej je hovoriaci schopný posúdiť do akej miery objekt zodpovedá tejto prototypovej schéme alebo obrazu, pričom vychádza z tvrdenia Kaya (1978): „prakticky akýkoľvek druh formálnej štruktúry, ktorá je ľahko vnímaná ľudskou myslou môže slúžiť ako takáto kognitívna schéma.“

Definícia tzv. „dobrého“ klamstva, kde hovoriaci (Speaker) tvrdí výrok (P) adresátovi (A) má podľa Colemanovej a Kaya (1981) nasledovné zložky:

- a) Výrok je nepravdivý.
- b) Hovoriaci verí, že výrok je nepravdivý.
- c) Vyslovením výroku, má hovoriaci v úmysle klamať adresáta.

Prototypová definícia predpokladá, že pri splnení týchto troch zložiek môžeme hovoriť o „plnohodnotnom klamstve“. V prípade, že nie je prítomná niektorá zložka hovoríme o menej zreteľnom klamstve. Autori pripúšťajú existenciu prípadov, ktoré nie je možné klasifikovať ako klamstvo aj napriek splneným kritériám. Napríklad tzv. sociálne klamstvá, ktoré sú často používané v zdvorilostných situáciách pre naplnenie tzv. sociálnych požiadaviek.

Existujú prípady, keď je doslovne povedaná pravda, aj napriek tomu, že hovoriaci klame. Napríklad odchádzate z domu, pretože sa chystáte nakúpiť darčeky. Vaše dieťa sa vás opýta kam idete. Vy môžete odpovedať:

V meste majú výpredaj topánok a moje sú už staré.

Minulo sa nám mlieko.

Do obchodu...

Každá z týchto možností môže byť pravda, môže byť v meste výpredaj topánok, cestou môžete kúpiť aj minúté mlieko. Aj napriek tomu ste klamali, pretože ste nepovedali úplnú pravdu. Niektorí to môže považovať za klamstvo a niektorí nie. Z hľadiska prototypových položiek bola splnená iba položka c) – úmysel klamať. Tento druh klamstva často používajú ľudia, ktorí sa chcú chrániť pred sebaobvinením z klamstva.

Vzhľadom k nejednoznačným vymedzeniam pre klamstvo a jeho zložkám sme predpokladali, že nami získaný súbor respondentov nám potvrdí zistenie Colemanovej a Kaya (1981) o existencii sémantického prototypu pre význam slova klamstvo.

3. Metóda

Výskumná vzorka

Súbor respondentov tvorili vysokoškolskí študenti 1. a 2. ročníka Fakulty humanitných vied Žilinskej univerzity (n = 163 študentov). Z celkového počtu zozbieraných dotazníkov bolo 116 platných. Z toho 11 mužov a 105 žien. Pričom priemerný vek respondentov bol 22,35 rokov (SD = 6,42).

Nástroj

Pre zistenie sémantického prototypu slova klamstvo sme využili metodiku príbehov od Colemanovej a Kaya (1981), ktorú sme upravili pre naše podmienky. Obsah metodiky tvorilo 8 príbehov, v rámci ktorých mali respondenti možnosť hodnotiť každý príbeh na sedem stupňovej Likertovej škále, do akej miery sa v danom príbehu jedná o klamstvo (1- veľmi istý, že to nie je klamstvo; 7 – veľmi istý, že sa jedná o klamstvo). Hodnota výsledného skóre pre každý príbeh sa vypočítala súčtom hodnôt, ktoré respondenti označili v rámci škály. V jednotlivých príbehoch boli sýtené tieto zložky: a) Výrok je nepravdivý; b) Hovoriaci verí, že výrok je nepravdivý; c) Vyslovením výroku, má hovoriaci v úmysle klamať adresáta. Kombináciou prítomnosti a neprítomnosti jednotlivých zložiek bolo možné vytvoriť osem rôznych príbehov. V tabuľke 1 uvádzame výskyt jednotlivých zložiek v príbehoch.

Tabuľka 1. Výskyt jednotlivých zložiek sémantického prototypu slova klamstvo

Príbeh č.	a) Výrok je nepravdivý	b) Hovoriaci verí, že výrok je nepravdivý	c) Vyslovením výroku, má hovoriaci v úmysle klamať adresáta;
1. (Petra)	+	+	+
2. (Juraj, Peter, Heňo)	-	-	-
3. (Ján)	+	-	+
4. (Andrea)	-	+	+
5. (Štefan)	+	+	-
6. (Jakub)	-	-	+
7. (pacienti)	+	-	-
8. (Stano)	-	+	-

+ zložka je prítomná; - zložka nie je prítomná

Príbehy č. 1 a č. 2 boli použité ako kontrolné príbehy. Prvý príbeh obsahoval všetky tri zložky, druhý príbeh sme sa snažili skonštruovať tak, aby neobsahoval žiadnu zo zložiek. Na základe nesprávnych odpovedí v týchto príbehoch (prípady, kde aj napriek jednoznačnosti situácie napr. príbeh č. 1 respondent označil stredovú hodnotu neviem, prípadne nebola označená žiadna z možností) sme vyradili 47 dotazníkov, pričom 15 z nich nesprávne odpovedalo v príbehu č. 1, 18 nesprávnych odpovedí bolo na príbeh č. 2, 14 dotazníkov bolo neúplných. Ako sme uvádzali vyššie, vyhodnocovali sme 116 platných dotazníkov.

Procedúra a štatistické spracovanie

Údaje boli získané v priebehu roka 2012 (máj – jún), pričom metodika bola administrovaná respondentom v učebniach školy, v ktorej študujú. Participácia bola anonymná a respondenti boli oboznámení o účele výskumu. Dáta sme spracovali pomocou štatistického programu SPSS 16.

Výsledky

H 1 Predpokladali sme, že príbeh obsahujúci len jednu respektíve žiadnu z prototypových zložiek a) až c) bude v menšej miere považovaný za klamstvo. A naopak, príbeh, ktorý bude sýtený dvoma a viac prvkami bude považovaný vo väčšej miere za klamstvo (Colemanová, Kay, 1981).

H 2 Predpokladali sme tiež, že bude možné sledovať dôležitosť jednotlivých prvkov pri určovaní, či sa jedná o klamstvo alebo nie. Napríklad je dôležitejšie ak je výrok nepravdivý alebo ak hovoriaci verí, že výrok je nepravdivý? (Colemanová, Kay, 1981).

Štatistická analýza výsledkov spočívala vo výpočte celkového skóre pre jednotlivé položky a výpočtom priemerných hodnôt a štandardných odchýliek pre jednotlivé príbehy. Výsledky sú uvedené v tab. 2.

Tabuľka 2. Štatistická analýza: skóre, priemer a štandardná odchýlka jednotlivých príbehov

Príbeh	Celkové skóre	AM	SD
Č.1	768	6,62	,61
Č.2	182	1,57	,74
Č.3	472	4,07	1,53
Č.4	487	4,20	1,57
Č.5	495	4,27	1,65
Č.6	461	3,97	1,77
Č.7	334	2,88	1,51
Č.8	394	3,40	1,55

Celkové skóre - skóre, ktoré získal jednotlivý príbeh; AM - aritmetický priemer; SD - smerodajná odchýlka

V tabuľke nám rezonuje celkové skóre, ktoré získali príbehy v rozmedzí od 768 do 182. Pričom maximálne dosiahnuté skóre mohlo mať hodnotu 812 (116x7) a minimálne 116. Priemerné skóre nám naznačuje mieru istoty, či sa jedná o klamstvo alebo nie v rámci v jednotlivých príbehov. Najvyššiu hodnotu (AM = 6,62) dosiahol príbeh č. 1, ktorý zároveň slúžil aj ak kontrolná položka a sýtil všetky tri zložky. Podľa predpokladov najnižšiu hodnotu (AM = 1,57) dosiahol kontrolný príbeh č. 2, ktorý neobsahoval žiadnu z položiek.

Dôležitosť zložiek sme sa pokúsili určiť porovnávaním dvojíc príbehov. V rámci porovnávania nás zaujímalo, v ktorých zložkách sa líšia. V prípade prítomnosti zložky iba u jedného z príbehov sme si všimli iba vyššiu hodnotu AM daného príbehu. Do porovnávania sme nezahrnuli dva kontrolné príbehy č.1 a č.2. Príklad porovnávania: príbeh č.3 (+++) a príbeh č.4 (-++) majú spoločnú zložku c), rozdielne sú v rámci zložky a) a b). Porovnaním AM vidíme, že príbeh č. 4 dosahuje vyššiu hodnotu AM = 4,20. Predpokladáme, že zložka b) zohrávala vyššiu dôležitosť pri hodnotení príbehu ako klamstvo. Porovnaním dvanástich dvojíc nám vyšli nasledovné výsledky:

zložka b) hovoriaci verí, že výrok je nepravdivý - bola dôležitejšia v piatich prípadoch
zložka c) hovoriaci má v úmysle klamať - bola dôležitejšia v štyroch prípadoch
zložka a) nepravdivý výrok - bola dôležitejšia v troch prípadoch

V rámci porovnávania existujúcich štúdií sme zistili rozdiely, ktoré sú zobrazené v rámci tab. 3.

Tabuľka 3. Porovnanie aritmetických priemerov príbehov v štyroch jazykoch

Príbeh č.	AM Spanish	AM English	AM Arabic	AM Slovak
Č.1	6,86	6,96	6,74	6,62
Č.2	1,32	1,06	1,24	1,57
Č.3	4,1	3,66	3,63	4,07
Č.4	5,9	5,16	4,67	4,20
Č.5	5,93	4,7	4,31	4,27
Č.6	4,84	3,48	3,19	3,97
Č.7	4,75	1,94	1,94	2,88
Č.8	5,16	4,61	4,27	3,40

Spanish - Hardin, 2010 English - Coleman, Kay, 1981 Arabic - Cole, 1996 Slovak - Vicianová. 2012-09-20

V tabuľke vidíme zaujímavé zmeny v rámci príbehov, ktoré obsahovali len jednu zložku sémantického prototypu. V rámci príbehu č. 6 v slovenskej, arabskej a anglickej verzii daný príbeh nebol hodnotený ako klamstvo (pohybuje sa okolo hranice neviem), na rozdiel od španielskej verzie. Výrazný rozdiel vidíme aj v príbehu č. 7, kde v Španielsku príbeh považovali za klamstvo mierou AM = 4,75. V anglicky a arabsky hovoriacich krajinách hodnotou AM = 1,94 nepovažovali za klamstvo. Príbeh č.8 v slovenskom jazyku nebol považovaný hodnotou AM = 3,40 za klamstvo, naopak v ostatných jazykoch presiahol hodnotu 4,27, čo môžeme považovať za príklon ku klamstvu.

Diskusia a záver

Výsledky výskumu umožňujú potvrdiť dve z formulovaných hypotéz. Vo vzťahu k prvej hypotéze sa preukázala tendencia hodnotiť príbehy s prítomnými viacerými zložkami sémantického prototypu ako klamstvo. Najmä príbeh č. 4 a 5. Zaujímavé je zistenie, že príbeh č.8, ktorý aj napriek prítomnosti len jednej zložky (zložka b) hovoriaci verí, že výrok je nepravdivý) v komparácii s ostatnými štúdiami dosahuje v rámci AM pomerne vysoké hodnoty AM v rozmedzí od 3,40 – 5,16.

Hypotézou č.2 sme vyjadrili predpoklad, že je možné určiť dôležitosť jednotlivých zložiek sémantického prototypu na vnímanie klamstva. Porovnávaním príbehov sa nám podarilo vymedziť zložku b) hovoriaci verí, že výrok je nepravdivý – ako najdôležitejšiu, pri posudzovaní príbehu ako klamstvo. Toto zistenie sa nám potvrdilo pri porovnávaní existujúcich štúdií v španielčine, angličtine a arabčine, kde v príbehu č.8, ktorý bol sýtený uvedeným faktorom boli zistené najvyššie hodnoty. V rámci ďalšieho porovnávania existujúcich štúdií sú zaujímavé výsledky v rámci príbehu č. 7. V angličtine, španielčine a v slovenčine tento príbeh nebol hodnotený ako klamstvo (rozpätie AM = 1,94-2,88. V Španielsku s hodnotou AM=4,75 patril príbeh ku klamstvu. Uvedené rozdiely mohli vyplynúť aj z obsahu príbehu, ktorý bol situovaný do lekárskeho prostredia, na rozdiel od ostatných príbehov. Rozdiely vnímame aj vo výsledkoch z príbehu č.6., kde španielska štúdia vyhodnotila daný príbeh ako klamstvo. Zistenia týkajúce sa sémantického prototypu slova klamstvo sú v súlade so zisteniami autorov (Colemanová, Kay, 1981) v rámci našej štúdie ale vnímame mierne medzikultúrne rozdiely (Hardin, 2010; Cole, 1996).

Účelom verifikácie práce Colemanovej a Kaya (1981) bolo overiť možnosti použitia v našich podmienkach zatiaľ menej známeho modelu sémantického prototypu. Pomerne jednoduché spracovanie formou príbehov umožňuje sledovať vplyv jednotlivých faktorov na hodnotenie miery klamstva. Je však potrebné pripomenúť, že dizajn výskumu neumožňuje širšie zovšeobecnenie výsledkov, jedná sa predovšetkým o prvú skúsenosť s metodikou a sú potrebné jej opakované aplikácie pre potvrdenie kvality a zmysluplnosti merania sémantického prototypu.

Literatúra

- Castelfranchi, C., & Poggi, I. (1994). Lying as pretending to give information. In Parret, Herman (Eds), *Pretending to Communicate* (pp. 276-290). Berlin: De Gruyter.
- Cole, Shirley, A.N. (1996). Semantic prototypes and the pragmatics of Lie across cultures. (*Linguistic Association of Canada and USA*). *The LACUS Forum* 23, pp. 475-483.
- Coleman, L., Kay, P. (1981). Prototype semantics: The english word lie. In *Language*, volume 57, number 1.
- Hardin, K.J. (2010). The Spanish notion of Lie: Revisiting Coleman and Kay. *Journal of Pragmatics* 42, pp. 3199-3213.
- Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV Slovenské slovníky. (2012) dostupné: <http://slovníky.korpus.sk/?w=klamstvo&s=exact&c=Bc16&d=kssj4&d=psp&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=ber nolak&d=obce&d=priezviska&d=un&d=locutio&d=pskcs&d=psken&ie=utf-8&oe=utf-8>.
- Masip, J., Garrido E., Herrero, C. (2004). Defining deception. In *Anales de psicología*, vol.20 n.1, junio, pp 147 – 171. Dostupné: http://www.um.es/analesps/v20/v20_1/12-20_1.pdf.

INOVATIVNÍ TESTOVÉ POLOŽKY PRO ZACHYCENÍ PROSTOROVÉ PŘEDSTAVIVOSTI

VOBOŘIL DALIBOR – vobo@psu.cas.cz

KVĚTON PETR – kveton@psu.cas.cz

JELÍNEK MARTIN – jelinek@psu.cas.cz

Psychologický ústav AVČR, v.v.i.

Innovative test items for measuring spatial ability

Spatial ability belongs among the most important mental capabilities that plays a major role in everyday life of a (wo)man. Traditional tests of spatial ability often reduce this skill into more or less simplified tasks. The interpretation of test scores thus can lack ecological validity. The innovative principle with the use of advanced computer media enables us to establish item types that can better measure complex manifestations of spatial ability. In the present study we suggest specific designs of innovative items.

Key words: *innovative item, spatial ability, test*

Grantová podpora: GAČR P407/11/2397 „Klasické a počítačem podporované metody v testování prostorové představitosti“

Testem označujeme nástroj, který slouží k vyvolání standardizovaně hodnotitelných a skórovatelných projevů testované osoby v definované oblasti (Urbánek, 2002), kterou může být např. určitá znalost, dovednost, či postoj. Testová metoda může být administrována ústně, na papíře, pomocí počítače či speciálních zařízení. V prezentované studii se zaměřujeme na měření schopnosti prostorové představitosti. V literatuře existuje shoda, že tento koncept nelze považovat za homogenní, nicméně různí autoři popisují různý počet a povahu jeho komponent. V rámci předkládané studie se opíráme o koncepci Maiera (1994), který popisuje pět komponent prostorové představitosti – prostorovou perцепci, prostorovou vizualizaci, mentální rotaci, chápání prostorových vztahů a prostorovou orientaci. Prostorová perцепce je schopnost určit prostorové vztahy s ohledem na orientaci vlastního těla navzdory zavádějícím vizuálním informacím. Typické úlohy testující prostorovou perцепci představují položky Rod & Frame Testu (Svoboda, 2005). Prostorová vizualizace vyžaduje schopnost mentální představy a mentální manipulace s částmi objektu, jeho rozložení či složení. Typickou úlohou je například nalezení korespondujícího zobrazení rovinného řezu trojrozměrného objektu. Mentální rotace je schopnost otáčet či natáčet vizuální představu objektu plošného či prostorového. Chápání prostorových vztahů představuje schopnost porozumět prostorovému uspořádání objektů nebo částí objektu a jejich vzájemným vztahům. Typické úlohy obsahují různé pohledy na prostorový objekt, jehož strany jsou označeny různými symboly, přičemž cílem je získat komplexní představu o uspořádání daného objektu. Prostorová orientace je schopnost orientovat se v prostoru s ohledem na pozici pozorovatele. Typicky tyto úlohy obsahují náhledy na konkrétní scénu z různých úhlů. Detailnější rozbor dosavadního poznání v této oblasti podáváme na jiném místě sborníku v příspěvku Tvorba testu prostorové představitosti – metodická studie.

Třebaže počítačová technika byla v začátcích používána pro administraci tradičních testových položek (převedených z původních testů typu papír-tužka), v posledních letech již kapacita výpočetní techniky umožňuje vyvíjet nové typy položek, tzv. inovativní položky (Parshall, Davey, & Pashley, 2000). Pojem inovativní položka je obtížné definovat, obecně vzato za ně lze považovat takové položkové typy, které v zásadě nelze vytvořit v tradiční

formě tužka-papír. Inovace v položce se mohou týkat 1) formy zadání položky nebo odpovědi (například může být využito zvuku, videa, animaci), 2) formy odpovídání (zvýraznění textu, reorganizace grafických prvků, atd.), 3) formy skórování (zaznamenávání doprovodných údajů kromě samotné odpovědi, jako je doba odpovídání, počet interakcí, apod.). Výhody inovativních položek mohou být: měření širší škály dovedností, vyšší ekologická validita, prezentace komplexních a dynamických informací, zvýšení motivace testované osoby, snížení nároků na pracovní paměť v určitých typech úloh, zachycení kognitivních procesů vyššího řádu.

Scalise and Gifford (2006) rozlišili celkem sedm kategorií inovativních položek vhodných pro administraci prostřednictvím počítače. Tato kategorizace je založena na míře volnosti respondenta při odpovídání na položky. Autoři rozlišují následující kategorie položek (od nejvíce omezených po maximálně otevřené) – 1) vícenásobná volba z nabízených odpovědí, 2) výběr/identifikace možností, 3) řazení a přeskupování, 4) substituce či oprava, 5) doplňování, 6) konstrukce, 7) vytvoření komplexního projektu/prezentace. Každá kategorie je dále rozpracována do čtyř úrovní, které se odlišují komplexitou odpovídacího a skórovacího mechanismu položky. Při rozhodování, jaký typ inovativní položky využít, je důležité mít na paměti, k jakému účelu má inovativní položka sloužit. Je pochopitelné, že při záměru vytvořit standardizovaný test určité schopnosti, je vhodné do jisté míry omezit volnost odpovídání respondenta tak, aby byla zachována možnost objektivního postupu skórování.

Inovativní položky jsou z pochopitelných důvodů rozvíjeny především v oblasti testování kognitivních schopností (inteligence, paměť, aj.), nicméně existují také snahy o jejich využití i v ostatních oblastech psychologické diagnostiky. Např. Irvin a Walker (1994) vytvořili počítačovou zkoušku na zjišťování sociálních kompetencí u dětí. Zkouška využívala prezentace videa na počítači s dotekovou obrazovkou. V jednom úkolu byly prezentovány hrající si děti, ve hře dětí byly přirozené přestávky. Zkoušené děti měly pomocí dotyku na obrazovce určit, kdy je nejlepší doba pro připojení ke hře. Nejširšího uplatnění nacházejí inovativní položky v testování specifických schopností. Např. Wendt a Harnes (2009) popisují zkušenosti s inovativními postupy testování využitými při posuzování odborných kompetencí zdravotních sester. Při vytváření inovativních položek postupovaly autorky iterativně s několikanásobným odborným posouzením se zapojením profesionálů v oblasti měření, věcného obsahu (v tomto případě zdravotnictví) a designu uživatelského rozhraní a následným testováním na pilotním vzorku osob. Náznorným příkladem vhodně navržené inovativní položky je obrázek kojence ve věku čtyř měsíců v nemocničním pokoji. Úkolem testované osoby je kliknutím myši označit všechny nebezpečné předměty, které by mohly novorozenci způsobit úraz. Dle taxonomie Scaliseové a Gifforda (2006) lze tuto úlohu zařadit do kategorie s výběrem/identifikací možností. Dále autorky použily položky, jejichž inovativnost spočívala ve využití audiovizuálního materiálu, přičemž byl zachován klasický formát s vícenásobnou volbou odpovědi. Zajímavé zjištění poskytla zpětná vazba od studentů zdravotnické školy, kteří hodnotili samotné položky pozitivně, například z hlediska možnostilepe předvést své odborné schopnosti (v porovnání s klasickým testem) či vyšší realističnosti testování. Přitom však 40 % studentů si nebylo jisto, zda takové typy položek mají být součástí oficiálních kvalifikačních zkoušek. Samy autorky studie nedokázaly uspokojivě vysvětlit nesoulad tohoto postoje s naopak celkově pozitivním přijetím inovativního formátu položek.

Přes proklamované výhody inovativních položek pro testování schopností je nutné mít na paměti, že při jejich vytváření se autoři musí vyrovnat s několika specifickými obtížemi, ať již technického nebo psychometrického rázu. Problém spočívá zejména v tom, že komplexní inovativní položky je obtížné vyvíjet s časově a finančně únosnými náklady. Proto bývají vytvářeny tzv. šablony, které v sobě skrývají jednotnou ovládací a skórovací logiku, na jejichž základě je možné vytvořit řadu typově příbuzných položek (Strain-Seymour, Way, Dolan, 2009). Při vytváření jednotlivých úloh nebo těchto šablon je samozřejmě nutné

respektovat zásady tvorby konzistentního a srozumitelného uživatelského prostředí. Z psychometrického hlediska je obtížné vytvářet ekvivalentní testové formy a vypořádat se s nastavením skórovacího mechanismu tak, aby efektivně zužitkoval vícenásobné měřitelné výstupy (Dolan, Goodman, Strain-Seymour, Adams, Sethuraman, 2011). I když se v rámci testování snažíme přiblížit co nejvíce reálnému prostředí, současně se většinou snažíme položky navrhnout tak, aby se při jejich řešení manifestovala jediná měřená schopnost. Přílišná komplexita podnětového materiálu inovativní položky však naopak může snižovat validitu interpretací, neboť výsledky mohou být ovlivněny irelevantními zdroji. Mislevy (1996) k tomuto tématu poznamenává, že pokud inovace nepřidává žádnou informaci navíc oproti tradičním papír/tužka metodám, pak existují pochybnosti o smyslu těchto inovací. Jinými slovy náklady investované do inovací položek (ať již ve smyslu materiálovém či duševním) musí být opodstatněny „něčím navíc“ oproti standardním formátům položek.

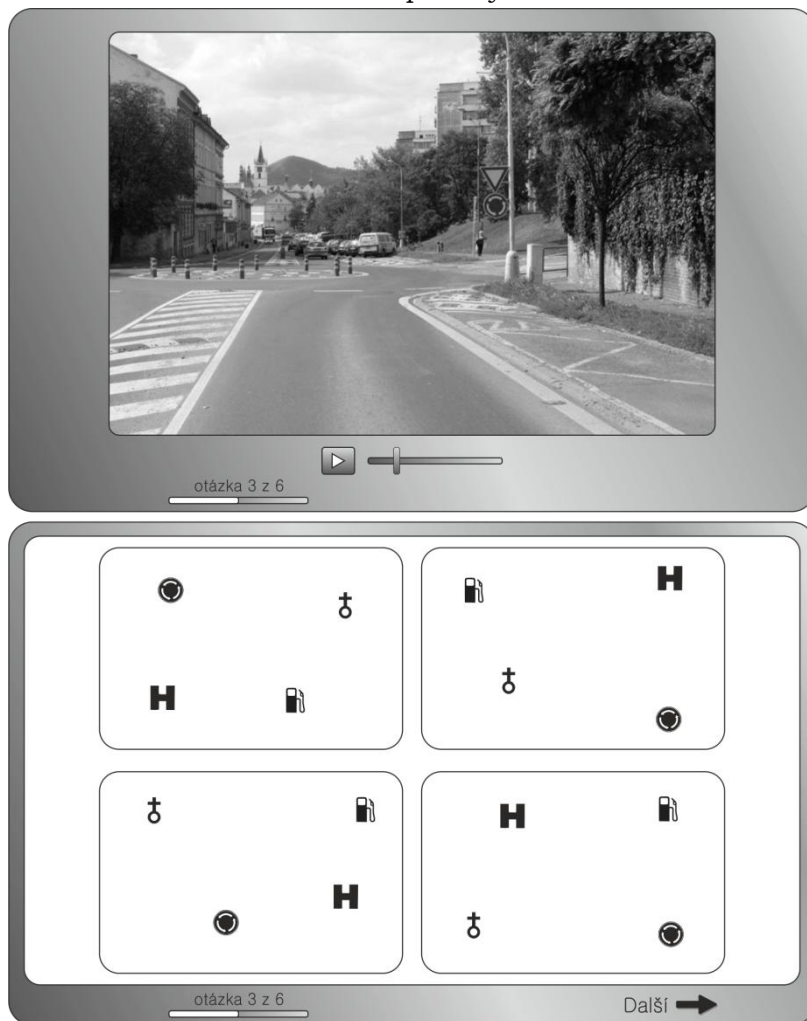
V následujícím textu jsou představeny principy inovativních položek pro měření prostorové představivosti. Navržené položkové typy musí splňovat kritéria vyplývající z teoretického rozboru, a to: a) možnost efektivního množení položek na základě navržených šablon, b) srozumitelné uživatelské prostředí, c) vhodný poměr abstrakce a komplexity. Celkově budou navrženy tři principy, které budou zaměřeny na různé komponenty konceptu prostorové představivosti.

Inovativní položka A

Prostorová představivost se výrazně spolupodílí na schopnosti orientovat se ve svém okolí. Existují interindividuální rozdíly v tom, jak rychle a přesně se člověk dokáže zorientovat podle mapy, projít cizím městem a nezabloudit, či podle verbálního popisu nalézt cíl. Zachycení těchto rozdílů je v klasickém testování poměrně obtížné. Inovativní zpracování položky zachycující tuto schopnost spočívá ve využití výpočetní techniky umožňující zobrazit videozáznamy, případně uměle vytvořená prostředí pomocí 3D modelačního software.

Námi navržená šablona umožňuje vkládat videoprezentaci průjezdu městem s několika výraznými orientačními body (např. nemocnice, kostel, benzinová pumpa). Odpověďová část šablony obsahuje klasickou vícenásobnou volbu s jednou správnou odpovědí. Možnosti odpovědí představují schémata rozmístění jednotlivých orientačních bodů. Úloha testuje schopnost prostorové orientace v reálném prostředí.

Obrázek 1. Šablona inovativní položky A

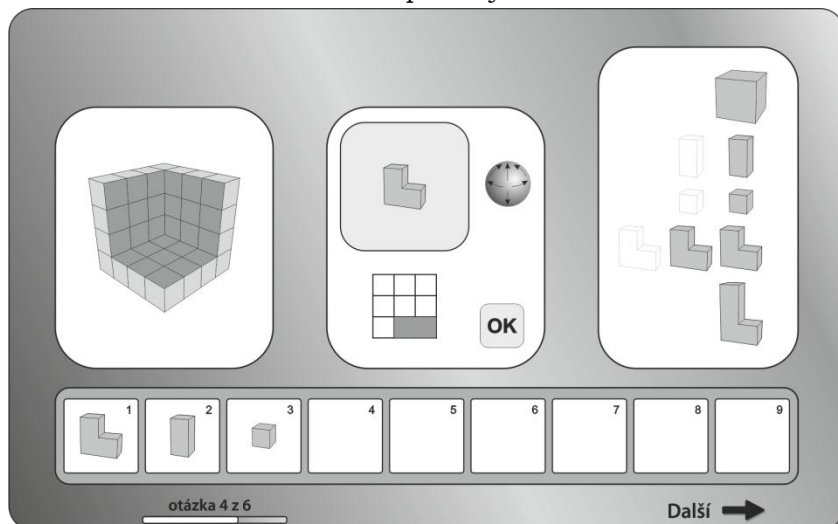

Inovativní položka B

Prostorová představivost se projevuje v mnoha běžných činnostech. Například při přestavování nábytku v malém bytě z důvodu výměny koberce nebo malování je potřeba jednotlivé kusy dočasně přemístit z původního místa někam jinam tak, aby v činnostech nepřekážely.

Námi navržená šablona vychází z kdysi populární počítačové hry SOKOBAN. Úkolem zkoumané osoby je přemístit pomocí figurky černé objekty na označená místa. Figurka může objekty pouze tlačít, nikoli táhnout, přičemž dokáže tlačít pouze jeden objekt. Zkoumaná osoba má časový limit na promyšlení tahů, které poté provede. Cílem je pro splnění zadání použít co nejméně tahů figurkou. Penalizovány jsou nadbytečné tahy. Úloha testuje schopnost prostorové vizualizace a chápání prostorových vztahů.

Obrázek 2. Šablona inovativní položky B

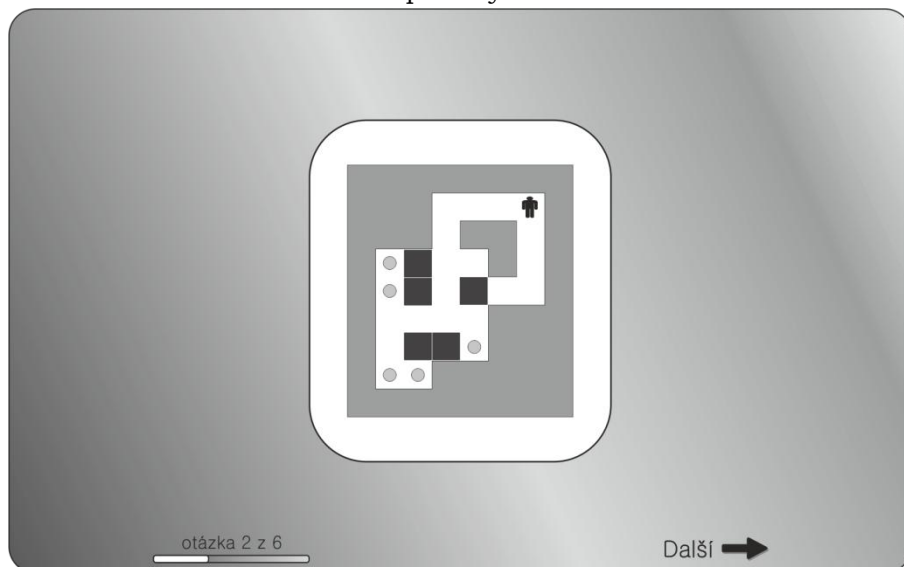

Inovativní položka C

Většina lidí má zkušenosti s tím, jak obtížné může být vymýšlení optimálního způsobu naložení mnoha různých krabic rozličných tvarů a velikostí do omezeného prostoru automobilu, např. po návštěvě obchodního domu IKEA. Jedinci s vysokou úrovní prostorové představivosti si mohou úkol zjednodušit tím, že nakládají krabice podle předem rozmyšleného plánu definujícího sérii potřebných kroků vedoucích k optimálnímu využití prostoru.

Námi navržená šablona položky předkládá zkoumané osobě set několika prostorových objektů. Úkolem je pomocí všech objektů v setu vyplnit vymezený prostor. Testovaná osoba určuje pořadí jednotlivých útvarů, jejich orientaci a přesné pozice, na které mají dopadnout. Poté počítač provede vizualizaci řešení definovaného probandem. Úloha je skórována dichotomně. Pro správné řešení úlohy je nutná schopnost mentální rotace objektů a chápání prostorových vztahů.

Obrázek 3. Šablona inovativní položky C

Závěr

Prezentovaná studie poskytuje stručný náhled do problematiky inovativních položek v psychologické diagnostice. Počítačové médium poskytuje inovativním položkám velké možnosti omezené snad jen hranicemi kreativity svých tvůrců. Pokud se však pohybujeme v oblasti seriózní diagnostiky, považujeme za nutné respektovat rigorózní požadavky definující kvalitu testů a zajistit tak validitu interpretací z nich odvozených.

Literatura

- Dolan, R.P., Goodman, J., Strain-Seymour, E., Adams, J., Sethuraman, S. (2011). Cognitive Lab Evaluation of Innovative Items in Mathematics and English Language Arts Assessment of Elementary, Middle, and High School Students. New Jersey: Pearson Education, Inc.
- Irvin, L. K., Walker, H. M. (1994). Assessing children's social skills using video-based microcomputer technology. *Exceptional Children*, 61, 2, 182-196.
- Maier, P.H. (1994). Räumliches Vorstellungsvermögen: Komponenten, geschlechtsspezifische Differenzen, Relevanz, Entwicklung und Realisierung in der Realschule. Frankfurt am Main: P. Lang.
- Mislevy, R.J. (1996). Test theory reconceived. *Journal of Educational Measurement*, 33, 379-416.
- Parshall, C.G., Davey, T., Pashley, P.J. (2000). Innovative item types for computerized testing. In W.J. van der Linden, C.A.W. Glas (Eds.), *Computerized Adaptive Testing: Theory and Practice*, 129-148, Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Scalise, K. & Gifford, B. (2006). Computer-Based Assessment in E-Learning: A Framework for Constructing "Intermediate Constraint" Questions and Tasks for Technology Platforms. *Journal of Technology, Learning, and Assessment*, 4(6).
- Strain-Seymour, E., Way, D.W., Dolan, R.P. (2009). *Strategies and processes for Developing Innovative Items in Large-Scale Assessments*. New Jersey: Pearson Education, Inc.
- Svoboda, M. (2005). *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- Urbánek, T. (2002). *Základy psychometriky*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

AGRESIVITA A HOSTILITA VERZUS VÝKON A INTELIGENCIA U VODIČOV

ZIBRÍNOVÁ LUBICA – lubica.zibrinova@gmail.com

BIRKNEROVÁ ZUZANA – zuzana.birknerova@unipo.sk

Fakulta manažmentu PU v Prešove

Aggressiveness and Hostility Versus Performance and Intelligence in Drivers

Aggressive driving seems to have become a complex psychological phenomenon which is influenced by several environmental, biological and psychological factors. Over-dense traffic often brings drivers to situations in which conflicts are more likely to happen. Our research seeks interconnections between aggressiveness, hostility and performance and intelligence in the sample of 137 drivers with C-class and D-class drivers license. The research was carried out by means of POAG questionnaire which measures aggressiveness and hostility in road traffic and monitors the following four scales: irritability, offensiveness, hostile attribution bias and inhibition of aggressiveness. We searched for interconnections with the aid of the IBV – intelligence battery for drivers which monitors understanding, thinking in the sphere of illustrative relationships, practical intelligence, spatial intelligence and flexibility of thinking.

Key words: *aggressiveness, hostility, performance, intelligence, inadequate behaviour*

Grantová podpora: GAMA/11/2

Situácia na cestách sa neustále výrazne zhoršuje. Netýka sa to iba hustoty dopravy, ale predovšetkým stupňujúcej sa agresivity vodičov, s ktorou sa stretávame každodenne. Agresivita na cestách v značnej miere komplikuje bezpečnosť, plynulosť i potrebný pokoj na prepravu ostatných účastníkov cestnej premávky. Za agresívneho je podľa Schmiedlera a kol. (2005) možné označiť vodiča vtedy, keď zvyšuje riziko kolízie a jeho jednanie je motivované netrzeplivosťou, nepriateľstvom, alebo len snahou o získanie času. Situácia, v ktorej akékoľvek agresívne správanie vzniká, je často dôležitejšia ako predispozície jedinca k agresívnemu správaniu. V tejto súvislosti hovoríme o provokujúcich podnetoch, ktoré označujeme ako averzívne podnety vyvolávajúce stav nepohody. Agresia a hostilita vykonaná za účelom obrany alebo odplaty, sa medzi ľuďmi nehodnotí negatívne, pretože je považovaná za spôsob dosahovania rovnováhy (Lovaš, 2008). Matthews (podľa Horáková, 2009) zastáva názor, že agresívne správanie v dopravných situáciách je spojené s celkovou predispozíciou hostilného a agresívneho správania, prejavujúceho sa v bežných situáciách. Podľa amerických psychológov Jamesa, Nahlu (2002) sa agresivita za volantom stáva kultúrnou normou. Zaoberali sa pojmom „road rage“ (hostilita v doprave), ktorá sa prejavuje extrémnymi hádkami, bitkami a podobne. Kucek, Kuceková (2008) poukazujú na to, že čím je väčší afektívny tlak, tým je zástoj racionality obmedzenejší.

Ako uvádzajú Štikar et al. (2003), centrom pozornosti dopravnej psychológie je študovanie správania vodiča v systéme „človek – dopravný prostriedok – dopravné prostredie“. Tento systém je tvorený viacerými zložkami, pričom každá má svoju úlohu a funkciu a celkovo tak prispievajú k dosiahnutiu cieľa celého systému: zaisteniu dopravy a jej bezpečnosti. Havlík (2005) tento systém rozložil na podrobnejšie premenné: „človek – prostredie – vozidlo – dopravná cesta – sociálna dopravná štruktúra“. Dopravné prostredie alebo podmienky, v ktorých sa vodič vedúci motorové vozidlo v danej chvíli nachádza, výrazne ovplyvňujú jeho spôsob a štýl jazdy.

Rámec využiteľnosti mozaiky psychologických poznatkov v manažmente dopravy je veľmi široký. Najväčšia pozornosť je venovaná predovšetkým vodičom dopravných prostriedkov (Frankovský, Kentoš, Lajčin, Sláviková, 2010). Vo všeobecnej rovine panuje zhoda, že vodič má byť z psychologického hľadiska rozumný, teda byť na takej inteligenčnej úrovni, aby zvládol nároky riadenia motorového vozidla a bol schopný adekvátne riešiť rôzne dopravné situácie. Výkonný s dobrou percepciou, reagenciou a odolnosťou voči neurofyziologickej záťaži a vhodne osobnostne komponovaný. „Základné vlastnosti vodiča potrebné na vedenie motorového vozidla sú: schopnosti percepčné – vnímanie, vizuálne, auditívne, kinestetické, koncentrácia, priestorová orientácia, schopnosti psychomotorické – rýchlosť a presnosť reagovania, koordinácia pohybu, flexibilita, schopnosti intelektové – poznávanie, hodnotenie logické, analytické, praktické a kritické myslenie, zraková pamäť atď.“ (Havlík, 2005, s.22). Vo všeobecnosti vzrastajú nároky na schopnosť vodičov abstraktne myslieť, používať pojmy a symboly pri riešení rôznych situácií a transformovať svoje skúsenosti, vedomosti a poznatky bez závislosti od konkrétnych schém riešení (Kucek, Kuceková, 2011). Musí dokázať predvídať a plánovať také skutočnosti a priebeh javov, ktoré v danej chvíli ešte nie sú.

Metóda výskumu

Výskum hľadá súvislosti medzi agresivitou, hostilitou (POAG) a výkonnosťou, inteligenciou (IBV) u 137 vodičov skupiny C a skupiny D. Bol realizovaný za pomoci Metodiky vyšetrovania a posudzovania vodičov motorových vozidiel dopravnými psychológmi – Žltá metodika (Kucek, Kuceková, 2008).

Posúdenie inteligencie predloženou batériou IBV umožňuje pozrieť na intelekt vodiča relatívne komplexnejšie, z viacerých zorných uhlov:

1. Príkazy: je test verbálnej inteligencie. Postihuje schopnosť diferenciacie významu slov, diferenciacie podstatného od nepodstatného, logického myslenia a pohyblivosti myšlienkových operácií.
2. Postupnosti: je nonverbálny test fluidnej inteligencie. Postihuje úroveň riešenia názorných vzťahov. Pri riešení jeho úloh sa uplatňuje schopnosť logického myslenia, analýzy a syntézy, preformovania, štruktúry a aj plošné priestorová predstavivosť a myslenie.
3. Test mechanických vzťahov: je výkonový test, ktorý môžeme zaradiť do oblasti testov technických schopností. Správne riešenia sa dajú dosiahnuť logickou úvahou bez špeciálnych technických vedomostí.
4. Znakové počty: je nonverbálnym testom inteligencie, ktorý meria úroveň pružnosti myslenia, resp. jeho rigidity. Riešenie úloh kladie nároky hlavne na prekonávanie negatívneho transferu.
5. Inverzná kocka: je nonverbálnym testom priestorovej inteligencie. Má príbuzný charakter s testami, v ktorých je úlohou riešiť skladbu plošných geometrických obrazcov alebo priestorových vzťahov v reálnych priestorových reláciách.
6. B-D- test: je nonverbálnym výkonovo-diskriminačným testom s prioritným zameraním na zisťovanie úrovne senzomotorickej výkonnosti, presnosti percepcie a psychomotorickej reagencie, úmyselnej koncentrácie pozornosti a psychomotorického tempa.

Dotazník POAG: má 55 položiek, ktoré tvoria 4 škály:

1. Iritabilita: Dráždivosť je definovaná ako tendencia reagovať impulzívne, prchko, ako tendencia silnejšie reagovať aj na slabšie podnety, ako sklon viacej sa nechávať rozrušiť podnetmi.
2. Útočnosť: Predstavuje sklon k priamočiaremu, otvorenému presadzovaniu sa voči iným ľuďom, ale netýka sa deštrukcie predmetov. Indikuje konkurenčné, až agresívne konfrontačné správanie.
3. Hostilné atribučné skreslenia: Položky reprezentujú názory, presvedčenia a postoje, ktoré podporujú sklon vnímať iných ako takých, ktorým je s väčšou pravdepodobnosťou vlastný zámer škodiť alebo reagovať ináč agresívne.

4. Inhibitory agresie: Táto škála meria úroveň zábran voči prejavaniu agresívneho správania. Meria inhibitory agresie v 3 okruhoch: inhibícia/dezinhibícia agresie hrozbou trestu, inhibícia/dezinhibícia agresie pocitmi viny, inhibícia/dezinhibícia rozptyľovaním myšlienok na agresiu.

Výsledky výskumu

Výskum sme realizovali prostredníctvom Pearsonovho korelačného koeficientu v štatistickom programe SPSS. Výsledky korelačnej analýzy medzi hladinou agresivity, hostility v cestnej premávke (POAG) a intelektom vodičov (IBV) sme zaznamenali v tabuľke 1.

Tabuľka 1. Korelácie agresivity, hostility v cestnej premávke metodiky POAG a intelektom vodičov metodiky IBV

IBV	Príkazy	Postupnosti	Test mechanických vzťahov
POAG			
Iritabilita			
Útočnosť	,172*	,176*	,182*
Hostilné atribučné skreslenia	-,206*		
Inhibícia agresivity			

Kladnú štatisticky významnú súvislosť sme zaznamenali medzi faktorom metodiky IBV Príkazy, Postupnosti, Testom mechanických vzťahov a kategóriou hladiny agresivity, hostility v cestnej premávke (POAG) Útočnosť. Zároveň sme zaznamenali zápornú súvislosť medzi Hostilnými atribučnými skresleniami (POAG) a Príkazmi (IBV). Útočnosť predstavuje sklon k priamočiaremu, otvorenému presadzovaniu sa voči iným ľuďom, ale netýka sa deštrukcie predmetov. Indikuje konkurenčné, až agresívne konfrontačné správanie sa a sníma skôr hladinu verbálnej agresie. Štatisticky významným spôsobom stúpa s nárastom chápanosti slovného textu, vyššími hodnotami v schopnosti kognitívne spracovávať materiál, v súvislosti s nárastom hodnôt v názorno-logickom myslení a rovnako aj v náraste hodnôt v technicko-praktickom myslení. Hostilné atribučné skreslenia, ktoré reprezentujú názory, presvedčenia a postoje podporujú sklon vnímať iných ako takých, ktorým je s väčšou pravdepodobnosťou vlastný zámer škodiť alebo reagovať ináč agresívne. Podporujú defenzne agresívne správanie jeho nositeľa, ktoré je vo väčšej miere sýtené pocitmi strachu a obáv z možného útoku zo strany iných ľudí. Záporne korelujú s položkami zobrazujúcimi chápanosť slovného textu, kognitívne spracovávanie materiálu. Z tohto vyplýva, že čím je skóre vyššie v chápanosti slovného textu, tým sa významne znižuje hladina atribučných skreslení. Medzi ostatnými faktormi metodík IBV a POAG sme štatistické významnosti nezaznamenali.

Vysoké hodnoty sme zaznamenali u vypočítaných interkorelačných koeficientov medzi jednotlivými faktormi metodiky POAG, ktorá sníma hladinu agresivity a hostility v cestnej premávke (tabuľka 2).

Tabuľka 2. Interkorelácie hladiny agresivity, hostility v cestnej premávke (POAG)

	Iritabilita	Útočnosť	Hostilné atribučné skreslenia	Inhibícia agresivity
Iritabilita		,605**	,315**	,391**
Útočnosť	,605**		,255**	,386**
Hostilné atribučné skreslenia	,315**	,255**		,224**
Inhibícia agresivity	,391**	,386**	,224**	

Faktory metodiky POAG navzájom významne štatisticky korelujú. Dokumentuje to skutočnosť, že tieto faktory reprezentujúce ukazovatele agresivity a hostility v cestnej premávke navzájom súvisia.

Zaujímavé sú tiež zistené súvislosti medzi vekom vodičov a jednotlivými faktormi metodík IBV a POAG. Korelácie veku a faktorov metodiky IBV sme zaznamenali v tabuľke 3 a faktorov POAG v tabuľke 4.

Tabuľka 3. Korelácie veku a faktorov metodiky IBV

	Príkazy	Postupnosti	Test mechanických vzťahov	Inverzná kocka	B-D- test (výkon)	B-D- test (chyby)
Vek	-,294**	-,288**	-,190*	-,220**	-,177*	-,179*

Tabuľka 4. Korelácie veku a faktorov metodiky POAG

	Iritabilita	Útočnosť	Hostilné atribučné skreslenia	Inhibícia agresivity
Vek		-,291**		-,203*

Vo všetkých faktoroch sme zaznamenali iba záporné súvislosti s vekom vodičov, čo znamená, že s pribúdajúcim vekom oslovených vodičov u nich klesá hladina agresivity a hostility v cestnej premávke, ktorá je provokovaná u vodičov rôznymi situáciami v cestnej doprave. S rastúcim vekom u vodičov slabne tiež verbálno-logické myslenie a pohyblivosť myšlienkových operácií, schopnosť abstraktno-logického myslenia, plošne priestorová predstavivosť a myslenie, remeselnotechnické myslenie a praktické skúsenosti s mechanickými vzťahmi, schopnosť adaptácie na netradičné úlohy, flexibilita myslenia, kapacita verbálnej a vizuálnej pamäte.

Diskusia a záver

Kognitívna sféra sa vo významnej miere podieľa na agresívnom správaní cestou atribúcií. Atribúcia znamená to, ako vnímame vplyv iných na seba, ako aj vlastný vplyv na iných. Či aktér zvolí, alebo nezvolí agresívnu odpoveď v mnohom závisí od toho, ako percipuje zámer druhej strany. Kľúčovú úlohu zohráva aktuálna schopnosť dekodovania a interpretácie vnímaných podnetov (verbálnych aj neverbálnych), ale aj to, čo bezprostredne vnímané nie je – čo si aktér domýšľa (Kucek, Kuceková, 2008). Berkowitz (1989, 1990) pozmenil základné tvrdenie frustračnej teórie. Frustrácia podľa neho vyvoláva agresiu kvôli tomu, že je neprijemným zážitkom. „Negatívny afekt, ktorý je dôsledkom neprijemných zážitkov, automaticky vyvoláva rôzne myšlienky, spomienky, expresívne motorické reakcie a fyziologické odpovede spojené s oboma tendenciami bojovať alebo utiecť“ (Anderson, Bushman, 2002, s.30).

Jeleňová, Baumgartner (2004) prezentovali štúdiu, v ktorej chceli zistiť, aký je vzťah medzi seba posudzovaným agresívnym spôsobom jazdenia a rodom. Údaje zisťovali pomocou metodiky DAS, kde identifikovali vodičov a vodičky s nízkou a vysokou úrovňou hnevu pri riadení motorového vozidla. Nepotvrdil sa predpoklad o rodových rozdieloch vo výskyte extrémnejších foriem správania pri riadení násilného jazdenia.

Naša štúdia hľadala súvislosti medzi agresivitou, hostilitou a intelektovým výkonom, ktorý charakterizuje schopnosť mentálneho spracovania v rôznej podobe. Sleduje chápanosť, myslenie vo sfére názorných vzťahov, praktickú inteligenciu, priestorovú inteligenciu a flexibilitu myslenia. Výsledky nášho výskumu poukazujú na to, že čím je vyššia hodnota intelektového výkonu v oblasti chápanosti slovného textu, v názorno-logickom myslení, prakticko-technickom myslení, tým sa zvyšuje hodnota útočnosti v zmysle presadzovania sa

voči iným ľuďom – zvyšuje sa hodnota verbálnej agresie. Z tohto výsledku možno predpokladať, že výška intelektu vytvára u vodičov podmienky ku konfrontácii a verbálnej agresii. Naopak, intelektovo zdatní jedinci sú si zrejme vedomí hostilných atribučných skreslení – čím sa ich hodnota v súvislosti s intelektom znižuje, čo je pre vodičov priaznivý výsledok. Vysoké hodnoty sme zaznamenali u vypočítaných interkorelačných koeficientov medzi jednotlivými faktormi metodiky POAG, ktorá sníma hladinu agresivity a hostility v cestnej premávke. Zaujímavé sú tiež zistené záporné súvislosti medzi vekom vodičov a jednotlivými faktormi metodík IBV a POAG.

Agresívnemu vodičovi dodáva kabína jeho automobilu pocit anonymity, vďaka čomu naberie odvahu vybiť si svoju frustráciu na iných účastníkoch premávky. Auto používa ako zbraň na dosiahnutie svojej vôle (Zibrínová, Birknerová, 2012). Naše výskumy plánujeme v budúcnosti rozšíriť práve o tieto poznatky, pretože každé nové zistenia, ktoré môžu znížiť nehodovosť, majú v tejto problematike veľký význam.

Literatúra

- Anderson, C. A., Bushman, B. J. (2002). Human Aggression [Electronic version]. Annual Review of psychology, 53, 27-51.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation [Electronic version]. Psychological Bulletin, 106(1), 59-73.
- Frankovský, M., Kentoš, M., Lajčín, D., Sláviková, G. (2010). Psychológia a manažment dopravy. In Journal of Management and Business: Research and Practice. roč. 2, č. 1-2.
- Havlík, K. (2005). Psychologie pro řidiče: zásady chování za volantem a prevence dopravní nehodovosti. Praha: Portál.
- Horáková, M. (2009). Stres za volantem. Brno: Centrum dopravního výskumu.
- James, L., Nahl, D. (2002). Dealing With stress and Pressure in the Vehicle. Taxonomy of Driving behavior: Affective, Cognitive, Sensorimotor. In Rothe, J.P.: Driving Lesson-Exploring System That Make Traffic Safer. Edmonton, Canada: University of Alberta Press.
- Jeleňová, I., Baumgartner, F. (2004). Ženská verus mužská agresia na cestách. Psychologické dny 2004 : zborník príspevků z konferencie Psychologické dny. Olomouc.
- Kucek, P., Kuceková, L. (2008). Metodika 2008 Žltá metodika : metodika vyšetrovania a posudzovania vodičov motorových vozidiel dopravnými psychológmi. Poprad: Novidea.
- Kucek, P., Kuceková, L. (2011). Metodika 2011. Oranžová metodika: metodika vyšetrovania a posudzovania vodičov motorových vozidiel dopravnými psychológmi. Poprad: Novidea.
- Lovaš, L. (2008). Agrese. In Slaměnik, I., Výrost, J. (Eds.): Sociální psychologie (2nd ed.) pp. 267-28). Praha: Grada.
- Schmiedler, K., Hanzlíková, I., Weiberger, J. (2005). Selhání lidského činitele v silniční dopravě. In Policista 3/2005.
- Štikar, J., Hoskovec, J., Štikarová, J. (2003). Psychologie v dopravě, Praha: Karolinum.
- Volavka, J. (2002). Neurobiology of Violence (2nd ed.). Washington, DC: American Psychiatric Publishing Inc.
- Zibrínová, L., Birknerová, Z. (2012). Hnevливость verus výkon a inteligencia u vodičov. In Psychológia práce a organizácie 2012. Košice: FF UPJŠ (v tlači).